ISSN: 2619-9475

https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid

9. Cilt Volume | 1. Sayı Issue | 2025 Mart March

ULUSLARARASI ANADOLU SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

International Anatolian Social Sciences Journal

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

International Refereed Journal of Social Sciences

DergiPark AKADEMİK

Uluslararası
Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi

International Anatolian Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2619-9475

https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid

Yıl/Year: 2025

Cilt/Volume: 9

Sayı/Issue: 1

Türkçe ve İngilizce Yayımlanan Uluslararası Hakemli Dergi

International Peer-Reviewed Journal Published in Turkish and English

Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi
International Anatolian Journal of Social Sciences
2025, Cilt: 9, Sayı: 1
e-ISSN: 2619-9475
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid

YAYINCI / *PUBLISHER*

▪ Yılmaz ARSLAN ▪ Kalan Basım Yayım Dağıtım

EDİTÖRLER / *EDITORS*

▪ Prof. Dr. Yusuf ARSLAN ▪ Batman Üniversitesi

▪ Doç. Dr. Yunus YILMAZ ▪ Dicle Üniversitesi

DİL EDİTÖRLERİ / *LANGUAGE EDITOR*

▪ Prof. Dr. Meryem AYAN ▪ Manisa Celal Bayar Üniversitesi

▪ Dr. Emine SONAL ▪ Yaşar Üniversitesi

▪ Dr. Jeffrey HOWLETT ▪ İstanbul Sağlık ve Teknoloji Üniversitesi

YAYIN KURULU / *EDITORIAL BOARD*

▪ Prof. Dr. Dosay KENJETAY ▪ Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniv.

▪ Prof. Dr. Carol GRIFFITHS ▪ Yeni Zellanda

▪ Doç. Dr. Faiq ELEKBERLİ ▪ Azerbaycan Milli İlimler Akademisi

▪ Prof. Dr. Yusuf ARSLAN ▪ Batman Üniversitesi

▪ Dr. A. Haydar SÖYSÜREN ▪ Ardahan Üniversitesi

▪ Dr. Gülnare MANAFOVA ▪ Azerbaycan Milli Konservatoriyası

ALAN EDİTÖRLERİ / *FIELD EDITORS*

İngiliz Dili ve Edebiyatı ▪ Prof. Dr. Meryem AYAN ▪ Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Sosyoloji ▪ Prof. Dr. M. Cem DEMİR ▪ Munzur Üniversitesi

Psikoloji ▪ Dr. Öğr. Üyesi Canan BÜYÜKAŞIK ▪ Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

Psikolojik Dan. ve Reh. ▪ Dr. Öğr. Üyesi Abdullah MANAP ▪ Batman Üniversitesi

Tarih ▪ Prof. Dr. Ahmet İLYAS ▪ Harran Üniversitesi

Coğrafya ▪ Doç. Dr. Emre ÖZŞAHİN ▪ Namık Kemal Üniversitesi

Siyasal Bilgiler ▪ Dr. Öğr. Üyesi A. Haydar SOYSÜREN ▪ Ardahan Üniversitesi

Müzik ▪ Doç. Dr. M. Sait Halim GENÇOĞLU ▪ Ardahan Üniversitesi

Felsefe ▪ Doç. Dr. Ufuk BİRCAN ▪ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Edebiyat ▪ Doç. Dr. Faruk GÖKÇE ▪ Dicle Üniversitesi

İletişim ▪ Prof. Dr. Bedriye POYRAZ ▪ Ankara Üniversitesi

Bankacılık ▪ Prof. Dr. Mehmet Deniz YENER ▪ Marmara Üniversitesi

İlahiyat ▪ Doç. Dr. Mehmet ALTUN ▪ Bitlis Üniversitesi

İşletme ▪ Dr. Öğr. Üyesi Murat KARA ▪ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

İktisat ▪ Dr. Öğr. A. Baran YILMAZ ▪ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Ekonometri-İstatistik ▪ Dr. Öğr. Üyesi Seda Başar YILMAZ ▪ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Pazarlama ▪ Dr. Öğr. Üyesi Veysel Karani ŞÜKÜROĞLU ▪ Kastamonu Üniversitesi

Sosyal Hizmet ▪ Öğr. Gör. Cezmi ERVÜZ ▪ Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi
International Anatolian Journal of Social Sciences
2025, Cilt: 9, Sayı: 1
e-ISSN: 2619-9475
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid

AKADEMİK DANIŞMA KURULU / *ACADEMIC ADVISORY BOARD*

▪ Prof. Dr. İlknur ÖNE	Fırat Üniversitesi
▪ Prof. Dr. Rüstem ERKAN	Dicle Üniversitesi
▪ Prof. Dr. Şükrü ASLAN	Mimar Sinan Üniversitesi
▪ Prof. Dr. Çağlayan KOVANLIKAYA	Mimar Sinan Üniversitesi
▪ Prof. Dr. Bedriye POYRAZ	Ankara Üniversitesi
▪ Prof. Dr. Firdevs GÜMÜŞOĞLU	Mimar Sinan Üniversitesi
▪ Prof. Dr. Mustafa AKSOY	Munzur Üniversitesi
▪ Prof. Dr. Ayabek BAİNİYAZOV	Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniv.
▪ Prof. Dr. H. Murat ŞAHİN	Gaziantep Üniversitesi
▪ Doç. Dr. Mayrambek OROZOBAYEV	Ardahan Üniversitesi
▪ Doç. Dr. A. Mesut AĞAR	Batman Üniversitesi
▪ Doç. Dr. Fatih YAZICI	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
▪ Doç. Dr. Zuhal KILINÇ	Batman Üniversitesi
▪ Doç. Dr. Aytunç AYDIN	Ordu Üniversitesi
▪ Dr. İbrahim SOYSÜREN	Neuchâtel Üniversitesi
▪ Dr. Muhammet Ali SAĞLAM	Artvin Çoruh Üniversitesi
▪ Dr. Mustafa YALÇINKAYA	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
▪ Dr. Seda Başar YILMAZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi
International Anatolian Journal of Social Sciences
2025, Cilt: 9, Sayı: 1
e-ISSN: 2619-9475
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1 Araştırma Makalesi / Research Article

STEM ALANLARINDA KADIN TEMSİLİNDEKİ EŞİTSİZLİK: SOSYAL DIŞLANMANIN GÖRÜNMEYEN YÜZÜ VE NEDENLERİ ÜZERİNE BİR DERLEME

INEQUALITY IN WOMEN'S REPRESENTATION IN STEM FIELDS: A REVIEW ON THE INVISIBLE FACE OF SOCIAL EXCLUSION AND ITS CAUSES

Merve UYSAL ve Süheyla ÜÇIŞIK ERBİLEN .....ss./pp. 1-18

2 Araştırma Makalesi / Research Article

İSTANBUL İLİNDE YER ALAN ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİNİN MEKÂNSAL ETKİLERİ

SPATIAL EFFECTS OF ORGANIZED INDUSTRIAL ZONES IN ISTANBUL PROVINCE

İrem OLĞAÇ .....ss./pp. 19-36

3 Araştırma Makalesi / Research Article

BİRLİKTE ÖĞRENME PRATİĞİ OLARAK SANAT YÖNETMENLİĞİ DERSİ

ART DIRECTING LESSON AS A COLLOBRATIVE LEARNING PRACTICE

Serdar YILMAZ ve Öznur IŞIR.....ss./pp. 37-53

4 Araştırma Makalesi / Research Article

GELENEKSEL İSKİLİP EVLERİ YERLEŞİM VE PLAN ÖZELLİKLERİ

LAYOUT AND PLANNING CHARACTERISTICS OF TRADITIONAL ISKILIP HOUSES

Doğan KOŞAN.....ss./pp. 54-72

5 Araştırma Makalesi / Research Article

RİSK TOPLUMLARINDA EVSİZLİK SORUNUNUN TEMEL DİNAMİKLERİ VE ÇÖZÜMÜNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİNİN ROLÜ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

THE FUNDAMENTAL DYNAMICS OF HOMELESSNESS IN RISK SOCIETIES AND THE ROLE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS IN ITS RESOLUTION: AN ASSESSMENT OF TURKİYE

Ali İhsan ÇELEN .....ss./pp. 73-98

6 Araştırma Makalesi / Research Article

KANT'IN EĞİTİM FELSEFESİNDE TALİM VE TERBİYE KAVRAMLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

A STUDY ON THE CONCEPTS OF INSTRUCTION AND TRAINING IN KANT'S PHILOSOPHY OF EDUCATION

Feysel TAŞÇIER .....ss./pp. 99-110

Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi
International Anatolian Journal of Social Sciences
2025, Cilt: 9, Sayı: 1
e-ISSN: 2619-9475
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid

7 Araştırma Makalesi / Research Article

DÜNYA BORSALARINDA İKİLİ İŞLEM STRATEJİLERİNİN KARŞILAŞTIRMASI: MAKİNE ÖĞRENMESİ İLE Z-SKOR TAHMİNİ VE DİNAMİK EŞİK DEĞERİ BELİRLEME MODELLERİNİN İSTATİSTİKSEL ARBİTRAJ PERFORMANS ANALİZİ

COMPARATIVE ANALYSIS OF PAIRS TRADING STRATEGIES IN GLOBAL MARKETS: EVALUATING STATISTICAL ARBITRAGE USING MACHINE LEARNING-BASED Z-SCORE PREDICTION AND DYNAMIC THRESHOLDS

Egemen KAHRAMAN……ss./pp. 111-135

8 Araştırma Makalesi / Research Article

İHMAL KAVRAMI ÜZERİNDEN "FLORİDA PROJECT" FİLMİNİN ANALİZİ

CHILD NEGLECT IN THE "FLORIDA PROJECT": A FILM ANALYSIS

Burcu TÜRK ……ss./pp. 136-148

9 Araştırma Makalesi / Research Article

SİNİK BAKIŞLAR ALTINDA: SINIF ÖĞRETMENLERİNİN SİNİZM ALGILARI VE ETKİLERİ

UNDER CYNICAL GAZES: CLASSROOM TEACHERS' PERCEPTIONS OF CYNICISM AND ITS EFFECTS

Hamit ÖZEN ve Abdullah İNAL ……ss./pp. 149-177

10 Araştırma Makalesi / Research Article

INDUSTRY 5.0 AND DIGITALIZING SOCIETIES: TURKEY ON THE BRINK OF A NEW REVOLUTION

ENDÜSTRİ 5.0 VE DİJİTALLEŞEN TOPLUMLAR: YENİ BİR DEVRİMİN EŞİĞİNDE TÜRKİYE

Ahmet KASAP ……ss./pp. 178-192

11 Araştırma Makalesi / Research Article

BAŞİSKELE'NİN EKONOMİK FAALİYETLERİNE ALTERNATİF OLARAK TURİZM POTANSİYELİ

TOURISM POTENTIAL AS AN ALTERNATIVE TO BAŞİSKELE'S ECONOMIC ACTIVITIES

Mesut ŞİMŞEK ve Mesut DOĞAN ……ss./pp. 193-212

12 Araştırma Makalesi / Research Article

DUA İBADETİNİN İNSAN YAŞAMINDAKİ ROLÜ VE ETKİSİ

THE ROLE AND EFFECT OF PRAYER WORSHIP IN HUMAN LIFE

Saliha HARUNOĞULLARI ……ss./pp. 213-229

13 Araştırma Makalesi / Research Article

THE POLITICS FOR THE FIQH AND THE FIQH FOR THE POLITICS: A STUDY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN ḤANAFĪ JURISTS AND THE RULERS

SİYASET FIKIH, FIKIH SİYASET İÇİN: HANEFÎ FUKAHÂSININ YÖNETİCİLERLE İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Murat KARACAN ……ss./pp. 230-241

14 *Araştırma Makalesi / Research Article*

DÜNYA SANAYİ COĞRAFYASINDA ÜLKELERİN VE KENTLERİN PLANLAMA ARACILIĞI İLE DEĞİŞEN KİMLİK VE ROLLERİ: TÜRKİYE - KOCAELİ ÖRNEĞİ

CHANGING IDENTITIES AND ROLES OF COUNTRIES AND CITIES IN THE WORLD'S INDUSTRIAL GEOGRAPHY DUE TO PLANNING: TURKEY – KOCAELİ EXAMPLE

Duygu KANIK ve Oya AKAN ……ss./pp. 242-268

15 *Araştırma Makalesi / Research Article*

BRECHT VE EPİK TİYATRO ÜZERİNE YAZILAN MAKALELERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ARTICLES WRITTEN ON BRECHT AND EPIC THEATRE

Orkun ÖNGEN ……ss./pp. 269-290

16 *Araştırma Makalesi / Research Article*

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN BESLENME ALIŞKANLIKLARI İLE AKADEMİK BAŞARI ARASINDAKİ İLİŞKİYE YÖNELİK ALGILARI: BİR METAFOR ÇALIŞMASI

UNIVERSITY STUDENTS' PERCEPTIONS ABOUT THE RELATIONSHIP BETWEEN EATING HABITS AND ACADEMIC SUCCESS: A METAPHOR STUDY

Rabia ACEMİOĞLU ……ss./pp. 291-307

Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi
International Anatolian Journal of Social Sciences
2025, Cilt: 9, Sayı: 1
e-ISSN: 2619-9475
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid

BU SAYININ HAKEMLERİ
Referees of This Issue

Hakem Adı Soyadı	Kurum Bilgisi
Abdullah Mehmet Avunduk	Sakarya Üniversitesi
Abdulğafur İş	Şırnak Üniversitesi
Adem Üstün Çatalbaş	Muş Alparslan Üniversitesi
Ali Cüneyt Çetin	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Aykut Sezgin	Süleyman Demirel Üniversitesi
Ayşe Nur Buyruk Akbaba	Balıkesir Üniversitesi
Bedriye Yılmaz Alıcı	Kıbrıs İlim Üniversitesi
Duygu Türkoğlu	Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Ejder Çelik	Bozok Üniversitesi
Emin Toksöz	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Enis Yıldız	Anadolu Üniversitesi
Esma Esgin Günder	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Ezgi Karmaz	Kırıkkale Üniversitesi
Habib Hamurcu	Erciyes Üniversitesi
Haluk Erdem	Ankara Üniversitesi
Handan Zülal Ersoy	Düzce Üniversitesi
Hayriye Erbaş	Ankara Üniversitesi
Hüseyin Güneş	Şırnak Üniversitesi
Kemal Deniz	Munzur Üniversitesi
Mehmet Emin Kahraman	Yıldız Teknik Üniversitesi
Mustafa Fidan	Education Academy
Mustafa Gunay	Çukurova Üniversitesi
Mustafa Eser Kurum	İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi
Oktay Gündogdu	Hitit Üniversitesi
Otabek Muhammadiev	İmam Buhari Uluslararası Araştırma Merkezi
Seda Sağlamyürek Taşdemir	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Suna Muğan Ertuğral	İstanbul Üniversitesi,
Vasfi Ebuzeyd	Mardin Artuklu Üniversitesi
Yavuz Adugit	Kocaeli Üniversitesi
Zafer Yıldız	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Zehra Zeynep Sadıkoğlu	İstanbul Üniversitesi
Zuhal Güler	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Züleyha Eşigül	Ordu Üniversitesi
Öncü Başoğlan Avşar	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Şefika Aydın	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Uluslararası ANADOLU Sosyal Bilimler Dergisi

International Anatolian Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2619-9475

https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid

Araştırma Makalesi / Research Article *2025, Cilt: 9, Sayı: 1, Sayfalar: 1-18*

DOI: https://doi.org/10.47525/ulasbid.1586953

STEM ALANLARINDA KADIN TEMSİLİNDEKİ EŞİTSİZLİK: SOSYAL DIŞLANMANIN GÖRÜNMEYEN YÜZÜ VE NEDENLERİ ÜZERİNE BİR DERLEME

INEQUALITY IN WOMEN'S REPRESENTATION IN STEM FIELDS: A REVIEW ON THE INVISIBLE FACE OF SOCIAL EXCLUSION AND ITS CAUSES

Merve UYSAL[1] **Süheyla ÜÇIŞIK ERBİLEN**[2]

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Uluslararası Final Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, merve.uysal@final.edu.tr

[2] Doç. Dr., Doğu Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, suheyla.ucisik@emu.edu.tr

Geliş Tarihi / Date Applied **17.11.2024**

Kabul Tarihi / Date Accepted **08.01.2025**

ÖZET

İçinde bulunduğumuz yüzyılda yaşanan teknolojik ilerlemeler, eğitim alanında köklü dönüşümlere neden olmuştur. STEM (bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik) alanları, modern toplumların ihtiyaçlarına yanıt verebilmek amacıyla büyük fırsatlar sunarken, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden üretildiği alanlar olarak dikkat çekmektedir. Toplumsal cinsiyet normlarına göre yetiştirilen kadınlar, sosyalleşme sürecinden başlayarak STEM alanlarında kendilerine yer bulmakta zorlanmış ve bu alanlar erkek yoğunluklu kariyer olanakları haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, STEM alanlarında kadın temsilinin azlığını ve bu disiplinlerde karşılaşılan sosyal dışlanma uygulamalarını analiz etmektir. Dünya genelinden ve Türkiye'den örneklerle mevcut durum ele alınmış, STEM eğitiminde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin genç kızlar ve kadınlar aleyhine işlediği gösterilmiştir. Bu bağlamda, kız öğrencilerin STEM alanlarına ilgisini artırmak için eğitim sistemlerinde köklü değişiklikler yapılmalı ve cinsiyet stereotipleri ile mücadele eden programlar uygulanmalıdır. Ayrıca, bu alanlarda kadınların karşılaştıkları engellerin kaldırılmasına yönelik uzun vadeli politikalar geliştirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet Rolleri, Kadın, STEM Alanları, Eğitim.

ABSTRACT

Technological advancements in the 21st century have brought transformative changes to education. STEM (science, technology, engineering, and mathematics) fields offer critical opportunities to address the needs of modern societies, yet they remain domains where gender inequality persists. Women, shaped by traditional gender norms, face significant challenges in establishing a presence in STEM fields, beginning with the socialization process, which often relegates these disciplines to male-dominated career paths. This study aims to analyze the underrepresentation of women in STEM fields and the practices of social exclusion encountered within these disciplines. By examining examples from around the world and Turkiye, the study highlights the current state, revealing how gender inequality in STEM education operates to the disadvantage of young girls and women. In this context, fundamental changes should be implemented in education systems to increase girls' interest in STEM fields, and programs aimed at combating gender stereotypes must be enacted. Furthermore, long-term policies should be developed to eliminate the barriers women face in these areas.

Keywords: Gender Roles, Women, STEM Fields, Education.

Atıf Citation Uysal, M., & Erbilen Üçışık, S. (2025). STEM alanlarında kadın temsilindeki eşitsizlik: Sosyal dışlanmanın görünmeyen yüzü ve nedenleri üzerine bir derleme. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(1), 1-18.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License altında lisanslanmıştır.

OPEN ACCESS

1. GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz çağın bir gerekliliği olarak, gelişmiş ülkeler arasında üretim ve teknolojik ilerleme alanlarındaki rekabet günümüz koşullarında belirgin bir şekilde artmıştır. Bu ülkeler arasındaki yarış, dünya genelinde farklı dalları içeren mühendislik ve bilim alanlarına ve inovatif teknolojilere daha fazla önem verilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla da gelişmiş ülkelerin bahsedilen alanlara finansman aktarmasına yol açmaktadır. Teknolojik ilerlemeler, bir taraftan ekonomik büyümeyi desteklerken, diğer taraftan bazı işlerin yok olmasına ve işsizliğin artmasına sebep olmaktadır. Bunun sebebi, bilgi toplumunda üretim yeteneklerinin ve zihinsel süreçlerin gerek emek gerekse kas gücünden daha ön planda tutulmasıdır. Modern iş dünyasında, fiziksel işçilik ve kas gücüne dayalı işler giderek makineler tarafından yapılmakta, bu nedenle insanlar tarafından gerçekleştirilmesi gereken yeni işler, özellikle makinelerin tasarımı ve üretimi gibi alanlarda ortaya çıkmaktadır. Geleneksel istihdam biçimleri, yani sürekli ve kadrolu işler, yerini proje bazlı istihdama, sınırlı süreli veya iş paketine dayalı sözleşmelere bırakmaktadır. Bireylerin iş gücünde yer alabilmeleri için proje yönetim becerilerine (proje planlama, uygulama ve değerlendirme gibi) sahip olmaları gerekmektedir. Günümüzde, pek çok meslek alanında iş yükü ve teknoloji kullanımı artmaktadır. Bahsedilen değişimlere adapte olabilmek ve istihdam edilebilirliği sağlamak adına yeni gereksinimler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler içerik odaklı eğitim modellerinden uzaklaşarak, eğitim süreçlerini araştırmaya, yenilik yapmaya ve sorgulamaya yönelik proje tabanlı ve disiplinler arası yaklaşımlara yöneltmeyi hedeflemektedirler.

Günümüzün hızla değişen ve gelişen iş dünyasında, nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi ülkelerin kalkınması açısından stratejik bir önem taşımaktadır. Üretim becerileri ve zihinsel süreçlerin yanı sıra, liderlik, iletişim ve takım çalışması gibi 21. yüzyıl iş gücü gereksinimlerine ilişkin becerilerin geliştirilmesi, ülkelerin eğitim sistemlerinde öncelik verilmesi gereken öncelikli bir konudur (Azgın ve Şenler, 2019: 214). Ekonomik rekabet ve bilimsel-teknolojik gelişmelerin sağlanabilmesi için, modern becerilere sahip bireylerin yetiştirilmesi artık kaçınılmazdır. Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD) tarafından 2017 senesinde yayımlanan bir rapora göre, Türkiye'de, 2023 yılı itibarıyla 34 milyonluk toplam istihdamın yaklaşık 3,5 milyonunun STEM alanlarındaki iş gücü ihtiyacına dayalı olacağı tahmin edilmişti. Benzer bir durum dünya genelinde de geçerlidir ve öğrencilerin STEM alanlarına olan ilgisinin azaldığı rapor edilmektedir. Örneğin, Avrupa Birliği ülkelerinde teknoloji, bilim ve matematik alanlarına olan tercihlerde bir düşüş gözlenmekte ve bu alanlardaki mesleklerde iş gücü ihtiyacının arttığı görülmektedir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2018).

Gelecekte bilgi ve iletişim teknolojileri ile bilimsel düşüncenin önemli bir rol oynayacağı bu sistemde, STEM alanlarındaki bilgi birikimine ve ileri düşünme becerilerine sahip bireylerin gerekliliği artmaktadır. İlk kez Judith A. Ramaley tarafından kullanılan STEM, Science (Bilim), Technology (Teknoloji), Engineering (Mühendislik), Mathematics (Matematik) kelimelerinin ilk harflerinden meydana gelerek bilim ve matematiğin yanında teknoloji ile mühendisliği de kapsayan bir eğitim modelidir (Breiner, Harkness, Johnson ve Koehler, 2012). Bu bağlamda, birçok ülkede projelerle desteklenen ve uygulanan STEM, uluslararası alanda tanımı ve kapsamı hâlâ kesin hatlar ile belirlenmemiş bir disiplindir (Beşpınar ve Pehlivanlı Kadayıfçı, 2021). Her ne kadar ülkeler arasında STEM'e dair farklı tanım ve yorumlar olsa da ortak uygulama yöntemi disiplinler arası bir yaklaşımı entegre etmeye dayanmaktadır (Benek ve Akçay, 2018; Beşpınar ve Pehlivanlı Kadayıfçı, 2021). STEM eğitimi, -günümüzün temel becerileri olarak kabul gören- problem çözme, eleştirel düşünme, yapay zekâ, planlama ve yaratıcılık becerilerinin doğru

öğrenilip kullanılmasını da kapsamaktadır. Bu eğitim modeli, bireylerin bu alanlardaki yetkinliklerini artırmak ve mesleki başarılarını yükseltmek için önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır (Aydın, Saka ve Guzey, 2017).

Bu sayede ülkeler, 21. yüzyılın gerektirdiği becerilere sahip bireyler yetiştirerek gelecekte ihtiyaç duyulan iş gücünü karşılamayı ve ekonomik ile teknolojik gelişmelerini artırmayı hedefleyerek eğitim sistemlerine STEM tabanlı eğitimi dahil etmeye başlamıştır. STEM eğitimi, disiplinler arası bir yaklaşımı benimseyerek öğrencilere bilim ve teknoloji aracılığıyla farklı alanların entegrasyonu ile beceri ve bilgi kazandırmayı amaçlar; bu süreçte teorik bilgiler uygulamaya ve somut ürünlere dönüşmektedir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2018). 21. yüzyılın temel yetkinliklerini kapsayan STEM eğitimi (eleştirel analiz, sorun çözme, strateji oluşturma, yapay zekâ, yaratıcılık vs.), bireylerin bu alanlardaki yeteneklerini geliştirmeleri ve kariyer başarılarını artırmaları için önemli bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır (Aydın, Saka ve Guzey, 2017).

Ayrıca, STEM eğitiminde uygulanacak politikalarda cinsiyet eşitliğini de gözetmek önemlidir. Ancak tarih boyunca birçok ülkede olduğu gibi, bu alanda da cinsiyet eşitliği tam anlamıyla sağlanamamıştır. STEM alanlarında üniversite düzeyinde kadınların yetersiz temsil edilmesi önemli bir sorundur. Avrupa Birliği ülkelerinde STEM alanlarındaki mezuniyet oranları artış göstermese de kadınların bu alanlarda düşük oranda temsil edilmesi sürekli olan bir eğilimdir (National Science Board [NSB], 2019). Söz gelimi, Avrupa Birliği'nde STEM alanlarında mezun sayıları belirli bir düzen göstermeden artış gösterse de kadınların bu alanlardaki düşük temsiliyet oranı, en dikkat çeken ve sürekli olan eğilimdir (Beşpınar ve Pehlivanlı Kadayıfçı, 2021). Bu nedenle, üniversite eğitimi bağlamında ülkeler arasında karşılaştırmalar yapmak ve belirli zaman aralıklarındaki eğilimleri analiz eden çalışmalar, politika geliştirme süreçleri için hayati bilgiler sağlamaktadır. Toplumsal cinsiyet, bireylerin biyolojik cinsiyetlerine bağlı olarak gelişen tutum ve davranışlar olarak tanımlanır ve bireyin yaşamını yönlendiren toplumsal yapıları içermektedir. Toplumun yapı taşları olan bireyler ve toplumsal kurumlar, toplumsal cinsiyet olgusundan bağımsız düşünülemez. Toplumda erkek egemenliği nedeniyle, kadınlar farklı alanlarda (ekonomi, eğitim) önemli dezavantajlar ve mağduriyetler yaşamaktadır. STEM alanları da toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bariz şekilde görüldüğü yerlerdendir. Bu tür eşitsizlikler büyük bir öneme sahiptir, çünkü bireysel ve ekonomik kalkınmada kritik rol oynayan sektörler STEM ile doğrudan ilişkilidir. Ancak, tarih boyunca bu alanlar genellikle erkeklerin alanı olarak görülmüştür (Beşpınar ve Pehlivanlı Kadayıfçı, 2021).

STEM alanlarında toplumsal cinsiyet eşitsizliği, eğitimde fırsat eşitsizliğinin daha belirgin bir örneği olarak günümüzde ortaya çıkmaktadır. Kız çocuklarının STEM alanlarında ilkokul döneminden itibaren toplumsallaşma süreci, genellikle bu alanlara yönelik önyargılar çerçevesinde şekillenmektedir. Araştırmalar, kız çocuklarının eğitim hayatlarının başlarında STEM konularına ilgi duyduklarını, ancak bu alanların sunduğu meslek çeşitliliğini tam olarak bilmediklerini göstermektedir (Taş ve Bozkurt, 2020). Ortaöğretim dönemi, kız öğrencilerin bahsedilen alanlara yönelik ilgilerinin ve bu alanlardaki kimliklerinin oluştuğu kritik bir evredir. Bu dönemde, kız öğrencilerin STEM disiplinlerine yönelik ilgilerini olumsuz yönde etkileyebilecek pek çok faktör ortaya çıkabilir. Ergenlik dönemine denk gelen bu süreç, aynı zamanda kariyer ve meslek seçimlerinin belirlendiği bir zaman dilimidir. Toplumsal cinsiyet rolleri, sosyal baskılar, okul ve aile çevresinin etkisi gibi faktörler, kız öğrencilerin STEM alanlarına yönelme eğilimlerini sınırlayabilir (Kim, Sinatra ve Seyranian, 2018). Dolayısıyla, bu süreçte karşılaşılan engellerin ve fırsatların iyi bir şekilde analiz edilmesi, STEM alanlarına olan ilgiyi artırmak ve cinsiyet eşitliğini teşvik etmek açısından son derece önemlidir.

Tüm bunların ışığında, tarih boyunca, erkekler genellikle bilimsel, teknik ve analitik düşünme becerileriyle özdeşleştirilirken, kadınlar daha çok empati ve duygusallık gerektiren, bilimsel olmayan ve teknik özelliklerle ilişkilendirilmiştir. Erkeklerin bu tür becerilere doğal olarak yatkın olduğu düşünülürken, kadınların bu becerilere sahip olma konusunda yetersiz oldukları varsayılmış ve bu nedenle kadınlar bilim ve teknik ağırlıklı mesleklerden dışlanmıştır. Toplumsallaşma sürecinde, mühendislik, şoförlük ve yöneticilik gibi bazı mesleklerin erkeklere daha uygun olduğu, hemşirelik ve öğretmenlik gibi mesleklerin ise kadınlara daha uygun olduğu algısı gelişmiştir. Bu nedenle, mühendislik mesleğinin erkek egemen kodlarla ilişkilendirilmesi, kadınların bilimsel ve rasyonel beceriler gerektiren mühendislik alanına uygun olmadıkları yanılgısını pekiştirmiştir. Bu bağlamda, tarihsel olarak teknolojik becerilerin erkeklerle ilişkilendirilmesi bu algıyı güçlendirmiştir. Kadınların mühendislik eğitimine daha az yönelmeleri, STEM alanlarında yetersiz temsillerin ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini daha da derinleştirmesine yol açmaktadır.

Ek olarak, son yıllarda, STEM alanlarına odaklanan araştırmaların sayısında önemli bir artış gözlemlenmektedir (Korkut-Owen ve Mutlu, 2016). Ayrıca Daşdemir, Cengiz ve Aksoy (2018), bahsedilen konu ile ilgili yayınlanan makalelerin sayıca 2012-2017 yılları arasında tezlerden fazla olduğunu, ancak 2017 sonrasında bu alanlara yönelik artan ilgi ve ilgili kurumların teşvikleri sayesinde tez çalışmalarının da arttığını rapor etmişlerdir. Küresel düzeyde, STEM eğitimi alan veya mezun olan kadın ve erkek öğrencilerle ilgili çok sayıda araştırma bulunmasına karşın, Türkiye'de bu alandaki çalışmalar sınırlı kalmaktadır (Korkut-Owen ve Mutlu, 2016; Özkurt ve Yakın, 2020). Dolayısıyla bu çalışma, STEM alanlarının giderek artan önemine, toplumsal cinsiyet perspektifi ile yaklaşmayı hedeflemektedir. Bunun için de çalışmanın amacı, STEM alanlarındaki kadın temsilinin neden düşük düzeyde olduğunu incelemek ve bu alanlarda kadınların karşılaştıkları sosyal dışlanma süreçlerini kapsamlı bir literatür taraması ile ortaya koymaktır.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışma STEM alanlarında sayısal olarak düşük olan kadın temsiline vurgu yapan alan yazının incelenmesi ve değerlenmesi ile ortaya çıkmıştır. Araştırma sürecinde alana ilişkin güncel, nitelikli ulusal ve uluslararası rapor, makale istatistiki verilere dair literatür analiz edilmiştir. Bütüncül bir bakış açısıyla STEM alanında kadınların karşılaştığı toplumsal cinsiyet eşitsizliği kaynaklı engeller değerlendirilmeye çalışılmıştır. İzlenen yöntemdeki amaç, alana dair farklı bulguları bir araya toplayarak bir durum tespiti yapmaktır.

3. STEM EĞİTİMİNİN KAPSAMI

Farklı disiplinlerin bir arada kullanıldığı STEM eğitimi yaklaşımı, bazı önemli tarihsel gelişmelerin sonucunda şekillenmiştir (White, 2014: 2). İkinci Dünya Savaşı'nda gelişmiş teknolojilere sahip ülkelerin zafer kazanmasının ardından, Sovyetler Birliği'nin Sputnik uydusunu uzaya fırlatması, teknolojik ve ekonomik bir yarışın başlangıcına işaret etmiştir. Bu yarışta Amerika'nın lider olma arzusu, Apollo projesiyle ivme kazanmış ve NASA'nın kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu dönemde teknolojiye verilen önem artmış ve teknolojinin eğitimle entegre edilmesi fikri gündeme gelmiştir (TÜSİAD, 2014). 1990'lı yıllarda ise teknolojik gereksinimlerin büyümesi, teknolojiye dayalı eğitim modellerinin önem kazanmasına yol açmıştır (Sanders, 2009: 20). STEM terimi, 2001 yılında Amerikan Ulusal Bilim Vakfı'nda (National Science Foundation) insan kaynakları direktörü Judith A. Ramaley'in bir konuşmasında eğitim bağlamında ilk kez kullanılmıştır (Breiner, Harkness, Johnson ve Koehler, 2012).

Bahsedilen Vakfın yürüttüğü çalışmalar neticesinde, ilgili eğitimleri içeren bir kısaltma olarak ortaya çıkan STEM kısa zamanda başta eğitim, diğer sektörler ve medya tarafından giderek daha fazla destek görmeye başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde STEM eğitiminin önemine dikkat çeken politikacılar, devlet kurumları, sivil toplum kuruluşları ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlar bu eğitim modelini finanse etmekte ve yaygınlaştırmaktadır. Watson ve Watson (2013), STEM'i bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik disiplinlerinin entegre bir şekilde öğretilmesini hedefleyen bir eğitim süreci olarak tanımlamaktadır. Meng, İdris ve Eu (2014) ise STEM'i bu dört disiplin arasında uyumlu bağlantılar kuran bir çalışma alanı olarak değerlendirmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) 2016 yılında yayımladığı STEM Eğitimi Raporu'na göre ise STEM eğitimi okul öncesinden yükseköğretime kadar uzanan bir disiplinler arası yaklaşımı ifade etmektedir. Bu yaklaşımın temel hedefi, araştıran, sorgulayan, çözüm üreten ve yeni keşifler yapan bireyler yetiştirmektir. STEM eğitimi, aynı zamanda bu becerilere sahip olan bireylerin belirlenmesini ve fen, teknoloji, mühendislik ve matematik alanlarına yönlendirilmelerini amaçlamaktadır. TÜSİAD'ın 2017 yılına ait "2023'e Doğru Türkiye STEM Gereksinimi" raporuna göre, STEM alanlarında uluslararası kabul görmüş bir eğitim ve meslek sınıflandırması bulunmamakla birlikte, uzmanlar STEM'i fen, teknoloji, mühendislik ve matematik bilgilerini kapsayan ve bu bilgilerin kullanımını gerektiren alanlar olarak tanımlama konusunda ortak görüşe sahiptirler. Bu yaklaşımla birlikte, disiplinler arası sınırların kaldırılması ve üreten, sorgulayan bireyler yetiştirmek için anaokulundan üniversiteye kadar çeşitli yeniliklerin uygulanması hedeflenmektedir. STEM eğitimi, öğrencilerin yaratıcılıklarını geliştiren, problem çözme becerilerini güçlendiren ve geleceğin yeniliklerine uyum sağlama yeteneklerini artırmayı amaçlayan bütünleşik bir modeldir. Öğrencilerin öğrenme süreçleri STEM eğitiminin genel ilkeleri doğrultusunda şekillendirilmekte ve uygulamalarla desteklenmektedir.

2017 yılında Amerika Birleşik Devletleri Sanayi Bakanlığı'nın yayımladığı bir rapora göre, STEM disiplinleri lisans programlarının yanında ön lisans programlarındaki mesleki yeterlik gerektiren bölümlerdeki teknik meslekleri de (örn: elektrik teknisyenliği) kapsamaktadır. Dolayısıyla STEM kavramı bahsedilen alanlarda alınan resmi eğitimleri ve kazanılan vasıfları açıklamak amacı ile de kullanılmaktadır. "Mühendisler" ve "Bilim insanları" terimleri ise genellikle bu alanlarda yükseköğrenim görmüş ve bu mesleklerde aktif olarak çalışan profesyonelleri ifade etmektedir. Ayrıca, 2017 yılında toplumsal cinsiyet eşitliği üzerine yapılan bir araştırmada, STEM disiplinine katılan grupları ifade etmek adına "STEM eğitimi almış bireyler", "STEM eğitimi almış ve bilim ile mühendislik alanlarında çalışan iş gücü" ile "STEM eğitimi almamış ancak bilim ve mühendislik alanlarında çalışan iş gücü" gibi kategoriler kullanılmıştır (Polcuch, Brooks ve Bello, 2018).

Sonuç olarak, 21. yüzyılda öğrencilerden beklenen, karşılaştıkları problemleri hızlı bir şekilde çözebilecek becerilere sahip olmalarıdır. STEM eğitimi yaklaşımı sayesinde öğrenciler yaratıcı ve eleştirel düşünme, yenilikçi bakış açısı, problem çözme yetkinliği, teknolojiye hakimiyet ve etkili iletişim kurma gibi beceriler kazanmaktadır (Morrison, 2006). STEM eğitiminin temel amacı bu noktada, bilim, teknoloji, matematik ve mühendislik alanlarındaki bilgilerin kullanımı ve uygulanmasıdır. Bahsedilen eğitim, ülkelerin yenilik yapma kapasitelerini artırarak üretken ve kazanç sağlayan istihdam alanları oluşturmayı hedeflemektedir (Honey, Pearson ve Schweingruber, 2014). Thomas (2014) ise STEM'in bireysel rekabet ortamı yaratarak STEM okuryazarlığının gelişimine katkıda bulunduğunu ve öğrenme ortamı, iş dünyası ve toplum

arasında bağlantılar kurarak girişimciliği desteklediğini belirtmiştir. Ayrıca, STEM eğitimi ülkelerin ekonomilerini güçlendirmek için sürekli yenilikler üretilmesine katkı sağlamaktadır.

STEM eğitimi, öğrencilerin yalnızca öğretim programlarıyla sınırlı kalmayıp, yeni buluşlar yaparak üretime katkı sağlamalarını ve içinde bulundukları toplumun bilimsel ilerlemesine öncülük etme fırsatlarını artırmaktadır (Çorlu, 2017). Bu sayede öğrenciler, öğrendikleri matematik ve fen bilgilerini mühendislik gerektiren bir probleme adapte etmek veya bu sürede çözüm üretmek için teknolojiyi kullanma zorunluluğu ile karşılaşmaktadırlar. Yıldırım ve Altun (2015), STEM'in önemini vurgularken üç ana kategori belirlemiştir. İlk olarak, mühendislerin ve bilim insanlarının ülkelerin ekonomik kalkınmasında önemli bir rol oynadığı kabul edilmekte ve bu bireylerin iyi bir eğitimle donatılmaları gerektiği düşünülmektedir. İkinci olarak, teknoloji hızla geliştiği için bu değişimlere ayak uydurabilecek bireylerin yetiştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Üçüncü kategori ise, bireylerin doğru politik kararlar alabilmeleri ve bilgi okuryazarlığı becerisine sahip olmaları gerektiğidir. Bu yaklaşımla birlikte STEM eğitimi, sadece okul öncesinden lisans seviyesine kadar olan eğitim süreçlerinde değil, aynı zamanda gelecekte ortaya çıkabilecek problemlerin çözümünde de önemli bir rol oynamaktadır.

3.1. Küresel ve Türkiye Bağlamında STEM Eğitiminin Stratejik Önemi

1980'nin sonlarından beri, gelişmiş ekonomilere sahip ülkelerde STEM alanlarının değeri giderek daha fazla vurgulanmaya başlanmıştır. Gerek Avrupa gerekse Kuzey Amerika ülkeleri, teknolojik ilerlemenin inovasyonda rekabet avantajını artırmak için kaçınılmaz bir unsur olduğuna inanarak eğitim politikalarında reform yapmanın gerekliliğini ön plana çıkarmış ve bu doğrultuda çeşitli çalışmalar yürütmüştür (Sanders, 2009).

1990'lardan itibaren Japonya ve Çin'in küresel ekonomide artan rekabet gücü ve ABD'nin fen, teknoloji ve mühendislik alanlarında Hindistan ve Çin'e olan bağımlılığının artması, eğitim politikalarında STEM disiplinlerine verilen önemin yükselmesine yol açmıştır. 1996 yılında Ulusal Araştırma Konseyi (National Research Council, NRC) tarafından başlatılan Ulusal Bilim Eğitimi Standartları (The National Science Education Standards) çerçevesinde, fen ve doğa bilimleri müfredatına özel bir atıf yapılmıştır. Bu dönemde, araştırmaya dayalı bir müfredatın tasarlanması üzerine çeşitli tartışmalar gerçekleştirilmiş; öğretmenlere yönelik hizmet içi eğitim programları düzenlenmiş ve bilimsel araştırmayı destekleyen sınıf ile laboratuvar ortamlarının oluşturulması teşvik edilmiştir (Akgündüz ve Ertepınar, 2018).

Bilhassa 2004 senesinde uygulamaya konulan "Hiçbir Çocuk Geride Kalmasın" (No Child Left Behind) projesi, bütün çocukların kaliteli bir eğitim almasını sağlama, eğitimin başarısını sistematik olarak ölçme ve hesap verebilirlik mekanizmalarını geliştirme hedefleriyle, eğitimde kaliteyi yaygınlaştırmada önemli bir rol oynamıştır. Bybee (2010), 21. yüzyılın gereksinimlerini karşılayabilecek bir eğitim modelinin ancak eğitimin her aşamasında STEM'i odak noktasına alarak bütün öğrencilerin bu konudaki okuryazarlığını sağlamayı hedefleyerek mümkün olabileceğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, STEM ile ilgili tartışmaların anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bakış açısına göre, değişen iş piyasaları, tüm bireylerin en azından STEM okuryazarlığına sahip olmasını ve belirli yetkinliklerin hedeflendiği bir toplumsal dönüşümü gerektirmektedir. STEM alanlarındaki müfredat çalışmaları, eğitimden iş hayatına geçiş sürecinde gerekli beceri ve bilgilerin aktarılmasını sağlayarak, gelişmiş ülkelerde STEM'in artan önemini göstermektedir. Bu çalışmalar, işgücü piyasasının 21. yüzyılın gerektirdiği yaratıcılık, problem çözme, eleştirel düşünme, iş birliği ve takım çalışması gibi yetkinliklere olan ihtiyacını kabul etmektedir. Bu becerilerin kazandırılmasının, STEM alanlarına öncelik veren bir eğitim anlayışıyla mümkün olacağı vurgulanmaktadır (Butz ve diğerleri, 2004).

Türkiye'de 2009 yılından itibaren STEM alanlarına verilen önem artmış, ancak bu ilgi daha çok iş gücünü artırmaya odaklanmış ve toplumsal cinsiyet duyarlılığı yeterince dikkate alınmamıştır. Bu iki alanın arasındaki bağa yapılan katkılar dolaylı olarak sürdürülmüştür. Türkiye'nin hem bilimsel araştırma kapasitesini artırmak hem de teknolojik gelişme potansiyelini yükseltmek, aynı zamanda da uluslararası arenadaki rekabet gücünü güçlendirmek hedefiyle, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı bir eylem planı ve strateji belgesi oluşturmuştur. Bunun yanı sıra, çeşitli vakıf ve devlet üniversitelerinde STEM farkındalığını artırmak amacıyla laboratuvarlar, merkezler ve programlar hayata geçirilmiştir. Özellikle İstanbul Teknik Üniversitesi'nde (İTÜ) 2009 yılında kurulan Bilim, Mühendislik ve Teknolojide Kadın Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi, toplumsal cinsiyet eşitliğine doğrudan vurgu yaparak diğer merkezlerden farklılaşmaktadır. BMT-KAAG Kadın Akademisyenler Ağı Projesi, STEM disiplinlerinde çalışan kadın öğretim üyelerinin kariyer deneyimlerini, bu alanlardaki düşük kadın temsiliyetini ve iş-yaşam dengesi gibi toplumsal cinsiyet farklılıklarını araştırmayı amaçlamaktadır. Proje, genel hatları ile farklı üniversitelerin yer aldığı bir ağ oluşturarak, üniversitelerin yönetim kademelerine politika önerileri geliştirmeyi de amaç edinmektedir (Beşpınar ve Pehlivanlı Kadayıfçı, 2021).

Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2014 yılında İstanbul Aydın Üniversitesi tarafından kurulduktan sonra, merkezin en temel amaçları arasında, Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), Yükseköğretim Kurulu (YÖK) ve çeşitli üniversitelerle iş birliği yaparak ulusal bir STEM çerçevesi oluşturmak; ilköğretim ve ortaöğretim düzeylerinde STEM ile ilgili araştırma ve proje çalışmaları yürütmek; elde edilen veriler doğrultusunda yeni STEM tabanlı eğitim modelleri geliştirmek ve bu modelleri ulusal eğitim sistemine entegre etmek bulunmamaktadır. Ayrıca, merkez, STEM alanında bölgesel, ulusal ve uluslararası programlar hazırlamayı; dersler, seminerler, paneller, sempozyumlar ve konferanslar düzenlemeyi; üniversite ve ulusal düzeyde bilim merkezleri ve müzelerin kurulmasına öncülük etmeyi, bu süreçleri planlamayı ve STEM eğitim programlarını hazırlamak için danışmanlık hizmeti sunmayı hedeflemektedir. Öğretmen adayları ve öğretmenlerin STEM becerilerini geliştirmeye yönelik faaliyetler de merkezin görev alanları arasındadır. Ayrıca, STEM alanındaki uluslararası gelişmeleri takip etmek, araştırmak ve değerlendirmek de merkezin amaçları arasındadır. İstanbul Aydın Üniversitesi, bu çalışmaların yanı sıra, 2015 yılında bir STEM laboratuvarı açmıştır (Beşpınar ve Pehlivanlı Kadayıfçı, 2021).

Üniversitelerdeki öncü STEM tartışmalarının ardından Millî Eğitim Bakanlığı'nın 2016 yılında yayımladığı rapora göre, bakanlığın bu konu hakkında doğrudan bir yol haritası bulunmamaktadır; nitekim 2015-2019 Stratejik Planı'nda söz konusu alanın güç kazanmasına ilişkin bazı hedefler yer almaktadır. Raporda ayrıca, STEM eğitiminin amaçlarının teknoloji ve tasarım dersinin hedefleriyle belirli ölçüde örtüştüğü ve 7. ve 8. sınıf düzeyinde yapılan çalışmaların STEM alanını kapsadığı ifade edilmiştir. Türkiye'nin uluslararası TIMSS ve PISA sınavlarındaki başarı oranını artırabilmek için, STEM eğitimine öncelik tanınması gerekliliği de vurgulanmıştır (MEB, 2016). Buna ek olarak, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) çeşitli proje çağrıları ile STEM eğitimini desteklerken, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) gibi endüstri kuruluşları da STEM alanındaki iş gücüne olan talebi ön plana çıkararak bu alandaki projelere katkı sağlamaktadır.

Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliği ve STEM bağlamındaki genel çerçeve ele alındığında iki önemli husus ön plana çıkmaktadır. Birincisi, ulusal eylem planları düzeyinde belirlenmiş bir STEM politikası veya stratejisinin eksikliğidir. İkincisi ise, STEM'in Türkiye'de daha çok eğitim ve istihdam odaklı olarak ele alınması, toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusuna sınırlı bir vurgu yapılmasıdır. Bu iki durumun bir sonucu olarak, STEM alanındaki ilerlemeyi izlemeye yönelik

göstergelerin oluşturulması ve izleme faaliyetlerinin sürdürülmesi güçleşmektedir. Ulusal eylem planlarında STEM alanlarında toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama yönünde doğrudan bir atıf yapılmaması önemli bir eksikliktir. STEM alanı, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve sanayi kesimi tarafından ortak çalışmalarla geliştirilme çabası içinde olsa da bu çalışmaların planlı bir kamu politikası şeklinde desteklenmediği gözlemlenmektedir. Söz gelimi, üniversitelerde STEM disiplinini barındıran çeşitli merkezler kurulmuş olmasına rağmen, Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) ve Ölçme Seçme ve Yerleştirme Merkezi'nin (ÖSYM) STEM'e ilişkin kapsamlı bir veri setinin bulunmaması, yükseköğretim düzeyinde bu alanların izlenmesini ve yapılan çalışmaların uzun vadeli etkilerinin değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. İkinci olarak, Türkiye'de STEM alanının eğitim ve istihdam merkezli bir yaklaşımla ele alınması, 1990'lı yıllarda uluslararası literatürde görülen eğilimlerle benzerlik göstermektedir. Uluslararası düzlemde, 2000'li yıllarda hazırlanan politika belgeleri ve bu belgelerdeki göstergelerin gelişimi incelendiğinde, Türkiye'nin devlet politikaları açısından bu alanda geri kaldığı anlaşılmaktadır. Bu belgeler, STEM alanını toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin mevcut olduğu bir sektör olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla, yalnızca istihdam ve eğitim perspektifine odaklanmanın, alanın gelişimini desteklemek için yetersiz kalabileceği düşünülmektedir. STEM alanlarının her seviyesine toplumsal cinsiyet duyarlılığının entegre edilmesi, yüzeysel değişimlerin ötesine geçerek daha kalıcı ve etkili bir gelişim sağlayacaktır (Beşpınar ve Pehlivanlı Kadayıfçı, 2021: 30).

3.2. STEM Eğitiminde Cinsiyet Dengesizliği: Küresel ve Türkiye Perspektifinde Cinsiyet Eşitsizliği Açısından Mevcut Durum

Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu tarafından Eylül 2015 tarihinde onaylanan '2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi', dünyayı mevcut çevresel, sosyal ve ekonomik zorluklarla başa çıkabilecek yeni bir yaklaşım geliştirmeye davet etmektedir. Bu gündem, insanlığın karşılaştığı bu sorunları ele alarak, küresel bir vizyon oluşturmaya yönelik bir çağrıdır. Bu Gündem, SDG 4 (eğitim) ve SDG 5 (toplumsal cinsiyet eşitliği) de dahil olmak üzere 17 Sürdürülebilir Kalkınma Amacı'nı içermektedir. UNESCO, 2030 Gündemi'nin hayata geçirilmesi için dönüştürücü, yenilikçi ve yaratıcı düşünme becerilerinin geliştirilmesi ile yetkin ve güçlendirilmiş vatandaşların yetiştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Eğitimin potansiyelini gerçekleştirebilmesi için stratejik değişiklikler yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda, eğitim erişimi ve başarısındaki kalıcı eşitsizliklerin ortadan kaldırılması, eğitimin kalitesinin artırılması ve öğrencilere kapsayıcı ve sürdürülebilir toplumları güvence altına alacak bilgi, beceri, tutum ve davranışların kazandırılması yönünde adımlar atılması gereklidir. Bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik eğitimi, 2030 Gündemi'nin desteklenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. STEM alanındaki ilerlemeler, sağlık, tarım, altyapı ve yenilenebilir enerji gibi yaşamın birçok alanında iyileşmelere yol açmıştır. STEM eğitimi ayrıca, öğrencileri geleceğin talep gören STEM kariyerlerine hazırlamak ve iş dünyasına katılımlarını sağlamak için kilit bir öneme sahiptir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, ülkelerin ekonomik ilerlemeleri ile teknoloji alanındaki gelişmeler arasındaki bağ giderek daha da güçlenmiştir. Ülkelerin teknoloji ve ekonomi alanlarındaki kalkınmalarını sağlayan başlıca sektörler, doğrudan veya dolaylı olarak STEM alanlarıyla ilişkilidir. Tarihsel olarak, STEM alanları birçok toplumda erkeklerin baskın olduğu eğitim ve iş alanları olarak görülmüştür. STEM ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği arasındaki bağlantıyı anlamak hem kadınların hem de erkeklerin bu alanlara eşit şekilde katılımını teşvik etmek açısından önemlidir. Nitekim bahsedilen alanlardaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğini anlamak için öncelikle toplumsallaşma süreci incelenmelidir. Geleneksel iş bölümü, kadınların aile içinde bakım sorumluluklarını üstlenmesi, erkeklerin ise ev dışındaki geçim sağlama

görevleriyle tanımlanması, çocukluktan itibaren cinsiyet rolleri üzerinde büyük bir etkiye sahiptir (Bilgin ve Erbuğ, 2021). Çocuklar, toplumsal cinsiyet rollerine dayalı geleneksel iş bölümünü benimseyerek büyürler ve bu rollerle eğitim hayatlarına katılırlar. Ortaokul seviyesinde STEM farkındalığının gelişmeye başladığı dönemde gerçekleştirilen Benek ve Akçay (2018) tarafından gerçekleştirilen fenomenolojik bir araştırmada, bu farklılıklar net bir şekilde ortaya koyulmaktadır. Söz konusu araştırma kapsamında, öğrencilerin STEM alanlarına yönelik algılarını incelemek amacıyla, onlardan yaşamı kolaylaştıracak bir makine tasarlamaları istenmiştir. Elde edilen sonuçlar, kız öğrencilerin çoğunlukla ev işlerine yardımcı olabilecek makineler tasarlarken, erkek öğrencilerin ise ağırlıklı olarak araba temalı makineler tasarladığını göstermiştir. Toplumsal normlar ve değerlerle sosyalleşen bireyler, yerleşik cinsiyet kalıplarını içselleştirirler ve kadın ile erkek arasındaki iddia edilen doğuştan gelen farkları da kabul ederler. Bu bağlamda, kız çocukları genellikle duygusal, kırılgan, pasif ve hassas olarak, erkek çocukları ise aktif, mantıklı ve güçlü olarak betimlenmektedirler. Toplumsal söylemler, cinsiyetlerin tercih ve uygulamalarını şekillendirir; bu nedenle kız çocukları genellikle eğitim ve sosyal bilimler alanlarına yönlendirilirken, erkek çocukları rasyonel düşünme becerileriyle daha uyumlu görülen STEM alanlarına teşvik edilmektedir (Gökçen ve Büyükgöze Kavas, 2018). Diğer bir deyişle, toplumsal cinsiyet rolleri, çocukların hangi alanlarda başarılı olabilecekleri veya hangi kariyer yollarını seçmeleri gerektiği konusunda erken yaşlarda şekillenmektedir. Erkek çocukları genellikle matematik, fen ve teknoloji alanlarına teşvik edilirken, kız çocukları bu alanlardan uzaklaştırılabilir veya başka alanlara yönlendirilebilir (Gök ve Bilge, 2024).

Gerçekleştirilen araştırmalar, kadınların mühendislik mesleğini tercih etmemesinde, çocukluk döneminden itibaren 16 yaşına kadar maruz kaldıkları toplumsal öğretilerin etkili olduğunu ortaya koymuştur. Toplumsal cinsiyet normlarının erken yaşlarda benimsenmesi, kız çocuklarının matematik ve mühendislik gibi alanları 'üstün zekâ' gerektiren ve 'zeki erkek çocuklarına uygun' disiplinler olarak algılamasına neden olmaktadır. Bu algılar, zamanla pekişmekte ve yaşları ilerledikçe bu algıları değiştirmek giderek zor hale gelmektedir (Silim ve Cross, 2014, aktaran Else-Quest ve Hyde, 2021). Benzer şekilde, Wang ve Degol'ün (2013) araştırmasına göre, toplumun ve ailelerin STEM alanlarına yönelik olumsuz tutum ve söylemleri, kız çocuklarının bu alanlarda eğitim alma isteklerini azaltmakta veya bazı kız öğrencilerin eğitimlerini yarıda bırakmalarına yol açmaktadır. Buna karşılık, 67 ülkeyi kapsayan bir araştırmanın sonuçları, ülkelerin üçte ikisinde kız çocuklarının STEM alanlarında erkek çocuklarla en azından eşit bir performans sergilediklerini ortaya koymuştur (Stoet ve Geary, 2018). Aynı doğrultuda, altı yaşındaki anaokulu öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışmada, STEM uygulamalarının merkezinde yer alan problem çözme becerilerinin ölçülmesi sonucunda, cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı tespit edilmiştir (Akçay, 2019). Çocukların problem çözme becerilerinde cinsiyet faktörünü ele alan çeşitli araştırmalar da cinsiyetin bu beceriler üzerinde anlamlı bir etki yaratmadığını ortaya koymuştur (Yılmaz ve Tepeli, 2013; Yiğitalp, 2014; Bozkurt Yükçü ve Demircioğlu, 2017).

Birleşmiş Milletler Eğitim, Kültür ve Bilimsel Örgütü'nün (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization-UNESCO) 2022 yılı verileri incelendiğinde, kız çocuklarının erken yaşlarda STEM alanlarına olan ilgisinin erkek çocuklarıyla neredeyse eşit seviyede olduğu (%3'lük bir farkla) görülürken, bu farkın 18 yaşına gelindiğinde %14'e kadar yükseldiği dikkat çekmektedir. Diğer bir deyişle, STEM eğitimine katılımda kız çocuklarının aleyhine olan cinsiyet farklılıkları yüksek eğitim seviyelerinde daha görünür hale gelmektedir. Kız çocukları yaş ilerledikçe STEM konularına olan ilgilerini kaybetmektedir ve ortaöğretim seviyesindeki ileri

çalışmalarda daha düşük katılım seviyeleri görülmektedir. Yükseköğretime gelindiğinde, kadınlar STEM ile ilgili çalışma alanlarına kayıtlı tüm öğrencilerin yalnızca %35'ini temsil etmektedir. Bilgi, iletişim ve teknoloji, mühendislik, imalat ve inşaat ve doğa bilimleri, matematik ve istatistik alanlarında en düşük kadın kayıtlarının görüldüğü STEM disiplinlerinde de cinsiyet farklılıkları mevcuttur. Kadınlar yükseköğrenimleri sırasında, iş dünyasına geçişlerinde ve hatta kariyer döngülerinde STEM disiplinlerinden orantısız sayıda ayrılmaktadır.

Buna ek olarak, öğretmenlerin kız ve erkek çocuklarına farklı beceriler atfetmesi, kız çocuklarının sosyal bilimler ve sanat alanlarında becerikli, matematik ve teknik alanlarda ise yetersiz olarak algılanmalarına yol açmakta ve bu durum, kız öğrencilerin özgüvenini ve öz yeterlik duygusunu zedelemektedir (Akbaş ve Güngör, 2022). Kız çocukları STEM derslerinde daha az desteklenebilir veya teşvik edilebilir. Bu durum, STEM alanlarında başarıyı ve ilgiyi azaltabilir. Özellikle matematik ve fen derslerinde, kız öğrencilerin yeterliklerine yönelik önyargılar, bu alanlarda ilerlemelerini engelleyebilir. Bu bağlamda, kız çocuklarının sahip olduklarını düşündükleri beceriler ile gerçek becerileri arasındaki farkın büyük olması, onların potansiyellerini gerçekleştirmelerini engellemektedir. Söz gelimi, kız çocukları olumsuz benlik algısı nedeniyle bilhassa matematik alanını tercih etmemelerinin yanı sıra (Lazarides ve Lauermann, 2019) eğitim seviyeleri yükseldikçe STEM disiplinlerine ilişkin de olumsuz tutumlar sergileyerek özgüven eksikliği yaşamaktadırlar (Cooper ve Heaverlo, 2013).

Genel hatları ile tarih boyunca bilim ve teknoloji alanlarındaki meslek normları ve yapılarını erkekler şekillendirmiştir (Epstein, 1970). Kadınların STEM alanlarında yeterli yeteneklere sahip olmadığına dair önyargılar (Leaper ve Farkas, 2015), bu alanların kadınlara uygun olmadığına yönelik yerleşmiş algılar (Harley ve diğerleri, 2008) ve STEM alanlarındaki düşük kadın temsili, kadınların kendilerini bu alanlarda yetkin hissetmemelerine ve aktif olmamalarına neden olmaktadır (Dasgupta, Scircle ve Hunsinger, 2015). Toplumsal cinsiyete dayalı stereotipler, kadınların STEM alanlarına yönelme ve kariyer hedefleri ile öz-yeterlik algılarını olumsuz bir şekilde etkileyebilmektedir (Taylor, Latorre, Fouad, Santana ve Berkey, 2016). Bu tür toplumsal kalıpyargılar ve normlar, eğitim ve istihdam politikalarıyla karşılıklı bir etkileşim içerisinde bulunmaktadır (Koçer ve Örmeci, 2020).

Tarihsel olarak bakıldığında, kadınlar STEM alanlarında eğitim görme ve kariyer yapma konusunda önemli engellerle karşılaşmış ve bu eşitsizlikler günümüzde de devam etmektedir. 2014 yılı verilerine baktığımızda, Dünya genelindeki istatistikler, STEM alanlarında lisans diploması alanların yüzde 53'ünün kadın olduğunu, ancak doktora düzeyinde bu oranın yüzde 44'e düştüğünü göstermektedir. Bu azalma, kadınların üst düzey akademik kademelerde daha az temsil edildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, küresel ölçekte STEM alanlarında çalışan araştırmacıların sadece yüzde 29'u kadındır ve kadınlar, dünya çapındaki araştırma ve geliştirme iş gücünün yüzde 30'undan daha azını oluşturmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde 2015-2016 yılları arasında, STEM alanlarından mezun olan lisans öğrencilerinin yüzde 36'sı, yüksek lisans öğrencilerinin yüzde 33'ü ve doktora öğrencilerinin yüzde 34'ü kadınlardan oluşmaktadır. Özellikle mühendislik, mühendislik teknolojileri ve bilgisayar-bilişim bilimleri gibi disiplinlerde kadınların temsili, erkeklere oranla oldukça düşüktür. Mühendislik ve mühendislik teknolojileri alanlarında kadınların oranı, lisans düzeyinde yüzde 20, yüksek lisans seviyesinde yüzde 25 ve doktora aşamasında yüzde 24 olarak kaydedilmiştir. Bilgisayar ve bilişim bilimleri alanında ise bu oranlar, lisans için yüzde 19, yüksek lisans için yüzde 31 ve doktora için yüzde 20 şeklindedir (Catalyst, 2022). Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün (Organisation for Economic Co-operation and Development-OECD) 2015 yılında yayınladığı

'Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin ABC'si' (The ABC of Gender Equality in Education) raporuna göre, bilim ve teknoloji alanındaki cinsiyet farklarının doğuştan gelen yeteneklerden kaynaklanmadığı, aksine kız öğrencilerin özgüven eksikliğinden ileri geldiği belirtilmektedir.

Çocukların erken yaşlarda geleneksel toplumsal cinsiyet normlarını benimsemesinde, öğretmenlerin cinsiyete dayalı beklentileri ve ders kitaplarında kadın ve erkek figürlerinin sunuluş biçimi önemli bir etkiye sahiptir. Türkiye'de yapılan ders kitabı incelemeleri, bilim insanı figürünün genellikle Batılı erkek bilim insanları üzerinden sunulduğunu, buna karşın kadın bilim insanlarının yaşam öykülerine ve keşiflerine çok az odaklanıldığını göstermektedir (Karaçam, 2015). Kitaplarda erkek karakterler genellikle özgür, akıllı ve kuvvetli bir şekilde yüksek prestijli mesleklerde gösterilirken, kadınlar daha az sayıda ve çoğunlukla erkeğe yardımcı rollerde tasvir edilmektedir (Akbaş ve Güngör, 2022). Genç kızların bu mesleklerde rol model olabilecek kadınları neredeyse hiç görememeleri, üniversite düzeyinde bu alanları seçme konusunda cesaretlerini kırmaktadır (Schelmetic, 2013; Toprakçı Alp ve Aksu, 2021). Söz gelimi, Chambers'ın 1983 yılında geliştirdiği ve literatüre katkı sağlayan 'Bir Bilim İnsanı Çiz' testinde, 5000 çizimin yalnızca 28'inde kadın bilim insanı olarak tasvir edilmiştir. Benzer şekilde, Küçük ve Bağ'ın 2012'de 4. ve 5. sınıf öğrencileriyle gerçekleştirdiği aynı testte, bilim insanlarının %64'ünün erkek olarak çizildiği belirlenmiştir. 2016 verilerine göre, Avrupa Birliği ülkelerinde doğa bilimleri, matematik ve istatistik alanlarından mezun olanların yüzde 53'ünü kadınlar oluşturmaktadır. Ancak, mühendislik alanında bu oran yüzde 28'e düşmektedir. OECD ülkelerine bakıldığında ise, STEM alanlarından mezun olanların yalnızca %32,6'sının kadın olduğu görülmektedir (United Nations Development Programme [UNDP], 2019).

STEM alanlarının yakın gelecekte taşıdığı önem, ülkelerin çeşitli alanlardaki politikalarını etkilemektedir. Yenilikçiliğin temelini oluşturacağı düşünülen STEM eğitiminin, gelecekte ekonomik büyüme ve gelişme açısından kritik bir rol oynayacağı öngörülmektedir (TÜSİAD, 2017). Bu bağlamda, üniversitelerde STEM alanlarına kayıtlı öğrenci sayısının artırılması ve öğrencilerin bu alanlarda kariyer tercihleri yapmaları, ülkelerin gelecekteki istihdam ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikli iş gücünün yetiştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. 21. Yüzyılın başından itibaren kız öğrenci sayısında nispi bir artış yaşandığı gözlemlenmiştir (Sağlamer, 2009). Türkiye'de bu küresel eğilime paralel olarak üniversitelerdeki kız öğrenci sayısı dikkate değer bir yükselme göstermiştir. Özellikle 1999-2013 yılları arasında Türkiye'de üniversite öğrenimi gören erkek öğrenci sayısının ise 2.7 kat, kız öğrenci sayısının ise 3.7 kat arttığı belirlenmiştir (Korkut-Owen ve Mutlu, 2016). 2012 yılında, kız öğrencilerin oranı Türkiye'de %51'e ulaşmıştır (Korkut-Owen, Kelecioğlu ve Owen, 2014). Alanyazına göre, lisans seviyesinde kız öğrenci sayısındaki bu artış, Türkiye'de üniversite sayısının artışı, iş dünyasındaki değişimler ve eğitimli iş gücüne duyulan ihtiyaç gibi faktörlere dayandırılmaktadır (Korkut-Owen ve Mutlu, 2016). Diğer ülkelerde de benzer eğilimler gözlemlenmiştir. Örneğin, 2010-2014 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde lisans düzeyindeki kız öğrenci sayısı, erkek öğrenci sayısını geçmiştir (Korkut-Owen ve Mutlu, 2016). Benzer şekilde, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) üyesi ülkelerde de kadınların üniversite mezuniyeti oranı erkeklerden fazladır; 25-34 yaş aralığında kadınların üniversite mezuniyet oranı %50 iken, erkeklerde bu oran %28 olarak kaydedilmiştir (OECD, 2018).

TÜSİAD'ın (2017) raporunda, 2016-2023 yılları arasında Türkiye'nin lisans ve lisansüstü öğrenim düzeyinde istihdam ihtiyacında %31 oranında bir açık oluşabileceği öngörülmüştür. Özellikle STEM alanlarında bu açık, daha ciddi bir problem haline gelmektedir. Avrupa ülkelerinde de benzer bir durum yaşanmaktadır; STEM alanlarındaki iş gücünde yeterli sayıda

mezun bulunmaması, önemli bir zorluk olarak görülmektedir (European Parliament, 2015). Yükseköğretim düzeyinde öğrenci sayılarında bir artış gözlense de STEM alanlarında kadın ve erkek arasındaki farkın hâlâ önemli olduğu hem literatürde hem de nicel verilerde vurgulanmaktadır. Türkiye için de aynı durum söz konusudur. ÖSYM verilerine dayanarak, Türkiye'deki üniversitelerde kız öğrenci sayısının belirgin bir şekilde arttığı saptanmıştır (Korkut-Owen ve Mutlu, 2016). Genel istihdam oranları (OECD, 2018) ve STEM alanlarındaki erkek ağırlıklı istihdam oranları (European Parliament, 2015) incelendiğinde, kadınların STEM alanlarında daha fazla temsil edilmesi için gerekli politikaların formüle edilmesinin önemi açıkça ortaya çıkmaktadır.

Üniversite düzeyinde cinsiyetler arasında alan tercihlerine yönelik farklılıklar, literatürde sıkça vurgulanan bir konudur. Türkiye'de STEM alanlarına ilişkin istatistikleri inceleyen çalışmalar sınırlı sayıda olsa da bu alanda bazı girişimler gerçekleştirilmiştir. Söz gelimi, ÖSYM'nin 2002-2012 yılları arasındaki verilerine dayanan Korkut-Owen, Kelecioğlu ve Owen'in (2014) araştırmasında, tüm alanlarda kız öğrenci oranlarının bu yıllar boyunca artış gösterdiği tespit edilmiştir. Buna karşın, kız öğrenci sayısının bazı bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik bölümlerinde oldukça düşük kaldığı belirtilmiştir. Buna ek olarak, Korkut-Owen ve Mutlu'nun (2016) çalışmasında, 1999-2013 yılları arasındaki ÖSYM istatistikleri analiz edilmiştir. Bu analiz, doğa bilimleri, matematik ve istatistik gibi alanların kız öğrenciler tarafından; bilgisayar ve mühendislik gibi alanların ise erkek öğrenciler tarafından daha fazla tercih edildiğini ortaya koymaktadır. 758 ilkokulda öğrenim gören 3. ve 4. sınıf öğrencisiyle Azgın ve Şenler'in (2019) gerçekleştirdikleri çalışmada ise, öğrencilerin STEM'e yönelik kariyer ilgileri ve tutumları incelenmiş, sonuçlar erkek öğrenciler lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğunu göstermiştir. Buna ek olarak, 2018 ÖSYM istatistiklerine göre, Türkiye'de tüm alanlarda üniversite eğitimine başlayanların yüzde 49'u kadındır. Ancak STEM alanlarında eğitim gören kadınların oranı bu yıl içinde yüzde 35'e düşmektedir (Beşpınar ve Pehlivanlı Kadayıfçı, 2021: 33). Özkurt ve Yakın'ın (2020) araştırmasında ise 2013-2019 yılları arasındaki Türkiye'deki üniversitelerin STEM bölümlerinde öğrenim görmekte olan öğrenci sayılarının cinsiyet bazlı karşılaştırılması yapılmış ve neticesinde altı yıllık bir süre zarfında, ön lisans, lisans ve lisansüstü düzeylerinde mühendislik ve teknoloji alanlarına yerleşen erkek öğrenci sayısının, her yıl kız öğrenci sayısından daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, kadınlar STEM alanlarında profesyonel kariyerlerini geliştirme noktasında erkeklere kıyasla önemli zorluklarla karşılaşmaktadırlar (Sağlamer, 2009). Yine de gelişmiş ülkelerde, kadınların işgücüne katılım oranlarında genel bir artış trendi gözlenirken; gelişmekte olan ülkelerde düşüş eğilimindedir (Korkut-Owen, Kelecioğlu ve Owen, 2014). Ayrıca, son dönemlerde dört yıllık lisans eğitimi gerektiren mesleklerde kadınların istihdam oranlarının yükseldiği tespit edilmiştir (Korkut-Owen ve Mutlu, 2016). Ancak, yaşamın diğer birçok alanında olduğu gibi, eğitim kademelerinde de- özellikle STEM alanlarında- kadınlar ve erkekler arasında farklı temsiller söz konusudur. Kadınların STEM alanlarında istihdam oranları ise düşük seviyelerde kalmaktadır (Kızılay, 2018). Dünya genelinde, kadınların işgücüne katılım oranlarında genel bir artış trendi gözlenmektedir. Bu artış, özellikle gelişmiş ülkelerde daha belirgin iken, gelişmekte olan ülkelerde düşüş eğilimindedir (Korkut-Owen, Kelecioğlu ve Owen, 2014). Ayrıca, son dönemlerde dört yıllık lisans eğitimi gerektiren mesleklerde kadınların istihdam oranlarının yükseldiği tespit edilmiştir (Korkut-Owen ve Mutlu, 2016). Ancak, yaşamın pek çok alanında olduğu gibi, eğitim seviyelerinde de- özellikle STEM alanlarında- cinsiyetler arasında temsil farklılıkları mevcuttur. Kadınların STEM alanlarındaki istihdam oranları ise düşük kalmaktadır.

Toplumsallaşma sürecinde kız ve erkek çocukların geleneksel cinsiyet rolleri çerçevesinde yetiştirilmesi, onların eğitim yaşamlarında STEM alanlarına yönelik tutum ve davranışlarını etkilemekte ve üniversite bölüm tercihlerini belirleyen ana faktörlerden biri olmaktadır (Kulakoğlu ve Emil, 2019). Hem küresel düzeyde hem de Türkiye'de, STEM alanlarında eğitim almaya ve bu alanlarda kariyer yapmaya yönelik toplumsal cinsiyet eşitsizliğini gidermek için çeşitli girişimler ve projeler hayata geçirilmiş olsa da ön lisans ve lisans seviyelerinde kadın ve erkek öğrenciler arasındaki belirgin farklılıklar halen devam etmektedir (Tekin Poyraz, 2018; Köse, 2020). Bununla beraber, yükseköğretimde STEM alanlarında kız ve erkek öğrencilerin sayısal dağılımını inceleyen Özkurt ve Yakın'ın (2020) makalesinde, yıllar içerisinde mühendislik alanındaki kadın öğrenci sayısındaki artış dikkatleri çekmektedir. Öte taraftan bu ciddi artışa karşın yine de erkek öğrencilerin sayısı beş katını bulmaktadır. Kadın ve erkek öğrencilerin sayıları bilgisayar ve matematik gibi alanlarda yakınlaşsa bile, erkek öğrenci sayısının kadınlardan hâlâ üç kat fazla olduğu görülmektedir. Türkiye'de teknoloji sektöründe çalışan kadınlara yönelik bir başka araştırma ise eğitim kurumlarının genç kızları teknoloji alanında kariyer yapmaya yönlendirme konusunda yetersiz kaldığını; katılımcıların yalnızca %6'sının okulların bu konuda teşvik edici olduğunu düşündüğünü ortaya koymaktadır (Deloitte, 2018). Bu bulgular, STEM disiplinlerinde eğitim alan kadınların, mezuniyet sonrası başarılarının erkeklerle eşit ya da daha iyi olmasına rağmen bu alanlarda kariyer yapmaktan kaçınmaları, akademik sebeplerden çok, toplumsal etkenlerle ilgili olduğunu göstermektedir (Schelmetic, 2013).

Araştırmalar, erkek çocuklarının, ilgi duymasalar dahi, kız çocuklarına kıyasla aile ve öğretmenleri tarafından STEM alanlarına yönlendirildiğini de ortaya koymaktadır (Toprakçı Alp ve Aksu, 2021). Buna karşın, kız öğrenciler erkek egemen olarak görülen bu disiplinleri tercih etme hususunda yetersizlik hissi yaşamakta ve bu disiplinlere yönelseler bile, erkek öğrencilerin sayıca fazla olması nedeniyle eğitim süreçlerinde motivasyon kaybı yaşamaktadırlar; bu durum başarılarına da olumsuz etki yapmaktadır. Ayrıca, kadınların eğitim ortamında veya dışında karşılaştıkları cinsiyetçi yaklaşımlar ve davranışlar, öğrenim süreçlerini daha da güçleştirmektedir. Kadınlar, toplumsal normlara uymayan bir alanda eğitim almaya karar verdiklerinde, sınıf arkadaşları, eğitmenleri ve sosyal çevreleri tarafından ayrımcılığa ve dışlanmaya uğrayabilirler. Dolayısıyla kadınlar STEM alanlarına yönelirken ailelerinin ve yakın çevrelerinin cinsiyet temelli önyargılarını dikkate almak zorunda kalmaktadırlar (Mutlu ve Korkut-Owen, 2017).

Bununla beraber, 2021-2022 yılında Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği'nin (CEID) yaptığı araştırmanın sonuç raporunun istihdam verileri incelendiğinde, mühendislik ve teknoloji alanında çalışanların ancak %10 kadarının kadın olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı araştırmanın yüksek öğrenim verileri ise STEM dallarında eğitim alanların %30'nun kız öğrenci olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Ek olarak, Kadın ve Demokrasi Derneği KADEM'in 8 Kasım 2024 tarihinde düzenlediği yapay zekâ ve kadın temalı zirvede yapay zekâ teknolojisinin gelişmesinin var olan eşitsizlikleri daha da derinleştireceğinden kadınların bu alanda yer almaları için öneriler geliştirilmiştir. Çeşitli eğitimler düzenleyerek kadın girişimcilerinin artmasını sağlamak, yapay zekâ teknolojisine yapılan yatırımların kadınların lehine artırılması ve kadın liderliğinin desteklenmesi zirvenin önemli çıktıları arasındadır.

4. SONUÇ

STEM disiplinlerinde kız çocukları ve kadınların güncel durumuna dair çalışmaların bulguları, kız çocuklarının sosyalizasyon süreçlerinde geleneksel toplumsal cinsiyet kalıplarını

içselleştirmelerinin, söz konusu kalıplarla erkeklere atfedilen teknik alanlara olan ilgilerini azalttığını göstermektedir. Erkek çocuklara oyuncak tamir setleri hediye edilirken, kız çocuklarına oyuncak mutfak takımları verilmesi; masallarda her zaman kurtarılmayı bekleyenlerin kadınlar, kurtaranların ise erkekler olması; ders kitapları, hikâye kitapları ve çizgi filmlerde bilim insanlarının çoğunlukla erkek karakterlerle temsil edilmesi, kadınları toplumda adeta görünmez hale getirirken, kız çocuklarına kadınların pasif ve arka planda kalması gerektiği mesajını vermektedir. Aynı şekilde, kız çocuklarının teknik alanlara ilgi duyması ve bu yönde oyun oynaması, toplumun yerleşik rol beklentilerine ters düştüğü için genellikle olumsuz bir tepkiyle karşılanmaktadır. Bu nedenlerle, küçük yaşlardan itibaren STEM alanlarında başarılı olmak için yeterince zeki veya yetenekli olmadıkları düşüncesiyle yetiştirilen kız çocukları, zamanla bu alanlardan uzaklaşma eğilimi göstermektedir. Çocukluktan itibaren bu alanlarda kendilerine yer olmadığı fikri aşılanarak büyüyen kızlar, yaş aldıkça STEM'e olan ilgilerini yitirmektedir.

Bahsedilen alanlarda kadınların azlığı, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin aslında en belirgin göstergelerinden biridir. Bu durum, kadınların bilimsel ve teknolojik gelişmelere katkı sağlamalarını engellemekte ve yenilikçi fikirlerin çeşitliliğini kısıtlamaktadır. Öncelikli çözüm olarak, eğitim sisteminde erken yaşta cinsiyet eşitliği bilincinin aşılanması büyük önem taşımaktadır. Özellikle STEM konularında kız çocuklarına yönelik özel programlar ve etkinlikler düzenlemek, onların bu alanlara olan ilgisini artırabilir. Bu doğrultuda, öğrencilerin yaratıcılık, sorgulama, analiz etme ve takım çalışması becerilerinin geliştirilmesi amacıyla eğitim programlarına daha fazla uygulamalı etkinliklerin entegre edilmesi önemlidir. Ayrıca, kadınların STEM alanında kariyer yapabilmeleri için mentorluk programlarının geliştirilmesi de kritik bir adımdır. Bu tür programlar, kadınların başarılı rol modellerle bağlantı kurmasını sağlayarak, karşılaştıkları zorlukları aşmalarına yardımcı olabilir. İş yerlerinde ise, cinsiyet eşitliğini teşvik eden politikaların uygulanması ve çalışma ortamlarının kapsayıcı hale getirilmesi gerekmektedir. Bu sayede kadınların STEM alanındaki varlıkları güçlendirilecek ve daha fazla kadının bu alanlarda kariyer yapması teşvik edilecektir. Son olarak, medya ve sosyal platformlar aracılığıyla STEM alanındaki kadınların başarı hikayelerinin daha fazla paylaşılması, toplumsal algının değiştirilmesine yardımcı olabilir. Kadınların STEM alanlarında karşılaştıkları zorluklar ve bu zorlukları nasıl aştıkları hakkında farkındalık yaratmak, genç nesillere ilham verebilir ve gelecekte daha fazla kadının bu alanlarda yer almasına katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Akbaş, G. ve Güngör, E. (2022). Eğitimde cinsiyete dayalı ayrımcılık. B. Türkoğlu ve G. Akbaş (Ed.), Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin farklı yüzleri psikolojik yaklaşımlar içinde (55-78). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Akçay, B. (2019). *STEM etkinliklerinin anaokuluna devam eden 6 yaş çocukların problem çözme becerilerine etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Akgündüz, D. ve Ertepınar, H. (2018). Eğitim fakültesinde bütünleşik fen, teknoloji, mühendislik ve Matematik (STEM) öğretimi uygulamaları. Anı Yayıncılık bülteni.

Aydın, G., Saka, M. ve Guzey, S. (2017). 4-8. Sınıf öğrencilerinin fen, teknoloji, mühendislik, matematik (STEM= FETEMM) tutumlarının incelenmesi. *Mersin University Journal of the Faculty of Education*, *13*(2), 787-803.

Azgın, A. O. ve Şenler, B. (2019). İlkokulda STEM: Öğrencilerin kariyer ilgileri ve tutumları. *Journal of Computer and Education Research*, *7*(13), 213-232.

Benek, İ. ve Akçay, B. (2018). Hayal dünyamda STEM! Öğrencilerin STEM alanında yaptıkları çizimlerin incelenmesi. *Journal of STEAM Education*, *1*(2), 79-107.

Beşpınar, F. U. ve Pehlivanlı Kadayıfçı, E. (2021). Bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik alanlarında toplumsal cinsiyet eşitliği haritalama ve izleme çalışması. Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği (CEİD).

Bilgin, R. ve Erbuğ, E. (2021). Eğitimde fırsat eşitsizliği üzerine eleştirel bir değerlendirme. *International Journal of Economics Administrative and Social Sciences*, *4*(2), 231-239.

Bozkurt Yükçü, Ş. ve Demircioğlu, H. (2017). Okul öncesi dönemdeki çocukların sosyal problem çözme becerisinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, *1*(2), 216-238.

Breiner, J. M., Harkness, S. S., Johnson, C. C. ve Koehler, C. M. (2012). What is STEM? A discussion about STEM about conceptions of STEM in education and partnerships. *School Science and Mathematics*, *112*(1), 3-11.

Butz, W. P., Kelly, T. K., Adamson, D. M., Bloom, G. A., Fossum, D. ve Gross, M. E. (2004). Will the Scientific and Technology workforce meet the requirements of the federal government? summary. Rand Corporation.

Bybee, R. W. (2010). What is STEM education?. *Science*, *329*(5995), 996-996.

Catalyst. (2022 Ağustos 23). Women in Science, Technology, Engineering, and Mathematics (STEM) (Quick Take). Erişim adresi https://www.catalyst.org/research/women-in-science-technology-engineering-and-mathematics-stem/ (Erişim tarihi: 02.11.2024)

Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği [CEİD] (2022). Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliğini izleme raporu 2021-2022. Erişim adresi https://ceidizler.ceid.org.tr/dosya/turkiyedetoplumsal-cinsiyetesitliginiizlemeraporu20212022pdf.pdf? (Erişim tarihi: 04.01.2025)

Cooper, R. ve Heaverlo, C. (2013). Problem solving and creativity and design: What influence do they have on girls' interest in STEM subject areas?. *American Journal of Engineering Education*, *4*(1), 27-38.

Çorlu, M. S. (2017). STEM: Bütünleşik öğretmenlik çerçevesi. M. S. Çorlu ve E. Çallı (Ed.) STEM kuram ve uygulamalarıyla fen, teknoloji, mühendislik ve matematik eğitimi içinde, (s. 1-10). İstanbul: Pusula Yayıncılık.

Dasgupta, N., Scircle, M. M. ve Hunsinger, M. (2015). Female peers in small work groups enhance women's motivation, verbal participation, and career aspirations in engineering. Proceedings of the National Academy of Sciences, 112(16), s 4988-4993.

Daşdemir, İ., Cengiz, E., ve Aksoy, G. (2018). Türkiye'de FeTeMM (STEM) eğitimi eğilim araştırması. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *15*(1), 1161-1183.

Deloitte, (2018). Teknoloji sektöründe kadın. Türkiye'de kadınları teknoloji sektörüne çekmek ve kariyer yolunda desteklemek. Erişim adresi https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/technology-media telecommunications/teknoloji-sektorunde-kadin.pdf (Erişim tarihi: 04.11.2024)

Else-Quest, N.M. ve Hyde, J.S. (2021). Kadın psikolojisi ve toplumsal cinsiyet: İnsan deneyiminin yarısı ve daha fazlası. (Ş. Türk, çev. Ed.). Ankara: Nobel Yayın (Orijinal eserin yayın tarihi 2016).

Epstein, C. F. (1970). Encountering the male establishment: Sex-status limits on women's careers in the professions. *American Journal of Sociology*, *75*(6), s 965-982.

Gök, E. ve Bilge, F. (2024). Aile desteğinin meslek seçiminde cinsiyet rolleri ve kariyer kararı yetkinliği ilişkisindeki düzenleyici rolü. *Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, *7*(2), 77-96. https://doi.org/10.58501/kpdd.1416794_1

Gökçen, M. ve Büyükgöze Kavas, A. (2018). Meslek seçiminde toplumsal cinsiyetin rolü: Bir ölçek geliştirme çalışması, *Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, *1*(1), 48-67.

Honey, M., Pearson, G. ve Schweingruber, H. A. (Eds.). (2014). STEM integration in K-12 education: Status prospects and an agenda for research. Washington, DC: National Academies Press. Erişim adresi https://www.middleweb.com/wp-content/uploads/2015/01/STEM-Integration-in-K12-Education.pdf (Erişim tarihi: 04.01.2025)

Kadın ve Demok [KADEM] (2024 Kasım 20). Yapay zekâya cinsiyet adaleti önerileri! Kadın ve Demokrasi Vakfı KADEM'in düzenlediği "yapay zekâ ve kadın" zirvesi'nin sonuç bildirisi açıklandı. Erişim adresi: https://kadem.org.tr/yapay-zeka-ve-kadin-zirvesinin-sonuc-bildirisi-aciklandi/ (Erişim tarihi: 04.01.2025)

Karaçam, S. (2015). Ortaokul öğrencilerinin bilim insanı algıları ile cinsiyet ve öğrenim düzeyi arasındaki ilişki. *Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, *11*(3), 685-699.

Kim, A.Y., Sinatra, G.M. ve Seyranian, V. (2018). Developing a STEM identity among young women: A social identity perspective. *Review of Educational Research*, *20*(10), 1-37.

Koçer, D ve Örmeci, L. (2020). Türkiye'de ve Dünyada teknoloji alanında oluşan toplumsal cinsiyet eşitsizliği, KOÇKAM. Erişim adresi https://kockam.ku.edu.tr/turkiyede-dunyada-teknoloji-alaninda-olusan-toplumsal-cinsiyet-esitsizligi/ (Erişim tarihi: 02.11.2024)

Korkut-Owen, F., Kelecioğlu, H. ve Owen, D. W. (2014). Cinsiyetlere göre üniversitelerdeki onbir yıllık eğilim: Kariyer danışmanlığı için doğurgular. *International Journal of Human Sciences*, *11*(1), 794-813. doi: 10.14687/ijhs.v11i1.2845.

Korkut-Owen, F. ve Mutlu, T. (2016). Türkiye'de fen bilimleri, teknoloji, mühendislik ve matematik alanlarının seçiminde cinsiyetler arası farklılıklar, *Yaşadıkça Eğitim*, *30*(2), 53-72.

Köse, A. (2020). *STEM eğitimine ilişkin öğretmen ve öğrenci algıları: Maltepe İlçesi özel okulları örneği*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.

Kulakoğlu, B. ve Emil, S. (2019 Mayıs). Yükseköğretimde temel bilim ve mühendislik alanlarında kadın öğrenci deneyimleri. 14. Uluslararası Eğitim Yönetimi Kongresinde sunulan bildiri, İzmir.

Küçük, M. ve Bağ, H. (2012). 4 ve 5. Sınıf öğrencilerinin bilim insanı imajlarının karşılaştırılması. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, *7*(2), 12.

Lazarides, R. ve Lauermann, F. (2019). Gendered paths into STEM-related and language-related careers: Girls' and boys' motivational beliefs and career plans in math and language arts. *Frontiers in Psychology*, *10*(2), 1–17.

Leaper, C. ve Farkas,1. (2015). The socialization of gender during childhood and adolescence. In J. Grusec and P. Hastings (Eds.), Handbook of Socialization: Theory and Research (2nd ed.). NewYork: Guilford.

Meng, C. C., Idris, N. ve Eu, L. K. (2014). Secondary students' perceptions of assessments in science, technology, engineering, and mathematics (STEM). *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, *10*(3), 219-227.

Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] (2016). STEM Eğitim Raporu. Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü (YEĞİTEK). Ankara.

Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] (2018). Fen bilimleri dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı. Erişim adresi https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812312311937FEN%20BİLİMLERİ%20ÖĞRETİM%20PROGRAMI2018.pdf (Erişim tarihi: 04.01.2025)

Morrison, J. (2006). TIES STEM education monograph series: Attributes of STEM education: The student, the school, the classroom. Baltimore: TIES (Teaching Institute for Excellence in STEM).

Mutlu, T. ve Korkut Owen, F. (2017). Bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik alanlarında kadın olmak: Cinsiyete yönelik yargıları kırma. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, *7(*1), 233-251.

National Science Board [NSB] (2019). Higher Education in Science and Engineering. Science and Engineering Indicators 2020. NSB-2019-7. Alexandria. Erişim adresi VA, https://ncses.nsf.gov/pubs/nsb20197/ (Erişim tarihi: 31.10.2024)

Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD] (2015). *The ABC of gender equality in education: Aptitude, behaviour, confidence*, PISA, OECD Publishing, Paris.

Özkurt, Ö. ve Yakın, İ. (2020). 2013-2019 yılları arasında Türkiye'deki üniversitelerin STEM alanlarında kayıtlı öğrenci sayılarının cinsiyet bağlamında karşılaştırılması. *Euroasia Journal of Social Sciences & Humanities*, *7*(13), 68-85.

Polcuch, E. F., Brooks, L. A. ve Bello, A. (2018). Telling SAGA: Improving measurement and policies for gender equality in science, technology and innovation. SAGA Work.

Sanders M. (2009). STEM, STEM education, STEM mania. *The Technology Teacher*, *68*(4), 20 26.

Schelmetic T. (2013). Where are America's women engineers?. Erişim adresi https://www.thomasnet.com/insights/where-are-america-s-women-engineers/ (Erişim tarihi: 03.11.2024)

Stoet, G. ve Geary, D.C. (2018). The gender equality paradox in science, technology, engineering and mathematics education. *Psychological Science*, *29*(4), 581-593.

Taş, B. ve Bozkurt, E. (2020). Türkiye'de STEM alanındaki toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri araştırma ve izleme raporu. Uçan Süpürge. Erişim adresi https://www.sivilsayfalar.org/wp-content/uploads/2021/02/Ucan-Supurge-Turkiyede-STEM-Alanindaki-Toplumsal-Cinsiyet-Esitsizlikleri-Arastirma-ve-Izleme-Raporu.pdf (Erişim tarihi: 31.10.2024)

Taylor, J. M., Latorre, C., Fouad, N., Santana, M. ve Berkey, S. (2016). *Professional competence and personal well-being in graduate school.* (Unpublished manuscript). University of Utah, Salt Lake City, UT.

Tekin Poyraz, G. (2018). *STEM eğitimi uygulamasında Kayseri ili örneğinin incelenmesi ve uzaktan STEM eğitiminin uygulanabilirliği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Thomas, T. (2014). Elementary teachers receptivity to integrated science, technology, engineering and mathmetics (STEM) education in the elementary grades. (Doctoral thesis), University of Nevada, Reno.

Toprakçı Alp, G. ve Aksu, B. (2021). Bilim, teknoloji ve kadın: Çalışmanın geleceğine dair bir değerlendirme. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, *8*(1), 248-264. Doi: 10.47097/piar.932215

TÜSİAD [Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği]. (2014). STEM alanında eğitim almış işgücüne yönelik talep ve beklentiler araştırması. TÜSİAD Yayınları.

Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği [TÜSİAD] (2017). 2023'e doğru Türkiye'de STEM Gereksinimi. Erişim adresi https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/download/8660_30a25d91d584bc1eccf28d4b9d715f5 (Erişim tarihi: 31.10.2024)

United Nations Development Programme. (2019). Dashboard 3 women's empowerment. Erişim

adresi https://hdr.undp.org/content/dashboard-3-women's-empowerment (Erişim tarihi: 31.10.2024)

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [UNESCO] (2017). Cracking the code: Girls' and women's education in science, technology, engineering and mathematics (STEM). Erişim adresi https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000253479 (Erişim tarihi: 31.10.2024)

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [UNESCO] (2022). Yüzüm kızarabilseydi, kızarırdı: Dijital becerilerdeki toplumsal cinsiyet uçurumunu eğitim yoluyla aşmak Erişim adresi https:// unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000382901(Erişim tarihi: 31.10.2024)

Wang, M.T. ve Degol, J. (2013). Motivational pathways to STEM career choices: Using expectancy– value perspective to understand individual and gender differences in STEM fields. *Developmental Review*, *33*, 304–340. Doi: 10.1016/j.dr.2013.08.001

Watson, A. D. ve Watson, G. H. (2013). Transitioning STEM to STEAM: Reformation of engineering education. *Journal for Quality & Participation*, *36*(3), 1-5.

White D.W. (2014), What is STEM education and why is it important? Florida Association of *Teacher Educators Journal*, *1*(14), 1-9. Doi: 10.47323/ ujss.v2i3.164

Yıldırım B. ve Altun, Y. (2015). STEM eğitim ve mühendislik uygulamalarının fen bilgisi laboratuvar dersindeki etkilerinin incelenmesi. *El-Jezeri Journal of Science and Engineering*, *2*(2), 28-40.

Yılmaz, E. ve Tepeli, K. (2013). 60-72 aylık çocukların sosyal problem çözme becerilerinin duyguları anlama becerileri açısından incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *172*(172), 117-130.

Yiğitalp, N. (2014). *Yönlendirilmiş beyin fırtınası (scamper) tekniğine dayalı eğitimin beş yaş çocuklarının problem çözme becerilerine etkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

*****

Çatışma Beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluşun finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzni: Bu araştırma, kapsamı gereği etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı: Dr. Öğr. Üyesi Merve UYSAL'ın katkı oranı %50, Doç. Dr. Süheyla ÜÇIŞIK ERBİLEN'in de katkı oranı %50'dir.

Uluslararası ANADOLU Sosyal Bilimler Dergisi
International Anatolian Journal of Social Sciences
e-ISSN: 2619-9475
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid

Araştırma Makalesi / Research Article *2025, Cilt: 9, Sayı: 1, Sayfalar: 19-36*
DOI: https://doi.org/10.47525/ulasbid.1583892

İSTANBUL İLİNDE YER ALAN ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİNİN MEKÂNSAL ETKİLERİ

SPATIAL EFFECTS OF ORGANIZED INDUSTRIAL ZONES IN ISTANBUL PROVINCE

İrem OLĞAÇ[1]

[1] Dr., İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, iremolgac66@gmail.com

Geliş Tarihi / Date Applied **12.11.2024**
Kabul Tarihi / Date Accepted **08.01.2025**

ÖZET

Ekonomik faaliyetler çerçevesinde yer alan sanayi faaliyetleri, sanayi inkılabıyla hız kazanmış ve günümüzde daha belirgin bir forma bürünerek etki alanını genişletmiştir. Konum, sermaye, hammadde, ulaşım, enerji, pazar, işgücü gibi birçok önemli unsuru kapsayan sanayi faaliyetlerinin bulunduğu bölgeye olan etkisi göz ardı edilemeyecek şekilde büyüktür. Bu etki zaman içerisinde arazi kullanımında, nüfusun gelişiminde, ekonominin hareketlenmesinde ve çevrede meydana gelen değişimlerde belirgin olarak hissedilmiştir. Özellikle Organize Sanayi Bölgeleri (OSB)'de değişimlerin daha etkin sonuçlar ortaya çıkardığı görülmüştür. Kuruluş amacı planlı kentleşme ve sanayi faaliyetlerini bir arada toplamak olan Organize Sanayi Bölgeleri'nin günümüzdeki hedefleri arasına bölgeler arasında gelişmişlik farklarının ortadan kaldırılması, istihdam olanaklarının arttırılması ve sürdürülebilir bir çevre oluşturmak gibi amaçlarda eklenmiştir. Türkiye'de kuruldukları ve faaliyete geçtikleri günden 2000 yılına kadar tüzel kişilikten yoksun olan OSB, 4562 sayılı "Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu'nun devreye girmesi ve 15.04.2000 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanmasıyla beraber tüzel kişilik kazanmıştır. İstanbul, Türkiye'nin nüfus bakımından en kalabalık ve sosyo-ekonomik faaliyetlerin en yoğun yaşandığı ilidir. Ayrıca sahip olduğu 8 Organize Sanayi Bölgesiyle sanayi faaliyetlerinin en yoğun olduğu ve en çok göç hareketine maruz kalan ildir.

Bu çalışmayla OSB'lerinin yoğun olarak yer aldığı İstanbul ilinin 1990 yılından 2023 yılına kadar geçirmiş olduğu mekânsal değişimler tespit edilmiştir. Bu değişimlerin arazi kullanımında ve nüfusun gelişiminde etkisi üzerinde durulmuş ve bu doğrultuda öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sanayi, Organize Sanayi Bölgeleri, Mekânsal Gelişim, İstanbul.

ABSTRACT

Industrial activities, which are included in the framework of economic activities, have gained momentum with the Industrial Revolution and have expanded their sphere of influence by taking on a more distinct form today. The impact of industrial activities, which include many important elements such as location, capital, raw materials, transportation, energy, market, and labor, on the region where they are located is so great that it cannot be ignored. This impact is felt in land use, population development, economic activity, and environmental changes over time. It is seen that the changes especially in Organized Industrial Zones (OIZ) produce more effective results. The Organized Industrial Zones aimed to bring together planned urbanization and industrial activities, and today their goals include eliminating development differences between regions, increasing employment opportunities, and creating a sustainable environment. Having lacked legal personality from the day they were established and started operating in Turkey until 2000, OIZ gained legal personality with the entry into force of the "Organized Industrial Zones Law" numbered 4562 and its publication in the Official Gazette dated 15.04.2000. Istanbul is the most populous province in Turkey and has the most intense socio-economic activities. It is also the province with the most intense industrial activities and the most migration movement with its 8 Organized Industrial Zones.

This study has determined the spatial changes that Istanbul, where Organized Industrial Zones are densely located, has undergone from 1990 to 2023. The effects of these changes on land use and population development have been emphasized and suggestions have been presented in this direction.

Keywords: Industry, Organized Industrial Zones, Spatial Development, Istanbul.

Atıf Citation Olğaç, İ. (2025). İstanbul İlinde Yer Alan Organize Sanayi Bölgelerinin Mekansal Etkileri. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(1), 19-36.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License altında lisanslanmıştır.

OPEN ACCESS

1. GİRİŞ

İnsanların ortaya çıkışı ve yerleşik hayata geçişinden günümüze kadar geçen binlerce yılda meydana gelen değişim ve gelişmeler, dünyanın mekânsal, sosyal ve ekonomik olarak farklı evrelere geçişine imkân sağlamıştır. Bu değişimler içinde en belirgin yere sahip olan ise sanayi ve özellikle fabrika tipi sanayinin ortaya çıkışı olmuştur (Bakırcı, 2019: 271). 18. yüzyılın ortalarında, malların üretim biçiminde köklü bir değişim yaşanmıştır. Bu değişim sanayi devrimi olarak adlandırılan yeni bir sürecin başlamasına olanak sağlamıştır (Johnson, Haarmann, Johnson & Clawson, 2010: 6). Sanayi devrimi, mal imalat sürecini endüstriyel teknolojideki bir dizi iyileştirme sürecini oluşturmuştur. Sanayi devriminden önce sanayi, coğrafi olarak belirli alanlarda gelişmiştir (Rubenstein, 2011: 345). Sanayi devrimiyle büyük bir değişime giren dünya, ekonomik olarak hızlı bir gelişme süreci yaşamıştır. Ekonominin ana kollarından olan sanayi ile özellikle doğada bulunan hammaddeler değerlenmeye ve şekillenmeye başlamış, sanayi yatırımları ve faaliyetleri artmış ve ortaya çıkan gelişmeler beraberinde zamanla mesafe kavramını ortadan kaldırmış ve küreselleşmeyi ortaya çıkarmıştır. Buna bağlı olarak dünyada hızla yayılan bir sanayi hamlesi görülmüştür (Doğan, 2013: 211). Bunun sonucunda hızlı kentleşme, nüfus artışı ve düzensiz arazi yapıları ortaya çıkmıştır. Bu sürede sanayi faaliyetlerinin düzensiz bir şekilde gelişme göstermesi beraberinde planlı bir süreci de getirmiştir. Birçok faktörü bünyesinde barındıran sanayi faaliyetleri aynı zamanda bu faktörlerin örgütlenmesini de zorunlu hale getirmiştir. Sanayi ekonomileri ancak geniş bir emek havuzu, ulaşım veya taşıma ağları, fabrikaların fiziksel altyapıları, depolar, bürolar ve de kentlerin sağladığı tüketici pazarlarıyla örgütlenebilirlerdi (Tümertekin & Özgüç, 2017: 409). Bu örgütlenmelerin daha düzenli olması ve alınan verimin daha yüksek olması açısından planlı bir sürecin başlaması kaçınılmaz olmuştur. Böylelikle Organize Sanayi Bölgeleri kavramı ortaya çıkmıştır.

Kavramsal olarak Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü (UNIDO) tarafından "bir grup üretici tarafından, bazen ortak tesislerle birlikte kullanılmak üzere, yolların, ulaşımın ve kamu hizmetlerinin sağlanmasıyla kapsamlı bir plana göre geliştirilmiş ve parsellere bölünmüş bir arazi parçası" (UNIDO, 2019: 26) olarak tanımlanmış olan Organize Sanayi Bölgeleri, kendiliğinden oluşan bölgeleri yerine yüksek standartlarla işletebilecek biçimde planlanan, yerleşme bölgelerinin yakınında veya dışında, düzgün yolları, yeşil sahaları ve çevre tarafından da istenilen bir komşu durumuna getirilmiş işletmeleriyle yüksek verimle çalışan bir sınai topluluk yaratabilmek için planlı bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmıştır (Onal, 1998: 21). Sanayi bölgelerinin yüksek standartlarla işletilebilecek şekilde planlanmaya başlanması sonucu Organize Sanayi Bölgeleri kavramı doğmuştur. Büyük yatırımlar yapılarak meydana getirilen Organize Sanayi Bölgeleri, buralarda çalışanlara iyi şartlarda çalışma imkânları sağlamanın yanında, fiziki yönden yol, su, enerji, arıtma, atıkların imhası gibi altyapı tesisleri, sosyal tesisler ve teknoparkları sanayinin faydalanmasına sunarak, sosyal ve ekonomik düzen içinde önemli fonksiyonlar üstlenmiştir (Dağlar, 2015: 616). Ayrıca Organize Sanayi Bölgeleri girişimcilerin yeşermesine uygun ortam hazırlamıştır. Bunlar kontrolsüz ve hızlı kentleşmenin önüne geçmek için mekân düzenleme aracı olarak kullanılmıştır (Uğur & Aliağaoğlu, 2013: 177).

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte Türkiye'de ekonomik bağımsızlık için önemli olan sanayileşme hareketlerinin planlı bir şekilde faaliyete geçmesi 1960'lı yılların başlamasıyla hız kazanmıştır. Planlı sanayileşme için ilk hareket 1961 yılında Dünya Bankası'ndan alınan krediyle Bursa'da Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulmasıyla olmuştur. Bu tarihten itibaren 1982 yılına kadar yasal bir mevzuata sahip olmayan Organize Sanayi Bölgeleri Türkiye'de faaliyet

göstermeye devam etmiştir. 31 Ocak 1982 tarihinde 17591 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan "Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Fonlar Yönetmeliği" ortaya çıkmasıyla 20 yıllık mevzuat boşluğu giderilmiştir. Kuruldukları günden 2000 yılına kadar tüzel kişilikten yoksun olan OSB, 4562 sayılı "Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu'nun kabul edilmesiyle ve 15.04.2000 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanmasıyla tüzel kişiliğe kavuşmuştur. Sonraki süreci sırasıyla; 21.05.2001 tarihli 24408 sayılı "Organize Sanayi Bölgeleri Yer Seçim Yönetmeliği" ve 01.04.2002 tarihli 24713 sayılı "Organize Sanayi Bölgeleri Uygulama Yönetmeliği" takip etmiştir. Uygulamalar sırasında ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda 2001 ve 2002 yılında yayınlanan yönetmelikler yürürlükten kaldırılarak yerini 17.01.2008 tarihli 26759 sayılı "Organize Sanayi Bölgeleri Yer Seçimi Yönetmeliği" ve 22.08.2009 tarihli 27327 sayılı "Organize Sanayi Bölgeleri Uygulama Yönetmeliği'ne bırakmıştır (Olğaç & Doğan, 2022: 79).

2000 yılında kabul edilen 4562 sayılı kanunda yer alan tanıma göre; "Organize Sanayi Bölgesi (OSB), sanayinin uygun görülen alanlarda yapılmasını sağlamak, çarpık sanayileşme ve çevre sorunlarını önlemek, kentleşmeyi yönlendirmek, kaynakları rasyonel kullanmak, bilgi ve bilişim teknolojilerinden yararlanmak, sanayi türlerinin belirli bir plan dahilinde yerleştirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla; sınırlı tasdik edilmiş arazi parçalarının imar planlarındaki oranlar dahilinde gerekli idari, sosyal ve teknik altyapı alanları ile imalat ve tamirat, ticaret, eğitim ve sağlık alanları, teknoloji geliştirme bölgeleri ile donatılıp planlı bir şekilde ve belirli sistemler dahilinde sanayi için tahsis edilmesiyle oluşturulan ve bu kanun hükümlerine göre işletilen mal ve hizmet üretim bölgeleri" olarak ifade edilmiştir.

Altyapı olanakları, pazara yakınlık, nitelikli işgücü, ulaşım koşulları gibi faktörlerle İstanbul ve yakın çevresi sanayinin geliştiği en önemli merkezlerden biri olmuştur. Özellikle sanayi tesislerinin yer seçiminde tercih edilen alanların başında gelmiştir. Bununla beraber İstanbul kent merkezinde yer alan arsaların yüksek fiyatlarından dolayı sanayi tesislerinin kurulumu kent dışına doğru bir yönelim göstermiştir. Bu durum tarımsal arazi niteliği taşıyan alanların sanayi alanlarına dönüşmesine, açık alanların yok olmasına ve çevre kirliliğine neden olmuştur. Ayrıca sanayi alanlarının yeni konut alanlarını oluşturmasıyla İstanbul'un doğal yapısının bozulmasına neden olmuştur (Eyüboğlu, 1998: 77).

Bu çalışmanın amacı doğrultusunda, sanayileşmenin yoğun olarak yer aldığı ve özellikle 2000'li yılların başından itibaren Organize Sanayi Bölgelerinin (8 adet) aktif bir şekilde rol oynadığı İstanbul ilinde meydana gelen mekânsal değişimler ortaya çıkarılmıştır. Arazi kullanım türlerinin uğradığı değişimi, nüfus artış ve yoğunluğunun mekân üzerindeki etkisini ortaya koymak için 1990 yılından 2023 yılına kadar meydana gelen değişimler üzerinde durulmuştur.

2. ÇALIŞMA ALANININ YERİ VE SINIRLARI

İstanbul, Türkiye'nin kuzeybatısında 41° 33′ ve 40° 28′ kuzey enlemleri ile 28° 01′ ve 29° 55′ doğu boylamları arasında yer alır. Türkiye'nin en stratejik noktasında yer alan İstanbul'un batısında Tekirdağ, kuzeyinde Karadeniz, doğusunda Kocaeli, güneyinde Marmara Denizi, orta kesiminde İstanbul Boğazı, Haliç ve Marmara Denizi'nde Adalar bulunmaktadır. Günümüzde 39 ilçesi bulunan İstanbul'un yüz ölçümü 5.461 km² ve 2023 TÜİK verilerine göre nüfusu 15.655.924'tür. Çalışma alanı içerisinde 8 Organize Sanayi Bölgesi bulunmaktadır. Bunların 5'i Tuzla'da, 1'i Ümraniye'de olmak üzere 6'sı Anadolu Yakası'nda, 1'i Başakşehir, 1'i tanesi Beylikdüzü'nde olmak üzere 2'si Avrupa yakasındadır (Harita 1). İstanbul'da yer alan organize sanayi bölgeleri; Deri Organize Sanayi Bölgesi (İDOSB), Anadolu Yakası Organize Sanayi Bölgesi (İAYOSB), Birlik Organize Sanayi Bölgesi (BOSB), Tuzla Organize Sanayi Bölgesi (TOSB), Tuzla Kimya Organize Sanayi Bölgesi (KOSB), Dudullu Organize Sanayi Bölgesi (İDOSB), İkitelli

Organize Sanayi Bölgesi (İOSB), Beylikdüzü Organize Sanayi Bölgesi'dir (İBOSB). Ayrıca 28.12.2022 tarihinde "Tuzla Biyoteknoloji İhtisas Organize Sanayi Bölgesi" tüzel kişilik kazanmıştır. Ancak aktif olmadığı için çalışma alanımıza dahil edilmemiştir.

Organize Sanayi Bölgelerinin, sanayi potansiyeli ve önemli ulaştırma imkanları bulunan yerleşim merkezlerinde kurulması önemlidir. Özellikle gelişmiş bölgelerde ihtisaslaşmış organize sanayi bölgeleri kurulması ve bu gibi bölgelerin kendilerine çekebilecekleri yan sanayi ve konut alanları da göz önüne alınarak bütüncül bir yaklaşımla ele alınmaları gereklidir (Özgüç, 2012: 70). Sanayi, ulaşım sektörünü de geliştirir. Kişi başına düşen gelir artar. Tarımsal sahalara zarar verir. Planlamayla gelişme gösterir ve sürdürülebilir olur. Faaliyet gösterdiği bölgede bir canlılık ve hareketlilik oluşturur. Nüfus artar, göçle nüfus yer değiştirir, büyük sanayi (organize) bölgeleri ortaya çıkar, diğer ekonomik faaliyetlerin gelişmesini sağlar. Bu bağlamda İstanbul'da kurulan önemli ve ilk tesisler ulaşımı sağlayan ve ulaştıran yollar üzerine veya çok yakınına kurulmuştur. Önceleri sanayi, İstanbul'u yaklaşık olarak doğu-batı yönünde kateden, hava, demir ve limanlara yakın olan günümüzde E 5 olarak bilinen Ankara ve Londra asfaltı üzerine veya çok yakınına tesis edilmişlerdir (Doğan, 2013: 515). İstanbul sınırları içerisinde sanayi yatırımlarının Organize Sanayi Bölgeleri kapsamında toplanması, kentsel gelişme ve değişimlerin yaşanmasına neden olmakla birlikte, konumlandıkları bölge ve çevresinde yerleşmelerin mekânsal ve demografik süreçlerini etkilediği tespit edilmiştir.

2.1. İstanbul Deri Organize Sanayi Bölgesi (İDOSB)

Deri Organize Sanayi Bölgesi 740 ha alanıyla İstanbul ilinin Tuzla ilçesinde yer almaktadır. Parsel sayısı 379, işletme sayısı 1.000 olan bu Organize Sanayi Bölgesinin istihdam sayısı 45.000'dir. İlk olarak Tuzla ilçesinde Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın kredi desteğiyle kurulan İstanbul Kazlıçeşme Organize Deri Sanayicileri Derneği, 1982 yılında İstanbul Deri Organize Sanayi Bölgesi Müteşebbis Teşekkülü öncülüğünde imzalanan sözleşmeyle "İstanbul Deri Organize Sanayi Bölgesi" olarak kurulmuş ve ardından 15.04.2000 tarih ve 24021 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan 4562 sayılı Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu'yla tüzel kişiliğe kavuşmuştur. Deri Organize Sanayi Bölgesi TEM Otoyolu, Sabiha Gökçen Havalimanı ve Tuzla Limanı'na oldukça elverişli bir noktada yer almaktadır. Ayrıca bünyesinde yer alan Atıksu Arıtma Tesisi ile Deri Sanayi Atık Sularını Arıtan Tesisler kapsamında dünyada en büyük ve en etkili arıtma tesisi unvanını kazanmıştır.

2.2. İstanbul Anadolu Yakası Organize Sanayi Bölgesi (İAYOSB)

Anadolu Yakası Organize Sanayi Bölgesi 79 ha alanıyla İstanbul ilinin Tuzla ilçesinde yer almaktadır. Parsel sayısı 153, işletme sayısı 150 olan bu Organize Sanayi Bölgesinin istihdam sayısı 9.000'dir. İlk olarak 1986 yılında Sınırlı Sorumlu Mermerciler Organize Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi adıyla kurulan ardından 13.10.2000 tarihinde Sanayi ve Ticaret Bakanlığı öncülüğünde "Tuzla Mermerciler Organize Sanayi Bölgesi" tüzel kişiliğine kavuşmuştur. Daha sonra bölgenin ihtisas türünden karma türüne geçmesiyle talep edilen isim değişikliği çerçevesinde 18.10.2011 tarihli 02488 sayılı Sanayi ve Ticaret Bakanlığı onaylı yazıyla "İstanbul Anadolu Yakası Organize Sanayi Bölgesi" olarak yeni ismine kavuşmuştur. Bölge Sabiha Gökçen Havalimanı, Anadolu Otoyolu ve önemli üretim alanlarına (Gebze, Dilovası, Kocaeli, Bursa, Sakarya) oldukça yakın mesafede bulunmaktadır.

2.3. Birlik Organize Sanayi Bölgesi (BOSB)

Birlik Organize Sanayi Bölgesi 51 ha alanıyla İstanbul ilinin Tuzla ilçesinde yer almaktadır. Parsel sayısı 84, işletme sayısı 83 olan bu Organize Sanayi Bölgesinin istihdam sayısı 4.840'tır.

İlk olarak 05.05.1989 tarihinde S.S. Boya Vernik ve Hammaddeleri Üretici ve Satıcıları Toplu İşyeri Yapı Kooperatifi olarak kurulan ve 15.09.1995 tarihinde Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü'nden S.S. Boya Vernik ve Hammaddeleri Üretici ve Satıcıları Toplu İşyeri Yapı Kooperatifi adına satın alınan bu bölge 27.10.2000 tarih ve 13 sicil numaralı karar ile Boya Vernik Organize Sanayi Bölgesi olarak tescilini almıştır. İlk zamanlar tek bir sektörde faaliyet gösteren ve ihtisas OSB niteliğinde iken daha sonra birçok farklı sektörü bünyesine katarak karma bir OSB haline gelmiştir. Bundan dolayı ismi 19.03.2012 tarihinde Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından "Birlik Organize Sanayi Bölgesi" olarak değiştirilmiştir. Bölge Sabiha Gökçen Havalimanı, E-80 Çevreyolu, D-100 Otoyolu, Tuzla Limanı ve birçok sanayi tesisiyle merkezi bir konumda yer almaktadır.

2.4. İstanbul Tuzla Organize Sanayi Bölgesi (İTOSB)

İstanbul Tuzla Organize Sanayi Bölgesi 60 ha alanıyla İstanbul ilinin Tuzla ilçesinde yer almaktadır. Parsel sayısı 136, işletme sayısı 140 olan bu Organize Sanayi Bölgesinin istihdam sayısı 12.000'dir. 4562 Sayılı OSB Kanunu kapsamında Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından 16.11.2000 Tarih 19 Sicil numarasıyla "Tuzla Organize Sanayi Bölgesi" kurulmuştur. Sabiha Gökçen Havalimanı, Pendik ve Dilovası limanları, E-80 İstanbul-Ankara Otobanı, Yavuz Sultan Selim Köprüsü ve İstanbul-Ankara Hızlı Tren ve Yük Treni güzergâhı gibi önemli noktaların çevresinde yer almaktadır.

2.5. İstanbul Tuzla Kimya Sanayicileri Organize Sanayi Bölgesi (KOSB)

Tuzla Kimya Sanayicileri Organize Sanayi Bölgesi 74 ha alanıyla İstanbul ilinin Tuzla ilçesinde yer almaktadır. Parsel sayısı 164, işletme sayısı 165 olan bu Organize Sanayi Bölgesinin istihdam sayısı 7.500'dür. İlk olarak 1986 yılında Kimyacılar Toplu İşyeri Yapı Kooperatifine olarak kurulan bölge 2001 yılında tüzel kişilik kazanarak "Tuzla Kimya Sanayicileri Organize Sanayi Bölgesi" olmuştur. Sabiha Gökçen Havalimanı ve Tuzla Limanı'na yakın konumdadır.

2.6. İstanbul Dudullu Organize Sanayi Bölgesi (İDOSB)

İstanbul Dudullu Organize Sanayi Bölgesi 265 ha alanıyla İstanbul ilinin Ümraniye ilçesinde yer almaktadır. Parsel sayısı 259, işletme sayısı 2.450 olan bu Organize Sanayi Bölgesinin istihdam sayısı 37.500'dür. İlk olarak 1983 yılında sanayi alanlarını bir arada toplamak için kurulan bölgede, 1986 yılında İMES Sanayi Sitesi'nin açılması, 1987'de DES Sanayi Sitesi ve 1989'da KADOSAN Sanayi Sitesi'nin inşaatına başlanmıştır. 1995 yılında ise İstanbul Dudullu Organize Sanayi Bölgesi "OSB" statüsüne kavuşmuştur. Bu gelişmelerin ardından 1997'de Bölge Müdürlüğü kurulmuş ve 2001 yılında ise bölge tüzel kişiliğini kazanmıştır. Merkezi konumuyla İstanbul'un en önemli sanayi bölgelerinden birini oluşturmaktadır.

2.7. İkitelli Organize Sanayi Bölgesi (İOSB)

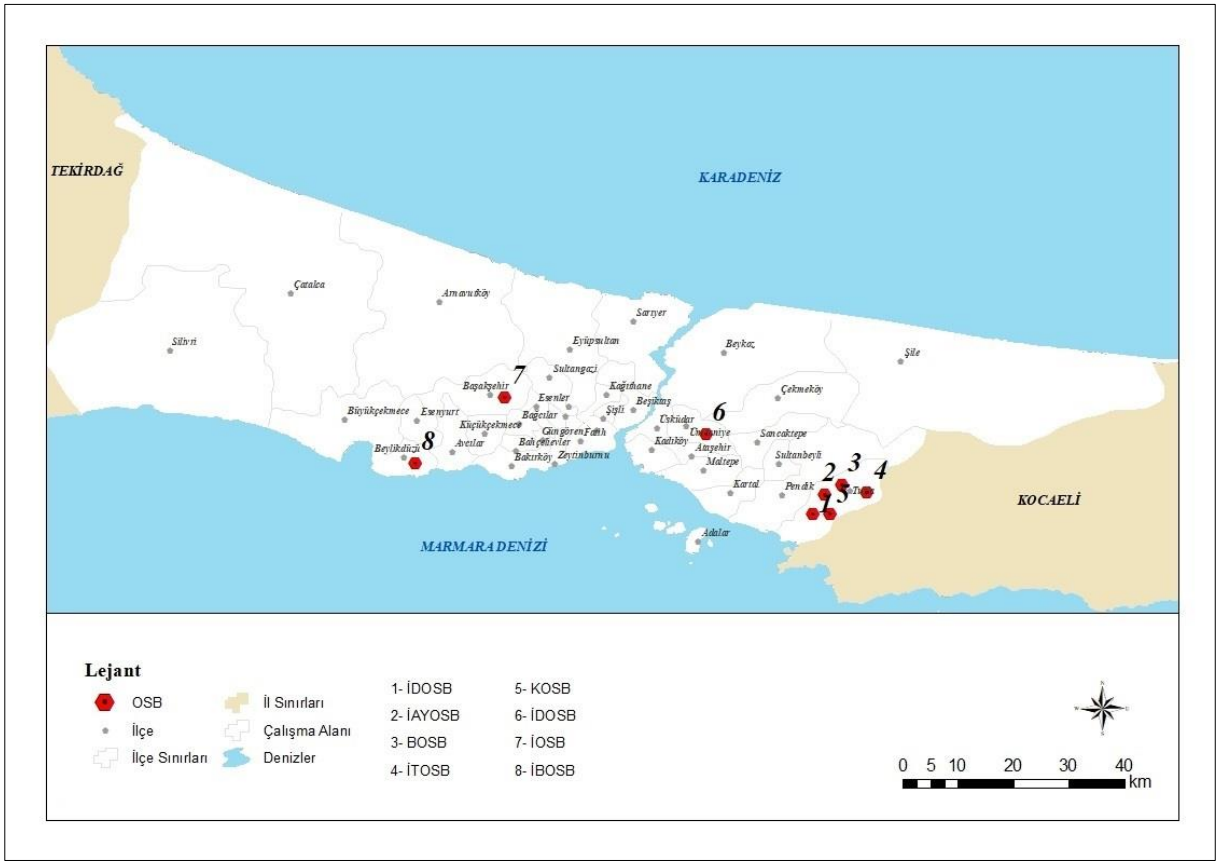
İkitelli Organize Sanayi Bölgesi 700 ha alanıyla İstanbul ilinin Başakşehir ilçesinde yer almaktadır. Parsel sayısı 287, işletme sayısı 29.000 olan bu Organize Sanayi Bölgesinin istihdam sayısı 250.000'dir. İstanbul'da neredeyse ilk sanayi tesislerinin kurulduğu Fatih, Eminönü, Kağıthane, Haliç ve çevresinin düzensiz sanayi yapılarıyla çevrelenmesinin ardından bu yapıların çevreye zarar vermeden yerleşim alanlarının dışında devam etmesi açısından Çevre Sağlığı Müsteşarlığı, İstanbul Valiliği ve İstanbul Belediyesi kooperatifleşme için ilk adımı atmışlardır. 02.08.1985 tarihinde 36 küçük ve orta ölçekli sanayi ile toplu işyeri kooperatifine tahsis edilmiş ve 1990 yılında kurulan İkitelli Organize Küçük Sanayi Bölgesi Müteşebbis Teşekkülü sorumluluğunda çalışmalar devam etmiştir. 03.10.2001 yılında Sanayi ve Ticaret

Bakanlığı tarafından "İkitelli Organize Sanayi Bölgesi" tüzel kişilik kazanmıştır. Bölge TEM Otoyolu, Bayrampaşa Otogarı, Atatürk Havalimanı, Yavuz Sultan Selim Köprüsü ve İstanbul Havalimanına yakın olmasıyla önemli bir konumdadır.

2.8. İstanbul Beylikdüzü Organize Sanayi Bölgesi (İBOSB)

Beylikdüzü Organize Sanayi Bölgesi 160 ha alanıyla İstanbul ilinin Beylikdüzü ilçesinde yer almaktadır. Parsel sayısı 249, işletme sayısı 910 olan bu Organize Sanayi Bölgesinin istihdam sayısı 25.500'dür. Bakır, Mermerciler ve Birlik sanayi kooperatiflerinin birleşmesiyle Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından 17.04.2002 tarih ve 202 Sicil Numarasıyla Beylikdüzü Organize Sanayi Bölgesi tescil hakkını kazanmıştır. Bölge Atatürk Havalimanı ve Ambarlı Limanına yakın bir konumdadır.

Harita 1. İstanbul İli Sınırları ve Organize Sanayi Bölgeleri (OSB)

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

3. AMAÇ VE YÖNTEM

Bu çalışmada İstanbul ilinde yaşanılan mekânsal değişimlere dikkat çekilmiştir. Özellikle ve 15.04.2000 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan 4562 sayılı "Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu'nun devreye girmesiyle il sınırları içerisinde tüzel kişilik kazanan 8 Organize Sanayi Bölgesinin il sınırları içerisinde değişime uğrattığı arazi kullanımı, nüfusun miktar ve dağılışı, ekonomik ve çevresel birçok faktör üzerinde durulmuştur. Bu faktörlerin tespiti için ilk olarak konuyla ilgili önceki yıllarda çalışılmış ve yayımlanmış resmî belgeler, yıllık raporlar, makale, kitap vb. dokumanlar incelenmiştir. Elektronik kaynaklardan harita alt tabanları temin edilmiştir. Mekânsal değişimin ortaya çıkarılması için CORİNE ve ESRI arazi örtüsü sınıflandırmalarından veriler oluşturulmuştur. Ayrıca nüfus yapısının ortaya çıkarılması için

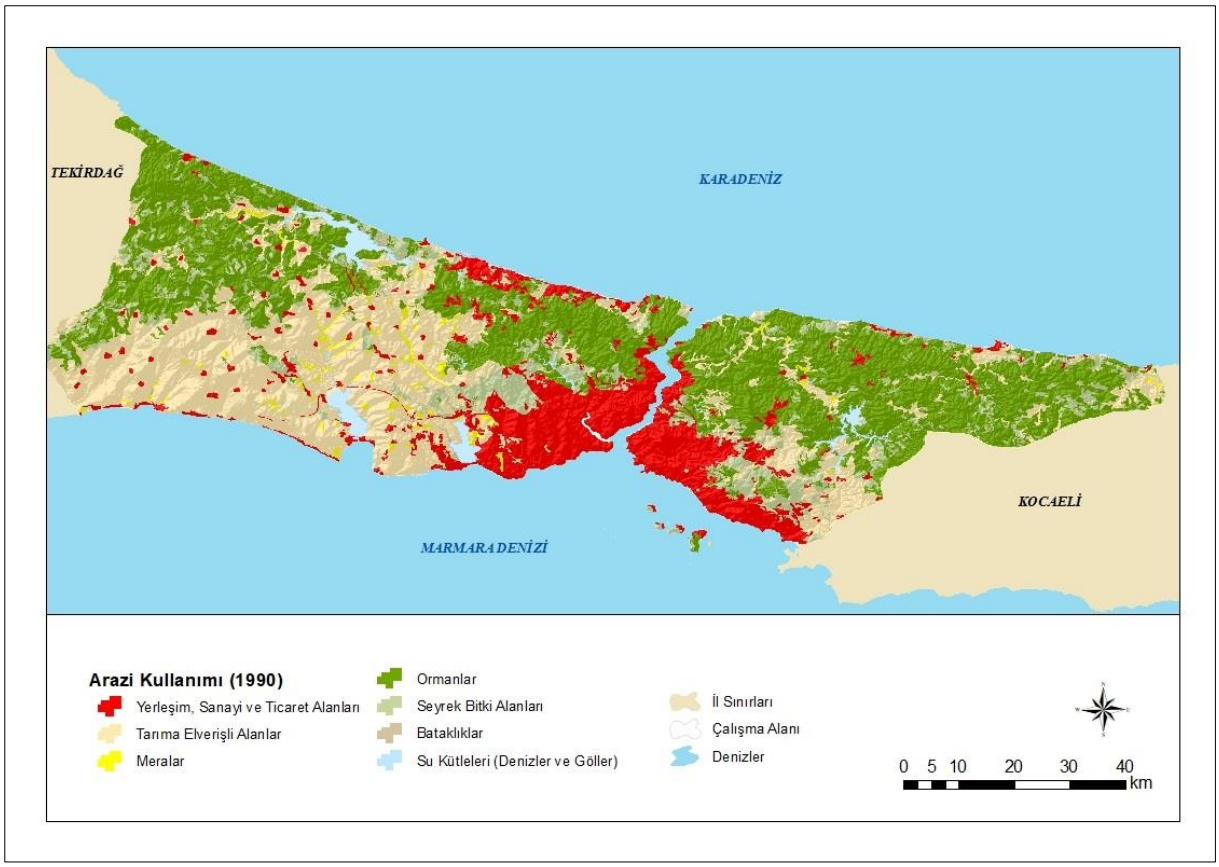
Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'in yayınladığı verilerden yararlanılmıştır. Toplanan verilerin analizi için Google Earth Pro ve ArcGIS/ArcMap 10.4.1. programlarından yararlanılmıştır. Bu programlar doğrultusunda konuya yönelik haritalar oluşturulmuştur. Haritalar oluşturulurken özellikle yoğunluk analizlerinde ArcGIS/ArcMap 10.4.1 programında Mekânsal Analiz (Spatial Analysis) içerisinde yer alan Kernel Yoğunluk Analizi (Kernel Density Estimation) yöntemi tercih edilmiştir. Kernel Yoğunluk Analizi, kullanıcının geleneksel bir histogram kullanırken olduğundan daha iyi incelenen olasılık dağılımını analiz etmesini sağlayan olmazsa olmaz bir olasılık yoğunluk fonksiyonunun analizi tekniğidir (Weglarczyk, 2018: 1).

4. BULGULAR

4.1. Arazi Kullanım Üzerine Etkileri

Sanayi faaliyetleri nüfusun dağılışında, ekonomik faaliyetlerin çeşitlilik göstermesinde ve nüfusun iş bölümü paylaşımında etkili olarak kentleşmeye zemin hazırlamıştır. Sanayi, bu zemini hazırlarken aynı zamanda kent içindeki arazi dokusu üzerinde de etkili olmuştur. Şüphesiz bu etki çoğu kez sanayi kuruluşlarının bölgelerde yoğunluk meydana getirecek şekilde toplanarak sanayi alanları oluşturmasıyla karşımıza çıkmıştır (Tümertekin, 2014: 92). Organize Sanayi Bölgeleri kentleşme sürecine katkıda bulunması bakımından oldukça önemlidir. Bu bölgelerde tesislerin bir arada bulunması ulaşım ve iletişim kolaylığı sağlamasının yanı sıra çevreyi olumlu etkileyerek sağlıklı bir şehir olgusunu da ortaya çıkarmaktadır. Organize Sanayi Bölgeleri arazi kullanımı, çevre koşulları ve düzenli yerleşmeler için tercih edilebilirlik açısından önem taşımaktadır (Doğan, 2019: 268). Organize Sanayi Bölgelerinin etki alanlarını İstanbul sınırları içerisinde de görmek mümkündür. Sanayi yatırımlarının Organize Sanayi Bölgeleri biçiminde İstanbul çeperinde yeniden örgütlenmesi, sanayileşme-kentleşme etkileşimi bağlamında kentsel gelişme ve değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede, konumlandırıldıkları bölge ve yakın çevresi için sosyo-ekonomik çekim merkezi niteliğindeki Organize Sanayi Bölgelerinin, çevredeki yerleşmelerin demografik ve mekânsal gelişim süreçlerini etkilemiştir (Özcan & Gündoğar, 2015: 11). İstanbul özellikle Organize Sanayi Bölgelerinin etkisiyle mevcut arazi yapısında birçok değişiklik yaşamıştır. 1990, 2000, 2018 ve 2023 yıllarına ait arazi yapıları incelenerek bu durum ortaya çıkarılmıştır. Çalışma alanı yapay sahalar, tarımsal alanlar, orman ve yarı doğal sahalar, su varlığı olmak üzere 5 temel grup içerisinde incelenmiştir.

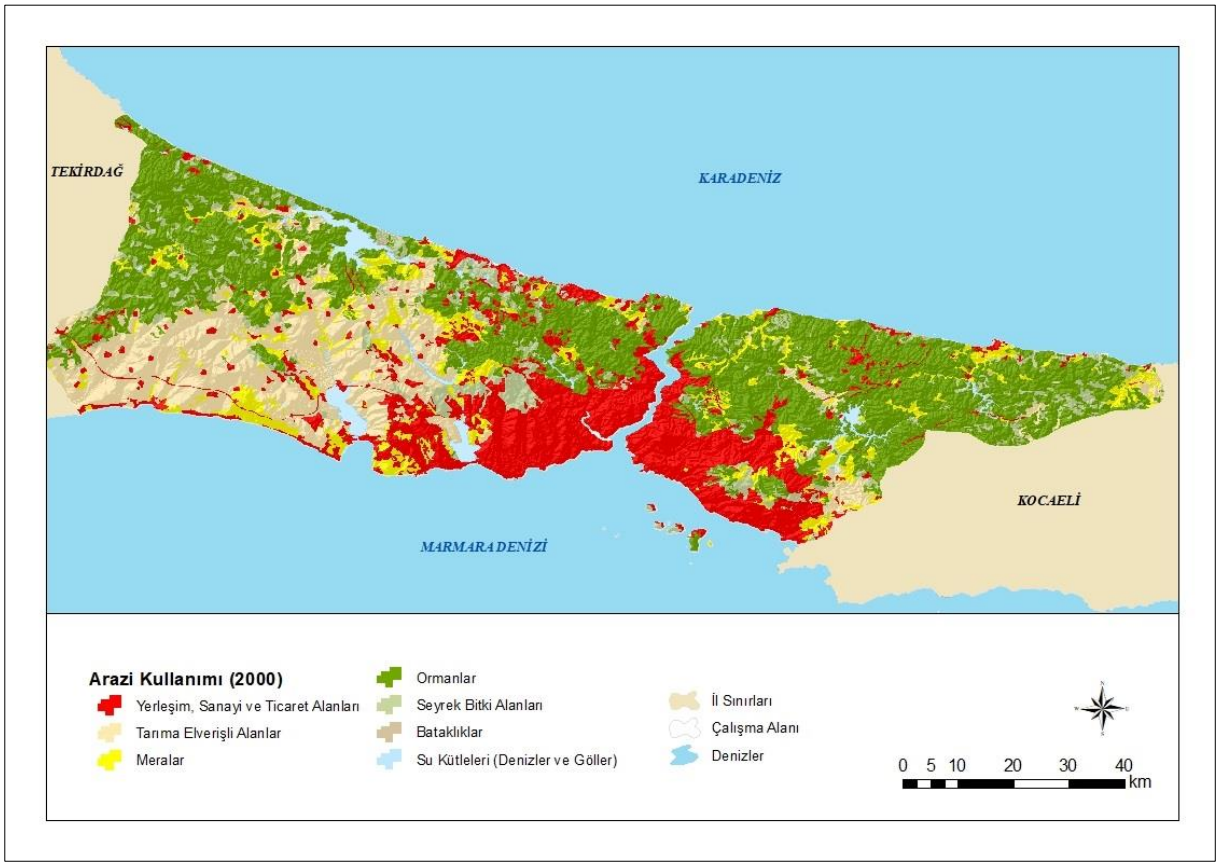
Harita 2. Çalışma Alanının Arazi Kullanımı (1990)

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

1990 yılı İstanbul ilinin arazi kullanımına bakıldığında toplam alan 5.461 km² olarak hesaplanmıştır. Organize Sanayi Bölgelerinin tüzel kişilik kazanmadığı ve Organize Sanayi Bölgelerinin gelişiminin ilk adımlarının atıldığı bu dönemde yerleşim, sanayi ve ticaret alanlarını kapsayan yapay sahalar 699 km² ile %12,78 oranına sahiptir. Tarımsal sahalar içerisinde yer alan tarıma elverişli alanlar 1.426 km² ve meralar 71 km² ile %27,41 oranına sahiptir. Orman ve yarı doğal sahalar %44,52'lik oranıyla çalışma alanımızda en yüksek paya sahip alanı olmuştur. Ormanlar 1.899 km² ve seyrek bitki alanları 530 km²'dir. Çalışma alanımızda en düşük oranlar ise 3 km² ile su altında kalmış içsel alanlar ve 128 km² ile su kütleleri olmuştur. Harita 2 incelendiğinde; henüz tam olarak faaliyete geçmemiş Organize Sanayi Bölgelerinin merkezleri olan Tuzla, Ümraniye Başakşehir ve Beylikdüzü sınırları içerisinde yapay sahaları oluşturan yerleşim, sanayi ve ticaret alanlarının çok az bir paya sahip olduğu görülmektedir. Bu bölgelerde daha çok tarıma elverişli alanların varlığından söz etmek mümkündür.

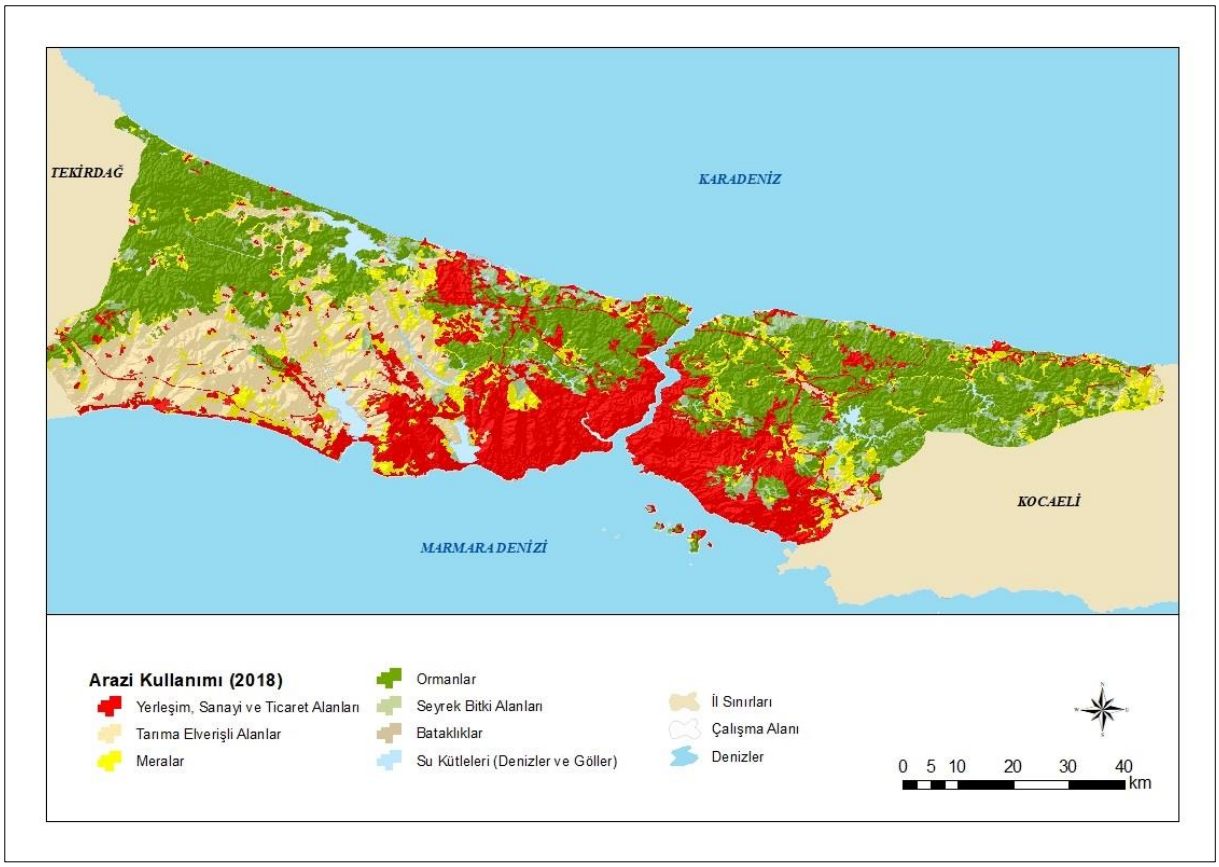
Harita 3. Çalışma Alanının Arazi Kullanımı (2000)

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

2000 yılı İstanbul ilinin arazi kullanımına bakıldığında Organize Sanayi Bölgelerinin tüzel kişilik kazanmaya başladığı bu dönemde yerleşim, sanayi ve ticaret alanlarını kapsayan yapay sahalar 973 km^2 ile %17,82 oranına yükselmiştir. Tarımsal sahalar içerisinde yer alan tarıma elverişli alanlar 896 km^2 ve meralar 434 km^2 ile %24,36 oranıyla bir düşüş yaşamıştır. Orman ve yarı doğal sahalar %42,34'lük oranıyla çalışma alanımızda en yüksek paya sahiptir. Ormanlar 1.934 km^2 ve seyrek bitki alanları 378 km^2'dir. Çalışma alanımızda en düşük oranlar ise 3 km^2 ile su altında kalmış içsel alanlar ve 138 km^2 ile su kütleleri olmuştur. Harita 3 incelendiğinde; tüzel kişilik kazanmaya başlayan organize sanayi bölgelerinin arazi yapısı üzerindeki değişimlerin etkilerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle Tuzla, Ümraniye Başakşehir ve Beylikdüzü sınırları içerisinde yapay sahaları oluşturan yerleşim, sanayi ve ticaret alanlarının sahip olduğu payın arttığı görülmektedir.

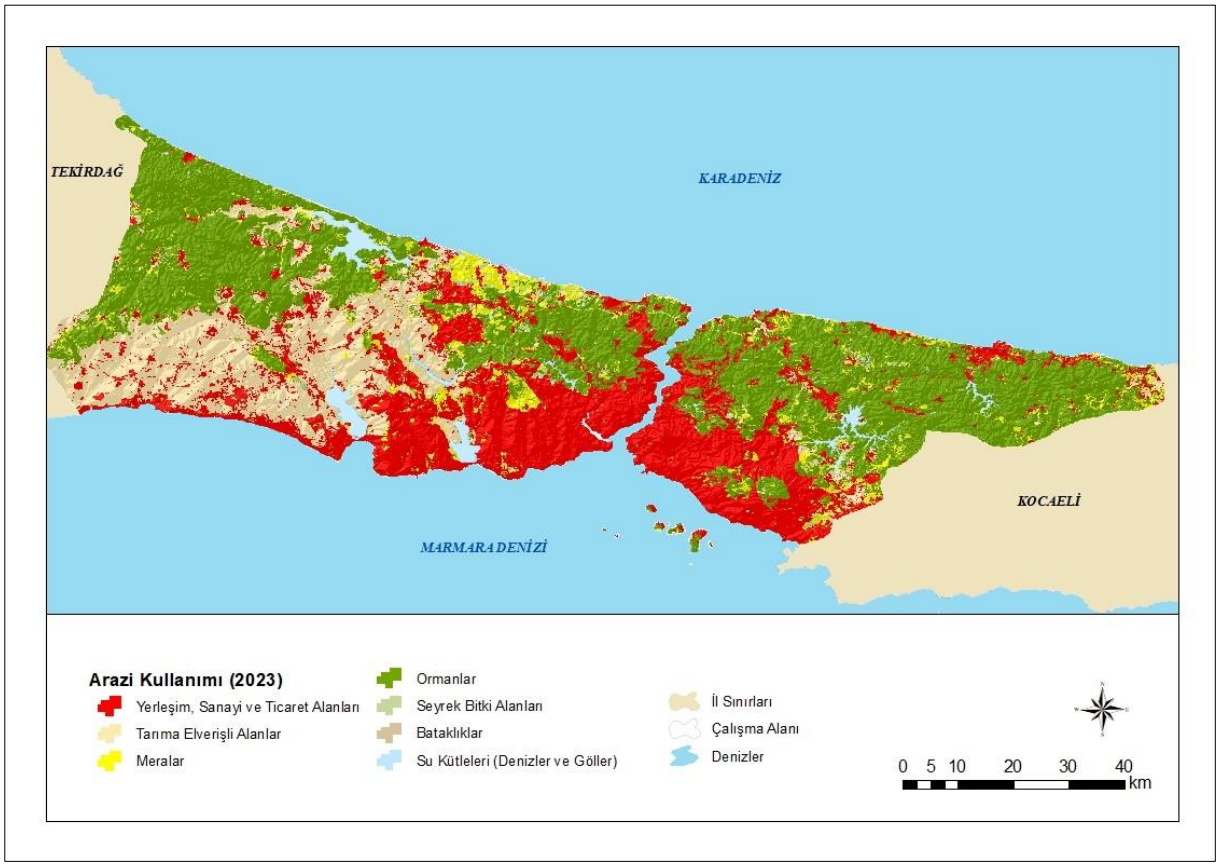
Harita 4. Çalışma Alanının Arazi Kullanımı (2018)

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

2018 yılı İstanbul ilinin arazi kullanımına bakıldığında Organize Sanayi Bölgelerinin tüzel kişilik kazandıktan sonra etki alanlarının genişletmesiyle arazi yapısında değişimler meydana geldiği görülmektedir. Bu dönemde özellikle yerleşim, sanayi ve ticaret alanlarını oluşturan yapay sahalarının oranının arttığını ve aynı zamanda orman ve yarı doğal sahaların oranlarında ise düşüşün devam ettiğini söylemek mümkündür. Yerleşim, sanayi ve ticaret alanlarını kapsayan yapay sahalar 1.184 km^2 ile %21,69 oranına yükselmiştir. Tarımsal sahalar içerisinde yer alan tarıma elverişli alanlar 835 km^2 ve meralar 505 km^2 ile %24,53 oranına sahiptir. Orman ve yarı doğal sahalar %38,25'lik oranıyla çalışma alanımızda en yüksek paya sahiptir. Ormanlar 1.821 km^2 ve seyrek bitki alanları 267 km^2'dir. Çalışma alanımızda en düşük oranlar ise 7 km^2 ile su altında kalmış içsel alanlar ve 137 km^2 ile su kütleleri olmuştur. Harita 4 incelendiğinde; 2002 yılında Beylikdüzü Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulmasıyla özellikle Beylikdüzü ve çevresinde yer alan Esenyurt, Avcılar, Küçükçekmece, Bağcılar ve Esenler ilçelerinde yapay sahaları oluşturan yerleşim, sanayi ve ticaret alanlarının sahip olduğu payın arttığı görülmektedir. Ayrıca bu sahaların gelişimi Tuzla, Ümraniye ve Başakşehir sınırları içerisinde de devam etmektedir.

Harita 5. Çalışma Alanının Arazi Kullanımı (2023)

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

2023 yılı İstanbul ilinin arazi kullanımına bakıldığında organize sanayi bölgelerin etkisinin artmasıyla arazi yapısında özellikle yerleşim, sanayi ve ticaret alanlarının oranları yükselmeye devam etmiştir. Yerleşim, sanayi ve ticaret alanlarını kapsayan yapay sahalar 1.366 km^2 ile %25,02 oranına yükselmiştir. Tarımsal sahalar içerisinde yer alan tarıma elverişli alanlar 851 km^2 ve meralar 288 km^2 ile %20,86 oranına sahiptir. Orman ve yarı doğal sahalar %38,40'lık oranıyla çalışma alanımızda en yüksek paya sahip olmaya devam etmiştir. Ormanlar 2.063 km^2 ve seyrek bitki alanları 34 km^2'dir. Çalışma alanımızda en düşük oranlar ise 7 km^2 ile su altında kalmış içsel alanlar ve 147 km^2 ile su kütleleri olmuştur. Harita 5 incelendiğinde; ulaşım koşullarının da etkisiyle Dudullu Organize Sanayi Bölgesi, İkitelli ve Beylikdüzü Organize Sanayi Bölgelerinde yerleşimlerin arttığını görmekteyiz. Ayrıca İstanbul'un en doğusunda yer alan Tuzla ilçesinde de organize sanayi bölgelerinin etkisiyle yerleşim alanlarının artış göstermeye devam ettiği görülmektedir.

2002 yılında Beylikdüzü Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulmasıyla özellikle Beylikdüzü ve çevresinde yer alan Esenyurt, Avcılar, Küçükçekmece, Bağcılar ve Esenler ilçelerinde yapay sahaları oluşturan yerleşim, sanayi ve ticaret alanlarının sahip olduğu payın arttığı görülmektedir. Ayrıca bu sahaların gelişimi Tuzla, Ümraniye ve Başakşehir sınırları içerisinde de devam etmektedir.

Tablo 1. Çalışma Alanının Arazi Kullanımı (1990-2023)

Grup	Arazi Kullanım Şekli	Alan (km^2) (1990)	Oran (%)	Alan (km^2) (2000)	Oran (%)	Alan (km^2) (2018)	Oran (%)	Alan (km^2) (2023)	Oran (%)
Yapay Sahalar	Yerleşim-Sanayi-Ticaret A.	699	**12,78**	973	**17,82**	1.184	**21,69**	1.366	**25,02**
Tarımsal Sahalar	Tarıma Elverişli A.	1.426	**27,41**	896	**24,36**	835	**24,53**	851	**20,86**
	Meralar	71		434		505		288	
Orman ve Yarı Doğal Sahalar	Ormanlar	1.899	**44,52**	1.934	**42,34**	1.821	**38,25**	2.063	**38,4**
	Seyrek Bitki A.	530		378		267		34	
Su Altında Kalmış A.	Bataklıklar	3	**0,05**	3	**0,05**	7	**0,12**	7	**0,12**
Su Varlığı	Su Kütleleri	128	**2,34**	138	**2,53**	137	**2,51**	147	**2,7**
Diğer	Diğer Alanlar	705	**12,9**	705	**12,9**	705	**12,9**	705	**12,9**
Toplam		**5.461**	**100**	**5.461**	**100**	**5.461**	**100**	**5.461**	**100**

4.2. Nüfus Gelişimi Üzerine Etkileri

Geçmişten günümüze bölgelerin nüfuslanmasında etkili olan faktörler değişkenlik göstermiştir. Dünya genelinde yoğun nüfuslu alanlar incelendiğinde birçok faktörü bünyesinde barındıran metropol/megapol olarak adlandırılan alanlarda nüfusun toplandığı görülmektedir. Sanayi ve ticaret faaliyetlerine ek olarak alternatif ekonomik imkanlarında geliştiği bu alanlar, güçlü ekonomik yapıları ve istihdam olanaklarıyla nüfusun toplandığı merkezler olmuştur (Sertkaya Doğan, 2019: 29). Bu merkezlerin başında İstanbul gelmektedir. İstanbul, sahip olduğu birçok sosyo-ekonomik imkanlarda nüfusun toplandığı ve yoğunluk kazandığı alanların başında gelmektedir. Sınırları içerisinde yer alan 8 Organize Sanayi Bölgesiyle nüfusun yıllar içerisinde artışı ve dağılımı konusunda büyük bir paya sahiptir. Ayrıca İstanbul metropoliten alanında, nüfus artışı ve ilçelere göre dağılımı ile mekânsal gelişme arasında önemli ilişkiler bulunmaktadır (Erbaş, 2018: 28). Bu durum 1990-2023 yılları arasında İstanbul nüfusunun ilçelere göre dağılımında görülmektedir.

Tablo 2. Çalışma Alanının İlçeler Bazında Nüfus Miktarı ve Nüfus Yoğunluğu (1990-2023)

İlçe	Alan (km)	Nüfus Miktarı (1990)	Nüfus Miktarı (2000)	Nüfus Miktarı (2018)	Nüfus Miktarı (2023)	Nüfus Yoğunluğu (2023)
Adalar	11	19.413	17.760	16.119	16.325	1.484
Arnavutköy	453	-	-	270.549	336.062	742
Ataşehir	25	-	-	416.318	416.529	16.661
Avcılar	50	-	233.749	435.625	437.221	8.744
Bağcılar	23	-	556.519	734.369	719.071	31.264
Bahçelievler	17	-	478.623	594.053	567.848	33.403
Bakırköy	29	1.328.276	208.398	222.668	220.476	7.603
Başakşehir	107	-	-	427.835	509.915	4.766
Bayrampaşa	9	212.570	246.006	271.073	268.850	29.872
Beşiktaş	18	192.210	190.813	181.074	169.022	9.390
Beykoz	310	163.786	210.832	246.700	245.647	792

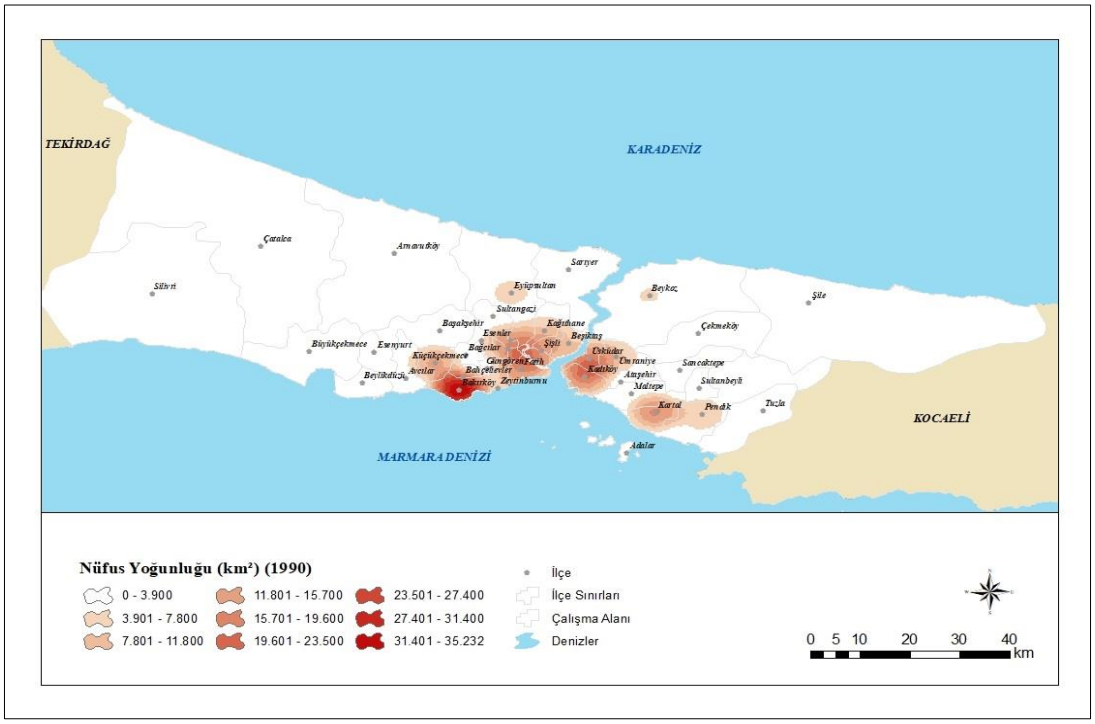
Beylikdüzü	39	-	-	331.525	409.347	10.496
Beyoğlu	9	229.000	231.900	230.526	218.589	24.288
Büyükçekmece	173	142.910	384.089	247.736	276.572	1.599
Çatalca	1.142	64.241	81.589	72.966	80.007	70
Çekmeköy	152	-	-	251.937	299.806	1.972
Esenler	19	-	380.709	444.561	427.901	22.521
Esenyurt	43	-	-	891.120	978.007	22.744
Eyüpsultan	228	211.986	255.912	383.909	420.194	1.843
Fatih	15	462.464	403.508	436.539	356.025	23.735
Gaziosmanpaşa	12	393.667	752.389	487.046	483.830	40.319
Güngören	7	-	272.950	289.331	269.944	38.563
Kadıköy	25	648.282	663.299	458.638	467.919	18.717
Kağıthane	15	269.042	345.239	437.026	445.672	29.711
Kartal	38	611.532	407.865	461.155	475.042	12.501
Küçükçekmece	44	479.419	594.524	770.317	792.030	18.001
Maltepe	53	-	355.384	497.034	523.137	9.871
Pendik	190	295.651	389.657	693.599	743.774	3.915
Sancaktepe	63	-		414.143	492.804	7.822
Sarıyer	177	171.872	242.543	342.503	344.250	1.945
Silivri	858	77.599	108.155	187.621	221.723	258
Sultanbeyli	29	-	175.700	327.798	360.702	12.438
Sultangazi	37	-	-	523.765	532.802	14.400
Şile	800	25.372	32.447	36.516	48.537	61
Şişli	10	250.478	270.674	274.289	264.736	26.474
Tuzla	138	-	123.225	255.468	293.604	2.128
Ümraniye	46	301.257	605.855	690.193	723.760	15.734
Üsküdar	35	395.623	495.118	529.145	517.348	14.781
Zeytinburnu	12	165.679	247.669	284.935	280.896	23.408
Toplam	**5.461**	**7.309.190**	**10.018.735**	**15.067.724**	**15.655.924**	**2.867**

Kaynak: DİE VE TÜİK verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

İstanbul'un 1990 yılı nüfus verileri incelendiğinde; nüfus miktarının en fazla olduğu ilçeler Bakırköy (1.328.276), Kadıköy (648.282) ve Kartal (611.532) ilçeleridir. Nüfus miktarının en az olduğu ilçeler ise; Adalar (19.413), Şile (25.372), Çatalca (64.241) ve Silivri (77.599) ilçeleridir (Tablo 2). İstanbul'un 2000 yılı nüfus verileri incelendiğinde; nüfus miktarının en fazla olduğu ilçeler Gaziosmanpaşa (752.389), Kadıköy (663.299) ve Ümraniye (605.855) ilçeleridir. Nüfus miktarının en az olduğu ilçeler ise; Adalar (17.760), Şile (32.447) ve Çatalca (81.589) ilçeleridir (Tablo 2). İstanbul'un 2018 yılı nüfus verileri incelendiğinde; nüfus miktarının en fazla olduğu ilçeler Esenyurt (891.120), Küçükçekmece (770.317), Ümraniye (690.193) ve Bağcılar (734.369) ilçeleridir. Nüfus miktarının en az olduğu ilçeler ise; Adalar (16.119), Şile (36.516) ve Çatalca (72.966) ilçeleridir (Tablo 2). 2023 yılı nüfus verilerine göre; toplam nüfusu 15.655.924 olan İstanbul ilinde, nüfus yoğunluğu 2.867'dir. İstanbul'un yıllık nüfus artış hızı %-1,60'e ulaşmıştır. İstanbul ilinin 39 ilçesi içerisinde Gaziosmanpaşa 40.319 kişi ile en yoğun nüfusa sahip ilçesi

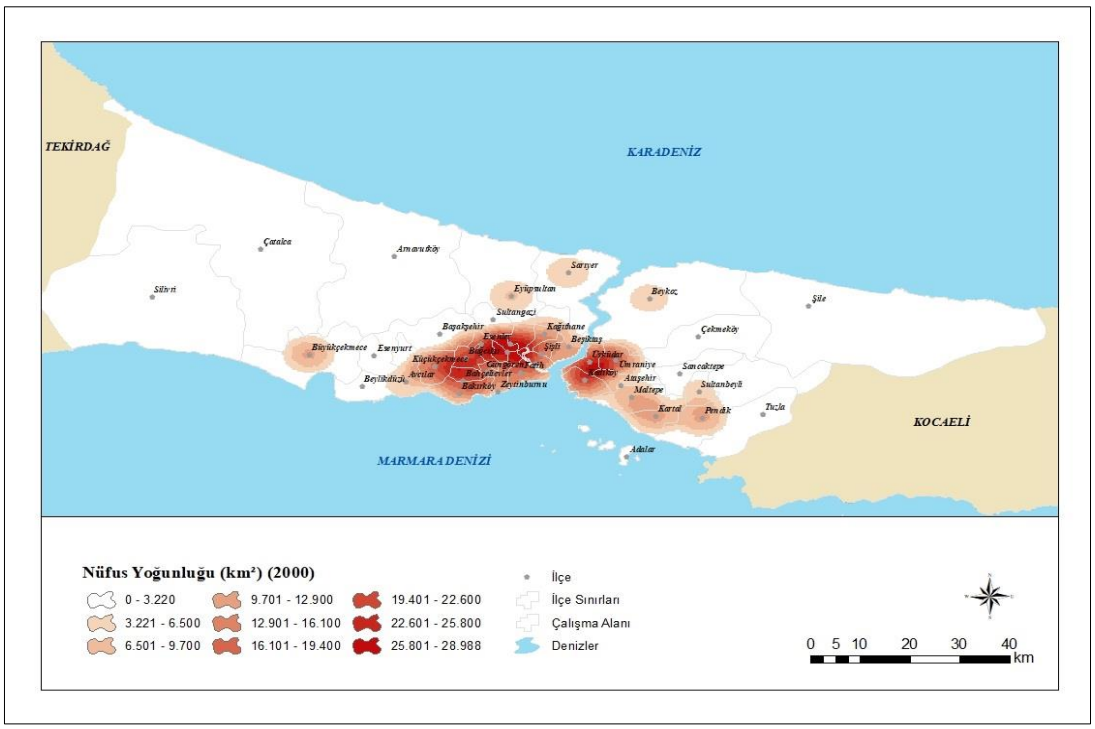
konumundadır. Şile 61 kişi ile yoğunluğun en düşük olduğu ilçe konumundadır. Nüfus miktarının en fazla olduğu ilçeler Esenyurt (978.007), Küçükçekmece (792.030), Ümraniye (723.760) ve Bağcılar (719.071) ilçeleridir. Nüfus miktarının en az olduğu ilçeler ise; Adalar (16.325), Şile (48.537) ve Çatalca (80.007) ilçeleridir (Tablo 2).

Harita 6. Çalışma Alanının Nüfus Yoğunluğu (1990)

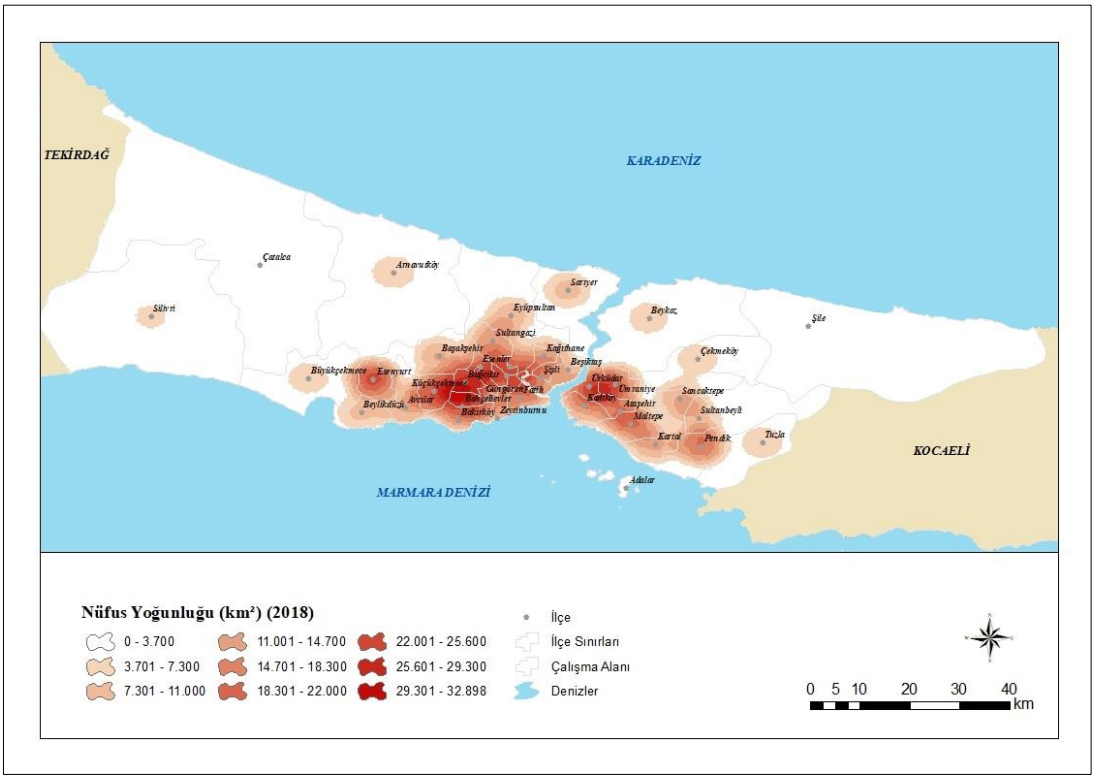
Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Harita 7. Çalışma Alanının Nüfus Yoğunluğu (2000)

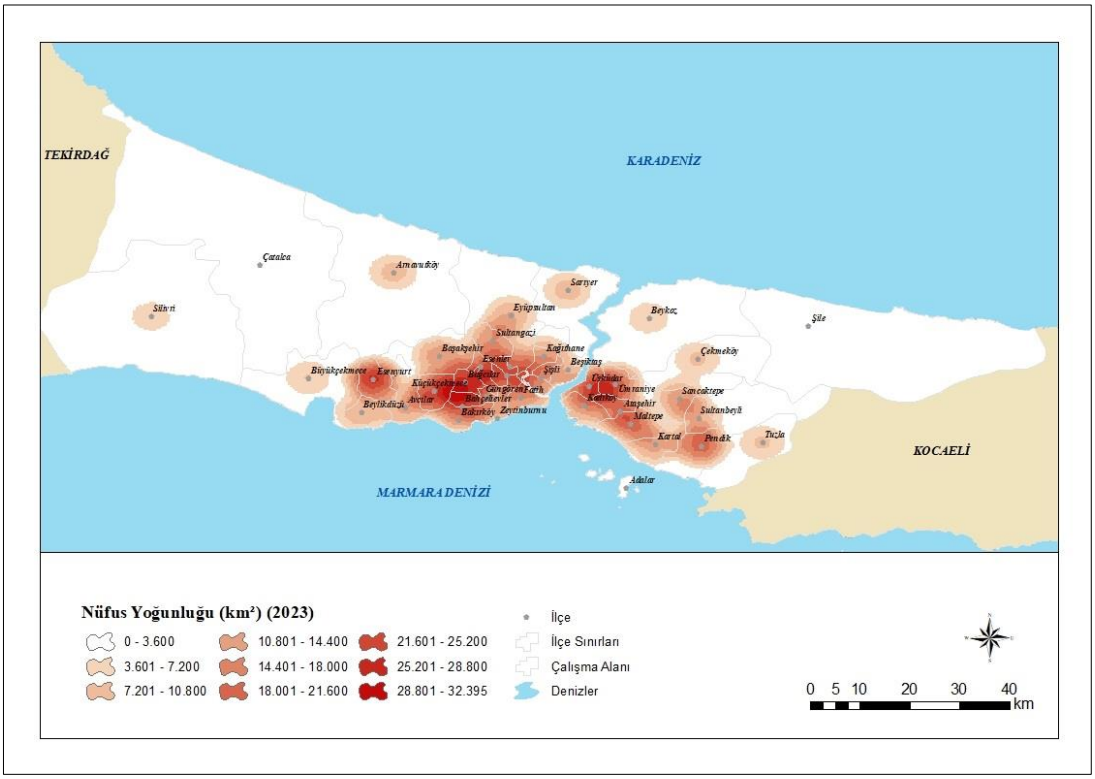
Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Harita 8. Çalışma Alanının Nüfus Yoğunluğu (2018)

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Harita 9. Çalışma Alanının Nüfus Yoğunluğu (2023)

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Çalışma alanında nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu yerler Avrupa Yakası'nın güneydoğusu ile Anadolu Yakası'nın güneybatısıdır. Nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu ilçeler; Gaziosmanpaşa (40.319), Güngören (38.563), Bahçelievler (33.403), Bağcılar (31.264), Bayrampaşa (29.872) ve Kağıthane (29.711) ilçeleridir. Nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu Gaziosmanpaşa ilçesinde toplam nüfus 483.830, kapladığı alan ise 12 km^2'dir. Yoğunluğun en az olduğu ilçe ise Şile'dir. Nüfus yoğunluğu 61 olan ilçe, 48.537 toplam nüfusla 800 km^2 bir alandan oluşmaktadır. Yoğunluğun en az olduğu diğer ilçeler ise; Çatalca (70), Silivri (258), Arnavutköy (742) ve Beykoz (792) ilçeleridir. Nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu ilçelerin çoğunlukla Avrupa Yakası'nda bulunduğu görülmektedir (Tablo 2).

1990, 2000, 2018 ve 2023 yılları içerisinde nüfus yoğunluk haritaları incelendiğinde; özellikle 2000 yılı itibariyle Organize Sanayi Bölgelerinin İstanbul'un nüfus dağılımında etkisini görmekteyiz. Özellikle 1950'li yıllar itibariyle başlayan sanayi hareketliliğinin etkisinin hissedildiği İstanbul'un Avrupa Yakası'nda yer alan Zeytinburnu, Gaziosmanpaşa, Bayrampaşa ve Bakırköy ilçelerinde yaşanan mekânsal değişim yerleşmelerin batıya doğru gelişmesinde önemli rol oynamıştır (Ayhan, 2019). Sanayi tesislerinin faaliyete geçmesiyle birlikte 1990 yılına kadar nüfusu 1.328.276'a ulaşan Bakırköy ilçesi İstanbul'un en yüksek nüfusuna sahip yerleşim yeri olmuştur. 1990 yılında Bakırköy ilçesinde toplanan nüfus İkitelli ve Beylikdüzü Organize Sanayi Bölgelerinin etkisiyle 2000 yılı itibariyle nüfusun çevre ilçelere dağılmasında etkili olmuştur. Anadolu Yakasında yer alan Ümraniye ve Tuzla ilçelerinde faaliyete geçen organize sanayi bölgeleri nüfusun hem buralarda toplanmasına hem de çevre ilçelere dağılımında etkili olmuştur. Özellikle Ümraniye ilçesinin nüfusu 1990 yılında 301.257 iken 2000 yılında %50,27'lik bir artış göstererek 605.855'e ulaşmıştır. İlçe nüfusu 2018 yılında 690.193, 2023 yılında ise 723.760 olmuştur. Benzeri bir artış Tuzla ilçesinde de meydana gelmiştir. Tuzla ilçesinin nüfusu 2000 yılında 123.225 iken 2018 yılında %51,76'lık bir artış göstererek 255.468'e ulaşmıştır. İlçe nüfusunun 2023 yılı miktarı ise 293.604'tür.

5. SONUÇ

Geçmişten günümüze İstanbul, yerleşim alanlarının oluşmasında ve çeşitli ekonomik faaliyetlerin yapılmasında en elverişli alanlardan biri olmuştur. Her dönem sahip olduğu fonksiyonlar değişkenlik göstermiş ve gelişmiştir. Sanayi Devrimiyle birlikte bütün dünyada olduğu gibi Türkiye sınırları içerisinde İstanbul metropolünde de sanayi faaliyetleri hızla artmıştır. Sayıları sürekli arttan sanayi tesislerinin arazi kullanımına ve nüfusun dağılımına etkisi göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. Özellikle 1950'li yıllardan sonra artan sanayi faaliyetleri İstanbul'da nüfus yoğunluğunun artmasına ve mekânsal değişimlerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Artan nüfus miktarı yerleşim alanlarının sayısını arttırırken aynı zamanda sanayi tesislerinin düzensiz bir şekilde İstanbul'un merkezi alanlarında kalmasına neden olmuştur. 1990'lı yıllar itibariyle İstanbul'da sanayi faaliyetlerinin merkez dışına çıkarılması ve o bölgelerin de hareketlenmesi hususunda Organize Sanayi Bölgelerine büyük iş düşmüştür. Özellikle bu sanayi faaliyetlerinin yeni yerleşim alanlarında düzenli bir şekilde toplanması ve nüfusun dengeli bir şekilde dağılması noktasında büyük rol oynamıştır. Yerleşim alanlarının ve kent dokusunun korunması açısından Organize Sanayi Bölgeleri İstanbul'un güneydoğusuna doğru (Tuzla) bir gelişme eğilimi göstermiştir.

Kuruldukları ve tüzel kişilik kazandıkları günden bu yana yerleşmelerin yapısında, kentleşmenin planlanmasında, nüfusun dengeli artması ve dağılmasında önemli bir rol oynayan Organize Sanayi Bölgeleri özellikle İstanbul'un arazi yapısında, yerleşmelerin büyüyüp gelişmesinde ve nüfusun dağılımda etkisini göstermiştir. Özellikle Başakşehir, Beylikdüzü, Ümraniye ve Tuzla

ilçelerinde var olan Organize Sanayi Bölgeleri yapay sahalar grubu içerisinde yer alan yerleşim, sanayi ve ticaret alanlarının yıllar içerisinde artmasında etkili olmuştur. 1990 yılında %12,78 olan bu alanlar 2000'de %17,82, 2018'de %21,69 ve 2023'te %25,02'ye yükselmiştir. Tarımsal sahalar, orman ve yarı doğal sahalar içerisinde yer alan tarım alanları, meralar, ormanlar ve seyrek bitki alanları ise 1990 yılında %27,41, 2000'de %24,36, 2018'de %24,53 ve 2023'te ise %20,86'ya düşmüştür. Organize sanayi bölgelerinin İstanbul nüfusu üzerine etkisine bakıldığında nüfus miktarının yıllar içerisinde arttığı görülmüştür. 1990 yılında 7.309.190 olan nüfus, 2000'de 10.018.735, 2018'de 15.067.724 ve 2023'te ise 15.655.924'e ulaşmıştır. Nüfus artışının ise en çok Organize Sanayi Bölgelerinin etkili olduğu Başakşehir, Beylikdüzü, Ümraniye ve Tuzla'da olduğu görülmüştür. Bu ilçelerde artan nüfusla birlikte yeni yerleşim alanlarının doğması ve bu alanlarda farklı ekonomik faaliyetlerin oluşmasında sanayinin etkisi büyüktür.

Kuruldukları günden bu yana planlı sanayileşmeyi hedef olarak gören Organize Sanayi Bölgelerinin çevresinde yaşanan değişimlerin hem olumlu hem de olumsuz etkilerini göz ardı etmemek gerekir. Bundan dolayı İstanbul ili sınırları içerisinde özellikle Başakşehir, Beylikdüzü, Ümraniye ve Tuzla ilçeleri başta olmak üzere bütünüyle ilin gelişim aşamaları sürekli denetlenmeli ve gerekli görüldüğü alan ve zamanlarda müdahale edilmelidir. Özellikle arazi kullanımında yaşanan değişimlerin ve nüfus miktarının belli bölgelerde yoğunluk kazanması o alanların sürdürülebilirliği açısından önemlidir. Bu yüzden yaşanan değişimlerin daha sağlıklı sonuçlar vermesi ve sürdürülebilirlik açısından denetimlerin arttırılması ve gerekli görüldüğü takdirde gelişimin yeni yerleşim alanlarına doğru çekilmesi gereklidir. Bunları uygularken arazi yapısının yapılacak olan değişimlere uygun olup olmadığının tespiti de bu konuda dikkat edilmesi gereken hususların başında gelmektedir. Bu doğrultuda geleceğe yönelik planlamalar İstanbul gelişimi açısından titizlikle yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

Ayhan, F. (2019). Esenyurt İlçesinde Nüfusun Gelişimi ve Bu Gelişimde Rol Oynayan Etmenler. *Kent Akademisi*, 12(1), 67-81.

Bakırcı, M. (2019). *Türkiye'nin Sanayi Coğrafyası*. İçinde Taşlıgil, N. & Şahin, G. (Edit.), Türkiye Beşerî ve İktisadi Coğrafyası (s.271-347). Nobel Akademik Yayıncılık.

Dağlar, H. (2015). Türkiye'de Organize Sanayi Bölgelerinin Kurumsallaşması ve Karşılaştıkları Sorunlara Çözüm Önerileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 5(2), 615-638.

DİE. (1990-2000). Nüfus Sayım Sonuçları. Devlet İstatistik Enstitüsü.

Doğan, M. (2013). Geçmişten Günümüze İstanbul'da Sanayileşme Süreci ve Son 10 Yıllık Gelişimi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 27, 511-550.

Doğan, M. (2019). *Sanayi Coğrafyası.* İçinde Doğan, M. & Sertkaya Doğan, Ö. (Edit.), Beşeri ve Ekonomik Coğrafya (s.263-284). Pegem Akademi.

Erbaş, A. (2018). "İstanbul Metropoliten Alanı'nda 1980 Sonrası Kentsel Gelişme Dinamikleri ve İdari Coğrafyada Sınır Değişiklikler", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 5(1), 17-38. https://doi.org/10.30798/makuiibf.356757

Eyüboğlu, E. (1998). Tarihsel Süreç İçinde Şehirsel Biçimlenmeyi Yönlendiren Etmenler ve İstanbul Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Johnson, D. L., Haarmann, V., Johnson, M. L., Clawson, D. L. (2010). *World Regional Geography.* Pearson Prentice Hall, Tenth Edition.

Olğaç, İ, Doğan, M. (2022). Beylikdüzü Organize Sanayi Bölgesi'nin Mekânsal Etkileri. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 78-93. https://doi.org/10.33537/sobild.2022.13.1.7

Onal, G. (1998). Organize Sanayi Bölgeleri. *Öneri Dergisi*, 2-9, 21-23. https://doi.org/10.14783/maruoneri.680581

Özcan, K., Gündoğar, R. (2015). Organize Sanayi Yatırımlarının Mekânsal Gelişim Süreçlerine Etkileri: Tuzla (İstanbul) Örneği. *Türk Coğrafya Dergisi*, 64, 11-18.

Özgüç, N. (2012). Türkiye'de Sanayi Faaliyetlerinin Gelişmesi, Yapısı ve Dağılışı. *Coğrafya Dergisi,* 2, 35-70. https://doi.org/10.17211/tcd.80839

Resmî Gazete (2000). 4562 Numaralı 24021 Sayılı Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu.

Rubenstein, J. M. (2011). *The Cultural Landscape, An Introduction To Human Geography.* Pearson Prentice Hall, Tenth Edition.

Sertkaya Doğan, Ö. (2019). *Nüfus Coğrafyası*. İçinde Doğan, M. & Sertkaya Doğan, Ö. (Edit.), Beşerî ve Ekonomik Coğrafya (s.27-54). Pegem Akademi.

TÜİK. (2018-2023). Adrese Dayalı Kayıt Sistemi Sonuçları. Türkiye İstatistik Kurumu.

Tümertekin, E. (2014). *İstanbul İnsan ve Mekân.* Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tümertekin, E., Özgüç, N. (2017). *Beşerî Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekân.* Çantay Yayınları.

Uğur, A., Aliağaoğlu, A. (2013). *Şehir Coğrafyası*. Nobel Akademik Yayıncılık.

UNIDO (2019). *International guıdelines for ındustrial parks*. UNIDO Press.

Weglarczyk, S. (2018). Kernel Density Estimation and Its Application. *ITM Web of Conferences* 23(2), 1-8. https://doi.org/10.1051/itmconf/20182300037

URL:

İstanbul Sanayi Odası, https://www.iso.org.tr/ (Erişim Tarihi: 10.10.2024).

İstanbul Kalkınma Ajansı, https://www.istka.org.tr/ (Erişim Tarihi: 19.10.2024).

*****

Çatışma Beyanı: Bu çalışmada kişisel ve finansal çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzni: Araştırma etik kurul izni dışındadır.

Katkı Oranı Beyanı: Çalışma tek yazarlıdır.

Uluslararası ANADOLU Sosyal Bilimler Dergisi
International Anatolian Journal of Social Sciences
e-ISSN: 2619-9475
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid

Araştırma Makalesi / Research Article *2025, Cilt: 9, Sayı: 1, Sayfalar: 37-53*
DOI: https://doi.org/10.47525/ulasbid.1573291

BİRLİKTE ÖĞRENME PRATİĞİ OLARAK SANAT YÖNETMENLİĞİ DERSİ*

ART DIRECTING LESSON AS A COLLOBRATIVE LEARNING PRACTICE

Serdar YILMAZ[1] **Öznur IŞIR**[2]

[1]Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, serdar.yilmaz@balikesir.edu.tr

[2] Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, oisir@live.com

Geliş Tarihi / Date Applied **24.10.2024**
Kabul Tarihi / Date Accepted **27.01.2025**

ÖZET

Sanat Yönetmenliği dersi; Güzel Sanatlar ve İletişim Fakülteleri'nde; Sinema, Grafik, İletişim Tasarım, Görsel İletişim ve Tasarım bölümlerinde yürütülen teorik ve uygulamalı bir derstir. Bu derste öğrenciler, resim, grafik, sinema, fotoğraf, edebiyat, mimari, tiyatro gibi sanat disiplinleri ile ilişki kurabilmektedir. Sanat Yönetmenliği dersi senaryo ve metinsel bir çalışma ile başlayıp; eskizler, taslaklar, storyboardlar, görsel tasarımlarla süreç devam etmektedir. Mimari mekânların sinemasal mekâna dönüşmesi, fotoğraf ve film çekimlerinin yapılması, kurgu, post-prodüksiyon ve filmlerin gösterim süreçleriyle tamamlanmaktadır.

Araştırma problemlerinden biri, mimari mekânların nasıl sinematik mekânlara dönüştürüldüğü ve bu dönüşümün ders içeriğinin nasıl bir parçası haline geldiğidir. Bir diğer sorgulama ise ders içeriğinin hem öğrencileri hem de eğitmenleri nasıl dönüştürebildiğidir. Pandemi döneminde aktif hale gelen ve ilk öğrencilerini alan Grafik Sanatlar Bölümüne tahsis edilen, farklı bir amaçla inşa edilmiş binanın atölyelere uygun olarak dönüştürülme süreçlerinin olumsuz etkilerinin nasıl yaratıcı bir süreçle yaşama ve üretme alanlarına çevrilebileceği ise çalışmanın ana sorgulamalarından bir diğeridir.

Tüm bu sorgulamalar için uygun bir alan sağladığına inanılan Sanat yönetmenliği dersinde gerçekleşen yeni sorgulama, yaratım ve uygulama süreçlerinin öğrenciler ve ders yürütücüleri açısından nasıl gerçekleştiğinin A/r/tografi yöntemi kullanılarak araştırılması bu çalışmanın içeriğini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sanat Yönetmenliği, Film Tasarımı, A/r/tografi, Sanat Eğitimi.

ABSTRACT

In the Art Direction course, students connect with various art disciplines, including painting, graphic design, cinema, photography, literature, architecture, and theater. The course begins with script and textual work, progressing through sketches, drafts, and storyboards to visual designs. As part of the course, architectural spaces are converted into cinematic environments through photography and film shoots, followed by editing, post-production, and film screenings. A key research question explores the process of transforming architectural spaces into cinematic ones and integrating this transformation into the course content. Another inquiry examines the impact of the course on both students and instructors, focusing on how it fosters growth and adaptation. During the pandemic, the newly established Graphic Arts Department was allocated a building initially designed for a different purpose. This study investigates how the challenges of converting this building into functional workshop spaces were creatively addressed to establish dynamic and productive environments. Using the A/r/tography method, this research examines the processes of creation, inquiry, and application in the Art Direction course from the perspectives of both students and instructors.

Keywords: Art Direction, Film Design, A/r/tography, Art Education.

* Çalışma II. Balıkesir Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Atıf Citation Yılmaz, S., & Işır, Ö. (2025). Birlikte öğrenme pratiği olarak sanat yönetmenliği dersi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(1), 37-53.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License altında lisanslanmıştır.

1. GİRİŞ

Sanat Yönetmenliği, sinema, mimarlık, resim, grafik, heykel gibi pek çok sanat disiplinini içine alan; fikirlerin gelişiminden metinlerin ve senaryoların tasarıma dönüşmesine, görsel dünyanın yaratılmasından çekim ve kurgu aşamalarına kadar uzanan uzun bir süreci kapsar. Bu süreç, özgün fikirlerin geliştirilip uygulanmasını sağlarken, öğrencilerin film tasarım süreçlerini kavramasını da hedefler. Güzel Sanatlar Fakültelerinde, sektördeki gelişmelere yönelik derslerin müfredata dahil edilmesi ve etkin bir şekilde yürütülmesi büyük bir gereksinimdir. Sanat Yönetmenliği dersi, bir filmin ön yapım, tasarım ve çekim aşamalarına odaklanarak, öğrencilere hem teorik hem de pratik açıdan kapsamlı bir deneyim kazandırmayı amaçlar.

Bu dersin odak noktası, bir filmin çekim aşamasına kadar olan ön tasarım sürecidir. Bu süreç, storyboard ve moodboard hazırlığı, filmin dünyasına uygun iç mekân tasarımları, konsept oluşturma gibi teorik ve uygulamalı çalışmaları kapsar. Disiplinlerarası yapıya sahip olan bu ders, sorgulamaya dayalı, işbirlikli ve uygulamalı yapısıyla Balıkesir Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Sanatlar Bölümü müfredatına eklenmiş ve bölüme önemli katkılar sağladığı gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda dersin öne çıkan sorgulamaları aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- Bir sanatçı ve akademisyen olarak, uzmanlık alanımızı öğrencilerle paylaşırken görevimiz yalnızca "teknik öğretmek" midir?
- Bir ders, hem süreç hem de çıktılar açısından yaratıcı bir eyleme dönüşebilir mi?
- Eğitmen ve öğrenci birlikte üretebilir mi?
- Eğitim sürecinde eğitmen ve öğrenci arasında bir eşitlik kurulabilir mi? Eğer bu eşitlik kurulabilirse, bu durum sonuçlara nasıl yansır?

1.1. A/r/tografi ve Yaşayan Sorgulama Süreci

Sanat Yönetmenliği dersinde, a/r/tografi yaklaşımıyla, yaşayan sorgulama süreci benimsenmiştir. Bu süreç genellikle bir ana soruyla başlar ve zamanla yeni sorular doğurarak ilerler. 2020 yılında, Balıkesir Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nin tarihi binasından, uzun süredir boş duran Çağış Kampüsü'ndeki eski bir otel binasına taşınması, yeni mekânla öğrenciler arasında nasıl bir bağ kurulacağına dair sorulara zemin hazırlamıştır.

Yeni bina; otel binasının soğuk hava depoları ve hazırlık mutfaklarının dönüştürülmesiyle atölyelere ev sahipliği yaparken, pencere, ısıtma ve havalandırma gibi temel gereksinimlerden yoksun olan beş büyük depo alanı atıl durumda kalmıştır. Ayrıca, eski bir araştırma hastanesinden çıkarılan eşyaların depolandığı alanlar da binanın bir parçasıdır. Grafik Sanatlar Bölümü, pandemi nedeniyle eğitime çevrimiçi olarak başladığı için öğrenciler ilk defa ikinci sınıfta şehre ve kampüse gelmiştir. Bu koşullarda, öğrencilerin bağ kurabileceği, yaşayabileceği ve üretebileceği alanların nasıl yaratılacağı önemli bir mesele haline gelmiştir.

Bu sorgulamalar doğrultusunda, Sanat Yönetmenliği dersinde öğrencilerle yapılan çalışmalar, sanatsal bir projeye evrilmiştir. *"Okula girişteki hastane hepimizi tedavi etsin. Biz arınalım. Anılarımız, özlemlerimiz yerini tedaviye bıraksın."* düşüncesinden yola çıkarak, boş odalardan biri, hastane atıklarının kullanıldığı bir film setine dönüştürülmüştür. 'Yaşayan Sorgulama' süreci *"Mimari bir mekân, sinema ve film mekânına nasıl dönüşür?"* gibi yeni soruların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu dönüşüm, aynı zamanda dersin içeriği üzerine şu soruları da gündeme getirmiştir:

- Bu dönüşüm, dersin içeriği haline nasıl entegre edilebilir?
- Gerçekliğin yeniden üretilmesi, ortaya çıkarılan yeni gerçeklikle bir öğrenim ve üretim sürecine dönüşebilir mi?

"A/r/tografik araştırma projeleri bir yada daha fazla araştırma sorusu ile başlayabilir ancak süreç içerisinde yaşayan bir sorgulama yaklaşımı ile araştırma sorusu gelişecektir" (Irwin, Barney & Golparian, 2021: 192). Bu a/r/tografik çalışma ile diğer birçok araştırma biçimi arasındaki önemli bir ayrımdır. Geleneksel araştırma biçimleri yanıtlaması gereken belirli soruları formüle ederken a/r/tografik sorgulama, süreci vurgular (Irwin, Beer, Springgay, Grauer, Xiong & Bickel, 2006: 75).

2. YÖNTEM

Bu çalışma sanat tabanlı araştırma yöntemlerinden "a/r/tografi" ile desenlenmiştir. A/r/tografi, sanat ve eğitime dayalı bir uygulama temelli araştırma türüdür. Diğer sanat temelli, sanat bilgilendirmeli ve estetik olarak tanımlanmış yöntemlerin yanı sıra, a/r/tografi, dünyayı yeniden araştırarak (re-search) anlamayı geliştirmek için sanata başvuran birçok ortaya çıkan araştırma biçiminden biridir. Ancak bu yöntem daha da ileri giderek, öğretme ve öğrenme eylemlerini bir araştırma biçimi olarak kabul ederek eğitici potansiyeli tanır (Irwin v.d., 2006: 70). Araştırmacı aynı zamanda sanatçı ya da sanatsal uygulama sürecini yapılandırabilen bireydir ya da pedagojik yolla hem öznel hem de etkileşimde bulunduğu araştırma bileşenlerinin gelişimsel süreçlerini sorgulayandır. Araştırmada canlandırma, öyküleme, düşleme, doğaçlama, kimlik ortaya koyma, yaşantılara dayalı sorgulama, deneyimin birlikte yaşandığı eğitsel süreç, bakış açılarının birlikteliği ya da farklılığına dayalı ortaklaşmacı (kolektif) üretim, öznel dinamiklerin sınırlarının zorlandığı yaratıcı ifade biçimleri gibi çeşitlendirilebilecek birçok yol olasıdır (San & Bedir Erişti, 2022 :3).

Bu çalışmada da öğrenciler ile sorgulama ve üretme deneyimi içerisinde dersin yürütücüsü öğretmen, sanatçı ve araştırmacı rollerini üstlenmiş; dersi yapılandırmış ve öğrencileri yönlendirmiş, öğrencilerle beraber sanatsal üretim gerçekleştirmiş; öğrencilerin bu süreci nasıl deneyimledikleri, nasıl öğrendikleri, nasıl ürettikleri ve süreç üzerine görüşlerini araştırmıştır. Bu doğrultuda gerekli verileri elde edebilmek için; gözlem (süreç fotoğraf ve videolarla kayıt altına alınmış), yarı yapılandırılmış mülakat (ses ve yazı tabanlı olarak gerçekleştirilmiş), doküman incelemesi (katılımcıların eskizleri, storyboardları ve filmleri), araştırmacı günlüğü ve katılımcı günlüklerinden faydalanılmıştır. Katılımcılar ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerin sonuçları tematik analize tabi tutulmuş ve gerekli yerlerde doğrudan alıntılarla desteklenmiştir. Öğrencilere araştırmacılar tarafından kod isimler atanmış ve araştırmanın raporlaştırılmasında gerçek isimleri kullanılmamıştır.

3. BULGULAR ve TARTIŞMA

3.1. Dersin Uygulanmasına İlişkin Bulgular

İkinci sınıfa geçen öğrencilerin Sanat Yönetmenliği dersi için mekân bakıldığında; okulda kullanılmayan odalar, depolar olduğu görülmüştür. Hastane atıklarının saklandığı büyük bir depoda geri dönüştürülebilecek eşyalar (kırılmış hastane yatakları, işlevini yitirmiş dişçi koltuğu, eski ve yıpranmış lobi ve koridor eşyaları gibi) olduğu görülmüştür. Boş tutulan çok büyük iki deponun, ders için iyi bir film platosuna dönüşerek ders içerisinde oluşturulacak storyboardların çekebileceği alanlar olduğuna karar verilmiştir.

Hastane kavramı ile ilgili yaptığımız görüşmelerde öğrenciler, hastanenin pek çok olumsuz duyguyu hissettiren bir yer olduğunu, zorunlu olmadıkça gitmek istemediklerini ifade etmişlerdir. Bunun üzerine işlevsiz hale gelmiş hastane atıkları ve malzemeleri film seti olan hastane dekoruna dönüştürülmüştür. Tasarlayacağımız hastane mekânlarının, gerçek bir hastaneden ziyade kurgusal bir dünyaya sahip olabileceği konuşulmuştur. Bu fikir pek çoğumuz açısından reel (gerçek) mekân ve tasarlanmış sinemasal (kurmaca) mekân arasındaki farklılıkları düşünmemize olanak tanımıştır.

3.1.1. Teknik Öğretimden Yaratıcılığa Geçiş

Sanat Yönetmenliği dersi, salt teknik bilgi aktarımıyla sınırlı değildir. Eğitmen, öğrencilere storyboard, moodboard, mekân tasarımı ve konsept geliştirme gibi temel araçları öğretirken, bu tekniklerin yaratıcı süreçte nasıl kullanılacağını birlikte keşfetmeyi teşvik eder.
Örnek Süreç:

- **Proje:** "Hastane Mekânından Film Setine Dönüşüm"

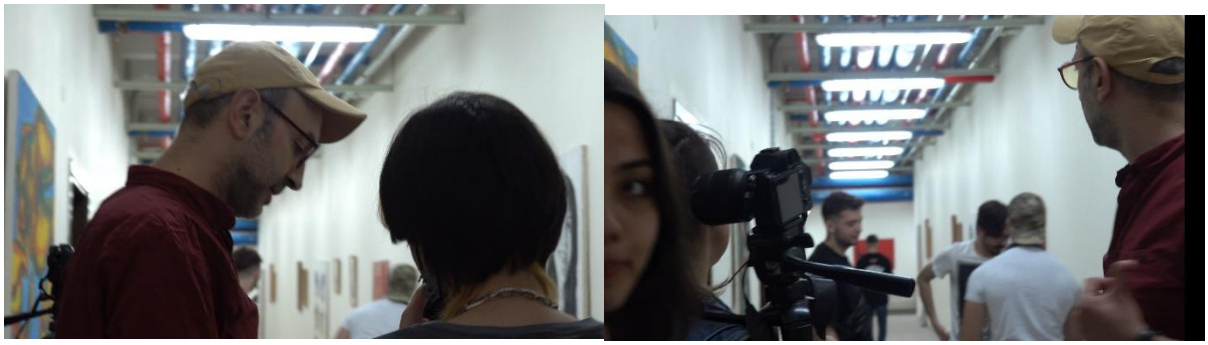
  Ders sırasında öğrencilerle birlikte, kullanılmayan bir deponun, atık hastane malzemeleriyle film setine dönüştürülmesi planlanmıştır. Eğitmen yalnızca teknik bilgi sağlayarak süreci yönetmekle kalmamış; aynı zamanda öğrencilerle birlikte kararlar alarak set tasarımı yapmıştır (Görsel 1).

  Katılım Şekli:

  - Mekânın estetik ve işlevsel ihtiyaçları eğitmen ve öğrenciler arasında tartışılmıştır.
  - Eğitmen, teknik sınırlamaları ve estetik önerileri öğrencilere aktardı, ancak nihai tasarım kararları ortaklaşa alınmıştır.

Bu süreçte, öğrenciler yalnızca teknik bilgi edinmekle kalmamışlar; aynı zamanda yaratıcı karar alma mekanizmasını da deneyimlemişlerdir. Böylece ders, teknik bir aktarım alanından yaratıcı bir laboratuvara dönüşmüştür. İlk haftadan itibaren dersin teori ve pratik ilişkisi göz önünde tutulmuştur. Öğrenciler, sanat yönetmenliği nedir, sanat yönetmeni hangi ekiplerle çalışır, tüm ekiplerin iş tanımları nelerdir, iş akışı nasıl gerçekleşir gibi sorulara yanıtlar aramıştır. Farklı dönemlerde üretilmiş çok etkili filmlerin sanat yönetmenliği örneklerle işlenmiştir.

Görsel 1. Öğrenciler ve Eğitmen Atölye Çalışması

3.1.2. Yaratma Eylemi Olarak Ders

Tasarım; en genel sözlük tanımı olarak bir tasarlama eylemi sonucunda beliren ve asıl yapıtın gerçekleşmesi sırasında yönlendirici olan proje, çizim, maket v.s. gibi ürünlerin tümüdür. Tasarlama eylemi sanatsal bir eylem, eser, ürün ortaya koymak için yapılan bütün süreci kapsar. Bu süreci; problem belirleme, problem çözme, yaratma, karar verme, yöntem, organizasyon ve teknikleri oluşturmaktadır (Sözen & Tanyeli, 2005: 231). Tasarım sürecinde, senaryo ve metinlerden yola çıkarak Storyboardların, Moodboardların ve Konsept Çizimlerinin hazırlanması filmin görsel tasarım aşaması gerçekleşir. Filmin en başta metin olarak başlayan dünyası tasarım sürecinde görülmeye, algılanmaya başlar (Katz, 1991: 4). Tasarım eyleminin zaman ve mekân dualitesinin içerisindeki anlamlanma sürecini Pallasma "her olay kendi özel anlamını, yaşandığı günün zamanına, mekânına, havaya, ortamdaki seslere göre içinde farklı anlamlar barındırmaktadır" şeklinde açıklar. Senaryonun realizasyonu olan çekimler ve sonuçta ortaya çıkan film, mimari mekândan, yerden ve zamandan ayrılamaz (Zengel, 2008: 28). Pallasma, bu yüzden her yönetmenin senaryoya ilişkin özgün bir mekân yaratmak zorunda olduğunu ve bunun bazen hiç deneyimlenmemiş bir mekân olabildiğini belirtmektedir (2001: 85). Film için hazırlanmış mekân; ışık, gölge, hareket, zaman, ses, müzik, karakterler ve aksesuarlarla birlikte hikâyenin algılanması için sınırlarını belirler. Mimari mekân; görme, duyma, koklama, dokunma ve hatta tatma olmak üzere beş duyuya hitap etmektedir. Kamera bu duyuların yalnızca ikisi olan görüntüleri ve sesleri kaydedebilmektedir. Değişen açılar, filmin zamanını ve karakterlerin hareketlerini belirler. Diğer sanatların ötesinde, sinema filmlerinde mekân, gerçek hayatta olduğu gibi zamanın içinde de değişiklik göstererek algılanır ve zaman-mekân birlikteliği ile mekânın dördüncü boyutu yakalanmış olur. Filmin çekim aşamasında kullanılan kadraj, ışık ve çekim ölçeği gibi pek çok karar ve tercih ile zaten filme dair mekânın sınırları belirlenmiş olmaktadır (Bardwell & Thompson, 2012: 7-8).

Sanat Yönetmenliği dersinde süreç, bir öğrenim yolculuğu olarak tasarlanır. Teorik bilgi, uygulama alanına doğrudan entegre edilir ve bu entegrasyon, öğrencilerin filmin tamamına ilişkin vizyon geliştirmesini sağlar.

Örnek Süreç:

- **Storyboard ve Konsept Geliştirme:**

  Öğrenciler, bir film fikri üzerinde çalışırken eğitmenle birlikte senaryo analizinden görsel tasarıma uzanan bir yol izlenmiştir.

- **Teorik Bölüm:** Hikâye anlatımı ve atmosfer oluşturma üzerine yapılan kısa dersler.
- **Uygulama Bölümü:** Öğrenciler, hikâyelerine uygun storyboardlar geliştirdi ve eğitmen süreç boyunca öneriler sunarak katılım sağlanmıştır.

Öğrencilere birinci sınıfta işledikleri 'kompozisyonu oluşturan unsurlar' ve 'tasarım ilkeleri' tekrar hatırlatılarak ders kaynakları ve materyalleri üzerinde tartışılmıştır. Fakülte binasının depoları gezilerek dersin nasıl işlenebileği tartışarak birlikte karar verilmiştir. Sonrasında dünyada yapılmış çok önemli sanat yönetmenliği örneklerinin yer aldığı bir sunum yapılmıştır. Öğrencilere görsel hafızanın işlevi, iyi örneklerin ne kadar emek gerektirdiği ve yaratıcılıkta ekip çalışmasının öneminden de bahsedilmiştir.

İkinci hafta öğrenciler beraberinde getirdikleri çizimlere bakarak ve yan yana koyarak kısa hikâyeler oluşturmuşlardırlar. Her öğrencinin oluşturduğu sinopsislere bir sonraki hafta karakterler de ilave edilerek geliştirilmiştir (Görsel 2). Öğrenciler ilk başta yaptıkları konsept çizimlerini storyboardlara dönüştürmüşlerdir (Görsel 3).

Görsel 2. Öğrencinin Senaryo Çalışması

TEK BİR HASTANE BİNLERCE HAYAT

Sevdiği Kadın: Nalan

Birinci Ana Karakter: Fırat

İkinci Ana karakter: Belgin

İkinci Ana Karakter'in Kardeşi: Çağla

Doktor 1 Erkek: Engin

Doktor 2 Kadın: Sinem

Sahne 1: İç, hastane odası, gün batımı, odaya camdan gelen sarı ışık aydınlatır, kamera genel bir odaya bakışa sahipdir.

Uyanır uyanmaz yanında oturan Nalan'a döner yavaşça. Uzun uzun sessizce bakışırlar

Sahne 2: Kamera kadının anlattıkları üzerine kafeterya ve oda arasında gider, iç, aileyi kafeteryanın kapısından konuşulurken görürüz. Konuşukları duyulmamaktadır müzik eşliğinde.

O sırada birinz hastalığı hakkında konuşabilmişlerdi, Nalan kafeteryada oturan ailesinin odaya olan ziyaretinden bahsetmiştir, kısa ve anlamsız geçen konuşmalar bu şekilde devam edyordur aralarında.

Sahne 3: Kamera kapıya doğru döner doktorun girişi ile, odayı artık odanın mavimsi ışığı aydınlatmaktadır. Doktor hasta ile ilgilenmeye başladığında kamera sabitlenir.

Görsel 3. Öğrencinin Senaryo ve Storyboard Çalışması

Gördüğü her görüntünün kafasının içinde fark edemiyor. Görüntüler, hisler tüm bu kargaşa içinden kaçmaya çalışıyordu. Ama ne ışığı ne çıkışı bulunuyordu. Artan kan kokusu onu daha çok hapsediyor. O kaçtıkça sanki gözler onu izliyor, oyunun içindeymiş gibi alay ediyorlardı. Yalnız olmadığını çok iyi biliyordu ve tuhaf bir şekilde bu onu daha çok korkutuyordu.

Farklı sanat disiplinleri ile ilgili; deneysel sinema, çevre sanatı, yoksul sanat, sanatın progresive gücü, body art üzerine kitaplar esinlenebilmeleri için öğrenciler ile paylaşılmış ve sonrasında öğrencilerin hikâye kartları çizmeleri istenmiştir (Görsel 4). Bu hikâye kartlarında geçen sahnelerin tamamen abstract ya da dışavurumcu da olabileceği öğrencilere ifade edilmiştir. Herkes 3 renk seçmiş ve sadece bu renkleri kullanarak en az 5'er çizim yapmışlardır. Bu derste eğitmenin de öğrencilerle birlikte ders boyunca üretim sürecini deneyimlemesi birlikte öğrenme pratiği açısından önemlidir.

Görsel 4. Sanat Yönetmenliği Dersi Sınıf Ortamı

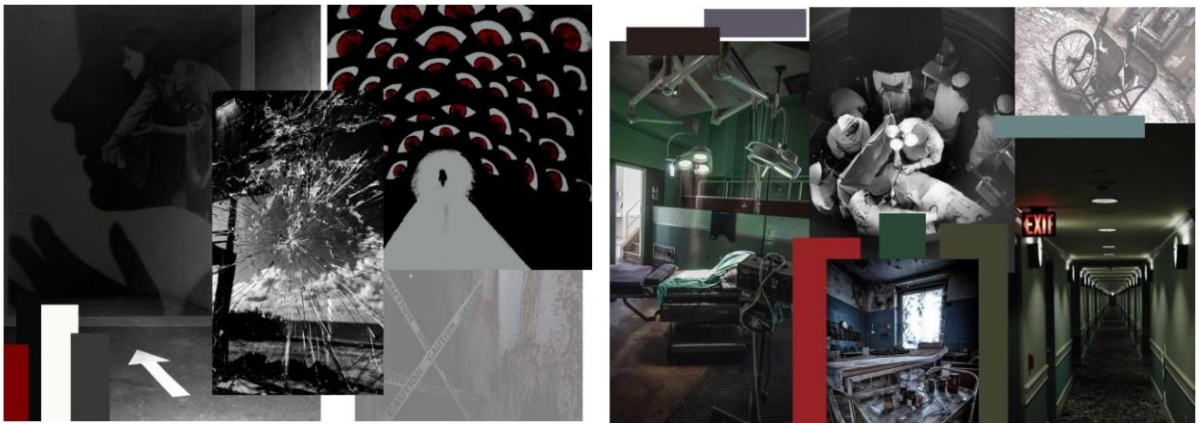
Görsel 5. Tasarım Süreci

Film yapım ve tasarım süreçlerinde ikinci tasarlanma süreci çekim öncesi ön-hazırlıktır. Bu süreçte senaryoda geçen iç ve dış mekânlar tasarlanır (Görsel 5). Filmde geçen önemli sahnelerin storyboardları çizilir. Bazen bu çizimler bizim için bu sahneyi ne büyüklükte tasarlamamız gerektiğini gösterir. Tavan görülüyor mu, bu sahnede kullanılan objektifler neler, sahnede kamera hareketi var mı, sahnenin karşı açısı var mı gibi sorular stroryboard çizimlerinde çözümlenmiş olur. Bazı durumlarda storyboard çizimlerinden sonra fotoboardlar da hazırlanmaktadır. Bu çalışmalarda da her sahnenin kaç farklı objektifle ve ne ölçekler kullanarak çekileceği çekilen fotoğraflarla gösterilir (Dmytryk & Dmytryk, 2011: 22-25). Storyboardlarda öğrencilerin çekecekleri sahnelerin nasıl görsel olarak hayal kurdukları görünür kılınır. Bu süreç filmin, görsel altyapısını oluşturan mekân, aksesuar, kostüm, ışık tasarımını, kamera deviniminin kurgulandığı, yaratıldığı süreçtir. Filmin iç mekân tasarımı, kamera açısına göre çizimler (iki boyutlu, üç boyutlu), mobilya tasarımı bu süreçte hazırlanır. Yönetmen, görüntü yönetmeni, yapım tasarımcısı ve sanat yönetmeni birlikte, iki boyutlu taslaklar ve üç boyutlu maketler üzerinden karar verirler (Halligan, 1998: 8).

Moodboardlar (Görsel 6) filmin kompozisyon öğelerinin ayrı ayrı tasarlandığı, filmin evreninin, dünyasının oluşturulma sürecidir. Filmin dokusu, ışığı, rengi, hareketi, boşluğu, doluluğu, mekânı, ölçeği, perspektifi kısacası filmin tüm atmosferi hazırlanmış olan moodboardlarda görünür olmaya başlar (Rudolf, 1971: 2-4). Moodboardlarda renk kartelası, gündüz-gece sahnelerindeki ışık ve renk skalaları da hazırlanır. Bu ön çalışma iç mekân uygulamasına geçilmeden önce yapılır. Uygulama yapılacak tasarımlar netleştikten sonra bütçe, hazırlık-çekim takvimi netleşir.

Görsel 6. Moodboard Çalışmaları

Sanat Yönetmenliği dersinde her öğrencinin kendi özgün fikirlerini geliştirebilmesi için farklı görsel ve metinsel tasarım uygulamaları yapılır. Öğrenciler kendi projelerinin moodboardlarını hazırlar. Moodboard, öğrencinin hazırlayacağı sahne tasarımının görsel dünyasına, renklerine, dokusuna, dekoruna, kostümlerine, ışığına yönelik mood çalışmalarıdır. Bazen bir resim, fotoğraf ya da bir görsel tüm tasarımı etkileyebilir (Görsel 7). Moodboardları hazırlarken kolaj tekniği öğrenilir ve bireysel uygulamalarla bu teknik geliştirilir (Ünal & Sağlam, 2016: 322).

Görsel 7. Storyboard Çalışmaları

Ön hazırlık dönemi aslında bütün sanat ekibinde yaratıcılığın en yoğun olduğu dönemdir. Filmin geçeceği iç mekânlar ön-hazırlıkta yapılan ve yönetmenle üzerinde netleşilen tasarımlar olmadan uygulanmaya geçildiğinde çok istenmeyen dekor uygulaması çıkabilir. Öğrencilerin sahneyi storyboardda tasarlaması, çekimde ve sonrasında kurguda hayal edilen dünyanın

gerçekleşebilmesi açısından etkili olacaktır; bu hem zaman hem de emek ve para kaybını engelleyebilecektir (Görsel 8).

Görsel 8. Storyboard ve Çekim

Sanat Yönetmenliği dersi pek çok farklı bakış açısıyla işlenmeye müsaittir. Ders süresince öğrencideki yaratıcı düşünme, öğrendiği pek çok bilgiyi uygulama becerisi, kavramlarla düşünmeyi deneyimlemesi dersin işlenmesi açısından en önem verilen husus olmuştur. Bu sayede öğrenci film yapım sürecinin tek başına kendi üretimine değil, diğer ekip arkadaşlarının da yaratıcılığına ve özverisine bağlı olduğunu deneyimlemiştir.

3.1.3. Sahnelerin Anlam ve Duygusuna Göre Çekim Aşaması

Sanat Yönetmenliği dersi 14 hafta boyunca teoriden uygulamalara devam eden ve gerçek hayattaki bir film setinin simülasyonu gibi düşünülebilecek bir yapıda kurgulanmış bir derstir. Bu bağlamda dersin her aşamasında öğrenilen bilgilerin pratiğe dökülmesi ve deneyim edinilmesi önemsenmektedir. Dolayısıyla, öğrencilerin çekim aşamasına gelmeden önce; filmlerinin çekim senaryolarını, film ekiplerini (sınıf arkadaşlarından seçmeleri önemsenmekteydi), oyuncularını, bütün sahnelerin breakdownlarını, çekimden önce hazırlamaları ve dosya olarak sunmaları gerekmektedir.

Öğrenciler kendi hikâyelerini çekerken hikâyenin senaristi ve yönetmeni olarak görev almıştır. Aynı zamanda bir arkadaşının projesinde görüntü yönetmeni olurken bir başka arkadaşının projesinde ise ışık şefi, yapımcı, kostüm şefi ya da sanat yönetmeni gibi rolleri üstlenmiştir (Görsel 9). Bu sayede çekim aşamasında profesyonel bir anlayışta herkes birbirinin filminde görev almış, böylece arkadaşlıklarını güçlendirmenin yanında birlikte üretebilme deneyimini de yaşayabilmişlerdir.

Görsel 9. Film Çekimleri

3.1.4. Eşitlenme ve Ortak Üretim Süreci

Bu dersin özgün yapısı, eğitmen ve öğrenciyi birer ortak üretici haline getirmiştir. Eğitmen, sadece bilgi aktarıcısı olarak değil, aynı zamanda yaratıcı bir katılımcı olarak projeye dahil olmuştur. Bu süreçte:

- Eğitmen ve öğrenciler bir ekip gibi çalışmış, mekânın dramatik ve işlevsel ihtiyaçları birlikte tartışılmıştır.
- Set tasarımı, öğrencilerin yaratıcı fikirleriyle eğitmenin rehberliğini birleştirerek ortaya çıkmıştır.
- Kullanılmayan hastane ekipmanlarının sanatsal bir dönüşümle film setine entegrasyonu, öğrencilerin hem teorik hem de pratik becerilerini geliştirmiştir.

Eşitlik, eğitmenin yalnızca bir bilgi kaynağı değil, aynı zamanda bir üretim ortağı olmasıyla sağlanır. Bu, eğitmenin öğrencilerle birlikte aynı hedefe yönelmesini ve sürece katkıda bulunmasını içerir.

Örnek Süreç:

- **Hastane Seti Dönüşüm Projesi:**

  Mekânın soğuk atmosferinin hikâyeye uygun şekilde bir film setine dönüşmesi için atık malzemelerden ışık düzenlemeleri, dramatik açıları destekleyen mobilya yerleşimleri öğrencilerle birlikte uygulanmıştır.

Bu süreçte, eğitmen ve öğrenciler arasındaki eşitlik duygusu, projeye duyulan sahiplik hissini güçlendirmiştir. Herkes, yaratıcı sürecin bir parçası olmuş ve sonuçta ortaya çıkan ürün, ortak bir emeğin ürünü olarak değerlendirilmiştir. Bu süreçte, eğitmen ve öğrenciler bir üretim ekibi gibi çalışmıştır. Eğitmen, sonuçtan çok sürece odaklanarak öğrencilerin özgün fikirlerini desteklemiştir.

Eğitmen ve öğrenci arasında eşitlik sağlandığında:

- Öğrenciler, daha özgün ve yaratıcı projeler ortaya koyar.
- Süreç boyunca alınan kararlar daha katılımcı ve dolayısıyla daha zengin olur.
- Öğrenciler, eğitmenle aynı seviyede çalışmanın getirdiği sorumluluk bilinciyle projelere daha fazla odaklanır.
- Çıktılar, daha güçlü bir ekip çalışması ruhuyla şekillenir.

Sonuç olarak, Sanat Yönetmenliği dersinin disiplinler arası niteliği, öğrencilerin hem teorik hem de pratik olarak üretim süreçlerine aktif katılımını sağlamış, sanat ve tasarım eğitiminde dönüştürücü bir etki yaratmıştır. Bu süreç, yalnızca mekanların değil, aynı zamanda eğitim ve öğretim süreçlerinin de yaratıcı bir sorgulama zeminine dönüşebileceğini göstermiştir.

3.2. Öğrencilerin Görüşlerine İlişkin Bulgular

Katılımcılara bu proje çalışmasından önce hastane mekânlarının onlarda ne tarz hisler uyandırdığı sorulduğunda karşılaşılan kavramlar; samimiyetsiz, korkunç, soğuk, üzüntü verici, ürkütücü, gerilimli ve korkulu bekleyiş gibi kavramlar olmuştur. Bir öğrencinin ise hastane binalarına girmekle ilgili ciddi anksiyeteler yaşadığını ifade etmesi oldukça dikkat çekmiştir. Genellikle, hastanelerin bembeyaz olmasına karşın inanılmaz kasvetli geldiğini belirten öğrenciler aynı zamanda hastane kokusunun tiksindirici ve rahatsız edici olduğundan bahsetmişlerdir. Proje kapsamında oluşturdukları hastane mekânının onlarda nasıl bir his oluşturduğu ile ilgili soruya verilen yanıtlar ise bu açıdan büyük bir zıtlık göstermektedir; sıcak, eğlenceli, neşeli, gurur verici, ev gibi huzurlu… Aynı zamanda bir öğrenci, eskiden kendilerine çok kasvetli görünen bir mekânın bu proje üzerinde çalışmaya başladıktan sonra ne kadar yaşam dolu olduğunu keşfettiğini ifade etmiştir. Ayrıca bazı öğrenciler mekâna merakla yaklaşmaktadır, bu da onların keşif ve öğrenme isteğini yansıtmaktadır. Bununla birlikte, bazı öğrenciler mekânın beklenmedik veya garip olduğunu belirtmiştir. "Garip" hissi, mekânın alışılmadık veya beklenmedik bir şekilde algılandığını; bu da farklı bireysel algıların projeye yansıdığını göstermektedir.

Boş bir depodan sinemasal bir mekân yaratmak sizin için nasıl bir deneyimdi sorusuna verilen yanıtlarda öğrencilerin büyük çoğunluğu, boş bir depodan sinemasal bir mekân oluşturma sürecini olumlu ve öğretici bir deneyim olarak değerlendirmiştir. “Sadece eşyaların yerini ya da

ışığı değiştirdiğinde bile atmosferin tamamen değişmesini" oldukça heyecan verici bulan öğrencilerin yanında, bir öğrenci "herkesin bu deneyime sahip olmadığını bilme"nin bunu daha değerli kıldığını ifade ederken bir diğer öğrenci ise özellikle zaman yönetimi ile ilgili çok şey öğrendiğini belirtmiştir. Bir öğrenci ise "farklılıklara açık olup, sürecin her adımında var olmayı" güzel deneyimlere sahip olmanın anahtarı olarak görmüştür. Başlangıç zorlukları ve birlik sağlanamaması gibi bazı olumsuzluklar da belirtilmiş, ancak genel olarak süreç olumlu ve değerli bir deneyim olarak görülmüştür.

"Hastane mekânı ve kavramını bir çalışmaya dönüştürme sizin için nasıl bir deneyimdi?" sorusuna ise bütün öğrenciler özellikle ilk başta çok zorlandıklarını ve yorulduklarını belirtmişlerdir. Ancak bu zorlanma fiziksel olmaktan ziyade zihinsel bir yorgunluktur ve özellikle fikir aşamasında öğrencilerin bu durumu yoğun bir şekilde yaşadıkları verilen cevaplardan anlaşılmaktadır. Ancak öğrenciler "fikirler ortaya çıktıkça daha çok projeye bağlanma istediği duyduklarını" dile getirmiş bir öğrenci ise "Hayal gücümü somut olarak ortaya çıkarmak ve bu mekânın içinde film çekiliyor olması kendimi ve hayal gücümün önemli ve kendimin değerli olduğunu gösteren bir deneyimdi" sözleri ile yaşadığı deneyimi ifade etmiştir.

Öğrencilerin bu süreçte en çok zorlandıkları kısım ile ilgili cevaplar ise beş tema altında toplanmıştır. Bu soru altında karşılaşılan ilk tema "ekip çalışması"dır. Öğrenciler çekimleri grup olarak gerçekleştirmek zorunda oldukları için bununla ilişkili olarak farklı zorluklarla karşılaşmışlardır. Daha iyi koordinasyon ve iletişim, bu zorlukların üstesinden gelinmesini sağlamıştır. Kırkdört kişilik kalabalık bir sınıf mevcudu olaması her çekimin birbiri ile çakışmaması için titizlikle planlanması gibi bir zorunluluk doğurmuştur. Ancak uzayan/sarkan çekimler, birbiri ile çakışan koridor - iç mekân çekimleri, ders saatleri birbirinden farklı öğrencilerin ortak zaman ayarlama çabaları öne çıkan durumlardan olmuştur. Bu zorluk, çalışma planı oluşturma ve plana sadık kalma ile aşılmıştır.

Ortaya çıkan ikinci tema ise "tecrübe"dir. Bu tema da; öğrencilerin "oyuncu ya da kameraman gibi rolleri üstlenme konusundaki tecrübesizlikleri" ve daha önce hiç kullanmadıkları "kamera, ışık, ses ekipmanlarını kullanmadaki tecrübesizlikleri" olmak üzere kendi içinde iki kategoriye ayrılmaktadır. Bu tecrübesizliklerden kaynaklanan durumlar; öğrencilerin araştırma yapmasını ve deneme-yanılma yöntemi ile sorunları çözmesini gerektirmiştir.

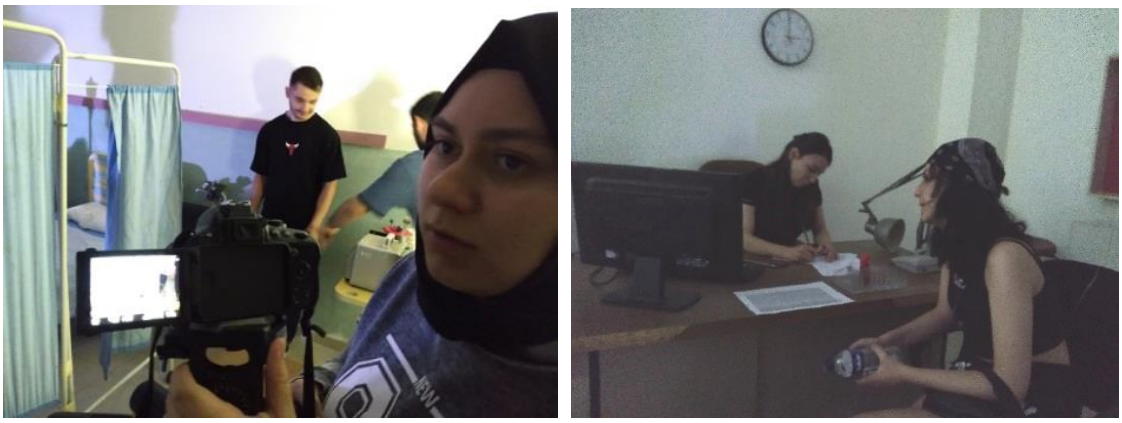
Üçüncü kategori "düşünme aşaması"dır. Bir öğrenci bu zorluğu şu sözlerle ifade etmiştir: "Bir anda çok fazla fikrin oluşması, yerlerini belirleyip sıraya koymak insanın kafasını hayli karıştırıyor." Bu sorun; ekip olarak beyin fırtınası yapma ve farklı bakış açıları ile yaklaşma sayesinde aşılmıştır.

Dördüncü tema "uygulama" esnasında karşılaşılan zorluklardır. Bazı öğrencilerin "fantastik" türde yazdıkları metinlerin/karakterlerin çekimler için "gerçek" materyaller ile yaratılması ile ilgili yaşadıkları sorunları içermektedir. Gerekli malzeme ve ekipmanların eksikliği, öğrencilerin yaratıcı çözümler üretmesini gerektirmiştir. Geri dönüşüm ve alternatif malzeme kullanımı, bu sorunların çözümünde etkili olmuştur.

Son tema ise "psikolojik ve fiziksel" zorluklardır. Tüm taşıma, yerleştirme işlerinin fiziksel olarak yorucu olması yanında süreç içerisinde zaman zaman yaşanabilen stres ve moral bozukluğu da öğrencilerin yaşadıkları zorluklar arasındadır. Yorgunluk, düzenli molalar ve motivasyon konuşmaları ile azaltılırken; psikolojik zorluklarun üstesinden ekip çalışması ve moral desteği ile gelinmiştir.

Öğrencilerin süreçle ilgili en çok sevdikleri şeyler analiz edildiğinde üç tema ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin bir kısmı soruyu teknik açıdan değerlendirmiş; hazırlık süreci, çekim sonrası kurgu/montaj ve renkli ışık çekimi olarak soruyu yanıtlamışlardır. Bazı öğrenciler; ekip çalışması ve iş birliği açısından ele alarak; "arkadaşlarının projelerinde yer almanın" ve "hayalini kurdukları mekânları kendi çabaları ile gerçeğe dönüştürmenin" en çok sevdikleri şey olduğunu dile getirmişlerdir (Görsel 10). Üçüncü kategori ise projelerinin uygulanma sürecinde deneyimledikleri yaratıclık ve özgürlük ile ilgilidir. Bir öğrenci serbest çalışma şeklinden çok mutlu olduğunu ifade ederken bir diğer öğrenci ise projenin her aşamasında yer almalarının onun için güzel bir deneyim olduğunu; "Emeği geçen herkesin yerinde bulunarak her ana tanıklık etmek. Bir gün kameraman olup bir gün ışıkta çalışmak gibi her gün farklı konumlarda bulundum. Benim için farklı ve güzel bir deneyim oldu diyebilirim." sözleri ile ifade etmiştir. Yine başka bir öğrenci kamera arkasında bulunmanın en çok sevdiği şeylerden biri olduğunu çünkü kimliksiz bir şekilde olayların çoğuna dışarıdan hakim olabildiğini, gözlemleyebildiğini, sessizce düşünebildiğini beyan etmiştir.

Görsel 10. Proje Ekipleri

Görüşme formundaki son üç soru öğrencilerin sanat yönetmenliği dersi ile ilgili görüşlerine odaklanmıştır. Bu dersin uygulanış açısından diğer derslerden farklılıklarının bulunup bulunmadığı sorusuna sadece bir öğrenci fark bulunmadığı yanıtını vermiştir. Diğer yanıtlar ise dört tema altında toplanmıştır. Bunlardan ilki ekip çalışması olarak karşımıza çıkmıştır; öğrenciler diğer proje derslerinde çoğunlukla bireysel olarak çalıştıklarını, bu derste ise bir ekip olarak çalışmak durumunda olduklarını ifade etmişlerdir. Bir diğer vurgulunan farklılık normalde genellikle grafik tasarımcı rolünü üstlenirken bu ders kapsamında oyuncu, ışıkçı, kameraman, kurgucu, yönetmen, yazar, sanat yönetmeni gibi pek çok farklı rolde aktif olarak görev almaları olmuştur. Çalışma şekli açısından diğer derslerde genellikle bilgisayar başında çalışırken bu derste yoğunluklu olarak fiziksel görev almaları ve proje tabanlı öğrenme sürecinin belirli projeleri baştan sona yönetme deneyimi sağlayarak sorumluk hissetmeleri dikkat çektikleri diğer farklılıklar olmuştur.

Bu derste edindiğiniz deneyimler diğer derslerdeki düşünme ve üretim yöntemlerinize ya da süreçlerinize etki etti mi sorusuna verilen yanıtlar altı tema altında toplanmıştır. İlk tema yaratıcılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğrenciler bu ders sonunda daha yaratıcı düşünmeye başladıklarını ve diğer derslerde de yaratıcı çözümler üretmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca fikirlerini daha özgürce ifade edebilme ve yaratıcı projeler geliştirme cesareti

kazandıklarını da beyan etmişlerdir. İkinci tema proje yönetimi ve planlamadır. Öğrenciler proje planlama ve yönetme becerilerinin geliştiğini, daha iyi bir zaman yönetimi ve organizasyon becerisi kazandıklarını belirtmiş, bu becerileri diğer ders projelerinde de uyguladıklarını eklemişlerdir. Dördüncü tema ekip çalışması ve iletişimdir. Ekip çalışması, iş birliği ve grup içerisinde iletişim kurabilme becerileri kazandıklarını ve bu deneyimlerin diğer derslerdeki grup projelerinde de faydalı olduğunu söylemişlerdir. Öğrencilerin bu süreçte edindikleri ve diğer derslere uyguladıklarını ifade ettikleri başka bir kazanım ise deneyimsel öğrenme ile teorik bilgileri pratik uygulamalarla birleştirme becerisidir. Ayrıca öğrenciler eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerinin arttığını, bu sayede diğer derslerde daha iyi analizler yapabildiklerini ve farklı çözümler üretebildiklerini ifade etmişlerdir. Son olarak görsel detaylara olan dikkatlerinin arttığını, diğer derslerde de daha dikkatli ve özenli çalışarak estetik detaylara odaklandıklarını belirtmişlerdir.

3. SONUÇ

A/r/tografi araştırmaları için gerçek yaşam uzantıları önemli bir çıkış noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Irvin ve Bedir Erişti'nin, Kırıkkale Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesinde gerçekleştirmiş oldukları çalışmada; öğrencilerin öğrenim gördükleri ortamı, ortama aidiyetlerini, sanatsal gelişimlerini, etkileşimlerini ve süreci gerçekleştirdikleri sanatsal uygulamalar aracılığıyla sorgulamışlardır. Söz konusu fakülte binasının ilk olarak bir hapishane olarak inşa edilmiş olması ve fakülteye tahsis edildiğinde hapishane yapısı ve çevresindeki özelliklerine hiç dokunulmamış olması uygulama sürecinin temelini oluşturmuştur. İlk başta normal okullardan çok farklı olana eğitim ortamı öğrencileri rahatsız etse de aktif katılımcı oldukları sorgulama süreci; sanatsal ifade biçimlerini dışa vurmalarında daha olumlu bir etki koymalarına yönelik daha fazla çaba göstermeye zemin hazırlamıştır. Öğrenciler mekânı sorgularken kendileri ile ilgili bir durumu da keşfetmişlerdir. Bu sanatsal gelişim ve öğretim süreci kendi sınırlarını aşmanın bir yolu olarak kendilerine yeni kapılar açmış ve bu çerçevede kişisel gelişimlerine katkı sağlamıştır (Bedir Erişti, 2022 :26-29). Benzer şekilde güzel sanatlar fakültesine devredilmeden önce aslında bir otel olarak inşa edilmiş ve işletilmediği sürede hastanenin atık deposuna dönüşmüş olan yapının, eğitim ve öğrenim sürecini nasıl etkileyeceği sorusu ile yola çıkılmıştır. Bu hastane atıklarının ve boş otel depolarının bir tasarım stüdyosuna dönüşme ihtimali; öğrencilerin hastane kavramını bir sanatsal üretime dökmeleri; bu üretim esnasında kendilerinin akıllarındaki hastane kavramı ile kendi kurguladıkları hastane mekanı ile kurdukları ilişki; üretim sürecinde yeni okulları, birbirleri ve kendileri ile kurdukları bağ; bu üretim ve sorgulama sürecinin bir ders içeriği olarak yapılandırılıp yapılandırılamayacağı yaşayan sorgulama sürecinde ortaya çıkan diğer sorular olmuştur. Yapılan gözlemler ve görüşmeler sonucunda öğrencilerin uygulama sürecinde bazı psikolojik ve fiziksel zorluklar yaşamalarına karşın kendileri ile gurur duydukları çalışmalar çıkardıkları; zaman yönetimi; iletişim; grup çalışması gibi pek çok becerileri kazandıklarını düşündükleri görülmüştür. Yaratıcı ve özgür bir süreç olarak olarak ifade ettikleri bu deneyim sonunda hem eskiden var olan hastane mekanına ait duyguları dönüşmüş hem de kurgulanmış mekan olan hastane odaları sayesinde okul binasına karşı hissettikleri duygular olumlu anlamda farklılaşmıştır. Bir der içeriği olarak yapılandırılmasına ilişkin görüşler incelendiğinde ise sorgulama sürecini teşvik etmesinin yanında; uygulama ve pratik odaklı bir yaklaşım sunabilmesi önemlidir. Dersin yaratıcı ve eleştirel düşünmeyi teşvik eden, proje tabanlı öğrenmeyi merkeze alan ve profesyonel hayata hazırlayan yapısı grafik tasarım eğitimi açısından çok önemli beceri ve kazanımları bünyesinde barındırmaktadır. Sanat yönetmenliği dersi, öğrencilerin diğer

derslerdeki düşünme ve üretim yöntemlerini olumlu yönde etkileyerek daha yaratıcı, organize, işbirlikçi ve eleştirel düşünme yeteneklerine sahip olmalarını sağlayabilmektedir. Bu doğrultuda; öğrencileri profesyonel hayata hazırlayan, sektör ile işbirlikleri sağlayan, uygulamalı, disiplinler arası, proje tabanlı, işbirlikli bir ders olan sanat yönetmenliği dersinin tasarım eğitim programlarına dahil edilmesi oldukça değerli görülmektedir. Ayrıca çok yönlü sorgulamaları teşvik eden, işbirlikli, öğrencilerin aktif katılımını sağlayan a/r/tografi yönteminin bu tarz derslere adapte edilmesi, gelenek yöntemlerle işlenen bir derste elde edilemeyecek kazanımları ortaya çıkartma potansiyelini sağlamaktadır.

Sanat Yönetmenliği dersindeki bu uygulamalar, eğitmenin rehberliğinden ziyade ortak bir yaratım sürecini önceleyen bir öğrenim modeli sunar. Bu model:

- Öğrencilerin yaratıcı kapasitelerini ortaya çıkarmalarını sağlar.
- Eğitmenin yalnızca bir bilgi kaynağı değil, sürecin aktif bir katılımcısı olmasını teşvik eder.
- Eşitlik temelinde hem süreci hem de çıktıları zenginleştirir.

Bu deneyim, yalnızca dersin değil, genel olarak eğitim-öğretim anlayışının dönüşümüne de ışık tutar. Eğitmen ve öğrencinin birlikte ürettiği bu süreç, geleceğin eğitim modelleri için bir referans niteliğindedir.

KAYNAKÇA

Bardwell, D. & Thompson, K. (2012). *Film Sanatı*, 9th Edition, Çev. Ertan Yılmaz, Emrah Suat Onat, 2. Baskı, Ankara, Deki Sinema.

Bedir Erişti, S. D. (2022). A/r/tografik Araştırma Nedir?. S. D. Bedir Erişti, & I. Rita (Ed) içinde, *A/r/tografi: Uygulama Tabanlı Aaraştırma Yöntemi* (2. b., s. 6-44). Ankara: Pegem Akademi.

Dmytryk, E. & Dmytryk, J.P. (2011). *Sinemada Yönetmenlik, Oyunculuk, Kurgu*,3. Basım, Doruk Yayımcılık.

Halligan, F. (1998). *Production Design*, Film Craft, UK.

Irwin, R. L., Beer, R., Springgay, S., Grauer, K., Xiong, G., &Bickel, B. (2006). The Rhizomatic Relations of A/r/tography. *Studies in Art Education*, 48(1), 70–88.

Irwin, R., Barney, D., & Golparian, S. (2021). A/r/tografi, Görsel Araştırmalar İçin Bir Yöntem. S. D. Bedir Erişti (Ed.) içinde, *Görsel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Pegem Akademi.

Katz, S. D. (1991). *Film Directing Shot by Shot*, Michael Wiese Productions, USA.

Pallasma, J. (2001). *The Architecture of Image: Existential Space in Cinema*. Helsinki: Rakennustieto Oy.

Rudolf, A. (1971). Art and Visual Perception, University of California Press, LA, USA.

San, İ., & Bedir Erişti, S. D. (2022). Sanat ile Bilimselliği Yakalamanın Yolu: A/r/tografi Araştırmaları. S. D. Bedir Erişti, & I. Rita (Ed) içinde, *A/R/Tografi: Uygulama Tabanlı Araştırma Yöntemi* (2. b., s. 2-6). Ankara: Pegem Akademi.

Sözen, M. & Tanyeli, U. (2005) *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 8. Basım, İstanbul.

*****

Çatışma Beyanı: Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluşun finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzni: 08.06.2022 tarih ve E-19928322-300-150211 sayılı etik kurul onayı Balıkesir Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Komisyonundan alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Prof. Dr. Serdar YILMAZ katkı oranı %50, Doç. Dr. Öznur IŞIR katkı oranı %50.

Uluslararası ANADOLU Sosyal Bilimler Dergisi
International Anatolian Journal of Social Sciences
e-ISSN: 2619-9475
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid

Araştırma Makalesi / Research Article *2025, Cilt: 9, Sayı: 1, Sayfalar: 54-72*
DOI: https://doi.org/10.47525/ulasbid.1574186

GELENEKSEL İSKİLİP EVLERİ YERLEŞİM VE PLAN ÖZELLİKLERİ*

LAYOUT AND PLANNING CHARACTERISTICS OF TRADITIONAL ISKILIP HOUSES

Doğan KOŞAN[1]

[1] Dr., Hitit Üniversitesi, İskilip Meslek Yüksekokulu, dogankosan@hotmail.com

Geliş Tarihi / Date Applied **26.10.2024**
Kabul Tarihi / Date Accepted **01.02.2025**

ÖZET

Geleneksel Türk Evi, doğa ve çevre ile uyumlu, gösterişten uzak, ihtiyaçları karşılayan tasarım zenginliğine sahiptir. Bu tasarım zenginliği, esneklik özelliği sayesinde farklı biçimlere ve farklı işlevsellere kolaylıkla adapte olabilmiştir. Bu çalışmada Türk Evi'nin genel sınıflandırılması ile ilgili farklı yaklaşımlara değinilerek geleneksel İskilip Evleri'nin yerleşim ve plan özelliklerinin sınıflandırılması ve Türk Evi tipolojileri içerisindeki yeri irdelenmiştir. İskilip Evleri'nin topoğrafya üzerindeki yerleşim düzeni, sokak, bahçe ve ev ilişkisi ile zemin ve asıl kat olan üst katın plan tipleri tanımlanmıştır. Geleneksel Türk Evi'nde olduğu gibi İskilip Evleri de eğimli arazi üzerine kurulmuş dar, eğimli, kıvrımlı, çıkmaz ve merdivenli sokaklardan oluşmaktadır. Zemin katlar, bahçe, depo, ahır, samanlık, mutfak gibi iş mekânlarından oluşmaktadır. Asıl yaşam alanı ise ara kat ve üst katlardır. İskilip Evleri'nde sofanın konumuna göre plan tiplerinin sınıflandırması üst katlar (oda, sofa ve eyvan düzenini) esas alınarak yapılmıştır. Plan tipleri: Dış sofalı (yan sofalı, köşe sofalı), iç sofalı (karnıyarık sofalı ve orta sofalı) başlığı altında gruplara ayrılmıştır. Dış sofalı plan, en yaygın kullanılan plan tipidir. Türk Evi'nin sınıflandırmasında erken tarihli evlerde (15 -18. yüzyıl) kullanılan dış sofalı plan, İskilip Evleri'nde her dönem en çok tercih edilen plan tipi olmuştur. Sofanın konumuna göre yapılan sınıflandırma, sadece biçimsel farklılıkları ortaya koymakla; dönemsel, yöresel ve işlevsel farklılıkları sınıflandırmamaktadır. Bu yüzden açıklık-kapalılık esasına göre; açık sofalı plan ve kapalı sofalı plan olarak sınıflandırılma yapılmış; evlerin dönemsel, yöresel ve işlevsel özellikleri ortaya koyulmuştur. Genel olarak sofa 19. yüzyıldan önceki örneklerde açık ve daha işlevsel planda iken, daha sonra işlevi azalarak kapalı sofalı plana geçiş yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İskilip, Türk Evi, Sofa, Eyvan, Plan

ABSTRACT

The traditional Turkish house, with its characteristic features, has an architectural richness spread over a wide geography beyond the borders of Anatolia. This functional design richness has transformed into a conscious stereotype. In addition, there are different designs that meet the needs. In this study, different thoughts on the classification of the Turkish house have been compared. The classification of the planning features of traditional Iskilip houses and their place in the Turkish house have been examined. The layout of the Iskilip houses on the topography, the relationship between the street, garden and house, and the plan types of the ground floor and the upper floor, which is the main floor, are defined. As in the traditional Turkish house, Iskilip houses are built on sloping land and consist of narrow, sloping, winding, dead-end and stair streets. The street has a strong relationship with the garden and the house. The ground floors consist of work spaces such as garden, storage, barn, hayloft and kitchen. The main living space is the middle floor and upper floors. Mid-floors consist of one or two rooms. The floor height is low. The classification of plan types is made based on the upper floors (room, sofa and iwan layout), as in the traditional Turkish house. Planning types: They are divided into groups under the heading of outer sofa (side sofa, corner sofa), inner sofa (carved sofa and middle sofa). The three-room corner sofa is the most commonly used plan type. In the classification of the Turkish House, the plan with an external sofa, which was used in early houses (15th and 18th centuries), has been the most preferred plan type in İskilip houses in every period. Therefore, according to the presence of the sofa, their formations either only show formal differences, and show periodic, regional and functional differences. Therefore, according to the principle of closure; they are classified as open sofa plan and closed sofa plan, and the periodic, regional and functional features of the houses are revealed.

Keywords: İskilip, Turkish House, Sofa, Eyvan, Storage, Plan.

* Bu çalışma, Prof. Dr. Halit Çal danışmanlığında, Doğan Koşan tarafından Nisan 2019 tarihinde tamamlanan "İskilip Şehri Ev Mimarisi" başlıklı ve 548413 numaralı doktora tezinden üretilmiştir.

Atıf Citation Koşan, D. (2025). Geleneksel İskilip evleri yerleşim ve plan özellikleri. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(1), 54-72.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License altında lisanslanmıştır.

1. GİRİŞ

Günümüze kadar Türk Evi konusu hakkında araştırma yapanlar, konuya çeşitli açılardan yaklaşmışlar ve farklı sınıflandırmalar getirmişlerdir (Tuztaşı ve Aşkun, 2013). Bu konunun öncülerinden biri S. H. Eldem'dir (Eldem, 1968). Eldem (1968), Anadolu'da son beş yüz yıl içerisinde ayakta kalan örnekleri incelemiş, üst kat planlarını dikkate alarak yaptığı araştırmalar sonucunda evleri sofasız, dış sofalı, iç sofalı ve orta sofalı olarak sınıflandırmıştır. Eldem sınıflandırmalarında daha çok Marmara Bölgesi ve çevresindekiler olmak üzere Anadolu ve Rumeli'de geniş bir alanda bulunan konutların birbirleriyle benzerlikleri ortaya koymuştur. Bir diğer sınıflandırma Doğan Kuban'ın açıklık ve kapalılık esasına göre yaptığı sınıflandırmadır. Kuban (1975), Türk Evi planlanmasında fonksiyonel birim oda ve önündeki hizmet alanını(sofa-eyvan) esas almış ve konut planında birbirini kesen iki eksene göre bir sınıflama önermiştir. Kendisi, Eldem'in 18. ve 19. yüzyılda başkent evlerinin Anadolu'da daha az karmaşık ve saf örnekler oluşturduğu tezinin aksine; Türk Evi'nin (hayatlı evin) taşrada gelişip şekillendiğini, daha sonraki yüzyıllarda Osmanlı başkenti İstanbul'da açık galerili evin iç sofalı eve dönüştüğünü ileri sürmüştür. Ö. Küçükerman, C. Eruzun (1995) gibi araştırmacılar da, oda ve iç düzenini, çadırın iç düzenindeki benzerliklerle ilişkilendirmiştir. Çadırda olduğu gibi odalar da kendi başlarına, yapı içerisinde belli başlı eylemleri karşılamaktadır. E. Aksoy'a (1963) göre çadırların arasında kalan orta mekân, eski Türk evlerinde sofanın kaynağını oluşturmaktadır. A. Arel (1982) ise temel kuruluş prensibi olarak vaktiyle Asya'da Uygur evlerindeki yüksek duvarla çevrili, merdivenle çıkılan evlerden yola çıkarak yükseltilmiş ev fikrini ortaya atmış, bunu Selçuklu ve Osmanlı dönemindeki örneklerle güçlendirmeye çalışmıştır.

Bu çalışmada Çorum İli İskilip İlçesi şehir merkezindeki evlerin yerleşim ve plan özellikleri konu alınmıştır. İskilip'teki evler hakkında ise daha önce çalışanlardan H. Yürekli (1977) yayınladığı "Türk Evi İskilip'ten Örnekler" isimli makalesinde, İskilip'te bir sokağı (Kopkop) ve şehirden bazı evleri ele almıştır; fakat bunlarda sadece plan şemaları, genel yaşama odalarının biçimsel ve boyutsal karakterleri üzerinde durulmuştur. Yürekli (2005), "Türk Evi Gözlemler ve Yorumlar" isimli kitabında, İskilip'te Kopkoplar Sokağı'nda yer alan evlerin plan ve kesitlerini yayınlamıştır. Bu kitapta İskilip evlerinin özelliklerinden çok Türk Evi'yle ilgili genel gözlemlere değinilirken evlerle ilgili ayrıntılı tanım ve sınıflandırma yapılmamıştır. İskilip ile ilgili diğer bir kaynak F. İlter'in (1992) yayınladığı "Bir Anadolu Kenti İskilip" kitabıdır. Kitapta İskilip'teki camiler, hamamlar ve su yapıları anlatılmıştır; ayrıca, kitapta birkaç evin detaylı fotoğraflarını yayınlamıştır. Bu çalışmada daha öncekilerden farklı olarak Türk Evi'nin genel sınıflandırması üzerinden İskilip evlerinin yerleşim ve plan özellikleri ortaya konulmuştur. Yerleşim ve plan özelliklerinden kastedilen, İskilip şehir merkezinde bulunan, geleneksel özelliklerini koruyabilmiş, genelden özele mahalle, sokak, bahçe, ev ve oda gibi yaşama birimlerinin planlanmasıdır. İskilip Kalesi, Ulu Cami ve çevresindeki Arasta Bölgesi çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. İskilip mahalle ve sokaklarının oluşumu ve gelişimi analiz edilmiş, evler sokak-bahçe ilişkileri, giriş düzenlemeleri ve kat planlarına göre sınıflandırılmıştır. Özellikle asıl kat olan üst kat plan tipleri Türk Evi'nin genel sınıflandırması içerisinde benzerlikleri ve farklılıkları ile ortaya konulmuştur.

İskilip'te şehrin yerleşim ve plan özelliklerinin biçimlenmesinde coğrafi konum, yeryüzü şekilleri, iklim şartları, gelenek ve görenekler, aile yapısı, toplum yaşamı, üretim ve tüketim gibi faktörler etkili olmuştur. Özellikle evlerin oluşumunda ailenin yaşam biçimi ve ekonomik faaliyetleri etkilidir. İskilip'in yarı kırsal sosyo-ekonomik yapısı konut mimarisinin oluşumunda etkili olmuştur. Yerleşimde gösterişten, estetik kaygılardan uzak, işlevsel ve gerçekçi çözümler

üreten mimari yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır. Şehrin bozulmamış, dar, kıvrımlı, çıkmaz ve merdivenli sokakları; iyi korunmuş sokak- ev- bahçe ilişkileri geleneksel Türk Ev ve yerleşim mimarisi ile ilgili detaylı ve özgün analizler yapılabilmesi için elverişlidir.

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen alan araştırması sonucu şehir merkezinde 1700 civarında geleneksel özellik taşıyan ev tespit edilmiştir. Şehirde 1980'li yıllara kadar geleneksel malzeme (ağaç, kerpiç ve taş) ve yapım tekniği (hımış) kullanılmış olması, bu sayının fazla olmasındaki en büyük etkendir. Ev sayısının fazla olmasından dolayı çalışmaya 1950 öncesi olarak tarih sınırlandırması getirilmiştir. Evlerin malzeme, teknik ve süsleme özellikleri farklı bölgelerden örneklerle de karşılaştırılarak tarihsel ayrım yapılmıştır. İskilip'te 1940'lardan sonra inşa edilen evlerin büyük çoğunluğuna tarih kitabesi eklemesi ve cumba yerine balkon yapılması gibi yapı elemanları dönem ayrımı yapılmasını kolaylaştırmıştır. Araştırmada, 1950 öncesinde yapılmış ve özgünlüğünü büyük ölçüde koruyan 1800-1950 arasına tarihlenen 90 ev tespit edilmiştir. Tüm evler yerleşim özellikleri, içerisine girilebilen 74 ev ise yerleşim ve plan özellikleri açısından ele alınmıştır.

2. İSKİLİP TARİHİ VE COĞRAFYASI

Çorum iline bağlı bir ilçe olan İskilip, İç Anadolu bölgesinin Orta Kızılırmak bölümü içerisindedir. İlçe merkezi, Çorum'a 55 kilometre uzaklıkta, kuzeybatı yönünde bulunmaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 750 metredir (Ertürk, 2000a: 1). İlçenin yüzölçümü 1187 kilometrekaredir. Kuzeydoğuda Osmancık, doğuda Oğuzlar, güneybatıda Bayat, güneyde Uğurludağ ilçeleri ile güneydoğuda Çorum, kuzeyde Kastamonu'nun Tosya ilçesi ile komşudur (Sert, 2014). İskilip'in kuzeyini, Batı Karadeniz bölümünde üçüncü dağ sırasını oluşturan Köroğlu Dağları'nın doğu ucu olan Kös Dağı oluşturmaktadır Şehir merkezinin etrafını volkanik çıkışla oluşmuş Yivlik (1320), Çağıl (1410), Erenler (1084) ve Somut Tepeleri çevrelemektedir. Güneye doğru hafif dalgalı düzlükler yer alır (Ertürk, 2000A: 20). Şehrin en büyük bölümünü ikiye ayıran Meydan Çayı, batısından güneyine doğru uzanmaktadır. Kuzeyden gelen ve daha küçük olan Akçay ile birleştikten sonra şehrin dışına çıkar (Kömürcüoğlu, 1949). Kaba bir hesapla ilçenin üçte ikisi dağlıktır. Şehrin merkezi orman alanlarını ve bozkır alanları ayıran bir nokta gibidir. Merkezin on kilometre kuzeyinden itibaren dağlar gür ormanlarla doludur. Güneye inildikçe İç Anadolu'nun karakteri olan bozkır kendisini göstermektedir (Bostancı, 1989: 112). İskilip, Karadeniz ve karasal iklim geçiş noktasında bulunmaktadır. Kış ve bahar aylarında çok yağış alır. Kuzeye doğru gidildikçe yağış miktarı ve ormanlık alanlar artar. Güneyde, Kızılırmak çevresi karasal iklimin etkisiyle kurak bir yapı göstermektedir (Ertürk, 2000a).

İskilip'in içerisindeki kale ve kalenin eteklerindeki kaya mezarları geç Hitit dönemine tarihlenmektedir. Hitit dönemi ili başlayan bu çizgide, Frigler, Medler, Persler ve Büyük İskender'in egemenliğinin ardından Roma ve Bizans dönemleri süregelmiştir. Şehirde Roma ve Bizans döneminde de yerleşim olduğu İskilip çevresinde çıkartılan mimari parçalardan anlaşılmaktadır (İlter, 1992: 2).

İskilip, Danışment Ahmet Gazi'nin komutanlarından Emir Karatekin Çankırı, Kastamonu ve Sinop'a kadar olan bölgeyi fethetmiştir (Çay, 1998). İskilip'te Danişmentli devrinde yapıldığı bilinen bir mimari eser yoktur. Anadolu'ya İlhanlı ordusu ile birlikte Moğol kabileleri de gelmiş, "Moğol Tatarı, Kara Tatarlar, Tatarlar" şeklinde anılan beyler İskilip ve çevresine yoğun olarak yerleşmişlerdir. 13. yüzyıl ortalarında Kırşehir emiri olan Caca Oğlu Nureddin Cibril İskilip'e de hâkim olmuştur. Bu dönemde şehir vakıflarla büyümüştür (Kılcı, 2009). Caca Oğlu Nureddin'in 1273 yılında iki dilde Arapça ve Moğolca yazdırdığı vakfiye, İskilip'teki Moğol varlığının önemli belgelerindendir. Caca Bey vakfiyesini Arapça ve Moğolca anlatan elyazmaların bir nüshası

İskilip'te bulunmaktadır. Vakfiyede iki medrese, on yedi mescit ve zaviyenin ihtiyaçları için on dört dükkân, pazar, ekili araziler (çoğunlukla üzüm bağları), değirmenler, içerisinde bez, yünlü ve ipekli kumaşlar bulunan han (İğdiş Başı hanı), üç hamam yapılmıştır (Temir,1989: 121-130).

Osmanlı döneminde şehir vakıflarla birlikte Ulu cami ve çarşı etrafında gelişmiştir. Zaman ilerledikçe mahalleler genişlemiş, yeni vakıf yapıları eklenmiş ve şehir büyümüştür (Kılcı, 2014). İlçede 1872 yılında belediye teşkilatı kurulmuştur (Komisyon, 1968: 302). Kastamonu Sancağına bağlı iken 1890 (Hicri 1310) tarihinde Amasya Sancağına bağlanmış bunu takiben kısa bir süre Yozgat ve Ankara'ya bağlı kaldıktan sonra Osmancık, Sungurlu, Alaca, Mecitözü ilçeleri ile birlikte 1921 yılında Çorum'a katılmıştır. Cumhuriyet devrinde ise 1924 yılında Çorum'un il oluşuyla birlikte İskilip de aynı ile bağlı bir ilçe olarak bu güne kadar gelmiştir (İlter, 1992: 3). İskilip'ten 1950'lerden günümüze üç ilçe (1958'de Bayat, 1987'de Uğurludağ, 1990'da Oğuzlar) ayrılmıştır.

3. YERLEŞİM DÜZENİ (SOKAK, EV, BAHÇE İLİŞKİSİ)

İskilip, korunaklı bir kale, akarsu ve yamaçlar ile Osmanlı döneminde sıkça gördüğümüz şehir planına benzerdir. Kalenin eteklerinde yer alan çarşı ve ulu cami şehrin çekirdeğini oluşturmaktadır. Şehir, akarsuya paralel iki yanda uzanan yollara inen çıkmaz sokaklardan oluşmaktadır (Kılcı, 2007: 22). Meydan Çayı ve Akçay'ın aktığı iki vadinin yamaçlarında ve bu iki vadiyi birbirinden ayıran tepelerde kuruludur. Şehrin gelişmesi her iki çayın birleştiği vadi boyunca, kuzey-güney yönünde devam etmiştir.

Şehrin dört bir yanı dağlarla kuşatılmış, dar bir boğaz içerisindedir. Merkezi hafif dalgalı düzlüklerin yüksek tepelerle birleştiği yerde bulunmaktadır. Kalenin etrafını Yivlik, Çağıl, Erenler ve Somut tepeleri çevreler. İskilip her ne kadar yamaçlara kurulmuş bir şehir olsa da; zamanla şehir büyüyerek ırmak kenarındaki nispeten düz araziler üzerine yayılmıştır. Şehirde eğimi %30'u geçen tepelere sıkça rastlanmaktadır. Yerleşmenin bu tepelere kadar çıktığı görülmektedir. Bu tepelerde bahçeleri nispeten küçük, sokakları basamaklı evler bulunmaktadır. Fakat genellikle, şehir %0-10 arası eğimli alanlarda konumlanmıştır (Bostancı,1989: 110). Eğimin nispeten az olması geniş bahçeli evlerin planlanmasına katkı sağlamıştır.

Şehir, üç bölümden, on dört mahalleden oluşmaktadır. Birincisi, İskilip Kalesi'nin dibinde yer alan, iki çayın arasında kalan alandır. Günümüzde de şehir merkezini oluşturan, çarşının da yer aldığı şehrin ilk kuruluşundan itibaren kullanılan en eski ve en geniş bölümüdür. Burası Çarşı, Kaleboğazı (Temenna), Bahabey (Saracullah), Yeni Alibey (Cami Cedid) gibi mahallelerden oluşmaktadır. Kuzeye doğru sonradan Sakarya (Zaviye-i Fevkani) ve Ekizoğlu (Zaviye-i Tahtani) mahalleleri eklenmiş, Çavuş Mahallesi bu ikisinden bölünmüştür. İkinci bölüm, Akçay'ın doğusuna doğru gelişen Tabakhane Mahallesi olarak kurulmuş, sonradan Ulaştepe Mahallesi buradan bölünerek gelişmiştir. Bu kısmın güney doğusundaki Hacı Piri Mahallesi ise kuruluşundan günümüze adını koruyarak gelmiştir. Üçüncü bölüm, erken Osmanlı devrinde kurulan Meydan Çayı'nın batısındaki, Yeni Alibey (Meydan), Büyüktaş ve Mutaflar mahalleleridir (Kılcı, 2014).

İskilip'in iki mahallesi (Erenler, Uludere) dışında, on iki mahallede çalışma konusu olan evler bulunmaktadır. Uludere ve Erenler Mahallesi'nin tamamı ile Hacıpiri ve Bahabey Mahallesi'nin güney bölümü Cumhuriyet sonrası geliştiği için çalışma konusu ev bulunmamaktadır. Yeni Alibey, Ulaştepe, Kale Boğazı ve Meydan evlerin en çok bulunduğu mahallelerdir. Toplam doksan evin ellisi (%56) bu dört mahallede bulunmaktadır. Buna rağmen mahalleler evlerin yapıldığı tarihe göre daha eski tarihte kuruldukları için evlerin bir arada kümelendiği mahalle azdır.

Evler, şehrin mahallelerinde dağınık haldedir. Alibey Sokak (Yeni Alibey), Mutaf Sokak (Mutaflar), Kabalar Sokak (Ulaştepe) evlerin mahalle içerisinde nispeten kümelendiği yerlere örnek gösterilebilir. Şehrin sürekli göç vermesi, nüfus artışının yavaş olması şehrin son 150 yıllık süreçte genişlemesini engellemiştir. En eskiden en yeniye çalışılan evlerin tamamı şehrin farklı mahallelerine yayılmış durumdadır (Şekil 4).

Anadolu'da Osmanlı döneminde kurulan ya da gelişen şehirler İskilip'te olduğu gibi yamaç üzerindedir. Bu yüzden sokaklar, bahçeler ve evler yamaçlara ve arazi şekillerine uygun olarak biçimlenmiştir. Bahçe duvarları ve evlerin zemin katları arazinin doğal çizgisine göre asimetrik plandadır. Üst katlar ise çıkmalar ile düzenli bir geometriye oturmaktadır. İskilip'te eski dokunun büyük ölçüde korunduğu sokaklar; dar, kıvrımlı, merdivenli, eğimli ve yer yer çıkmaz şeklindedir. Engebenin fazla olması eğimli ve kıvrımlı sokakların sayısını artırmıştır. Eğimin nispeten düz olduğu yerlerde dahi dar ve kıvrımlı sokakların varlığı, zemin katlara rüzgârdan, güneşten korunarak yiyeceklerin saklanması için uygun iklimlendirme sağlayan planın bir parçasıdır. Eğimin çok dik olduğu yerlerde zorunlu olarak merdivenli sokaklar yapılmıştır. Mahallelerdeki ana yollar, herkesin kullandığı genel alanlardır. Ana yollara bağlanan sokaklar sadece o sokakta oturanların kullanması, sert rüzgârlardan korunmak, mahremiyet sağlamak gibi farklı işlevler için çıkmaz şekilde planlanmıştır. Günümüzde dahi bu çıkmaz sokakların çoğu bozulmadan kalabilmiştir. Bazı örneklerde ana yol ile çıkmaz sokak arası çift kanatlı kapı ile kapatılmıştır. Böylece sokakta oturan ve akrabalık ilişkileri güçlü olan evler, sokağı tamamen dış müdahaleye kapatmıştır. Böylece yabancılar için girilmez sokaklar oluşmuştur (Şekil 1). 20. yüzyılın başlarından itibaren daha düz alanlarda ızgara tipi geniş sokaklar yaygınlaşmıştır.

Şekil 1. Merdivenli sokak ve girilmez sokak

Sokaklar dışında yerleşim planının olmazsa olmazı bahçelerdir. Her evde mutlaka bahçe vardır. Arazinin yapısına, boyutuna ve sınırına göre değişkenlik göstermektedir. Evlerin arkasında bulunan bazı bahçelerin sınırları belirlenmemiş, doğayla bütünleşmiş durumdadır. Bahçenin sokağa göre planlanması Türk şehirlerindeki hemen hemen her bölgede görülen, içerisinin görülmeyecek şekilde yüksek duvarlarla çevrilmesi şeklindedir. Bahçe sokağın doğal çizgisini izleyen bir duvarla sokaktan ayrılmıştır. Duvarlar sadece sokağı bahçeden ayırmaz, aynı zamanda evin arka bahçesinin dış çevreyle sınırını da belirlemiştir. Burada genel amaç, mülkiyeti belirlemek, iklimsel koşulları kontrol etmek ve mahremiyeti sağlamak üzerinedir (Wallace, 2016).

İskilip evleri sokak-bahçe-ev ilişkisine göre "Ayrık Düzen Evler" ve "Bitişik Düzen Evler" olarak iki düzende tanımlanmıştır:

3.1. Ayrık Düzen Evler

Sokaktan hem eve hem de bahçeye girilebilen evler ayrık düzen evleri oluşturmaktadır. Çalışılan doksan evin altmış dördü ayrık düzende planlanmıştır. Bu plan İskilip'te Ulaştepe Mahallesi gibi parselin büyük olduğu yerlerde görülen sokağın bahçeyle ilişkisinin güçlü olduğu yaygın yerleşim düzenidir (Şekil 4). Sokak ile bahçe arası, yüksek bahçe duvarı ile ayrılmaktadır. Bu duvarlar sundurma çatılar ile bahçe içerisinden ocak, kuruluk, odunluk gibi iş mekânları işlevi de görmektedir. Sokaktan bahçeye giriş ev halkı tarafından kullanılmaktadır. Ayrıca bahçeye girişlerde büyükbaş hayvanlar ve at arabaları için kapılar çift kanatlıdır. Sokaktan eve giriş ise hem ev halkı için hem de misafirler için planlanmıştır. Böylece misafir evin mahremiyet bölgesi olan bahçeyi görmeden üst kattaki misafir odasına geçebilmektedir. Arazinin yapısına göre bahçeye ve eve geçişler evin farklı cephelerinden olabilmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Sokaktan hem bahçeye hem de eve girilen örnekler (Doğan Koşan, 2025)

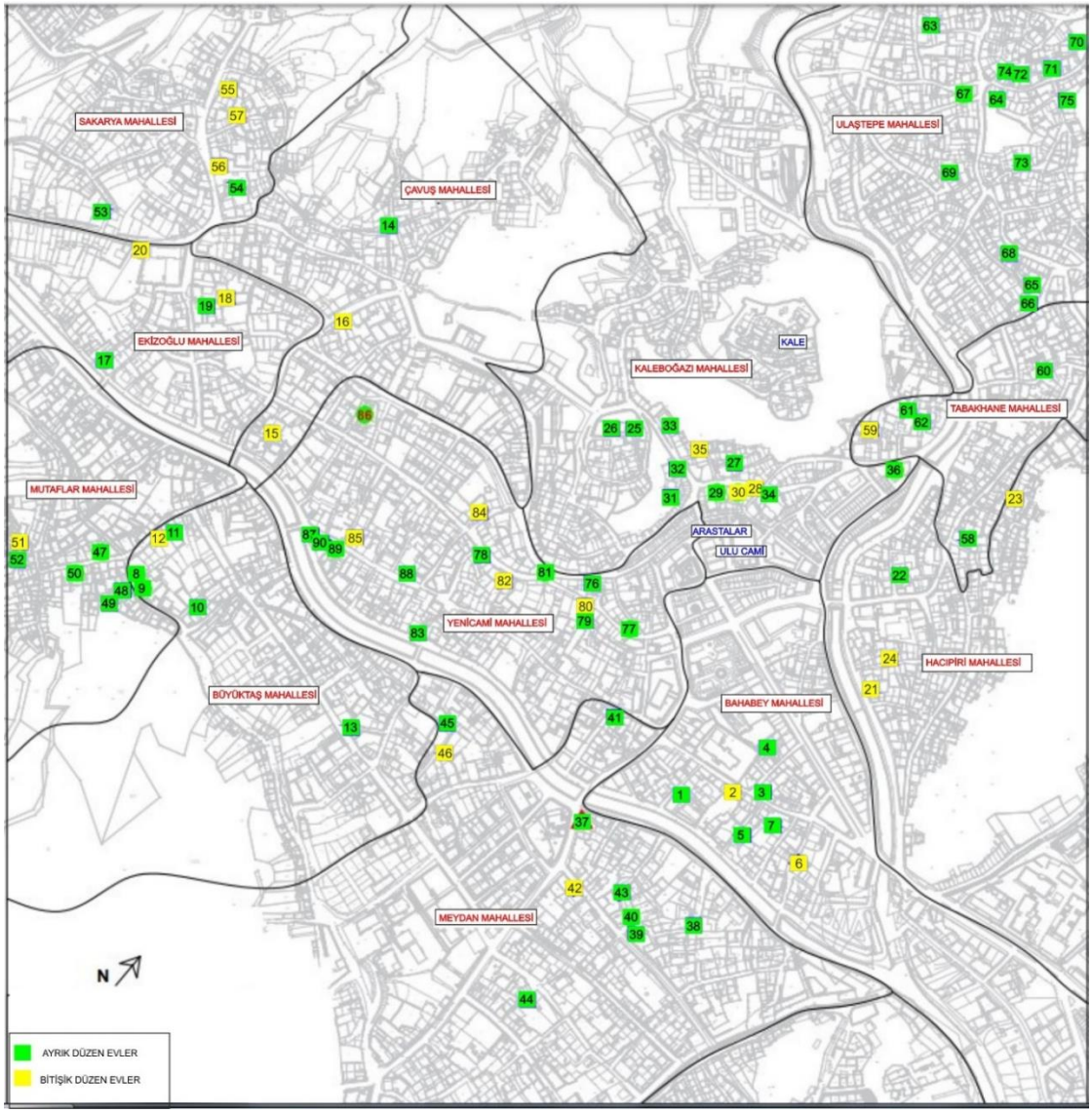
3.2. Bitişik Düzen Evler

Bu tip evler sokak üzerinde yan yana sıralanmıştır. Çalışılan evlerin yirmi altısı bu plandadır (Şekil 4). Bu yerleşim düzeninde sokaktan eve girilmekte, evden bahçeye geçilmektedir (Şekil 3). Bahçenin sokakla ilişkisi yoktur. Cadde üzerinde parseli küçük olan evler bu şekilde planlanmıştır. Sokaktan girişlerde sokak ile evin zemin katı genellikle aynı yüksekliktedir. Evin girişi ile aynı aks üzerinde açık hayatlı mekândan bahçeye geçiş bulunmaktadır. Bahçe dışarıdan tamamen yalıtılmış geniş bir kullanım alanına sahiptir. Evlerin sokağa bakan zemin katlarında pencere sayısı az ve boyutları küçüktür. Bitişik düzen evler şehir içerisinde boş olan yerlere 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygın şekilde planlanıp uygulanmıştır. Fakat bu evler çalışma konusu içerisinde değildir.

Şekil 3. Sokaktan eve, evden bahçeye girilen örnekler (Doğan Koşan, 2019)

Şekil 4. İskilip şehrinde çalışılan bitişik ve ayrık düzen evlerin haritası (Doğan Koşan, 2025)

4. PLAN ÖZELLİKLERİ

4.1. Zemin Katlar

Türk Evi'nde zemin katlar hayat, ahır, samanlık, kiler, mutfak, dükkân gibi işlevleri karşılayan hizmet mekânlarından oluşmaktadır. Duvarlar kalın ve açıklık sayısı azdır. Genellikle yaşam alanı olarak kullanılmaz (Karpuz, 1993: 4). İskilip evleri de benzer özelliktedir. Bu hizmet mekânları bazen evlerin zemin katında olabileceği gibi, bazen de bahçe içerisinde tek katlı ayrı ayrı bölümler şeklinde yapılmıştır.

Türk Evi'nde zemin katın en karakteristik mekânı 'hayat'tır. Zemin katta, üstü ve üç tarafı kapalı, bir yüzü doğrudan bahçeye açık mekân (eyvan) Mısır'dan Orta Asya'ya kadar ev ve saray geleneğinin en karakteristik öğesi olmuştur (Arseven, 1984: 571; Kuban, 1995: 21). Hayat tabiri, Anadolu'nun birçok yerinde açık sofa için kullanılmaktadır. Açık sofa, erken örneklerde bahçe seviyesindedir. Bu yüzden bahçeyle doğrudan ilişkili bir mekândır (Ögel, 1981). İskilip evinde de benzer bir kullanım, 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Zemin kattaki ahır, depo, kiler, mutfak vb. bütün mekânlar hayata açılmaktadır (Şekil 5). İskilip ile yakın ilişki içerisinde olan

Safranbolu, Kastamonu evlerinde zemin kattaki avlulara hayat adı verilmektedir (Günay, 1998, Eyüpgiller, 1999). İskilip'te halk arasında 'hayat' yerine 'avlu' daha yaygın kullanılmaktadır; fakat, Çorum ağzı ile ilgili yazılan kaynaklarda hayat, avlu, sofa, salon, hol gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir (Gösterir, 2015: 194;Yoksul, 2013: 147).

Evlerin zemin katları eğimli arazinin durumuna göre şekil almıştır. Eğimin çok olduğu yerlerde kapladığı alan, üst kata göre daha küçük olabilmektedir. Bu yüzden bazı evlerin zemin katı bir ya da iki mekândan oluşmuştur. Evlerin zemin katında zemin seviyesinden birkaç basamak aşağıda bulunan odalara girerlik (kiler) adı verilmektedir. Hayatın ya da giriş holünün içerisindeki tek kanatlı basık bir kapıdan girilmektedir. Bir ya da iki odadan oluşmaktadır. Kalın temel duvarları içerisinde oldukça serin bir mekândır. Bu yüzden serinde tutulacak yiyecekler burada saklanmıştır. Çarşı bölgesine yakın Kale Boğazı, Meydan, Yeni Cami ve Bahabey mahallelerindeki evlerin zemin katlarında ahır, samanlık yerine dükkân bulunmaktadır.

Şekil 5. Bir yüzü bahçeye açık olan hayat örnekleri

4.2. Ara Katlar

Türk Evi'nde ara katlar binanın tümünü kaplamayan asma kat durumundadır. Zamanla bu kat önem kazanıp ayrı bir kat haline gelmiştir; fakat bu kat esas kattan daha alçak tutulmuştur (Eldem, 1984: 16). İskilip'te ara katlar zemin katın bir bölümü olarak düşünülmüştür. Genellikle zeminden üst kata çıkılan merdiven üzerinde bir oda şeklindedir. Zeminden hafif yükseltilmiştir. Ara kat zemin katın ½ ya da ¼'ünü kaplar. Bazı örneklerde giriş holü hariç tüm kat boyunca ara kat bulunmaktadır. Bu tarz evlerde merdivenle çıkılan yerde sofa ve köşk de vardır.

Ara katta bulunan odaya kışlık denilmektedir. İki kat arasında kalan basık tavanlı küçük oda, zemin katın soğuğundan yalıtılmış olmasıyla ılık olma özelliğine kışlık kullanıma ayrılmıştır. Bu oda aynı zamanda mutfak işlevi görmüştür. İçerisinde büyük boyutlu iş ocağı bulunmaktadır.

4.3. Üst Katlar

Doğu ve Güneydoğu Anadolu avlulu evleri haricinde, Türk Evi'nin üst katlarındaki düzen İskilip evlerinde de görülmektedir. Üst katlar, sofa etrafına dizilen odalardan oluşmaktadır. Daha fazla ışık, güneş, hava ve manzaraya yönelik yapıldığı için, havadar ve ferahtır (Eldem, 1984: 16). Genellikle iki katlı olan evlerde birden fazla kat varsa asıl kat her zaman en üst kattır (Karpuz, 1993: 4). Üst katta plan özelliklerini etkileyen unsurlar sofa, eyvan ve odadır.

4.3.1. Sofa (Çardak)

Evin en önemli öğesi olan, odaları birleştiren ve evin tasarımını etkileyen mekân sofadır. Sofa, çardak, hayat, divanhane, sergah, yazlık, tahtaboş, hanay gibi farklı yöresel isimlerle de anılmaktadır (Şenol, 2007: 79, Bozer, 1988: 40, Arseven, 1984: 571). İskilip'te Safranbolu,

Kastamonu ve Çorum evlerindeki kullanımıyla aynı olarak çardak adıyla kullanılmıştır (Günay,1998: 14, Eyüpgiller, 1999: 240).

Plan tiplerinin sınıflandırılması sofanın odalara göre konumu esas alınarak yapılmıştır. Türk Evi'nde odalar her zaman sofaya açılmaktadır. Odalar ailenin yaşadığı alan olarak düşünüldüğünde, sofalar bir ya da iki yönü kapalı sokak, meydan konumundadır. Birden fazla ailenin ortak kullanım ve yaşama yeridir. Ev halkının toplandığı, eğlence düzenlediği yerdir (Bektaş, 2005: 90).

İskilip evlerinde sofa içerisinde oturma sekisi ve köşkleri, ocak, el yıkama yerleri, tuvalet, sütlük, merdiven gibi mekânlar yer almaktadır. Sedir, lambalık (aynalık), ocak, dolap, yüklük hem sofa içerisinde hem de oda içerisinde vardır (Şekil 6).

Şekil 6. Sofa (çardak) örnekleri

4.3.2. Eyvan

Odaları birbirinden ayıran bir yüzü sofaya açık mekândır. Oda arasına giren sofa eyvanları, odayı bir yaşama birimi olarak ayırmaktadır. Burası sedirleri ile oturma, çalışma, sohbet ve dış mekânın izlendiği alandır (Günay, 1998: 142). Eyvanın sayısı ve yerleri evin büyüklüğü, oda sayısı ve sofanın şekline göre değişmektedir (Kuban, 1995: 147). Eyvan özellikle dört odalı, dört eyvanlı tiplerde sofanın bahçe ve sokak ile bağlantısını güçlendirmektedir (H. Yürekli ve F. Yürekli, 2005: 20). İskilip evlerinde, erken örneklerde eyvanın içerisinde ocak bulunmaktadır. Zamanla buradaki ocak işlevini yitirmiş yerini cumba almıştır. Eyvan sadece oturulan, sokak yönünde görüş sağlanan ya da geçiş olarak kullanılan mekâna dönüşmüştür. Sokağa ya da manzaraya bakan eyvanların içerisinde sedir ya da sekilik uygulanmıştır (Şekil 7).

Şekil 7. Eyvan örnekleri

4.3.3. Oda

Türk Evi'nde oda denilince akla çok işlevli mekân gelmektedir. Odaların her biri birer bağımsız yaşama mekânıdır. İç planı çok az değişkendir. İçerisinde yüklük, ocaklık, gömme dolap, gusülhane, sedir ve sergen gibi bölümler bulunmaktadır. Odalar yemek yeme, uyuma, dinlenme, banyo yapma gibi hemen hemen bütün günlük işlerin gerçekleştirildiği mekânlardır. Bu yüzden çadır ve odanın iç düzeninde işlevsel benzerlikler bulunmaktadır (Küçükerman, 1995: 91). İskilip evlerinde oda içerisinin planlanmasında evler arasında büyük benzerlikler vardır. Oda içerisindeki mekân elemanları neredeyse evlerin tamamında malzeme, boyut ve biçim olarak aynı düzen içerisindedir. Oda biçimlenişindeki farklılıklar odanın plan şemasına, arsaya göre konumuna, sofa ile ilişkisine göre değişebilmektedir (Yürekli, 1977: 16).

Üst katlarda yer alan odalar sofa etrafına dizilmiştir. Doğrudan çardağa (sofaya) açılır ve tek girişi vardır. Odalar arasında geçiş yoktur. Odaların üst katlarda bulunma şekli, plan özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Orta sofalı plan tipinde en az dört oda gerekir. Köşe sofalı evlerde ise oda sayısı iki ya da üçten fazla olmaz (Eldem,1984: 16). Şehirdeki erken tarihli evlerde, üst katlardaki tüm odalarda, bir ailenin barınması için gerekli mekân elemanları vardır. Geç tarihli örneklerinde (20. yüzyıldan sonra), üst katlarda bir ya da iki oda bu işlevleri barındırmaktadır. Diğer odaların çocuk odası, çeyiz odası, misafir odası gibi işlevleri vardır. Arazinin yapısına göre küçük odalar kiler olarak kullanılmıştır.

Şekil 8. Neredeyse tüm evlerde aynı olan odanın iç düzeni

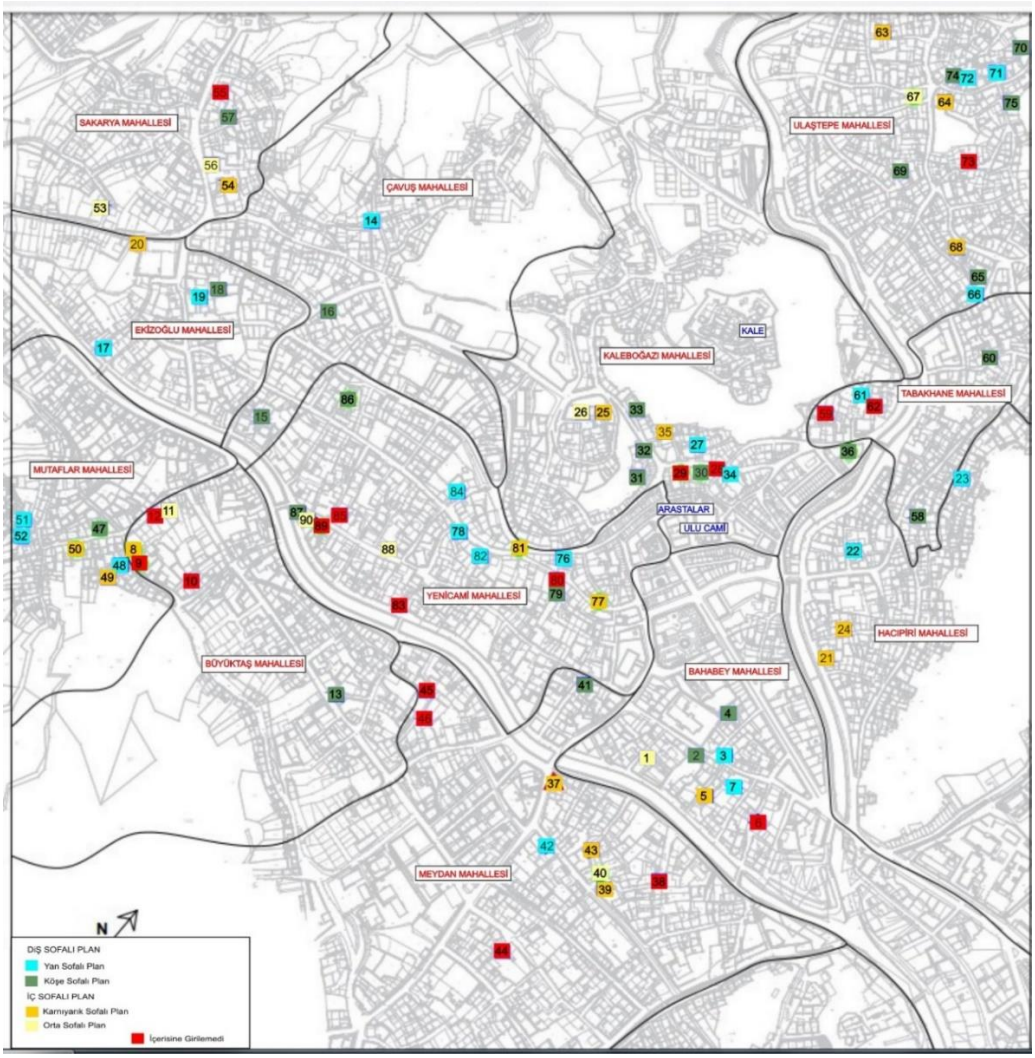
5. PLAN TİPLERİNİN SINIFLANDIRMASI

Türk Evi plan tiplerini ilk defa sınıflandıran Sedat Hakkı Eldem olmuştur (1968). Eldem'e göre; "Türk Evi en büyük yayılma istidadını 17. ve 18. yüzyıllarda göstermiştir. Bu devirlerde İstanbul ve Edirne evleri, yakın Şark ve Doğu Avrupa için her zaman taklit edilen ideal bir tip haline gelmiştir" (Eldem, 1968: 11). En eskileri 15. yüzyılın ikinci yarısına, en yenileri 19. yüzyıla ait örnekler üzerinden dört yüz yıllık süreci ele almıştır. Ağırlıklı olarak Marmara bölgesi, İstanbul ve çevresinde en fazla yayılmış tipler dikkate almış, böylece Anadolu ve Rumeli'de çok bir geniş alanda birbirine benzer plan tipleri ortaya koymuştur.

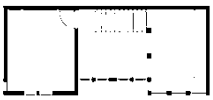
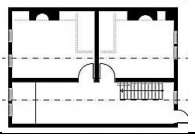
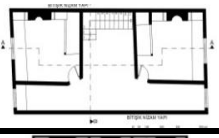
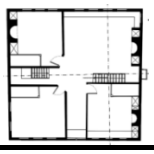
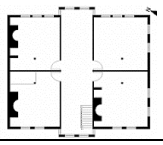
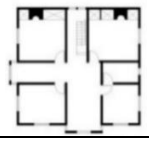
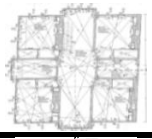
Eldem'e göre (1968: 16): Sofanın şekli doğrudan doğruya evin tipini tayin eder. Odalar, sofalar ve müştemilatı, geçit ve merdivenler planı belirleyen başlıca elemanlardır. Plan tipini belirleyen asıl kat her zaman en üst kattır. Buna göre sofa, iç sofalı, dış sofalı ve orta sofalı plan tiplerine ayrılır (Eldem, 1968: 14). Dış sofalar bütün uzunluklarıyla evin bir yüzünü ya da köşesini işgal ederler. Odalar sofanın bir tarafında yer alırlar. İç sofalar, evin ortasından geçerek oda sınırlarını karşılıklı olarak ikiye bölerler. Orta sofalar ise evin ve odaların ortasındadırlar. Eyvanlarla birlikte dışarıya açılır (Eldem, 1987: 60).

İskilip evlerindeki plan tipleri, içerisine girip çizimlerini yaptığımız 74 ev üzerinden değerlendirilmiştir. S. Hakkı Eldem'in (1968) sınıflandırmasından yola çıkılarak; dış sofalı plan tipleri (yan sofalı, köşe sofalı) ve iç sofalı plan tipleri (karnıyarık sofalı ve orta sofalı) başlığı altında gruplandırılmıştır (Şekil 9, Tablo 1).

Şekil 9. İskilip şehir planı dış ve iç sofalı plan haritası (Çizim, Doğan Koşan)

Tablo 1. S. H. Eldem'in Sınıflandırmasına göre İskilip Evleri plan özellikleri (Doğan Koşan, 2019)

PLAN TİPLERİ			ÇALIŞILAN EV SAYISI	PLAN
DIŞ SOFA	**Yan sofa**	Tek odalı plan	4	
		İki odalı plan	13	
		İki odalı, tek eyvanlı plan	7	
	Köşe Sofa	Üç odalı, tek eyvanlı plan	23	
		Üç odalı, iki eyvanlı plan	2	
İÇ SOFA	**Karnıyarık Sofa**	Dört odalı plan	13	
		Beş oda, bir eyvanlı plan	4	
		Altı odalı plan	1	
	Orta Sofa	Dört oda, dört eyvanlı plan	9	
TOPLAM			**76**	

5.1. Dış Sofalı Plan

Eldem'in plan gelişiminin birinci aşamasını teşkil eder. Oda sıraları sofa ile birbirine bağlanmıştır. Bu tipin ilk şekli sofanın yalnız bir tarafına odaların dizilmesi ile meydana gelmiştir. Daha sonra sofanın bir ucuna köşk yerleştirilmiş, zamanla odaya dönüşmüştür. Böylece bir ya da iki ucu odalı, köşe sofalı plan tipi haline gelmiştir (Eldem, 1968: 25).

İskilip'te çalışılan 76 evin 49 tanesinde bu plan tipi uygulanmıştır (Şekil 9). En çok kullanılan plan tipidir. Oda sayısına göre sofanın yeri, odaların yanında ya da köşesinde olabilmektedir. Erken ve geç tarihli örneklerde en yaygın tip olarak uygulanmıştır. Bu plan tipinde sofa oldukça geniş ve işlevseldir. Sofa içerisinde yazlık kullanım için ocak, yüklük, dolap, köşk vb. mekanlar

bulunmaktadır. Benzer örnekleri İstanbul, İzmir, Ankara, Antalya, Manisa, Kocaeli, Amasya, Giresun, Konya, Erzurum, Tokat, Tekirdağ, Çankırı evlerinde görülmektedir (Eldem, 1968: 31-44; Çal, 1988:32-33). Kendi içerisinde yan sofalı ve köşe sofalı olarak iki gruba ayrılmaktadır.

5.1.1. Yan Sofalı Plan

Toplam 24 örnekte uygulanmıştır (Şekil 9). Oda sayısının bir ya da iki olduğu evlerde sofa odaların yanında yer alır (Şekil 9). Bazı örneklerde iki oda arasına eyvan girmiştir (Şekil 10). Bu plan tipinde sofalar geniş ve ferahtır. Sofanın büyüklüğü katın yarısına eşittir. En eski ve parselin küçük olduğu evler bu plan tipinde yapılmıştır. Sofanın gündelik işler için aktif kullanıldığı söylenebilir. Bu plan tipinde yazın zamanın büyük çoğunluğu sofa içerisinde geçirilir.

Şekil 9. İki odalı, yan sofalı plan **Şekil 10.** İki odalı, yan sofalı eyvanlı plan

5.1.2. Köşe Sofalı Plan

Köşe sofalı tipler 25 örnekte uygulanmıştır (Şekil 9). Oda sayısı olarak en çok kullanılan tiptir. Bir ve iki eyvanı olarak farklı tipleri de vardır (Şekil 11, 12). İki eyvanlı olanlar daha eski örneklerdir. Köşe sofalı plan tipleri dışa sofalı evlerden iç sofalı evlere geçiş aşamasını temsil etmektedir. Bu plan tipinde genellikle oda sayısı üçtür. Zamanda köşede bulunan sofaya bir oda daha eklenerek orta sofa daha da küçülmüş ve iç sofalı plan tipine geçilmiştir. İskilip evlerinde daha geç tarihli (20. yüzyıl başı) evlerde dahi köşe sofalı plan tipi uygulanmıştır. Köşe sofalı planın sofanın sadece geçiş öğesi olarak kullanıldığı iç sofalı plana nazaran daha işlevsel olması gerekçe olarak gösterilebilir.

Şekil 11. Üç odalı, köşe sofalı tek eyvanlı plan **Şekil 12.** Üç odalı, köşe sofalı iki eyvanlı plan

4.2. İç Sofalı Plan

İç sofalı plan tipleri Türk Evi'nde 18. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Sofanın iki yanı oda sıralarıyla çevrilmiştir. İç sofayla birlikte sofanın dışarı ve bahçeyle yakınlığı azalmıştır (Eldem, 1968: 92). Sofa gittikçe küçülmüş, işlevi azalmış geçiş mekânına dönüşmüştür. İskilip'te toplam 27 evde uygulanmıştır (Şekil 9). En eski örnekleri 19. yüzyıl sonlarına rastlar. Geç tarihli evlerde daha çok karşılaşılmıştır. Benzer örnekleri İstanbul, Ankara, Uşak, Kocaeli, Konya, Bolu, Uşak, Sakarya, Amasya, Samsun evlerinde uygulanmıştır (Eldem, 1968: 92-125, Çal, 1988:31).

5.2.1. Karnıyarık Plan

Toplam 18 evde bu plan tipi görülmektedir (Şekil 9). En yaygın kullanılanı, sofanın iki yanında ikişer odalı tiptir (Şekil 13). Beş ve altı odalı tipler de vardır (Şekil 14). Eldem'in plan gelişiminde üçüncü aşamaya tekabül eder. 19. ve 20. yüzyıllarda yaygın bir tip haline dönüşmüştür (Eldem, 1987: 262). Çorum merkez ilçede bulunan geleneksel evlerde en çok tercih edilen plan tipi olmasına rağmen, İskilip evlerinde rağbet görmemiştir. İskilip evlerinde üst katta her odada bir aile yaşadığı için, odalar arasında mahremiyet amaçlı boşluk (eyvan) bırakılmıştır. Bu boşluk duvarlar arası bir nevi ses yalıtımı işlevi görmüştür.

Şekil 13. Dört odalı karnıyarık plan

Şekil 14. Altı odalı karnıyarık plan

5.2.2. Orta Sofalı Plan

Orta sofalı plan tipi 9 evde uygulanmıştır (Şekil 9). Eldem'e göre (1968), plan gelişiminin son aşamasıdır. İç sofalı plan tipine benzerlik göstermektedir. Sofa evin merkezinde ve dört tarafı oda sıraları ile çevrilmiştir. Odalar arasındaki eyvanlar sofanın daha aydınlık olmasını sağlarken aynı zamanda odaların arasındaki ses yalıtımını sağlayan boşluk işlevindedir. Bu plan tipinde sofanın işlevselliği azalmış, oturma ve toplanma işlevi devam etmekle birlikte içerisindeki dolap, ocak, yüklük mekânları kaldırılmıştır (Şekil 14, 15).

Şekil 15. Dört odalı, orta sofalı plan

Şekil 16. Dört odalı, orta sofalı plan

5.3. Açık Sofalı Plan

D. Kuban (1995), Anadolu ve Ortadoğu'nun geçmişinde var olan yarı açık mekânın (eyvan) Türk Evi'nin oluşumunda etkili olduğunu belirtir. Eldem'in 18. ve 19. yüzyılda başkent evlerinin Anadolu'da daha az karmaşık ve saf örnekler oluşturduğu tezinin aksine Kuban, Türk Evi'nin (hayatlı evin) taşrada gelişip, şekillendiğini savunmaktadır. Türk Evi'nin kökeni üzerine yaptığı çalışmada özellikle 18. yüzyıla kadar olan örneklerde Kuzey ve Batı Anadolu'nun vazgeçilmez uygulaması olan açık sofanın kökenini araştırmıştır. İki oda ve aralarındaki bir açık hacimden ve bunların önünde uzanan saçak altından meydana gelen bu plan motifinin kaynağı Orta Doğu'nun eski kültür katmanıdır. İlkel şeması oda, eyvan ve bahçeye açılan galeriden oluşan bu şema Anadolu ve yakın doğuda çok eski çağlardan beri örneklerini vermiştir.

Türk Evi'nde bir yüzü açık sofalı (hayatlı) evler İskilip örneğinde olduğu gibi birçok işlevi barındırmaktadır. İçerisinde ocak, yüklük ve dolap ile mutfak görevi üstlenmiştir. Ev sahipleri hava koşullarının el verdiği ölçüde içerisindeki köşkte otururken gözleri bahçede oynayan çocuklar üzerindedir (Kuban, 1995:144). Açık sofalar ev içerisinde yazın kullanılan açık, ferah alanlardır; bahçeden sonra evin en serin yeridir.

İskilip evlerinde açık hayatlı toplam 18 ev vardır (Şekil 19). Tamamı 20. yüzyıl öncesine tarihlenir. En eski tip olan bu evlerde sofa açık ve direklidir (Şekil 17). Genellikle pencere alt hizasına kadar duvarla örülmüş, pencereler sokağa bakan cephede kafes, bahçeye bakan cephede ağaç parmaklık kullanılmıştır. Açık sofalı evlerde sofalar üst katın neredeyse yarısını kaplayacak kadar büyüktür. Ev içerisinde farklı odalarda yaşayan aile bireyleri genellikle yazın bir bölümünü burada geçirmektedir. Ayrıca gündelik işler için de geniş ve ferah bir kullanım alanına sahiptir.

Şekil 17. Açık sofa örneği

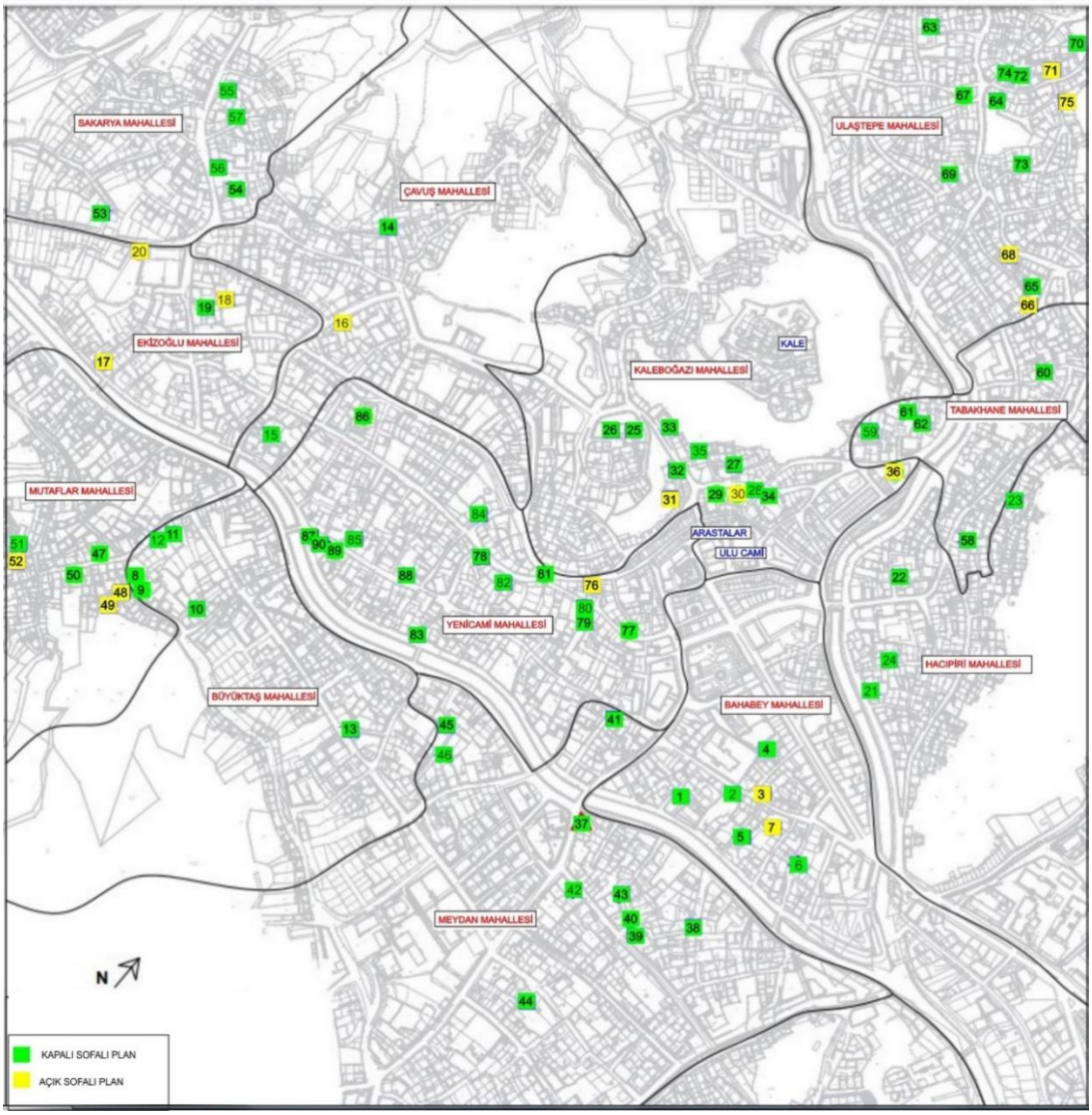
Şekil 18 . Kapalı sofa örneği

5.4. Kapalı Sofalı Plan

Türk Evi'nde 18. ve 19. yüzyıldan önce kapalı (merkezi) planlı ev göremiyoruz. Kapalı planlı evler Avrupa etkisi ile simetrik çözümler benimsenmeye başlanmasıyla oluşmuştur. O zaman bile en yaygın plan karnıyarık denilen bir eksen üzerine ortadan bölünmüş planlardır (Şekil 18). Daha sonraki dönemlerde batı mimari modellerin etkisi ile İstanbul'da başlayarak 19. yüzyılda şehir evlerinde içe dönük bir tasarımla simetrik ya da merkezi tipolojiler gelişmiştir (Kuban, 1995: 41, 64). Kapalı sofalı tipler İskilip'te 56 örnekte uygulanmıştır (Şekil 19). Açık sofalı planın sayıca fazla olması daha yakın tarihli evler olması ile alakalıdır. Açık olan sofanın kapanması ile evin yarı kırsal niteliği kaybolmuştur. Sofanın bahçe ile bağlantısı odalar arasında bulunan eyvanlarla sağlanmıştır. Zamanla bu eyvanlar odaya dönüşmüş, sofanın dış mekânla bağlantısı tamamen ortadan kalkmıştır. Günümüzde kadar gelen süreçte sofalar küçülerek işlevini tamamen kaybetmiş ve dar bir geçiş holüne dönüşmüştür.

Şekil 19. İskilip şehir planında açık ve kapalı sofalı plan haritası (Çizim, Doğan Koşan)

6. SONUÇ

Geleneksel Türk Evi kendine has tasarımı ile estetik ve işlevsel özellikleri sayesinde geniş bir coğrafyada benzer planda uygulanmıştır. Türk Evi plan tipleri, dönemsel ve bölgesel farklılıklar ile birlikte genel bir sınıflandırma içerisine alınmıştır. S. H. Eldem'in (1968) İstanbul başta olmak üzere daha büyük şehirlerin karmaşık örneklerine karşılık; Kuban (1975), Anadolu'dan daha yalın örneklerle Türk Evi'nin plan tipolojisini açıklamaya çalışmıştır. Eldem, doğrudan doğruya plan özelliklerine dayanan tipolojisi ne kullanılan malzemenin değiştirici niteliği, ne de açık bir şekilde kullanıcının toplumsal, ekonomik ya da kültürel konumunu hesaba katmaktadır. Bu sınıflandırma köy evi, kent evi, taşra evi, başkent evi şeklinde harmanlanmış, aralarındaki farklılıklardan çok benzerlikler ele alınmıştır (Arel, 1982: 23). Eldem'in karşılaştığı zorluk Anadolu'nun yalın örneklerini İstanbul gibi karmaşık düzenin içerisine sokmaya çalışmasıdır (H.Yürekli ve F.Yürekli, 2005: 12).

Eldem'in Türk Evini kronolojik bir gelişmeyle ele aldığı dış-iç-orta sofalı tipolojik kurguyu, bazı araştırmacılar açık-kapalı mekânsal ilişkiler sistemine indirgemiştir. Kuban (1995), Kazmaoğlu ve Tanyeli (1979) ve Akok (1953) gibi yazarlar bu açık-kapalı karşıtlığı üzerinde durmuşlardır (Tuztaşı ve Aşkun, 2013). Fakat bu yazarlar Eldem gibi ayrıntılı bir sınıflandırma yapmamışlardır. Kuban'ın tezindeki oda, eyvan ve bahçeye açılan galeri, zamanla ev tiplerinin tasarımına egemen olmuştur. Açık ve yarı açık alanlar uzun yüzyıllar değişmeden uygulanmıştır (Kuban, 1995: 192). Daha sonraki yüzyıllarda ise Osmanlı başkentinde açık galerili ev, iç sofalı bir eve dönüşmüştür (Kuban, 1995: 23). Bu dönüşüm merkeze uzak küçük şehirlerde ve köylerde bazen sınırlı olmuştur. Örneğin, 19. ve 20. yüzyılda merkezin etkisi ile yaygınlaşan karnıyarık ve orta sofalı plan tipi Çorum (Tuluk, 2004), Kastamonu (Eyüpgiller, 1999: 252) evlerinde yaygın şekilde görülmektedir. Buna rağmen bu plan tipi İskilip evlerinde çalışılan 74 evin sadece 27 örneğinde uygulanmış, dış sofalı geleneğin yerine geçememiştir. 19. yüzyılda büyük şehirlerde tamamen terk edilen dış sofalı planın İskilip evlerinde 20. yüzyıl ortalarına kadar kullanılmıştır. Özellikle İskilip gibi kırsal nitelik taşıyan küçük yerleşimlerde değişim büyük şehirlere göre daha yavaş olmaktadır. Dış etkilerin sınırlı olduğu geleneksel ortamda, ev tasarımında mekân düzenlemesi özgün nitelikler göstermektedir. Eldem'in plan gelişiminin ilk aşaması ve en eski örnekler olarak tanımladığı dış sofalı plan sınıflandırması İskilip evlerini sınıflandırmada yetersiz kalmıştır.

İskilip'te 1950 öncesine ait evler şehrin neredeyse bütün mahallelerine dağılmış durumdadır. Kaleboğazı, Yeni Alibey, Ulaştepe, Mutaflar mahalleleri eski evlerin yoğun olduğu yerlerdir (Şekil 18). Bu çalışmada İskilip evlerinin plan özellikleri 76 ev üzerinden değerlendirilmiştir. Dış sofalı plan tipleri; yan sofalı, köşe sofalı; iç sofalı plan tipleri; karnıyarık sofalı ve orta sofalı başlığı altında alt gruplara ayrılmıştır. Dış ve köşe sofalı tipler 25 örnekte en çok uygulanan plandır. İskilip evlerinde 20 yüzyılın başlarına kadar sofanın açık ve direkli olduğu açık ve dış sofalı plan uygulanmıştır. İç sofaya geçişle birlikte açık olan sofanın kapanması ile evin yarı kırsal niteliği kaybolmuştur. Sofanın bahçe ile bağlantısı odalar arasında bulunan eyvanlarla sağlanmıştır. Zamanla bu eyvanlar odaya dönüşmüş, sofanın dış mekânla bağlantısı tamamen ortadan kalkmıştır. İskilip evleri, Kastamonu'ya bağlı olduğu 1890 yılına kadar kısmen Safranbolu, Kastamonu evlerinin etkilerini taşımaktadır. Bu tarihten sonra önce Amasya, 1921 yılında Çorum'a bağlanması ile ev mimarisi de yakın ilişki içerisinde olmuştur. Bu yüzden benzer özellikler göstermektedir.

İskilip'in yarı kırsal özelliği halk evlerin planlanmasında etkili olmuştur. İşlevsel ve gerçekçi çözümler üreten mimari özellikler ön plana çıkmaktadır. Şehrin bozulmamış dar, kıvrımlı,

çıkmaz ve merdivenli sokakları; iyi korunmuş sokak- ev- bahçe ilişkileri ile geleneksel Türk ev ve yerleşim mimarisi ile ilgili detaylı ve özgün analizler yapılmıştır. Şehrin kenar mahallelerinde kırsal yerleşimin özelliklerini yansıtan samanlık, ambar, kümes, ağıl gibi mekânlar bulunmaktadır. Şehrin iç bölgelerinde, özellikle şehrin çekirdeğinin oluşturan külliye ve arasta bölgelerinde yer alan bitişik düzen evler, daha çok şehir özelliği göstermektedir.

İskilip evlerinde oda içerisinin planlanmasında evler arasında büyük benzerlikler vardır. Oda; ocak duvarı, yüklük duvarı, pencere duvarı, sergen ya da lambalık duvarı şeklinde düzenlenmiştir. Kapı, pencere, dolap, yüklük ve sergenlerin üst sınırı aynıdır. Ocak duvarı ve yüklük duvarı birbirine bitişik duvarlarda yapılarak odanın kare biçimi daraltılarak korunmuştur. Yapılan bu çalışma ile Türk Evi konusunda İskilip evleri kapsamlı olarak incelenmiş, bu suretle Türk kültüründe mimarlık ve yaşam ilişkisine açıklık getirmede bir halkanın daha tamamlanmasına katkıda bulunulmuştur.

KAYNAKÇA

Akok, M. (1953). Çankırı'nın eski evleri. *Arkitekt, 7-8* (261-262), 142-153.

Aksoy, E. (1963). Orta mekan: Türk sivil mimarisinde temel kuruluş prensibi. *Mimarlık ve Sanat Dergisi, 7-8*, 39-92.

Arel, A. (1982). *Osmanlı konut geleneğinde tarihsel sorunlar.* İzmir: Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.

Arseven, C.E. (1984). Türk sanatı (Konut). İstanbul: Cem Yayınları.

Bektaş, C. (2005). *Halk yapı sanatından bir örnek Antalya.* İstanbul: Bileşim Yayınevi.

Bostancı, F. (1989). Korunması Gerekli Tarihi Kentsel Dokulardaki Bozulma Nedenleri, ve İskilip Çarşı Mahallesinde Örneklemesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi

Bozer, R. (1987). *Kula evleri.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Çal, H. (1988). Tokat evleri. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Çay, A. (1998). Anadolu'nun Türkleşmesinde Çorum-İskilip ve Çevresinde Türk Yerleşmesi. Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Alimler Sempozyumu, 23-25 Mayıs 1997, İskilip.

Eldem, S.H. (1968) *Türk evi plan tipleri.* İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayını.

Eldem, S. H. (1984). *Türk evi Osmanlı dönemi I.* İstanbul: Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı.

Eldem, S. H. (1987). Türk evi Osmanlı dönemi III. İstanbul: Türkiye Anıt Çevre turizm Değerlerini Koruma Vakfı.

Ertürk, M. (2000a). İskilip İlçesi'nin Coğrafyası (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi

Eyüpgiller, K.K. (1999). *Bir kent tarihi Kastamonu.* İstanbul: Eren Yayıncılık.

İlter, F. (1992). *Bir Anadolu şehri İskilip.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Günay, R. (1998). *Türk ev geleneği ve Safranbolu evleri.* İstanbul: Yem Yayınevi.

Karpuz, H. (1993). *Türk İslam mesken mimarisinde Erzurum evleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.

Kazmaoğlu, M., Tanyeli, U. (1979). Anadolu konut mimarisinde bölgesel farklılıklar. *Yapı Yayını*, (33), 29-34

Kılcı, A. (2007). İskilip'te Suyun Hikayesi Tarihi Sular, Çeşmeler ve Diğer Tesisler. Ankara. İskilip Kültür ve Eğitim Vakfı Yayını, 22.

Kılcı, A. (2009). Selçuklu Devrinde İskilip Şehri. Selçuklu Şehirleri ve Medeniyeti Sempozyumu, Konya, s. 323-336.

Kılcı, S. (2014). "Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devrinde İskilip Mahalleleri ve Bu Mahallelerdeki Vakıf Yapılar". Her Yönüyle İskilip: Dünü, Bugünü, Yarını, İskilip, 302-324.

Komisyon. (1968). Çorum İl Yıllığı. Çorum: Çorum Valiliği Yayını, 112.

Kömürcüoğlu, E. (1949). "İskilip Kasabası Kesin İmar Planı Raporu". Artikekt, (05-06), 107-112.

Kuban, D. (1995). *Türk "Hayat"lı evi.* İstanbul: Eren Yayıncılık,

Küçükerman, Ö., Güner, Ş. (1995). *Anadolu mirasında Türk evleri.* İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Sert, S. (2014). Bir Anadolu Kenti İskilip'in Tarih ve Coğrafyasına Bakış. Her Yönüyle İskilip: Dünü, Bugünü, Yarını, İskilip, 325-336.

Şenol, S. (2007). Anadolu Türk konut mimarisinde Divriği evleri. Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm müdürlüğü.

Temir, A. (1989). Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi, Ankara: TTK Yayınları.

Tuluk, Ö. İ. (2004). *Geleneksel Çorum ev kültürü üzerine beş yapı üzerinden genel bir değerlendirme*, Osmanlı döneminde Çorum Sempozyumu, Çorum, 209-226

Tuztaşı, U., Aşkun, İ. Y. (2013). Türk evi idealleştirilmesinde Osmanlı evi ve Anadolu evi kavramlarının ortaklıklarına ilişkin işlevsel açıklamalar. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, (66),* 273-296.

Wallace, M., Küçükerbaş, E. V. (2016). Geçmişten günümüze Türk kültüründe ev bahçesi anlayışı üzerine araştırmalar. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 3 (7),* 144-154

Yürekli, H. (1977). Türk evi: İskilip'ten örnekler. Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Bülteni, 3 (9-10), 2-11

Yürekli, H., Yürekli, F. (2005). *Türk evi gözlemler-yorumlar.* İstanbul: Yapı Yayın.

*****

Çatışma Beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluşun finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzni: Araştırmaya yönelik etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı: Makale tek yazarlıdır.

Uluslararası ANADOLU Sosyal Bilimler Dergisi

International Anatolian Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2619-9475

https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid

Araştırma Makalesi / Research Article *2025, Cilt: 9, Sayı: 1, Sayfalar: 73-98*

DOI: https://doi.org/10.47525/ulasbid.1574420

RİSK TOPLUMLARINDA EVSİZLİK SORUNUNUN TEMEL DİNAMİKLERİ VE ÇÖZÜMÜNDE SÜRD ÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİNİN ROLÜ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

THE FUNDAMENTAL DYNAMICS OF HOMELESSNESS IN RISK SOCIETIES AND THE ROLE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS IN ITS RESOLUTION: AN ASSESSMENT OF TURKİYE

Ali İhsan ÇELEN[1]

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, aliihsancelen@gmail.com

Geliş Tarihi / Date Applied **27.10.2024**

Kabul Tarihi / Date Accepted **12.02.2025**

ÖZET

Risk toplumlarının temel özellikleri şunlardır: Risklerin küreselleşmesi, daha çok insan eliyle yaratılması, daha fazla riske maruz kalma, risklerden kaçamama, kendini güvende hissetmeme ve daha fazla güvenceye ihtiyaç duyma. Bu kapsamda Türkiye'nin 21. yy'ın ilk çeyreğinde risk toplumu özellikleri artmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında Türkiye'nin sahip olduğu; sosyal, siyasi, ekonomik, coğrafi ve jeolojik özellikleri büyük rol oynamaktadır. Buna göre çalışmanın temel amacını bir risk toplumu özelliği artan Türkiye'de; evsizliğe neden olan ve bu sorunu derinleştiren faktörlerin tespiti, çözümünde Türkiye'nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) performansının değerlendirilmesi ve yeni önerilerin sunulması oluşturmaktadır. Çalışma literatür taraması esasına dayanmaktadır. Çalışmada öncelikle evsizliğe neden olan faktörler şu çerçevede incelenmiştir: Risk toplumlarının temel özellikleri, artan risk potansiyelleri ve kapsamlı çözüm pratikleri sunan SKH'ler. Sonrasında ise bu durum Türkiye'nin SKH performansı açısından değerlendirilmiş ve çözüm önerileri sunulmuştur. Sonuç olarak Türkiye'de evsizliğe neden olan ve bu sorunu derinleştiren tehlikeleri dört grupta toplamak mümkündür: İnsan kaynaklı, doğal kaynaklı, biyolojik kaynaklı ve sosyoekonomik kaynaklı. Bu faktörlerden en etkili olanı sosyoekonomik faktörlerdir. Türkiye'de evsizlik sorununun çözümü daha çok ortaya çıkan sonucun yönetilmesinden (toplu konut, sosyal yardımlar vb.) öte kökünden çözümlenmesi şeklinde (ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi, toplumsal refahın adil yansıması vb. şeklinde) olmalıdır. Bu kapsamda SKH'ler oldukça kapsamlı stratejiler içermektedir. Özellikle 16. ve 17. hedefler ekseninde geleneksel ve modern çözümlerin birlikte ele alındığı bütüncül bir çerçevede; 1., 4., 8., 9., 11., 12. ve 13. hedefler önleyici politikalar için uygun iken 2., 3. ve 7. hedefler çözümlemeci yaklaşımlar için uygundur.

Anahtar Kelimeler: Risk Toplumu, Riskler, Evsizlik, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, Türkiye.

ABSTRACT

Risk societies are characterized by the globalization of risks, their increasingly human-made nature, greater exposure to potential threats, the inability to avoid them, heightened insecurity, and a growing need for protection. In the first quarter of the 21st century, Turkey has exhibited these characteristics more prominently. This trend is largely shaped by the country's social, political, economic, geographical, and geological conditions. This study aims to identify the factors contributing to and exacerbating homelessness in Turkey, where the characteristics of a risk society are increasingly evident, evaluate Turkey's performance in addressing this issue through the Sustainable Development Goals (SDGs), and propose potential solutions. Based on a literature review, the study first examines the underlying causes of homelessness within the framework of risk society theory, the growing potential for risks, and the SDGs, which offer comprehensive strategies. It then assesses Turkey's SDG performance in tackling homelessness and presents policy recommendations. Findings indicate that the factors leading to and deepening homelessness in Turkey can be classified into four categories: human-induced, natural, biological, and socio-economic. Among these, socio-economic factors play the most significant role. Addressing homelessness in Turkey should go beyond short-term relief measures- such as mass housing projects and social assistance- and instead focus on eliminating root causes, including economic inequalities and the fair distribution of social welfare. In this regard, the SDGs offer a broad framework for sustainable solutions. Specifically, within the holistic approach integrating both traditional and modern solutions under Goals 16 and 17, Goals 1, 4, 8, 9, 11, 12, and 13 provide a foundation for preventive policies, while Goals 2, 3, and 7 align with solution-oriented approaches.

Keywords: Risk Society, Risks, Homelessness, Sustainable Development Goals, Türkiye.

Atıf Citation Çelen, A. İ. (2025). Risk toplumlarında evsizlik sorununun temel dinamikleri ve çözümünde sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin rolü: Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(1), 73-98.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License altında lisanslanmıştır.

OPEN ACCESS

1. GİRİŞ

Risklerin küreselleşmesi, insan kaynaklı beşerî risklerin artması, daha fazla riske maruz kalma, risklerden kaçamama, kendini güvende hissetmeme, daha fazla güvenceye ihtiyaç duyma vb. özellikler risk toplumlarının temel özelliklerini oluşturmaktadır. Bu kapsamda 21. yy.'ın ilk çeyreğinde yaşanan (savaşlar, ekonomik krizler, iklim değişimi, küresel pandemi, dijitalleşme vb. konularda yaşanan) gelişmeler toplumların hem ulusal hem de küresel düzeyde daha fazla risk toplumu özellikleri taşıdıklarını göstermektedir. Ülkelerin gelişmişlik seviyesine göre farklılık gösterebilen bu durum, var olan sosyal politika sorunlarını derinleştirdiği gibi yeni sosyal politika sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Sosyal bir devlet için o güne kadar yürütülen standart ve tek boyutlu sosyal politikaları da bir anlamda geçersiz kılan bu gelişmeler, çözüm pratiklerinin; daha derin, daha kapsamlı ve daha sürdürülebilir olmasını zorunlu hale getirmiştir.

Risk toplumlarında potansiyeli artan tehlikeleri; insan kaynaklı beşerî tehlikeler, doğal kaynaklı tehlikeler, biyolojik kaynaklı tehlikeler ve sosyoekonomik tehlikeler şeklinde gruplandırmak mümkündür. Toplumdan topluma farklılık gösteren bu tehlikeler; sosyal koruma ihtiyacını doğurmakta hem kendisi hem de sonuçları ile mücadele gerektirmekte, zaman içerisinde farklılaşmakta ve hem geleneksel hem de modern mücadele yöntemlerini zorunlu kılmaktadır. Bu özellikteki tehlikelerin evsizlik sorununu doğrudan ya da dolaylı olarak etkileme potansiyeli, evsizlik sorununun tek tip tanımını ve standart çözümleri zorlaştırmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında özellikle yaşanan gelişmelerin algılanamayan hızda, derinlikte ve kapsamda olması belirleyici rol oynamaktadır.

Buna göre U. Beck'in risk toplumu teorisi (Beck, 1992a: 19-24; Beck 2006: 333-337) evsizlik sorununun daha geniş (sosyal, ekonomik ve siyasi dinamiklerle) bir çerçevede anlaşılması adına önemli bir çerçeve sunmaktadır. Dolayısıyla bireyselleşme, risklerin küreselleşmesi, sosyal dışlanma boyutları, ekonomik güvencesizlik, daha dar sosyal politikalar ve belirsizlik dinamikleriyle evsizlik sorunu, daha derin ve kapsamlı çözümleri gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın temel amacını:

- Türkiye'nin risk toplumu özelliklerinin özellikle 21. yy.'ın ilk çeyreğinde yaşanan gelişmeler (ekonomik krizler, iklim krizi sonuçları, doğal afetler, küresel pandemi, dijitalleşme vb.) ile birlikte daha da arttığını ortaya koymak,
- Evsizlik sorununa yol açan temel faktörleri postmodernizmin temel özellikleri çerçevesinde ortaya koymak,
- Türkiye'de evsizlik sorununun temel tehlike dinamiklerini nelerin oluşturduğunu ve çözümü sürecinde tehlikelerin yönetilmesinden çok sorunun kökünden çözümünü sağlayan politikalara yönelinmesinin gerektiğini ortaya koymak,
- Evsizlik sorunun çözümünde (postmodernist çerçevede) küresel çözümlerin yerelleştirilmesi yaklaşımından hareketle SKH'lerin Türkiye şartlarına uygulanması gerektiğini ortaya koymak,
- Evsizlik sorununun çözümünün SKH'ler kapsamında önleyici ve çözümleyici yaklaşımlarla birlikte bütüncül bir çerçevede ele alınması gerektiğini ortaya koymak,
- Evsizlik sorunun çözümünde daha çok sonuçların yönetimine odaklanan çalışmalara ve stratejilere farklı bir bakış açısı sunarak postmodernist kavramlar çerçevesinde ele alınmasının önünü açmak oluşturmaktadır.

Buna göre yapılan çalışmada öncelikle risk toplumlarının temel özellikleri ile şekillenen tehlike dinamik dinamikleri değerlendirilmiş sonrasında evsizlik kavramının çok yönlü ve karmaşık yönü ortaya konulmuştur. Ayrıca tüm bu özellikler Türkiye için değerlendirilmiştir. Aynı şekilde evsizliğe neden olan temel tehlike dinamikleri, küresel çerçevede daha kapsamlı bir bakış açısı ile Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) doğrultusunda çözüm odaklı ele alınmıştır. Son olarak çözüm önerilerinin, dar kapsamda geleneksel ve geniş kapsamda modern yaklaşımlarla birlikte SKH'ler çerçevesinde ele alınması gereği ortaya konulmuştur. Bütünsel bir yaklaşım gerektiren bu strateji, hem orta vadede hem de uzun vadede evsizlik sorununun çözümünde önemli avantajlar sağlayacaktır.

Türkiye'de evsizlik sorununun çözümlenmesine yönelik yapılan çalışmaların ve politikaların çoğunluğunun sorunun yönetilmesine ağırlık vermesi önemli bir problem alanını oluşturmaktadır. Bu nedenle çalışma, evsizlik sorununun daha geniş bir çerçevede sürecin yönetilmesinden çok SKH'ler çerçevesinde bütüncül bir yaklaşımla kökünden çözümlenmesi gerektiğini iddia etmektedir. Hem geleneksel hem de modern yöntemlerin birlikte ele alındığı bu bütüncül yaklaşım, postmodernist yaklaşımlarla da örtüşmektedir. Bu yaklaşım küreselden yerele uygulanan sosyal politikalar (bireyselleşme, demokratikleşme, çoklu paydaş katılımı, birey ve sosyal devlet ile birlikte daha dinamik işleyen süreç, âdem-i merkezi uygulamaların yükseldiği ilkeler) şeklinde olacaktır.

2.RİSK TOPLUMLARI, TEMEL TEHLİKE DİNAMİKLERİ VE EVSİZLİK SORUNU

2.1.Risk Toplumları

19. yy.'ın sonu ve 20. yy.'ın başlarında yükselen daha çok endüstrileşmenin, kentleşmenin ve I. Dünya Savaşı'nın bir yansıması olarak ortaya çıkan modernleşme akımı; II. Dünya Savaşı, teknolojik alanda yaşanan gelişmeler ve küreselleşme ile farklı bir boyuta evrilmiştir. Sanatsal, edebi değişimler, kültürel çeşitlilik, teknoloji vb. birçok alanda etkisini gösteren bu değişimin en temel etkilerinden biri de sosyal devlet anlayışı üzerinde gerçekleşmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasındaki en önemli etkenlerden birini de postmodernist bakış açısı oluşturmaktadır. Daha çok 1960 yıllardan sonra tartışılmaya başlanan bu akıma göre toplumun (sürekli değişim halinde olduğu için) rasyonel bir şekilde anlaşılması oldukça güçtür. Modernizmin temel varsayımlarını sorgulayan bu yaklaşım, taşımış olduğu belirsizlikler ile birlikte; eğitim, gençlik, alt kültürler, sağlık ve sosyal bakım vb. birçok konuya farklı bir bakış açısı sunmuştur (Perera, 2024). Aynı şekilde modernizmin insanlık refahı adına beklenen etkiyi vermemesi post-modernizmi doğurmuştur. Çünkü modernizmin (savaşlar, krizler vb. nedenleriyle) yarattığı gayri insani durum çok boyutludur. Modernizmin katı ve keskin tavrı post-modernizme bireycilik ve ilkesizlik olarak yansımıştır. Moderniteden farklı olarak özgürlük, kimlik, farklılık ve çoğulculuk açısından liberal bir çizgi izleyen post-modernizmin ulusçuluğu reddeden yanı, aynı zamanda eşitlik, adalet, göç, ayrımcılık, azınlık hakları vb. alanlarda yeni çatışma alanlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Hatipler, 2019: 420-421).

Öte yandan modernizm ve postmodernizm tartışmaları arasında insanlık onurunun korunması adına önemli roller üstlenen sosyal politikalara olan ihtiyaç, belirgin daha hale gelmiş ve bu etki önemli oranda devam etmektedir. Nitekim 1990'lı yıllarda postmodernist bakış açılarının teknolojik çalışmaları canlandırması (Collyer, 1997: 202-203) ile hızlanan dijitalleşme etkileri ve kamu yönetim yapısını derinden etkileyen yönü (Doru, vd., 2022: 122), taşıdığı küresellik ile şekillenen, devam eden, artan belirsizlikler ve güvencesizlikler yeni riskler yaratan ekonomik, sosyal ve gelişmeleri tetiklemiştir.

Bunun yanında postmodernizm akımıyla birlikte risk toplumlarında tehlikeleri Beck (1992a), Giddens (1999), Bauman (1993) ve Harvey'e (1989) göre; bağlamsal/ilişkisel (çevresel riskler ve sağlık riskleri gibi), kültürel ve algısal riskler (risklerin farklı kültürlerde yansıması), yerel riskler (sel ve su baskınları gibi), küresel riskler (iklim değişikliği gibi), objektif riskler (yaşanabilecek kazalar gibi), subjektif riskler (kişisel risk algısı gibi), sistematik riskler (ekonomik krizler gibi), maddi riskler (mal ve can kaybı gibi), anlık riskler (kazalar gibi), uzun vadeli riskler (iklim değişikliğine bağlı etkiler gibi) şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Bu bakımdan özellikle postmodernizmin bilgiye erişim yaklaşımı ile canlanan teknolojik ilerlemeler geleneksel risk yaklaşımlarını farklı bir boyuta taşımıştır. Nitekim dijitalleşme ile bilgiye erişimin artması, bireysel veya topluluklar nezdinde fikirlerin daha hızlı ve etkili duyurulması imkânı, çevrimiçi farkındalık ve eğitim faaliyetleri, sosyal fayda için veri analizlerinin gelişmesi ile oluşan sosyal etki ve yenilikler, kamuoyunun ve politikaların dijital platformlar ile şekillendirilmesi, küresel bağlantıların genişlemesi ve güçlenmesi, gelişmiş şeffaflık ve hesap verebilirlik vb. gelişmeler (Shah, vd., 2013; Roy, 2023:18-20) risk toplumlarının önemli bir yönünü oluşturmaktadır.

Bu durum özellikle modernitenin küresel alanda; politik, ekonomik, sosyolojik ve teknolojik bağlamda önemli değişikliklere yol açmasının yanı sıra endüstrileşme, teknolojik ilerlemeler, rasyonalite, kapitalizmin yükselmesi, tüketim odaklılık, kentleşme, politik ve ideolojik değişimler ve dönüşümler, küreselleşme, geleneksel otoritenin gerilemesi, bireyselleşme vb. bir çok özellik ile tanımlanmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca çalışma ve üretim biçimlerinin kökten değişmesi, rasyonel düşüncenin dünyanın daha iyi anlaşılmasını sağlaması, tüketim kültürünün büyümeye yol açması, şehirlerin hızla kalabalıklaşması ve yeni sosyal sınıfların oluşması, modern siyasi ideolojilerin küresel siyasi sistemleri etkilemesi, kültürel değişim, ekonomik bağlılık ve bilginin yayılmasının kolaylaşması, sekülarizm, hümanizm ve liberalizm gibi modern ideolojilerin yükselmesi, bireycilik ve cinsiyet eşitliğinin yükselmesi (Bauman, 2000; Giddens, 2013: 73-80; Ware, 2012; Castells, 2010: 5-18; Harvey, 2005: 1-4; Habermas, 1991; Putnam, 2000) ulus devletleri bir bakıma etkisizleştirmiş ve modernite Giddens'ın ifadesiyle ezici bir güce dönüşmüştür. Diğer bir ifade ile modernite yoluna çıkan her şeyi ezen dev bir güce dönüşmüştür. Önceden yararlı görünüp sonradan felakete yol açan pek çok risk alanı oluşmuştur (örneğin nükleer ve genetik araştırmaları hatta dijitalleşme gibi). Bunun yanında riskleri kontrol etme kabiliyeti zamansal ve mekânsal olarak bireyden uzaklaşmaktadır. Riskleri doğuran ezici güç, her zaman kontrolden çıkma eğilimindedir. Ayrıca ezici güce uygulanan yeni bilgi, onun farklı bir hız ve yönde ilerlemesine yol açmaktadır. Bu kapsamda Giddens, modernliğin karakteri ile ilgili incelemelerinde *güvenliğe karşı tehlike* ve *güvence karşı risk* temaları üzerinde yoğunlaşarak modernitenin 20. yüzyılda (sunduğu imkân ve olanakların yanı sıra daha ağır basan ve) iyice belirginleşen karanlık bir yönünden bahsetmektedir (Giddens, 1992: 16-19). Bu nedenle modernite döneminden önce tarafsız bir terim olarak kullanılan risk kavramı; olasılık, kayıp ve kazançla ile birlikte tanımlanırken modern dönemde risk, olumsuzluk veya istenmeyen bir sonuç için kullanılan bir terim haline gelmiştir. Bu nedenle risk ve tehlike eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Fox, 1999:1).

Öte yandan modern dünyada riskleri *nesnel boyut* ve *algı* çerçevesinde şu şekilde değerlendirilmek de mümkündür: *Nesnel* boyut açısından riskler; yoğunluk anlamında küreselleşmiştir, gezgendeki herkesi etkileyebilecek düzeye ulaşmıştır. Bu durum rastlantısal olay sayısının çoğalmasından kaynaklanmaktadır. Yaratılmış çevre ya da toplumsallaşmış doğa risk kategorilerinin önemli bir nedenidir. Kurumsallaşmış risk ortamları milyonların yaşam

şansını belirlemektedir. Bunun yanında *algı* boyutunda riskler hakkında bilgi ve farkındalık artmaktadır. Riskler risk olarak bilinmektedir. Risk bilgisi ve etkisi genişlemiştir. Karşılaşılan tehlikeler daha geniş kitlelerce bilinmektedir. Özellikle risk yoğunluğunun artması bu durumu daha da belirgin hale getirmiştir. Nitekim nükleer savaş olasılığı, ekolojik yıkım, engellenemeyen nüfus patlaması, küresel ekonomik müdahalelerin çöküşü ve diğer bilinen veya bilinmeyen küresel felaketler herkes için cesaret kırıcı bir hal almıştır (Giddens, 1998: 121-122; Scott, 2005: 35; Barlatier, 2020: 5).

Öte yandan II. Dünya Savaşı sonrası dönem ile petrol krizi arasındaki dönem (1945–1973/74) çoğunlukla sosyal politikaların altın çağı olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemde sosyal refah devletlerinin yükselişi eşitlik ve adalet kavramlarını ön plana çıkarırken (Midgley, 1997: 138), küreselleşme (1970 sonrası) dönemi, sosyal politikaların bunalımı (Güven, 213: 244-245) ile anılmaktadır. Daha çok neoliberal politikalar ve piyasalaşma ile anılan bu dönem, bir anlamda insanoğlunu risklere karşı sosyal güvenlik açısından saldırıdan savunmaya itmiştir. Nitekim Beck'e göre (Beck, 1992a: 13-14) günümüz toplumları; risklerin engellenmesi, azaltılması ve kanalize edilmesi etrafında tanımlanmaktadır. Diğer bir ifade ile önceki nesiller (altın çağ dönemi) nasıl daha çok eşitlik ve adalet gibi olumlu amaçlar etrafında bir araya gelmiş iseler günümüz (küreselleşme dönemi) nesilleri risklere bağlı tehlikelerden korunmak için daha olumsuz bir amaç etrafında toplanmaktadırlar. Riskler hem her zamankinden daha tehlikeli hem de yer ve zaman açısından sınırlanamamaktadır. Aynı zamanda toplumsal dünyada her şey gibi riskler de katmanlaşmaktadır. Zengin uluslar fakir uluslara kıyasla daha fazla risk altındadırlar. Zengin sınıflar/toplumlar bile sahip oldukları olanaklara rağmen risklerden kaçamamaktadırlar. Bunun en önemli etkilerinden birini *bumerang etkisi* oluşturmaktadır. Çünkü riskler onları ortaya çıkaran sınıflara/toplumlara geri dönmektedir (örneğin nükleer tehdit, iklim krizi sonuçları gibi). Pek çok açıdan risk toplumlarından kaçmanın veya saklanmanın yolu yoktur (Ritzer ve Stepnisky, 2019: 100; Mahaswa, 2022: 48-49). Aynı şekilde küreselleşmenin getirdiği karşılıklı bağımlılık, riskleri kontrol etme yeteneklerini azaltmaktadır (Aktaran Ritzer ve Stepnisky, 2019:101).

Özellikle yeniliğin oluşturduğu ivmenin yarattığı toplumsal, politik, ekolojik ve bireysel etkinin, endüstriyel toplumun kontrolünden ve koruyucu yaklaşımlarından giderek uzaklaşması, bu sürecin en belirgin özelliklerinden birini oluşturmaktadır. Diğer bir ifade ile endüstriyel toplumda ön plana çıkan sosyal devlet ile risk toplumunda ihtiyaç duyulan sosyal devlet farklılaşmaktadır. Nitekim Beck'e göre (1992a) küresel toplumda *zaman* ve *mekân* yeniden yapılandırılmıştır. Özellikle hız, sıkıştırılmış ve geleceğe odaklı bir zaman anlayışı yaratmıştır. Risklerin ulus ötesi doğası mekanları yeniden şekillendirmiş ve küresel olarak yeniden tanımlamıştır. Aynı şekilde Giddens (1990), modernitenin getirdiği teknolojik gelişmelerin geleneksel zaman ve mekân anlayışını değiştirdiği konusu üzerinde yoğunlaşmıştır. Soyut sistemlerin (medya, para, teknolojik gelişmeler) küresel koordinasyonu mümkün kılması, zamanı (hızlanarak) ve mekânı (belirli yerlerden ayrılarak) yeniden şekillendirmiştir. Buna göre Beck, risk toplumu teorisinde küresel risklerin zamansal ve mekânsal algılarımızı nasıl değiştirdiğine odaklanırken Giddens, modernitenin geleneksel ilişkileri yerinden oynattığına odaklanarak zaman ve mekân akışkanlığına yoğunlaşmıştır. Aynı şekilde Beck riskleri; üretilen riskler (nükleer enerji, kimyasal kirlilik, iklim) ve geleneksel riskler (hastalıklar, kazalar, kıtlık) şeklinde ayırmaktadır. Özellikle modern risklerde küresel doğa etkilidir. Bu nedenle üretilen riskler küreseldir. Aynı şekilde bu riskler, dünyanın dört bir yanını etkilemektedir. Bu riskler sosyal bir yapı içerisinde incelendiğinde ise toplumun bu risklere nasıl tepki verdiği konusu (algı) önem kazanmaktadır. Öte yandan Giddens (1990) riskleri, küresel bağlılık ile karakterize

etmektedir. Uluslararası sınırları aşan riskler aynı zamanda küresel eylem gerektirmektedir. Nitekim küresel ısınma, pandemiler, terörizm ve ekonomik krizler bu kapsamdadır. Dolayısıyla küresel riskler karmaşıktır ve birbirine bağlı sistemlerden ortaya çıkmaktadır. Yüksek düzeyde kırılganlık içerdikleri için en temel özelliklerini belirsizlik oluşturmaktadır. Modern toplumlar risklerle mücadelede daha refleksif hale gelmişlerdir. Değerlendirme, adaptasyon ve yenilik süreçlerini içeren bu yaklaşım; yönetme, düzenleme, bilimsel çalışma yapma, teknolojik yeniliklerden faydalanma ve kamuoyunu bilinçlendirme faaliyetlerini içermektedir. Aynı şekilde risklerin deneyimi ve yönetimi giderek daha fazla bireyselleşmektedir.

Risklerin bireyselleşmesi, küresel dinamikler, savunmasız grupların daha fazla dışlanma ile karşılaşması, modern yaşamın güvencesizliği hatta sosyal güvenliğin piyasalaşması vb. özellikler risk toplumlarında evsizlik sorununun çok boyutlu incelenmesinin önünü açmaktadır (Beck, 1992b: 97-100). Risklerin küreselleşmesi ve sonuçlarının yerelleşmesi kapsamında çevresel felaketler, mali krizler ve neoliberal politikaların varlığı ve yükselişi risklerin doğasını oluşturmaktadır. Aynı şekilde modern toplumlarda bireyin karşılaştığı en önemli sorunlardan birini sosyal dışlanma oluşturmaktadır. Daha fazla bireyselleşen toplum, daha az kolektif sorumluluk almaktadır. Sosyal, ekonomik, kültürel dışlanmalar daha fazla marjinalleşmelere yol açmakta ve evsizlik riski buna bağlı olarak artma eğilimi göstermektedir. Diğer bir ifade ile evsizlik, sosyal dışlanmanın toplumsal bir yansımasıdır. Beck'in güvencesizlik analizi, evsizlik sorununun işgücü piyasalarında, konutlarda ve sosyal refah süreçlerinde artan belirsizlikler ve güvencesizlikler ile birlikte ele alınmasının önünü açmaktadır (Beck, 2000:211-215). Modern toplumlarda ortaya çıkan belirsizlikler ve güvencesizlikler bireylerin daha fazla sağlık ve mali krizlerle karşılaşması olasılığını artırdığından evsiz kalma olasılıklarını da aynı yönde arttırması beklenmektedir. Modern toplumlarda evsizlik riskine karşı hükümetlerin tutumu (sosyal devlet yaklaşımı) kök nedenleri çözmekten öte sonuçlarını hafifletme şeklindedir (Beck ve Chalmers, 1998: 28-32). Dolayısıyla bu sorun, önlenmesi için gereken yapısal bir sorun olmaktan çok yönetilmesi gereken bir soru niteliğine dönüşmüştür. Beck'in eleştirel yaklaşımı (Beck, 2006: 333-335) sosyal hayatta; acil durum barınakları ve geçici konut politikaları ile görülmektedir. Hükümetler bu ve benzeri politikalar ile sorunun kökünden çözümüne değil (örneğin yapısal ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi) ortaya çıkan etkisinin yönetilmesine odaklanmaktadır. Aynı zamanda geleceğin belirsizliği bağlamında istikrarsızlaşan işgücü piyasası, ailelerin dağılması, sağlık sorunu vb. ani ve öngörülemeyen durumların ortaya çıkması daha fazla sosyal güvenlik programını gerekli kılmıştır.

Bahsedilen bu risk kategorilerine karşı sorgulanan sosyal politikalar; marjinalleşmiş grupların doğasını kabul ederek sadece bu grupların ihtiyaçlarına karşılamak için bile daha subjektif geliştirilebilmektedir (Lyotard, 1984). Aynı zamanda bu yaklaşım, küresel çözümleri yerel seviyelere indirgemenin önünü açarken âdem-i merkeziyetçiliği ön plana çıkarmıştır. Diğer bir ifadeyle küresel, sosyal ve ekonomik bağlamlara uyarlanmak temel yaklaşımlardan biri haline gelmektedir (Faucoult, 1991: 87-89). Bunun yanında sorunlarının tek tip çözümlerini eleştiren postmodernist yaklaşım, esnek ve uyarlanabilir çözümleri de savunmaktadır (Harvey, 1989: 336-338). Bu yaklaşım sosyal politika sorunlarının çözüm sürecini tüm paydaşları dahil ederek katılımcı bir karar alma sürecini desteklemektedir. Bunun yanında sosyal devlet, sadece toplumsal refahı artırmak için hareket etmemekte aynı zamanda bireyin dayanıklılığını arttırmayı hedeflemektedir. Bu durum günümüz sürdürülebilir kalkınma politikalarının temeli açısından büyük önem taşımaktadır. Sistemsel baskıyı eleştirel yaklaşan postmodernizm; sosyal, kültürel ve ekonomik koşullara esnek ve duyarlı olacak şekilde tasarlanabilmekte, yerel düzeyde

yenilikçiliği ve katılımı teşvik etmekte ve yukarıdan aşağıya yaklaşımı dengelemektedir (Gunnel, 2011).

Bu kapsamda tarihsel gelişim süreci içerisinde sosyal devlet anlayışı modernizmin ve postmodernizmin karanlık yönünün dengelemede büyük rol oynamıştır. Günümüzde bu misyona daha fazla ihtiyaç vardır. Bu kapsamda yapılan risk toplumu tartışmaları; günümüz sosyal politikalarının gerekçesini, altyapısını ve ideolojik arka planını oluşturmaktadır. Bu özelliğin genellikler endüstriyel sosyal devlet anlayışını zayıflatan yönü ağır basmaktadır. Daha çok risklerin yönetimi ya da sonuçlarının hafifletilmesi şeklinde görülen bu rolün, risk toplumu özellikleri çerçevesinde yeniden dizayn edilmesi ve sosyal sorunların daha kapsamlı ve kökünden çözümünü esas alacak şekilde geliştirilmesi gerekmektedir.

Bu nedenle risk toplumu yaklaşımına bağlı olarak risk çözümlemelerinin sosyal güvenlik açısından insan kaynaklı ve küresel kaynaklı olarak sınıflandırılması çözümünün de yine bireysel ve küresel olması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu yaklaşım küresel çözümlerin yerelleştirilmesi adına önemli avantajlar sunarken hem geleneksel (birey/bireylerin çabası) hem de modern çözümlerin (sosyal devlet politikalarının) ele alındığı bütüncül bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Nitekim iklim krizine bağlı olarak yerinden edilmelerinin artması veya artma potansiyeli, savaş ve iç karışıklık vb. nedenlere bağlı olarak göçmenlik ve mültecilik sorununun artma potansiyeli, küresel ekonomik krizlere bağlı olarak yoksullaşma riskleri, salgın hastalıkların küresel bir nitelik taşıması, doğal afetlerin sonuçları itibariyle insan kaynaklı olması vb. özellikler sosyal politika sorunlarının artma potansiyelini göstermektedir. Bunun yanında bireyselleşme eğilimleri, küresel etki, sosyal dışlanma riski ve marjinalleşme, ekonomik güvencesizlik, artan belirsizlikler günümüz sosyal politikalarının geliştirilmesi adına büyük önem taşımaktadır. Diğer bir ifade ile risk toplumu özellikleri çerçevesinde yapılacak olan bir değerlendirme, hem küresel sosyal politikaların yerele indirgenmesinde hem de (birey ve sosyal devletin karşılıklı yer aldığı) bütüncül çözümlerin uygulanmasında önemli avantajlar sağlayacaktır.

2.2.Temel Tehlike Dinamikleri

Risk toplumlarında yoğunlaşan tehlike türlerini sosyal politikalar (sosyal güvenlik) açısından insan kaynaklı ve küresel kaynaklı olmaları bakımından şu şekilde sınıflandırmak mümkündür: İnsan kaynaklı beşerî tehlikeler, doğal kaynaklı tehlikeler (sel, dalga, dolu, fırtına, buz, lav, deprem, yıldırım vb.), biyolojik kaynaklı tehlikeler (yaşlılık, ölüm, hastalık, engellilik, analık, psikolojik vb.) ve sosyoekonomik kaynaklı tehlikeler (yoksulluk, fakirlik, açlık, işsizlik, enflasyon vb.). İnsan kaynaklı beşerî tehlikeler kendi arasında; insan iradesi ile başkasına zarar veren tehlikeler (hırsızlık, kundakçılık, yaralama, öldürme, baskın, savaş, isyan vb.) ve insan iradesi dışında kendisine ve başkasına zarar veren tehlikeler (hata, kusur, ihmal vb.) olmak üzere iki temel grupta toplamak mümkündür (Yazgan, 2011: 53-61). Aynı zamanda bahsedilen bu tehlikeler (Yazgan, 2011: 23-24), sosyal koruma ihtiyacını doğuran nedenleri oluştururlar. Ayrıca her birey ve toplum için söz konusu olduğundan evrensel bir özellik taşımaktadırlar. Ancak yaşanma olasılığı toplumların; demografik, sosyo-ekonomik, sosyolojik, jeolojik, jeopolitik, kültürel, gelişmişlik vb. özelliklere göre farklılaşabilmektedir. Bu kapsamda örneğin toplumun; yaşlı/genç nüfus oranı, nüfus artış hızı, ölüm oranları, cinsiyet dağılımı, milli gelir düzeyi, istihdam, enflasyon, yoksulluk oranları, örf, adet ve inançlar, kültürel yapı, dünyadaki konumu, deprem kuşağı, iklim krizinden etkilenme olasılığı, tehlikelerin kendisi veya sonuçları ile mücadele etme becerisi, sosyal devlet anlayışı vb. etkenler bu süreçte belirleyici rol oynamaktadır. Az gelişmiş toplumlardan gelişmiş toplumlara kadar karşılanması gereken bir

güvence ihtiyacını ortaya çıkaran bu tehlikelerin niteliği ve niceliği toplumdan topluma farklılık gösterebilmektedir. Tehlikeler insanlık tarihi kadar eskidir. Tüm toplum düzeylerinde var olmuştur. Bu durum tehlikelerin birçoğunun ortadan kaldırılmasının neredeyse imkânsız olmasına bağlıdır. Tehlikelerin bazılarının gerçekleşmesi kesin (yaşlılık gibi) iken bazıları olasılık dâhilindedir (deprem ve hava şartları gibi). Tehlikelerin sadece sonuçları ile değil kendisi ile de mücadele etmek gerekmektedir. Bu durum sosyal devlet anlayışı ile doğrudan bağlantılı bir durumu ifade etmektedir. Tehlikelerle mücadele hem geleneksel (birey/toplum) hem de modern (devlet) mücadeleleri önemli kılmaktadır. Mücadelelerin sürekliliği tehlikelerin oluşması ve zararlarının azaltılması sürecinde temel teşkil etmektedir.

Öte yandan ülkelerin küresel çapta sahip oldukları risk düzeyini ölçmeyi ve sıralamayı amaçlayan Risk Yönetim Endeksine (INFORM) göre tehlikelere yol açan riskler, toplum düzeyinde 0-10 arasında derecelendirimektedir. Endekste 0-2 risk çok düşük iken 2-3,5 risk düşük, 3,5-5 risk orta, 5-6,5 risk yüksek ve 6,5-10 risk çok yüksek anlamına gelmektedir. Bu riskler tehlike ve zarar görme açısından doğal kaynaklı ve insan kaynaklı olarak ayrılmıştır. Doğal kaynaklı riskler; deprem, tsunami, sel/su baskını, tropikal kasırga ve kuraklık başlıkları açısından incelenirken insan kaynaklı riskler; çatışma yoğunluğu ve çatışma riski açısından incelenmektedir. Zarar görme sosyo-ekonomik gruplar için mahrumiyet, eşitsizlik ve yardım bağımlılığı şeklinde değerlendirilirken ortaya çıkan etki, yerinden edilme ve diğer şeklinde ele alınmaktadır. Risklerle başa çıkma kapasitesi ise kurumsal ve yapısal açıdan değerlendirilmektedir. Kurumsal açıdan riski azaltma, yönetim ve denetim fonksiyonunu ön plana çıkarken aynı zamanda yapısal anlamda; haberleşme, altyapı ve sağlık sistemine erişim konuları önem kazanmaktadır. Buna göre 2023 yılı için Türkiye 4,7 değer ile orta düzeyli risk kategorisinde değerlendirilmektedir. Ancak riskin gerçekleşme şiddeti *yüksek* ve *artan* kategorisindedir (INFORM, 2023).

Aynı şekilde Küresel Risk Endeksinde (GRI) önümüzdeki iki yıl için; yanlış bilgi ve dezenformasyon, şiddetli hava olayları, sosyal kutuplaşma, siber saldırılar, uluslararası askeri çarpışmalar, ekonomik olanakların azalması, enflasyon, zorunlu göç, ekonomik düşüşler ve kirlilik temel risk alanlarını oluştururken 10 yıl için yine sırasıyla; aşırı hava olayları, dünya sisteminde kritik dönüşüm, biyoçeşitlilik kaybı ve ekosistemin bozulması, doğal kaynakların azalması, yanlış bilgi ve dezenformasyon, yapay zekanın olumsuz sonuçları, zorunlu göç, siber saldırılar, sosyal kutuplaşma ve kirlilik temel risk kategorilerinde değerlendirilmektedir (World Economic Forum [WEF], 2024).

Belirtilen özellikler doğrultusunda tehlikelerin evsizlik sorununu doğrudan ya da dolaylı olarak etkileme potansiyeli bulunmaktadır. Çünkü evsizlik insan kaynaklı tehlikeler başta olmak üzere doğal kaynaklı, biyolojik kaynaklı ve sosyo-ekonomik kaynaklı tehlikelerin bir sonucu olarak gerçekleşebilmektedir. Bu durumdan en fazla düşük gelirliler, yoksullar, azınlık grupları, engelliler, savaş ya da doğal afet mağdurları, bağımlılar vb. gruplar etkilenmektedir. Yaşanan tehlike gruplarına bağlı olarak farklı yaşam biçimlerini kapsayan evsizlik çoğunlukla; pansiyon ya da herhangi bir barınakta yaşama, mülteci olarak veya afet sonrası oluşan acil durum nedeniyle kamplarda yaşama, gecekondularda veya yetersiz konut yapılarında barınma, sokakta uyuma, yetimhanelerde veya hükümet destek merkezlerinde barınma, aileden aileye ya da arkadaşlardan arkadaşlara dönüşümlü yaşama vb. boyutlarda incelemektedir (Bektaş, 2014: 4-6; Homeless World Cup [HWC], 2024).

2.3.Evsizlik Sorunu, Tanım Karmaşası ve Boyutları

Evsizliği tanımlamak için kullanılan kelimelerin ne anlama geldiği ve neyi tanımlamak için kullanıldığı büyük önem taşımaktadır. Nitekim son yıllarda Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ve aktivistler, fiziksel bir adresi olmayan bireyleri tanımlamak için *unhoused* ve *houseless* kelimelerini kullanmalarına rağmen hükümet ve araştırma kurumları, evsiz veya konut güvensizliği yaşayan bireyleri tanımlamak için de *homeless* kavramını kullanmaya başlamışlardır (Kerman, 2022). Bu kapsamda İngilizcede *home* kavramı çoğunlukla *yuva* anlamında bir canlının yaşadığı yeri imgeleyen soyut bir kavram olarak kullanılırken *house* kavramı çoğunlukla konut/fiziki yapı anlamında (fiziki bir yapıyı karşı tarafa imgeleme amacı ile) bir canlının yaşadığı somut yapıyı tasvir eden bir kavram olarak kullanılmaktadır (Cambridge Dictionary, 2024; The Britannica Dictionary, 2024). Aynı şekilde *homeless* özellikle kaldırımlarda, çadırda, kamplarda, arabalarda veya karavanlarda barınaksız yaşayan insanları tarif etmek için kullanılırken *houseless*, çoğunlukla *ev* ve *yuva* arasındaki ayrımı ortaya koymak için kullanılmaktadır. Bu nedenle mutlak anlamda *houseless* tanımlanan bireyler *homeless* olmayabilmektedir. Nitekim *home* çoğunlukla içinde yaşadığımız kişisel topluluğu tanımlamak için ve sevdiklerimizi, evcil hayvanlarımızı, önemli ve duygusal anlam taşıyan değerli eşyalarımızı ve ritüellerimizi kapsarken *house* tüm bunların gerçekleştiği yapı olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda *homeless* kavramını *yuvasız*, barınacak hiçbir yeri yok ve sevdiklerinden uzak şeklinde çevirmek mümkün iken *houseless* kavramını *konutsuz*, (sevdikleri yanında olsa bile) barınacak evi yok anlamında, *unhoused* kavramını ise konutsuzlaşmış/konutsuzlaştırılmış şeklinde çevirmek mümkündür. Diğer bir ifade ile evsizliği (houseless) deneyimleyen insanların kesinlikle bir *yuvaları* (home) vardır. Ancak *konutları* olmayabilir. Ya da bir *barınakları* (house) olabilir ama sevdiklerinden uzak *yuvaları* (home) olmayabilir (Kerman, 2022). Bu nedenle evsizlik sorununun çözümünün merkezinde kavramların doğru kullanımının önemli bir yeri vardır. Diğer bir ifade ile teknik olarak evsizlik sorununun çözümünde sadece *homeless* merkezinde bir yaklaşım değil *houseless* hatta *unhoused* kavramlarını da kapsayacak şekilde daha geniş bir yaklaşım gerekmektedir.

FEANTSA (Evsizlerle Çalışan Ulusal Örgütlerin Avrupa Federasyonu)'nın geliştirmiş olduğu tipolojiye göre (ETHOS-Avrupa Evsizlik ve Konut Dışlanması Tipolojisi) evsizlerde 6 temel kategori bulunmaktadır. Bunlar: Kamusal ve dış alanlarda yaşayanlar, acil barınma yerlerinde yaşayanlar, barınma merkezlerinde yaşayanlar, kurumlarda yaşayanlar, konut eksikliği nedeniyle geleneksel olmayan konutlarda yaşayanlar ve konut eksikliği nedeniyle aile ve arkadaşlarıyla birlikte geleneksel konutlarda geçici olarak yaşayanlar şeklindedir (FEANTSA, 2007). Benzer bir sınıflama IGH (Küresel Evsizlik Enstitüsü) tarafından yapılmıştır. IGH evsizliği; *asgari düzeyde yeterli barınma erişimi olmama* durumu şeklinde tanımlarken bu tanımı üç temel kategoride incelemektedir (IGH, 2024).

- 1. Kategori, barınma imkânı olmayan kişilerden oluşmaktadır ve şu alt kategorileri içermektedir: 1.A. Sokaklarda veya açık alanlarda uyuyan kişiler, 1.B. Kamuya açık çatılı alanlarda veya insan yerleşimlerine yönelik olmayan binalarda uyuyan kişiler, 1.C. Arabalarında, rikşalarında, açık balıkçı teknelerinde veya diğer ulaşım araçlarında uyuyan kişiler, 1.D. Genellikle bir tür geçici örtüyle sokakta düzenli bir noktada yaşayan bireyler veya aileler diğer bir ifade ile kaldırım sakinleridir.
- 2. Kategori, geçici konaklama yerlerinde yaşayan kişilerden oluşmaktadır ve şu alt kategorileri içermektedir. 2.A. Gece barınaklarında kalan kişiler, 2.B. Evsiz yurtlarında ve diğer geçici konaklama türlerinde yaşayan kişiler, 2.C. Aile içi şiddetten kaçmak ama

sığınma evlerinde yaşayan kadınlar ve çocuklar, 2.D. Sığınmacılar, mülteciler ve diğer göçmenler için kamplarda veya kabul merkezlerinde/geçici konaklama yerlerinde yaşayan kişilerdir.

— 3. Kategori, son derece ve yetersiz konaklama koşullarında yaşayan kişilerden oluşmaktadır ve şu alt kategorileri içermektedir. 3.A. Arkadaşlarıyla ve akrabalarıyla geçici olarak yaşayan kişiler, 3.B. Şiddet tehdidi altında yaşayan kişiler, 3.C. Ucuz otellerde, pansiyonlarda ve benzeri yerlerde yaşayan kişiler, 3.D. Geleneksel konutlarda ve gecekondularda yaşayan kişiler, 3.E. İnsan yaşamına uygun olmayan geleneksel konutlarda yaşayan kişiler, 3.F. Karavan ve çadırlarda yaşayan kişiler, 3.G. Aşırı kalabalık ortamlarda yaşayan kişiler, 3.H. Gecekondularda/gayri resmi yerleşim yerlerinde yaşayanlar da dahil olmak üzere geleneksel olmayan binalarda ve geçici yapılarda yaşayan kişilerdir.

Evsizliği ölçmek adına her ne kadar farklı ölçü birimleri geliştirilmiş olsa da kavramın; sokakta uyuma, kamusal alanlarda uyuma, acil durum barınaklarında barınma gibi farklı özellikleri kapsaması ölçmeyi zorlaştırmaktadır. Aynı şekilde ülkelerin evsizleri farklı kategorilerde değerlendirmeleri, farklı şekillerde tanımlamaları ve ölçmeleri, verilerin elde edilmesini ve karşılaştırılmasını zorlaştırmaktadır. Yine de bir hareket noktası olması açısından *temel barınma ihtiyacının karşılanamaması durumu;* yoksulluk, daha kötü fiziksel ve ruhsal sağlık ile daha kısa yaşam süreleri ile birlikte dikkate alınmaktadır. Bu kapsamda Homeless World Cup [HWC] (2024) raporuna göre; dünya genelinde 150 Milyon kişinin evsiz olduğu belirtilmektedir. Ancak gerçek rakamın çok daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakam dünya nüfusunun %2'sine denk gelmektedir. Avrupa'da sokakta yatan ve geçici konaklama yerlerinde yaşayan bireylerin sayısı son 10 yılda %70 artmıştır (Homeless World Cup [HWC], 2024). Örneğin Our World in Data (2023) verilerine göre evsizlik sorunu (100 bin kişi başına tek bir zaman diliminde evsiz olduğunu bildiren nüfus açısından) sokaklarda veya kamusal alanlarda yaşama dünyada genelinde ; Çekya (86), ABD (76), İzlanda (52) ve Almanya'da (46) yaygın iken geçici konaklama veya barınaklarda yaşama; Birleşik Krallık (410), Fransa (299), İrlanda (253), Almanya (213), Çekya (198) ve Yeni Zelanda'da (131) yaygın olduğu görülmektedir. İki farklı durum birlikte ele alındığında ise evsizliğin en fazla Portekiz (103) ve Kosta Rika'da (103) yaygın olduğu görülmektedir. Evsizliğin en az yaygın olduğu ülkelerin başında ise Japonya, Yunanistan, Finlandiya, Güney Kore ve Norveç gelmektedir. Türkiye'de ise sokaklarda veya kamusal alanlarda yaşayanlar için herhangi bir veri yok iken geçici konaklama veya barınakta kalanlar için 100 bin kişide 6 kişi olarak görülmektedir. (Our World in Data, 2023).

Başka bir araştırma olan Downtown Street Team (2024) araştırmasına göre ise Pakistan'da 8 Milyon, Bangladeş'te 5 Milyon, Afganistan'da 4,6 Milyon ve Nijerya'da 4,5 milyon evsiz bulunmaktadır. Yine aynı kaynağa göre Türkiye'de 70 bin evsiz bulunmaktadır (World Population Review, 2024). Bunun yanında ABD'de bir yıl içerisinde evsizliği deneyimleyen kişi oranı 2010 yılında %0,21 olarak belirtilmiş iken sonraki 10 yıllık süre zarfında bu oran düşme eğilimine girerek 2019 yılında %0,17 olarak gerçekleşmiştir. 2022 yılından sonra tekrar yükselme eğilimine giren bu oran 2023 yılı itibariyle %0,19 olarak gerçekleşmiştir. Bu şekilde belirlenen evsizlik oranları daha fazla insanı içermektedir (Herre, vd., 2024). Nitekim 2020 yılı itibariyle ABD'de 580.466 kişi evsiz olarak kaydedilmiştir. Bunlardan 406.326'sı birey iken 174.139'u çocuklu ailelerden oluşmaktadır. Özellikle ırk temelli azınlık gruplarında daha yüksek düzeyde evsizlik yaşanmaktadır. Afro-Amerikanlar nüfusun %13'ünü evsizlerin ise %40'ından fazlasını oluşturmaktadır. Bunun yanında Amerikan yerlileri, Alaska yerlileri, Yerli Hawaililer,

Pasifik Adalılar ve Hispaniklerde evsizlik oranları daha yüksek seyretmektedir (Downtown Street Team, 2024). Öte yandan küresel çapta evsizlik sorununa ve çözüm yöntemlerine ilişkin dikkat çeken başlıklar şu şekilde sıralanabilir:

- Evsizliğin temel nedenleri arasında; uygun fiyatlı konut eksikliği, işsizlik, yoksulluk, düşük ücretler, ruhsal sağlık ve ihtiyaç duyulan hizmetlerin eksikliği, madde bağımlılığı ve ihtiyaç duyulan hizmetlerin eksikliği, aile içi şiddet, travma sonrası stres bulunmaktadır (Project Homeless Connect [PHC], 2024). Örneğin 2023 yılında ABD'de yapılan bir araştırmaya göre evsizlik sorununun ortaya çıkmasında işsizlik %24 etkili iken alkol ve uyuşturucu kullanımı %11, boşanma ve ayrılma %9, el koyma/tahliye %8 ve diğer nedenler %8 etkili olmuştur. Yine aynı araştırmaya göre en büyük sistemsel nedeni, uygun fiyatlı konut eksikliği dolayısıyla konut edinme imkanının yetersizliği oluşturmaktadır. Aynı şekilde artan ekonomik eşitsizlik uygun programlara yetersiz yatırımlar, sistemsel ve yapısal ırkçılık önde gelen nedenlerdendir (Olivet, 2023).
- Küresel anlamda evsizlik, erkekler arasında daha fazla olma eğilimi gösterirken bu durum kimi zaman değişiklik göstermektedir. 2021 yılı itibariyle Birleşik Krallık'ta (%67) ve Yeni Zelanda'da (%52) kadınlarda evsizlik daha yaygın iken Kosta Rika'da (%88) ve Kolombiya'da (%90) erkeklerde evsizlik oranı daha yüksektir (Herre vd., 2024; Our World in Data, 2023)
- Ülkeler bazında verilerin belirsizliği ve veri elde etme yöntemlerinin güvenilir olmaması, küresel evsizlik oranlarının karşılaştırılmasını daha da karmaşık hale getirmiştir. Evsizleri saymanın son derece güç olması ve evsiz olmanın net/standart bir tanımının olmaması, hükümetlerin sorunu genelde küçümsemesi ve birçok evsizin durumunu ifade etmekten çekinmesi evsiz sayılarının tespitinde yaşanan başlıca sorunlardır. Küresel çapta evsizliğin nedenleri iç içe geçmiştir ve bu nedenler çoğunlukla *domino etkisi* yaratmaktadır. Kadınlar arasında evsizliğin en önemli nedenlerinden birini aile içi şiddet oluşturmaktadır. Ayrımcılığın ve dışlanmanın yaygın olduğu toplumlarda (özellikle ırk ayrımcılığı) evsizlik daha yaygın görülmektedir. Kira ödeyememek ya da uygun fiyatlı konut sıkıntısı çekmek evsizliğin en önemli nedenlerinden biridir. Evsizlik oranlarının yükselmesinin suç oranlarını artırma (mağduriyet yaşama ya da yaşatma) potansiyeli vardır (Batterham vd., 2021, s. 15-16; PHC, 2024).
- Evsizlik sorunun önemli boyutlara ulaştığı İngiltere/Cambridge'de minimum modüler evler ve diğer nakliye konteynırları temel çözüm politikaları arasındadır (Henry, 2021).
- Aynı şekilde evsiz insanlara yönelik eğitim programlarının fonlanması amacıyla hareket eden sosyal girişim projeleri, evsiz sorununun çözümünde önemli bir yere sahiptir. Bu kapsamda örneğin İngiltere'de faaliyet gösteren Scwab Sosyal Girişimcilik Vakfı 190 ülkede 662 milyondan fazla insanın hayatını değiştirmiştir. Bu süreçte kullanılan en etkin yöntemlerden birisi ise oluşturulan internet sitesi üzerinden *bağış toplama* girişimidir (Masterson, 2021).
- Evsizlik sorunuyla mücadele konusunda etkin kullanılan yöntemlerden biri de *doğrudan parasal yardımların* yapılmasıdır. Örneğin Kanada'da yapılan bir araştırmada 50 evsiz kişiye tek seferde 5000 dolardan fazla para ödenirken (deney grubu), 65 evsize hiçbir ödeme yapılmamıştır (kontrol grubu). Sonuç olarak nakit para alan grupta evsiz geçirilen gün sayısı %77'den %49'a düşerken yardım edilmeyen grupta evsiz geçirilen gün sayısı %64'ten %78'e yükselmiştir (Marchant, 2020).
- Evsizlik sorunuyla mücadele yöntemlerinden bir diğerini *önleyici yaklaşım politikaları* oluşturmaktadır. Örneğin İskoçya'da insanların evlerini kaybetmesine neden olan

sorunlar *kaynakta* çözümlenmeye çalışılmaktadır. Bu kapsamda yapılan bir araştırmaya göre evsiz insanların ve evsiz kalma riski taşıyan insanların genel nüfusa oranla 3 kat daha fazla acil servislere gitme ve hastanelerde bulunma eğiliminin olduğu ortaya koyulmuştur. Aynı şekilde ruh sağlığı tedavilerine ihtiyaç 20 kat, uyuşturucu tedavisi hizmetlerine ihtiyaç ise 132 kat daha fazla artmaktadır. Bu nedenle sağlık sorunlarıyla mücadeleden önce *bir ev bulma stratejisinin* uygulanması etkili olmuştur. Benzer stratejiler Finlandiya'da da uygulanmaktadır. Buna göre: Kamu kuruluşlarının konut profesyonelleri ile işbirliği halinde bulunmaları, sorunun daha erken teşhis edilmesi ve bu kapsamda kişilerin konut durumlarının yakından takip edilmesi, yerel konseylerin 12 ay boyunca uygun konaklama hizmeti sunmasının sağlanması vb. politikalar öncelikli hale getirilmiştir (Broom, 2021).

- Öte yandan Türkiye'de belirsiz istatistiksel verilerle birlikte (Organisation for Economic Co-Operation and Development [OECD], 2024: 17) evsizliğe neden olan faktörler arasında; enflasyon, işsizlik, sınırlı konut, güvenli olmayan ev hayatı, akıl hastalığı, bağımlılık, göç ve belgesiz vatandaş statüsünün varlığı bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye'de (Decker, 2020):
    - Evsizlerin toplam sayısı bilinmemektedir. Bu durum evsizlerin önemli bir sorun olarak görülmemesinden, evsizler için ayrılan kaynakların yetersizliğinden ve evsiz bir vatandaşın kayıt yaptırması için gerekli olan evrakları zamanında teslim edememesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla toplam evsiz sayısının tahmin edilenden çok daha fazla (150 bin düzeyinde) olduğu düşünülmektedir.
    - Özellikle yaşanan *ekonomik durgunluk* ve *işsizlik* oranlarının yüksek seyretmesi Türkiye'de evsizlik sorununun temel nedenleri arasında görülmektedir.
    - Evsizler çoğunlukla kalabalık kentlerde bulunmaktadır. İstanbul evsizlik sorunu için önemli bir potansiyel taşımaktadır. Aynı şekilde yaşanan suç ve çatışma olayları evsizler için en önemli sorun alanlarıdır.
    - Türkiye'de yaşanan sert hava koşulları ve doğal afetler, evsizlik potansiyeli için diğer önemli nedenler arasında gösterilmektedir. Mülk kaybına, bedensel zarara hatta ölüme yol açabilen doğal afetlere karşı yetersiz önlemler ve afetlerin gerçekleşmesi durumunda yaşanan aksaklıklar en temel sorun alanlarını oluşturmaktadır.
    - Evsizlik sorununun önlenmesinde ve evsizlerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasında yürütülen politikalar yetersizdir.
- Bu kapsamda örneğin 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan depremler ile Birleşmiş Milletler [BM] uzmanları, Türkiye'de yaklaşık 1,5 milyon kişinin evsiz kaldığı uyarısında bulunmuştur (American Red Cross, 2024; UN Türkiye, 2023). Bunun yanında Türkiye'de (Akyıldız, 2018: 73-75; Reddit, 2019; Yüksel, 2023: 3-6):
    - Evsizlerin büyük çoğunluğunu erkekler oluşturmaktadır (%95). Bunun en önemli nedenini; erkeklere yönelik sığınma evlerinin olmaması ve kadın yakınları tarafından erkeklerin misafir edil(e)memesi oluşturmaktadır.
    - Toplamda tahmin edilen düzeyde evsiz birey yoktur. Bunun temel nedenini aile bağları ve dostluk/arkadaşlık ilişkilerinin halen güçlü olması oluşturmaktadır. Örneğin Türkiye'de aileler çocuklarının iyi bir iş bulana kadar kendileriyle yaşamalarına izin vermektedir. Hatta sonrasında bile kendileriyle birlikte kalmalarına izin vermeleri durumu bunun en temel göstergelerinden birisidir.

Aynı şekilde evsiz kalabilecek kadar fakir olan bireyler akrabalarından veya hükümetten çok rahat yardım alabilmektedir.

- Büyük şehirlerde yaşanan gettolaşma evsizlik sorunu önleyen en önemli oluşumlar olarak görülmektedir. Özellikle hükümetin bu tür yapıları yıkmaması zamanla bu yapıların yasal hale gelmesi (imar affı) evsizliği önleyen temel argümanlardandır.
- Türkiye'de faaliyet gösteren travma sonrası stres bozukluğu veya diğer psikiyatrik hastalıkların tedavi edilebileceği ruh ve sinir hastalıkları hastanelerinin varlığı evsizlik sorununun önlenmesinde bir diğer etki olarak görülmektedir.
- Aynı şekilde Türkiye'de evsizlere yönelik; Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın, İçişleri Bakanlığı'nın, Büyükşehir Belediyelerinin vb. kurumların evsizlere yönelik önemli girişimleri, projeleri ve stratejileri bulunmaktadır.

3.BİR RİSK TOPLUMU OLARAK TÜRKİYE VE SÜRDÜRÜLEBİLİR ÇÖZÜM PRATİKLERİ

Evsizlik sorununu risk toplumu yaklaşımından hareketle geleneksel yaklaşımlardan (endüstri toplumlarında sosyal devlet anlayışından) öte postmodern yaklaşımlar (risk toplumlarında sosyal devlet anlayışı) çerçevesinde ele almak daha kesin ve köklü çözümlerin geliştirilmesi adına büyük önem taşımaktadır. Bu yaklaşım; küreselden yerele sosyal politikaların uygulamasının, daha marjinal gruplara yönelik spesifik politikaların uygulanmasının, yerel yönetimlerin ve diğer paydaşların daha aktif katılımının, bireysel çabaların da olması gereğinin önemini ön plana çıkarmaktadır. Bu nedenle gerek Beck gerek Giddens risk sınıflandırmalarından hareketle sosyal güvenliğe yol açan temel tehlike dinamiklerinin yeniden değerlendirilmesi sosyal politikaların daha kapsamlı ve daha köklü olmasının önünü açacaktır. Ayrıca bu yaklaşım, sosyal güvenlik sorumluluğunun sadece sosyal devlete yüklemek yerine, bireysel çabaları da önemli hale getirdiği için hem geleneksel de hem modern sosyal güvenlik yaklaşımlarının uygulandığı bütüncül bir çerçevenin önemini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla potansiyel risk alanlarının her geçen gün daha da yaygınlaştığı Türkiye'de köklü çözümlerin üretilmesi sürecinde söz konusu yaklaşımın daha etkili olacağı düşünülmektedir. Nitekim Türkiye sahip olduğu; coğrafi, jeolojik, siyasi, sosyal, ekonomik ve demografik özellikleri ile birçok sorun potansiyelini bünyesinde barındırmaktadır. Potansiyel riskler ve tehlikelerin gerçekleşme olasılıklarının yoğunluğu, evsizlik başta olmak üzere birçok sosyal politika problemine kaynaklık etmektedir.

3.1.Evsizlik Sorunu Açısından Temel Tehlikeli Potansiyelleri

3.1.1.İnsan Kaynaklı Beşerî Tehlikeler

İradeye bağlı tehlikeler açısından; boşanma, ev içi şiddet, geniş aile yapısının bozulma eğilimi ve bağımlılık oranları belirleyici bir etkiye sahip iken hata, kusur, ihmal dahilinde irade dışı tehlikeler arasında özellikle kazalara/iş kazalarına bağlı engellilik ve ölüm olayları kişinin kendisini ve/veya ailesini evsizlik riski ile karşı karşıya getirmektedir. Nitekim 2001 yılında 91.994 (%1,41) olan *boşanma* sayısı yıllar içerisinde yükselerek 2022 yılında 182.437'ye (%2,15) yükselmiştir. Evlenen sayısı 2001 yılında 544.322 iken bu rakam 2008 yılında 641.973 (%9) ve 2023 yılında 565.435 (6,63) olarak gerçekleşmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2024). Diğer bir ifade ile Türkiye'de boşanma oranları artma eğilimi gösterirken evlenme oranları azalma eğilimi göstermektedir. Bunun yanında ev içi şiddet olayları özellikle *kadına şiddet olayları* önemli bir problem alanı olmaya devam etmektedir. Nitekim 2007-2021 yılları

arası ev içi şiddet acil yardım hattı bildirimlerinin %79,80'i kadına şiddet olaylarından oluşmaktadır (Türkiye Kadın Dernekleri Federasyonu [TKDF], 2023). Geniş aile yapısının bozulma eğilimi de yine evsizlik sorununa zemin hazırlayan bir diğer etkendir. Nitekim Türkiye Aile Yapısı Araştırması 2021 verilerine göre 65 yaş ve üzeri olan bireylerin kendine bakamayacak duruma geldikleri zaman %34'ü oğullarının yanında, %12'si kızlarının yanında kalmak istemektedir (TÜİK, 2023).

Öte yandan Türkiye tütün, alkol, ilaç ve madde kullanımı ve bu kapsamda oluşabilecek bağımlılıklar açısından önemli oranda riskler taşımaktadır (T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü [EGM], 2018: 13). Buna göre 2021 yılında Türkiye genelinde uyuşturucu suçlarından dolayı polis tarafından 264.202 şüpheliye işlem yapılmıştır. Bu şüphelilerden 43.452 kişiye anket uygulanmış ve bu kişilerin %64'ünün hayatının herhangi bir döneminde en az bir kez uyuşturucu madde denediği saptanmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı EGM, 2022). Aynı şekilde Türkiye'de gençlerin büyük çoğunluğu bağımlılık riski taşımaktadır (YEŞİLAY, 2024). 2022 yılı için 15+ yaş üzeri tütün mamulleri kullanımı (her gün kullanım) artmaktadır. 2014 yılında %49,8 olan bu oran 2022 yılı itibariyle %59,2'ye yükselmiştir. Aynı şekilde tütün mamulleri kullanma 2014 yılına kıyasla erkeklerde kısmen sabit kalma eğiliminde iken kadınlarda yükselmektedir (%13,12-%15,5) (TÜİK, 2024).

Hata, kusur, ihmal dahilinde irade dışı tehlikeler arasında ise özellikle kazalara/iş kazalarına bağlı sonuçlar belirleyici rol oynamaktadır. Bu kapsamda örneğin 2021 yılında iş kazası geçiren sigortalı sayısı %11,4 iken bu kazaların %27,7'si ölüm ile sonuçlanmıştır. Nitekim 2021 yılında Türkiye'de 511.084 iş kazası gerçekleşmiştir. Yaşanan kazaların %11,4'ü inşaat sektöründe yaşanmıştır. Bu oran AB ortalamasının çok üstünde seyretmektedir. Dolayısıyla yaşanan kazalar, engelli kalma olasılığını da artırmaktadır (Sosyal Güvenlik Kurumu [SGK], 2022). Bahsedilen grubu deazavantajlı konuma düşüren bu tür olaylar, evsizlik riskinin başka bir boyutunu oluşturmaktadır.

3.1.2.Doğal Kaynaklı Tehlikeler

AFAD verilerine göre Türkiye'nin coğrafya itibariyle en etkin deprem kuşaklarından biri olan Akdeniz-Alp-Himalaya kuşağında yer alması deprem risklerini her zaman öncelikli hale getirmiştir. Aynı şekilde Türkiye'nin iklim krizinden öncelikli etkilenen Akdeniz Havzasında yer alması ve Akdeniz Havzasının küresel ısınmadan 1,5 kat daha fazla ısınması özellikle klimatik afetleri tetiklemektedir. Bu bölgede yaşanan 2 ^{o}C'lik bir sıcaklık artışının beklenmeyen hava olayları, sıcak hava dalgaları, kuraklık, orman yangını sayılarında ve etkilerinde artışlar, biyolojik çeşitlilik kayıpları, turizm gelirlerinde azalmalar, tarımsal verim kayıpları vb. sorunları tetikleme potansiyeli her geçen gün artmaktadır. Buna göre Türkiye; jeolojik, meteorolojik ve topoğrafik yapısıyla sıklıkla doğa kaynaklı afetlere maruz kalan bir coğrafyada bulunmaktadır. Bulunduğu coğrafi konumu nedeniyle sıklıkla başta depremler olmak üzere heyelan, su baskını, kaya düşmesi, çığ vb. afetlerle karşılaşmaktadır. AFAD verilerine göre; 2020 yılında büyüklüğü 4.0'ın üstünde depremler %35,47 iken fırtına, dolu, aşırı kış koşulları vb. %29,83; sel/su baskını %19,56; heyelan %11,82; kaya düşmesi %1,88; çığ %1,22; obruk %0,22 olarak gerçekleşmiştir. 2022 yılında büyüklüğü 4.0'ın üstünde depremler %91,61 iken heyelan %3,74; sel/su baskını %1,96; fırtına, dolu, aşırı kış koşulları vb. %1,96; kaya düşmesi %0,60; çığ %0,08 olarak gerçekleşmiştir. 2023 yılında sel/su baskını %39 iken orman yangını %32; büyüklüğü 4.0'ın üstünde depremler %16; heyelan %11; çığ ve aşırı kar yağışı %2 olarak gerçekleşmiştir (T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı [AFAD], 2024).

3.1.3.Biyolojik Kaynaklı Tehlikeler

TÜİK verilerine göre 2023 yılı sonu itibariyle Türkiye'nin nüfusu 85.272.377'dir. Genç nüfus (15-24 yaş) oranı %15,1'dir. Bu oranın 2030 yılında %14, 2040 yılında %13,4 2060 yılında %11,8 ve 2080 yılında %11,1 olması beklenmektedir. 65 yaş ve üzeri nüfus 2018 yılında %8,8 iken 2023 yılında %10,2 olmuştur. Bu oranın 2040 yılında %16,3 ve 2080 yılında %25,6 olması beklenmektedir. Aynı şekilde 2018 yılında %23,4 olan 0-14 yaş çocuk nüfusu oranı 2023 yılında %21,4'e yükselmiştir. Bu oranın 2040 yılında %19,3 2080 yılında ise %15,7 olması beklenmektedir (TÜİK, 2024). Bu demografik veriler Türkiye'de nüfusun yaşlandığını göstermektedir. Bu durum halen önemli bir potansiyel taşıyan genç nüfusa yönelik stratejilerin önemini ortaya koyarken diğer yandan özellikle evsizlik sorunu yaşama potansiyeli yüksek olan yaşlılara yönelik stratejilerin geliştirilmesi gereğini ortaya koymaktadır.

Aynı şekilde biyolojik tehlikeler kapsamında Nüfus ve Konut Araştırmasına göre Türkiye'de en az bir engeli olanı nüfus oranı %6,9 dur. Engellilik erkeklerde %5,9 iken kadınlarda %7,9 dur. Aynı şekilde Türkiye'de en fazla süreğen hastalıklara bağlı engellilik yaygın iken bunu zihinsel ve ortopedik engellikler takip etmektedir (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021).

3.1.4.Sosyoekonomik Kaynaklı Tehlikeler

TÜİK verilerine göre Haziran 2022 döneminde %78,62 olan TÜFE (Tüketici Fiyat Endeksi) oranı Haziran 2023 döneminde %38,21 gerilerken bu oran Mayıs 2024 döneminde %75,45 ve Haziran 2024 döneminde %71,60 olarak gerçekleşmiştir. Ana harcama gruplarına göre yıllık değişim sağlıkta %78,51 lokanta ve otellerde %90,67 konutta %94,72 ve eğitimde %107,11 olarak gerçekleşmiştir. Haziran 2024 döneminde aylık TÜFE artışlarında konut %3,79 ile ilk sıradadır (TÜİK, 2024). Ağustos 2024 dönemi itibariyle 12 aylık enflasyon ortalaması baz alınarak belirlenen kira artış oranı %65,93 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde özellikle kira artış oranlarındaki %25 sınırının kaldırılması önemli bir etki oluşturmuştur (TÜİK, 2024). Ayrıca Türk-iş Mayıs 2024 dönemi itibariyle açlık sınırını 18.978,77 olarak hesaplarken yoksulluk sınırını 61.820,10 olarak hesaplamıştır (TÜRK-İŞ, 2024). Mevsim etkisinden arındırılmış işsizlik oranı Mayıs 2022 döneminde %11,1 iken bu oran Mart 2023 döneminde %10 olarak gerçekleşmiştir. Aynı oran Mart 2024 %8,6 olarak gerçekleşmiştir. Kadınlarda işsizlik %12 iken erkeklerde %6,8'dır. Genç işsizliği ise Mart 2024 döneminde %15,1'dir. Bu oran kadınlarda %21,2 iken erkeklerde %11,2'dir (TÜİK, 2024). 2022 PISA (Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı) verilerine göre Türkiye; matematik, sorun çözme, okuma ve fen bilgisi alanlarında OECD ortalamalarının altındadır (MEB, 2023). Aynı şekilde gelir dağılımında en düşük geliri olan %20'lik grubun milli gelirden aldığı pay 2022 yılı için %5,9 iken en yüksek gelir grubunun aldığı pay %49,8 olarak gerçekleşmiştir. Diğer bir ifade ile en düşük gelir grubu ile en yüksek gelir grubu arasındaki fark yaklaşık 8,44 kattır. 2013 yılında bu fark 7,40 kat iken sonraki yıllar yaşanan dalgalanmalar (TÜİK, 2024) ile beraber gelir dağılımı eşitsizliklerin halen önemli bir problem olduğu görülmektedir.

Öte yandan Türkiye, dünyada en fazla sayıda mülteciye ev sahipliği yapan ülkelerin başında gelmektedir. Yaklaşık 3,2 milyon Suriyeli mültecinin yanı sıra 220 bin düzeyinde diğer uyruklardan kişilere ev sahipliği yapmaktadır. Bu nüfusun %73,9'u kadın ve çocuklardan oluşmaktadır. Genç nüfus oranı %18,5 düzeyindedir. En fazla mülteci nüfusu Temmuz 2024 itibariyle İstanbul (530.272), Gaziantep (430.188), Şanlıurfa (272.919), Hatay'da (255.732) ve Adana'da (218.396) bulunmaktadır. Yerel nüfusa oranı açısından en yoğun il Kilis (%30,9) iken bunu Gaziantep (%16,6) takip etmektedir (Mülteciler Derneği, 2024; United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR], 2024).

Bunun yanında CISCO 2021 Dijital Hazırlık Endeksine göre Türkiye; güvenli içme suyu konusunda sorun yaşayan ve su fakiri olma yolunda ilerleyen bir ülkedir. Bütçeden Araştırma ve Geliştirmeye (Ar-Ge) ayrılan pay OECD ortalamasının çok gerisinde olup hukukun üstünlüğü konusu temel sorun alanlarını oluşturmaktadır. İş yapma kolaylığı endeksi, lojistik performans ve elektriğe ulaşım verileri AB ve OECD ortalamalarının gerisinde bir görünüm arz etmektedir (San Francisco Digital Readness Index [CISCO], 2021). Bu kapsamda bahsedilen veriler evsizlik sorununu tetikleyen ve bu sorunun büyümesine yol açan temel nedenleri ortaya koymaktadır.

Buraya kadar yapılan açıklamalara bağlı olarak Türkiye'de evsizliğe yol açan temel tehlike dinamiklerini şu şekilde gruplandırmak mümkündür:

- *İnsan Kaynaklı Beşerî Tehlikeler*
  - *İradi Tehlikeler*: Boşanma olaylarının yükselmesi, ev içi şiddet eğiliminin artması, geniş aile yapısının bozulma eğilimi, madde bağımlılığının artma eğilimi vb.
  - *İrade Dışı Tehlikeler*: Kazaların/İş kazalarının yüksek oranda seyretmesi ve yol açtığı dezavantajlılık vb.
- *Doğal Kaynaklı Tehlikeler*: Akdeniz-Alp-Himalaya deprem kuşağında bulunma, Akdeniz havzasında yer alma dolayısıyla iklim krizinden öncelikli etkilenen ülkelerden olması buna bağlı olarak artan; fırtına, sel/su baskını, orman yangınları, çığ, heyelan vb. afetler.
- *Biyolojik Kaynaklı Tehlikeler*: Demografik verilere bağlı olarak nüfusun yaşlanması bunun yanında genç nüfusun halen önemli bir potansiyel taşıması.
- *Sosyoekonomik Kaynaklı Tehlikeler*: Enflasyon oranlarının yüksek seyretmesi özellikle konut ve kira enflasyonu, açlık ve yoksulluk sınırının önemini koruması, işsizlik oranın önemli düzeyde seyretmesi, eğitim sisteminde yaşanan aksaklıklar, gelir dağılımında yaşanan adaletsizlik, mülteci ve sığınmacı nüfusunun oransal artışı (özellikle İstanbul, Gaziantep, Şanlıurfa, Hatay, Adana illeri), işsizliğe yol açan doğrudan ya da dolaylı etkenler (iş yapma kolaylığı, lojistik, elektrik gibi konular) vb.

3.2.Evsizlik Sorununun Çözüm Pratiği: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

Uluslararası mevzuat açısından konut hakkının iki temel gerekçesini Birleşmiş Milletler Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi (BMİHEB) (madde 25) ile Ekonomik, Sosyal, Kültürel Uluslararası Haklar Sözleşmesi (11. Madde) oluşturmaktadır. Bu iki düzenlemeye göre; *herkes yeterli beslenme, giyim, konut da dâhil olmak üzere kendisi ve ailesi için yeterli bir yaşam düzeyine sahip olma ve yaşam koşullarını sürekli geliştirme* hakkına sahiptir. Aynı şekilde ulusal mevzuatta konut hakkı, 1982 Anayasası'nın 17., 56. ve 57. Maddelerinde düzenlenmiş ve *bireylerin sağlıklı bir çevrede yaşama ve barınma hakları* koruma altına alınmıştır. Bu kapsamda; herkes yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir (17. Madde). Aynı şekilde herkesin sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama hakkı vardır (56. Madde). Ayrıca konut hakkı başlığı altında devlet; şehirleri, özelliklerini ve çevre şartlarını gözeten bir planlama çerçevesinde konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alacak ve bu kapsamda toplu konut teşebbüslerini destekleyecektir (madde 57).

Barınma hakkı küresel bir hak olarak ele alındığında temelde *kozmopolitizm* kavramı çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Kozmopolitizm Sokrates'in kendisini kozmoslu olarak tanıtmasına kadar dayandırılmaktadır. Kozmopolitizmde *kosmos* evreni tanımlarken *polities* vatandaşı tanımlamaktadır. Diğer bir ifade ile kozmopolitizmde haklar küreseldir. Çünkü birey temel haklara zaten dünya vatandaşı olmasından dolayı sahiptir. 18. yy.'ın sonlarında Kant ile bu terim, ulusal vatandaşlığın ötesinde dünya vatandaşlığını tanımlayan bir anlam kazanmış ve yeni

bir insan tasavvurunun önünü açmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında geliştirilen uluslararası insan hakları hukukunda bu yaklaşım yükseltilmiştir. Aynı şekilde dünya vatandaşlığı, özellikle ticaretin artması (günümüzde küreselleşme, iletişim teknolojileri ve sosyal medya) ile dünya düzleminde gerçekleştirilmek istenen bir *ütopyacı* beklenti çerçevesinde şekillenmektedir. Ayrıca bu durum her şeyden önce insanın sadece insan olmasının bir sonucu olarak belirli haklara sahip olacağı yeni bir dünya hukuk düzeninin ve kamusal alanın yaratılması anlamında da açıklanmaktadır. Dolaysıyla *kozmopolitizm* bir milletin ya da etnik grubun üyesi olunduğu için değil yalnızca *insan* olunduğu için sahip olunan küresel hakları tanımlamaktadır (Benhabib, 2017: 22-29).

Bu kapsamda özellikle 21.yy'ın ilk çeyreğinde küresel hakların korunmasında ve yeni hakların elde edilmesinde bir kılavuz özelliği taşıyan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) önemli bir yere sahiptir. SKH'ler; 1992 Rio Dünya Zirvesi, 2000 New York Milenyum Zirvesi, 2002 Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi, 2012 Rio+ 20 Zirvesi, 2013 Açık Çalışma Grubunun oluşturulması ve ardından 2015 yılında sürdürülebilir kalkınma için 2030 Gündem'inde 191 ülkenin katılımı ile kabul edilmiştir. SKH'ler 1.Yoksulluğa son, 2.Açlığa son, 3.Sağlık ve kaliteli yaşam, 4.Nitelikli eğitim, 5.Toplumsal cinsiyet eşitliği, 6.Temiz su ve sanitasyon, 7.Erişilebilir ve temiz enerji, 8.İnsana yakışır iş ve ekonomik büyüme, 9.Sanayi, yenilikçilik ve altyapı, 10.Eşitsizliklerin azaltılması, 11.Sürdürülebilir şehirler ve topluluklar, 12.Sorumlu üretim ve tüketim, 13.İklim eylemi, 14.Sudaki yaşam, 15.Karasal yaşam, 16.Barış, adalet ve güçlü kurumlar, 17.Amaçlar için ortaklıklar olmak üzere 17 temel başlıktan oluşmaktadır (United Nations [UN] Türkiye, 2024).

SKH'ler evsizlik sorunu ile doğrudan veya dolaylı olarak bağlantılı olup mücadele stratejilerinde önemli ipuçları sunmaktadır. Nitekim evsizlik sorunun önlenmesi ve çözümlenmesi açısından 1.Yoksulluğa son stratejisi, yoksulluğun tüm biçimlerini her yerde sona erdirmek amacı ile tanımlanırken 2.Açlığa son stratejisi, açlığı bitirmek, gıda güvenliğine ve iyi beslenmeye ulaşmak ve sürdürülebilir tarımı desteklemek amacı ile tanımlanmaktadır. 3.Sağlık ve kaliteli yaşam stratejisi, sağlıklı ve kaliteli yaşamın her yaşta güvence altın alınmasını esas alırken 4.Nitelikli eğitim stratejisi, kapsayıcı ve hakkaniyete dayanan nitelikli eğitimi sağlamak ve herkes için yaşam boyu öğrenme fırsatlarının teşvik edilmesini esas almaktadır. 5.Toplumsal cinsiyet eşitliği stratejisi, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak ve tüm kadınlar ile kız çocuklarının güçlendirilmesini esas alırken 6.Temiz su ve sanitasyon stratejisi, herkes için erişilebilir su ve atık su hizmetlerini ve sürdürülebilir su yönetiminin güvence altına alınmasını esas almaktadır. Aynı şekilde 6.Temiz su ve sanitasyon, herkes için erişilebilir su ve atık su hizmetlerini ve sürdürülebilir su yönetiminin güvence altına alınmasını kapsarken 7.Erişilebilir ve temiz enerji stratejisi herkes için karşılanabilir, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişimin sağlanmasını, 8.İnsana yakışır iş ve ekonomik büyüme stratejisi istikrarlı, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, tam ve üretken istihdamı ve herkes için insana yakışır işlerin desteklenmesini ve 9.Sanayi, yenilikçilik ve altyapı stratejisi dayanıklı altyapılar tesis etmek, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmenin desteklenmesi ve yenilikçiliğin güçlendirilmesini kapsamaktadır. Bunun yanında 10.Eşitsizliklerin azaltılması stratejisi ülkeler içinde ve arasında eşitsizliklerin azaltılmasını 11.Sürdürülebilir şehirler ve topluluklar stratejisi şehirlerin ve insan yerleşimlerinin kapsayıcı, güvenlikli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılınmasını, 12.Sorumlu üretim ve tüketim stratejisi sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıplarının sağlanmasını, 13.İklim eylemi stratejisi iklim değişikliği ve etkileri ile mücadele için acilen eyleme geçilmesini esas almaktadır. Her ne kadar 14. ve 15. stratejiler doğrudan evsizlik sorunun çözümü ile bağdaştırılamasa da 16.Barış, adalet ve güçlü kurumlar stratejisi,

sürdürülebilir kalkınma için barışçıl ve kapsayıcı toplumların tesis edilmesi, herkes için adalete erişimin sağlanması ve her düzeyde etkili, hesap verilebilir ve kapsayıcı kurumların oluşturulmasını ve 17.Amaçlar için ortaklıklar stratejisi uygulama araçlarının güçlendirilmesi ve sürdürülebilir kalkınma için küresel ortaklığın canlandırılmasını esas almaktadır (International Labour Organization [ILO], 2023; UN Türkiye, 2024).

Bu kapsamda SKH'ler evsizlik sorununun çözümünde her aşamada büyük önem taşımakta, bütün hedefler ya doğrudan ya da dolaylı olarak önemli rol oynayacak bir potansiyel sunmaktadır. Yoğunlaşılması gereken konuları temelde *önleyici yaklaşım stratejileri* ve *çözümleyici yaklaşım stratejileri* olarak gruplandırmak mümkündür. *Önleyici yaklaşım*, çoğunlukla evsizlik sorununun ortaya çıkmasından önceki süreçte uygulanması gereken stratejileri ifade ederken *çözümleyici yaklaşım*, evsiz kalmış bireylerin asgari yaşam koşulları başta olmak üzere diğer tüm haklardan normal bir vatandaş gibi faydalanabilmesini esas almaktadır. 16. ve 17. hedefler evsizlik sorunu ile mücadele sürecinin her aşamasında *kurumsal hareket noktasını* oluştururken diğer hedefleri şu şekilde sınıflandırmak mümkündür (Tablo 1).

Tablo 1. Evsizlik Sorununa Karşı SKH'ler Kapsamında Uygulanabilecek Stratejiler

16. Barışçıl, kapsayıcı toplumlar, herkes için adalet vizyonuyla hareket eden ve her düzeyde etkili, hesap verilebilir, kapsayıcı kurumların varlığı ve 17. Uygulama araçlarının güçlendirilmesi ve sürdürülebilir kalkınma için; kaynak seferberliği başta olmak üzere yatırımların arttırılması, kurumlar arası bilgi paylaşımı ve iş birliğinin canlandırılması, güvenli verilerin elde edilmesi ve analizi hedefleri esas olmak üzere	
Önleyici Yaklaşım Stratejileri	***Çözümleyici Yaklaşım Stratejileri***
1.Yoksulluğun sona erdirilmesi, sosyal koruma sistemi kapsamının genişletilmesi, 4. Nitelikli eğitim politikaları (ayrımcılıkla mücadele ve fırsat eşitliğinin sağlanması), ücretsiz eğitim ve yeterli düzeyde ve kalifiye de eğitimcinin bulunması, 8. İş yaratma, istihdam, adil ücret ve mesleki eğitim politikaları, 9. Dayanıklı alt yapıların inşa edilmesi (özellikle oluşabilecek mağduriyetlerin önlenmesi amacıyla), 10. Mali ve sosyal eşitsizliklerin azaltılması, 10. İyi yönetilen göç politikaları, 11. Güvenli ve erişilebilir konut politikaları, doğal afetlerin olumsuz etkilerinin en aza indirgenmesi, 12. Sürdürülebilir yaşam politikaları, 13. İklim değişikliğine yönelik politikaların güçlendirilmesi vb. politikaların etkili olması beklenmektedir.	2. Güvenli ve besleyici gıdaya erişimin sağlanması, 3. Yetersiz beslenmeye bağlı anne ve çocuk ölümlerinin azaltılması, bulaşıcı hastalıklar ile mücadele, ruh sağlığı, madde bağımlılığı, cinsel sağlık politikaları ve zehirli kimyasal kaynaklı ölümlerin azaltılması, ilaç ve tedaviye ulaşım, 6. Güvenli içme suyu ve hijyen erişim politikaları, 7. enerjiye kolay erişim (yaşamın sürdürülebilmesi için gerekli olan ısı ve ışık kaynağı gibi), 16. Şiddet ve suçun önlenmesine (mağdur olma ya da mağdur etme açısından) yönelik politikaların geliştirilmesi vb. politikaların etkili olması beklenmektedir.

Kaynak: SKH'ler dikkate alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Tablo 1'e göre SKH'lerden 1., 4., 8., 9., 10., 11., 12. ve 13. hedefler *önleyici yaklaşım* için uygun iken 2., 3., 3., 7., 16. hedefler *çözümleyici yaklaşım* politikalarına daha uygundur. Aynı şekilde 16. ve 17. hedefler özellikle kurumsal faaliyetlerin *temel hareket noktasını* oluşturmaktadır. Bu süreçte özellikle; her türlü sağlıklı *niteliksel* ve *niceliksel* verinin toplanması ve paylaşılması, evsizlerin çözüm süreçlerine dahil edilmesi, yerel ve ulusal kurumların işbirliği içinde hareket etmesi, kapsamlı, koordineli, sürdürülebilir özellikle konut odaklı politikaların varlığı, erişim kolaylığı, doğrudan ucuz konut politikalarının desteklenmesi ve tüm bu girişimlerin insan onuruna yakışır bir şekilde yürütülmesi büyük önem taşımaktadır (United Nations Intragency Council on Homelessness [USIC], 2022: 11).

3.3.Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Performansı

Türkiye özellikle 1980 sonrası dönemde küreselleşme sürecine entegre olma politikalarına ağırlık vermiş ve bu kapsamda piyasa endeksli neoliberal politikaları benimsemiştir. Bu gelişmenin bir sonucu olarak daha fazla dışa açık politikalar yürüten Türkiye, aynı zamanda küresel dalgalanmalardan ve gelişmelerden de doğrudan etkilenen bir statü kazanmıştır (Bayar, 2008: 32-34; Ener ve Demircan, 2006: 217-218) . Bu durum Türkiye için; küresel ekonomik krizlerden, sosyal gelişmelerden ve siyasi gerilimlerden doğrudan etkilenme dolayısıyla daha fazla risk kategorisine dahil olma anlamına gelmektedir. Risklerin küresel özelliği arttıkça ulusal çözüm argümanlarının yetersizliği, çözümlerin de küresel olmasını zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda SKH'ler diğer sosyal politika sorunlarının çözümünde olduğu gibi evsizlik sorununun çözümünde de önemli argümanlar sunmaktadır. Diğer bir ifadeyle SKH'ler evsizlik sorunu başta olmak üzere diğer sosyal politika sorunlarının çözümünde kapsamlı ve detaylı stratejiler içermektedir. Bu yaklaşımın özellikle orta ve uzun dönemde daha etkili olacağı beklenmektedir.

Türkiye'de bugüne kadar SKH'lerin gerçekleştirilmesi adına gerek yerel gerek ulusal boyutta önemli stratejiler geliştirilmiş, uygulanmış ve uygulanmaya da devam etmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019; Esenler Belediyesi, 2018; T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020; UN Türkiye, 2024; T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023). Ancak bu durum küresel bağlamda değerlendirildiğinde hedeflerin gerçekleştirilmesi noktasında yetersiz kaldığını dolayısıyla daha fazla odaklanılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Nitekim 2024 yılı SKH indeksi sıralamasında; Finlandiya 86,4 puan ile ilk sırada yer alırken bu ülkeyi 85,4 puan ile İsveç, 85 puan ile Danimarka, 83,4 puan ile Almanya, 82,8 puan ile Fransa takip etmektedir. Türkiye ise 70,5 puan ile Birleşik Arap Emirlikleri ve 70,5 puan ile Cezayir'den sonra yine 70,5 puan ile 72. sırada yer almaktadır (OECD, 2024).

Bu kapsamda OECD, 2024'e göre (SKH'ler açısından değerlendirildiğinde) Türkiye, *1. Yoksulluğa son* hedefinin gerçekleştirilmesinde düzey olarak halen zorluklar yaşarken trend anlamında başarılı bir ivme kazanmıştır. *2. Açlığa son* hedefinin gerçekleştirilmesinde düzey olarak zorluklar yaşarken trend olarak durağan statüdedir. *3. Sağlık ve kaliteli yaşam* hedefinde düzey anlamında zorluklar yaşarken trend anlamında ılımlı bir ivme kazanmıştır. *4. Nitelikli eğitim* alanında düzey hedefinde büyük zorluklar yaşarken trend anlamında ılımlı bir ivme kazanmıştır. *5. Toplumsal cinsiyet* eşitliğinde düzey anlamında büyük zorluklar yaşarken trend anlamında durağan statüdedir. *6. Temiz su ve sanitasyon* hedefinde düzey anlamında zorluk yaşarken trend anlamında durağan statüdür. *7. Erişilebilir ve temiz enerji* hedefinde düzey anlamında zorluklar yaşarken trend anlamında ılımlı bir ivme kazanmıştır. *8. İnsana yakışır iş ve ekonomik büyüme* hedefinde düzey anlamında büyük zorluk yaşarken trend anlamında ılımlı bir ivme kazanmıştır. *9. Sanayi, yenilikçilik ve altyapı* hedefinde düzey anlamında büyük zorluk yaşarken trend anlamında başarılı bir ivme kazanmıştır. *10. Eşitsizliklerin azaltılması* alanında düzey hedefinde büyük zorluk yaşarken trend anlamında düşme yönünde bir ivme kazanmıştır. *11. Sürdürülebilir şehirler ve topluluklar* alanında düzey hedefinde büyük zorluklar yaşarken trend anlamında ılımlı bir ivme kazanmıştır. *12. Sorumlu üretim ve tüketim* hedefinde düzey anlamında büyük zorluk yaşarken trend anlamında durağan statüdedir. *13. İklim eylemi* alanında düzey hedefinde büyük zorluk yaşarken trend anlamında düşme yönünde bir ivme kazanmıştır. *16. Barış, adalet ve güçlü kurumlar* hedefinde düzey anlamında büyük zorluk yaşarken trend anlamında durağan statüdedir. *17. Amaçlar için ortaklıklar* hedefinde düzey anlamında büyük zorluk yaşarken trend anlamında durağan statüdedir. Buna göre Türkiye için düzey anlamında 1. ve 7. hedeflerde

zorluklar devam etmektedir. 2., 3., 6., 9., 11., 12. ve 17. önemli derecede zorluklar devam etmektedir. 4., 5., 8., 10., 13. ve 16. hedeflerde daha büyük zorluklar devam etmektedir. Buna karşılık Türkiye trend anlamında 1. ve 9. hedeflerde başarılı bir trend yakalamıştır. 3., 4., 6., 7., 8., 10. ve 11. hedeflerde ılımlı bir yükselme trendi yakalamıştır. 2., 5., 12., 16. ve 17. hedeflerde durgun statüdedir. 13. hedefte düşme yönünde bir trend göstermektedir (OECD, 2024).

4.SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye, özellikle 21. yy.'ın ilk çeyreğinde daha fazla risk toplumu özelliği taşır hale gelmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında Türkiye'nin coğrafi, jeolojik, sosyal ve siyasi özelliklerinin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Özellikle 1980 sonrası dönemde benimsenen küreselleşme politikaları, bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Türkiye'de risklerin küreselleşmesi yine küresel çözümlerin dikkate alınması zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Bu kapsamda BM tarafından kabul edilen SKH'lerin önemli argümanları bünyesinde barındırması, evsizlik sorununun hem önlenmesinde hem de çözümlenmesinde etkili olacaktır. Türkiye'de evsizlik sorununu tetikleyen ve derinleştiren tehlike potansiyelleri şu şekildedir: İnsan kaynaklı beşerî tehlikeler şunlardır: İradi olanlar boşanma olayları, bağımlılık, ev içi şiddet olayları, geniş aile yapısının bozulması iken irade dışı olanlar kazalar/iş kazalarıdır. Doğal kaynaklı tehlikeler şunlardır: Türkiye'nin Akdeniz- Alp- Himalaya deprem kuşağında yer alması buna bağlı olarak yaşanan depremler. Aynı şekilde Türkiye'nin Akdeniz havzasında yer almasına bağlı olarak yaşanan aşırı hava olayları. Biyolojik kaynaklı tehlikeler şunlardır: Bir yandan genç nüfusun sayısal çokluğu devam ederken bir yandan nüfusun yaşlanması bunun yanında engelli nüfusun sayısal çokluğu. Sosyo ekonomik kaynaklı tehlikeler şunlardır: Yüksek enflasyon oranı belirleyici bir rol oynarken özellikle konut ve kira fiyatlarındaki artışlar, açlık ve yoksulluk sınırında yaşayan nüfusun çokluğu, işsizlik/genç işsizliği sorunu, nitelikli eğitim alanında yaşanan sorunlar, gelir dağılımında yaşanan adaletsizlikler, önemli oranda mülteci ve sığınmacı nüfusunun varlığı, içme suyu, iş yapma kolaylığı, hukukun üstünlüğü konularında yaşanan sorunlar.

Türkiye'de evsizlik sorununa karşı uygulanabilecek politikaları önleyici ve çözümleyici yaklaşım stratejileri olarak iki temel kategoride sınıflandırmak mümkündür. Bu yaklaşımların hem geleneksel hem de modern boyutta birlikte ele alınması gerekmektedir. Ayrıca yerel ve ulusal kurum ve kuruluşların yer aldığı çok yönlü ve kapsamlı politikalara ağırlık vermelidir. Hem geleneksel hem de modern politikaların varlığı SKH'lerin başarıya ulaşmasında etkili olacaktır. Nitekim geleneksel yaklaşımda bireysel ve STK'lar etkili iken modern yaklaşımda devletin sosyal devlet rolü belirleyici rol oynayacaktır. Nitekim SKH'ler açısından Türkiye için düzey anlamında 1. ve 7. hedeflerde zorluklar devam etmektedir. 2., 3., 6., 9., 11., 12. ve 17. önemli derecede zorluklar devam etmektedir. 4., 5., 8., 10., 13. ve 16. hedeflerde daha büyük zorluklar devam etmektedir. Buna karşılık Türkiye trend anlamında 1. ve 9. hedeflerde başarılı bir trend yakalamıştır.3., 4., 6., 7., 8., 10. ve 11. hedeflerde ılımlı bir yükselme trendi yakalamıştır. 2., 5., 12., 16. ve 17. hedeflerde durgun statüdedir. 13. hedefte düşme yönünde bir trend göstermektedir.

Öte yandan Türkiye'de evsizlere yönelik yerel ve ulusal boyutta birçok proje yürütülmektedir. Ancak evsizliğe neden olan tehlikelerin artma potansiyeli göz önüne alındığında uygulanan politikaların orta ve uzun vadede ne derece yeterli olacağı muğlaktır. Bu kapsamdaki politikaların daha uzun dönemleri kapsayan stratejik politikaları da kapsaması gerekmektedir.

Buna göre Türkiye'nin evsizlik sorunu ile ilgili sahip olduğu avantaj ve dezavantajları şu şekilde gruplandırmak mümkündür:

- *Avantajlar*: Aile bağlarının, dost, akraba ve arkadaşlık ilişkilerinin halen güçlü olması, bireysel dayanışmanın ve yardımlaşmanın yaygın olması, sivil toplum örgütleri ve hükümetin yardım politikaları, bakanlık ve yerel yönetimler nezdinde yürütülen projeler ve girişimler, toplu konut teşebbüsleri, büyük şehirlerde gettolaşma, derme çatma evlerin yapılması ve zaman zaman çıkarılan imar afları, ruh ve sinir hastalıkları hastanelerinin ve bağımlılık mücadele merkezlerinin varlığı bunlardan bazılarıdır.
- *Dezavantajlar*: Evsizlik sorununun önemli bir toplumsal sorun olarak görülmemesi, evsiz tanımının dar tutulması, evsiz bireylerin kendilerini gizlemeleri, erkeklere yönelik sığınma evlerinin bulunmaması, çarpık kentleşme ve aşırı kalabalık şehirler, bağımlılık oranlarındaki artma eğilimi, karşı karşıya kalınan risklerle kıyaslandığında yardım ilişkilerinin yetersiz kalması bunlardan bazılarıdır.

Bu kapsamda özellikle düzey anlamında *zorluk*, *büyük zorluk* ve *önemli derecede büyük zorluk* yaşanan hedeflerin gerçekleştirilmesinde ve trend anlamında *durağan* ve *düşme* eğilimde olan hedeflere yönelik topyekûn mücadele politikaları, çok daha köklü çözümler üretme potansiyeli sunacaktır. *Geleneksel mücadele* yöntemlerinden bireyin mücadelesi kapsamında (iradi); bilgi beceri ve yeteneklerin geliştirilmesi, alkol, uyuşturucu, kumar vb. bağımlılıklara karşı koyma, aile yapısının korunması, tasarruf etme, kendini yetiştirme, yardımlaşma vb. stratejiler ile refleksif davranma etkili olacaktır. *Modern mücadele* yöntemlerinde ise devletin mücadelesi belirleyici rol oynadığından sosyal koruma ve sosyal güvenlik kapsamında geliştirilen stratejiler etkili olacaktır. Bu kapsamdaki politikaların başarısı ise devletin; idari, mali ve ihtiyaç faktörleri ile modern kanunları ve kurumlarının başarısına bağlıdır.

Postmodernizmde; ademi merkeziyetçi yapıyı güçlendiren diğer bir ifadeyle yereli daha fazla yetkilendiren, toplumda farklı grupları bir zenginlik olarak gören, tek tip sosyal politikalardan kaçınan, katılımcı yapıları destekleyen ve demokrasiyi teşvik eden, pasif yaklaşımlardan ziyade bireyleri güçlendiren, daha aktif yaklaşımları benimseyen, farklı disiplinleri bir arada kullanarak daha etkin politikalar üreten, küresellik ve yerellik dengesini koruyan diğer bir ifadeyle küresel düzeyde geliştirilen bir politikayı yerele indirgeyerek daha esnek, dinamik ve hızlı uyum sağlayabilen politikaları geliştiren ve uygulayan bir sosyal devlet anlayışına gereksinim duyulmaktadır. Bu durum özellikle insan kaynaklı ve küresel kaynaklı risklerin arttığı ve gelecek için artma potansiyeli taşıdığı bir dönemde küresel politikaların yerel dinamikler çerçevesinde inceleme yaklaşımını gerekli kılmaktadır. Özellikle küresel çözüm pratikleri çerçevesinde değerlendirilebilecek olan SKH'lerinin Türkiye şartlarına indirgenerek yerelleştirilmesi ve bu şekilde uygulanması evsizlik sorununun kökten çözümünü de güçlendirecektir.

Günümüzde Türkiye için evsizlik sorununun en temel nedenini sosyoekonomik tehlikeler oluşturmaktadır. Bu nedenle Türkiye'de evsizlik sorununu postmodernist bir çerçevede ele almak ve çözümünü yine küresellik-yerellik dengesi yaklaşımında değerlendirmek gerekmektedir. Bu yaklaşım evsizlik sorununun çözümünde çoğunlukla sonucunun yönetilmesi kapsamında sunulan çözüm önerilerinden ve sosyal politika yaklaşımlarından öte daha geniş bir bakış açısı çerçevesinde daha geniş bir bakış açısı sunmaktadır. Bu yaklaşım risk toplumu dinamikleri açısından da değerlendirildiğinde diğer sosyal politika sorunları için de önemli bir örnek niteliğindedir.

KAYNAKÇA

AFAD. (2024). Afet istatistikleri. https://www.afad.gov.tr/afet-istatistikleri (Erişim tarihi: 15.09.2024).

Akyıldız, Y. (2018). Dünya'da ve Türkiye'de evsizlik sorunu ve çeşitli uygulamalar. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 66-91.

American Red Cross. (2024). Hundreds of thousands in Türkiye and Syria still homelessness one year deadly earthquake. https://www.redcross.org/about-us/news-and-events/news/2024/hundreds-of-thousands-in-turkiye-and-syria-still-homeless-one-year-after-deadly-earthquake.html (Erişim tarihi: 20.09.2024).

Barlatier, J. (2020). Criminal investigation and criminal intelligence: Example of adoption in the prevention and repression of cybercrime. https://pdfs.semanticscholar.org/57a8/7d9addc36d85f621fe2c485dcf9245ae5720.pdf (Erişim tarihi: 10.09.2024).

Batterham, D., Nygaard, C. A., Reynolds, M., & Vries, J. d. (2021). Estimating the population at risk of homelessness in small areas. AHURI Final Report No. 370, Australian Housing and Urban Research Institute Limited, Melbourne, https://www.ahuri.edu.au/sites/default/files/documents/2021-11/AHURI-Final-Report-370-Estimating-the-population-at-risk-of-homelessness-in-small-areas.pdf (Erişim tarihi: 09.09.2024).

Bauman, Z. (1993). Postmodern ethics. Wiley-blackwell

Bauman, Z. (2000). Liquid Modernity. Cambridge: Blackwell Publishing.

Bayar, F. (2008). Küreselleşme kavramı ve küreselleşme sürecinde Türkiye, Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, 37 (2), 25-34.

Beck, U. (1992a). From industrial society to the risk society: questions of survival, social structure and ecological enlightenment. *Theory, culture & culture*, 9 (1), 97-123.

Beck, U. (1992b). Risk society: Towards a new modernity. London, Newbury Park, New Delhi: SAGE Publications.

Beck, U.; Chalmers, M. (1998). Risk society and the provident state, risk, environment and modernity: towards a new ecology, 28-43, SAGE Publications.

Beck, U. (2000). Risk society revisited: theory, politics and research programmes. In the risk society and beyond: critical issues for social theory, 211-229, SAGE Publications.

Beck, U. (2006). Living in the world risk society. *Economy and Society*, 35 (3), 329-345.

Bektaş, A. (2014). *Evsizlik olgusu ve evsizlere yönelik sosyal politikalar: Hükümlü evsizlere ilişkin bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Benhabib, Ş. (2017). Zor zamanlarda insan hakları: Buhran çağında haysiyet. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Broom, D. (2021). Taking early action is key to preventing homelessness, according to this Scottish report. https://www.weforum.org/agenda/2021/03/homlessness-prevention-crisis-report-scotland/(Erişim tarihi: 15.08.2024).

Cambridge Dictionary. (2024). House or home. https://dictionary.cambridge.org/grammar/british-grammar/house-or-home.

Castells, M. (2010). The rise of the network society. Wiley-Blackwell.

CISCO. (2021). Digital readness index. https://www.cisco.com/c/en/us/about/csr/research-resources/digital-readiness.html (Erişim tarihi: 15.10.2024).

Collyer, F. M. (1997). Technological invention: Post modernism and social structure. *Technology in Sociology*, 19(2), 195-205.

Decker, S. (2020). 5 facts about homelessness in Turkey. https://borgenproject.org/homelessness-in-turkey/ (Erişim tarihi: 15.09.2024).

Doru, S.; Yıldırım B. ve Yazar, A. (2003). Analysing the relations between postmodernism and digital age governance with entropy and mabac methods: the collapse case the 2022 eu digital economy ındex (desi) report. Ege Academic Review, 23 (1), 107-126.

Downtown Street Team. (2024). Downtown streets team is fighting homelessness through the dignity of work and the power of community. https://www.streetsteam.org/(Erişim tarihi: 15.09.2024).

Ener, M. Ve Demrican, E. (2006). Küreselleşme sürecinde yeni devlet anlayışı, Journal of Administrative Sciences, 4 (2), 197-218.

Esenler Belediyesi. (2018). 2030 sürdürülebilir yerel kalkınma hedefleri. http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2017/05/esenler.pdf (Erişim tarihi: 05.09.2024).

FEANTSA. (2007). A harmonised definition of homelessness for statistical purpose. https://www.feantsa.org/download/fea-002-18-update-ethos-light-00324174417886874191 54.pdf (Erişim tarihi: 11.09.2024).

Foucault, M. (1991). Governmentality. *The Foucault effect: studies in governmentality with two lectures by and an interview with Michael Foucault* (Ed. G. Burchell, C. Gordon, P. Miller) 87-104

Fox, N. J. (1999). Postmodern reflection on risks, hazards and life choises. Risk and socioculturel theory (Ed. In D. Lupton). Cambridge: Cambridge University Press.

Giddens, A. (1998). Modernliğin Sonuçları. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Giddens, A. (1999). Runaway world: how globalization is reshaping our lives. Londra: Profile books.

Giddens, A. (2013). Sosyoloji. İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Gunnel, J. G. (2011). Democratic governance by Mark Bevir. *The Journal of Politics*, 73 (4), 1281-1282.

Güven, S. (2013). Sosyal politikanın temelleri. Bursa: Ezgi Kitapevi.

Habermas, J. (1991). The structural transformtion of the public sphere. The MIT Press.

Hatipler, M. (2019). Modernizm ve post-modernizm arasında sosyal devlet. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 4 (2), 410-425.

Harvey, D. (2005). A brief history of neoliberalism. Oxford University Press.

Harvey, D. (1989). The condition of postmodernity: an enquiry in to the origins of cultural change, London: Wiley-balckwell

Henry, P. (2021). These innovative projects are tackling homelessness around the world. https://www.weforum.org/agenda/2021/10/innovative-projects-tackling-homelessness-around-the-world/ (Erişim tarihi: 12.09.2024).

Herre, B., Arriagada, P., Ortiz-Ospina, E., & Roser, M. (2024). Homelessness. https://ourworldindata.org/homelessness (Erişim tarihi: 15.10.2024).

HWC-Homeless World Cup. (2024). Global homelessness statistics. https://www.homelessworldcup.org/homelessness-statistics (Erişim tarihi: 08.09.2024).

IGH. (2024). A global framework for understanding homelessness. https://ighomelessness.org/wp-

content/uploads/2019/10/globalframeworkforundertanding.pdf (Erişim tarihi: 20.08.2024).

ILO. (2023). Social protection systems for all to prevent homelessness and faciliate access to adequate housing. https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2020/01/55706.pdf (Erişim tarihi: 20.08.2024).

INFORM. (2023). Inform report 2023. https://drmkc.jrc.ec.europa.eu/inform-index/Portals/0/InfoRM/2023/INFORM%20Annual%20Report%202023.pdf (Erişim tarihi: 14.08.2024).

Kerman, S. (2022). Homeless, houseless and unhosed: A glossary of terms used to talk about homelessness. https://blanchethouse.org/homeless-houseless-unhoused-glossary-about-homelessness/ (Erişim tarihi: 11.08.2024).

Lyotard, J. F. (1984). The postmodern condition: a report on knowledge, United Kingdom. Manchester University Press.

Mahaswa, R. K. (2022). Socio-catastrophhism in the risk society: Concepts, criticism and praxis. Journal Sosiologi Reflektif, 17(1), 41-74. https://doi.org/10.14421/jsr.v17i1.2514 (Erişim tarihi: 15.08.2024).

Marchant, N. (2020). 50 homelessness people in Canada were given over $5000 each. Here's what happened next. https://www.weforum.org/agenda/2020/10/cash-payments-homeless-canada/ (Erişim tarihi: 20.08.2024).

Mariwan, H. (2016). The rise of modernism: a new western history of modernism. Kirkuk University Journal-Humanity Studies, 11 (1), 1-42.

Masterson, V. (2021). This social enterprise crowdfunds training for homelessness people. https://www.weforum.org/agenda/2021/01/crowdfunding-homeless-skills-training-beam/ (Erişim tarihi: 05.08.2024).

MEB. (2023). PISA 2022 Türkiye raporu. https://pisa.meb.gov.tr/www/pisa-2022-turkiye-raporu-yayimlandi/icerik/11 (Erişim tarihi: 05.08.2024).

Mülteciler Derneği. (2024). Türkiye'de Suriyeli sayısı Temmuz 2024. https://multeciler.org.tr/tag/icisleri-bakanligi/ (Erişim tarihi: 06.08.2024).

Midgly, J. (1997). Social welfare in global context. California: Sage Publications.

OECD. (2024). National strategies for combating homelessness. https://www.oecd.org/els/family/HC3-2-Homeless-strategies.pdf (Erişim tarihi: 06.08.2024).

OECD. (2024). Sustainable development report. https://dashboards.sdgindex.org/ (Erişim tarihi: 06.08.2024).

Olivet, J. (2023). Exploring the systemic causes of homelessness. https://www.youtube.com/watch?v=-uCMGK5CrF0 (Erişim tarihi: 27.08.2024).

Our World in Data. (2023). Homelessness rate. https://ourworldindata.org/grapher/homelessness-rate-point-in-time-count (Erişim tarihi: 27.08.2024).

Our World in Data. (2024). Forms of homelessness included in available statistics. https://ourworldindata.org/grapher/forms-of-homelessness-included-in-available-statistics (Erişim tarihi: 21.08.2024).

Perera, A. (2024). Postmoernism in sociology: characteristics&examples, https://www.simplypsychology.org/postmodernism.html (Erişim tarihi: 18.12.2024).

PHC-Project Homeless Connect. (2024). Learn about homelessness. https://www.phcwc.org/join-us/learn-about-homelessness/.

Putnam, R. D. (2000). Bowling alone: the collapse and revival of American community. https://archive.org/details/bowlingalone00robe, (Erişim tarihi: 27.08.2024).

Reddit. (2019). Why are there no homelessness people in Turkey? s. https://www.reddit.com/r/Turkey/comments/bttrxa/why_are_there_no_homeless_people_in_turkey/ (Erişim tarihi: 17.08.2024).

Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2019). Çağdaş sosyoloji kuramları ve klasik kökenleri. (I. E. Howison, Çev.) İstanbul: De ki basım yayın.

Roy, R. K. (2023). Digitalisation, online activism and civic politics in contemporary Bangladesh. LSE Occasional Paper:2

Scott, A. (2005). Risk society or angst society? Two views of risk, consciousness and community. B. Adam içinde, *The risk society and beyond* (33-46). London: SAGE Publications.

Shah, V., Sivitanides, M., Mehta, M. (2013). The era of digital activism. *International Journal of Information*, 2 (4), 295-307.

SGK. (2022). İstatistik yıllıkları. https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4/ (Erişim tarihi: 07.08.2024).

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2021). Engelli ve yaşlı istatistik bülteni. https://www.aile.gov.tr/media/88684/eyhgm_istatistik_bulteni_temmuz2021.pdf (Erişim tarihi: 17.08.2024).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). Sürdürülebilir kalkınma amaçları ve değerlendirme raporu. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/03/Surdurulebilir-Kalkinma-Amaclari-Degerlendirme-Raporu_13_12_2019-WEB.pdf (Erişim tarihi: 27.08.2024).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2020). 2020 BM yüksek düzeyli siyasi forum sürdürülebilir kalkınma amaçları 2018-2020 Türkiye gelişmeleri. http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2020/08/HLPF-2020-Turkiye-Gelismeleri.pdf (Erişim tarihi: 02.08.2024).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). On ikinci kalkınma planı (2024-2028). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf (Erişim tarihi: 02.08.2024).

T.C. İçişleri Bakanlığı EGM. (2018). Genel nüfusta türün, alkol ve madde kullanımına yönelik tutum ve davranış araştırması raporu. Ankara: Narkotik Suçlarla Mücadele Başkanlığı.

T.C. İçişleri Bakanlığı EGM. (2022). 2021 yılı narkolog raporu. Ankara: EGM Narkotik Suçlarla Mücadele Başkanlığı.

TKDF. (2023). Ev içi şiddet acil yardım hattı 2007-2021 yılları arası verilerinin istatistiksel analizi. https://turkiye.unfpa.org/tr/tkdf-ev-ici-siddet-raporu-2023 (Erişim tarihi: 11.08.2024).

The Britannica Dictionary. (2024). "House" and "home". https://www.britannica.com/dictionary/eb/qa/-House-and-Home-#:~:text=The%20word%20house%20is%20used,or%20lived%20as%20a%20child (Erişim tarihi: 16.08.2024).

TÜİK. (2024). İstatistikler. https://www.tuik.gov.tr/(Erişim tarihi: 02.08.2024)

TÜİK. (2023). İstatistiklerle aile. https://data.tuik.gov.tr/ (Erişim tarihi: 02.08.2024).

TÜRK-İŞ. (2024). Haziran 2024 açlık ve yoksulluk sınırı. https://www.turkis.org.tr/turk-is-haziran-2024-aclik-ve-yoksulluk-siniri/ (Erişim tarihi: 02.07.2024).

UN Türkiye. (2023). 1,5 million now homelessness in Türkiye after quake disaster, warn UN development experts. https://turkiye.un.org/en/220232-15-million-now-homeless-

t%C3%BCrkiye-after-quake-disaster-warn-un-development-experts (Erişim tarihi: 02.08.2024).

UN Türkiye. (2024). Türkiye sürdürülebilir kalkınma amaçları. https://turkiye.un.org/tr/sdgs (Erişim tarihi: 05.07.2024).

UNHCR. (2024). Suriyelilere yönelik kilit bilgiler. https://help.unhcr.org/turkiye/tr/information-for-syrians/ (Erişim tarihi: 21.08.2024).

USIC. (2022). All-in: The federal strategic plan to prevent and end homelessness. Washington: The White House.

WEF-World Economic Forum. (2024). The global risks report 2024. https://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Global_Risks_Report_2024.pdf (Erişim tarihi: 02.08.2024).

World Population Review. (2024). Homelessness by country. https://worldpopulationreview.com/country-rankings/homelessness-by-country (Erişim tarihi: 02.09.2024).

Ware, B. (2012). Wittgenstein, modernity and the critique of modernism. *Textual Practice*, 1-19.

Yazgan, T. (2011). İktisatçılar için sosyal güvenlik ders notları. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

YEŞİLAY. (2024). Bağımlılık. https://www.yesilay.org.tr/ (Erişim tarihi: 02.08.2024).

Yüksel, Ş. Z. (2023). İstanbul sokaklarında kışı geçirenler, evsizler kentin ve politikanın neresinde. İstanbul Büyükşehir Belediye İştiraki Kültür A.Ş.

*****

Etik Beyan: Çalışma tüm süreçlerinde; etik kurallara, bilimsel atıf gösterme ilkelerine, araştırma ve yayın etiğine uygun yürütülmüştür.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yapılan çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile çıkar çatışması yoktur.

Katkı Oranı: Makale tek yazarlıdır.

Uluslararası ANADOLU Sosyal Bilimler Dergisi

International Anatolian Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2619-9475

https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid

Araştırma Makalesi / Research Article *2025, Cilt: 9, Sayı: 1, Sayfalar: 99-110*

DOI: https://doi.org/10.47525/ulasbid.1613469

KANT'IN EĞİTİM FELSEFESİNDE TALİM VE TERBİYE KAVRAMLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

A STUDY ON THE CONCEPTS OF INSTRUCTION AND TRAINING IN KANT'S PHILOSOPHY OF EDUCATION

Feysel TAŞÇIER[1]

[1] Doç. Dr., Bağımsız Araştırmacı, feysel.tascier@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5206-475X

Geliş Tarihi / Date Applied **04.01.2025**

Kabul Tarihi / Date Accepted **12.02.2025**

ÖZET

Bu incelemede, Immanuel Kant'ın eğitim felsefesinde başat bir yere sahip olan talim ve terbiye kavramları analiz edilmektedir. Kant, eğitimi hem bireyin potansiyelini gerçekleştirmesi hem de toplumsal düzenin ahlaki temeller üzerinde inşası için bir araç olarak görmüştür. Ona göre, *talim* bireye bilgi ve beceri kazandırma sürecini ifade ederken *terbiye* ahlaki değerlerin ve karakterin geliştirilmesiyle ilgilenir. Kant, bu iki süreci birbiriyle uyum içinde işlemeyen bir eğitim anlayışının bireyin özgürleşmesini engelleyeceğini bunun da toplumun ahlaki düzenini zedeleyip olumsuz etkileyeceğini savunmuştur.

Çalışma, Kant'ın eğitim anlayışındaki bu iki kavramın rolünü inceleyerek, onların modern eğitim teorileri ve uygulamalarına nasıl ışık tuttuğunu da kısaca değerlendirmektedir. Tartışılmaz bir gerçek olarak eğitim, daha "iyi" hayat arayışı için insanlık tarihinin en etkili araçlarından biri olagelmiştir. Bu yönüyle günümüzde insanlığın karşılaştığı problemlerin temelinde eğitimin çözümler geliştirebileceği düşüncesi temellendirilmeye çalışılmıştır. Savımız Kant'ın eğitim anlayışının çağdaş eğitime ve içinde bulunduğumuz sorunlara önemli eleştirel çözüm ve öneriler sunduğu düşüncesinden hareket etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Immanuel Kant, eğitim felsefesi, insan, talim, terbiye.

ABSTRACT

This study analyzes the concepts of instruction (talim) and moral education (terbiye), which hold a central place in Immanuel Kant's philosophy of education. Kant viewed education as a means not only for individuals to realize their potential but also for establishing the moral foundation of societal order. According to him, 'talim' refers to the process of imparting knowledge and skills, while 'terbiye' focuses on the development of moral values and character. Kant argued that an educational system failing to harmonize these two processes would hinder the individual's path to freedom, thereby undermining the moral fabric and stability of society. The study examines the role of these two concepts in Kant's philosophy of education and briefly evaluates how they illuminate modern educational theories and practices. Throughout history, education has been a powerful tool in humanity's pursuit of a "better" life. In this regard, the study explores the idea that education can provide solutions to the fundamental challenges facing humanity today. This argument is based on the belief that Kant's philosophy of education offers critical insights and meaningful solutions to contemporary educational challenges.

Keywords: Immanuel Kant, philosophy of education, human, instruction, moral education.

Atıf Citation Taşçıer, F. (2025). Kant'ın eğitim felsefesinde talim ve terbiye kavramları üzerine bir inceleme. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(1), 99-110.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License altında lisanslanmıştır.

OPEN ACCESS

1. GİRİŞ

Eğitim, bireyin entelektüel, ahlaki ve toplumsal gelişimini destekleyen bir süreçtir. Bu süreç, filozofların yüzyıllardır üzerinde tartıştığı bir konu olmuştur. Modern eğitim sistemlerini etkileyen Kant'ın eğitim anlayışı, günümüze uzanan derin izler bırakmıştır. Kant, insan doğasını ve toplumun gereksinimlerini göz önünde bulundurarak, bireyin hem özgür bir özne hem de ahlaki bir varlık olarak eğitilmesinin önemini vurgulayan bir anlayıştan hareket etmekteydi.

Kant'ın eğitim sisteminde iki temel kavram öne çıkar: *Talim* ve *terbiye*. *Talim*, bireyin bilgi edinme, analitik düşünme ve pratik beceriler geliştirme süreçlerini ifade eder. *Terbiye* ise bireyin ahlaki değerler ve disiplin yoluyla karakterini inşa etme sürecidir. Kant'a göre, bu iki süreç birbiriyle ilişkili olmakla birlikte, farklı amaçlar taşır ve birbirini tamamlar.

Geçmişten bu yana eğitim üzerine yapılan pek çok tartışmanın üzerinde mutabık olduğu ortak yaklaşım, eğitimi bireyin sadece bilgiyle donatılması olarak değil aynı zamanda ahlaki ve sosyal bir birey hâline getirilmesini hedefleyen çok yönlü bir süreç olarak ifade eder. Bu yönüyle bakıldığında, eğitim sadece bireyin gelişimi için değil toplumsal sosyal ve kültürel alanları da dönüştüren bir etkinlik olarak ortaya çıkmaktadır. Kant'a göre insan, eğitimin sağladığı disiplin ve bilgi sayesinde doğal eğilimlerin boyunduruğundan kurtularak hem özgür bir birey hem de toplumsal bir varlık hâline gelir.

Kant'ın insanlaşma sürecini talim ve terbiye gibi iki temel kavram üzerinden açıklaması, insanın yapısal özelliğinden ileri gelmektedir. İnsanı hayvandan ayırt eden bu özellik sayesinde, toplumsal bir varlık olarak medenileşmenin yolu açılmıştır.

Ona göre, sadece bilmek ve eleştirel düşünmek insanı ve içinde yaşadığı toplumu ileri götürmesi için yeterli değildi. İnsan, sadece düşünüp akleden bir varlık olmanın ötesinde belirli ahlaki değerlere de sahiptir. Tek başına düşünme yetisinin erdemleri ile medenileşerek gelişen toplumsal sürecin ortaya çıkması mümkün değildi.

Terbiyenin talim ile birlikte eğitimin iki temel sacayağı olarak bir arada düşünülmesi kültür dediğimiz sürecin gelişmesini ve toplumun bütünleşmesine yardımcı olmuştur. Kant'a göre, bu iki sürecin birbirini besleyip etkilemesi, insanın hem bireysel hem de toplumsal boyutunu geliştirmek için gereklidir. Bu bağlamda ne talim ne de terbiye, biri diğerine üstün görülerek ele alınmamalıdır.

2. KANT'IN EĞİTİM FELSEFESİNDE TALİM VE TERBİYE KAVRAMLARININ TEMELLERİ

Immanuel Kant (1724 - 1804), modern felsefenin en önemli düşünürlerinden biri olarak yalnızca bilgi kuramı, etik alanında değil, aynı zamanda eğitim felsefesinde de derin etkiler bırakmıştır. Kant, insanın doğal eğilimlerinin ve potansiyelinin ancak doğru bir eğitim süreciyle şekillendirilebileceğini savunur. Ona göre, insan doğası kendi hâline bırakıldığında yalnızca haz ve çıkar arayışına yönelir. Bu sebeple eğitim, bireyi doğal durumundan daha yüksek bir ahlaki ve entelektüel düzeye çıkarmak için zorunlu bir araçtır.

Kant, eğitimin hem bireysel gelişim hem de toplumsal düzen açısından vazgeçilmez olduğunu savunur. İnsanlık tarihinin ilerlemesi, ancak eğitimin birey üzerindeki dönüştürücü etkisiyle mümkün olabilirdi. Bu bağlamda Kant, eğitim sürecini dört temel kavram olarak *talim*, *terbiye*, *kültür* ve *medenileşme* kavramları üzerinden ele alır. Bu kavramlar, onun insanın hem bireysel hem de toplumsal boyutunu bir bütün olarak ele alma çabasını yansıtır.

Kant, insanın doğuştan gelen pek çok olumsuz eğilimin yalnızca eğitimle aşabileceğini ileri sürer. Ona göre, insan, eğitim olmadan "doğanın verdiği biçimde" kalır ve bu, vahşi-kontrolsüz bir

durumdan başka bir şey değildir. Başka bir anlamda eğitim, insan olma sanatı olarak bireysel ve toplumsal yaşamın gelişmesini sağlar. Kant'a göre, eğitimin nihai bu amacı, bireyin hem ahlaki hem de rasyonel bir varlık olarak gelişmesini sağlamaktır. Kant, bu sürecin gerçekleşmesini yukarıda ifade edilen dört aşama üzerinden açıklar.

Kant'a göre, *terbiye*[1] insan doğasının kontrolsüz yönlerini eğitme sürecidir. *Terbiye* bireyin kendisini kontrol etme kapasitesini geliştirme aracı olarak gelişir. Nitekim "terbiye insanın hayvani eğilimlerini bastırma ve ona bir insan gibi davranmayı öğretme sanatıdır" (Kant, 1803: 10). Burada eğitim ya da terbiye ile insan hayvani doğadan insani doğaya geçişi sağlar. Eğitimin burada devreye girmesi insani doğanın hayvandaki gibi içgüdülerle yönlendirilmekten yoksun olmasının bir sonucudur. Zira hayvanlar doğdukları andan itibaren içgüdülerinin onlara hazır halde sunduğu doğaya göre yön bulurlar. İnsan, doğuştan getirdiği birtakım biyolojik eğilimlere sahip olsa da, bu eğilimler ona yaşamını bütünüyle şekillendirecek bir rehberlik sunmaz. Bu durum, bir zayıflık olarak görülmemelidir; aksine, insanın özgürlüğe ve ahlaki bir varlık olmaya açık doğasının temelini oluşturur.

Kant, insanın doğasını şekillendiren en temel unsurlardan birinin eğitim olduğunu savunur. Ona göre insan, doğası gereği, hayvanlar gibi içgüdüleri tarafından yönlendirilen bir varlık değildir. Hayvanlar, içgüdülerinin doğal rehberliği sayesinde yaşamlarını sürdürebilirken, insan bu tür bir tamlıkla dünyaya gelmez. İnsan, doğuştan gelen belirli biyolojik eğilimlere sahip olsa da, bunları yaşamını tamamen yönlendiren bir rehber olarak kullanamaz. Bu eksiklik, bir zayıflık değil, tam tersine insanın özgürlüğe ve ahlaki bir varlık olmaya açık doğasının temelidir.

Kant'a göre, insan, doğuştan tamamlanmamış bir varlık olduğundan, terbiye (*Bildung*) ve eğitim yoluyla doğasını geliştirmek zorundadır. Eğitim, insana kendi içindeki potansiyelini gerçekleştirme olanağı sunar. Bu bağlamda terbiye, insanın hayvani doğasının üzerine çıkarak ahlaki ve entelektüel bir varlık haline gelmesi için gerekli bir süreçtir. Hayvani eğilimlerimiz yaşamımızın biyolojik yönlerini sürdürmekte belirleyici bir role sahiptir. Ancak Kant, bu hayvani doğanın sınırlarını aşmanın ancak akıl ve ahlak yoluyla mümkün olduğunu savunur.

Kimi doğal eğilimler, insanın temel gereksinimlerini karşılamada belirli bir rol oynasa da, Kant'a göre insan, içindeki ahlak yasası ve özgür iradesi sayesinde bu eğilimlerin ötesine geçebilir. Bu noktada eğitim, insanın hayvani eğilimlerini denetim altına alarak, onu ahlaki ve toplumsal bir varlık haline getiren temel araç olarak ortaya çıkar.[2]

Kant, eğitimin hem bireyin kendi potansiyelini gerçekleştirmesi hem de toplumun ahlaki düzeninin inşası için vazgeçilmez olduğunu belirtir. Terbiye, bireyin yalnızca bilgilendirilmesi veya beceri kazanması anlamına gelmez; aynı zamanda onun ahlaki karakterinin şekillenmesini sağlar. Kant'a göre *terbiye* sırf bundan dolayı bu sürecin olumsuz kısmını temsil eder ki bu süreç bireyi yabanıllığından kurtarmaya yarar. *Talimse* tam aksine, eğitim sürecinin olumlu kısmıdır (Kant, 2018: 8). Kant terbiye sürecinin insan yaşamının başında yani çocukluktan itibaren başlaması gerektiğini ileri sürer. Bunun geciktirilmesi durumunda kötü, olumsuz sonuçlar

[1] Terbiye Kant tarafından eğitimin olumsuz eylem kısmı olarak nitelendirilmiştir. İşlevi ise sonradan karşılaşacak eğitimin olumlu kısmı olan belli bir bilgi birikimi edinmeye hazırlıktır. Talim ise tam aksine, eğitim sürecinin olumlu kısmıdır (Kant, 2018: 7 - 8).

[2] Kant'a göre, eğitim, insanın hayvani doğasından uzaklaşarak özgürlüğe ve ahlaki olgunluğa ulaşmasını sağlayan bir süreçtir. İnsan, hayvanlar gibi içgüdülerle yönlendirilemez çünkü onun doğası, özgürleşmeyi ve kendi kendine rehber olmayı mümkün kılan akıl yetisine dayalıdır. Terbiye, insanın bu yetilerini geliştirmesine olanak tanır ve onu doğal bir varlıktan ahlaki bir varlığa dönüştürür.

kaçınılmaz olacaktır. İnsanoğlunun özgürlük[3] eğilimine doğası gereği sahip olduğunu düşünen Kant için eğitim geciktiğinde insan bir hayvan gibi kısa süreli heveslerinin peşinden gidecektir. Bu durum, başına buyruk bir şekilde davranmasını doğuracak ve bir arada yaşama kültürüne zarar verecek durumlara sebep olacaktır. Böylesi bir durumun baş göstermesi halinde sosyal ya da toplumsal normlara uyum göstermeyen kaotik bir süreci kaçınılmaz hale getirecektir.

İnsanoğlunun aklın gereği olarak birlikte, bir arada yaşamayı sağlayan kültüre ve ona uyumu sağlayan medenileşme sürecine geçmesi onu kuralsız, kaotik bir doğa hali içinde yaşayan hayvani tutumlardan alıkoyacaktır. Bu nedenledir ki, belirli bir *kültür* içinde bir tür gelişmişlik aşamasına geçiş bireye bilgi ve beceriler de kazandıracaktır. Kant'a göre bu aşama, bireyin yalnızca kendi çıkarına değil, topluma da hizmet edecek şekilde yeteneklerini geliştirmesini sağlar. *Medenileşme* denilen bu süreç, bireyin toplumsal kurallara uyum sağlaması ve sosyal bir varlık olarak davranış geliştirmesi işte bu aşamada gerçekleşir. Kant, medenileşme sürecini, bireyin toplumsal yaşamda iş birliği ve uyum içinde hareket etmesi olarak tanımlar.

Ahlaki eğitim süreci, bireyin manevi değerler kazanması ve karakterini geliştirmesiyle ilgilidir. Kant'a göre, ahlaki eğitim, bireyin içsel bir ahlak anlayışı geliştirmesiyle tamamlanır: "Eğitim, yalnızca insanı medeni kılmaz; onu aynı zamanda ahlaki olarak iyi yapar" (Kant, 1803: 18). Kültür ve medenileşme süreci Kant'ın eğitim anlayışında *talim* ve *terbiye* kavramlarının birbirini tamamlayan rollerini anlamak için temel bir zemin oluşturur. Bu zeminde talim, kültür ve medenileşme sürecini belirleyen ve besleyen bir olgu olarak gelişirken, terbiye disiplin ve ahlaki duyarlılığın geliştirilmesi sürecini kapsar.

Kant için eğitimde talim süreci bireyin sadece pratik beceri ve deneyimler edinmesi ile sınırlı değildir. Ona göre, talim ile eleştirel düşünme, muhakeme yeteneklerinin güçlenmesi de bu sürecin bir parçası olarak gelişir. Talim sürecinde, bireyin sorgulama ve düşünme kapasitesi güçlenir. Bu sayede birey 'doğru' olanı yanlıştan ayırt etme yeteneğini geliştirir. Bu durum gerçekte eğitim olgusuna ilişkin beklentiye dair en önemli çıktılardan birini oluşturmaktadır. Bilginin bilgi olmayandan, doğrunun yanlış olandan ayırt edilme yeteneğinin bireye vereceği kazanım eğitim felsefesinin adeta özünü göstermektedir.

Pedagojik yönelimde eğitimcinin rolünü veya sınırını belirleyen bu durum, Kant'ın ünlü aydınlanma çağrısında anlamını bulan kendi aklını kullanma cesaretini ve yetkinliğine kapıyı aralar.[4] Bu süreçte öğretmenlerin rolü, yalnızca bilgi aktarmak değil, aynı zamanda bireyin kendi aklını kullanma yetisini geliştirmesine rehberlik etmektir. Kant göre, "aydınlanma" bireyin kendi aklını kullanmaya cesaret etmesiyle mümkün olabilirdi. Pedagojik yaklaşımın nihai hedeflerinden biri burada belirmektedir: Eğitim ile bireyler özgür ve özerk bir şekilde aydınlanmaya erişecek bir yetkinlikle yetiştirilmelidir. Bu yetkinliğin doğuracağı yeterlilik sayesinde "daha iyi" olana ilişkin bir beklentiden söz edilebilirdi ancak.

Daha 'iyi' olana yönelik bir arayış olarak eğitim, insan hayatını ve doğal olarak sosyal-toplumsal yaşamın temelini, sağlığını güçlendiren yegâne olgudur. Bu olgu sayesindedir ki, ilerleme ve gelişmeye duyulan ilgi ve inanç insanlığa bir pusula gibi yön vermektedir. İnsan eğitirken daha çok eğitilebilir bir hale de gelir. Pedagojik yönelimdeki bu motivasyon insanı eğitimin hem

[3] Kant'a göre, "buradaki özgürlük eğilimi Antropolojide tüm yabani tutkuların en şiddetlisi olarak tanımlanmıştır. İşte tam olarak bu sebeple terbiye süreci erkenden devreye sokulmalıdır" (Kant, 2018: 9).

[4] Kant aydınlanmayı şöyle tanımlar: "Aydınlanma insanın kendi kabahati sonucu düşmüş olduğu ergin olmama durumundan kurtulmasıdır." Buradaki ergin olmama kişinin kendi aklını kullanma cesaretinden yoksun olması anlamına gelir. Kant, insana 'sapare aude' diyerek otoriteye ya da başka birine bağlı olmadan kendi aklını kullanmalarını öğütler (Immanuel Kant, 'An Answer to the Question: What is Enlightenment?, Translation: Ted Humphrey 1992, Hackett Publishing 1784, Pg: 481- 494).

öznesi hem de nesnesi konumuna getirmiştir. Kendisi değişip geliştikçe ortamını da dönüştüren diyalektik ve özsel bir süreçtir bu.

Kant, insanın doğuştan sahip olduğu ve potansiyel olarak içinde barındırdığı ahlaki değerlerin ve erdemlerin, iyi bir eğitimle geliştirilebileceğini savunur. Ona göre, bu gelişim sayesinde dünyada pek çok iyi şeyin açığa çıkması mümkün hale gelir. İnsanın özünde yer alan bu türden doğal özlerin geliştirilmesi sadece ideal sayılabilecek iyi bir eğitim için değil ahlaklı - erdemli bir hayat sürebilmesi için de gereklidir.[5] Kant insanın karakterinin meydana gelmesinde yön veren bu özleri şu üç başlık altında ifade eder: İnsanın fiziksel yapısıyla ilgili olan *mekanik eğilimleri*, insanı sosyal yaşama katılıma uygun hale getirmeyi sağlayan *pragmatik eğilimleri* ve iyi - kötü eylemlerde bulunmasını, ya da doğru - yanlış yapma gibi konularda bilinçlenmesini geliştiren *ahlaki eğilimleridir*. İnsan olma sanatı olarak eğitim, insanı insan yapan bilişsel ve ahlaki değerlerin ortaya çıkarılmasını sağlar. Buna göre insan doğulmaz, insan olunur. Eğitim insan olmanın öğrenildiği bir süreci ifade eder.

İnsanı hayvandan ayıran ve onu eğitimle geliştiren bu yapısını ifade eden Kant, hayvanların ebeveynlerinden bir şey öğrenmeden hayatlarına devam ettiğini belirtir. İnsanın kültür kuran, uygarlığı doğuran ve adına medenileşme denilen sürecin ortaya çıkmasını sağlayan bu ayırt edici nitelik yalnızca insana ve onun bu doğasını geliştiren eğitim ile mümkün olabilmiştir. Bir kedi veya köpek yavrusunun atalarından devraldığı herhangi bir miras yoktur.[6] Aynı şey insan için söz konusu değildir. İnsan, uygarlık biriktiren ve bunu sonraki nesillere aktaran bir varlıktır. Deneyim ve tecrübenin, yaşantıların öğretimle aktarılması insanlığın bir zincirin halkaları ile birbirine bağlı olmasını doğuran bu süreç eğitimin eseridir.

3. KANT'IN EĞİTİM FELSEFESİNİN MODERN EĞİTİM SİSTEMLERİNE ETKİLERİ

Kant'ın eğitim felsefesinde yukarıda ayrıntılı bir şekilde değinildiği üzere *talim* ve *terbiye* kavramları, insanın bireysel gelişiminde olduğu kadar toplumsal katkıları bakımından ayrılmaz bir bütünü oluştururlar. *Talim*, bireyin zihinsel kapasitesini geliştirmeyi, *terbiye* ise onun ahlaki ve kültürel bir varlık olarak gelişim kazanmasını amaç edinir. İki kavramın etrafında meydana gelen süreç, farklı yönlere odaklansa da Kant felsefesinde birbirini tamamlayan unsurlar olarak öne çıkar. Bu bölümde, talim ve terbiyenin karşılaştırmalı bir analizi yapılacak, ardından bu kavramların belli başlı modern eğitim teorileri üzerindeki etkilerine değinilecektir.

Talim ve *terbiye*, Kant'ın eğitim felsefesinde ayrı işlevlere sahip olsa da insanın eğitim yoluyla nasıl dönüştürülebileceğini anlamak açısından birbirini tamamlarlar. Her iki kavramın birbirini tamamlayan yönleri kadar amaç itibariyle birbirinden tümüyle farklı yönleri de dikkat çekici bir özelliğe sahiptir.

Talim, bilgi ve beceri kazandırmayı hedefler. Bu süreç, bireyin entelektüel kapasitesini geliştirmeyi ve onu pratik hayatta başarılı bir şekilde hazırlamayı amaçlar. Kant, talimi bireyin toplum içinde işlevsel bir varlık hâline gelmesinin ön koşulu olarak görür: Ona göre, "bilgi olmadan birey, toplumda yerini bulamazdı" (Kant, 1803: 12). *Terbiye* ise ahlaki ve karakter eğitimi üzerine yoğunlaşır. Kant'a göre terbiye, bireyin toplumsal normları içselleştirmesi ve özgür bir şekilde ahlak yasalarına uygun yaşaması için gereklidir. Bu farklılık, eğitimin bireysel gelişim ve toplumsal yönlerini dengelemek gerektiğini gösterir.

---

[5] Varoluşçuluğun ileri sürdüğü yaklaşımın tersine bir belirlenmişliğin insanın varoluşundan önce gelmesi ve bunun da yalnızca eğitimle geliştirilmesi düşüncesi Sartre'a göre, insanın özgürlüğüne ters düşer. Sartre için varoluş öz için bir imkândır (Sartre, 2005: 74 - 75).

[6] Kant insan ve hayvan yavrusu arasındaki gelişimsel ve doğal farklılıklar ile eğitimin insana mahsus ortaya koyduğu kıyaslama için bkz. (Kant, 2018: 10).

Başka bir yönüyle, talim bireyin zihinsel gelişimini merkeze alırken, terbiye ahlaki ve duygusal yönleriyle ilgilenir. Kant bu durumu şöyle açıklar: "Eğitim yalnızca bilgelik değil, aynı zamanda erdemi de kazandırmalıdır. Biri olmadan diğeri eksik kalır" (Kant, 1803: 18). Bu bağlamda, talim ve terbiye bir bütün olarak bireyin hem aklını hem de ruhunu eğitme işlevi görür. Kant'a göre, yalnızca bilgiyle donatılmış bir birey, ahlaki rehberlik olmadan topluma zarar verebilir.

Kant, eğitimin yalnızca bilgiyle sınırlı kalmaması gerektiğini vurgulamış ve ahlaki gelişimin eğitim sürecinin ayrılmaz bir parçası olduğunu belirtmiştir. Ona göre, eğitimin nihai amacı, insanı *ahlaki özgürlüğe* ulaştırmaktır (Kant, 1788: 52). Bu özgürlük, bireyin kendi aklıyla hareket ederek evrensel ahlak yasalarına uygun bir yaşam sürmesini gerektirir. Ancak Kant, bu özgürlüğün yalnızca bilgiye dayalı bir süreçle değil, ahlaki değerlerin kazandırıldığı bir eğitimle mümkün olacağını savunur. Bu bağlamda Kant, disiplin ve özgürlük arasındaki dengeyi korumanın önemini şöyle açıklar: "Disiplin olmadan özgürlük anarşiye yol açar; ahlak olmadan bilgi ise bireyi tehlikeli bir güce dönüştürür" (Kant, 1803: 14).

Kant'ın bu ifadeleri, talim ve terbiyenin birbiriyle uyumlu bir şekilde ele alınması gerektiğini açıkça ortaya koyar. Eğitim, bireyi hem bilgi hem de ahlakla donatarak onu topluma faydalı bir varlık hâline getirmelidir. Kant'a göre t*alim*, öğretim yöntemlerine ve bilgi aktarımına dayanır. Dersler, uygulamalı eğitimler ve disiplinlerarası bilgi, talim sürecinin araçları olarak bireyin zihinsel kapasitesini geliştirmeyi ve bilgi birikimini artırmayı amaçlar. Talim, insanın doğayla uyum içinde yaşamasını sağlayan pratik becerilerin ve teorik bilgilerin aktarımını içerir (Kant, 1781: 12). *Terbiye* ise ahlaki değerlerin kazandırılmasını ve bireyin toplumsal sorumluluklarını içselleştirmesini hedefler.

Kant'a göre, terbiye insanı "ahlaki yasaların bir temsilcisi" hâline getirir. Bundan ötürü, "ahlak eğitimi olmadan, insan yalnızca bilginin ağırlığı altında ezilen bir varlığa dönüşür" (Kant, 1785: 10). Buna göre, *terbiye* bireyin davranışlarını biçimlendiren bir süreçtir ve ahlaki - etik örneklere, disiplin, yönlendirme gibi araçlara dayanır. Modern pedagojide bu durum, bilişsel (cognitive) ve duyusal (affective) alanların eğitimi arasındaki dengeyi ifade eder.

Kant'ın eğitim felsefesinde önemli yer tutan *talim* ve *terbiye* kavramları, modern eğitim teorilerinde hem bilişsel hem de duyusal yönden öğrenme kuramlarının temellerini oluşturmuştur. Eğitim teorisyenleri, bu iki boyutu ele alarak insanın hem zihinsel hem de ahlaki olarak gelişmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Kant'ın *talim* anlayışı, Piaget'in bilişsel gelişim teorisinde derin izler bırakmıştır. Bilişsel gelişim kuramının öncülerinden olan Piaget'e göre, bireyin zihinsel gelişimi aşamalı bir süreçtir ve bu süreçte bilgi edinme, analitik düşünme ve problem çözme becerileri geliştirilir. Bu bağlamda talim, bireyin zihinsel potansiyelini maksimize etmek için yapılandırılmış bir öğrenme ortamına ihtiyaç duyar. Piaget'in yaklaşımı, Kant'ın talim anlayışının modern bir yorumu olarak görülebilir.[7]

Kant'ın eğitim felsefesinin diğer anahtar kavramlarından olan terbiye kavramı ise Lawrence Kohlberg'in ahlaki gelişim teorisinde kendine yer bulmuştur. Kohlberg, bireyin ahlaki değerler kazanmasının, eğitimin temel bir işlevi olduğunu savunur. Ağırlıklı olarak Piaget ve Dewey'in düşüncelerinden etkilenmiş olan Kohlberg, Kant'ın terbiye anlayışındaki ahlaki eğitimin bireyin özgür iradesine dayalı olması gerektiği fikri ve ahlaki muhakeme düzeylerine benzer bir

[7] Ayrıntılı bir okuma için bkz. Jean Piaget, (1952), The Origins of Intelligence ın Children, Translation: Margaret Cook, New York: International Universities Press.

yaklaşımı benimsemiştir.[8] Kohlberg, Kant'ın ahlak felsefesinden etkilenerek bireylerin ahlaki değerleri öğrenmesi ve içselleştirmesi gerektiğini savunmuştur.

Kant'ın eğitim anlayışını demokrasi temelli bir perspektifle yeniden yorumlayan John Dewey, eğitimin bireyleri toplumsal hayata hazırlaması gerektiğini savunur ve bu yaklaşımıyla günümüzde önemli etkiler yaratmıştır. Onun şu görüşü, Kant'ın terbiyeye verdiği önemi çağdaş bir bağlama taşır: "Eğitim, bireyleri yalnızca kendi hayatlarını yönetmek için değil, aynı zamanda toplumsal yaşamın sorumluluklarını paylaşmak için hazırlar" (Dewey, 1916: 33).

Kant'ın eğitim felsefesi çağdaş pedagoji ve holistik eğitim yaklaşımları üzerinde de derin etkiler bırakmıştır. Holistik yaklaşım, Kant'ın talim ve terbiye anlayışını bütüncül bir şekilde ele alır. Bu yaklaşımlar, bireyin hem zihinsel hem de duygusal yönlerini eğitmeyi hedefler. Modern eğitim teorisyenleri, Kant'ın bu ikili yaklaşımını bireyin sosyal sorumluluk, empati ve eleştirel düşünce becerilerini geliştirmek için kullanmışlardır. Çağımızda meydana gelen sorunlarının küresel boyut kazandığı gerçeğini göz önüne getirdiğimizde eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeyi hedefleyen bir eğitim felsefesinin önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Modern eğitim anlayışları, küresel bir boyuta varan sorunlar ile baş etmek için öz farkındalık, adalet duygusu vb. etrafında evrensel ilke ve değerler inşa etmelidir. İnsanın sebep olduğu sorunlar karşısında aklını kullanma yürekliliğine davet eden Kant eğitim felsefesinden etkilenen holistik eğitim anlayışı, mekanistik anlayışa bir tepki olarak 1980'li yılların başında Amerika'da doğmuştur.[9] Özü itibariyle, insanı tek boyutu ile ele alan yaklaşımların tersine holistik anlayış, insanı maddi - manevi bir varlık olarak bütüncül bir yaklaşım içinde ele alır.

Bunun yanında günümüz eğitim sistemlerinde, Kant'ın talim ve terbiye anlayışı, bireyin çok yönlü gelişimini sağlama hedefiyle birleştirilmiştir. Örneğin, modern karakter eğitimi programları, Kant'ın terbiye anlayışından esinlenerek bireylerin ahlaki değerler kazanmalarını sağlamak üzere geliştirilmiştir.

Karakter eğitimi programları, Kant'ın terbiyeye yaptığı vurguyu yansıtarak bireylerin empati, dürüstlük ve sosyal sorumluluk gibi değerlerle donatılmasını hedeflemiştir (Dewey, 1916: 33). Ancak modern eğitim sistemlerinde ahlaki eğitimin önemi zaman zaman geri planda kalmıştır. Örneğin, piyasa odaklı eğitim yaklaşımları, bireylerin yalnızca mesleki beceriler kazanmasına odaklanarak Kant'ın terbiyeye verdiği önemi ikinci plana atabilmektedir. Kant'ın bu konudaki eleştirisi bugün hâlâ geçerlidir: "Bilgiyle donatılmış ama ahlaktan yoksun bir birey, topluma zarar verir" (Kant, 1782: 64).

STEM (bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik) eğitimleri ise talim eğitiminde bireyin problem çözme ve analitik düşünme becerilerini geliştirmeye yönelik bir süreç olarak uygulanmaktadır. Disiplinlerarası bir yaklaşımı benimseyen STEM eğitimi günlük hayattaki problemlerin çözümünde iş birliğini ve farklı perspektiflerin bir arada birleştirilmesini esas alır. Bu alanda baş gösteren pek çok sorun eğitimin tek ayaklı bir çerçeve içinde ele alınmasından

[8] Kohlberg'in ahlaki gelişim teorisi, bireylerin evrensel etik ilkeleri benimsemesi gerektiğini vurgular. Bu bölümde Kohlberg ahlaki gelişim teorisinin aşamalarını ve sıralamasını detaylı bir şekilde tanımlayarak, çocuklarda ve bireylerde ahlaki karar verme süreçlerinin bilişsel gelişimle nasıl bağlantılı olduğunu açıklamaktadır (Kohlberg, 1969: 23). Kant'ın terbiyeye dair şu vurgusu, bu anlayışla örtüşür: "Eğitim, bireyin yalnızca bilgelik değil, erdem kazanmasını da sağlamalıdır" (Kant, 1785: 10).

[9] Holistik eğitim anlayışı ve kavramın ayrıntılı tarihsel arka planı için bkz. (Clarken, R. H. "Wholistic Education: Toward a Definition and Description", The 2006 Annual Meeting of the American Educational Research Association. San Francisco: 7-11 Nisan, 2006).

ileri gelir. Talimin ön planda tutulduğu bu süreçte terbiye eğitiminin eksikliği yaşanan sorunlara bakıldığında göze çarpmaktadır.

Günümüzde başta yapay zekâ olmak üzere yazılım ve kodlama, endüstriyel bir boyut kazanan eğitim sisteminde yaratıcı düşünme, yenilikçilik, tasarım yapma, girişimcilik, takım çalışması becerisi, sorumluluk alma, analiz yeteneği, bilimsel - teknolojik okuryazarlık gibi gelecekte önemi artacak beceri ve kavramlar ön plana çıkmıştır. Bu yöntemlerin hepsi birbirinden farklı yöntemler kullanan, araştırma ve sorgulamaya dayalı öğrenme temeli üzerine kurgulanan yöntem ve yaklaşımlardır.

Kant'ın eğitimde disiplin ve özgürlük arasındaki dengeye yaptığı vurgu özellikle Maria Montessoriyi etkilemiştir. Montessorinin benimsediği eğitim yöntemi insani bir gelişme modeline dayanmaktadır. Ona göre, eğitimin iki temel prensibi vardır: İlkin, çocuklar ve gelişim içindeki yetişkinler çevreleriyle etkileşim yoluyla ve psikolojik olarak kendi kendilerini yetiştirmeye çalışırlar. İkinci olarak, özelikle altı yaş altındaki çocukların doğuştan gelen bir psikolojik gelişim yolu ile öğrenme alt yapıları vardır. Maria Montessori, kendi modeline göre hazırlanmış bir ortamda özgürce seçim yapma ve hareket etme özgürlüğüne sahip çocukların, ideal gelişim için kendiliğinden hareket edeceklerine inanıyordu. Montessori bireyin özgürce öğrenmesini teşvik ederken, bu özgürlüğü yapılandırılmış bir disiplin çerçevesinde sağlar. Ancak Kant, özgürlüğün yalnızca bireyin kendi ahlak yasalarını içselleştirmesiyle anlamlı olduğunu savunurdu.

Bütün bu etkilerin yanında Kant'ın evrensel ahlak felsefesinin ilkeleri modern eğitim sistemlerinde küresel vatandaşlık eğitimiyle de örtüşmektedir. Nussbaum, günümüzde eğitimin yalnızca bireylerin kendi toplumlarına değil, küresel düzeyde diğer insanlara karşı da sorumluluk hissetmesini hedeflediğini savunur. Bu görüşüyle o, Kant'ın eğitim anlayışını desteklemiştir (Nussbaum, 1997: 44).[10] Bunun yanında Kant'ın ahlak eğitimi anlayışını, filozof Ricoeur de bireyin özgürlüğü ve sorumluluğu arasındaki ilişkiyi yeniden değerlendiren bir çerçeve olarak ele almıştır.

Kant'ın eğitim felsefesine disiplin - özgürlük bağlamına modern kimi pedagojik yaklaşımlar eleştiriler yöneltmiştir. Nitekim Oliver Reboul, Kant'ın teorik eğitim anlayışını daha pratik bir zemine oturtarak eleştirir. Reboul *Eğitim Üzerine* eserinde, Kant'ın ahlak eğitimine yaptığı vurgunun önemini kabul ederken, bunun bireyin deneyimsel öğrenim süreçleriyle desteklenmesi gerektiğini savunur: Ona göre, eğitim yalnızca bilgi ve ahlak arasında bir denge değil, aynı zamanda bireyin kendini gerçekleştirmesi için özgür bir ortam da yaratmalıdır. Reboul için eğitmek kendilerinden sorumlu olan özgür kişiler yetiştirmektir; eğitim, eğiticinin eğitilen üzerindeki her türlü zorlamasını dışlamak zorundadır. (Reboul, 1991: 73).

Bu görüş, Ferrer'in özgürlükçü eğitim anlayışıyla uyum içindedir. Francisco Ferrer de bireylerin kendi potansiyellerini özgürce keşfetmelerini destekleyen bir eğitim modeli önerir: "Eğitim, bireyin otoriteye değil, kendi aklına güvenmesi için bir araç olmalıdır" (Ferrer, 1908: 45). Ferrer *Modern Okul* eserinde eğitimde dogmatik yaklaşımlardan arınmış, özgür düşünceyi teşvik eden ve bilimsel temellere dayalı bir yaklaşımı savunur. O, cinsiyetler ve sosyal sınıflar arasında eşitliği destekleyen bir eğitim modelini geliştirirken bireylerin özgürleşmesini ve toplumun daha adil bir yapıya kavuşmasını sağlamak istiyordu.

[10] Nussbaum, Kant'ın terbiyeye yaptığı vurguyu bireyin ahlaki gelişimi açısından temel bir unsur olarak görür ve eğitim sistemlerinin bu yönü yeniden ele alması gerektiğini savunur (Nussbaum, 1997: 57).

Kant'ın eğitim felsefesini yazarken etkisinde kaldığı J.J. Rousseau, *Emile adlı* eserinde eğitimi bireyin doğal iyiliğini koruma süreci olarak tanımlar. Kant, Rousseau'nun eğitimde özgürlüğe yaptığı vurguya büyük saygı duymakla birlikte, bireyin disiplinle kontrol altına alınması gerektiğini savunur. Rousseau'ya göre, eğitim, bireyin içsel potansiyelini engellemeden gerçekleşmelidir: "Doğaya uygun bir eğitim, insanı mutlu eder; ona yapay yükler yüklemezseniz o zaten iyidir" anlayışını benimsiyordu (Rousseau, 1762: 15). Rousseau'nun bu yaklaşımı, Kant'ın "disiplin" anlayışıyla zıt bir noktada durur. Kant, doğaya uygun bir eğitimin önemini kabul ederken, bireyin doğa hâlindeki eğilimlerinin ahlaki bir varlığa dönüşmesi için kontrol edilmesi gerektiğini savunur: "Eğitim, insanın doğasını aşarak ahlaki bir varlık hâline gelmesini sağlar" (Kant, 1803: 14).

Rousseau'nun özgürlükçü anlayışı, Kant'ın disiplin-özgürlük dengesiyle buluşturulduğunda, bireyin hem ahlaki hem de entelektüel gelişimi için güçlü bir model sunar. Kant'ın eğitim anlayışı, bireyin çok yönlü gelişimini benimsiyordu. Nitekim *talim* ve *terbiye*, bireyin entelektüel ve ahlaki boyutlarının birbirinden ayrılamaz olduğunu ortaya koymuştur.

Günümüzde eğitim sistemlerinin bu iki boyutu dengelemeye çalışması, Kant'ın görüşlerinin hâlâ ne kadar geçerli olduğunu bize göstermektedir. Kant'ın "eğitim, insanlığı olduğu yerden daha ileriye taşır" ifadesi, eğitimin bireysel ve toplumsal dönüşümdeki etkisini yansıtmaktadır (Kant, 1803: 35). Genel olarak eğitimin birey üzerinde yaratmış olduğu olumlu etkiler toplumsal alanda da olumlu etkiler doğurmuştur. İnsanlık tarihi eğitimin tarihidir demek abartılı bir ifade olmayacaktır. Geçmişin mirasını ve kültürünü bilgi, değerler ve deneyimler etrafında özümseyen büyük insanlık ailesinin geleceğini yine eğitim şekillendirecektir.

4. SONUÇ

Kant'ın eğitim felsefesi, insanın ahlaki ve entelektüel potansiyelini geliştirmeyi hedefleyen bütüncül bir yaklaşımı temsil eder. *Talim* ve *terbiye* kavramları, bireyin hem bilgiyle hem de ahlaki değerlerle donatılmasını sağlayan öğelerdir. Kant'ın anlayışı, bireylerin yalnızca bireysel başarıya değil, aynı zamanda toplumsal ve küresel problemlere duyarlı hâle gelmesini hedefler. Günümüzde karşılaştığımız küresel sorunlar, Kant'ın eğitim anlayışını yeniden değerlendirmeyi ve modern eğitim sistemlerinin bu sorunlara yanıt verebilmesi için bir yol haritası oluşturmayı zorunlu kılmıştır.

Bugünkü haliyle küresel dünya, eğitim açısından çok yönlü zorluklar ve fırsatlar sunmaktadır. İklim değişikliği, kimlik eksenli çatışmalar, toplumsal eşitsizlikler, etik sorunlar, yapay zekâ teknolojisi ile gelişen durumlar ve küresel dünya yurttaşlığı gibi konular, eğitim sistemlerinin kapsamını, amaçlarını yeniden oluşturmayı zorunlu kılmaktadır. Kant'ın eğitime dair şu ifadesi, bu sorunlara yol gösterici niteliktedir: "Eğitim, bireyi yalnızca kendi çıkarları doğrultusunda değil, insanlığın ortak iyiliği için hareket etmeye yönlendirmelidir" (Kant, 1803: 28). Bu bağlam içinde eğitim sistemleri, yalnızca bireysel başarıya değil, küresel farkındalık ve dayanışmayı da geliştirmeye odaklanmalıdır.

Örneğin, iklim değişikliği, çevreyle ilgili riskler ve nükleer tehditler modern dünyanın en büyük sorunlarındandır. Kant'ın terbiye anlayışı, bireylerin evrensel bir ahlak çerçevesinde hareket etmelerini ve yalnızca kendileri için değil, gelecek nesiller için de sorumluluk almalarının gereğine vurguda bulunur. Kant, insanın doğayla uyum içinde hareket etmesi gerektiğini şu sözlerle ifade ediyordu: "Doğa, insanın ahlaki bilincine bağlıdır; onu koruma sorumluluğu da buradan gelir. Doğa, insanın korumasına muhtaçtır; ancak bu koruma, yalnızca ahlaki bir temele dayanır" (Kant, 1790: 70). Günümüzde eğitim sistemleri, bireylerde sürdürülebilirlik bilincini

geliştirmek için Kant'ın terbiyeye yaptığı vurguyu dikkate alıp doğa eğitimini bu sürecin merkezine almalıdır. Bugünkü eğitim sistemleri, bireylerde sürdürülebilirlik bilinci geliştirmek için çevre eğitimi toplumsal - sosyal eşitsizlikler ve iklim adaleti konularına daha fazla önem vermelidir. Bu, bireyleri hem bilimsel bilgiyle donatmak (talim) hem de çevreye karşı etik bir sorumluluk geliştirmek (terbiye) yoluyla mümkün olacaktır.

Kant'ın ahlaki eğitim anlayışı, bireylerin yalnızca kendi haklarına değil, başkalarının haklarına da saygı duymasını gerektirir. Bu anlayış, eğitim sistemlerinin eşitlikçi bir yaklaşımı benimsemesi gerektiğini ortaya koyar.[11] Eğitim, bireylerin sorumluluk bilincini artırarak daha adil bir dünya inşa etmeye katkı sağlamasına destek sağlar. Özellikle dezavantajlı grupların eğitime erişiminin artırılması, Kant'ın terbiye anlayışıyla uyumlu bir yaklaşım olacaktır.

Dijitalleşme ve yapay zekâ teknolojisi modern eğitimde yeni fırsatlar sunarken aynı zamanda etik sorunları da beraberinde getirmiştir. Yine Kant'ın bilgi ve ahlak arasındaki dengeye yaptığı vurgu, bu konuda bize rehber olur. Günümüzde dijital teknolojiler, bireylerin bilgiye erişimini kolaylaştırmakta ancak aynı zamanda veri mahremiyeti, siber zorbalık ve dijital bağımlılık gibi sorunlar yaratmaktadır. Eğitim sistemleri, bireylerin bu sorunlarla başa çıkmasını sağlayacak şekilde etik bir çerçeve sunmalıdır. Kant'ın şu ifadesi, bu soruna bir çözüm önerisinin kapısını aralar: "Bilginin gücü, yalnızca ahlakla dengelendiğinde insanlık için faydalı olur" (Kant, 1788: 53).

Küreselleşme çağında, bireylerin ulusal sınırların ötesinde bir sorumluluk taşımasını gerektirmektedir. Kant'ın evrensel ahlak anlayışı, bireylerin küresel sorunlara duyarlı bir şekilde hareket etmesini sağlayacak bir eğitim çerçevesi sunar. Nussbaum'un *küresel vatandaşlık eğitimi* kavramı, Kant'ın evrensel ahlak anlayışıyla doğrudan ilişkilidir. Nussbaum, bu eğitimin bireyleri farklı kültürlere ve sorunlara duyarlı hâle getirdiğini savunur (Nussbaum, 1997: 72).

Kant'ın eğitim felsefesi, günümüzün küresel sorunlarına yönelik bir çözüm çerçevesi sunmaktadır. Ona göre, *talim* ve *terbiye* eğitimi bireyi hem bilgi hem de ahlaki değerlerle donatarak sorunlara karşı daha bilinçli kılar. Bu haliyle eğitim sadece bireysel gelişimi değil toplumsal kalkınmaya ve gelişmeye de önemli katkılar sunar.

Bu anlayış doğrultusunda, eğitim sistemlerinin sürdürülebilirlik, eşitlik, etik ve küresel dünya yurttaşlığı gibi konularını merkeze alması, bireylerin hem kendi hayatlarında hem de toplumda anlamlı bir dönüşüm gerçekleştirmesini sağlayacaktır. Kant, eğitimin toplumsal eşitsizlikleri azaltma ve bireyleri daha adil bir toplum yaratmaya yönlendirme sorumluluğunu şu şekilde vurgulamıştı: "Eğitim, bireyin yalnızca kendisi için değil, başkaları için de adalet talep etmesini sağlar" (Kant,1785: 18). Modern eğitim sistemlerinde eşitlikçi uygulamaların geliştirilmesi, Kant'ın bu görüşleriyle uyumludur. Özellikle dezavantajlı gruplara yönelik eğitimin desteklenmesi, küresel düzeyde sosyal adaletin sağlanmasına katkıda bulunabilir.

Kant, talim ve terbiyeyi birbirinden bağımsız süreçler olarak değil, birbiriyle uyum içinde çalışması gereken bileşenler olarak görür. Ona göre, bilgiyle donatılmış ancak ahlaki değerlerden yoksun bir birey tehlikeli bir varlık hâline gelebilir. Benzer şekilde, yalnızca ahlaki değerlere sahip ancak bilgi ve beceri eksikliği yaşayan bir birey de toplumsal açıdan yetersiz kalabilir.[12]

[11] Martha Nussbaum, Kant'ın bu anlayışını şu şekilde yorumlar: "Kant'ın evrensel ahlak ilkeleri, eğitimin toplumsal eşitsizlikleri azaltan bir araç olarak kullanılabileceğini bize göstermektedir" (Nussbaum, 1997: 88).

[12] Kant bu konuda şöyle der: "Eğitim, yalnızca zihni değil, aynı zamanda kalbi de eğitmeli; aksi takdirde insan, ya mekanik bir varlık ya da kör bir dogmatist hâline gelir" (Kant, 1803: 30).

Kant'ın eğitim felsefesi, bireyin hem bilgi hem de ahlakla donatılması gerektiğini savunan bütüncül bir anlayış sunar. *Talim* ve *terbiye* kavramları, Kant'ın eğitim anlayışında birbiriyle uyumlu bir şekilde işleyen iki temel bileşendir. *Talim*, bireyin bilgi edinmesini ve analitik düşünce kapasitesini geliştirmesini sağlarken, *terbiye* bireyin ahlaki değerler kazanmasına ve özgür bir birey olarak topluma katkı sunmasına olanak tanır. Kant, bu iki sürecin bir arada yürütülmesini zorunlu görür; çünkü yalnızca bilgiyle donatılmış ancak ahlakı olmayan bir birey, tehlikeli bir güç hâline gelebilir.

Kant'ın *talim* ve *terbiye* kavramları, modern eğitimin teorik ve pratik zorluklarına karşı güçlü bir çerçeve sunar. Disiplin ve özgürlük, bilgi ve ahlak arasındaki dengeyi koruyan bir eğitim anlayışı, bireylerin hem kişisel mutluluğunu hem de toplumsal faydasını artırabilir. Günümüzde eğitim sistemlerinin bu dengeyi yeniden ele alması, yalnızca bireylerin değil, aynı zamanda insanlığın geleceği için de hayati bir önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, Kant'ın eğitim anlayışı hem 18. yüzyılın hem de günümüz eğitim teorilerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. *Talim* ve *terbiye* kavramları, Kant'ın eğitim anlayışında birbirinden bağımsız değil, birbirini tamamlayan süreçler olarak öne çıkar. Bu incelemede yapılan analizler, Kant'ın bu iki kavramı bir bütün içinde ele alarak insanın eğitim aracılığıyla nasıl dönüştürülebileceğini ortaya koymayı amaç edinmiştir.

KAYNAKÇA

Clarken, R. H. (2006). "Wholistic Education: Toward a Definition and Description", The 2006 Annual Meeting of the American Educational Research Association. San Francisco.

Dewey, J. (1916). Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education. New York: Macmillan.

Ferrer, F. (1908). The Modern School. New York: Putnam.

Kant, I. (1803). Über Pädagogik [On Education]. (Trans. Annette Churton). Boston: D.C. Heath & Co.

Kant, I. (1781). Critique of Pure Reason. (Trans. Norman Kemp Smith). London: Macmillan.

Kant, I. (1788). Critique of Practical Reason. (Trans. Mary Gregor). Cambridge: Cambridge University Press.

Kant, I. (1790). Critique of Judgment. (Trans. Werner S. Pluhar). Indianapolis: Hackett Publishing Company.

Kant, I. (1785). Grundlegung zur Metaphysik der Sitten [Groundwork of the Metaphysics of Morals]. (Trans. Mary Gregor). Cambridge: Cambridge University Press.

Nussbaum, M. C. (1997). Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Kant, I. (2018). Eğitim Üzerine. (Çev. Emre Bekman). İstanbul: İz Yayıncılık.

Kant, I. (1992). "An Answer to the Question: What is Enlightenment?", Translation: Ted Humphrey, Hackett Publishing.

Kohlberg, L. (1969). Handbook of Socialization Theory and Research, D. A. Goslin (ed.), "Stage and Sequence: The Cognitive – Development Approach to Socialization page.. 347 - 480. Rand McNally.

Piaget, J. (1952). "The Origins of Intelligence ın Children", Translation: Margaret Cook, New York: International Universities Press.

Reboul, O. (1991). Eğitim Üzerine, (çev. Işın Gürbüz). İstanbul: İletişim Yayınları.

Rousseau, J.-J. (1762). Émile ya da Eğitim Üzerine. (Çev. V. Günyol). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sartre, J. P. (2005). Varoluşçuluk, (çev. A. Bezirci). İstanbul: Say Yayınları.

*****

Çatışma Beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluşun finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzni: Araştırmaya yönelik etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı: Makale tek yazarlıdır.

Uluslararası ANADOLU Sosyal Bilimler Dergisi

International Anatolian Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2619-9475

https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid

Araştırma Makalesi / Research Article *2025, Cilt: 9, Sayı: 1, Sayfalar: 111-135*

DOI: https://doi.org/10.47525/ulasbid.1620865

DÜNYA BORSALARINDA İKİLİ İŞLEM STRATEJİLERİNİN KARŞILAŞTIRMASI: MAKİNE ÖĞRENMESİ İLE Z-SKOR TAHMİNİ VE DİNAMİK EŞİK DEĞERİ BELİRLEME MODELLERİNİN İSTATİSTİKSEL ARBİTRAJ PERFORMANS ANALİZİ

COMPARATIVE ANALYSIS OF PAIRS TRADING STRATEGIES IN GLOBAL MARKETS: EVALUATING STATISTICAL ARBITRAGE USING MACHINE LEARNING-BASED Z-SCORE PREDICTION AND DYNAMIC THRESHOLDS

Egemen KAHRAMAN[1]

[1] Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, egemenkahraman@mu.edu.tr

Geliş Tarihi /Date Applied **15.01.2025**

Kabul Tarihi / Date Accepted **24.02.2025**

ÖZET

İstatistiksel arbitraja dayalı ikili işlem stratejilerinin modern makine öğrenmesi teknikleriyle birleştirilmesi, finansal piyasalarda işlem performansını artırmak için yenilikçi bir yaklaşım sunmaktadır. Çalışmada, altı önemli küresel piyasa endeksinden (FCHI, GDAXI, GSPC, HSI, IXIC ve N225) oluşan endeks verileri kullanılmıştır. İkili işlemlere uygun endeks çiftlerinin seçimi için öncelikle Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi kullanılarak zaman serilerinin durağanlık analizi gerçekleştirilmiş, ardından Engle-Granger eşbütünleşme testi ile arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilen endeks çiftleri belirlenmiştir.

Araştırmada, statik z-puanı eşiklerine dayalı temel stratejinin yanı sıra, Lojistik Regresyon, Rastgele Orman, XGBoost ve SVM gibi denetimli makine öğrenmesi tekniklerinin kullanıldığı hibrit bir yaklaşım geliştirilmiştir. Ayrıca, sürekli optimize edilen eşik değerlerine dayanan dinamik bir model de oluşturulmuştur. Stratejilerin performansı, Sharpe Oranı, Sortino Oranı, maksimum düşüş ve F1 skoru gibi metriklerle değerlendirilmiştir. Sonuçlar, dinamik eşik değeri ve makine öğrenmesi destekli modellerin geleneksel yaklaşımlara kıyasla üstün performans gösterdiğini ortaya koymuştur

Anahtar Kelimeler: İstatistiksel Arbitraj, Makine Öğrenmesi, Eşbütünleşme Analizi, Dinamik Eşikleme, Piyasa Endeksleri.

ABSTRACT

This study explores the integration of machine learning methodologies with traditional statistical arbitrage techniques to enhance performance in financial markets. Using data from six major global indices—CAC 40 (FCHI), DAX (GDAXI), S&P 500 (GSPC), Hang Seng (HSI), NASDAQ Composite (IXIC), and Nikkei 225 (N225)—the research applies the Augmented Dickey-Fuller (ADF) test to assess stationarity and the Engle-Granger cointegration test to identify statistically significant index pair relationships. The study evaluates three strategic approaches. First, a baseline strategy employs static z-score thresholds as a reference model. Second, a dynamic approach continuously adjusts threshold values in response to market fluctuations. Finally, a hybrid methodology incorporates machine learning algorithms—including Logistic Regression, Random Forest, XGBoost, and SVM—to enhance predictive capabilities. Performance is assessed using key financial metrics such as the Sharpe Ratio, Sortino Ratio, maximum drawdown, and F1 score. Results indicate that both dynamic thresholding and machine learning-augmented models outperform traditional approaches, offering improved risk-adjusted returns.

Keywords: Pairs Trading, Machine Learning, Cointegration Analysis, Dynamic Thresholding, Market Indices.

Atıf Citation Kahraman, E. (2025). Dünya borsalarında ikili işlem stratejilerinin karşılaştırması: Makine öğrenmesi ile z-score tahmini ve dinamik eşikleme yöntemlerinin istatistiksel arbitraj performans analizi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(1), 111-135.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License altında lisanslanmıştır.

OPEN ACCESS

GİRİŞ

İstatistiksel arbitraja dayalı işlem stratejileri, finansal piyasalarda birbiriyle ilişkili enstrümanların geçmiş fiyat hareketleri arasındaki ilişkilerin analizine dayanan niceliksel bir yaklaşımdır. İstatistiksel arbitraj strajileri arasında en yaygın olarak kullanılan yöntemlerin başında ise ikili işlem stratejileri gelmektedir. İkili işlem stratejileri, seçilen iki finansal varlık arasındaki fiyat sapmasının zaman içerisinde tarihsel ortalama seviyelerine geri döneceği (mean reversion) öngörüsüne dayanmaktadır. Bu varsayımdan hareketle oluşturulan ikili işlem stratejilerinde, seçilen finansal varlık çiftlerinin uzun vadeli fiyat ilişkilerinden meydana gelen geçici sapmalar, piyasa katılımcıları tarafından arbitraj fırsatı olarak değerlendirilmektedir. İkili işlem stratejileri, ilk kez 1980'lerde ABD merkezli yatırım bankası Morgan Stanley'de çalışan finans uzmanı Nunzio Tartaglia ve ekibi tarafından geliştirilmiştir. Tartaglia ve ekibi, belirli menkul kıymetler arasındaki fiyat hareketlerinin birbiriyle bağlantılı olduğunu keşfetmiş, çeşitli işlem çiftleri belirlemiş ve özellikle 1987'deki borsa çöküşünden (Kara Pazartesi) önce büyük başarı elde etmiştir (Caldeira ve Moura, 2012: 3). Zamanla, ikili işlem stratejileri birden fazla hisse senedinden, farklı sektörleri ve karmaşık portföyleri de kapsayacak şekilde geliştirilmiş ve sistematik olmayan risklere karşı korunma imkânı sağlamıştır. 1985-2000 yılları arasında ikili işlem stratejileri önemli kazançlar sağlamış, hedge fonlar ve kurumsal yatırımcılar tarafından yaygın olarak kullanılmıştır (Zhu, 2022: 470).

İkili işlem stratejilerinde, eşleşen çiftlerin belirlenmesi ve finansal işlem stratejilerinin geliştirilmesi için eş bütünleşme analizi, kopula yöntemi ve z skoru hesaplamaları gibi çeşitli ekonometrik yöntemler kullanılır. Ancak finansal piyasaların gelişmesi ve veri hacmindeki artış, geleneksel yöntemlerin büyük ölçekli verileri analiz etme ve aralarındaki bağlantıları keşfetme kapasitesini zorlamaktadır. Bu noktada, makine öğrenmesine dayalı yöntemler, ikili işlem stratejilerinin performansını artırmak için bir araç olarak öne çıkmıştır. Veriler arasındaki ilişkileri temsil eden desenlerin belirlenmesi ve bu ilişkilerin modellenmesi gibi alanlarda makine öğrenimi yöntemlerine dayalı uygulamalar giderek yaygın hale gelmektedir. İkili işlem stratejilerinin etkinliğini artırmak için makine öğrenmesi modelleri; piyasa anomalilerinin tespiti, alım-satım eşiklerinin optimizasyonu ve sinyal kalitesinin iyileştirilmesi gibi alanlarda çeşitli faydalar sağlamaktadır.

Bu çalışmada, istatistiksel arbitraja dayalı geleneksel ikili işlem stratejileriyle makine öğrenmesi tekniklerinin birleştirilmesinin etkinliği araştırılmaktadır. Araştırmanın veri seti, altı büyük küresel piyasa endeksinden (FCHI, GDAXI, GSPC, HSI, IXIC ve N225) oluşmaktadır. İlk olarak zaman serilerinin durağanlığı Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi ile değerlendirilmiş, ardından istatistiksel açıdan anlamlı ve güçlü eş bütünleşik endeks çiftleri Engle-Granger eş bütünleşme testi ile belirlenmiştir. Analiz kapsamında uygulanan temel strateji, işlem sinyallerinin oluşturulmasında giriş ve çıkış noktaları için statik z-puanı eşiklerini temel almaktadır. Buna ek olarak, Lojistik Regresyon, Rastgele Orman, XGBoost ve SVM gibi makine öğrenmesi algoritmaları, farklı statik eşik değerleri için geçmiş fiyat farkı serileri üzerinde eğitilerek gelecekteki fiyat hareketlerini tahmin etmek ve alım-satım kararlarını iyileştirmek için kullanılmıştır. Dinamik eşiklendirmeye dayalı model ise, strateji süresince sabit eşik değerleri kullanmak yerine, eşik değerlerini sürekli olarak optimize ederek işlem gerçekleştirmiştir. Geliştirilen stratejiler; Sharpe Oranı, Sortino Oranı, maksimum düşüş ve F1 skoru gibi performans ölçütleriyle değerlendirilmiştir.

1. FİNANS ALANINDA İKİLİ İŞLEM STRATEJİLERİ

Finans alanındaki ikili işlem stratejileri, tarihsel veriler kullanılarak birlikte hareket eden iki yatırım enstrümanını belirleme esasına dayanır. Bu stratejilerde temel mantık, fiyatların birbirinden uzaklaştığı dönemlerde görece düşük değerlenmiş enstrümanı alıp yüksek değerlenmiş enstrümanı satmak, ardından fiyatlar denge noktasına döndüğünde pozisyonları kapatarak getiri elde etmektir. Zeng ve Lee (2014) ikili işlem stratejilerinde uygulanan adımları şu şekilde belirtmektedir:

- Eşleşen finansal enstrümanların belirlenmesi: Tarihsel veriler kullanılarak fiyatları birlikte hareket eden iki yatırım aracı seçilir. Bu yatırım araçlarının fiyat ortalamaları ve standart sapmaları hesaplanır.
- Stratejinin yürütülmesi: Enstrümanlar arasındaki fiyat oranı, belirlenen standart sapma sayısı kadar (genellikle iki standart sapma) uzaklaştığında, aşırı değerlenmiş enstrümanda satış, düşük değerlenmiş enstrümanda ise alış pozisyonları açılır. Bu eşik değeri, piyasa koşullarına veya diğer faktörlere bağlı olarak dinamik şekilde ayarlanabilir.
- İşlemlerin sonlandırılması: Fiyat oranları tekrar ortalama seviyeye döndüğünde pozisyonlar kapatılarak getiri elde edilir.

İkili işlem stratejilerinin başarılı olabilmesi için ilk aşama, eşleşen finansal enstrümanların doğru belirlenmesidir. Alan yazınında farklı yöntemler önerilmekle birlikte, en yaygın kullanılan yöntemler minimum mesafe yöntemi (The minimum distance approach), birleşik tahmin ve çok kriterli karar verme yöntemleri (Combined forecasts and multi-criteria decision methods) ile eşbütünleşme gibi ortalamaya geri dönüş modellemeleri (The modelling of mean reversion) olmak üzere üç ana kategoriye ayrılabilir (Huck ve Afawubo, 2015: 600).

1.1. Minimum Mesafe Yaklaşımı

Minimum mesafe yaklaşımı, genellikle düzeltme işlemi uygulanmış zaman serileri arasındaki metrikleri (örneğin, karelerinin toplamı) kullanarak iki finansal enstrüman arasındaki mesafeyi ölçer ve bu mesafeye dayalı olarak işlem çiftlerini belirler. Çiftler belirlendikten sonra, işlem sinyallerini oluşturmak için parametrik olmayan eşik kuralları kullanılır. Bu yöntem diğerlerine kıyasla daha basit olup kapsamlı ampirik analizler için uygundur (Krauss, 2017: 514). Minimum mesafe yönteminin en bilinen uygulamalarından biri Gatev, Goetzmann ve Rouwenhorst (2006) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, ABD hisse senetlerinin fiyatları normalize edildikten sonra, 12 aylık oluşum dönemlerinde normalize edilmiş fiyatlar arasındaki mesafe şu şekilde hesaplanmıştır:

$$D = \sum (P_{A(t)} - P_{B(t)})^2$$

$P_{A(t)}$ ve $P_{B(t)}$, A ve B hisselerinin t zamanındaki normalize edilmiş fiyatlarını gösterirken, t değeri T oluşum dönemi içindeki gün sayısını temsil eder. Tüm olası hisse senedi çiftleri için bu mesafe hesaplandıktan sonra, en yakın değerlere sahip hisseler eşleştirilir ve böylece en güçlü çiftler belirlenerek stratejiler uygulamaya konulur

1.2. Eş bütünleşme Yaklaşımı

Engle ve Granger (1987), eş bütünleşme yöntemine göre iki veya daha fazla zaman serisi, tek başlarına durağan olmasalar bile aralarında uzun dönemli bir denge ilişkisi varsa, bu seriler eş bütünleşik (koentegre) kabul edilir. Eş bütünleşme yöntemine göre:

$$Z_t = Y_t - \beta X_t$$

İki zaman serisi ($Y_t$veX_t) durağan olmasa bile, bu seriler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi olabilir. Bu ilişki, $Y_t$serisinin X_t serisi ile β katsayısı kullanılarak doğrusal bir kombinasyonundan elde edilen Z_t serisi ile ifade edilir. Z_tSerisi zamanla durağan hale gelir ve ortalama etrafında sabit bir şekilde dalgalanarak uzun dönemde belirli bir denge noktasına geri döner. Bu durum, iki zaman serisinin eş bütünleşik olduğunu gösterir.

Engle-Granger İki Aşamalı Eş Bütünleşme Testi aşağıdaki adımlardan oluşur:

1. İlk adımda $Y_t = \beta X_t + \epsilon_t$denklemi kullanılarak Y_t ve X_t serisi arasında regresyon analizi yapılır. Bu analiz sonucunda β katsayısı ve ϵ_t hata terimi hesaplanır.

2. İkinci adımda, hesaplanan ϵ_t hata terimi için Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi kullanılarak durağanlık kontrolü yapılır. Eğer hata terimleri durağan ise (Y_t ve X_t) serilerinin eş bütünleşik olduğu kabul edilir.

Eş bütünleşme ilişkisi tespit edilen iki finansal varlık arasındaki ilişki, fiyat farkı serisi $F_t = Y_t - \beta X_t$ şeklinde ifade edilir. Burada F_t, iki finansal enstrümanın fiyatları arasındaki denge noktasından sapmayı temsil ederken, β katsayısı Y_t ve $X_t$arasındaki uzun vadeli ilişkiyi belirler. Bu denklem, fiyatlar arasındaki uzun vadeli dengenin sapmasını ifade eder. Vidyamurthy (2004) ise Granger Teoremini temel alarak, eş bütünleşme ilişkisi Hata Düzeltme Modeli (Error Correction Model - ECM) çerçevesinde incelemiştir. ECM, fiyat farklılıklarında görülen sapmaları gidermeye yönelik bir düzeltme mekanizması sunarak finansal işlem stratejilerinin temelini oluşturur. Bu model, eş bütünleşik zaman serilerinin hem kısa hem de uzun vadeli ilişkilerini bir arada ele alır. Modele göre, eş bütünleşik seriler uzun vadede dengeye ulaşırken, kısa vadede ortaya çıkan sapmalar ECM'nin hata terimi vasıtasıyla düzeltilir. ECM denklemi aşağıdaki gibi ifade edilir:

$$\Delta Y_t = \alpha_y(\in_{t-1}) + \beta_1 \Delta Y_{t-1} + \beta_2 \Delta X_{t-1} + \eta_t$$

Denklemdeki parametreler şu şekildedir:

- ΔY_t: Y_t zaman serisinin ardışık iki dönem arasındaki farkını ve dolayısıyla Y_t 'deki değişimi gösterir.
- $\in_{t-1}$: Bir önceki dönemde uzun vadeli dengeden meydana gelen sapmayı temsil eder. Bu sapma $\epsilon_t = Y_t - \beta X_t$ formülü ile hesaplanır. β Katsayısının sıfırdan farklı olması, zaman serilerinin dengeden saptığını gösterir. Önceki dönemde oluşan $\in_{t-1}$ farkı, sistemin bir önceki dönem dengesinden sapmasını ifade eder ve bu farkın zamanla kapanması beklenir.
- α_y : Dengeye dönüş hızını gösteren ayarlama parametresidir. Bu katsayının değeri arttıkça dengeye dönüş hızı artar. İşareti (pozitif veya negatif olması) ise zaman serileri arasındaki düzeltmenin yönünü belirler
- $\beta_1 \Delta Y_{t-1}$ve $\beta_2 \Delta X_{t-1}$: önceki dönemde X_t ve Y_t serilerinde gerçekleşen değişimlerin Y_t üzerindeki kısa vadeli etkisini inceler.
- η_t: Modelin açıklayamadığı kısmı temsil eden hata terimidir (gürültü terimi).

Eş bütünleşik finansal varlıklar arasındaki denge durumunun bozulması halinde ($\in_t \neq 0$), sistemin tekrar dengeye dönüş hızı ve yönünü α_y parametresi açıklar. İstatistiksel arbitraja dayalı ikili işlem stratejilerinde ECM önemli bir rol oynar. Model, eş bütünleşik olan iki finansal enstrüman arasında oluşan kısa vadeli sapmaları tespit eder ve fiyatların denge noktasına ne zaman ve hangi yönde geri döneceğini tahmin etmeye yardımcı olur. Nitekim Rad, Low ve Faff

(2016), finansal işlem sinyallerinin oluşturulmasını Vidyamurthy'nin (2004) ortaya koyduğu ECM modelini kullanarak şu şekilde açıklamaktadır:

Alım ve Satım Sinyallerinin Oluşturulması:

İstatistiksel arbitraj stratejilerinde, fiyat farkı serisinin dengeden sapması, finansal varlıklar üzerinde geçici bir fiyat hareketi olarak değerlendirilir ve bu durum bir işlem fırsatı yaratır. Bu sapma, pozitif veya negatif olarak sıfırdan farklı bir değer aldığında ortaya çıkar.

Fiyat farkı serisi $F_t = Y_t - \beta X_t$ pozitif olduğunda, birinci varlığın (Y_t) fiyatı, ikinci varlığın (X_t) fiyatına göre beklenenden daha yüksek seviyede demektir. Bu durumda:

- Birinci varlık uzun vadeli dengenin üzerinde, yani aşırı değerlenmiş durumdadır ve bu varlık için satış pozisyonu açılır
- İkinci varlık düşük değerlenmiş durumdadır ve bu varlık için alış pozisyonu açılır

Bu strateji uygulandığında, fiyatlar tekrar dengeye dönerken (fiyat farkı serisi sıfıra yaklaşırken) pozisyonlar kapatılarak fiyatlardaki düzeltme hareketinden kâr elde edilir.

1.3. Zaman Serisi Yaklaşımı

Elliott, Van Der Hoek ve Malcolm (2005) iki farklı finansal enstrüman arasındaki fiyat farkını, ortalamaya dönme eğiliminde olan bir zaman serisi şeklinde durum uzay modeli ile incelemişlerdir. Modelde, iki finansal varlık arasındaki fiyat farkının zaman içindeki değişimi, "gizli durum değişkeni" olarak adlandırılan ve doğrudan gözlemlenemeyen bir bileşen ile açıklanmaktadır. Bu gizli durum değişkeninin değeri, normal dağılıma sahip bir Markov süreci ile modellenmiştir. Bu modelde normal dağılımın tercih edilmesinin nedeni, fiyat farklarının genellikle belirli bir ortalama değer etrafında simetrik olarak dalgalanma göstermesidir. Markov süreci ise fiyat farkının, yalnızca bir önceki zaman dilimindeki değerine bağlı olarak değiştiğini ifade etmektedir. Krauss (2017) bu süreci şu şekilde özetlemektedir:

Gözlemlenemeyen (gizli) x_k değişkeni için durum denklemi şöyle tanımlanır:

$$x_{k+1} - x_k = (a - bx_k)\tau + \sigma\sqrt{\tau\varepsilon_{k+1}}$$

Denklemdeki a ve σ pozitif sabit değerlerdir. Modeldeki, a sürecin ortalama seviyesine dönme eğilimini, σ ise rastgele dalgalanmaların (volatilitenin) gücünü ifade eder. B parametresi ise modelin ortalama seviyesine(dengeye) dönüş hızını belirler. Dolayısı ile süreç b kuvveti ile $\mu = \frac{a}{b}$ ortalamasına geri döner. $\varepsilon_{(k+1)}$ Gauss gürültüsü sürecin rastgelelik bileşenidir ve Gauss dağılımına sahip bir rasgele değeri ifade eder.

Sürekli zaman için ise durum denklemi şu şekildedir:

$$dX_t = \rho(\mu - X_t)dt + \sigma dW_t$$

Denklemdeki ρ parametresi sürecin ortalama değer olan μ etrafına dönüş hızını ifade eder.σdW_t ise, rastgele dalgalanmaları temsil eden bir Brown modeli bileşenidir ve sürece rastgelelik katar. Brown modeli, stokastik (rastgele) bir süreç olup, finansal piyasalar gibi rastgele dalgalanan sistemleri modellemek için kullanılır.

Ölçüm denklemi ise gözlemlenen fiyat farkının $y_k$olduğu durumda gizli durum değişkeni x_k ile Gauss gürültüsünden $D\omega_k$ oluşur:

$$yk = xk + D\omega_k \;, D > 0$$

(Elliott vd., 2005) zaman serisi modelinde gözlemlenen fiyat farkı belirli bir eşik değerinin dışına çıktığında işlem açılır. Bu yaklaşım, Kalman Filtresi kullanımı ve yeni verilere uyum sağlayan güncel tahminler sayesinde dinamik bir yapıya sahiptir ve pratikte etkili sonuçlar verebilmektedir. Ancak, modelin genellikle benzer hareket gösteren varlık çiftlerinde daha iyi performans göstermesi ve Gauss dağılımı varsayımına dayanması, uygulamadaki en büyük dezavantajlarını oluşturmaktadır

1.4. Diğer Yaklaşımlar

Finansal alanda ikili işlem stratejilerinde uygulanan temel yaklaşımların yanı sıra, literatürde makine öğrenmesi tabanlı yaklaşımlar ve kopula yöntemleri gibi farklı teknikler de yer almaktadır

1.4.1. Makine Öğrenimi Temelli Yaklaşımlar

Makine öğrenmesine dayalı farklı tekniklerin ikili alım-satım stratejilerindeki başarısı, çeşitli performans metrikleri üzerinden kanıtlanmıştır. Bu noktada Sharpe oranı, risk-getiri ilişkisini ölçen temel bir gösterge olarak öne çıkmaktadır. Sarmento ve Horta (2020) tarafından yapılan araştırmada, makine öğrenmesine dayalı yöntemler temelli stratejilerin geleneksel yöntemlere kıyasla daha yüksek Sharpe oranları ürettiği gösterilmiştir. Bunun temelinde makine öğrenmesi yöntemlerinin ilgili işlem stratejilerine doğru bir şekilde entegre edilmesi sonucu gözlemlenen gelişmiş sinyal üretimi yatmaktadır. Makine öğrenmesi algoritmaları, alım satım noktalarının belirlendiği eşik değerleri ve z skoru hesaplamalarında daha hassas giriş ve çıkış noktalarının oluşturulmasını sağlarken, yanlış sinyalleri minimize etmekte ve piyasa dönüş noktalarını daha doğru tespit edebilmektedir. Nitekim Kim ve Kim (2019) derin pekiştirmeli öğrenme tekniğinin alım-satım ve stop-loss sınırlarını etkili bir şekilde optimize edebildiğini, böylece daha hassas giriş ve çıkış noktaları oluşturabildiğini göstermiştir. Araştırmaları, ML destekli stratejilerin maksimum düşüş riskini azaltırken getiri düzeyinde de artış sağladığını ortaya koymuştur. İkili işlem stratejilerinde optimal eşik değeri belirlenmesine yönelik bir diğer çalışma ise Bağcı ve Soylu (2024) tarafından gerçekleştirilmiştir.Bu çalışmada Binance borsasından alınan 50 kripto varlığın dakikalık verileri üzerinde uygulanan HFPT algoritması ile maksimum getiri sağlayan optimal eşik değerleri tespit edilmiştir. Portföylerin istatistiksel özelliklerinden oluşturulan veri seti üzerinde üzere çeşitli denetimli makine öğrenimi algoritmaları uygulanmış ve optimal eşik aralığı tahmin edilmiştir. Random Forest algoritmasının farklı korelasyon seviyelerindeki çiftler için en yüksek sınıflandırma başarısını gösterdiği ve doğru eşik aralığı belirlemenin getiri düzeyini artırdığını ortaya konmuştur.Ayrıca Fu, Kang, Hong ve Kim (2024) tarafından vurgulandığı gibi, geleneksel ikili alım-satım istatistiksel arbitraja dayanırken, ML teknikleri hem stratejinin kârlılığını hem de risk yönetimi yeteneklerini önemli ölçüde geliştirmiştir. Dinamik stop-loss seviyelerinin belirlenmesi, pozisyon büyüklüğünün optimize edilmesi ve portföy riskinin gerçek zamanlı izlenmesi gibi uygulamalar, stratejilerin dayanıklılığını artırmaktadır

1.4.2. Kopula Yaklaşımı

Liew ve Wu' ya (2013) göre, Kopula yaklaşımı finansal piyasalarda önemli bir işlem yaklaşımı olarak öne çıkmaktadır. Bu yaklaşım, geleneksel ikili işlem stratejilerinin dayandığı korelasyon ve eş bütünleşme tekniklerinin ötesine geçerek, finansal varlıklar arasındaki karmaşık ve doğrusal olmayan ilişkileri daha kapsamlı bir şekilde modelleyebilmektedir. Kopula yönteminin uygulanması iki temel aşamadan oluşmaktadır: İlk aşamada, incelenen her bir finansal varlığın marjinal dağılımları ayrı ayrı tahmin edilir. İkinci aşamada ise, bu marjinal dağılımlar

kullanılarak en uygun kopula fonksiyonu belirlenir ve böylece finansal varlıklar arasındaki ortak bağımlılık yapısı ortaya çıkarılır.

Bu yöntemin en önemli avantajlarından biri, finansal piyasalarda sıkça karşılaşılan asimetrik dağılımları ve uç değer bağımlılıklarını başarılı bir şekilde tespit edebilmesidir. Bu sayede, geleneksel yöntemlere kıyasla daha hassas ve güvenilir alım-satım sinyalleri üretilebilmektedir. Bu özelliği, Kopula yaklaşımını özellikle risk yönetimi ve portföy optimizasyonu açısından kullanışlı bir araç haline getirmektedir

2. ALANYAZIN İNCELEMESİ

Alan yazınında ikili işlem stratejilerini inceleyen çalışmalar, yıllar içerisinde çeşitli metodoloji ve yaklaşımları birleştirerek, stratejilerin kârlılığını ve verimliliğini artırmak konusunda önemli gelişmeler kaydetmiştir. Bu bölümde, ikili işlem stratejilerinde kullanılan yaklaşımlar sınıflandırılmış ve her yaklaşım altında öne çıkan çalışmalar incelenmiştir.

2.1. Minimum Mesafe Yaklaşımı

Minimum mesafe yönteminin en kapsamlı akademik çalışması Gatev, Goetzmann ve Rouwenhorst (2006) tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar, 1962-2002 yılları arasında CRSP (Güvenlik Fiyatları Araştırma Merkezi) veri tabanını kullanarak ABD hisse senetleri üzerinde bir çalışma yürütmüşlerdir. Çalışmada, normalize edilmiş fiyat serileri oluşturulmuş ve en düşük kare farklarına sahip hisse senedi çiftleri seçilmiştir. Oluşturulan finansal varlık çiftlerinin fiyat farkı, formasyon döneminde tarihsel ortalamanın iki standart sapma üzerine çıktığında alım-satım pozisyonları açılmış ve fiyatlar ortalamaya döndüğünde bu pozisyonlar kapatılmıştır. Sektörel bazda yapılan analizlerde, aynı sektördeki hisse senetlerinin benzer getiri özelliklerine sahip olduğu gözlemlenmiştir. Uygulanan strateji, işlem maliyetleri düşüldükten sonra yıllık ortalama %11 ek getiri sağlamış ve etkin piyasalar hipotezi reddedilmiştir. Nath (2003) ise benzer bir mesafe yöntemini ABD Hazine tahvilleri üzerinde uygulamış, ancak işlem çiftlerinin seçiminde farklı bir yaklaşım benimsemiştir. Nath' ın analizinde, tahviller arasında herhangi bir ön eleme yapılmadan tüm olası çiftler değerlendirilmiş ve mesafe ölçümleri tarihsel verilere dayalı bir dağılım kullanılarak incelenmiştir. Bu stratejide, iki finansal varlığın fiyat farkı %15'lik üst sınırı aştığında işlem pozisyonları açılmış, fiyatlar %5'lik alt sınırın altına düştüğünde ise stop-loss mekanizması devreye girerek pozisyonlar kapatılmıştır. Analiz sonuçları, tahvil ve bono gibi sabit getirili menkul kıymetlerde işlem maliyetleri ve karşı taraf bulma zorlukları gibi sebepler nedeniyle getiri düzeyinin sınırlı kaldığını göstermiştir.

Do, Faff ve Hamza (2006) ise, Gatev ve diğerlerinin (2006) çalışmasını genişleterek 1962-2010 yıllarını kapsayan daha geniş bir ABD hisse senedi veri tabanı kullanmıştır. Gerçekleştirilen analizde benzer yöntem, farklı formasyon ve işlem dönemleri için tekrar uygulanmıştır. Araştırma sonuçları, 2002 yılından sonra minimum mesafe yönteminin kârlılığının azaldığına işaret etmektedir. CRSP veri tabanı kullanılarak tüm ABD hisse senedi piyasasında gerçekleştirilen bir diğer önemli çalışma, Rad, Low ve Faff (2016) tarafından yürütülmüştür. Araştırmacılar bu çalışmada minimum mesafe yöntemi ile eş bütünleşme ve kopula tabanlı ikili işlem yöntemlerini kıyaslamıştır. Analiz bulguları, 2008 finansal krizi sonrasında Minimum Mesafe Yöntemi'nin kârlılığının azaldığını ve yüksek fiyat oynaklıklarının yaşandığı dönemlerde stratejinin zayıf performans sergilediğini ortaya koymuştur. Araştırmacılar, minimum mesafe yönteminin sadeliği nedeniyle tercih edildiğini, ancak karmaşık piyasa koşullarında diğer yöntemlere kıyasla performansının geride kaldığını belirtmişlerdir.Benzer bir sonuç Huck ve

Afawubo (2015) tarafından da vurgulanmış ve minimum mesafe yaklaşımının tahmin gücünün diğer yaklaşımlara göre daha düşük olduğu belirtilmiştir.

2.2. Eş Bütünleşme Yaklaşımı

Finansal piyasalarda eş bütünleşme yaklaşımının ikili işlem stratejilerindeki ilk uygulaması Hong ve Susmel (2003) tarafından Asya piyasalarındaki Amerikan Mevduat Makbuzları (ADR'ler) ve bunların dayanak varlıkları üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, seçilen uygun varlık çiftlerinde fiyat farkı beklenen seviyeye ulaştığında, "kazanan" olarak nitelendirilen ADR'ler satılıp dayanak varlıklar alınmıştır. Bir yıllık dönem sonunda stratejinin yıllık %33 kâr sağladığı gözlemlenmiştir. Literatürde eş bütünleşme yaklaşımı konusundaki en dikkat çekici çalışma ise Vidyamurthy (2004) tarafından yapılmıştır. Nitekim Vidyamurthy (2004) "Pairs Trading: Quantitative Methods and Analysis" adlı kitabında ilk olarak OLS regresyonu kullanarak finansal varlıklar arasındaki uzun vadeli denge ilişkisini incelemiş ve bu analizden elde edilen hata terimlerine ADF testi uygulamıştır. Eş bütünleşme ilişkilerinin tespitinin ardından, klasik yöntemi bir adım öteye taşıyarak Kalman filtresi uygulamış ve böylece fiyat dalgalanmalarını daha hassas bir şekilde modelleyebilmiştir. Caldeira ve Moura (2013) ise, Brezilya Bovespa Borsası'ndaki günlük kapanış verilerini kullanarak eş bütünleşme ilişkisinin tespitinde hem Engle-Granger iki aşamalı testini hem de Johansen testini uygulamıştır. İki yöntemin birlikte kullanılması ile, tüm hisse senetleri arasından uzun vadeli denge ilişkisi gösteren çiftler belirlenmiştir. Geliştirilen strateji, kayda değer bir yıllık ortalama getiri sağlamış ve güçlü bir Sharpe oranı elde etmiştir. Stratejinin düşük volatilite ve piyasa ile düşük korelasyon göstermesi, piyasa nötr bir karaktere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Elde edilen sonuçlar, stratejinin küresel kriz dönemlerinde bile istikrarlı bir performans sergilemesi, eş bütünleşme yaklaşımının finansal stratejilerdeki uygulanabilirliğini güçlü bir şekilde desteklemiştir.

İkili işlem stratejilerinde eş bütünleşme yaklaşımının kayıplarını azaltmak için de çeşitli uygulamalar test edilmiştir. Örneğin Lin, McCrae ve Gulati (2006), işlem risklerini azaltmak amacıyla minimum getiri düzeyi hedefleyen kurallar geliştirmiştir. Bu amaçla eş bütünleşme ilişkisine sahip finansal varlıklarla yürütülen stratejilerde kayıpları sınırlandırmak ve her işlemde belirli bir minimum kâr seviyesini garanti etmek için alım-satım kurallarına ek özel koşullar eklenmiştir. Australia New Zealand Bank (ANZ) ve Adelaide Bank (ADB) hisse senetleri üzerinde yapılan simülasyonlar ve analizler, minimum getiri düzeyi kuralları belirleyen stratejilerin performansı artırdığını ve riski azalttığını göstermiştir. Chiu ve Wong (2015) ise dinamik programlama tekniği ve Hamilton–Jacobi–Bellman (HJB) denklemi ile dinamik ikili işlem stratejilerini test etmiştir. Dinamik programlama ile finansal varlık fiyatlarındaki değişimlerin zaman içinde optimize edilmesi hedeflenmiştir. Çalışmada, HJB denklemi kullanılarak eş bütünleşmiş varlıkların ortalamaya dönme (mean reversion) davranışı modellenmiş ve optimal işlem sinyalleri belirlenmiştir. Analiz sonuçları, uygulanan dinamik stratejilerin klasik yöntemlere kıyasla daha yüksek risk ayarlı getiri (risk-adjusted return) sağladığını göstermiştir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, eş bütünleşme stratejilerinin sunduğu istatistiksel arbitraj fırsatları, dinamik modeller ile daha etkili bir şekilde değerlendirilmekte ve uzun dönemde istikrarlı getiri elde edilebilmektedir.

Bogomolov (2011), Avustralya Borsası'nda (ASX) üç farklı ikili işlem stratejisi yaklaşımının performansını karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Çalışma, eş bütünleşme ve minimum mesafe yöntemlerinin işlem maliyetleri dikkate alındığında nispeten başarılı olduğunu; ancak stokastik

kontrol yönteminin daha fazla işlem gerçekleştirmesi nedeniyle kârlılığını koruyamadığına işaret etmektedir.

2.3. Zaman Serisi Yaklaşımı

Elliott, Van Der Hoek ve Malcolm (2005) ikili işlem stratejilerini zaman serileri bağlamında modellemek için ortalamaya dönen Markov özelliği gösteren ve normal dağılıma sahip bir model geliştirmişlerdir. Bu model, benzer iki finansal varlık arasındaki fiyat farkının Ornstein-Uhlenbeck süreci ile ortalamaya dönme eğilimi gösterdiğini öne sürmektedir. Araştırmacılar, Kalman filtresi kullanarak fiyat farkının açıklanamayan bileşenlerini tahmin etmiş ve buna dayalı alım-satım sinyalleri oluşturmuşlardır. Model, finansal varlıklar arasındaki fiyat farkının tahmin edilen değerden belirgin şekilde sapması durumunda alım veya satım pozisyonları açılmasını önermektedir. Çalışmada parametre tahmini için Expectation-Maximization (EM) algoritması kullanılmış ve iki farklı yaklaşım sunulmuştur: çevrimdışı Shumway-Stoffer yöntemi ve çevrimiçi Elliott-Krishnamurthy yöntemi. Araştırma, doğru sinyal üretimi açısından ortalamaya dönüş varsayımının ve model kalibrasyonunun kritik önemini vurgulamaktadır.

Ornstein-Uhlenbeck modelinin bir diğer uygulaması Cummins ve Bucca (2012) tarafından 2003-2010 dönemindeki WTI, Brent, ısıtma yağı ve gaz yağı verileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bertram (2010) modelini temel alan bu çalışmada araştırmacılar, alım-satım seviyelerini analitik olarak belirleyerek beklenen getiriyi maksimize etmeyi amaçlamışlardır. Ornstein-Uhlenbeck modeli, ortalamaya dönüş sinyallerinin tespitinde kullanılmıştır. Analiz sonuçları, Sharpe oranlarının genellikle 2'nin üzerinde olduğunu göstererek stratejilerin kârlılığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte, 2008 finansal krizi sürecinde stratejilerin performansında ve kârlılığında önemli düşüşler gözlenmiştir. Bu bulgu, modelin dalgalı piyasa koşullarına karşı duyarlılığını göstermektedir.

2.4. Makine Öğrenmesine Dayalı Yaklaşımlar

İkili işlem stratejilerinde teknolojik gelişmelerle birlikte çeşitli makine öğrenmesine dayalı teknikler uygulanmaya başlanmıştır. Bu teknikler arasında Destek Vektör Makineleri (Support Vector Machines-SVM) algoritması öne çıkmaktadır. Wu (2015), Google'ın çift sınıf hisse senetleri (GOOG ve GOOGL) üzerine kurguladığı işlem stratejisinde SVM algoritmasını kullanarak, gerçekleşen fiyat farkları ile teknik göstergelerden türetilen işlem sinyallerini analiz etmiştir. Bu kapsamda temel ikili işlem yaklaşımlarını geliştirerek, momentum ve Göreceli Güç Endeksi (RSI) gibi teknik göstergeleri de modele entegre etmiştir. Ampirik bulgular, geliştirilen SVM tabanlı modelin yüksek tahmin performansı sergilediğini ortaya koymuştur. Geriye dönük testler neticesinde, önerilen stratejinin piyasa dalgalanmalarına karşı da güçlü bir direnç gösterdiği tespit edilmiştir. Chaudhuri, Ghosh ve Singh (2017), Hint borsasında işlem gören hisse senetlerinin günlük fiyatları ve teknik göstergeleri için SVM'nin yanı sıra Rastgele Orman (RF) ve Adaptif Nöro-Bulanık Çıkarım Sistemi (ANFIS) algoritmalarını uygulamıştır. Çalışmada momentum ve Bollinger Bantları gibi teknik göstergeler SVM modelinde kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, Wu'nun (2015) sonuçlarıyla paralellik göstererek, SVM modelinin yüksek tahmin doğruluğuna ve diğer yöntemlere kıyasla daha düşük hata oranına sahip olduğunu ortaya koymuştur. Baek, Glambosky, Oh ve Lee (2020) ise SVM tekniğini Hata Düzeltme Modeli (ECM) çerçevesinde kullanmıştır. Araştırmada, ABD vadeli işlem piyasalarından elde edilen veriler kullanılarak COVID-19 pandemi döneminde test edilmiştir. SVM modeli, iki aşamalı Engle-Granger eşbütünleşme yöntemi temelinde, eşbütünleşik finansal varlık çiftlerinin uzun vadeli ilişkisini kullanarak hedge oranını optimize etmiştir. Yürütülen analiz sonuçları, önerilen

stratejinin bilhassa ani piyasa düşüşleri esnasında portföy korumasına önemli katkı sağladığını ve risk-ayarlı getirilerin yüksek olduğunu göstermiştir.

İkili işlem stratejilerinde kullanılan temel yöntemlerle yapay sinir ağları (Feedforward Neural Network- FNN ve Recurrent Neural Network - RNN) modellerinin karşılaştırmalı analizi literatürde giderek daha fazla yer edinmektedir. Van der Have, van Dijk, Kole, Eisma ve Diepen (2017), NYSE Arca borsasında işlem gören Borsa Yatırım Fonları (Exchange Traded Funds - ETFs) üzerine gerçekleştirdiği çalışmada, klasik eş bütünleşme ve minimum mesafe gibi işlem çiftlerini belirleme tekniklerini uygulayarak, ortalama geri dönüş (mean-reverting) özelliği gösteren çiftlerin belirlenmesinde kapsamlı bir analiz sunmuştur. Elliott ve diğerlerinin (2005) önerdiği stokastik yöntemlerin uygulandığı çalışmada, bu yöntemlerin lineer varsayımlarına karşın, RNN modelinin zaman serisi verilerindeki karmaşık ve uzun vadeli bağımlılıkları yakalamada daha başarılı olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonuçları, RNN modelinin geleneksel yöntemlere kıyasla daha yüksek getiri sağladığını ve daha üstün risk-getiri performans metriklerine sahip olduğunu ortaya koymuştur. Chen, Wang ve Sun (2022) ise geleneksel ekonometrik yöntemler ile LSTM (Long Short-Term Memory) modeli gibi derin öğrenme yaklaşımlarını entegre ederek hisse senetleri ve kripto paraları kapsayan yenilikçi bir ikili işlem stratejisi geliştirmiştir. Çalışmada, çeşitli hisse senetleri ve kripto para birimlerinin Yahoo Finance verileri kullanılarak oluşturulan veri seti üzerinde korelasyon ve eş bütünleşme analizleri uygulanmıştır. LSTM modelinin, ARIMA, SARIMA, VAR ve Prophet gibi geleneksel zaman serisi modellerine kıyasla daha düşük hata oranı ve daha yüksek açıklayıcılık gücü sergilediği tespit edilmiştir. Model, özellikle yüksek piyasa dalgalanmalarının gözlemlendiği dönemlerinde daha istikrarlı performans göstermiştir.

3. METODOLOJİ

3.1. Veri Seti

Çalışmanın veri seti ikili işlem stratejilerinin farklı coğrafi ve ekonomik bölgeleri temsilen küresel endekslerin tarihsel verilerinden oluşmaktadır. Her bir endeksin günlük kapanış fiyatlarına ait tarihsel veriler, Python kütüphanesi olan “yfinance” aracılığıyla elde edilmiştir. Veri aralığı, 1 Ocak 2014 ile 1 Ocak 2024 arasındaki 10 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Veri işleme ve analiz işlemleri için Google Colab Platformu kullanılmıştır. Google Colab, bulut teknolojisi ile Python kodlarını çalıştırma imkanı sağlayarak, analiz sürecini hızlandırmıştır.. Analiz kapsamda veri setine dahil edilen endeksler şu şekildedir:

- CAC 40 (FCHI), Fransa’nın en büyük 40 şirketini içeren piyasa endeksidir. Endeks, Fransız ekonomisinin genel performansını ve Avrupa piyasalarının bir kısmını yansıtması açısından önemli bir ölçüttür.

- DAX (GDAXI), Almanya: DAX (Deutscher Aktienindex), Frankfurt Menkul Kıymetler Borsası'ndaki en büyük 40 Alman şirketini içerir.

- S&P 500 (GSPC), ABD: S&P 500, ABD'nin en büyük 500 halka açık şirketinin performansını ölçer. Piyasa değeri ağırlıklı bir endekstir.

- Hang Seng Endeksi (HSI): Hang Seng Endeksi, Hong Kong Menkul Kıymetler Borsası'ndaki en büyük 50 şirketi içeren bir endekstir ve Asya piyasalarının genel performansını yansıtması açısından önemlidir

- NASDAQ Composite (IXIC), ABD: NASDAQ Composite, NASDAQ borsasında işlem gören 3.000'den fazla şirketin performansını ölçer. Teknoloji şirketlerinin ağırlıkta olduğu bir endekstir.

- Nikkei 225 (N225), Japonya: Nikkei 225, Tokyo Menkul Kıymetler Borsası'ndaki en büyük 225 şirketin performansını ölçer.Japonya ekonomisi ve Asya-Pasifik bölgesindeki ekonomik aktiviteleri değerlendirmek için referans noktası oluşturur.

Veri setine ait betimleyici istatistikler şu şekildedir:

Tablo 1. Veri Setinin Betimleyici İstatistikleri

	İlk Gözlem Tarihi	Son Gözlem Tarihi	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Medyan	Maksimum
IXIC	2014-01-01	2024-01-01	2609	10782,4	451,9786	10000	10782,4	11564,8
N225	2014-01-01	2024-01-01	2609	22326	188,3244	22000	22326	22652
FCHI	2014-01-01	2024-01-01	2609	5652	376,6489	5000	5652	6304
GDAXI	2014-01-01	2024-01-01	2609	12391,2	225,9893	12000	12391,2	12782,4
GSPC	2014-01-01	2024-01-01	2609	3521,6	301,3191	3000	3521,6	4043,2
HSI	2014-01-01	2024-01-01	2609	25260,8	150,6595	25000	25260,8	25521,6

Ham veri setinde tüm endekslerdeki hafta sonları, resmî tatiller gibi eksik veri noktaları temizlenmiştir. Farklı endekslerde oluşan eksik noktalar ise, zaman serisi analizine engel olabileceği için ileriye dönük doldurma (forward-fill) yöntemi ile kendisinden önce gelen en son geçerli veri noktası ile doldurulmuştur.

3.2. Durağanlık Kontrolü ve İkili İşlem Çiftlerinin Seçimi

Veri setini oluşturan zaman serilerinin durağan olup olmadığını belirlemek için Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi uygulanmıştır (Dickey & Fuller, 1979). Bu kapsamda veri setindeki tüm zaman serileri için aşağıdaki modelin regresyon analizi gerçekleştirilmiştir:

$$\Delta y_t = \alpha + \beta_t + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p} \emptyset_i \Delta y_{t-i} + \epsilon_t$$

ADF testinde analiz edilen zaman serisi y_t ile ifade edilir ve serinin durağanlığını sağlamak için birinci farkı alınır. Modelde, α(alfa) sabit terimi serinin sabit bir ortalamaya sahip olup olmadığını kontrol ederken, β(beta) terimi serinin doğrusal bir trend içerip içermediğini analiz eder. Gecikmeli değerin katsayısı olan γ(gamma) ise, serinin durağan olup olmadığını belirlemede kullanılır. Ayrıca, otokorelasyonu gidermek amacıyla farkların katsayıları ∅ modele dahil edilir. Modeldeki rastgele bileşen ise hata terimi (∈) olarak tanımlanır.

Testin hipotezleri şu şekildedir:

H_0: Zaman serisi birim kök içerir (durağan değildir).

H_1: Zaman serisi birim kök içermez (durağandır).

Altı farklı finansal endeks için yapılan ADF test sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: Finansal Endekslerin Zaman Serisi Durağanlık Analizi (ADF Testi)

Endeks	ADF İstatistiği	p-değeri
FCHI	-1,2086	0,6699
GDAXI	-1,5092	0,529
GSPC	-0,2772	0,9287
HSI	-1,6135	0,4761
IXIC	-0,3411	0,9195
N225	-0,6611	0,8566

Tabloda yer alan sonuçlara göre p-değerleri tüm endeksler için %5 anlamlılık seviyesinden büyüktür. Bu nedenle, tüm zaman serilerinde H_0 reddedilmeyerek endekslerin durağan olmadığı kabul edilmiştir. Bu nedenle tüm endekslerde her gözlem değerinden bir önceki gözlem değerini çıkarılarak ($X_t - X_{t-1}$) fark alma işlemi uygulanmıştır.

Zaman serilerinin durağan hale getirilmesinin ardından zaman serileri arasındaki uzun vadeli denge ilişkisinin belirlenmesi ve ikili işlem çiftlerinin seçimi için Augmented Engle-Granger İki Aşamalı Eş Bütünleşme Testinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda:

$$y_t = \beta_0 + \beta_{1xt} + \in_t$$

y_t ve x_t eş bütünleşme testi uygulanan iki zaman serisidir. β_0 *ve* β_1 doğrusal regresyon katsayılarını temsil ederken, artık (residual) terim olan $\in_t$ ise iki serinin uzun vadeli denge ilişkisine olan sapmasını temsil eder.$\in_t$'nin durağan olması eşbütünleşmenin varlığına işaret etmektedir. Her çift için eşbütünleşme testi gerçekleştirilmiş ve 0.01 anlamlılık düzeyinde anlamlı p değerine sahip olan veeş bütünleşme istatistiği en güçlü olan çiftler aşağıda sıralanmıştır:

Tablo 3: En Güçlü Eş Bütünleşme İstatistiklerine Sahip Eş Bütünleşme Testi Sonuçları

Endeks 1	Endeks 2	p-değeri	Koentegrasyon İstatistiği
GDAXI	N225	0	-59,13708947
FCHI	N225	0	-58,67746173
GDAXI	IXIC	0	-56,15649553
FCHI	IXIC	0	-55,53675479

Eş bütünleşme testi sonuçlarına göre, p-değeri 0.01'den küçük olan çiftler tespit edilmiştir. Tablo 3'te sunulan ikili endeksler arasında güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı uzun vadeli ilişkilerin varlığı kabul edilmiş ve ikili işlem stratejileri bu endekslerde test edilmiştir.

3.3. İkili İşlem Stratejilerinin Oluşturulması

İkili işlem stratejilerinin karşılaştırmalı analizi, üç farklı yöntem kullanılarak gerçekleştirilmiştir: temel strateji, makine öğrenmesine dayalı tahmin stratejileri ve dinamik eşik modeli. Temel stratejide, önceden belirlenmiş eşik değerleri ve işlem kuralları, makine öğrenmesi yöntemleri

kullanılmadan uygulanmış olup, bu yaklaşım makine öğrenmesine dayalı modellerin göreceli performansının değerlendirilmesinde referans noktası oluşturmuştur. Makine öğrenmesi stratejileri, temel modellerin tahmin gücünü artırmak amacıyla çeşitli algoritmalardan yararlanmaktadır. Bu bağlamda, Lojistik Regresyon, Rastgele Orman, XGBoost ve Destek Vektör Makinesi (SVM) algoritmaları, farklı eşik değerleri için karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Dinamik eşik modeli ise hem temel hem de makine öğrenmesi yaklaşımlarının unsurlarını entegre ederek sinyal üretiminde esneklik sağlamaktadır. Bu modelde, sabit eşiklerle oluşturulan stratejilerin uygulanması yerine, piyasa koşullarına göre dinamik olarak ayarlanan giriş ve çıkış sinyalleriyle elde edilen sonuçlar analiz edilmiştir.

Analizlerin gerçekleştirilebilmesi için veri seti şu şekilde üç farklı döneme ayrılmıştır:

Eğitim Seti: 2014-01-01 ve 2018-12-31;

Doğrulama Seti: 2019-01-01 ve 2020-12-31;

Test Seti: 2021-01-01 ve 2024-01-01

Eğitim seti, makine öğrenimi algoritmalarının eğitilmesi ve temel stratejilerin belirlenmesi amacıyla oluşturulmuştur. Bu aşamada, makine öğrenimi algoritmaları, daha isabetli alım-satım sinyalleri oluşturmak için verilerdeki temel ilişkileri tespit etmiştir. Doğrulama aşaması, modellerin hassasiyetinin test edildiği ve aşırı öğrenmenin önlendiği ara dönem olmuştur. Test dönemi ise, oluşturulan model ve stratejilerin gerçek veriler üzerindeki nihai performansını değerlendirmek için kullanılmış ve gerçekleştirilen analizler ile sonuçların elde edilmesini sağlamıştır

3.3.1. Temel Strateji

Temel stratejide, işlem sinyalleri makine öğrenimi yöntemleri kullanılmadan, statik eşik değerleri ile oluşturulmuştur. Bu yaklaşımda, endekslerdeki fiyat farklarından hesaplanan z skorları, önceden belirlenmiş giriş-çıkış eşik değerleriyle karşılaştırılarak işlem sinyalleri üretilmiştir. Bu süreçte şu adımlar takip edilmiştir:

- *Endeksler İçin Fiyat Farkı Serilerinin Oluşturulması*

$S_t = A_t - B_t$

İlk olarak, her bir endeks için günlük kapanış fiyatları kullanılarak ardışık günler arasındaki fiyat farkları hesaplanmıştır. Endeksler arasındaki bu farklar, günlük değişimleri gösteren zaman serileri meydana getirmiştir. Elde edilen fiyat farkı serileri, daha sonra z-skor hesaplamasında kullanılmak üzere standart sapma ve ortalama değerlerinin hesaplanmasında temel girdi olarak kullanılmıştır.

- *Hareketli Ortalama ve Standart sapmaların Belirlenmesi*

N dönemlik zaman serileri için hareketli ortalama (μ_t) ve standart sapma (σ_t) değerleri şu şekilde hesaplanmıştır:

$$\mu_t = \frac{1}{n} \sum_{i=t-n+1}^{t} S_i$$

Hareketli ortalama hesaplanırken, belirlenen dönem sayısı kadar geriye gidilerek o aralıktaki tüm değerler toplanır ve bu toplam dönem sayısına bölünür. Standart sapma hesaplanırken ise, her bir dönemin değerinden, o dönemin hareketli ortalaması çıkarılır. Elde edilen farkların

kareleri alınarak toplanır. Bu toplam, dönem sayısının bir eksiğine bölünür. Bu hesaplama yöntemi, verilerin hareketli ortalama etrafındaki dağılımını ölçer.

$$\sigma_t = \sqrt{\frac{1}{n-1}\sum_{i=t-n+1}^{t}(S_i - \mu_t)^2}$$

- *Z skorunun Hesaplanması:*

Z skoru (Z_t) , ilgili dönemin değerinin (S_t) o dönemdeki hareketli ortalamadan (μ_t) çıkarılıp, standart sapmaya (σ_t) bölünmesiyle elde edilir.

$$Z_t = \frac{S_t - \mu_t}{\sigma_t}$$

- *İkili Endeks Çiftleri İçin İşlem Sinyallerinin Oluşturulması:*

İşlem sinyalleri şu şekilde oluşturulmuştur:

Alış Sinyalleri (1) : Eğer Z_t< giriş eşik değerinden büyük ise A endeksi için alış pozisyonu açılarak B endeksi satılır

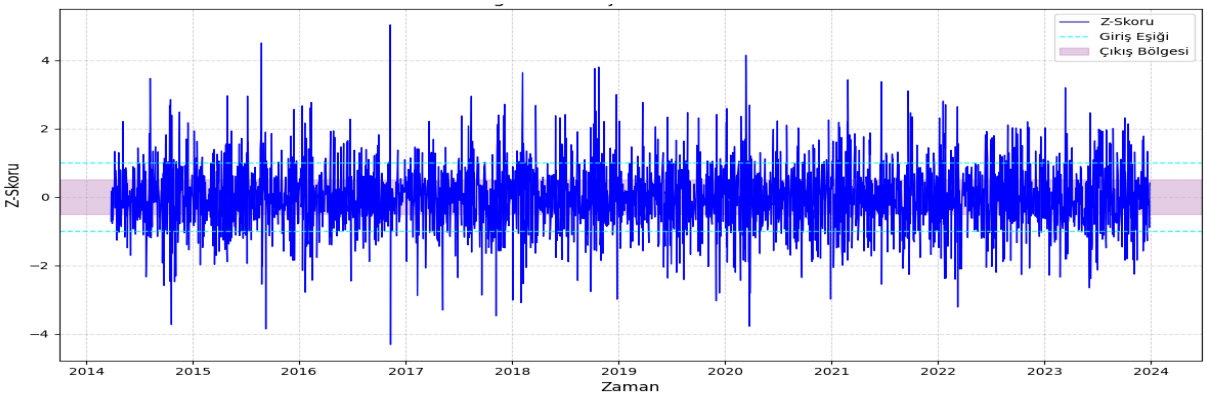
Satış Sinyalleri (-1) : Eğer Z_t> giriş eşik değerinden büyük ise ise A endeksi için satış pozisyonu açılarak B endeksi alınır

Pozisyonların Kapatılması (0) :Eğer Z_t< çıkış eşik değerine küçük veya eşit ise tüm pozisyon kapatılır.

- *İşlem getirileri (Profit and Loss -PnL) ise şu şekilde hesaplanır:*

PnL_t = İşlem Sinyalleri$_t$ x (S_t - S_{t-1})

Şekil 1:GDAXI ve N225 Endeksleri İçin Hesaplanan Z-Skoru Grafiği ve Strateji Sınırları

3.3.2. Makine Öğrenimine Dayalı Tahminde Kullanılan Algoritmalar

Bu bölümde, temel stratejide belirlenen işlem kurallarına uygun olarak fiyat değişimlerinin yönünü tahmin etmek için dört farklı makine öğrenimi algoritması kullanılmıştır. Temel stratejilere dayalı daha doğru işlem sinyalleri üretmek amacıyla Lojistik Regresyon, Rastgele Orman, XGBoost ve Destek Vektör Makinesi (SVM) algoritmaları eğitim seti ile eğitilmiştir

Lojistik Regresyon Algoritması :Hedef değişkenin belirli bir sınıfa ait olma olasılığını lineer olarak tahmin eden doğrusal modeldir. Lojistik dağılım fonksiyonu (sigmoid function) şu şekildedir:

$$P(y = 1, x) = \sigma w^T x + b = \frac{1}{1 + e^{-(w^T x + b)}}$$

Denklemde,$P(y = 1, x)$, x değişkeni karşısında hedef değerin 1 olma olasığını,σ Sigmoid işlevini, w ağırlıklandırma faktörünü, b ise hata-sapma terimini ifade etmektedir. Gerçekleştirilen analizde model lojistik kayıp fonksiyonun en aza indilmesini hedefler. Değişken sayısının m olduğu, ve x özellik vektörleri ile y değerinin tahmin fonksionu şu şekildedir:

$$min_{w,b} \ (-\frac{1}{m}\sum_{i=1}^{m}[y_i \, log(\sigma w^t x_i) + b)) + (1 - y_i) log(1 - \sigma(w^t x_i + b))]$$

Rastgele Orman (Random Forest) Algoritması: Rastgele orman algoritması, oluşturduğu karar ağaçları ile hem sınıflandırma (en sık tekrar eden sonuç) hem de regresyon (tahminlerin ortalaması) yöntemlerini bir arada kullanmaktadır. Bu yöntem sayesinde, farklı karar ağaçlarında ortaya çıkabilecek hata oranlarının minimize edilmesi amaçlanmaktadır. Algoritmanın veri işleme ve çalışma prensibi şu aşamalardan oluşmaktadır: İlk olarak, her bir karar ağacı için eğitim setindeki verilerden bootstrap (yeniden örnekleme) yöntemi ile örneklem seçimi gerçekleştirilir. Sonraki aşamada, karar ağaçları bu örneklemler üzerinde eğitilir. Her bir karar ağacının oluşturulması sürecinde, aşırı öğrenme (overfitting) riskini azaltmak amacıyla veri setindeki tüm özellikler yerine belirli özellikler seçilir. Seçilen özelliklerin sınıflandırılmasında, Gini safsızlık indeksi ile homojenlik düzeyi ve bilgi kazancı (information gain) kriterleri kullanılarak oluşturulan sınıfların veriyi temsil kabiliyeti değerlendirilir. Algoritma, nihai tahmine tüm oluşturulan karar ağaçlarının çıktılarını değerlendirerek ulaşır.

XGBoost (Extreme Gradient Boosting): XGBoost (eXtreme Gradient Boosting), gradyan artırma prensibine dayalı bir karar ağacı algoritmasıdır. Bu algoritmada karar ağaçları sıralı bir şekilde oluşturulur ve her yeni ağaç, bir önceki ağacın tahmin hatalarını minimize etmek üzere tasarlanır. XGBoost'un temel amacı, aşağıda verilen kayıp fonksiyonunu minimize etmektir:

$$\text{Obj} = \sum_{i=1}^{n} L(y_i, y'_{i,}) + \sum_{k=1}^{K} \Omega(f_k)$$

Algoritmada , n gözlem dönemi ve K adet karar ağacı için, $L(y_i, y'_i)$ fonksiyonu tahmin edilen değerler (y'_i) ile gerçek değerler (y_i) arasındaki farkı hesaplayan kayıp fonksiyonunu temsil ederken, $\Omega(f_k)$ terimi modelin karmaşıklığını penalize eden düzenlileştirme (regularizasyon) terimidir.

Destek Vektör Makinesi (Support Vector Machine - SVM): Destek Vektör Makineleri (Support Vector Machines - SVM), denetimli öğrenme algoritmalarından biri olup, temel amacı veri kümesindeki farklı sınıflara ait noktaları optimal şekilde ayıran hiper düzlemi tespit etmektir. Bu hiper düzlem, veri kümesindeki sınıflar arasındaki marjinin maksimum olduğu konumda oluşturulur. Destek vektörleri adı verilen ve sınıf sınırlarına en yakın olan veri noktaları, modelin sınıflandırma kararlarında belirleyici rol oynar. Doğrusal olarak ayrılabilir veri kümelerinde SVM, hiper düzlemi matematiksel optimizasyon teknikleri kullanarak şu şekilde oluşturmaktadır:

$$w^T x + b = 0$$

w: ağırlıklandırma vektörü,

x: özellik vektörü,

b: hiper düzlemden sapma payını temsil eder.

Optimal hiper düzlem, veri sınıfları arasındaki marjı maksimum yapan düzlemdir. Marj, hiper düzlem ile her iki sınıftan en yakın veri noktaları (destek vektörleri) arasındaki mesafe olarak tanımlanır.SVM algoritması, x_i özellik vektörü ve y_i sınıflandırma vektörünü $y_i \epsilon \{-1, 1\}$ temsil eden $x_i y_i (w^T x_i + b) \geq 1$ koşulunda en uygun hiper düzlemi bulmak için aşağıdaki optimizasyon problemini çözer:

$$min_{w,b} \frac{1}{2} \| w \|^2$$

Veri setinin doğrusal olarak ayrılamadığı durumlarda ise optimizasyon problemine gölge değişken eklenerek $x_i y_i (w^T x_i + b) \geq 1 - \xi_i$ ve $\xi_i \geq 0$ koşullarında denklem şu şekilde olur:

$$min_{w,b,\xi} \frac{1}{2} \| w \|^2 + C \sum_{i=1}^{m} \xi_i$$

Denklemdeki C marjı maksimizede ederek sınıflandırma hatasını minimze etmeye yarayan düzenleme parametresiyken , gölge değişken (ξ_i) ise yanlış sınıflandırmaların derecesini ölçer.

Makine Öğrenimine Dayalı İşlemlerin Oluşturulması

Makine öğrenimi temelli işlem algoritmalarının oluşturulması için İlk olarak eğitim setindeki her bir veri noktası, özellik ve hedef vektörlerine dönüştürülmüş ve aşağıdaki hesaplamalar gerçekleştirilmiştir:

- Temel işlem stratejisine benzer şekilde 60 günlük penceler için kapanış fiyatlarının hareketli ortalamaları (μ_t) ve standart sapmaları (σ_t) hesaplanmıştır.
- Her işlem günü için benzer şekilde Z değerleri oluşturulmuştur.
- Günlük fiyat değişimleri (ΔS_t) hesaplanmıştır
- Hedef değişken olan $y_{(t)}$ ikili sınıflandırma problemi şeklinde tanımlanmıştır ve farklı modeller fiyat değişimlerinin yönünü tahmin ederek işlem sinyalleri üretmiştir.
- $\Delta S_{t+1} > 0 \; ise \; y_t = 1$,
- $\Delta S_{t+1} < 0 \; ise \; y_t = 0$,
- Lojistik Regresyon, Rastgele Orman, XGBoost ve Destek Vektör Makinesi (SVM) algoritmaları belirlenen işlem koşulları ile eğitim seti üzerinde farklı giriş eşik değeleri için (θ = 0, 0.1, 0.2,…,1) eğitilmişlerdir.
- Eğitim tamamlandıktan sonra, her model test aşamasında (2021–2024) gerçek veriler üzerinde denenerek performans ölçütleri oluşturulmuştur.

3.3.3. Dinamik Eşik Stratejisi

Dinamik eşik stratejisi işlem sinyallerinin oluşturulduğu eşik değerleri tarihsel verilere göre stratejilerin uygulandığı dönem boyunca dinamik olarak ayarlayan stratejidir. Bu strateji farklı tarih aralıkları için en uygun eşiklerin kümesini hem z skoru hem de fiyat oynaklıklarını göz

önünde bulundurarak oluşturup, işlemler için en uygun eşik değerlerini seçmeye odaklanır. Tahmin edilen eşik değerlere göre işlem stratejileri oluşturularak, yürütülen stratejinin değişen piyasa koşullarına uyum sağlaması amaçlanır. Dinamik eşik stratejisinin oluşturulması için aşağıdaki adımlar takip edilmiştir:

Optimal Eşik Değerlenin Belirlenmesi

Optimum eşik değerlenin belirlenmesi için ilk adım veri setinin sabit büyüklükteki *(d)* periyodlara ayrılmasıdır.Periyodların oluşturulmasının ardından her bir periyod için performansı maksimize eden optimum eşik değerleri θ^* şu şekilde bulunur:

$$\theta^* = \arg\max_0 \frac{E[R_t(\theta)]}{\sigma[R_t(\theta)]}$$

Eşitlikteki $[R_t(\theta)]$, θ eşiğinin kullanılması elde edilen getiriyi, $E[R_t(\theta)]$ beklenen getiriyi, $\sigma[R_t(\theta)]$ ise getirilerin standart sapmasını temsil etmektedir. Analizde Sharpe oranı, θ^* olarak kullanılmış ve en yüksek sharpe oranına sahip eşik değerleri ile işlem yapılması hedeflenmiştir.

Regresyon Modeli Eğitimi ve İşlem sinyalleri

Analiz kapsamında seçilen özellik vektörleri (x_t), z-skoru(Z_t) ve standart sapmadan (σ) oluşmaktadır. Bu özellikler kullanılarak optimum eşikleri (θ'_t) tahmin etmek için farklı algoritmalar(f) kullanılanılabileceği gibi analiz kapsamında rastgele orman algoritması kullanılmıştır.

$$\theta'_t = f(x_t)$$

İşlem sinyalleri ise tahmin edilen eşik değerlerine göre olarak oluşturulmuştur. Eger z-değeri tahmin edilen eşiğin üzerinde ise satış sinyalleri($Z_t > \theta'_t$) , eşiğin altında ise ($Z_t < \theta'_t$) alım sinyalleri üretilmiştir.

3.4.Performans Ölçütleri

Sharpe Oranı: Sharpe oranı uygulanan stratejilerin risk ayarlı getirilerini ölçmektedir. Dolayısı ile Sharpe oranının artması alınan riske göre elde edilen getirilerin görece yüksek olması olarak değerlendirilir. Sharpe oranı şu şekilde hesaplanmıştır :

$$Sharpe\ Oranı = \frac{Ortalama\ getiri}{Standart\ Sapma\ (\sigma)}$$

Ortalama getisi ise n gözlem sayısı ve i' için gözlemlenen kar/zarar (profit&loss - PnL) değerleri için şu şekilde hesaplanmıştır :

$$Ortalama\ Getiri = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} PnL_i$$

Aşırı Getirininin T İstatistiği :Bu rasyo uygulanan makine öğrenimi temelli stratejilerin ortalama getirisinin temel stratejinin ortalama getirisine kıyasla istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını değerlendirmek için uyarlanmıştır. Bu istatistik, stratejiler arasındaki performans farkının önemli derecesini gösterir. Şu şekilde hesaplanmıştır:

$$T\ istatistiği = \frac{\text{Ortalama getiri}}{\frac{\text{Standart Sapma } (\sigma)}{\sqrt{n}}}$$

Aşırı getirinin t istatistiği ise aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır :

$$= \frac{\text{Ortalama Getiri}_x \; - \; \text{Ortalama Getiri}_Y}{\frac{\text{Standart Sapma } (\sigma_x)}{\sqrt{n}}}$$

X: makine öğrenimi algoritması temelli strateji

Y:temel strateji

F1 Skoru: Sınıflandırma problemlerine dayalı makine öğrenimi modellerinin performansını değerlendirmek için yaygın olarak kullanılan bir ölçüm aracıdır. kesinlik (precision) ve duyarlılık (recall) oranlarının harmonik ortalaması alınarak elde edilen F1 değeri şu şekilde hesaplanır :

$$F1 \; = \; 2 \; \times \; \frac{kesinlik \; \times duyarlılık}{kesinlik \; + \; duyarlılık}$$

Kesinlik ve duyarlılık oranları ise karışıklık matrisi (Confusion Matrix) ile türetilmektedir. Karmaşıklık matrisinin bileşenleri şu şekildedir:

Tablo 4 : Karmaşıklık matrisinin bileşenleri

	Pozitif Tahminler	**Negatif Tahminler**
Gerçekte Pozitif	Doğru Pozitif (TP)	Yanlış Negatif (FN)
Gerçekte Negatif	Yanlış Pozitif (FP)	Doğru Negatif (TN)

Kaynak: (Chicco ve Jurman, 2020: 13)

- Doğru Pozitif (TP): Modelin pozitif olarak tahmin ettiği ve gerçekten pozitif olan örnekler
- Yanlış Pozitif (FP): Modelin pozitif olarak tahmin ettiği ancak gerçekte negatif olan örnekler
- Yanlış Negatif (FN): Modelin negatif olarak tahmin ettiği ancak gerçekte pozitif olan örnekler
- Doğru Negatif (TN): Modelin negatif olarak tahmin ettiği ve gerçekten negatif olan örnekler

Karmaşıklık matrisi modelin güçlü ve zayıf yanlarının değerlendirilmesi ile gerçekleşen hataların tespit edilmesine imkan sağlar. Böylece incelenen modelin hangi alanlarda geliştirilmesi konularında ipucu verir.

Kesinlik oranı, modelin oluşturduğu pozitif sinyallerin güvenilirliğini ölçerek tüm pozitif tahminler arasında, gerçekte pozitif olanların oranını verir ve şu şekilde hesaplanır:

Kesinlik oranı = $\frac{TP}{TP + FP}$

Duyarlılık oranı ise gerçekte pozitif olan tüm örnekler arasında model tarafından doğru tahmin edilenlerin oranını gösterir:

Duyarlılık oranı = $\frac{TP}{TP + FN}$

F1 skoru, analiz kapsamında uygulanan temel stratejide Temel stratejide z değerlerine göre oluşturulan işlem sinyallerinin gerçek fiyat hareketleriyle ne kadar örtüştüğünü

değerlendirirken, makine öğrenmesi temelli uygulanan stratejilerde kullanılan algoritmaların fiyat değişimlerini tahmin etme başarısını ölçer. Böylece makine öğrenmesi modellerinin, stratejilerdeki tahmin performansı ve tutarlılığı değerlendirilmiş olur.

Sortino Oranı : Bu oran, yatırımların risk-getiri performansını ölçen ve Sharpe oranına alternatif olan bir değerlendirme ölçütüdür. Sharpe oranı risk hesaplamasında tüm getirilerin standart sapmasını kullanırken, Sortino oranı sadece negatif getirilerin standart sapmasını dikkate alarak aşağı yönlü riski ölçer. Sortino oranın yükselmesi daha başarılı bir risk ayarlı getirinin varlığına işaret eder. Bu nedenle, Sortino oranı kayıplardan kaçınmak isteyen yatırımcılar için daha anlamlı bir performans ölçütü sunmaktadır.

Aşağı yönlü sapmalar şu şekilde hesaplanır :

$\sigma_d \sqrt{\frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} min\ (0, R_i - R_f)^2}$ $(R_i: i\ zamanındaki\ getiri, R_f: risksiz\ getiri\ oranı)$

Sortino Oranı: $\frac{R_i - R_f}{\sigma_d}$

Gerçekleştirilen analizlerde farklı stratejiler ve modeller arasında tutarlılık ve karşılaştırılabilirlik sağlanabilmesi amacı ile risksiz getiri oranı sıfır kabul edilmiştir.

Maksimum Düşüş Oranı (Maximum Drawdown- MDD): MDD yatırımların potansiyel riskininin anlaşılabilmesi için yatırımın en yüksek değerinden en düşük değerine kadar kaşılaştığı en büyük kaybı ölçer. MDD aşağıdaki formül kullanılarak hesaplanır :

$$MDD = \frac{yatırımın\ en\ düşük\ değeri - yatırımın\ en\ yüksek\ değeri}{yatırımın\ en\ yüksek\ değeri} \times 100$$

3.5. Sonuçlar

Farklı endeks çiftleri üzerinde uygulanan çeşitli makine öğrenmesi modellerine dayalı ampirik analiz bulguları aşağıda sunulmaktadır. Oluşturulan tablolarda, her endeks çifti için modellerin en yüksek performans gösteren sonuçlarına yer verilmiştir. Analiz bulguları, temel strateji ile karşılaştırıldığında, makine öğrenmesi yaklaşımlarının ikili işlem stratejilerinde daha yüksek etkinlik sağladığına işaret etmektedir.

3.5.1.GDAXI ve N225 Endekslerine İlişkin Analiz Sonuçları

GDAXI ve N225 endekslerinde gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre SVM modeli sınıflandırma performansı açısından 0.79 F1 skoru ile diğer modeller arasında en yüksek başarıyı elde etmesine rağmen, 0.82'lik maksimum düşüş değeri ile en riskli strateji olmuştur. Buna karşılık, temel strateji 0.31'lik maksimum düşüş değeri ile en güvenli yaklaşım olarak öne çıkmıştır.Risk-getiri dengesini optimize etme açısından, dinamik eşiklendirme modeli 0.72 Sharpe oranı ve 1.70 Sortino oranı ile dengeli bir performans sergilerken, getirilerin istatistiksel anlamlılığı, Lojistik Regresyon modelinde 5.13 t-istatistiği değeri en yüksek değeri almıştır.Buna karşılık Rastgele Orman modeli, 0.27 t-istatistiği ve 0.49'luk Sharpe oranı ile diğer yaklaşımlara kıyasla daha zayıf bir performans sergilemiştir.

Tablo 5. GDAXI ve N225 Endeks Çifti için Model Performans Sonuçları ve Karşılaştırmalı Analizi

Model	Eşik Değeri	F1 Skoru	Sharpe Oranı	Maksimum Düşüş	Sortino Oranı	t-İstatistiği (Aşırı Getiri)
Temel Strateji	0,4	0,640394	0,641439	0,308547	1,182179	5,132051
Lojistik Regresyon	0,4	0,786808	0,680484	0,783039	1,517806	
Temel Strateji	0,2	0,640394	0,658681	0,371778	1,350529	0,265352
Rastgele Orman	0,2	0,750542	0,493226	0,721080	0,832783	
Temel Strateji	0,3	0,640394	0,660118	0,308547	1,322115	3,357183
XGBoost	0,3	0,778878	0,622869	0,684056	1,434932	
Temel Strateji	0,3	0,640394	0,660118	0,308547	1,322115	4,590427
SVM	0,3	0,795408	0,700153	0,822019	1,466213	
Dinamik Eşiklendirme	-	0,767705	0,715542	0,494333	1,695719	5,08

3.5.2.FCHI ve N225 Endekslerine İlişkin Analiz Sonuçları

FCHI ve N225 endekslerinde, SVM modeli 0.78 F1 skoru ile en başarılı sınıflandırma performansını göstermiştir. Dinamik eşiklendirme modeli 0.69 Sharpe oranı ve 1.49 Sortino oranı ile risk ayarlı getirilerde tutarlı bir performans ortaya koymuştur.En düşük dalgalanmaya sahip strateji, tüm eşik değerlerinde 0.31'lik maksimum düşüş oranı ile temel strateji olmuştur.Lojistik regresyon, 6.53'lük t-istatistiği değeri ile istatistiksel açıdan en güvenilir sonuçları üretirken, rastgele orman algoritmasının performansı, düşük t-istatistiği ve 0.74 Sortino rasyosu ile diğer modellere kıyasla yetersiz kalmıştır.

Tablo 6. FCHI ve N225 Endeks Çifti için Model Performans Sonuçları ve Karşılaştırmalı Analizi

Model	Eşik Değeri	F1 Skoru	Sharpe Oranı	Maksimum Düşüş	Sortino Oranı	t-İstatistiği (Aşırı Getiri)
Temel Strateji	0,5	0,619259	0,575832	0,311019	1,080216	6,526943
Lojistik Regresyon	0,5	0,772448	0,667733	0,610527	1,47015	
Temel Strateji	0,1	0,619259	0,628616	0,311019	1,269272	0,031946
Rastgele Orman	0,1	0,744681	0,466533	0,620114	0,742913	
Temel Strateji	0,3	0,619259	0,615383	0,311019	1,236447	3,457219
XGBoost	0,3	0,764263	0,583842	0,630632	1,308236	
Temel Strateji	0,4	0,619259	0,597205	0,311019	1,176226	6,076947
SVM	0,4	0,781176	0,676169	0,640148	1,493091	
Dinamik Eşiklendirme	-	0,710611	0,69181	0,345279	1,488391	4,49

3.5.3. GDAXI ve IXIC Endekslerine İlişkin Analiz Sonuçları

GDAXI ve IXIC endekslerinde sınıflandırma performansında en yüksek başarıyı 0.80 F1 skoru ile dinamik eşiklendirme modeli göstermiştir. Bu model sınıflandırma başarısı ile beraber risk ayarlı getirilerde de 0.67 Sharpe oranı ile model en iyi performansı sunmuştur. Dinamik

eşiklendirme modelinin tahmin başarısını, yakın performanslarla Lojistik Regresyon ve SVM modelleri 0.79'luk F1 skorlarıyla takip etmiştir. Lojistik Regresyon ve XGBoost modelleri %10'luk maksimum düşüş değerleriyle en başarılı risk yönetimini gerçekleştirmişlerdir.Lojistik Regresyon modeli, 6.30 t-istatistiği ile yüksek getiri anlamlılık düzeyine ulaşmıştır. Rastgele Orman modeli ise, 0.74'lük F1 skoruyla kabul edilebilir bir sınıflandırma performansı sergilemesine rağmen, 0.48 Sharpe oranı ve 0.92 Sortino oranıyla diğer modellerin gerisinde bir risk-getiri performansı göstermiştir

Tablo 7. GDAXI ve IXIC Endeks Çifti için Model Performans Sonuçları ve Karşılaştırmalı Analizi

Model	Eşik Değeri	F1 Skoru	Sharpe Oranı	Maksimum Düşüş	Sortino Oranı	t-İstatistiği (Aşırı Getiri)
Temel Strateji	0,4	0,635329	0,604592	0,512224	1,3747	6,303917
Lojistik Regresyon	0,4	0,792982	0,659891	0,100264	1,478848	
Temel Strateji	0,1	0,635329	0,617795	0,568144	1,194561	1,109259
Rastgele Orman	0,1	0,742179	0,477466	0,25659	0,924199	
Temel Strateji	0,4	0,635329	0,604592	0,512224	1,3747	4,515574
XGBoost	0,4	0,764072	0,580685	0,10294	1,244818	
Temel Strateji	0,4	0,635329	0,604592	0,512224	1,3747	6,182528
SVM	0,4	0,785634	0,649213	0,11327	1,287796	
Dinamik Eşiklendirme	-	0,79726	0,673047	0,315954	1,275902	5,33

3.5.4.FCHI ve IXIC Endekslerine İlişkin Analiz Sonuçları

FCHI ve IXIC Endekslerinde risk-getiri optimizasyonunda en başarılı sonuçlar dinamik eşiklendirme modelinde gözlemlenmiştir. Model, 0.69 Sharpe oranı ve 1.86 Sortino oranının yanı sıra, 0.05'lik maksimum düşüş değeri ile risk yönetiminde de oldukça iyi bir performans sergilemiştir.

Sınıflandırma performansları kapsamında Lojistik Regresyon, XGBoost ve SVM modelleri yaklaşık 0.77'lik F1 skorları ile benzer düzeyde performans gösterirken, oldukça düşük maksimum düşüş değerleri ile etkili risk yönetimi gerçekleştirmişlerdir.İstatistiksel güvenilirlik açısından en anlamlı sonuçları 7.58 t-istatistiği ile XGBoost algoritmasına dayalı strateji sağlamıştır. Rastgele Orman modeli ise 0.44 Sharpe oranı ve 0.85 Sortino oranı ile diğer modellere göre daha düşük bir risk-getiri performansı göstermiş, 0.65'lik maksimum düşüş değeri ile de görece yüksek riskli bir profil sergilemiştir.

Tablo 8. FCHI ve IXIC Endeks Çifti için Model Performans Sonuçları ve Karşılaştırmalı Analizi

Model	Eşik Değeri	F1 Skoru	Sharpe Oranı	Maksimum Düşüş	Sortino Oranı	t-İstatistiği (Aşırı Getiri)
Temel Strateji	0,3	0,647115	0,556714	0,589409	1,353363	5,688244
Lojistik Regresyon	0,3	0,774737	0,569392	0,156019	1,32171	
Temel Strateji	0,1	0,647115	0,55548	0,417567	1,330053	2,379302
Rastgele Orman	0,1	0,741127	0,443776	0,65268	0,847061	
Temel Strateji	0,4	0,647115	0,545985	0,589409	1,279357	7,579676
XGBoost	0,4	0,769591	0,637157	0,10324	1,484533	
Temel Strateji	0,2	0,647115	0,564334	0,589409	1,394157	5,990026
SVM	0,2	0,772043	0,594898	0,13092	1,428201	
Dinamik Eşiklendirme	-	0,766571	0,688095	0,049427	1,864561	5,07

4. SONUÇ

Araştırma bulguları, çeşitli makine öğrenmesi modellerinin ve dinamik eşiklendirme yaklaşımının farklı borsa endeks çiftlerinin ikili işlem stratejileri performansına dair sonuçlar sunmaktadır. Elde edilen sonuçlar, makine öğrenmesi modellerinin yatırım stratejilerindeki başarısını modellerin sınıflandırma performansı, getiri düzeyi ve risk yönetimi unsurları üzerinden çok yönlü olarak değerlendirirmektedir. Bu kapsamda dinamik eşik değerleri kullanan yöntem, tüm endeks çiftleri için en uygun risk getiri dengesini sağlamıştır. SVM ve Lojistik Regresyon yöntemleri yüksek tahmin başarısıyla öne çıkarken, temel yöntem düşük riskli bir seçenek sunmaktadır. Rastgele Orman yöntemi ise model performansı açısından yetersiz kalmıştır.

Dinamik Eşiklendirme stratejisi, tüm endeks çiftlerinde en dengeli risk-getiri profilini sunarak, yüksek sınıflandırma başarısı, makul risk-getiri oranları ve düşürülmüş aşağı yönlü risk metrikleri ile diğer modellerin önüne geçmiştir. Özellikle, maksimum düşüş değerlerini uygun ölçülerde tutabilmesi, bu stratejinin hem agresif hem de dengeli yatırım yaklaşımları için uygun olduğuna işaret etmektedir. Dinamik Eşiklendirme'nin başarısının ardında yatan temel faktör, farklı piyasa koşulları ve dalgalanmalarında gerçekleşen değişimlere adapte olabilme ve strateji eşik değerlerini güncelleyebilme yeteneğidir.

SVM ve Lojistik Regresyon modelleri ise sınıflandırma performansı açısından başarılı sonuçlar elde etmiştir. SVM, tüm endeks çiftlerinde en yüksek sınıflandırma başarısına ulaşmıştır. Ancak, SVM'nin maksimum düşüş değerlerinde gözlemlenen yüksek değerler, modelin kullanımını yüksek risk toleransına sahip yatırımcılar veya daha riskli yaklaşımlarla sınırlandırmaktadır. Bununla birlikte modelin eğitim verilerine çok iyi uyum göstermesi, gerçek piyasa verilerinde beklenmedik dalgalanmalara karşı savunmasız kalmasına ve aşırı uyum riskine de dikkat çekmektedir. Öte yandan, Lojistik Regresyon, SVM'ye yakın sınıflandırma performansı sergilerken, daha düşük maksimum düşüş oranlarıyla risk-getiri dengesini sağlama açısından görece istikrarlı bir performans sergileyerek iyi bir alternatif olarak öne çıkmıştır.

Statik eşik değeleri ve makine öğrenmesi yöntemleri kullanılmadan uygulanan temel strateji riske karşı daha temkinli olan yatırımcılar için daha güvenli bir seçenek olarak değerlendirilebilir. Tüm endeks çiftlerinde en düşük maksimum düşüş oranlarına sahip olması, temel stratejinin diğer stratejilere nazaran "güvenli liman" rolünü üstlendiğini göstermektedir. Ancak, düşük sınıflandırma başarısı ve risk-getiri oranları, stratejinin getiri potansiyelinin sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu sebeple, Temel Strateji, portföy çeşitlendirmesi amacıyla veya düşük risk toleransına sahip yatırımcılar tarafından tercih edilebilir.

Rastgele Orman ve XGBoost modelleri, zayıf risk-getiri dengesi sebebi ile diğer modellerin gerisinde kalmıştır. Rastgele Orman, tüm endeks çiftlerinde en düşük risk-getiri oranlarına ve istatistiksel anlamlılık değerlerine sahip olmuştur. Her ne kadar kabul edilebilir bir sınıflandırma performansı sergilese de, risk-getiri dengesi ve istatistiksel güvenilirlik açısından incelenen endeks çiftlerinde ve uygulanan strateji açısından öne çıkan bir seçenek olmamıştır. Benzer şekilde, XGBoost da SVM ve Lojistik Regresyon'un gerisinde kalmış, görece yüksek maksimum düşüş oranlarıyla risk yönetimi konusunda daha düşük bir performans sergilemiştir.

Yatırımcıların risk alma düzeyleri ile yatırım amaçları göz önüne alınarak, farklı yöntemlerin önerilmesi mümkündür. Agresif yatırımcılar, yüksek F1 skoruna sahip SVM modeli ile stop-loss gibi çeşitli risk yönetimi uygulamalarını birlikte kullanarak potansiyel getirilerini artırabilirler. Makul düzeyde dengeli bir risk ve getiri yaklaşımı benimseyen yatırımcılar için Dinamik Eşiklendirme veya Lojistik Regresyon modelleri uygun seçenekler olabilir. Bu modeller, kabul edilebilir getiriler sunarken risk seviyesini kontrol altında tutmuştur. Son olarak, riskten kaçınan ve sermaye korumasına öncelik veren yatırımcılar, Temel Stratejiyi portföy çeşitlendirmesi ile birlikte uygulayarak daha düşük riskli yatırım alternatifi elde edebilirler. Bu yaklaşım, potansiyel kayıpları sınırlandırırken, istikrarlı getiriler sunabilir.

Gelecekteki araştırmalarda, mevcut çalışmanın kapsamını genişletmek ve modellerin performansını iyileştirmek de için çeşitli adımlar atılabilir. Modellerin farklı koşullar ve stres durumlarına dayanıklılığını test etmek, onların değişen piyasa şartlarında tutarlılığını anlamak için önemlidir. SVM ve XGBoost gibi modellerde özellikle aşağı yönlü riskler göz önünde bulundurularak uygulanabilecek hiperparametre optimizasyonu ile model performanslarının artırılması hedeflenmelidir. Ayrıca Dinamik Eşiklendirme ile diğer modellerin sinyallerini birleştiren bütünleşik yaklaşımlar denenmelidir. Farklı modellerin güçlü yönlerini bir araya getiren çeşitli teknikler, daha etkili tahminler üretebilir.

KAYNAKÇA

Baek, S., Glambosky, M., Oh, S. H., & Lee, J. (2020). Machine learning and algorithmic pairs trading in futures markets. *Sustainability, 12*(7).

Bağcı, M., & Soylu, P. K. (2024). *The Optimal Threshold Selection for High-Frequency Pairs Trading via Supervised Machine Learning Algorithms*. doi:10.13140/RG.2.2.26440.53769

Bertram, W. K. (2010). Analytic solutions for optimal statistical arbitrage trading. *Physica A: Statistical mechanics and its applications, 389*(11), pp. 2234-2243.

Bogomolov, T. (2011). Pairs trading in the land down under.

Caldeira, J. F., & Moura, G. V. (2012). Selection of a portfolio of pairs based on cointegration: the Brazilian case. *Federal University of Rio Grande do Sul, Federal University of Santa Catarina*.

Caldeira, J. F., & Moura, G. V. (2013). Selection of a portfolio of pairs based on cointegration: A statistical arbitrage strategy. *Revista Brasileira de Financas, 11*(1), 49-80.

Chaudhuri, T. D., Ghosh, I., & Singh, P. (2017). Application of Machine Learning Tools in Predictive Modeling of Pairs Trade in Indian Stock Market. *IUP Journal of Applied Finance, 23*(1).

Chen, C. W., Chen, M., & Chen, S. Y. (2014). Pairs trading via three-regime threshold autoregressive GARCH models. *Modeling Dependence in Econometrics: Selected Papers of the Seventh International Conference of the Thailand Econometric Society,Faculty of Economics, Chiang Mai University* (pp. 127-140). Thailand: Springer International Publishing.

Chen, Z., Wang, Z., & Sun, P. (2022). A Novel Machine Learning-assisted Pairs Trading Approach for Trading Risk Reduction. *2022 IEEE 1st Global Emerging Technology Blockchain Forum: Blockchain & Beyond (iGETblockchain)* (pp. 1-6). IEEE.

Chicco, D., & Jurman, G. (2020). The advantages of the Matthews correlation coefficient (MCC) over F1 score and accuracy in binary classification evaluation. . *BMC genomics*, 1-13.

Chiu, M. C., & Wong, H. Y. (2015). Dynamic cointegrated pairs trading: Mean–variance time-consistent strategies. *Journal of Computational and Applied Mathematics, 290*, 516-534.

Cummins, M., & Bucca, A. (2012). Quantitative spread trading on crude oil and refined products markets. *Quantitative Finance, 12*(12), pp. 1857-1875.

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American statistical association, 74*(366a), pp. 427-431

Do, B., Faff, R., & Hamza, K. (2006). A new approach to modeling and estimation for pairs trading. *Proceedings of 2006 financial management association European conference*, *1*, pp. 87-99.

Elliott, R. J., Van Der Hoek, J., & Malcolm, W. P. (2005). Pairs trading. *Quantitative Finance, 5*(3), pp. 271–276.

Engle, R. F., & Granger, C. W. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 251-276.

Fu, N., Kang, M., Hong, J., & Kim, S. (2024). Enhanced Genetic-Algorithm-Driven Triple Barrier Labeling Method and Machine Learning Approach for Pair Trading Strategy in Cryptocurrency Markets. *Mathematics, 12*(5), 780.

Gatev, E., Goetzmann, W. N., & Rouwenhorst, K. G. (2006). Pairs trading: Performance of a relative-value arbitrage rule. *The Review of Financial Studies, 19*(3), 797-827.

Hong, G., & Susmel, R. (2003). Pairs-trading in the Asian ADR market. *University of Houston, Unpublished Manuscript.*

Huck, N., & Afawubo, K. (2015). Pairs trading and selection methods: is cointegration superior? *Applied Economics, 47*(6), 599-613.

Kim, T., & Kim, H. Y. (2019). ptimizing the Pairs-Trading Strategy Using Deep Reinforcement Learning with Trading and Stop-Loss Boundaries. *Complexity, 1*.

Krauss, C. (2017). Statistical arbitrage pairs trading strategies: Review and outlook. *Journal of Economic Surveys, 31*(2), 513-545.

Liew, R. Q., & Wu, Y. (2013). Pairs trading: A copula approach. *Journal of Derivatives & Hedge Funds, 19*, pp. 12-30.

Lin, Y. X., McCrae, M., & Gulati, C. (2006). Loss protection in pairs trading through minimum profit bounds: A cointegration approach. *Advances in Decision Sciences*.

Nath, P. (2003). High frequency pairs trading with US treasury securities: Risks and rewards for hedge funds. *vailable at SSRN 565441*.

Rad, H., Low, R. K., & Faff, R. (2016). The profitability of pairs trading strategies: distance, cointegration and copula methods. *Quantitative Finance, 16*(10), pp. 1541-1558.

Sarmento, S. M., & Horta, N. (2020). Enhancing a pairs trading strategy with the application of machine learning. *Expert Systems with Applications, 158*.

Van der Have, R., van Dijk, D. J., Kole, H. G., Eisma, I. H., & Diepen, G. (2017). Pairs trading using machine learning: An empirical study. *Erasmus School of Economics, 12*.

Vidyamurthy, G. (2004). *Pairs trading: Quantitative methods and analysis* (Vol. 217). John Wiley & Sons.

Wu, J. (2015). *A pairs trading strategy for GOOG/GOOGL using machine learning.*

Zeng, Z., & Lee, C. G. (2014). Pairs trading: optimal thresholds and profitability. *Quantitative Finance,, 14*(11), 1881-1893.

Zhu, J. (2022). The Performances of Different Strategies Based on Time Series Analysis for Chinese. *2022 International Conference on mathematical statistics and economic analysis (MSEA 2022)* (pp. 470-476). Atlantis Press.

*****

Çatışma Beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluşun finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzni: Araştırmaya yönelik etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı: Makale tek yazarlıdır.

Uluslararası ANADOLU Sosyal Bilimler Dergisi
International Anatolian Journal of Social Sciences
e-ISSN: 2619-9475
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid

Araştırma Makalesi / Research Article *2025, Cilt: 9, Sayı: 1, Sayfalar: 136-148*
DOI: https://doi.org/10.47525/ulasbid.1614388

İHMAL KAVRAMI ÜZERİNDEN "FLORİDA PROJECT" FİLMİNİN ANALİZİ

CHILD NEGLECT IN THE "FLORIDA PROJECT": A FILM ANALYSIS

Burcu TÜRK[1]

[1] Doç. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, b.turk@iku.edu.tr

Geliş Tarihi / Date Applied **06.01.2025**
Kabul Tarihi / Date Accepted **26.02.2025**

ÖZET

Bu çalışma, Sean Baker'ın yönettiği "Florida Project" filmi üzerinden çocuk ihmali kavramını ele almakta ve filmin ilgili sahnelerini literatür bilgileriyle karşılaştırarak incelemektedir. Çocuk ihmali, fiziksel, duygusal, cinsel, eğitimsel ve teknolojik ihmal gibi farklı boyutlarda değerlendirilmiştir. Filmde, 6 yaşındaki Moonee'nin uygun olmayan yaşam koşulları, annesi Halley'in denetimsizliği ve davranışlarının olumsuz etkileri, ihmale dair çarpıcı örnekler sunmaktadır. Moonee'nin sağlıksız yiyeceklerle beslenmesi, denetimsizce dolaşması ve uygunsuz fiziksel çevrede yaşaması fiziksel ihmale; annesinin kötü model oluşturması ve antisosyal davranışlara teşviki duygusal ihmale işaret etmektedir. Ayrıca, cinsel gelişimle ilgili rehberlik eksikliği ve çocukların yetişkin içeriklere maruz kalması cinsel ihmal örnekleri sunmaktadır. Film, ihmali yalnızca bireysel düzeyde değil, toplumsal sorumluluk açısından da irdelemektedir. Çalışma, çocuk ihmali vakalarına yönelik farkındalık yaratmayı ve bu konuda ilgili meslek grupları için eğitimlerin önemini vurgulamaktadır. Film, somut bir örnek olarak, çocuk ihmali konusundaki duyarlılığı artırmak için etkili bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, İhmal, Florida Project, Film Analizi, Doküman İncelemesi.

ABSTRACT

This study examines the concept of child neglect through Sean Baker's film The Florida Project, analyzing key scenes in relation to existing literature. Child neglect is explored across multiple dimensions, including physical, emotional, sexual, educational, and technological neglect. The film vividly portrays child neglect through six-year-old Moonee's unsuitable living conditions, her mother Halley's lack of supervision, and the resulting negative consequences. Moonee's consumption of unhealthy food, unsupervised wandering, and residence in an unsafe physical environment indicate physical neglect, while her mother's poor role modeling and encouragement of antisocial behavior point to emotional neglect. Additionally, the lack of guidance regarding sexual development and children's exposure to adult content exemplify sexual neglect. The film addresses neglect not only on an individual level but also as a broader societal issue. This study aims to raise awareness of child neglect cases and highlights the importance of training programs for professionals working in this field. As a tangible example, the film serves as an effective tool for raising awareness about child neglect.

Keywords: Child, Neglect, The Florida Project, Film Analysis, Document Review.

Atıf Citation Türk, B. (2025). İhmal kavramı üzerinden "Florida Project" filminin analizi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(1), 136-148.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License altında lisanslanmıştır.

1. GİRİŞ

Her geçen gün artarak toplumların gündeminde yer edinen çocuk istismarı ve ihmali, iki ayrı kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuk istismarı, çocuğun bakımından sorumlu olan kişilerin çocuğa karşı olumsuz tutum ve davranışları olarak görülürken, çocuk ihmali ise çocuğun fiziksel, duygusal vs. tüm ihtiyaçlarının karşılanmaması olarak ifade edilmektedir (Özpolat, 2023). Çocuk ihmali, ailenin, devletin ve ilgili kurumların çocuğa karşı sorumluluklarını yerine getirmemesi olarak görülmekte ve istismar ile birbirine yakın kavramlar olsa da farklılıkları olduğunu söylemek mümkündür. İhmali istismardan ayıran en temel özellik, istismarın aktif, ihmalin ise pasif bir olgu olmasıdır (Kara, Biçer ve Gökalp, 2004; Yıldırım Doğru, 2015; Erdoğan ve Aslan, 2020).

Çocuk ihmali de tıpkı istismar gibi farklı alt başlıklarda değerlendirilmektedir. Bunlardan ilki, fiziksel ihmaldir. Çocuğun yaşına, gelişimine ve ihtiyaçlarına uygun şekilde ve yeterince beslenmemesi, hijyenine ve temizliğine gereken önemin verilmemesi, temiz ve hava koşullarına uygun giysiler giydirilmemesi, ev ortamının çocuk için uygun olmaması (bakımsız, kirli, böceklerin dolaştığı, çöplerin ortada olduğu, kazalara karşı önlemlerin alınmadığı vs.), birçok kişiyle aynı odada kaldığı, yatağının bile olmadığı pek çok husus çocuğun fiziksel ihmaline ilişkin durumlardır. Yani ebeveynler veya çocuğun bakımından sorumlu olan kişilerin çocuğun fiziksel gereksinimlerini bilmemesi veya bilse de uygun şekilde davranmaması, fiziksel ihmal kapsamında girmektedir (Gönener, 2011; Yıldırım Doğru, 2015).

Fiziksel ihmalin aynı zamanda prenatal ve tıbbi ihmal olmak üzere iki özel türü vardır. Prenatal ihmalde, annenin gebelik sürecinde kullanmaması gereken ilaç, alkol, madde vs. kullanmaya devam etmesinin yanı sıra yetersiz beslenmesi, alması gereken tıbbi bakımı almaması ve bebeğin hayatını tehlikeye atabilecek davranışlarda bulunması gibi davranışlar söz konusudur. Tıbbi ihmalde ise ailenin ekonomik imkanları olmasına rağmen çocuğun hastalıklardan korunması için yeterince önlem alınmaması, hastalık durumunda çocuğun gerekli tedaviyi almasına olanak sağlanmaması, sağlık kuruluşlarına zamanında başvurulmaması, kontrollerinin zamanında yapılmaması veya düzensiz yapılması, çocuk için belirtilen tıbbi önerilere uyulmaması gibi tablolar karşımıza çıkmaktadır (Yıldırım Doğru, 2015).

Bir diğer ihmal türü olan duygusal ihmal, çocuğun ihtiyaç duyduğu emosyonel desteğin, sevginin ve ilginin sağlanmaması, önemin verilmemesi, yani çocuğun temel duygusal gereksinimlerinin karşılanmaması olarak kabul edilmektedir. Çocuğun ihtiyaç duyduğu temel duygusal gereksinimler ise şu şekildedir;

1. Dokunulma (Temas, sıcaklık ve ilgi gösterme)
2. Güven (Çocuğun tüm fiziksel ihtiyaçları ile ilgilenme, koruma)
3. Düzen ve yapı (Çocuğa uygun model olma, sınırlarını belirleme)
4. Sosyalleşme (Çocuğun dış dünya ile ilişkisine aracılık etme, çocukla birlikte vakit geçirme)
5. Teşvik-Uyarılma (Çocuğun duygularını ifade etmesine imkân verme)
6. Kendini değerli görme (Çocuğun kendini bir birey olarak kabul edildiğini ve değerli olduğunu hissetmesini sağlama) (Yaşar ve Akduman, 2007; Gönener, 2011; Yıldırım Doğru, 2015)

Cinsel ihmal ise, çocuğun cinsel gelişimine yeterince önem ve özen gösterilmemesi, mahremiyetin sağlanmaması, ebeveynlerin veya bakım verenlerin cinsel istismara karşı korunması açısından çocuğa gerekli rehberliği sağlamaması, duyarsız olunması olarak ifade edilebilir (Yıldırım Doğru, 2015; Erdoğan ve Aslan, 2020).

Bir başka ihmal türü olarak kabul edilen eğitimsel ihmal, çocuğun eğitimsel ihtiyaçlarının karşılanmaması, okula gönderilmemesi, ders çalışması için uygun koşulların sağlanmaması, çocuğun tekrarlayan bir şekilde okuldan kaçmasına izin verilmesi gibi biçimlerde görülebilmektedir (Dereobalı, Karadağ ve Sönmez, 2013; Yıldırım Doğru, 2015).

Çocuğun temel ihtiyaçlarının sağlanması noktasında, ebeveynleri kadar sağlık, eğitim, sosyal yardım ve güvenlik gibi kurumları barındıran devletin de sorumluluğu bulunmaktadır. Dolayısıyla okula gitmeyen çocukların tespit edilmesi, çocuk işçiliğinin önlenmesi, çalışan çocukların denetiminin yapılması, çocuğun suça sürüklenmesinin önlenmesi, suça sürüklenen çocukların yargılama ve tutukluluk süreçlerine ilişkin gerekli hizmetlerin sağlanması gibi konularda devletin gerekli şekilde hareket etmemesi veya yetersiz ya da eşit olmayan bir yaklaşım sergilemesi toplumsal ihmali meydana getirmektedir (Yıldırım Doğru, 2015).

Teknolojinin gelişmesi ve yaygınlaşması ile birlikte, bu sınıflandırmaya artık teknolojik ihmal kavramının da dahil edildiğini söylemek mümkündür. Bu noktada çocuğun dijital cihaz kullanımını yeterince denetlememe, çocukları uzun süre ekran karşısında bırakma, çocuklar için çevrimiçi risklerin farkında olmama (Pazarcıkcı, Ağralı ve Aydınlı, 2022), oluşabilecek zararları göz ardı etme çocuğun dijital cihazları sağlıklı bir biçimde kullanabilmesi için rehberlik sağlamama gibi davranışlar teknolojik ihmal olarak kabul edilmektedir (Karaman ve Ayhan, 2021).

Çocuk ihmalinin nedenlerine bakıldığında bunun tek bir faktörle açıklanmasının mümkün olmadığı görülmektedir. Ebeveynin mevcut psikopatolojisi, bilişsel çarpıtmaları, çocukluk dönemindeki olumsuz deneyimleri, maddi yoksunluk, işsizlik, stres faktörü ve buna ilişkin stresle başa çıkma becerilerinde eksiklik, düşük öz saygı, duygu düzenleme becerilerinde eksiklik, ebeveynlik bilgi ve becerilerinin eksikliği, psikoaktif madde kullanımı, sosyal desteğin olmaması veya yetersiz olması, çocuğun fiziksel ve duygusal ihtiyaçlarına karşı duyarsızlığı, çocuktan gerçekçi olmayan beklentileri ve kendi kişisel ihtiyaçlarıyla meşgul olması vs. gibi ebeveyne ilişkin etkenler çocuk ihmalinin ortaya çıkışına neden olabilecek bazı sebepler olarak görülebilmektedir (Deveci ve Açık, 2003; Kezer, 2014; Avdibegović ve Brkić, 2020).

Çocuğun fiziksel, duygusal, bilişsel ve sosyal gelişimine ve refahına yönelik en büyük tehditlerden biri olan ihmalin etkilerine bakıldığında ise buna ilişkin araştırmaların çok fazla olmadığı görülmektedir. Mevcut araştırmalara göre de çocuğun yaş düzeyine göre değişebilmekle birlikte ihmale maruz kalan çocukların genellikle beynin biliş ve duygulardan sorumlu bölümleri daha az gelişmiştir (Glaser, 2000; Teicher ve Samson, 2016). Yanı sıra daha pasif, içine kapanık, sosyal ve fiziksel çevreye daha az dahil olan, kişiler arası ilişkilerde güçlük yaşayan, düşük özgüvenli, depresif, saldırgan davranışlar gösterebilen, psikoaktif madde kullanan, dürtüsel, kendine zarar verici davranışlarda bulunma ve intihar riski taşıyan çocuklar olabilmektedirler (Sarı, Ardahan ve Öztornacı, 2016; Avdibegović ve Brkić, 2020; Kobulsky, Dubowitz ve Xu, 2020; Demirgil, 2023). Bunlara ek olarak öğrenme güçlükleri, akademik başarının düşük olması, suça sürüklenmesi gibi olası sonuçları da eklemek mümkündür. İhmalin en trajik sonucu ise çocuğun ölümü ile sonuçlanmasıdır (Avdibegović ve Brkić, 2020; Kobulsky, Dubowitz ve Xu, 2020).

Çocuk ihmali, bireysel ve toplumsal düzeyde ciddi sonuçları olan bir olgudur ve bu konuda farkındalık yaratmak büyük önem taşımaktadır. Ancak ihmal kavramı, istismarın diğer türlerine kıyasla daha az görünür olup, yeterince ele alınmamaktadır. Bu çalışmada, sinema filmlerinin çocuk ihmali konusunda farkındalık yaratmada nasıl bir araç olarak kullanılabileceği ele alınmaktadır. Sinema filmleri analizi üzerine yapılan çalışmalar, toplumsal sorunlara dikkat çekmek ve psikolojiye dair konularda farkındalık yaratmada, bilinçlenmeyi arttırmada önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle kadına yönelik şiddet (Korkut ve Yurdigül, 2015; Kaya Göktepe, 2023), çocuk istismarı ve ihmali (Benli, 2015; Türk, 2023) gibi hassas konuları ele alan filmlerin incelenmesi, bu meselelerin daha geniş kitlelerce anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu doğrultuda, bu çalışmada da çocuk ihmaliyle ilişkili vakalarla karşılaşabilecek psikologlar, psikolojik danışmanlar, sosyal hizmet uzmanları ve çocuk gelişim uzmanları gibi meslek grupları ile bu alanda eğitim gören öğrenciler için somut bir inceleme sunmak amaçlanmaktadır.

Bu bağlamda, *The Florida Project* filmi, çocuk ihmali kavramının sinemada temsiline uygun bir örnek olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada, filmin belirli sahneleri, literatürde çocuk ihmali ile ilgili tanımlamalar ve teorik çerçeve ile karşılaştırılarak incelenmiştir. Bu yöntemin benimsenmesi, çocuk ihmali konusunda çalışan veya eğitim alan bireyler için görsel materyallerin eğitim süreçlerinde nasıl bir katkı sunabileceğini değerlendirmelerine olanak tanırken, aynı zamanda farkındalık oluşturma ve mesleki gelişimi destekleme açısından uygulamalı bir perspektif sağlamaktadır.

2. YÖNTEM

Bu araştırma Sean Baker tarafından yönetilen, Sean Baker ve Chris Bergoch tarafından senaryosu yazılan, 23 Şubat 2018 tarihinde ülkemizde vizyona giren *The Florida Project* filminin ihmal kavramı üzerinden analiz edildiği betimsel bir çalışmadır. Betimsel çalışma, herhangi bir durum, olay ve problemi etraflıca tanımlamak, yorumlamak ve irdelemek için kullanılır ve ölçütler belirleyerek incelenen olaylar ve değişkenler arasında ilişkinin varlığı ve derecesi sorgulanır (Aydoğdu, Karamustafaoğlu ve Bülbül, 2017).

Araştırma nitel araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiş olup bu doğrultuda nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi yoluyla araştırmanın amacına ulaşılması hedeflenmiştir. Nitel araştırmalar, bireylerin deneyimlerini, algılarını ve anlamlandırma süreçlerini derinlemesine incelemeyi amaçlayan keşfedici yaklaşımlar sunar (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu bağlamda, doküman incelemesi, araştırmacının mevcut yazılı, görsel veya işitsel materyalleri sistematik olarak analiz ettiği, geçmiş verilerden yararlanarak bir olguya dair çıkarımlarda bulunduğu bir veri toplama tekniğidir (Bowen, 2009). Doküman incelemesi; belge, resim, video, gazete vs. gibi araçlardan elde edilmekte olup, sosyal hayatı etkileyen, hazırlayan kişinin ne anlatmak istediği kadar onu kullanan kişinin de ne anladığı ile ilişkili olan içeriklerden yola çıkılarak kullanılan bir tekniktir (Çelebi ve Orman, 2022). Doküman analizi yöntemi, genel tarama ve içerik çözümlenmesi amaçlarıyla kullanılabilmektedir (Karasar, 2005). Bu çalışmanın amacı doğrultusunda öncelikle film ön incelemeye alınarak çocuk ihmali kavramı açısından uygunluğu değerlendirildi. Ardından, literatürdeki çalışmalar incelendikten sonra film tekrar izlenerek çocuk ihmali ile ilgili temel kavramları yansıtabilecek sahneler belirlendi, dakikaları kaydedildi ve bu sahnelerin betimsel analizi yapılarak bulgular literatürle ilişkilendirildi.

Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak film analizi kullanıldığı için insan katılımcıları yer almamakta ve dolayısıyla etik kurul izni gerektiren bir araştırma kapsamında değerlendirilmemektedir.

2.1. Filmin Künyesi

The Florida Project filmi Altın Portakal Uluslararası Film Yarışması Jüri Özel Ödülü kazandı ve aynı zamanda bu film ile 90. Akademi Ödüllerinde, 75. Altın Küre Ödüllerinde ve 71. Bafta Ödüllerinde Willem Dafoe En İyi Yardımcı Erkek Oyuncu kategorisinde aday gösterildi.

The Florida Project filminin künye bilgisi Tablo 1'de yer almaktadır (The Florida Project, IMDB, 2017; The Florida Project, Wikipedia, 2017).

Tablo 1. Filmin Künyesi

Yönetmen	**Sean Baker**
Yapımcı	**Sean Baker, Chris Bergoch, Shih-Ching Tsou, Andrew Duncan, Alex Saks, Kevin Chinoy, Francesca Silvestri**
Senaristler	**Sean Baker, Chris Bergoch**
Oyuncular	**Brooklynn Prince, Christopher Rivera, Willem Dafoe**
Orijinal Dil	**İngilize**
Süre	**1 saat 51 dakika**
Ülke	**Amerika Birleşik Devletleri**
Vizyon Tarihi	**6 Ekim 2017 (Amerika Birleşik Devletleri), 23 Şubat 2018 (Türkiye)**
Tür	**Drama**

2.2. Filmin Konusu

Halley, altı yaşındaki kızı Moonee ile birlikte Orlando, Florida'da ekonomik bir motelde yaşamaktadır. Büyük ölçüde sosyal yardımla geçinen Halley'nin insanlara, özellikle de kendisine karşı gelenlere pek saygısı yoktur; bu tavrı, annesi gibi küfreden ve parmak sallayan Moonee'ye de geçmiştir. Motelin politikası uzun süreli kiralamalara izin vermemek olsa da, motel müdürü Bobby, Halley gibi insanların orada yaşaması için düzenlemeler yapmıştır. Halley, Moonee ve Moonee'nin arkadaşları genellikle Bobby'nin başına dert açsa da, Bobby'nin özellikle çocuklara ve dolayısıyla ebeveynlerine karşı yumuşak bir noktası vardır. Aşılmasına tahammül edemeyeceği bazı çizgiler olsa da Bobby, ekmek teknesi olan motelin turist ticaretini etkilemediği sürece, yaptıkları yıkıcı şeylerin çoğuna izin verir. Bu kolektifte Moonee ve Scooty gibi arkadaşlarının okul dışında oldukları ve büyük ölçüde kendi hallerine bırakıldıkları yaz mevsimi anlatılmaktadır (The Florida Project, IMDB, 2017; The Florida Project, Wikipedia, 2017).

3. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde betimsel analiz yöntemi kullanılarak ihmale dair öne çıkan sahnelere yer verilmiş ve bu sahnelerin içerikleri, literatürdeki bilimsel veriler ışığında değerlendirilmiştir. Filmde öne çıkan ve analizi yapılan sahneler Tablo 2'de belirtilmektedir:

Tablo 2. Filmde Analizi Yapılan Sahneler

Sahneler	Filmdeki Gösterim Zamanı	Sahnelerin Temaları
1	**10'.32" – 11'.10"**	**Fiziksel ihmal, duygusal ihmal**
2	**12'.21" – 13'.02"**	**Duygusal ihmal**
3	**19'.06" – 21 '.22"**	**Fiziksel ihmal**
4	**30'.05" – 32'.05"**	**Cinsel ihmal**
5	**34'.09" – 34'.51"**	**Duygusal ihmal**
6	**45'.24" – 50'.42"**	**Fiziksel ihmal, duygusal ihmal**
7	**67'.38'' – 68'.20''**	**Cinsel ihmal, teknolojik ihmal**
8	**72'.57'' – 73'.41''**	**Cinsel ihmal**
9	**76'.35'' – 77'.32''**	**Cinsel ihmal**
10	**86'.12'' – 88'.05''**	**Duygusal ihmal**

Filmde Öne Çıkan Sahnelerin Analizi

1. Sahne

Moonee ve Scooty, Scooty'nin annesinin çalıştığı yerden kendilerine hazırladığı yemeği alırlar, Moone'nin annesi Halley'in yanına giderler ve yemeye başlarlar. Halley'in çocukların yanında sigara içtiği görülür. Bu esnada bir helikopterin havalandığı ve Halley'in hareket çektiği, aynı şekilde Moonee'nin de annesi gibi hareket çektiği görülür.

Yorum: Bu sahnede ilk etapta düşünülmese de filmin geneli ile birlikte değerlendirildiğinde Moonee'nin gelişimine ve ihtiyaçlarına uygun şekilde değil, sürekli olarak sağlıksız yiyecekler yediği, annesinin onun yanında sigara içtiği ve devamlı olarak sigara dumanına maruz bırakıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu sahnenin fiziksel ihmalin bir göstergesi olduğu söylenilebilir. Ayrıca Halley'in çocukların yanında helikoptere hareket çekmesi ile çocukları antisosyal davranışlara yönlendirdiği, özendirdiği ve kötü örnek olduğu dikkati çekmekte olup bu tür davranışlar da duygusal ihmal kapsamına girmekte olduğundan duygusal ihmal örneği de teşkil etmektedir (Ulukol, Başkan ve Uran, 2019).

2. Sahne

Halley'in Moonee'nin yanında küfürlü konuştuğu, kovulduğunu anlattığı görülmektedir. Sosyal yardım görevlisi ona tam zamanlı iş bulması gerektiğini, kızının ve herkesin yanında konuşmalarına dikkat etmesi gerektiğini söyler.

Yorum: Bu sahne, Halley'nin küfürlü konuşmaları nedeniyle Moonee'ye kötü örnek olduğunu gösteren sahnelerden biri olma özelliğini taşımakta olup duygusal ihmalin varlığından söz etmek mümkündür. Zira filmin bütünü ile birlikte bakıldığında Moonee'nin de tıpkı annesi gibi küfürlü konuştuğu dikkati çekmektedir. Rees (2008), çocukların dikkat çekmek amacıyla küfürlü veya cinselleştirilmiş bir dil kullanmasının ve ebeveynlerin bu duruma kayıtsız kalmasının hatta benzer şekilde davranmasının ihmalin önemli bir göstergesi olabileceğini belirtmektedir. Ebeveynler, çocuklarının sözlü ifadelerine rehberlik etmediğinde veya bu tür konuşmaları engellemek yerine normalleştirdiğinde, çocuk sağlıklı bir dil ve sosyal gelişim sürecinden mahrum kalabilir.

3. Sahne

Moonee, arkadaşları Scotty ve Jancey ile birlikte Moonee'nin annesi ile birlikte kaldığı odada, yatağın üzerinde oyun oynadıkları görülmektedir. Bu esnada Bobby gelir ve Halley'e kamera kayıtlarında çocukların elektrik odasına girip şalteri indirdiklerinin göründüğünü söyler. Halley, kızıyla konuşacağını söyler. Bobby başka davranışlarda da bulunduğunu söyler ve bunun üzerine Halley Moonee'ye dönerek güler ve "beni rezil ettin, çok kötü bir anneyim" der. Moonee de gülerek "evet anne rezilsin" der. Bobby de Scotty'nin annesi Ashley ile konuşacağını, çünkü çocuğunu Halley'e bıraktığını ve Halley'in sorumluluk alması gerektiğini fakat onun sorumluluk almadığını söyleyeceğini belirtir. Halley, Bobby'e sakin olması gerektiğini söyler. Bobby de gece ekstra 3 saat çalışmak zorunda olduğunu belirtir. Hallet bunun üzerine çocuklara dönerek, "3 saatlik parasını ödeyecek misiniz" diye sorar, çocuklar da paralarının olmadığını söyler. Halley de Bobby'ye dönerek "paramız yokmuş" der. Bobby de bu haftanın kirasını daha ödemediğini söyler. Halley de içerden para getirir ve Bobby'ye verir. Bobby teşekkür eder ve Halley'e "çocuklara dikkat et" der.

Yorum: Bu sahne aracılığıyla Moonee ve annesinin aslında bir evde değil, motelde kaldıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kendisine ait bir odasının hatta yatağının bile olmadığı, yetersiz ve çocuk için uygun olmayan fiziksel bir çevrede yaşadıkları söylenilebilir (Ulukol, Başkan ve Uran, 2019). Bu noktada bu sahnede fiziksel ihmalin yansımaları görülmektedir. Yanı sıra Bobby'nin motel müdürü olarak hem söylemlerinden hem de bakışlarından çocuklar hakkında aslında endişelendiği hatta Halley'den daha fazla endişe duyduğu görülmektedir. Bu nedenle Halley'e çocuklar için sorumluluk alması ve onlara dikkat etmesi gerektiğini hatırlatma ihtiyacı duyar.

4. Sahne

Moonee ve arkadaşları motelde koşturduktan sonra havuzu görebilecekleri bir yerde dururlar, gülmeye "memeler" diye tekrar etmeye başlarlar. O esnada havuz başında üstsüz güneşlenen bir kadın olduğu fark edilir. Scotty, "memeleri o kadar büyük ki yüzümü aralarına gömebilirim" der ve diğer çocuklar da güler. Sonra hepsi "sarkık meme" demeye başlarlar. Sonra Bobby'nin geldiğini farkederler ve birbirlerine saklanmalarını söylerler. Bobby, üstsüz güneşlenen kadına yani Gloria'ya "bunu önceden konuşmuştuk, üstünü ört" der. Gloria "neyin üstünü örteyim" diyerek anlamamazlığa gelir. Bobby, Gloria'ya çocukların buna ihtiyacının olmadığını söyler. Gloria ortada çocuk olmadığını söyler fakat Bobby çocukları gösterir. Gloria çocukların okulda olmasını gerektiğini ifade ederken Bobby yaz tatilinde olduklarını hatırlatır. Bu esnada çocuklar Bobby'nin Gloria'yı giydirip giydirmediğine bakarlar. Bobby aynı zamanda Gloria'ya havuz kurallarını göstererek alkollü içkinin yasak olduğu hatırlatır. Bir süre daha tartıştıktan sonra Bobby, Gloria'nın üstünü kapatır. Gloria bu sefer Bobby'nin kendisini taciz ettiğini öner sürer. Scotty de Gloria'ya seslenerek "memelerini Bobby'nin suratına göm!" der. Bobby çocuklara gitmelerini söyler.

Yorum: Öncelikle bir yetişkin olarak Gloria'nın etrafında çocuk olup olmamasını önemsemediği, dolayısıyla çocukların cinsel gelişimlerine olumsuz anlamda etki edebileceğini öngörmediği ve duyarsız davrandığı görülmektedir. Cinsel ihmalin, çocukların cinsel kötüye kullanıma karşı korunmaması veya ilgisiz kalınması, cinsel gelişimlerine gerekli önemin verilmemesi olarak tanımlandığı düşünüldüğünde (Okan İbiloğlu, Atlı, Oto ve Özkan, 2018) bu sahnede cinsel ihmalin bir örneğinin görüldüğü söylenebilmektedir. Ayrıca yine bu sahnede tıpkı diğer bazı sahnelerde görüldüğü üzere Bobby'nin sorumluluk sahibi ve duyarlı bir yetişkin olarak davranarak Gloria'yı çocuklar açısından uyardığı görülmektedir.

5. Sahne

Bir önceki sahnede toptan aldıkları parfümleri Halley'in Moonee yanındayken bir otelin önünde satmaya çalıştığı görülmektedir. Hatta Moone de ona eşlik etmektedir.

Yorum: Bu sahnede aslında Halley'in yasadışı bir şekilde ürün satmaya çalışması ve bunu Moonee ile birlikte yaptığı dolayısıyla da ona uygun bir model teşkil etmediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda duygusal ihmalin varlığı söz konusudur. Ebeveynlerin olumsuz davranışları, çocukların duygusal ve sosyal gelişimlerini olumsuz yönde etkileyebilir, çocukların bu tür davranışları normalleştirmesine ve benimsemesine yol açabilir (Aktay, 2020).

6. Sahne

Moonee, arkadaşları Scooty ve Jancey ile birlikte yine dışarıda kendi başlarına gezerler. Terk edilmiş evlerin bulunduğu bir yere gelirler. Bir evin içine girerler, evin içinin harabe olduğu görülür. Scooty bir ara eline balta alır ve duvarları kırmaya başlar, sonra bir aynayı kırar. Evin penceresinden dışarıya klozeti atar, merdivenlerden eşya fırlatır. Üçü birlikte şöminede yastık yakarlar. Sonra koşarak uzaklaştıkları görülür ve başlarının belaya gireceğini söylerler. Moonee, Jancey'e "evine git ve kimseye söyleme" der. Moonee, Scooty'ye de "annene söyleme" der ve Scooty ile ayrılır. Moonee, annesinin yanına gelir ve annesi ona "eski binalar yanıyor, gidip izlemek ister misin" diye sorar. Moonee de binaların olduğu tarafa bakar. Bu sırada Bobby de yangını görür ve ofisten dışarı çıkıp bakar. Scooty'nin annesi de "gelsene, yanan evi görmek istemez misin" diyerek Scooty'yi çağırır. Scooty, televizyon izlemek istediğini söyler. Scooty'nin annesi oğlunun hareketlerinden şüphelenerek "bana bak ve derhal gerçeği anlat" de. "Bunu yaptıysan başımıza ne geleceğinin farkında mısın, Sosyal Hizmetler buraya mı gelsin istiyorsun" diye sorar. Doğruyu söylemesi için ısrar eder, fakat Scooty yapmadığını söyler. Annesi öğrenmesi gerektiğini ve bunun bir şaka veya oyun olmadığını söyler. Bu esnada yangın yerine itfaiye gelir. Moonee ve Halley civardaki insanlar gibi yangın yerine gider ve Halley, kızına "heyecanlı değil misin, televizyondakinden daha iyiymiş" der. Daha sonra da Moonee'nin yangınla birlikte fotoğrafını çeker ve bu esnada kızının gülümsemesini ister.

Yorum: Bu sahnede çocukların ebeveynleri tarafından denetim ve kontrol mekanizması altında olmadıklarından aslında filmin genelinde olduğu gibi kendi başlarına gezdikleri ve kendileri için güvenli olmayabilecek ortamlarda bulundukları görülmektedir.

Fiziksel ihmal, ebeveynlerin veya bakımverenlerin çocukların sağlığı için gerekli tıbbi yardımı reddetmeleri veya geciktirmeleri, çocuğun beslenmesi, bakımı, giyimi, refahı ve güvenliği konusunda ilgisiz ve kayıtsız kalmaları olarak tanımlanmaktadır (Güler, Uzun, Boztaş ve Aydoğan, 2002). Dolayısıyla bu sahne, çocukların güvenliği konusunda kayıtsız kalmanın bir örneği olarak fiziksel ihmalin bir yansımasını teşkil etmektedir. Yanı sıra çocukların duygusal ihmal olarak antisosyal davranışlara yönlendirilmesi neticesinde eşyalara zarar verdikleri, buna ek olarak annelerinin yangını izlemelerinin ne kadar heyecanlı olacağına dair söylemlerinin de bulunması, hatta Halley'in kızı Moonee'nin yangınla birlikte fotoğrafını çekmesi ve bu esnada gülümsemesini istemesi de yine çocuk için uygun bir model teşkil etmediğini göstermektedir.

7. Sahne

Halley, Moonee'den bikinisinin üstünü bağlamasını ister, Moonee, yüzmeye mi gideceklerini sorar, annesi "hayır, mayo selfiesi çekeceğiz" der. Moonee, çok heyecanlanır ve annesi ona da bikini giydirir, birlikte fotoğraf çekmeye başlarlar. Annesi, fotoğrafa çektirirken Moonee'ye dilini çıkartmasını söyler.

Yorum: Bu sahnede Halley'in kızıyla birlikte fotoğraf çektirmesinde, aslında bir ebeveyn olarak kızını cinsel istismara karşı korunması açısından ona gerekli rehberliği sağlamadığı ve ona yetişkinmişçesine pozlar verdirtmeye çalıştığı görülmektedir. Dolayısıyla bu sahnenin, cinsel ihmal ve telefon aracılığıyla bu fotoğrafların sosyal medyada paylaşılması, belki de muhtemel cinsel istismar uygulayabilecek kişilerin eline geçmesi vs. gibi oluşabilecek zararları göz ardı etme durumu söz konusu olduğundan teknolojik ihmal örneği olarak görülebilmesi söz konusudur (Karaman ve Ayhan, 2021; Pazarcıkcı, Ağralı ve Aydınlı, 2022).

8. Sahne

Moonee'nin yüksek sesli müzik eşliğinde banyo yaptığı görülmektedir. Bu sırada Bobby, motelde üst kata çıkar ve Halley ile Moonee'nin odasından bir erkeğin çıktığını görür.

Yorum: Bu sahnede aslında, Moonee'nin filmin başka birkaç sahnesinde olduğu gibi ara ara müzik eşliğinde banyo yaptığı görülmektedir. Ancak önceki sahnelerde bunun sıradan bir sahne olduğu düşünülmektedir. Bu sahne ile birlikte aslında Halley'in, kızı banyo yaparken odada bir erkekle cinsel birliktelik yaşamış olabileceklerini veya cinsel birlikteliği yaşayabilmek için Moonee'yi yüksek sesli müzikle banyo yaptırttığını düşündürmektedir. Dolayısıyla bu noktada Halley'in bir ebeveyn olarak Moonee'nin cinsel gelişimine yeterince önem ve özen göstermediği (Okan İbiloğlu vd., 2018) dikkati çekmekte olup cinsel ihmalin varlığından söz etmek mümkündür.

9. Sahne

Halley'in telefonu çalar ve Moonee'ye yatmaya hazırlanmasını söyler. Halley telefonu açıp, dışarı çıkar ve telefondaki kişiye sürdüğü arabanın türünü sorar, daha sonra da oda numarasını söyler. Sonrasında Moonee'nin tekrar müzik eşliğinde banyo yaptığı görülür. Banyoya birinin girdiği sesten anlaşılır. Erkek sesi, "İçerde çocuk var" der ve sonrasında da Halley'in sesi duyulur, "banyoya girme diye söyledim sana" der. Moonee'nin bu esnada şaşkınlıkla baktığı görülür. Halley, erkeği dışarı çıkartır ve Moonee'ye perdeyi kapatmasını söyler.

Yorum: 8. Sahne ile birlikte düşünüldüğünde aslında bir erkek sesinin duyulmasıyla Halley'in, kızı banyo yaparken odada bir erkekle cinsel birliktelik yaşamış olduğu daha da netleşmiş olur. Hatta erkeğin banyoda bir çocuğun olabileceğini bilmediği de bu sahneden anlaşılmaktadır. Yanı sıra sahnede görülmemiş olsa da erkeğin çıplak olması ve belki de Moonee'nin erkeğin cinsel organını görmüş olabilme ihtimali de söz konusudur. Çocukların cinsel açıdan sömürülmelerine karşı gerekli önlemlerin alınmaması ve korunmalarına yönelik duyarsız olunmasının cinsel ihmal kapsamına girdiği göz önüne alındığında (Erdoğan ve Aslan, 2020) bu sahnede de çocuğun cinselliğe dair gerekli korunmanın sağlanmadığı dikkati çekmekte olup, bir önceki sahne ile benzer şekilde cinsel ihmalin bir örneğini teşkil etmektedir.

10. Sahne

Halley, Scotty'nin annesi Ashley'nin kapısını çalar. Moonee'nin yapmış oldukları için üzgün olduğunu ve aralarının bozulmaması gerektiğini söyler. Sonrasında beş parasız olduğunu söyler ve Ashley'den o haftaki kirasını ödemesini ister. Ashley de ödeyebilecek gücü olduğunu ve olanlardan herkesin haberinin olduğunu ifade eder. Ashley, Halley'e bir fotoğraf gösterir ve fotoğraftaki kişinin Halley olduğunu söylese de Halley inkar eder. Bu fotoğraf aslında daha önce Moonee'nin Halley'i çektiği fotoğraflardan biridir. Ashley fotoğraftaki kişinin Halley olduğu konusunda ısrarcı olur. Ayrıca "sen fahişelik yaparken Scotty hiç yanında olduysa seni

öldürürüm" der. Bunun üzerinde Halley, Ashley'e saldırır ve onu dövmeye başlar. Scotty de bu esnada olanları izler.

Yorum: Bu sahnede aslında Ashley'nin, oğlu Scotty'i olumsuz yönde etkilenmemesi için Halley'den uzak tutmuş olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Halley'in Ashley'e saldırması ve bunu Scotty'nin gözü önünde yapmakta herhangi bir sakınca görmemesi, dolayısıyla Scotty'nin ebeveyninin kendi gözleri önünde fiziksel şiddete uğramasına tanıklık etmesi söz konusudur. Sosyal Öğrenme Kuramı perspektifine göre şiddete uğrayan veya tanıklık eden çocuklar ya şiddet davranışını dışsallaştırarak çevrelerini kontrol etmeyi ya da içselleştirerek yaşam boyunca şiddet içeren ilişkilere karşı savunmasız olmayı öğrenmektedirler (Bilican Gökkaya ve Öztürk, 2021). Bu açıdan Scotty'nin duygusal ihmale uğramış olması söz konusudur.

4. SONUÇ

Bu çalışmada, literatürdeki bilgiler doğrultusunda çocuk ihmali kavramları, *The Florida Project* adlı filmdeki sahne içerikleri ile ilişkilendirilmiş ve tematik bir değerlendirme yapılmıştır. Bu çalışmada, özellikle analiz edilen filmin baş kahramanı Moonee'nin, uygun olmayan hatta daha önce ayağı kaydığı için hastanelik olduğunu söylediği fiziksel bir çevrede yaşadığı, genellikle başı boş dolaştığı, annesinin denetiminden uzak olduğu, gelişimine uygun gıdalar almadığı, sürekli sağlıksız yiyeceklerle beslendiği ve uyum bozucu davranışlar sergilediği (arabaya tükürmek, küfür etmek, yangın çıkarmak vs.) görülmektedir.

Çocukluk döneminde ihmale maruz kalmanın, hem çocukluk hem de yetişkinlik dönemlerinde iyi olma hali üzerinde olumsuz etkiler yarattığı, düşük yaşam kalitesinin güçlü bir belirleyicisi olduğu ve yetişkinlikte depresyon, madde bağımlılığı ile intihar girişimleri için önemli bir risk faktörü oluşturduğu bilinmektedir (Zhang, Li, Sun ve Wei, 2023). Bu bağlamda, Moonee'nin arkadaşına "En sevdiğim ağaç neden bu biliyor musun?" sorusunu yöneltip, arkadaşının "Neden?" sorusuna "Çünkü yıkılmış ve hâlâ büyümeye devam ediyor" yanıtını vermesi, yaşadığı ihmalin üzerindeki etkisini bir ağaçla özdeşleştirerek ifade ettiğini düşündürmektedir. Son yıllarda, travmatik yaşantıların ardından kişinin daha güçlü hale gelebilmesinin, zorluklarla daha etkin baş edebilmesinin söz konusu olduğu belirtilmektedir. Zorlu koşullarla başa çıkmak için yapılan psikolojik ve bilişsel çabaların sonucunda ortaya çıkan olumlu değişimleri ifade eden bu kavram, travma sonrası büyüme olarak adlandırılmaktadır (Tedeschi ve Calhoun, 2004). Bu çerçevede, Moonee'nin ağacın "yıkılmış ama büyümeye devam ediyor" olduğunu vurgulaması, dayanıklılık, kendilik değeri veya iyileşme süreciyle ilişkili olabileceği göz önüne alınarak, travma sonrası büyümenin dolaylı bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Literatürde yer alan bulgularla birlikte filmin analizi, çocuklar, ebeveynler, toplum ve bu konularla ilgili meslek gruplarının—psikologlar, çocuk gelişimi uzmanları, rehberlik ve psikolojik danışmanlar, sosyal hizmet uzmanları, hekimler ve hemşireler gibi—çocuk istismarı ve ihmali konusunda eğitim alması ve farkındalık oluşturulmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Özellikle, gizli kalan ve bildirilmesi güç olan ihmal vakalarının önemi de bu süreçte vurgulanmaktadır. İhmal, çoğu zaman göz ardı edilen bir sorun olarak kalmakta ve bu durum, çocukların fiziksel, bilişsel, sosyal ve duygusal gelişimlerini olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle, toplumun tüm kesimlerinin çocuk istismarı ve ihmali konusunda bilinçlenmesi son derece kritiktir. Ayrıca, aileler ve çocuklar için gerekli sosyal destek mekanizmalarının sağlanması, ihmalin önlenmesine yönelik çeşitli projelerin hayata geçirilmesi ve bu konudaki toplumsal duyarlılığın artırılması büyük önem taşımaktadır. Eğitim programları, seminerler ve atölye çalışmaları gibi etkinliklerle bu farkındalığın artırılması, uzun vadede daha sağlıklı bir toplum oluşturulmasına yardımcı olacaktır. Yanı sıra travma sonrası büyümeyi destekleyen psikososyal

müdahaleler geliştirilmesi, bireylerin travma sonrası uyum süreçlerini güçlendirmek ve yaşam kalitelerini artırmak açısından büyük bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

Aktay, M. (2020). İstismar ve İhmalin Çocuk Üzerindeki Etkileri ve Tedavisi. *Gelişim Ve Psikoloji Dergisi,* 1(2), 169-184.

Avdibegović, E., & Brkić, M. (2020). Child neglect-causes and consequences. *Psychiatria Danubina*, *32*(suppl. 3), 337-342.

Aydoğdu, Ü. R., Karamustafaoğlu, O. & Bülbül, Ş. M. (2017). Akademik Araştırmalarda Araştırma Yöntemleri ile Örneklem İlişkisi: Doğrulayıcı Doküman Analizi Örneği. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 556-565.

Benli, N. (2015). Türk Sinemasında "Çocuk Gelin" İmgesi: Lal Gece Filmi Ekseninde İçerik Analizi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi* (*50*), 193-204.

Bilican Gökkaya, V., & Öztürk, M. (2021). Çocukluktaki Aile İçi Şiddet Öyküsü ile Flört Şiddeti Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(4), 219-240. https://doi.org/10.18026/cbayarsos.959425

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal, 9*(2), 27-40.

Çelebi, M. & Orman, F. (2022). Veri Toplama Teknikleri. M. Çelebi (Ed.), *Nitel Araştırma Yöntemleri* içinde (168-172. ss.). Pegem Akademi, Ankara.

Demirgil, Z. (2023). Çocuklukta Yaşanan Duygusal İhmal ile İş Yaşamında Yalnızlığın Arasındaki İlişkide Tükenmişliğin Aracılık Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(4), 467-480.

Dereobalı, N., Karadağ, S. Ç., & Sönmez, S. (2013). Okulöncesi Eğitim Öğretmenlerinin Çocuk İstismarı İhmali Şiddet ve Eğitimcilerin Rolü Konusundaki Görüşleri. *Ege Eğitim Dergisi,* 14(1), 50-66.

Deveci, S. E., & Açık, Y. (2003). Çocuk istismarı nedenlerinin incelenmesi. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, *12*(4), 396-405.

Erdoğan, Y., & Aslan, D. (2020). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Çocuk İstismarı ve İhmaline Yönelik Algıları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 104-132. https://doi.org/10.17860/mersinefd.629158

Glaser, D. (2000). Child Abuse and Neglect and the Brain—A Review. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, *41*(1), 97–116. doi:10.1017/S0021963099004990

Gönener, H. (2011). Zihinsel Engelli Çocuklarda İhmal-İstismar ve Hemşirelik Bakımı. *Journal of Experimental and Clinical Medicine,* 27(4), 137-143. https://doi.org/10.5835/jecm.v27i4.1348

Güler, N., Uzun, S., Boztaş, Z., & Aydoğan, S. (2002). Anneleri tarafından çocuklara uygulanan duygusal ve fiziksel istismar/ihmal davranışı ve bunu etkileyen faktörler. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, *24*(3), 128-134.

Internet Movie Database (IMDB) (2017). *The Florida Project*. Erişim adresi https://www.imdb.com/title/tt5649144/?ref_=fn_al_tt_1 (Erişim tarihi : 09.12.2024)

Kara, B., Biçer, Ü., & Gökalp, A. S. (2004). Çocuk istismarı. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, *47*(2), 140-51.

Karaman, H., & Ayhan, H. (2021). Çocuğa Yönelik Teknolojik İhmal ve İstismar. *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying*, 8(1), 43-59.

Karasar, N. (2005). Bilimsel araştırma yöntemi. 15. Baskı. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Kaya Göktepe, A. (2023). Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele: Bergen Filmi Söylem Çalışması. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 321-366. https://doi.org/10.21798/kadem.2023.138

Kezer, İ. (2014). Çocuk ihmal ve istismarında risk faktörleri. O. Derman (Ed.), *Çocuk istismarına ve ihmaline yaklaşım temel bilgiler içinde* (ss. 29-33). Ankara: Akademisyen Tıp Kitabevi.

Kobulsky, J. M., Dubowitz, H., & Xu, Y. (2020). The global challenge of the neglect of children. *Child Abuse & Neglect*, *110 (1)*, 104296.

Korkut, C., & Yurdigül, A. (2015). Kadına Yönelik Şiddetin Sinematografik Anlatıya Yansıması (O Çocukları Filmindeki Kadın Temsillerinin Feminist Sinema Kuramı Bağlamında İncelemesi). *Atatürk İletişim Dergisi* (*9*), 125-142

Okan İbiloğlu, A., Atlı, A., Oto, R., & Özkan, M. (2018). Çocukluk çağı cinsel İstismar ve ensest olgularına çok yönlü bakış [Multifaceted glance on childhood sexual abuse and incest]. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 10*(1), 84–98. https://doi.org/10.18863/pgy.336520

Özpolat, A. O. (2023). Çocuk İhmal Ve İstismarının Politikalarla *İlişkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1), 141-153.

Pazarcıkcı F, Ağralı H. & Aydınlı A. (2022). Annelerin Dijital Ebeveynlik Farkındalığının Sağlık Okuryazarlığı ve Çeşitli Değişkenler ile İlişkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 23(3):292-301. doi:10.51982/bagimli.1004480

Rees, C. (2008). The influence of emotional neglect on development. *Paediatrics and Child Health*, *18*(12), 527-534.

Sarı, H. Y., Ardahan, E., & Öztornacı, B. Ö. (2016). Çocuk ihmal ve istismarına ilişkin son 10 yılda yapılan sistematik derlemeler. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, *15*(6), 501-511.

Tedeschi, R.G. & Calhoun, L.G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1-18.

Teicher, M.H. & Samson, J.A. (2016), Annual Research Review: Enduring neurobiological effects of childhood abuse and neglect. *J Child Psychol Psychiatr*, 57: 241-266. https://doi.org/10.1111/jcpp.12507

Türk, B. (2023). Çocuk istismarı ve ihmali perspektifinden Kefernahum filminin analizi. *The Journal of Academic Social Science*, *11* (138), 114-122.

Ulukol, B., Başkan, S. & Uran, P. (Eds.). (2019). *Çocuk istismarı ve ihmali* (Cilt 1-2) Punto Yayınları.

Wikipedia. (2017). *The Florida Project*. Erişim adresi https://en.wikipedia.org/wiki/The_Florida_Project (Erişim tarihi : 09.12.2024)

Yaşar, Z. F., & Akduman, G. G. (2007). Çocuk ihmali-istismarı ve adli diş hekimliği. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, *6*(5), 389-394.

Yıldırım Doğru, S.S. (Ed.). (2015). *Çocuk Hakları ve Koruma, Aile Refahı ve Koruma*. Ankara: Eğiten Kitap

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yüksel, H., & Yüksel, M. (2014). Çocuk İhmali ve İstismarı Bağlamında Türkiye'de Çocuk Gelinler Gerçeği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 1-24.

Zhang, H., Li, J., Sun, B., & Wei, Q. (2023). Effects of Childhood Maltreatment on Self-Compassion: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Trauma, Violence, & Abuse*, 24(2), 873-885. https://doi.org/10.1177/15248380211043825

*****

Çatışma Beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluşun finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı: Çalışma tek yazarlıdır.

Uluslararası ANADOLU Sosyal Bilimler Dergisi
International Anatolian Journal of Social Sciences
e-ISSN: 2619-9475
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid

Araştırma Makalesi / Research Article *2025, Cilt: 9, Sayı: 1, Sayfalar: 149-177*
DOI: https://doi.org/10.47525/ulasbid.1576388

SİNİK BAKIŞLAR ALTINDA: SINIF ÖĞRETMENLERİNİN SİNİZM ALGILARI VE ETKİLERİ

UNDER CYNICAL GAZES: CLASSROOM TEACHERS' PERCEPTIONS OF CYNICISM AND ITS EFFECTS

Hamit ÖZEN[1] **Abdullah İNAL**[2]

[1] Associate Professor, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, hamitozen@hotmail.com

[2] Uzman Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, İlhan Ünügür İlkokulu, apo408@hotmail.com

Geliş Tarihi /Date Applied **30.10.2024**
Kabul Tarihi / Date Accepted **15.02.2025**

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, sınıf öğretmenlerinin kurumlarına karşı geliştirdikleri duygular ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sinik davranışların, yani örgütsel sinizmin sonuçlarını, öğretmen görüşleri doğrultusunda belirlemektir. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim (fenomenoloji) yaklaşımı ile desenlenmiştir. Çalışma grubu, 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Eskişehir ili Odunpazarı ilçesindeki bir ilkokulda görev yapan 16 sınıf öğretmeninden oluşmaktadır. Araştırmada, uygun örnekleme yöntemi tercih edilmiş ve veri toplamak amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Toplanan veriler, içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, sınıf öğretmenlerinin örgütsel sinizmi algılama ve deneyimleme süreçlerinde ayrımcılık, tehdit ve mobbing, dedikodu ve çıkar ilişkileri, idarenin uygunsuz davranışları ile kapalı okul yönetimi gibi unsurlar ön plana çıkmıştır. Ayrıca, öğretmenlerde örgütsel sinizmin ortaya çıkış nedenleri arasında yönetici tavırları, iş yükü, öğretmenler arası etkileşimler ve okul iklimi öne çıkmaktadır. Örgütsel sinizmin çıktıları incelendiğinde, motivasyon ve iş tatmini, profesyonellik, öğretmen kimliğine etkiler ve eğitime yönelik sonuçlar dikkati çekmektedir. Örgütsel sinizmin olumsuz etkileriyle başa çıkabilmek için iletişim ve iş birliği, mesleki gelişim ve odaklanma gibi stratejiler kullanılmakta; bu sayede öğretmenlerin sinizmden kaynaklanan sorunları azaltarak daha sağlıklı ve tatmin edici bir iş ortamı oluşturabildikleri gözlemlenmektedir. Sonuç olarak, örgütsel sinizmin etkilerinin hafifletilmesi için öğretmenlere, yöneticilere ve politika yapıcılara yönelik stratejiler geliştirilmesinin gerekli olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okul müdürü, Sınıf öğretmeni, Nitel araştırma, Sinizm, Örgütsel Sinizm.

ABSTRACT

This study aims to explore the consequences of organizational cynicism- cynical behaviors arising from teachers' attitudes toward their institutions- from the perspectives of classroom teachers. The research employs a phenomenological approach, a qualitative research method. The study group consisted of 16 classroom teachers working at a primary school in the Odunpazarı district of Eskişehir during the 2023-2024 academic year. A purposive sampling method was employed, and data were collected using a semi-structured interview technique. The collected data were analyzed using content analysis. The findings indicate that factors such as discrimination, threats and mobbing, gossip and vested interests, inappropriate administrative behaviors, and a closed school management system prominently influence teachers' perceptions and experiences of organizational cynicism. Additionally, managerial attitudes, workload, teacher interactions, and school climate emerged as key reasons behind the development of organizational cynicism among teachers Examining the outcomes of organizational cynicism reveals its impact on motivation and job satisfaction, professionalism, teacher identity, and educational outcomes. Strategies including communication and collaboration, professional development, and maintaining focus effectively mitigate the negative effects of organizational cynicism. These strategies help teachers mitigate the challenges associated with cynicism, fostering a healthier and more satisfying work environment. In conclusion, the study underscores the necessity for teachers, administrators, and policymakers to develop strategies that mitigate the effects of organizational cynicism.

Keywords: School principal, Classroom teacher, Qualitative research, Cynicism, Organizational cynicism.

Atıf Citation Özen, H., & İnal, A. (2025). Sinik bakışlar altında: Sınıf öğretmenlerinin sinizm algıları ve etkileri. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(1), 149-177.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License altında lisanslanmıştır.
OPEN ACCESS

1. GİRİŞ

Eğitim sistemlerindeki artan baskılar, yoğun iş yükü, yöneticilerin beklentileri ve sürekli değişen eğitim politikaları, öğretmenler üzerinde ciddi bir stres kaynağı haline gelmiştir. Bu baskılar, okul içi sosyal dinamiklerle birleştiğinde öğretmenler arasında derin bir memnuniyetsizlik ve güvensizlik duygusunun yayılmasına yol açmaktadır (Pan et., al, 2023). Yönetim ile öğretmenler arasındaki iletişim eksiklikleri, öğretmenler arasındaki rekabet ve dayanışma eksikliği gibi unsurlar, sinizmin okul ortamında kök salmasına neden olmaktadır. Bu durum, sadece öğretmenlerin bireysel performanslarını değil, aynı zamanda eğitim kalitesini de olumsuz etkileyerek tüm eğitim sistemini tehdit eden bir hal almaktadır. Sinizmin bu kadar yaygınlaşması, eğitimde sürdürülebilir başarıyı sağlamak adına ele alınması gereken kritik bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyopolitik açıdan bakıldığında, eğitim politikalarındaki sürekli değişimler, öğretmenlerin artan sorumlulukları ve bürokratik engellerin çoğalması, öğretmenlerin sisteme, liderlik kadrolarına ve kendi mesleki kimliklerine duydukları güveni aşındırmaktadır (Özdem, 2015; Johnson, 2017). Ekonomik perspektiften ele alındığında, düşük maaşlar, sınırlı kaynaklar ve eğitimin metalaştırılması gibi neoliberal politikalar, öğretmenlerin yalnızca "emek" olarak görülmelerine karşı olumsuz tutumlar geliştirmelerine yol açabilmektedir (Jennings et al., 2015). Psikolojik açıdan ise, okullarda adil olmayan uygulamaların varlığı, ödül sistemlerindeki tutarsızlıklar ve yöneticilerin samimiyetsiz tutumları sessiz istifa gibi kavramlarla (Özen et al., 2024), daha yıkıcı bir sinizm duygusu yaratmaktadır. Özellikle, eğitim reformlarının etkinliğine olan güvenin azalması ve öğretmenlerin yalnızlık hissi, bu olumsuz döngüyü derinleştirerek motivasyonlarını ve mesleklerine olan bağlılıklarını azaltmaktadır (Hallinger et al., 2017). Sonuç olarak, sinizm olgusu bireysel deneyimlerden ziyade sosyal ve kurumsal yapıların öğretmen algıları üzerindeki etkisiyle şekillenmekte, bu nedenle öğretmenler arasındaki sinizmin nedenleri, sonuçları ve yaygınlığı eğitim araştırmalarında giderek artan bir ilgi konusu haline gelmektedir.

Sınıf öğretmenlerinin sinizm algılarına dair çalışmalarda, örgütsel, duygusal ve ilişkisel faktörlerin sinizme katkıda bulunduğu vurgulanmakta, ancak farklı çalışmaların bulguları ve odak noktaları arasında önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Akan, Bektaş ve Yıldırım (2014), etik liderliğin örgütsel sinizm üzerindeki etkilerini incelemiş ve etik liderliğin özellikle iletişimsel ve iklimsel boyutlarıyla sinizmi azaltıcı bir etki yarattığını tespit etmiştir. Araştırma, etik liderliğin alt boyutlarının bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasının örgütsel sinizmi azaltmada daha etkili olduğunu vurgulamaktadır. Aydın (2017) ise, örgütsel sinizmin öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları üzerindeki olumsuz etkilerine odaklanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, sinik tutumların artmasıyla öğretmenlerin iş yerindeki olumlu ve yapıcı davranışları azalmaktadır. Bu çalışma alanda sinizmin ortaya çıkışını şekillendiren örgütsel veya psikolojik faktörlerin detaylı incelenmesini öngörmektedir. Yorulmaz ve Çelik (2016), örgütsel bağlılık, örgütsel sinizm ve örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkiyi araştırmış ve yüksek düzeyde sinizmin, öğretmenlerin iş yerindeki bağlılıklarını zayıflatarak örgüte olumlu katkı sağlamalarını engellediğini ortaya koymuştur. Vatansever Bayraktar ve Mutlu'nun (2023) araştırması da benzer şekilde örgütsel sinizm ile düşük örgütsel bağlılık ve vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Bu çalışma ile örgütsel sinizmin daha geniş psikolojik ve sosyal bağlamlardaki etkilerini anlamaya yönelik çalışmalara olan ihtiyaca vurgu yapmaktadır.

Duygusal tükenme ile sinizm arasındaki ilişki de literatürde önemli bir yere sahiptir. Tikkanen ve arkadaşları (2021) ile Shen ve arkadaşları (2015) öğretmenlerin öğrenci etkileşimlerine dair olumsuz algılarının ve duygusal tükenmenin sinizmle olan bağlantısını incelemiştir. Tikkanen ve arkadaşları, öğretmenlerin öğrencilere dair olumsuz algılarının sinizmi artırabileceğini savunurken, Shen ve arkadaşları (2015), duygusal tükenmenin öğretmenlerin genel duygusal durumlarını ve öğrencilerle olan etkileşimlerini nasıl olumsuz etkilediğine dikkat çekmiştir. Bu bulgular, duygusal tükenmenin öğretmen sinizminin temel nedenlerinden biri olduğunu ortaya koymakta ve öğretmenlerin öğrenci davranışlarına dair olumsuz algılarının zamanla tükenmeye yol açarak sinizm döngüsünü tetikleyebileceğini öne sürmektedir.

Öğretmen sinizminin öğrenci başarısı üzerindeki etkisi de literatürde geniş bir şekilde ele alınmıştır. Arens ve Morin (2016) ile Fatima ve Wolf (2020) çalışmaları, öğretmen sinizminin öğrenci başarısı üzerindeki olumsuz etkilerine odaklanmıştır. Her iki çalışma da öğretmenlerin duygusal tükenmişliğinin ve sinik tutumlarının, öğrencilerin motivasyonu ve akademik başarıları üzerinde olumsuz bir etki yarattığını ortaya koymaktadır. Arens ve Morin (2016), duygusal tükenmenin etkilerine odaklanırken, Fatima ve Wolf (2020) öğretmen tükenmişliğinin sinizmle birleşerek öğrenci başarısında düşüşe ve genel öğretim kalitesinde azalmaya neden olduğunu belirtmiştir. Bu bulgular, öğretmenlerin mesleki memnuniyetlerinin ve tükenmişlik düzeylerinin doğrudan öğrenci başarısıyla ilişkili olduğunu açıkça göstermektedir.

Genel olarak bu çalışmalar, öğretmenlerin örgütsel sinizm algıları, liderlik, örgütsel çıktılar arasındaki güçlü ilişkileri vurgulamaktadır. Ancak, bu araştırmaların büyük ölçüde nicel verilere dayandığı ve öğretmenlerin bireysel deneyimlerini derinlemesine incelemediği görülmektedir. Bu eksiklik, örgütsel sinizmin ve bağlılık algılarının daha geniş bir bağlamda anlaşılması için nitel araştırmalara duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Abdurrezzak ve arkadaşlarının (2023) da belirttiği gibi, öğretmenlerin örgütsel sinizm deneyimlerine dair nitel araştırmalar sınırlıdır ve mevcut çalışmalar, öğretmenlerin bireysel deneyimlerine dair derinlemesine bir analiz sunmamaktadır. Bu da öğretmenlerin sinizm deneyimlerinin sosyal, ekonomik ve psikolojik bağlamlarda nasıl şekillendiğini anlamayı zorlaştırmaktadır. Ayrıca, Jennings ve Greenberg'in (2009) vurguladığı sosyal ve duygusal yeterlilikler konusunun yeterince ele alınmadığı görülmektedir. Öğretmenlerin tükenmişlik ve sinizmle başa çıkma kapasitelerini geliştirmeye yönelik araştırmaların eksikliği, bu alanda daha fazla çalışmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, mevcut literatür, örgütsel, duygusal ve liderlik faktörlerinin öğretmen sinizmi üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde ele almakta; ancak öğretmenlerin deneyimlerinin nitel boyutuna dair araştırmalar sınırlı kalmaktadır. Liderlik tarzları, örgütsel destek eksikliği ve duygusal tükenme gibi faktörler öğretmen sinizmini tetikleyen başlıca unsurlar olarak öne çıkmakta, ancak öğretmenlerin bireysel deneyimlerini inceleyen daha fazla nitel araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca, öğretmenlerin sosyal ve duygusal yeterliliklerinin geliştirilmesi, sinizmin önlenmesi ve olumlu bir sınıf ortamı yaratılması için önemli bir araştırma alanı olarak görülmektedir. Mevcut çalışmalar değerli içgörüler sunsa da öğretmenlerin sinizm deneyimlerini ve bu algılar üzerindeki toplumsal etkileri anlamak için daha fazla nitel araştırma gerekmektedir. Bu eksikliklerin giderilmesi, sinizmi azaltan ve öğretmen refahını artıran destekleyici eğitim ortamlarının teşvik edilmesine katkıda bulunacaktır.

Bu araştırma, sınıf öğretmenlerinin örgütsel sinizmi nasıl algıladıklarını, bu algının okul ortamındaki nedenlerini nasıl açıkladıklarını ve sinizmin etkileriyle nasıl başa çıktıklarını derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Öğretmenlerin bu konudaki deneyimlerini anlamak,

örgütsel sinizmin hem bireysel hem de kurumsal düzeydeki etkilerini kapsamlı bir şekilde irdelemeyi gerektirmektedir. Bu doğrultuda, sinizmin eğitim sistemi içerisindeki işlevselliğini daha geniş bir perspektiften değerlendirmek, etkili çözüm önerileri geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla, bu çalışma, öğretmenlerin yaşadığı örgütsel sinizmin nedenlerini ve sonuçlarını anlamaya yönelik önemli katkılar sunarak eğitim ortamlarının iyileştirilmesine yönelik stratejik yaklaşımların geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır.

Türk eğitim sistemi bağlamında, öğretmenler arasında yaygınlaşan sinizmin eğitim kurumları ve öğrenci başarısı üzerindeki olumsuz etkileri dikkate alındığında, bu araştırma, öğretmenlerin mesleki tatmin düzeylerini artırmaya yönelik stratejiler geliştirilmesine katkı sağlayabilir. Bu sayede, eğitim genelinde nitelikli bireylerin yetişmesine de olumlu bir etki sunacaktır. Türkiye'deki öğretmenlerin sinik tutumlarının eğitim sistemine özgü sosyal, ekonomik ve örgütsel koşullardan nasıl etkilendiğini anlamak, eğitim politikalarının ve uygulamalarının yeniden değerlendirilmesi için kritik bir gerekliliktir. Bu çalışma, eğitim kurumlarındaki liderlik tarzlarının ve örgütsel yapıların yeniden gözden geçirilmesine de ışık tutabilir. Böylelikle, daha etkili liderlik, daha özgür eğitim ortamları ve daha etkili öğretmen istihdamı ve insan kaynağı yönetimine yönelik kapsayıcı örgütsel kültürlerin geliştirilmesine, öğretmenler arasındaki sinik tutumların azaltılmasına ve daha verimli bir okul ikliminin oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.

Global eğitim bağlamında ise bu araştırmanın önemi, sinizmin evrensel bir örgütsel sorun olarak ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Farklı eğitim sistemlerindeki öğretmenlerin benzer sinik tutumlar sergilemesi, uluslararası düzeyde eğitim reformlarının önemini ortaya koymaktadır. Öğretmenlerde sinizmin ortaya çıkmasına neden olan durumların nedenselliğine yönelik öğretmen algılarının incelenmesi küresel eğitim politikalarının geliştirilmesine dair önemli çıkarımlar sunabilir. Öğretmenlerin örgütsel sinizm ile başa çıkma yolları, küresel eğitim topluluğunun bu sorunu nasıl ele alabileceğine dair yeni yaklaşımlar geliştirmesine olanak tanıyacaktır. Ayrıca, bu araştırma farklı kültürel bağlamlarda sinizmin nasıl şekillendiğini anlamaya yönelik karşılaştırmalı çalışmaların temelini oluşturabilir. Sonuç olarak, bu araştırma hem Türk eğitim sistemi için hem de küresel eğitim bağlamı için öğretmenlerin örgütsel sinizme dair deneyimlerini anlamak, bu deneyimlerin eğitim ortamlarına etkilerini irdelemek ve öğretmenlerin sinizm ile başa çıkma stratejilerini analiz etmek açısından oldukça önemli bir yere sahiptir.

1.1 Örgütsel Sinizm ve Eğitim Bağlamında Etkisi

Eğitim ortamlarında sinizm, okulların genel işleyişini, öğretmenlerin mesleki bağlılığını ve öğrenci sonuçlarını etkileyen kritik bir konudur. Bu bağlamda sinizm tipik olarak, algılanan dürüstlük, adalet veya etkinlik eksikliğinden kaynaklanan, kuruma veya liderliğine yönelik olumsuz tutumları içerir. Bu olgu üç temel alt boyuta ayrılabilir: bilişsel sinizm, duygusal sinizm ve davranışsal sinizm. Bu boyutların her biri, sinizmin eğitimciler arasında nasıl ortaya çıktığına ve daha geniş eğitim ortamını nasıl etkilediğine katkıda bulunur. Bu alt boyutları anlamak, olumlu okul iklimlerini teşvik etmeyi ve kurumsal sonuçları iyileştirmeyi amaçlayan eğitim liderleri ve politika yapıcılar için çok önemlidir.

Bilişsel Sinizm: Öğretmenlerin kurum hakkında sahip oldukları inanç ve algıları, özellikle de okulun değerleri, güdüleri ve liderliğine ilişkin şüphelerini ifade eder. Eğitim ortamlarında bilişsel sinizm, öğretmenler kurumsal vaatlerde tekrarlanan başarısızlıklar, etkisiz reformlar ya da eğitimi iyileştirmek için belirtilen hedeflerle uyumlu olmayan liderlik eylemleri algıladıklarında gelişir (Dean, Brandes ve Dharwadkar, 1998). Örneğin, eğitim reformları yeterli kaynak sağlanmadan ya da öğretmenleri karar alma sürecine dahil etmek için samimi çabalar

gösterilmeden uygulamaya konulduğunda, öğretmenler bu reformları anlamlı olmaktan ziyade samimiyetsiz ya da sembolik olarak görmeye başlayabilir (Kılınç, 2018). Bilişsel sinizm, kuruma olan güveni aşındırarak öğretmenlerin çaba gösterme veya olumlu değişikliklerin mümkün olduğuna inanma olasılığını azaltır.

Duygusal Sinizm: Hayal kırıklığı, öfke veya ilgisizlik gibi olumsuz algıların tetiklediği duygusal tepkileri içerir. Bu boyut, özellikle öğretmenlerin destek veya takdir görmeden artan baskılarla karşı karşıya kaldıkları eğitim ortamlarıyla ilgilidir (Maslach, Schaufeli ve Leiter, 2001). Öğretmenler çabalarının fark edilmediğini veya takdir edilmediğini ya da okul yönetiminin onların refahını önemsemediğini hissettiklerinde, bu duygular duygusal tükenmeye ve çaresizlik hissine katkıda bulunur. Araştırmalar, duygusal sinizmin, kronik işyeri stresi ve karşılanmayan beklentiler nedeniyle duygusal kaynaklar tükendiğinde ortaya çıkan öğretmen tükenmişliği ile yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir (Schaufeli ve Enzmann, 1998). Bu duygusal geri çekilmenin sınıf etkinliği üzerinde önemli etkileri vardır. Zira duygusal olarak kopuk öğretmenlerin öğrencileri için destekleyici, enerjik öğrenme ortamları yaratma olasılığı daha düşüktür.

Davranışsal Sinizm: Örgütsel girişimlere karşı ilgisizliği veya direnci yansıtan eylem ve davranışlarla kendini gösterir. Davranışsal sinizm sergileyen öğretmenler yeni politikalara direnebilir, çabalarını azaltabilir veya liderlik direktiflerine pasif bir şekilde uymayabilir (Naus, van Iterson ve Roe, 2007). Bu tür bir sinizm genellikle örgütsel değişikliklerin ya da liderlik eylemlerinin faydasızlığına yönelik bir tepkidir. Örneğin, öğretmenler reformların eğitimi iyileştirmeye yönelik gerçek girişimlerden ziyade siyasi saiklerle yapıldığına inanırlarsa, bunların uygulanmasına aktif olarak katılmayı reddederek bu girişimlerin potansiyel başarısını sınırlandırabilirler. Davranışsal sinizm okullarda özellikle zarar verici olabilir çünkü eğitim çıktılarını iyileştirmeye yönelik kolektif çabaları baltalayabilir. Öğretmenler mesleki gelişim, iş birliği veya inovasyondan uzaklaştığında, eğitimin genel kalitesi zarar görür. Dahası, davranışsal sinizm personel arasında yayılabilir ve ayrılmanın istisnadan ziyade norm haline geldiği zehirli bir çalışma ortamı yaratabilir.

1.2 Eğitim Ortamlarında Sinizmin Önemi

Eğitim ortamlarında sinizm olgusu hem bireysel olarak öğretmenler hem de bir bütün olarak kurum üzerindeki geniş kapsamlı etkileri nedeniyle anlaşılması önemlidir. Sinizm sadece öğretmenlerin mesleki memnuniyetini ve refahını azaltmakla kalmaz, aynı zamanda öğrencilerle ve meslektaşlarıyla ilişkilerini, yeni uygulamaları benimseme isteklerini ve kurumsal hedeflere bağlılıklarını da etkiler (Brenninkmeijer, Vanyperen ve Buunk, 2001). Sinizm yaşayan öğretmenlerin daha düşük düzeyde örgütsel bağlılık ve iş tatmini sergileme olasılığı daha yüksektir; bu durum, işten ayrılma oranlarının artmasına neden olabilir (Kassing, 1998). Öğretmen kaybının yüksek olması, öğretimde sürekliliği bozarak kalan personel üzerindeki iş yükünü artırmakta ve bu durum okullar için önemli olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Ayrıca, sinizm, olumsuzluk ve değişime direnç kültürü yaratarak daha geniş kapsamda okul iklimini etkiler. Bu durum yenilikçiliği, iş birliğini ve yeni öğretim yöntemlerinin uygulanmasını engelleyerek öğrenci başarısını sınırlandırabilir (Naus vd., 2007). Sinizmin olumsuz etkilerini azaltmak için eğitim liderleri bunun temel nedenlerini ele almalıdır. Araştırmalar, örgütsel adaleti teşvik etmenin -öğretmenlerin karar alma süreçlerinde, kaynak tahsisinde ve takdir edilmede, adalet algılamalarını sağlamada -sinik tutumları azaltabileceğini göstermektedir (Folger ve Cropanzano, 1998). Ayrıca, açık iletişimi ve kapsayıcı liderliği teşvik etmek, öğretmenler ve yöneticiler arasında güven inşa etmeye yardımcı olabilir ve öğretmenleri okul

reformları hakkında anlamlı tartışmalara dâhil ederek sinizmin bilişsel boyutunu azaltabilir (Kılınç, 2018). Ayrıca, yeterli destek, takdir ve mesleki gelişim fırsatları sağlayarak öğretmenlerin duygusal refahını ele almak, duygusal sinizmle mücadele etmek için çok önemlidir (Maslach vd., 2001). Öğretmenler, desteklendiklerini ve kendilerine değer verildiğini hissettiklerinde, duygusal olarak işlerinden kopma olasılıkları azalır. Bu durum hem öğretmenlerin kişisel refahını hem de genel okul iklimini olumlu yönde etkiler. Ayrıca, öğretmenlerin karar alma süreçlerine katılımını ve inovasyona katkı sağlamalarını teşvik eden işbirlikçi bir çalışma ortamı oluşturmak, okulun başarısına yönelik sahiplenme ve sorumluluk duygusunu güçlendirerek davranışsal sinizmi azaltabilir (Naus vd., 2007). Eğitim ortamlarında sinizm, okul liderleri, politika yapıcılar ve eğitimcilerin dikkatle ele alması gereken önemli bir sorundur. Sinizm, öğretmenlerin refahı, örgütsel bağlılığı ve öğretim etkinliği üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir. Bu olumsuz etkileri azaltmak ve daha olumlu, üretken bir eğitim ortamı oluşturmak için adalet duygusunu, duygusal desteği ve öğretmenlerin aktif katılımını teşvik eden stratejilerin geliştirilmesi önemlidir. Bu önermelerden dolayı sınıf öğretmenlerinin örgütsel sinizm algılarını ortaya koyabilmek için aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

> Sınıf öğretmenleri örgütsel sinizmi nasıl algılamakta ve bu sinizmin okul ortamındaki nedenlerini nasıl açıklamaktadırlar?
>
> Kişisel deneyimlerini ve örgütsel sinizmin ait olduğu örgütsel çıktıları nasıl yorumlamaktadırlar?
>
> Sınıf öğretmenleri, örgütsel sinizmin etkileriyle başa çıkmak için hangi stratejileri kullanmaktadır? Ayrıca, bu etkilerin ortadan kaldırılmasına yönelik düşünceleri nelerdir?

2. YÖNTEM

2.1 Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, sınıf öğretmenlerinin örgütsel sinizm algılarına ve bu doğrultuda karşılaştıkları sorunlara yönelik derinlemesine anlayış geliştirmeyi amaçladığından, nitel araştırma deseniyle tasarlanmıştır. Nitel yöntem, öğretmenlerin bireysel deneyimlerini, düşüncelerini ve duygularını ayrıntılı bir şekilde ortaya koyarak örgütsel sinizmin nedenlerini ve etkilerini daha kapsamlı bir şekilde analiz etmeye olanak tanır. Bu bağlamda, öğretmenlerin örgütsel sinizme dair algılarının ve yaşadıkları problemlerin sosyal, kültürel ve kurumsal bağlamda nasıl şekillendiğini anlamak için nitel bir yaklaşımın kullanılması gerekli görülmüştür (Creswell, 2017). Bu yöntem, öğretmenlerin özgün deneyimlerinden hareketle eğitim ortamlarına yönelik daha etkili çözüm önerileri geliştirilmesine katkı sağlayacaktır (Patton, 2014). Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan olgubilim (fenomenoloji) yaklaşımıyla desenlenmiştir. Nitel yöntemlerin kullanılması, araştırma konusunun daha ayrıntılı ve kapsamlı bir şekilde incelenmesine olanak tanıyarak derinlemesine analiz yapılmasını sağlar (Green, Krayder ve Mayer, 2005). Bu doğrultuda, nitel araştırmacılar, bir durumu tüm yönleriyle anlamak ve bu durumdan nasıl anlamlar çıkarıldığını yorumlamak amacıyla olgular üzerinde yoğunlaşırlar. Olgubilim yaklaşımı ise bireylerin kendilerini, çevrelerini ve yaşadıkları olayları nasıl algıladıklarını derinlemesine anlamaya odaklanır (Robson, 2015). Bu yaklaşım, bireylerin farkında oldukları ancak ayrıntılı ve kapsamlı bir anlayış geliştiremedikleri olguları keşfetmeyi hedefler. Nitekim olgular; olaylar, kavramlar, deneyimler, algılar, eğilimler ve durumlar gibi çeşitli biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu çeşitlilik, olgubilim araştırmalarında bireylerin yaşantılarından ve deneyimlerinden yola çıkarak belirli bir olguyu daha iyi tanımamıza ve

anlamamıza katkı sağlayarak zengin ve anlamlı sonuçlar üretilmesine imkân tanır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu yönüyle olgubilim yaklaşımı, araştırma konusunu çok boyutlu bir bakış açısıyla ele alarak daha derin ve kapsamlı bir anlayış geliştirilmesine önemli katkılar sunar.

2.2 Katılımcılar

Araştırmanın çalışma grubunu, ilkokulda görev yapan sınıf öğretmenleri oluşturmaktadır. Bu kapsamda 2023-2024 eğitim öğretim yılı için Eskişehir ili Odunpazarı ilçesindeki bir ilkokulda görev yapan 11 kadın 5 erkek olmak üzere toplam 16 sınıf öğretmenine ulaşılmıştır. Araştırmada uygun örnekleme yöntemi seçilmiştir. Bu örneklemede amaç, yakınlarda bulunan, kolay ulaşılabilen ve araştırmaya gönüllü olarak katılmaya istekli olan kişiler olarak tanımlanabilir (Erkuş, 2009). Bu modele göre ilkokulda görev yapan sınıf öğretmenleri dahil edilmiştir. Katılımcıların soruları içtenlikle cevaplandırmaları için isimleri belirtilmeden kodlanarak araştırmacı tarafından saklı tutulmuştur. Katılımcıların görüşlerinden alıntılar yapılırken iki üç harften oluşan kodlama sistemi tercih edilmiştir. Örneğin (FN) bir öğretmeni ifade etmektedir.

2.3 Araştırmanın Bağlamı

İlkokul dönemi, öğrencilerin akademik, sosyal ve duygusal gelişimlerinin temelinin atıldığı kritik bir süreçtir. Bu süreçte öğretmenlerin motivasyonu ve tutumları, öğrencilerin öğrenme süreçlerini doğrudan etkiler. Sinik tutum sergileyen öğretmenler, sınıf yönetiminde zorlanabilir ve bu durum öğrencilerin akademik başarısını ve okul aidiyetini olumsuz etkileyebilir. Ayrıca, ilkokul öğretmenleri öğrencilerle daha yakın ilişkiler kurduğundan, örgütsel sinizmin yarattığı olumsuz duygular sınıf ortamına yansıyabilir. Çok yönlü sorumluluklar ve kurumsal destek eksikliği, öğretmenlerin motivasyonunu daha da düşürerek sinizmi artırabilir. Okul ikliminin kırılgan yapısı da bu olumsuz tutumların öğrenciler üzerindeki negatif etkisini güçlendirebilir. Tüm bu nedenlerle, örgütsel sinizmin ilkokul öğretmenleri üzerindeki etkileri daha belirgin hissedilmekte ve bu durum hem öğretmenlerin mesleki doyumunu hem de öğrencilerin gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir.

2.4 Veri Toplama Araçları

Sınıf öğretmenlerinin örgütsel sinizm algıları konusundaki görüşleri ve karşılaştıkları problemleri için geliştirdikleri çözüm yollarını ortaya koymak için görüşme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem bireylerin deneyimlerine, tutumlarına, duygularına, şikâyetlerine ve inançlarına ilişkin bilgi toplamada etkili bir yöntem olması sebebiyle sosyal bilimler alanında oldukça tercih edilen bir veri toplama yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 129). Yapılan araştırmanın verileri yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak toplanmıştır. Veri toplama aracı 2 bölümden oluşmuştur. İlk bölümde literatür hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde sınıf öğretmenlerinin örgütsel sinizm algıları konusundaki sorunlar, sorunların kaynakları ve çözüm yollarını içeren sorulara yer verilmiştir. Meslektaşlarınız arasında örgütsel sinizmi tetikleyen durumlarla karşılaşıyor musunuz? Örnek verebilir misiniz? Kendi deneyimlerinizden yola çıkarak örgütsel sinizmin iş motivasyonunuza ve performansınıza etkisini nasıl değerlendirirsiniz? Örgütsel sinizmin etkileriyle başa çıkmak için bireysel olarak hangi stratejileri uyguluyorsunuz? gibi sorular örnek olarak verilmiştir.

2.5 Verilerin Toplanması

Veri toplama sürecinde araştırmacı tarafından geliştirilen açık uçlu sorulardan oluşan görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formunda katılımcılara daha önceden belirlenen sorular

sorulmuştur. Araştırmacı, görüşme yapılmadan önce okulda kısa süreli toplantı yaparak araştırma konusu ve amacı hakkında gerekli bilgilendirme çalışmaları yapmıştır. Bu bilgilendirmede bu çalışmayı kimin yaptığı, gönüllülük ilkesi, çalışmanın ne hakkında olduğu ve çalışmayla neyin amaçlandığı gibi konulara yer verildi. Araştırmacı kısa bir bilgilendirme yaparak katılımcılardan görüşleri sesli kaydedeceğini ifade etmiştir.

2.6 Verilerin Analizi

Bu araştırmada, sınıf öğretmenlerinin örgütsel sinizm algılarını ve bu algıların okul ortamındaki etkilerini derinlemesine incelemek amacıyla tematik analiz yöntemi tercih edilmiştir. Tematik analiz, nitel verilerin sistematik ve titiz bir biçimde değerlendirilmesine olanak tanıyan esnek bir analiz yöntemidir (Braun ve Clarke, 2006). Bu yöntem, katılımcıların örgütsel sinizmle ilgili deneyimlerini, algılarını ve başa çıkma stratejilerini detaylı bir şekilde ortaya koymada etkili olmuştur. Araştırmada elde edilen görüşme verileri, Braun ve Clarke'ın (2006) belirlediği tematik analiz sürecine uygun olarak analiz edilmiştir. İlk aşamada, görüşme kayıtları yazılı metne dönüştürülerek dikkatlice okunmuş ve böylece araştırmacılar veriye derinlemesine aşinalık kazanmıştır. İkinci aşamada, verilerden anlamlı ifadeler seçilerek açık ve kapsayıcı kodlar oluşturulmuştur. Üçüncü aşamada, benzer ve ilişkili kodlar bir araya getirilerek ana temalar ve alt temalar geliştirilmiştir. Dördüncü aşamada ise oluşturulan temalar, bütün veri setiyle karşılaştırılarak geçerlilik ve tutarlılık açısından gözden geçirilmiştir. Beşinci aşamada, nihai temalar belirlenmiş ve açık, anlamlı bir şekilde tanımlanarak adlandırılmıştır. Son aşamada ise elde edilen bulgular, doğrudan katılımcı ifadeleriyle desteklenerek kapsamlı bir şekilde raporlanmıştır. Bu analiz süreci, araştırmanın güvenilirliğini ve geçerliliğini artırarak sınıf öğretmenlerinin örgütsel sinizm algılarını ve bu algıların okul ortamındaki yansımalarını derinlemesine anlamaya katkı sağlamıştır.

2.7 Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenirlik, inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlılık ve doğrulanabilirlik gibi kriterlerle de değerlendirilir. Bu çalışmada bu kriterleri sağlamak için çeşitli adımlar atılmıştır. Araştırmada inandırıcılığı (Arslan, 2022) sağlamak amacıyla, elde edilen veriler doğrudan alıntılarla desteklenmiş ve temalar ile alt temalar ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Ayrıca, verilerin iki alan uzmanı tarafından incelenip karşılaştırılması, analiz sürecinin güvenilirliğini artırmıştır (Büyüköztürk vd., 2014). Sürecin açık bir şekilde aktarılması da inandırıcılığı güçlendirmiştir (Weaver-Hightower, 2018). Aktarılabilirlik için araştırmanın bulgularının benzer bağlamlara uyarlanabilirliğini (Arslan, 2022) artırmak için katılımcılar ve bağlam ayrıntılı olarak tanımlanmış ve literatürdeki benzer çalışmalarla ilişkilendirilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Çalışmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu ve örneklem seçimi, aktarılabilirliği desteklemiştir. Verilerin tutarlılığını sağlamak için analiz sürecinde sistematik bir yöntem izlenmiş, tüm adımlar açıkça açıklanmış ve sürecin kayıtları titizlikle tutulmuştur (Cloutier ve Ravasi, 2020). Ayrıca, temaların ve alt temaların tablolarla sunulması, sürecin şeffaflığını artırarak tutarlılığı desteklemiştir. Araştırmanın doğrulanabilirliğini (Arslan, 2022) sağlamak için verilerin analizinde araştırmacının önyargılarından arınmış bir yaklaşım benimsenmiş ve elde edilen sonuçlar ayrıntılı olarak raporlanmıştır. Araştırma süreci boyunca elde edilen bulgular, diğer uzmanlar tarafından incelenmiş ve karşılaştırılarak doğrulanabilirlik sağlanmıştır (Peters, 2023). Bu yöntemler, çalışmanın nitel araştırma yöntemine uygun bir şekilde geçerli ve güvenilir sonuçlara ulaşmasını sağlamıştır.

3. BULGULAR

Yapılan bu araştırmada sınıf öğretmenlerinin örgütlerine karşı geliştirdikleri örgütsel sinizm sonuçlarının derinlemesine analizleri yer almaktadır. Araştırmanın amacına ve belirlenen alt amaçlarına yönelik bulgular maddeler halinde verilmiştir.

3.1 Araştırmanın Birinci Alt Amacına Yönelik Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın birinci alt amacı doğrultusunda, "Sınıf öğretmenleri örgütsel sinizmi nasıl algılamakta ve bu konudaki kişisel deneyimleri nelerdir?" sorusuna verilen yanıtlar incelendiğinde, öğretmenlerin görüşlerinin beş ana tema etrafında toplandığı belirlenmiştir. Bu temalar sırasıyla ayrımcılık, tehdit ve mobbing, dedikodu ve çıkar, idarenin uygunsuz davranışları ve kapalı okul yönetimi olarak tanımlanmıştır. Ayrımcılık temasında yöresel ayrım, sendikal ayrım, cinsiyet ayrımı ve özel kayırmalar alt temaları yer almaktadır. Tehdit ve mobbing teması ise farklı yaklaşım, farklı tutum, septik (şüpheci) tavır, tehdit edici tavır ve öğretmenlerin dinlenmemesi gibi alt temalardan oluşmaktadır. Dedikodu ve çıkar teması altında dedikodu yapılması ve çıkara dayalı ilişki kurulması alt temaları öne çıkmıştır. İdarenin uygunsuz davranışları temasında emeğin beğenilmemesi, kapı dinleme, göz yumma ve adaletsiz tutumlar alt temaları yer almıştır. Kapalı okul yönetimi teması ise bencillik ve yeniliğe kapalı tavır alt temalarıyla açıklanmıştır. Bu tema ve alt temalara ilişkin detaylar, Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Sınıf Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre Örgütsel Sinizm

Kategori	Tema	Alt Tema
Okulda Örgütsel Sinik Davranışlar	Ayrımcılık	• Yöresel Ayrım • Sendikal Ayrım • Cinsiyet Ayrımı • Özel Kayırmalar
	Tehdit ve Mobbing	• Farklı yaklaşım • Farklı tutum • Septik tavır • Tehdit edici tavır • Öğretmenin Dinlenmemesi
	Dedikodu ve Çıkar	• Çıkara dayalı ilişki • Dedikodu yapmak
	İdarenin Uygunsuz Davranışları	• Emeğin beğenilmemesi • Kapı Dinleme • Göz yumma • Adaletsiz tavır
	Kapalı Okul Yönetimi	• Bencillik • Yeniliğe kapalı tavır

Sınıf öğretmenlerinin örgütsel sinizm kavramı ile ilgili verdikleri yanıtlara bakıldığı zaman ayrımcılık temasına dikkat çektikleri görülmüştür. Öğretmenler, ayrımcılık ile karşılaştıklarında, organizasyonlarına olan güvenlerini kaybedebilir ve sinik bir bakış açısı geliştirebilirler. Bu sinizm, öğretmenlerin mesleki tatminini azaltır, motivasyonlarını düşürür ve öğrencilere sundukları eğitimin kalitesini olumsuz etkileyebilir. Bu konuyla ilgili sınıf öğretmenlerinin görüşlerini ifade eden bazı alıntılar şöyledir.

"*-Tabii ki oldu sendikal kayırmalar, cinsiyetçi tavırlar, özel kayırmalar, adaletsiz davranışlar sınıf listesini oluştururken, bazı uygunsuz tavırlara göz yummalar, bir de aynı sorunda*

farklı yaklaşımlar mesela aynı sorun bir arkadaşa sesli uyarı yapılırken diğer arkadaşı uyarı yapılmaması ciddi bir güven eksikliğine neden oldu bende hani sebep oldu diyeyim (Öğretmen FŞ)"

"- Üzerimde güvensizlik, insanlar içerisinde eksik arama gibi olumsuz duygular geliştirdim. İnsanlara artık güvenim kalmadı. Bu da adaletsizliklerden diyelim (Öğretmen FND)."

Araştırmaya katılan öğretmenler verdikleri yanıtlardan oluşan bir diğer tema olan tehdit ve mobbing üzerinde durarak sinizm hakkında görüşlerini ifade etmişlerdir. Tehdit ve mobbing temasının farklı yaklaşım, farklı tutum, septik tavır, tehdit edici tavır ve öğretmenin dinlenmemesi alt temaları oluşturulmuştur. Sınıf öğretmenlerinin iş yerinde karşılaştıkları adaletsizlik, mobbing ve tehdit edici davranışlar sonucu gelişir. Bu durum, öğretmenlerin mesleki tatminini, motivasyonunu ve performansını olumsuz etkiler. Bu konuyla alakalı sınıf öğretmenlerinin görüşlerini ifade eden bazı alıntılar şöyledir.

"- … Çünkü daha yeni atanmış ve hiçbir şey bilmiyordum algım biraz evet sanki üzerimde mobbing gibi bir baskı varmış gibi hissetmiştim o an (Öğretmen MF)."

"-… Okullarda gittikçe artan negatif tutumlarla çok karşılaştım. Bunlar da veli ve öğrenci ile yaşadığım her olumsuzluğun idare tarafından genellikle onların haklı bulunup öğretmen olarak söylediklerimizin dikkate alınmamasıdır (Öğretmen EF)."

Araştırmanın alt temalarından bir diğeri ise dedikodu ve çıkar temasının altında dedikodu yapılması ve çıkara dayalı ilişki kurulması alt temaları oluşturulmuştur. Dedikodu ve çıkara dayalı ilişkiler, örgütsel sinizmin gelişmesinde önemli rol oynar. Sınıf öğretmenleri arasında bu tür olumsuz davranışların yaygınlaşması, çalışma ortamının kalitesini düşürerek iş tatminsizliği ve motivasyon kaybına yol açar. Bu konuyla alakalı sınıf öğretmenlerinin görüşlerini ifade eden bazı alıntılar şöyledir.

"- Bir erkeğin bir bayanla samimi olduğu durumlarda okuldaki kişilerin dedikodu yapmaları, bir öğretmenin aktif olması halinde okulda şov yaptığının söylenmesi, idare ile samimi olan öğretmen hakkında yalaka ya da laf taşıyan denilmesi gibi tutumların sergilenmesi öğretmenler odasındaki öğretmenlerin birbirlerinin eksikleriyle dalga geçip sonra hiçbir şey olmamış gibi konuşmaları gibi durumlar sanırım çoğu okulda olduğu gibi bizim okulda da var (Öğretmen IB)."

"- Merhabalar evet mutlaka oldu bu deneyimlerden bazıları okul yönetimlerinin ayrıştırıcı tutumları, kişisel tutumları öğretmenler arasındaki çıkara dayalı ilişkiler görülmektedir (Öğretmen FN)."

Araştırmanın bir diğer teması İdarenin Uygunsuz Davranışları temasıdır. Bu temaya ilişkin dört adet alt tema belirlenmiştir. Bunlara bakıldığı zaman emeğin beğenilmemesi, kapı dinleme, göz yumma ve adaletsiz tavırdır. İdarenin uygunsuz davranışları, sınıf öğretmenlerinin iş yerinde adalet ve güven duygusunu zedeler, bu da örgütsel sinizmin artmasına neden olur. Bu konuyla alakalı sınıf öğretmenlerinin görüşlerini ifade eden bazı alıntılar şöyledir.

"- …Yani yaptığın hazırladığın bir panonun mesela beğenilmemesi, uğraşılmamış gibi davranılması. Hâlbuki arkasındaki emeği görmüyor. Gidip çıktı alıp asmak değil, çocuklara yaptırıyorsun çocuklar işin içine girsin istiyorsun. Onu yaptığın zaman tabii ki hazır bir panoyla kıyaslanmaz çünkü çocuk yapmış bunu. Bakıyor diğer panoya bakıyor hocam diyor bu pano böyle bu böyle bunu öğretmen yaptı bunu çocuklar yaptı. Yani çocuğu işin içine kattığın için eleştiriliyorsun negatif tutum sergileniyor sonrasında da (Öğretmen NÜ)."

"- Bir okulda çok kuşkucu bir hoca vardı. Kendisi Müdür Yardımcısıydı herhalde. Sınıf kapılarını bile dinlerdi (Öğretmen DJ)."

Araştırmanın birinci alt amacının son teması kapalı okul yönetimi temasıdır. Kapalı okul yönetimi, genellikle bencillik ve yeniliğe kapalı tavırlarla karakterize edilir. Bu tür yönetim anlayışı, öğretmenlerin ve diğer çalışanların motivasyonunu olumsuz etkiler ve örgütsel

sinizmin artmasına neden olabilir. Bu konuyla alakalı sınıf öğretmenlerinin görüşlerini ifade eden bazı alıntılar şöyledir:

"- *…Kurumlarda biz değil ben ruhunun öne çıktığı durumlar bunun yanında sürekli eleştiren yeniliğe kapalı okul yönetimi ve bunun doğal sonucu olarak oluşan okul iklimi aklıma ilk gelenler bunlar… (Öğretmen FN)"*

"- Özellikle yeni atandığım okullarda bu örgütsel tutum özellikle okuldaki kadro eski bir kadroysa çok fazla karşılaştığım bir durum özellikle negatif tutumlar yani yeniliğe kapalı olma, farklılığa kapalı olma alışkanlıkların verdiği durumlardan dolayı yaşadığımı söyleyebilirim (Öğretmen UÜ)."

3.2 Araştırmanın İkinci Alt Amacına Yönelik Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın ikinci alt amacı ilişkin olarak "Sınıf Öğretmenleri; örgütsel sinizmin nedenlerini nasıl açıklamaktadır?" sorusuna ilişkin olarak sınıf öğretmenlerinin verdiği yanıtlara bakıldığı zaman 4 tema altında toplanmıştır. Bunlara bakıldığı zaman Yönetici Tavırları, İş Yükü, Öğretmen etkileşimleri ve Okul İkliminin Dejenerasyonu olarak görülmektedir. Elde edilen tema ve alt temalara ilişkin bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Sınıf Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre Örgütsel Sinizm Nedenleri

Kategori	Tema	Alt Tema
Okulda Örgütsel Sinizmi Ortaya Çıkaran Etmenler	Yönetici Tavırları	• Liyakatsizlik • Taraflı tutumlar • Yöneticilerin örgütsel dilleri • İdarenin adaletsiz tavrı
	İş Yükü	• Ders harici verilen görevler • Gereksiz iş yükü • İş dağılımı dengesizliği • Yoğun proje ve etkinlik talepleri
	Öğretmen etkileşimleri	• Öğretmenler arası gruplaşma • Bazı öğretmenlerin dışlanması • Kemikleşmiş kadronun sabit düzen anlayışı • Birlik ve beraberliğin azalması • İşbirliğinden uzaklaşma • Meslekten soğuma • Örgütsel Sessizlik
	Okul İkliminin Dejenerasyonu	• Güven duygusunun yitirilmesi • İdarenin olumsuz tutumu • Öğretmenlerin sorgulanma algısı • Şüphe ve endişe • Güven problemleri • Empati duygusunun azalması • Eleştiri duygularının artması

Birinci temaya bakıldığı zaman sınıf öğretmenleri örgütsel sinizm nedenleri olarak yönetici tavırlarını ifade etmişlerdir. Bununla ilgili alt temalar; liyakatsizlik, taraflı tutumlar, yöneticilerin örgütsel dilleri ve idarenin adaletsiz tavrıdır. Buna dayanarak yanlı yönetici tavırları çalışanların motivasyonunu düşürmekte, adaletsizlik algısı oluşturmakta ve güvenlerini sarsmaktadır. Bu da örgütsel sinizme neden olabilmektedir.

"-Bu konuda ilk aklıma gelenler liyakatsizlik, öğretmenler arası ayrım, gereksiz iş yükü gibi durumlar… (Öğretmen FN)"

"…yönetimle öğretmeni arasında daha sağlıklı bir iletişim ve daha güzel bir dil kullanılması örgüt içi adalet için önemli olduğunu düşünüyorum… (Öğretmen ĞP)"

İkinci temaya bakıldığı zaman sınıf öğretmenleri örgütsel sinizm nedenleri olarak iş yükünü ifade etmişlerdir. Alt temalarına bakıldığı zaman ders harici verilen görevler, gereksiz iş yükü, iş dağılımı dengesizliği ve yoğun proje ve etkinlik talepleri olarak sınıflanmaktadır. Bu alt temalara bakıldığı zaman iş yükünün fazlalığı sınıf öğretmenlerinin mesleklerine olan bağlılıklarını azaltabilir ve örgütsel sinizm duygularını artırabilir. Bu nedenle, okul yöneticileri ve eğitim yöneticileri, öğretmenlerin iş yükünü dengelemek, gereksiz iş yüklerini azaltmak ve iş dağılımını adaletli bir şekilde sağlamak için çaba göstermelidirler. Ayrıca, öğretmenlerin profesyonel gelişimlerini desteklemek ve iş stresi ile başa çıkmalarına yardımcı olmak için destek ve kaynaklar sağlanmalıdır. Bu konuyla alakalı sınıf öğretmenlerinin görüşlerini ifade eden bazı alıntılar şöyledir:

"- Yönetim politikaları ve ders işleyişlerinde dışındaki iş yükü beni çok etkiliyor son yıllarda oldukça arttığını düşünüyorum…(Öğretmen GJ)"

"- Bir öğretmen olarak asli görevimizin yanında verilecek diğer görevler, nöbet görevleri, dönem görevleri gibi unsurlar da eşitlik ve hakkaniyete uygun şekilde planlama yapılmadığı takdirde bu tutumlarımız zaman içerisinde değişiyor. (Öğretmen LF)."

Üçüncü temaya bakıldığı zaman sınıf öğretmenleri örgütsel sinizm nedenleri olarak öğretmen etkileşimleri belirlenmiştir. Alt temalarına bakıldığı zaman öğretmenler arası gruplaşma, bazı öğretmenlerin dışlanması, kemikleşmiş kadronun sabit düzen anlayışı, birlik ve beraberliğin azalması, iş birliğinden uzaklaşma, meslekten soğuma ve örgütsel sessizlik alt temaları ortaya çıkmıştır. Okul yöneticilerinin bu konuda hassas olması ve olumlu bir okul iklimi için çaba göstermesi gerekmektedir. Böylelikle sinizm algısı okul ortamından uzaklaşacaktır.

"…öğretmenler arasındaki gruplaşmalar tabii ki de okul içerisinde bizi bulunduğumuz ortamdan uzaklaştırmaya yöneltiyor…(Öğretmen PN)"

"…eğer sözümü dinlemediğini düşünürsem biraz önce de bahsettiğim gibi örgütsel sessizlik dediğimiz kendi içime kapanmaya doğru dönüyorum yani onun dışında başka bir şey düşünmüyorum…(Öğretmen ĞP)"

Dördüncü temaya bakıldığı zaman sınıf öğretmenleri örgütsel sinizm nedenleri olarak okul ikliminin dejenerasyonu belirlenmiştir. Alt temalarına bakıldığı zaman güven duygusunun yitirilmesi, idarenin olumsuz tutumu, öğretmenlerin sorgulanma algısı, şüphe ve endişe, güven problemleri, empati duygusunun azalması ve eleştiri duygularının artması olarak oluşturulmuştur. Bu alt temalardan hareketle okul yöneticilerinin, pozitif bir okul iklimi oluşturmak ve öğretmenler arasında güven ve iş birliği ortamını teşvik etmek için çaba göstermeleri gerekmektedir. Çünkü Özen ve diğerleri (2024)'e göre de öğretmenler kendilerini özgür hissetmemektedir.

"…İdarenin tutumu arkadaşların adam sendeciliği boş vermişlikler görevini yapanın değil de idareye daha çok yakın olanın pohpohlandığı bir devirde biraz daha sınıfımdaki etkinliklerime yer verdim…(Öğretmen FŞ)"

"…Empati kurulmalı, adil olmada hassasiyet gösterilmeli, yani kişiye özgü davranılmamalı, okulun şartlarına göre işleyiş düzenlenmeli…(Öğretmen MF)"

3.3 Araştırmanın Üçüncü Alt Amacına Yönelik Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın üçüncü alt amacı ilişkin olarak öncelikle "Sınıf öğretmenlerine göre sinizmin örgütsel çıktıları nelerdir ve sınıf öğretmenleri bu durumu nasıl açıklamaktadır?" sorusuna ilişkin olarak sınıf öğretmenlerinin verdiği yanıtlar incelendiğinde dört ana tema etrafında toplandığı görülmektedir. Bunlara bakıldığı zaman motivasyon ve iş tatmini, profesyonellik,

öğretmen kimliğine etkileri, eğitime yönelik çıktılar olarak görülmektedir. Elde edilen tema ve alt temalara ilişkin bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Sınıf Öğretmenlerinin Algılarına Göre Örgütsel Sinizm Çıktıları

Kategori	Tema	Alt Tema
Örgütsel Sinizmin Yansımaları	Motivasyon ve İş Tatmini	• Okula isteksiz gelme • Düşük Verimlilik • Yetersizlik hissi • İş doyumu eksikliği • Konsantrasyon bozukluğu • Hedeflere ulaşmada zorluk • Mutsuz öğretmen • Formalite iş yapma • Geri planda durma
	Profesyonellik	• Öğrencilerin masum olması • İşine odaklanma
	Öğretmen Kimliğine Etkileri	• Arkadan iş çevirmeler • Birbirini tutmama • Korumacı ve saldırgan tepkiler • Kişilerin birbirini yanlış tanıması • Kuşkucu Tavır
	Eğitime Yönelik Çıktılar	• Azalan Katılım ve İlgisizlik • İşbirliğinden Uzaklaşma • Olumsuz Tutum

Birinci temaya bakıldığı zaman "sınıf öğretmenlerine göre sinizmin örgütsel çıktıları nelerdir ve sınıf öğretmenleri bu durumu nasıl açıklamaktadır" amacına yönelik verilen cevaplara göre ilk temayı motivasyon ve iş tatmini olarak ifade etmişlerdir. Bununla ilgili alt temalara bakıldığı zaman 9 alt tema oluşturulmuştur. Bunlar okula isteksiz gelme, düşük verimlilik, yetersizlik hissi, iş doyumu eksikliği, konsantrasyon bozukluğu, hedeflere ulaşmada zorluk, mutsuz öğretmen, formalite iş yapma ve geri planda durmadır. Alt temalara bakıldığı zaman okullardaki performans ve iş ortamındaki olumsuz etkileri açıklanmaktadır. Okullar, örgütsel sinizmin etkilerini azaltmak ve çalışanların motivasyonunu ve iş tatminini artırmak için açık iletişim, liderlik gelişimi, çalışanların katılımını teşvik etme ve iş yerinde adalet ve şeffaflık sağlama yöntemlerinde bulunabilir.

"…Bizim ailemiz aslında Burada hep beraber hareket etmemiz gerekiyor. Yani buradan mutsuzluk kırgınlık olduğu zaman insan ister istemez motivasyonunu etkiliyor…(Öğretmen ĞP)"

"…Bulunduğumuz ortamda kendimizi rahat hissetmediğimizde konsantrasyonumuz tabii ki de bozuluyor…(Öğretmen PN)"

İkinci temaya bakıldığı zaman "sınıf öğretmenlerine göre örgütsel sinizmin örgütsel çıktıları nelerdir ve nasıl açıklamaktadır" amacına yönelik tema profesyonellik olarak ifade etmişlerdir. Alt temalarına bakıldığı zaman iki alt tema vardır. Bunlar öğrencilerin masum olması ve işine odaklanmadır. Buradan öğretmenlerin örgütte ne kadar sinik duygular yaşasalar da öğrencilerine karşı bunu göstermeme gayretinde olduklarını ve profesyonelliklerini koruduklarını ifade etmişlerdir.

"*…dediğim gibi öğrenciye çok yansıtmamaya çalışırım sonuçta burada en masum olan taraf orası…(Öğretmen FŞ)"*

"…Eğer ki bu negatif tutum okul paydaşlarından olan velilerden geliyorsa bir miktar enerji mi düşürüp üzülmeme de sebep olabiliyor. Ama üzerinde biraz zaman geçince işime odaklanıp unutup gidiyorum açıkçası…(Öğretmen MF)"

Üçüncü temaya bakıldığı zaman "sınıf öğretmenlerine göre sinizmin örgütsel çıktıları nelerdir ve sınıf öğretmenleri bu durumu nasıl açıklamaktadır?" amacına yönelik tema öğretmen

kimliğine etkileri olarak ifade etmişlerdir. Alt temalarına bakıldığı zaman beş tema oluşmuştur. Bunlar; arkadan iş çevirmeler, birbirini tutmama, korumacı ve saldırgan tepkiler, kişilerin birbirini yanlış tanıması ve kuşkucu tavırdır. Bu alt temalara bakıldığı zaman, öğretmen kimliğine yönelik önemli bir tehdit oluşturabilir ve iş ortamının olumlu bir atmosferde sürdürülmesini engelleyebilir. Öğretmenler arasında sağlıklı ve işbirlikçi bir ortamın oluşturulması için, iletişimi güçlendirmek, empatiyi teşvik etmek ve profesyonel gelişimi desteklemek önemlidir. Ayrıca, öğretmenler arasındaki güveni artırmak için açık ve şeffaf bir iletişim ortamı sağlanmalıdır.

"…öğretmenler arasında rekabet ve düşmanlık ortaya çıkıyor. Birbirine karşı sinsice arkadan iş çevirmeler olabiliyor…(Öğretmen FND)"

"…öğretmenler arasındaki kuşkucu eleştirel negatif tutum doğru iletişim kurulmasını engelliyor…(Öğretmen ŞF)

Dördüncü temaya bakıldığı zaman "sınıf öğretmenlerine göre sinizmin örgütsel çıktıları nelerdir ve sınıf öğretmenleri bu durumu nasıl açıklamaktadır?" amacına yönelik son temayı eğitime yönelik çıktılar olarak ifade etmişlerdir. Alt temalarına bakıldığı zaman üç alt tema oluşturulmuştur. Bunlar azalan katılım ve ilgisizlik, iş birliğinden uzaklaşma ve olumsuz tutumdur. Bu alt temalara bakıldığı zaman, sinizm, eğitim sürecinin kalitesini ve etkinliğini olumsuz yönde etkileyebilir. Öğretmenler arasındaki iş birliği, pozitif tutumlar ve aktif katılım, öğrencilerin eğitimden maksimum faydayı sağlamasına ve başarılarını artırmasına yardımcı olabilir. Öğretmenlerin birbirleriyle sağlıklı iletişim kurmaları, profesyonel gelişimlerini desteklemeleri ve ortak hedeflere odaklanmaları önemlidir. Ayrıca, öğretmenler arasında ortak paylaşım ve karşılıklı destek, eğitim ortamının iyileştirilmesine ve öğrencilerin başarılı olmasına katkıda bulunabilir.

"…Geçmişten gelen olumsuz tutumların rutin iş ve işleyişin önüne geçmemesinin önlenmesinde gerekli tedbirlerin alınması, kurum ikliminin iş birliğine, yardımlaşmaya açık hale getirilmesi, objektif denetim olması ve bunun yanında herkesin bütün paydaşların yapıcı eleştiri içinde olması…(Öğretmen FN)"

"…Söylediğiniz durumlar Tabii ki olumsuz etkiliyor motivasyon düşüyor isteksizlik artıyor. Hedef belirleme ve belirlenen hedefe ulaşma zorlaşıyor…(Öğretmen UÜ)"

"… İdareye olan güvenimi sarsıyor, güven eksikliği oluyor. İdareyle hani böyle danışarak iş birliği yapabileceğimiz bir durumda ilişkiyi zedeliyor (Öğretmen ŞF)"

3.4 Araştırmanın Dördüncü Alt Amacına Yönelik Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın dördüncü alt amacı ilişkin olarak "Sınıf öğretmenleri, örgütsel sinizm etkileriyle başa çıkmak için hangi stratejileri kullanmaktadır?" sorusuna ilişkin olarak sınıf öğretmenlerinin verdiği yanıtlara bakıldığı zaman üç ana tema etrafında toplandığı görülmektedir. Bunlara bakıldığında iletişim ve iş birliği, mesleki gelişim ve odak, kaçınma olarak açıklanmaktadır. Sınıf öğretmenleri örgütsel sinizm etkileriyle başa çıkmak için hangi stratejileri kullandıkları ile ilgili detaylı bilgiler Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Sınıf Öğretmenlerinin Örgütsel Sinizm Etkileriyle Başa Çıkma Stratejileri

Kategori	Tema	Alt Tema
Örgütsel Sinizmle Başa Çıkma Stratejileri	İletişim ve İş birliği	• Çözümden Yana Tavır • Empati • İşbirlikçi Ortam ve Doğru İletişim • Dürüst ve açık fikirler
	Mesleki Gelişim ve Odak	• Yeni öğretim metotları arama • Öğrencilerle daha fazla zaman ayırma • Yoğunlaşma • Odaklanma
	Kaçınma	• İçine kapanma, göze batmama • Görmezden Gelme • Umursamama • Kaçma • Az iletişim • Telkin

Birinci temaya bakıldığı zaman "Sınıf öğretmenleri, örgütsel sinizm etkileriyle başa çıkmak için hangi stratejileri kullanmaktadır?" amacına yönelik verilen cevaplara göre ilk temayı iletişim ve iş birliği olarak ifade etmişlerdir. Bununla ilgili alt temalara bakıldığı zaman 4 alt tema oluşturulmuştur. Bunlar; çözümden yana tavır, empati, işbirlikçi ortam ve doğru iletişim ve dürüst ve açık fikirler olarak belirlenmiştir. Bu alt temalardan hareketle sınıf öğretmenlerinin örgütsel sinizmin olumsuz etkileriyle başa çıkmaları için daha olumlu, pozitif, destekleyici bir eğitim ortamı yaratmaları faydalı olacaktır. Bu sayede, öğretmenler hem kendi iş tatminlerini artırabilir hem de öğrencilerine daha iyi bir eğitim sunabilirler.

"…Okuldaki eleştirel kuşkucu ve negatif tutumlarla başa çıkmak için öncelikle ben kendi adıma birey olarak çözümden yana olduğumu söyleyebilirim (Öğretmen LF)"

"…Hani strateji demek doğruysa çocukla çocuk olmak diyebiliriz onun gibi düşünebilme empati (Öğretmen NÜ)"

İkinci temaya bakıldığı zaman "Sınıf öğretmenleri, örgütsel sinizm etkileriyle başa çıkmak için hangi stratejileri kullanmaktadır?" amacına yönelik verilen cevaplara göre oluşturulan ikinci tema mesleki gelişim ve odak olarak belirlenmiştir. Bu tema ile ilgili dört alt tema oluşturulmuştur. Bunlar; yeni öğretim metotları arama, öğrencilerle daha fazla zaman ayırma, yoğunlaşma ve odaklanma olarak belirlenmiştir. Oluşturulan alt temalara bakıldığı zaman sınıf öğretmenleri sinizm etkileriyle başa çıkmak için kullandıkları yöntemlere bakıldığında bu yöntemler sayesinde hem mesleki gelişimlerine katkıda bulunurlar hem de örgütsel sinizm etkilerini azaltarak daha verimli bir çalışma ortamı sağlarlar. Öğretmenler, bu yaklaşımlar sayesinde kendilerini yenileyebilir ve öğrencilerine daha kaliteli bir eğitim sunabilirler. Sinizmle başa çıkma sürecinde öğretmenlerin kendilerini sürekli geliştirmeleri ve işlerine olan bağlılıklarını artırmaları önemlidir. Bu, sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda okul topluluğu içinde de pozitif bir atmosfer yaratır.

"…. İşe yoğunlaşma özellikle sınıf için eğitim etkinliklerine yoğunlaşma (Öğretmen FN)"

"…Kendi işime odaklanmaya çalışıyorum. Yani birinci hedefim o olmadığı için sadece teneffüslerde belki hani o an nerede kaldıysam o düşünmeye devam edebiliyorum ama sınıfta en çok da işime odaklanmaya çalışıyorum (Öğretmen MF)"

Üçüncü temaya bakıldığı zaman "Sınıf öğretmenleri, örgütsel sinizm etkileriyle başa çıkmak için hangi stratejileri kullanmaktadır?" amacına yönelik verilen cevaplara göre oluşturulan son tema kaçınma olarak belirlenmiştir. Bu tema ile ilgili altı alt tema oluşturulmuştur. Bunlar; içine kapanma, göze batmama, görmezden gelme, umursamama, kaçma, az iletişim ve telkin olarak

belirlenmiştir. Öğretmenlerin sinizmle başa çıkmak için kullandıkları stratejiler, kısa vadede rahatlama sağlayabilir ya da anlık çözümler bulmasına yardımcı olabilir ancak uzun vadede sorunların çözümünü engelleyebilir. Dolayısıyla, öğretmenlerin bu stratejileri dikkatli bir şekilde kullanmaları ve gerektiğinde profesyonel destek aramaları önemlidir. Kalıcı çözümler ve sağlıklı başa çıkma mekanizmaları geliştirmek, öğretmenlerin iş tatminini ve genel iyilik halini artıracaktır.

"…Yani bazen görmemezlikten gelme, bazen umursamama veya yok sayma. Başka da bir şey yok (Öğretmen ZF)"

"…Ruhsal değişiklikler meslek hastalığı olarak doktorların söylemesi. Bunun sebebi de herhalde kafama çok takmamdan kaynaklanıyor. Kendimi telkin etmeye çok kafama takmamaya çalışıyorum yapabildiğim tek şey bu (Öğretmen EF)"

"…Kendimi işe vermek şeklinde yani o gün hep iş yapıyorum fazla böyle günaydın günaydın kendimi direkt işe vererek kaçınma davranışı gösteriyorum (Öğretmen DJ)"

3.5 Araştırmanın Beşinci Alt Amacına Yönelik Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın beşinci alt amacı ilişkin olarak "Sınıf öğretmenlerinin örgütsel sinizmin etkilerini ortadan kaldırma yöntemlerine ilişkin düşünceleri nelerdir?" sorusuna ilişkin olarak sınıf öğretmenlerinin verdiği yanıtlara bakıldığı zaman üç ana tema etrafında toplandığı görülmektedir. Bunlara bakıldığı zaman; öğretmenlere yönelik, yöneticilere yönelik ve politika yapıcılara yönelik olarak açıklanmaktadır. Sınıf öğretmenleri örgütsel sinizmin etkilerini ortadan kaldırma yöntemlerine ilişkin düşünceleri ile ilgili detaylı bilgiler Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Sınıf Öğretmenlerinin, Örgütsel Sinizmin Etkilerini Ortadan Kaldırma Yöntemlerine İlişkin Tablo

Kategori	Tema	Alt Tema
Örgütsel Sinizmin Etkilerini Ortadan Kaldırma Yöntemleri	Öğretmenlere Yönelik	• Sorumluluk • Sevgi ve saygı duyma • Birlik ve beraberlik • Empati • Etik değerler • Mesleki destek • Farklılıklara saygı • Dürüstlük
	Yöneticilere Yönelik	• Eşitlik • Önem verme • Örgüt içi adalet • Okul işleyişi • Destekleyici tavır • Paydaş öğretmen • Paylaşımcı Kurum • Biz dili
	Politika Yapıcılara Yönelik	• Okul İşleyişi • Fiziki ve sosyal şartların iyileştirilmesi • Mesleğe saygınlığın ve değerin geri verilmesi • Yönetici denetimi • Yaptırımlar • Liyakat • Eğitime öğretime verilen önem

"Sınıf öğretmenlerinin örgütsel sinizmin etkilerini ortadan kaldırma yöntemlerine ilişkin düşünceleri nelerdir?" amacına yönelik verilen cevaplara göre ilk tema öğretmenlere yönelik olarak ele alınmıştır. Bununla ilgili alt temalara bakıldığı zaman 8 alt tema oluşturulmuştur. Bunlar sorumluluk, sevgi ve saygı duyma, birlik ve beraberlik, empati, etik değerler, mesleki destek, farklılıklara saygı ve dürüstlük olarak oluşturulmuştur. Bu alt temalardan hareketle öğretmenlerin, sadece kendi işlerine değil, aynı zamanda okulun genel başarısına ve pozitif bir çalışma ortamının sürdürülmesine de sorumluluk duyması oldukça önemlidir. Öğretmenler birbirlerine sevgi ve saygı göstererek olumlu iletişim ortamı yaratıp sinizmle başa çıkabilir. Empati kurmak, olumsuz durumlarla başa çıkmak ve iş birliği yapmak için önemli bir beceridir. Sonuç olarak alt temalarda görülen değerlerin günlük uygulanması ve okul kültürünün bu değerlere dayalı olarak şekillendirilmesi, örgütsel sinizmin etkilerini azaltabilir ve daha sağlıklı bir çalışma ortamı oluşturabilir.

"...Herkes işini en iyi şekilde yapmalı. Kimse kimsenin kuyusunu kazmaya çalışmamalı. Dürüst olmalı. Okulun bir aile olduğu aile bireylerinden daha çok okuldaki kişilerin birbirlerini gördüğü ve bu sebepten dolayı insanların birbirine sevgi ve saygı duyması gerektiğini söyleyebilirim (Öğretmen IB)"

"... Farklılıklarımızı da kabul ederek birbirimize ve diğer herkese ona göre yaklaşımda bulunursak iletişim ile hallolmayacak bir sorun olduğunu düşünmüyorum (Öğretmen DJ)"

İkinci temaya bakıldığı zaman "Sınıf öğretmenlerinin örgütsel sinizmin etkilerini ortadan kaldırma yöntemlerine ilişkin düşünceleri nelerdir?" amacına yönelik verilen cevaplara göre bir sonraki tema yöneticilere yönelik olarak ele alınmıştır. Bununla ilgili alt temalara bakıldığı zaman 8 alt tema oluşturulmuştur. Bunlar; eşitlik, önem verme, örgüt içi adalet, okul işleyişi, destekleyici tavır, paydaş öğretmen, paylaşımcı kurum ve biz dili olarak belirlenmiştir. Yöneticiler örgütsel sinizm ile başa çıkabilmek için belirlenen alt temalara dikkat ettiklerinde sinizm konusunda önemli yollar kat edeceklerdir. Adil davranma ve ayrımcılığı önleme eşitlik için olmazsa olmaz değerlerdir. Çalışana değer verme, örgüt içi adaleti sağlama, resmi dil kullanımı, işleyişin düzenli olması ve süreçlerin açık ve etkili bir şekilde yönetilmesi, öğretmenlerin karar alma süreçlerine dahil edilmesi, örgütsel sinizmi azaltabilir.

"... Öğretmenlerin fikirlerine önem verilsin bu fikirler sadece alınmasın da o fikirler de uygulansın istiyorum özellikle bu yeni ortamda (Öğretmen FŞ)"

"... yönetimle öğretmeni arasında daha sağlıklı bir iletişim ve daha güzel bir dil kullanılması örgüt içi adalet için önemli olduğunu düşünüyorum (Öğretmen ĞP)"

Üçüncü temaya bakıldığı zaman "Sınıf öğretmenlerinin örgütsel sinizmin etkilerini ortadan kaldırma yöntemlerine ilişkin düşünceleri nelerdir?" amacına yönelik verilen cevaplara göre son tema politika yapıcılara yönelik olarak ele alınmıştır. Bununla ilgili alt temalara bakıldığı zaman 7 alt tema oluşturulmuştur. Bunlar; okul işleyişi, fiziki ve sosyal şartların iyileştirilmesi, mesleğe saygınlığın ve değerin geri verilmesi, yönetici denetimi, yaptırımlar, liyakat ve eğitime öğretime verilen önem olarak belirlenmiştir. Belirlenen alt temalara bakıldı zaman belirlenen bu temalar öğretmenlerin örgütsel sinizmle başa çıkma stratejilerinin temelini oluşturmaktadır ve bu stratejilerin hayata geçirilmesi, öğretmenlerin mesleki motivasyonlarını ve iş doyumlarını artırarak, eğitim kalitesine olumlu katkılar sağlayabilir. Çünkü öğretmenler karar alma süreçlerine kendilerinin dâhil edilmesi ve demokratik bir yönetim anlayışının benimsenmesi gerektiğini düşünmektedirler. Ayrıca saygı görmek, okul yöneticilerinin daha etkin ve adil olmalarını beklemek sinizmin azalmasında katkı sağlamaktadır.

"… Empati kurulmalı, adil olmada hassasiyet gösterilmeli, yani kişiye özgü davranılmamalı, okulun şartlarına göre işleyiş düzenlenmeli (Öğretmen MF)"

"…Öğretmene ilk yıllarda verilen saygınlığın değerin geri verilmesini istiyorum (Öğretmen EF)"

"…Fiziki olarak eğitim ihtiyaçları giderilse, okul öğrenci öğretmen veli sosyal imkânları ihtiyaçları karşılansa, okulda geçirilen ölü zamanlar azaltılsa herkes açısından çok daha iyi olacağını düşünüyorum (Öğretmen DJ)"

4. SONUÇ

Bu araştırmada, okulların en önemli bileşenlerinden biri olan sınıf öğretmenlerinin kurumlarına karşı geliştirdikleri duyguların, sinik davranışların yani örgütsel sinizmin sonuçlarını öğretmenlerin görüşlerine göre ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Araştırma bulguları neticesinde ulaşılan sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

4.1 Birinci Alt Amaca Yönelik Sonuç ve Tartışma

Sınıf öğretmenlerinin örgütsel sinizm algılarına ilişkin bulgular, eğitim liderliği ve örgütsel davranış alanındaki literatürle örtüşen karmaşık temalarla etkileşimini ortaya koymaktadır. Belirlenen beş ana tema -ayrımcılık, tehdit ve mobbing, dedikodu ve çıkar, idarenin uygunsuz davranışları ve kapalı okul yönetimi- öğretmenlerin mesleki ortamlarında karşılaştıkları zorluklara ilişkin çok yönlü bir anlayışı yansıtmaktadır. Bölgesel, sendikal, toplumsal, cinsiyet önyargıları ve kayırmacılığı kapsayan ayrımcılık teması, algılanan eşitsizliklerin eğitimciler arasında güveni nasıl aşındırabileceğini ve sinizmi nasıl besleyebileceğini vurgulayan önceki çalışmalarla uyumludur. Araştırmalar, Ingersoll ve Tran (2023) ile Adams ve Miskell'in (2016) bulgularının da gösterdiği gibi, öğretmenlerin haksız muamele algıladıklarında bunun iş memnuniyetinin azalmasına ve işten ayrılma niyetlerinin artmasına yol açabileceğini göstermektedir. Bu çalışmada öğretmenler tarafından paylaşılan kişisel deneyimler, ayrımcı uygulamaların mesleki kimliklerini ve eğitim misyonuna bağlılıklarını nasıl zayıflatabileceğini göstererek bu duyguları yansıtmaktadır. Ayrıca, yönetimin çeşitli olumsuz tutumlarıyla karakterize edilen tehdit ve mobbing teması, işyeri zorbalığı ve bunun öğretmen morali ve performansı üzerindeki zararlı etkileri hakkındaki literatürle de örtüşmektedir. Stauffer ve Mason(2013) ve Hulpia ve diğerleri (2011) tarafından vurgulandığı üzere, çalışmalar bu tür düşmanca çalışma ortamlarının öğretmenlerin motivasyonunu ve etkinliğini önemli ölçüde azaltabileceğini göstermiştir. Öğretmenlerin kendilerini baskı altında ve desteksiz hissettiklerine dair ifadeleri, idari uygulamaların istemeden de olsa korku ve kopuş kültürüne katkıda bulunabildiği eğitim ortamlarındaki daha geniş bir eğilimi yansıtmaktadır. Dedikodu ve çıkara dayalı ilişkiler teması da okullarda sinizmi sürekli kılabilecek sosyal dinamiklerin altını çizdiği için dikkat çekicidir. Bulgular, dedikodunun sadece meslektaşlar arasındaki güveni azaltmakla kalmayıp aynı zamanda iş birliğine dayalı bir çalışma ortamından da uzaklaştırdığını göstermektedir. Bu durum, öğretmenlerin bağlılığını ve motivasyonunu artırmak için adil ve makul bir çalışma ortamının önemini vurgulayan Louis ve diğerlerinin (2016) çalışmalarıyla da örtüşmektedir. Dedikodunun örgüt kültürü üzerindeki olumsuz etkisi, bu tür davranışların iş tatminsizliğinin artmasına ve örgütsel bağlılığın azalmasına yol açabileceğini göstermektedir. Öğretmenlerin çabalarının takdir edilmemesi ve adil olmayan muameleler de dahil olmak üzere idarenin uygunsuz davranışları, sinizm duygularını daha da şiddetlendirmektedir. Price (2011) ile Fuller ve diğerleri (2017) tarafından da belirtildiği üzere, literatür sürekli olarak destekleyici liderliğin öğretmenlerin iş memnuniyetini ve örgütsel bağlılığını artırmadaki kritik rolüne işaret

etmektedir. Bu çalışmada öğretmenler tarafından paylaşılan deneyimler, yöneticilerin personelinin katkılarını tanıması ve bunlara değer vermesi gerektiğinin altını çizmektedir; zira bunun yapılmaması, yaygın bir adaletsizlik duygusuna ve işten ayrılmaya yol açabilir. Son olarak, bencillik ve yeniliğe direnç ile karakterize edilen kapalı okul yönetimi teması, eğitim liderliği uygulamalarına yönelik daha geniş bir eleştiriyi yansıtmaktadır. Bulgular, bu tür yönetim tarzlarının sadece öğretmenler arasında yaratıcılığı ve inisiyatifi bastırmakla kalmayıp aynı zamanda bir sinizm kültürüne de katkıda bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, Heck ve Chang(2017) ile Kraft ve diğerleri (2015) tarafından tartışıldığı üzere, iş birliğini ve yeniliği teşvik eden dönüşümsel liderliğin olumlu bir okul iklimini teşvik etmek için gerekli olduğunu gösteren araştırmalarla desteklenmektedir. Öğretmenlerin açık ve yenilikçi yönetim uygulamalarına duyulan ihtiyaca ilişkin düşünceleri, eğitim ortamlarındaki değişen zorlukların ele alınmasında uyarlanabilir liderliğin öneminin altını çizmektedir. Sonuç olarak, bu araştırmadan elde edilen bulgular, sınıf öğretmenleri arasındaki örgütsel sinizmin çok yönlü doğasını aydınlatmakta ve çeşitli temaların mesleki deneyimlerini şekillendirmek için nasıl kesiştiğini ortaya koymaktadır. Kanıtlar, ayrımcılık, mobbing, dedikodu, uygunsuz idari davranışlar ve kapalı yönetim uygulamalarının ele alınmasının, destekleyici ve motive edici bir çalışma ortamının teşvik edilmesi için çok önemli olduğunu göstermektedir. Gelecekteki araştırmalar bu dinamikleri araştırmaya devam etmeli, eğitim liderliği ve öğretmen bağlılığını ve memnuniyetini artırmaya yönelik stratejilerin geliştirilmesi üzerindeki etkilerine odaklanmalıdır.

4.2 İkinci Alt Amaca Yönelik Sonuç ve Tartışma

"Sınıf Öğretmenlerinin Sinizm Algıları ve Etkileri" başlıklı araştırmanın bulguları, dört ana tema altında sınıflandırılan sınıf öğretmenleri arasındaki örgütsel sinizmin nedenlerine ilişkin önemli içgörüler ortaya koymaktadır: Yönetici Tutumları, İş Yükü, Öğretmen Etkileşimleri ve Okul İkliminin Bozulması. Her tema, öğretmenlerin sinizm algılarına katkıda bulunan faktörlerin karmaşık bir etkileşimini yansıtmaktadır ve bu da eğitim liderliği ve örgütsel etkililik için daha geniş etkileri anlamak için kritik öneme sahiptir. İlk tema olan Yönetici Tutumları, liderlik uygulamalarında algılanan önyargı ve adaletsizliğin zararlı etkisini vurgulamaktadır. Öğretmenler, adil olmayan muamele algılarının çalışanların motivasyonunu ve liderliğe olan güveni önemli ölçüde azaltabileceğini gösteren önceki araştırmalardan elde edilen bulgularla yankılanan liyakatsizlik ve ayrımcılık duygularını dile getirmiştir (Louis vd., 2016). Daha sağlıklı iletişim ve daha eşitlikçi bir kurumsal dil ihtiyacına yapılan vurgu, personel arasında güven ve bağlılığı teşvik etmede prosedürel adaletin öneminin altını çizen mevcut literatürle uyumludur (Nelson vd., 2021). Bu durum, eğitim liderlerinin sinizmi azaltmak ve örgütsel güveni artırmak için şeffaf iletişime ve eşitlikçi uygulamalara öncelik vermesi gerektiğini göstermektedir. İkinci tema olan iş yükü, aşırı ve kötü dağıtılmış görevlerin öğretmenlerin sinizm duygularını tetiklediğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, yüksek iş yükünü eğitimciler arasında iş memnuniyetinin azalması ve işten ayrılma niyetinin artmasıyla ilişkilendiren araştırmalarla tutarlıdır (Ingersoll veTran, 2023). Öğretmenler, iş dağılımındaki dengesizlik ve ek sorumlulukların yüküyle ilgili endişelerini dile getirmişlerdir; bu da öğretmenlerin elde tutulmasını ve moralini iyileştirmenin bir yolu olarak adil iş yükü yönetimini savunan önceki çalışmaları yansıtmaktadır (Price, 2011). Sonuç olarak, eğitim yöneticileri iş yüklerini dengeleyecek stratejiler uygulamalı ve mesleki gelişim için yeterli desteği sağlamalı, böylece stresi azaltmalı ve iş memnuniyetini artırmalıdır. Üçüncü tema olan öğretmen etkileşimleri, dışlanma ve iş birliği eksikliği de dahil olmak üzere öğretmenler arasındaki sosyal dinamiklerin olumsuz etkilerine işaret etmektedir. Bu tema, meslektaşlık ilişkilerinin olumlu bir okul iklimini

teşvik etmedeki rolünü vurgulayan önceki bazı çalışmalardan ayrılmaktadır (Wang vd., 2016). Ancak buradaki bulgular, öğretmenler kendilerini dışlanmış ya da bağlantısız hissettiklerinde, bunun örgütsel sessizliğe ve daha fazla sinizme yol açabileceğini göstermektedir. Bu durum, okul liderlerinin öğretmenler arasında birlik ve desteği teşvik eden kapsayıcı uygulamaları ve işbirlikçi ortamları aktif olarak desteklemesi gerektiğini vurgulamaktadır (Lee, 2020). Son tema olan Okul İkliminin Dejenerasyonu, okul ortamındaki güven sorunlarının ve olumsuz tutumların kapsayıcı etkisini özetlemektedir. Öğretmenler, toksik bir okul ikliminin sinizm ve işten ayrılma duygularını şiddetlendirebileceğini gösteren araştırmalarla uyumlu olan şüphe ve endişe duyguları bildirmiştir (Boies veFiset, 2018). Bulgular, okul liderlerinin sinizme karşı koymak ve destekleyici bir eğitim ortamını teşvik etmek için güven, empati ve açık iletişim ile karakterize edilen olumlu bir okul ikliminin geliştirilmesine öncelik vermeleri gerektiğini göstermektedir (Camburn ve ark., 2015). Özetle, çalışmanın bulguları, sınıf öğretmenleri arasında örgütsel sinizme katkıda bulunan faktörlere ilişkin incelikli bir anlayış sunmaktadır. Yöneticilerin tutumlarını ele almanın, iş yükünü etkili bir şekilde yönetmenin, olumlu öğretmen etkileşimlerini teşvik etmenin ve destekleyici bir okul iklimi geliştirmenin öneminin altını çizmektedir. Bu görüşler sadece örgütsel sinizmin nedenlerine ilişkin araştırma sorusuna yanıt vermekle kalmamakta, aynı zamanda olumlu bir örgüt kültürünün şekillendirilmesinde eğitim liderliğinin kritik rolünü de vurgulamaktadır. Sonuç olarak, araştırma sınıf öğretmenleri arasında örgütsel sinizme katkıda bulunan dört ana temayı tanımlamaktadır: Yönetici Tutumları, İş Yükü, Öğretmen Etkileşimleri ve Okul İkliminin Yozlaşması. Bulgular, eğitim liderlerinin adil ve şeffaf uygulamalar benimsemesi, iş yükünü eşit bir şekilde yönetmesi, iş birliğine dayalı öğretmen etkileşimlerini teşvik etmesi ve olumlu bir okul iklimi oluşturması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu alanların ele alınması, sinizmin azaltılması ve öğretmenlerin moralinin yükseltilmesi ve nihayetinde eğitim çıktılarının iyileştirilmesi için elzemdir. Buradan çıkarılacak en önemli sonuç, kurumsal sinizmin sadece bireysel bir duygu değil, eğitim kurumlarında proaktif liderlik ve stratejik müdahaleler gerektiren sistemik sorunların bir yansıması olduğudur.

4.3 Üçüncü Alt Amaca Yönelik Sonuç ve Tartışma

Araştırmanın üçüncü alt amacına ilişkin bulgular, sınıf öğretmenleri tarafından algılandığı şekliyle sinizmin örgütsel sonuçlarına ilişkin önemli içgörüler ortaya koymaktadır. Öğretmenlerden alınan yanıtlar dört ana tema altında toplanmıştır: Motivasyon ve iş tatmini, profesyonellik, öğretmen kimliği üzerindeki etkiler ve eğitim çıktıları. Bu temaların her biri, örgütsel sinizmin eğitim ortamlarında nasıl tezahür ettiğine ve hem öğretmenler hem de daha geniş eğitim ortamı üzerindeki etkilerine dair incelikli bir anlayış sunmaktadır. İlk tema olan motivasyon ve iş tatmininde, belirlenen alt temalar, okula gelme isteksizliği, düşük verimlilik ve iş tatmini eksikliği gibi sinizmin öğretmenlerin duygusal ve mesleki bağlılıkları üzerindeki zararlı etkilerini vurgulamaktadır. Önceki araştırmalar, olumsuz işyeri koşullarının öğretmenler arasında iş tatmini ve motivasyonun azalmasına yol açabileceğini göstererek bu bulguları desteklemektedir (Kondakçı vd., 2015; Tran vd., 2020). Örneğin, Kondakçı ve arkadaşları, (2015) iş tatmini ile değişime yönelik tutumlar arasındaki dolaylı ilişkiyi vurgulayarak, tatmin eksikliğinin öğretmenlerin örgütsel değişime hazır olmalarını engelleyebileceğini öne sürmektedir. Ayrıca Tran ve arkadaşları (2020), işyeri koşullarının öğretmenlerin mesleki gelişime katılımını nasıl önemli ölçüde etkilediğini ve bunun iş memnuniyetini artırmak için kritik öneme sahip olduğunu tartışmaktadır. Bu olumsuz sonuçları azaltmak için, okullar açık iletişimi teşvik etmeli, liderlik gelişimini desteklemeli ve adaleti sağlamalıdır, çünkü bu stratejilerin eğitim bağlamlarında motivasyonu ve iş memnuniyetini artırdığı gösterilmiştir

(Nelson vd., 2021; Boyce ve Bowers, 2016). İkinci tema olan profesyonellik, öğretmenlerin sinizm yaşamalarına rağmen öğrencilerine karşı profesyonel bir tavır sergilemeye çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Bu durum, zorlu ortamlarda bile öğretmen-öğrenci ilişkilerinin korunmasında profesyonelliğin önemini vurgulayan önceki çalışmaların bulgularıyla örtüşmektedir (Castro, 2022; Lee vd., 2012). Öğretmenlerin dış baskılara rağmen profesyonelliğe olan bağlılıkları, olumlu bir eğitim atmosferini teşvik etmek için çok önemli olan öğrencilerinin refahına adanmışlığı yansıtmaktadır (Brandmo ve ark., 2019). Bu bağlılık, öğretmenlerin karşılaştığı zorlukları tanıyan ve ele alan destekleyici liderlik uygulamalarıyla desteklenebilir ve böylece profesyonel kimliklerini güçlendirebilir (Swen, 2019). Üçüncü tema olan öğretmen kimliği üzerindeki etkiler, öğretmenlerin sinizm nedeniyle yaşadıkları, arkadan vurma ve meslektaşlar arasında karşılıklı destek eksikliği gibi iç çatışmaları göstermektedir. Bu tema, olumsuz kişiler arası dinamiklerin öğretmenlerin mesleki kimliklerini nasıl zayıflatabileceğini ve toksik bir çalışma ortamına nasıl katkıda bulunabileceğini vurgulayan mevcut literatürle örtüşmektedir (Beard ve Hoy, 2010; Louis vd., 2016). Bulgular, iş birliğine dayalı bir kültürü teşvik etmenin ve öğretmenler arasındaki iletişimi güçlendirmenin bu olumsuz etkileri azaltabileceğini göstermektedir. Araştırmalar, destekleyici liderliğin ve kolektif sorumluluğa odaklanmanın öğretmenlerin aidiyet duygusunu ve mesleki kimliğini geliştirebileceğini göstermektedir (Woodland & Mazur, 2018; Liou, 2016). Son olarak, eğitim çıktıları teması, sinizmin öğretmenlerin katılımını ve iş birliğini olumsuz yönde etkilediğini ve nihayetinde öğrenci başarısını etkilediğini göstermektedir. Bu durum, öğretmen morali ile öğrenci başarısı arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmalarla da uyumludur (Jabbar, 2017; Liu & Hallinger, 2018). Bulgular, sinizmin işbirlikçi uygulamalar ve mesleki gelişim yoluyla ele alınmasının eğitim çıktılarını iyileştirebileceğini; desteklendiğini hisseden öğretmenlerin öğrencileri ve meslektaşlarıyla olumlu ilişkiler kurma olasılığının daha yüksek olduğunu göstermektedir (Paletta vd., 2019; Steele vd., 2020). Sonuç olarak, bu araştırmadan elde edilen bulgular, örgütsel sinizmin sınıf öğretmenleri üzerindeki çok yönlü etkisinin altını çizmektedir. Belirlenen temalar (motivasyon ve iş tatmini, profesyonellik, öğretmen kimliği üzerindeki etkiler ve eğitim çıktıları), sinizmin öğretmenlerin mesleki yaşamlarını nasıl etkilediğine dair kapsamlı bir resim çizmek için birbiriyle bağlantılıdır. Bu zorlukların üstesinden gelmek için, eğitim liderlerinin açık iletişim, mesleki gelişim ve kolektif sorumluluğa öncelik veren destekleyici ve işbirlikçi bir ortam geliştirmeleri zorunludur. Bunu yaparak okullar öğretmen memnuniyetini artırabilir ve nihayetinde öğrenciler için eğitim çıktılarını iyileştirebilir.

4.4 Dördüncü Alt Amaca Yönelik Sonuç ve Tartışma

İlk tema olan iletişim ve iş birliği, destekleyici bir eğitim ortamının geliştirilmesinin önemini vurgulamaktadır. Belirlenen alt temalar -çözüm odaklı tutumlar, empati, işbirlikçi ortamlar ve dürüst iletişim- eğitim ortamlarında olumlu kişilerarası ilişkilerin rolünü vurgulayan önceki araştırmalarla uyumludur. Örneğin, çalışmalar eğitimciler arasında etkili iletişim ve iş birliğinin iş memnuniyetini önemli ölçüde artırabileceğini ve sinizm duygularını azaltabileceğini göstermiştir (Boyce & Bowers, 2016; Hourani & Stringer, 2014). Öğretmenlerin empati ve çözüm odaklı yaklaşımlara yaptığı vurgu, eğitim liderliğinde sosyo-duygusal faktörlerin giderek daha fazla kabul gördüğünü yansıtmaktadır; bu faktörler öğretmenlerin moralinin ve öğrenme sonuçlarının iyileştirilmesiyle ilişkilendirilmiştir (Wang vd., 2022). Bu bulgu, ağırlıklı olarak yapısal veya politikayla ilgili çözümlere odaklanan önceki çalışmalardan ayrışarak okullardaki duygusal ve ilişkisel dinamiklere değer vermeye doğru bir kayma olduğunu göstermektedir (Shin vd., 2012). İkinci tema olan mesleki gelişim ve odaklanma, öğretmenlerin sürekli gelişim ve öğrencilerle etkileşim yoluyla sinizmi azaltmak için kullandıkları proaktif stratejileri

vurgulamaktadır. Yeni öğretim yöntemleri arama, öğrencilerle kaliteli zaman geçirme ve odaklanmayı sürdürme alt temaları, öğretmen yeterliliğini ve memnuniyetini artırmanın bir yolu olarak sürekli mesleki gelişimi savunan literatürle örtüşmektedir (Brandmo vd., 2019; Nelson vd., 2021). Bu yaklaşım yalnızca bireysel gelişimi teşvik etmekle kalmıyor, aynı zamanda daha üretken bir okul ortamına katkıda bulunuyor ve böylece sinizmin zararlı etkilerini ele alıyor. Bulgular, mesleki gelişimlerine öncelik veren öğretmenlerin olumlu bir okul kültürü geliştirme olasılığının daha yüksek olduğunu göstermektedir ki bu da mesleki öğrenme topluluklarının kolektif öğretmen yeterliliğini ve bağlılığını artırabileceğini gösteren araştırmalarla tutarlıdır (Wang, 2018). Üçüncü tema olan kaçınma ise daha karmaşık bir tablo ortaya koymaktadır. Geri çekilme, düşük performans sergileme ve sinizmi görmezden gelme gibi stratejiler geçici bir rahatlama sağlayabilirken, bir ayrılma ve çözülmemiş çatışma döngüsünü sürdürme riski taşır. Bu durum, uzun vadeli sorun çözmeyi engelleyebilecek ve kurumsal sağlığı olumsuz etkileyebilecek kaçınma davranışlarına karşı uyarıda bulunan çalışmaların bulgularıyla da uyumludur (Hourani ve Stringer, 2014; Bastian, 2023). Kaçınmanın bir başa çıkma stratejisi olarak kabul edilmesi, okulların geri çekilmek yerine yapıcı katılımı teşvik eden destekleyici çerçeveler sağlaması gerekliliğinin altını çizmektedir. Bu bakış açısı, öğretmenlerin sinizmle ilişkili zorlukların üstesinden gelmelerine yardımcı olabilecek profesyonel destek sistemlerine duyulan ihtiyacı vurguladığı için çok önemlidir (Hulpia vd., 2011). Sonuç olarak, çalışmanın bulguları sınıf öğretmenlerinin örgütsel sinizmle başa çıkmak için kullandıkları çeşitli stratejilere ışık tutmaktadır. Araştırma, iletişim, mesleki gelişim ve kaçınmanın potansiyel tuzaklarını vurgulayarak, eğitimcilerin zorlu ortamlarda dayanıklılığı nasıl teşvik edebileceklerine dair incelikli bir anlayışa katkıda bulunmaktadır. Pratik öneriler arasında, iş birliğine dayalı uygulamalara ve duygusal desteğe öncelik veren yapılandırılmış mesleki gelişim programlarının oluşturulması ve böylece öğretmenlerin iş memnuniyetinin ve genel refahının artırılması yer almaktadır. Özet olarak bu çalışma, sınıf öğretmenlerinin örgütsel sinizmle başa çıkmak için iletişim ve iş birliği, mesleki gelişim ve odaklanma ve kaçınma olmak üzere üç ana temada sınıflandırılan bir dizi strateji kullandığını ortaya koymaktadır. Bulgular, destekleyici ve işbirlikçi bir okul ortamının teşvik edilmesinin, sürekli mesleki gelişime öncelik verilmesinin ve kaçınma stratejilerinin sınırlılıklarının farkına varılmasının önemini vurgulamaktadır. Sonuç olarak, bu görüşler eğitim liderliği ve politikası için değerli çıkarımlar sunmakta ve sinizmi ele almaya yönelik bütüncül bir yaklaşımın öğretmen memnuniyetini artırabileceğini ve eğitim çıktılarını iyileştirebileceğini öne sürmektedir.

4.5 Beşinci Alt Amaca Yönelik Sonuç ve Tartışma

Sınıf öğretmenlerinin örgütsel sinizmin etkilerini ortadan kaldırmaya yönelik yöntemlere ilişkin görüşlerine dair bulgular, eğitim liderliği ve örgüt kültürüne ilişkin mevcut literatürle hem örtüşen hem de onlardan ayrılan çok yönlü bir bakış açısını ortaya koymaktadır. Öğretmenlerden gelen yanıtlar üç ana tema altında kategorize edilmiştir: Öğretmenler, yöneticiler ve politika yapıcılar için stratejiler. Her tema, sorumluluk, saygı, empati ve örgütsel adaletin önemini vurgulayan çeşitli alt temaları kapsamaktadır. Öğretmenlere odaklanan ilk temada sorumluluk, sevgi ve saygı ile birlik ve beraberlik gibi alt temalar öğretmenlerin destekleyici bir ortam geliştirmeleri gerektiğinin altını çizmektedir. Bu durum, eğitim ortamlarındaki sinizmin azaltılmasında kişiler arası ilişkilerin ve duygusal desteğin rolünü vurgulayan önceki araştırmalarla da uyumludur (Kraft ve Gilmour, 2016; Tichnor-Wagner vd., 2016). Örneğin, bir başa çıkma mekanizması olarak empatiye yapılan vurgu, empatik liderliğin olumlu bir okul iklimini teşvik edebileceğini ve böylece personel arasındaki sinizm duygularını azaltabileceğini öne süren bulgularla örtüşmektedir (Castro, 2022; Rogers, 2022).

Öğretmenlerin okullarda aile benzeri bir atmosfer yaratılması yönündeki çağrıları, duygusal refah ve karşılıklı saygıya öncelik veren işbirlikçi kültürleri savunan literatürü yansıtmaktadır (Johnson ve Chrispeels, 2010; Adams ve Miskell, 2016). Yöneticilere yönelik ikinci tema, örgütsel adalet ve destekleyici liderliğin önemini vurgulamaktadır. Öğretmenler adil muamele ve karar alma süreçlerine dahil olma isteklerini dile getirmişlerdir ki bu da katılımcı karar almanın öğretmenlerin bağlılığını artırıp sinizmi azaltabileceğini gösteren çalışmalarla uyumludur (Boies ve Fiset, 2018; Wang, 2018). "Biz dili" ve paylaşılan kurumsal kimlik kavramı, aidiyet duygusunu teşvik etmede ve eğitimciler arasında yabancılaşma duygularını azaltmada kolektif sorumluluğun önemini yansıtmaktadır (Jabbar, 2017; Patrick, 2022). Bu bakış açısı, yöneticilerin adil muamelesinin ve takdirinin öğretmenlerin moralini ve bağlılığını nasıl önemli ölçüde etkileyebileceğini gösteren araştırmalarla desteklenmektedir (Holquist vd., 2023; Martínez vd., 2019). Üçüncü tema, okullardaki fiziksel ve sosyal koşulların iyileştirilmesi ihtiyacını vurgulayarak politika yapıcılara hitap etmektedir. Öğretmenler, mesleklerine saygı gösterilmesi ve değer verilmesi arzusunu dile getirmiştir. Bu da öğretmenlerin iş memnuniyeti ve motivasyonunu eğitim sistemi içinde algıladıkları değerle ilişkilendiren çalışmalarla örtüşmektedir (Young vd., 2017; Roegman vd., 2021). Demokratik yönetim yaklaşımlarına ve öğretimde saygınlığın yeniden tesis edilmesine yönelik çağrı, öğretmenlerin sesine ve mesleki gelişimine öncelik veren sistemik reformları savunan literatürle uyumludur (Malin vd., 2017; Dixon vd., 2021). Ayrıca, okul işleyişinin iyileştirilmesi ve fiziksel ihtiyaçların giderilmesine yapılan vurgu, kaynak tahsisinin eğitim çıktıları üzerindeki etkisine ilişkin daha geniş tartışmaları yansıtmaktadır (Wang vd., 2022; Veelen vd., 2017). Sonuç olarak, bu çalışmadan elde edilen bulgular, sınıf öğretmenlerinin örgütsel sinizmi ele alma konusundaki bakış açılarının anlaşılmasını sağlamaktadır. Belirlenen temalar, destekleyici liderlik, eşit muamele ve işbirlikçi kültürlerin önemine ilişkin mevcut literatürü yansıtmakla kalmayıp, daha fazla dikkat edilmesi gereken alanları da vurgulamaktadır. Bu bulgular, olumlu bir okul ikliminin teşvik edilmesinin, iş birliğine, saygıya ve mesleki saygınlığa değer veren bir ortam yaratmak için öğretmenlerin, yöneticilerin ve politika yapıcıların ortak çabalarını gerektirdiğini göstermektedir. Pratik öneriler arasında katılımcı karar alma süreçlerinin uygulanması, paydaşlar arasındaki iletişimin güçlendirilmesi ve okullarda sinizmin etkilerini azaltmak için eğitimcilerin refahına öncelik verilmesi yer almaktadır.

4.6 Öneriler

Araştırma sonucunda elde edilen sonuçlar ışığında uygulayıcı ve araştırmacılara öneriler sunulmuştur.

4.6.1 Araştırmacılara Yönelik Öneriler

1. Bu araştırma Eskişehir ilinde görev yapan sınıf öğretmenleri ile sınırlıdır. Araştırma farklı şehirlerde çalışan farklı branş öğretmenleri ile yapılarak bulguların daha zenginleşmesi sağlanabilir.
2. Araştırma devlet okulunda yapılmıştır. Özel okullarda çalışan öğretmenleri de kapsayan bir araştırma yapılabilir.
3. Bu çalışma nitel araştırma yöntemleri kullanılarak yapılmıştır. Sonraki çalışmalarda nicel yöntem kullanılarak daha çok öğretmene ulaşılıp sonuçlar değerlendirilebilir.
4. Alanda yapılan çalışmalara bakıldığında öğretmenlere yönelik örgütsel sinizm inceleyen nitel çalışmaların çok az olduğu görülmektedir. Nitel çalışma yaparak derinlemesine analiz yapılabilir.

4.6.2 Uygulamacılara Yönelik Öneriler

1. Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin sinizmden uzak sağlıklı bir iletişim kurabilmeleri için hem okul içinde hem de okul dışında iletişimi artırıcı etkinlikler yapılmalıdır.
2. Örgütsel sinizmin yaşanmaması için alınacak önlemlere yönelik geniş bir araştırma yapılabilir.
3. Okullarda görev yapan yöneticilerin öğretmenlerine gereken değeri vermeli ve destek olmalıdır.
4. Okullarda görev yapan yöneticilere öğretmen sinizmini ortadan kaldırmaya yönelik bilgilendirici seminerler ve hizmet içi eğitimlere yer verilmelidir.
5. Öğretmenlere de sinizme yol açacak durumları ortadan kaldırmak için hizmet içi eğitim faaliyeti verilebilir.

KAYNAKÇA

Abdurrezzak, S., Yıldızbaş, T., Y., Özkul, R., & Doğan, Ü. (2023). Investigation of teachers' perception levels of organizational cynicism and organizational loneliness. *International Journal of Educational Research Review, 8(3),* 396-406. https://doi.org/10.24331/ijere.1167626

Adams, C. & Miskell, R. (2016). Teacher trust in district administration. *Educational Administration Quarterly, 52(4),* 675-706. https://doi.org/10.1177/0013161x16652202

Akan, D., Bektaş, F., & Yıldırım, İ. (2014). Sınıf öğretmeni algılarına göre etik liderlik ve örgütsel sinizm arasındaki ilişki. *Education Sciences, 9(1),* 48-56. https://doi.org/10.12739/NWSA.2014.9.1.1C0605

Arens, A. & Morin, A. (2016). Relations between teachers' emotional exhaustion and students' educational outcomes. *Journal of Educational Psychology,* 108(6), 800-813. https://doi.org/10.1037/edu0000105

Arslan, E. (2022). Nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirlik. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *51*(Özel Sayı 1), Ö395–Ö407.

Aydın, Y. T. (2017). *İlkokul ve ortaokul öğretmenlerinin örgütsel sinizm ile örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisi: Ankara Altındağ ilçesi örneği* (Yayımlanmamış doktora tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bastian, J. (2023). *Educator Attrition and Mobility During the COVID-19 Pandemic*. Educational Researcher.

Beard, K. & Hoy, W. (2010). The nature, meaning, and measure of teacher flow in elementary schools: a test of rival hypotheses. *Educational Administration Quarterly, 46(3)*, 426-458. https://doi.org/10.1177/0013161x10375294

Boies, K. & Fiset, J. (2018). I do as i think: exploring the alignment of principal cognitions and behaviors and its effects on teacher outcomes. *Educational Administration Quarterly, 55(2),* 225-252. https://doi.org/10.1177/0013161x18785869

Boyce, J. & Bowers, A. (2016). Different levels of leadership for learning: investigating differences between teachers individually and collectively using multilevel factor analysis of the 2011-2012 schools and staffing survey. *International Journal of Leadership in Education,* 21(2), 197-225. https://doi.org/10.1080/13603124.2016.1139187

Brandmo, C., Tiplic, D., & Elstad, E. (2019). Antecedents of department heads' job autonomy, role clarity, and self-efficacy for instructional leadership. *International Journal of Leadership in Education, 24*(3), 411-430. https://doi.org/10.1080/13603124.2019.1580773

Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, *3*(2), 77–101. https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa

Brenninkmeijer, V., Vanyperen, N. W., & Buunk, B. P. (2001). I am not a better teacher, but others are worse: Burnout and perceptions of superiority among teachers. *Social Psychology of Education*, *4*(3), 227-243.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.

Camburn, E., Goldring, E., Sebastian, J., May, H., & Huff, J. (2015). An examination of the benefits, limitations, and challenges of conducting randomized experiments with principals. *Educational Administration Quarterly, 52(2),* 187-220. https://doi.org/10.1177/0013161x15617808

Castro, A. (2022). Managing competing demands in a teacher shortage context: the impact of teacher shortages on principal leadership practices. *Educational Administration Quarterly, 59(1)*, 218-250. https://doi.org/10.1177/0013161x221140849

Cloutier, C. & Ravasi, D. (2020). Using tables to enhance trustworthiness in qualitative research. *Strategic Organization, 19*(1), 113-133.

Creswell, J. W. (2017). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (S. B. Demir, Çev.). Siyasal Kitabevi.

Dean, J. W., Brandes, P., & Dharwadkar, R. (1998). Organizational cynicism. *Academy of Management Review*, *23*(2), 341-352.

Dixon, L., Pham, L., Henry, G., Corcoran, S., & Zimmer, R. (2021). Who leads turnaround schools? characteristics of principals in tennessee's achievement school district and innovation zones. *Educational Administration Quarterly, 58(2),* 258-299. https://doi.org/10.1177/0013161x211055702

Erkuş, A. (2009). *Davranış bilimleri için bilimsel araştırma süreci (İkinci baskı).* Seçkin Yayıncılık.

Fatima, S. & Wolf, S. (2020). Cumulative risk and newly qualified teachers' professional well-being: evidence from rural ghana. *Research in Comparative and International Education, 15(4),* 414-436. https://doi.org/10.1177/1745499920926792

Folger, R.,& Cropanzano, R. (1998). *Organizational justice and human resource management*. Sage.

Fuller, B. Vd. (2017), "Do Academic Preschools Yield Stronger Benefits? Cognitive Emphasis, Dosage, And Early Learning", *Journal Of Applied Developmental Psychology*, *52*, 1-11.

Green, J. C., Krayder, H. & Mayer, E. (2005). Combining qualitative and quantitative methods in social inquiry. In b. Somekh & c. Lewin (eds.). *Research Methods in The Social Sciences (pp. 275-282).* Sage.

Hallinger, P., Hosseingholizadeh, R., Hashemi, N., & Kouhsari, M. (2017). Do beliefs make a difference? exploring how principal self-efficacy and instructional leadership impact teacher efficacy and commitment in iran. *Educational Management Administration & Leadership, 46(5)*, 800-819. https://doi.org/10.1177/1741143217700283

Heck, R. & Chang, J. (2017). Examining the timing of educational changes among elementary schools after the implementation of nclb. *Educational Administration Quarterly*, 53(4), 649-694. https://doi.org/10.1177/0013161x17711480

Holquist, S., Mitra, D., Conner, J., & Wright, N. (2023). What is student voice anyway? the intersection of student voice practices and shared leadership. *Educational Administration Quarterly, 59(4),* 703-743. https://doi.org/10.1177/0013161x231178023

Hourani, R. B. & Stringer, P. (2014). Professional development: perceptions of benefits for principals. *International Journal of Leadership in Education*, *17*(3), 304–326.

Hulpia, H., Devos, G., & Keer, H. (2011). The relation between school leadership from a distributed perspective and teachers' organizational commitment. *Educational Administration Quarterly, 47(5)*, 728-771. https://doi.org/10.1177/0013161x11402065

Ingersoll, R. & Tran, H. (2023). Teacher shortages and turnover in rural schools in the us: an organizational analysis. *Educational Administration Quarterly, 59(2),* 396-431. https://doi.org/10.1177/0013161x231159922

Jabbar, H. (2017). Recruiting "talent": school choice and teacher hiring in new orleans. *Educational Administration Quarterly*, 54(1), 115-151. https://doi.org/10.1177/0013161x17721607

Jennings, P. & Greenberg, M. (2009). The prosocial classroom: teacher social and emotional competence in relation to student and classroom outcomes. *Review of Educational Research, 79(1),* 491-525. https://doi.org/10.3102/0034654308325693

Jennings, J., Deming, D., Jencks, C., Lopuch, M., & Schueler, B. (2015). Do differences in school quality matter more than we thought? new evidence on educational opportunity in the twenty-first century. *Sociology of Education, 88(1),* 56-82. https://doi.org/10.1177/0038040714562006

Johnson, P. & Chrispeels, J. (2010). Linking the central office and its schools for reform. Educational *Administration Quarterly, 46(5),* 738-775. https://doi.org/10.1177/0013161x10377346

Johnson, L. (2017). The lives and identities of uk black and south asian head teachers. *Educational Management Administration & Leadership, 45(5),* 842-862. https://doi.org/10.1177/1741143217717279

Kassing, J. W. (1998). Development and validation of the organizational dissent scale. *Management Communication Quarterly*, *12*(2), 183-229.

Kılınç, A. Ç. (2018). The relationship between organizational justice, trust, and organizational cynicism in schools. *Educational Research and Reviews*, *13*(12), 440-448.

Kondakçı, Y., Beycioğlu, K., Sincar, M., & Uğurlu, C. (2015). Readiness of teachers for change in schools. *International Journal of Leadership in Education, 20(2),* 176-197. https://doi.org/10.1080/13603124.2015.1023361

Kraft, M., Papay, J., Johnson, S., Charner-Laird, M., Ng, M., & Reinhorn, S. (2015). Educating amid uncertainty. *Educational Administration Quarterly, 51(5),* 753-790. https://doi.org/10.1177/0013161x15607617

Kraft, M. & Gilmour, A. (2016). Can principals promote teacher development as evaluators? a case study of principals' views and experiences. *Educational Administration Quarterly, 52(5),* 711-753. https://doi.org/10.1177/0013161x16653445

Lee, J. (2020). Is "whole child" education obsolete? public school principals' educational goal priorities in the era of accountability. *Educational Administration Quarterly, 56(5),* 856-884. https://doi.org/10.1177/0013161x20909871

Lee, M., Hallinger, P., & Walker, A. (2012). A distributed perspective on instructional leadership in international baccalaureate (ib) schools. *Educational Administration Quarterly, 48(4),* 664-698. https://doi.org/10.1177/0013161x11436271

Liu, S. & Hallinger, P. (2018). Principal instructional leadership, teacher self-efficacy, and teacher professional learning in china: testing a mediated-effects model. *Educational Administration Quarterly, 54(4),* 501-528. https://doi.org/10.1177/0013161x18769048

Liou, J.-C. (2016). Performance Measures for Evaluating the Dynamic Authentication Techniques. *International Journal of Cyber-Security and Digital Forensics*, *5*(2), 83–93

Louis, K., Murphy, J., & Smylie, M. (2016). Caring leadership in schools. *Educational Administration Quarterly, 52(2),* 310-348. https://doi.org/10.1177/0013161x15627678

Malin, J., Bragg, D., & Hackmann, D. (2017). College and career readiness and the every student succeeds act. *Educational Administration Quarterly, 53(5),* 809-838. https://doi.org/10.1177/0013161x17714845

Martínez, M., Rivera, M., & Marquez, J. (2019). Learning from the experiences and development of latina school leaders. *Educational Administration Quarterly, 56(3),* 472-498. https://doi.org/10.1177/0013161x19866491

Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, *52*, 397-422.

Naus, F., van Iterson, A., & Roe, R. A. (2007). Organizational cynicism: Extending the exit, voice, loyalty, and neglect model of employees' responses to adverse conditions in the workplace. *Human Relations*, *60*(5), 683-718.

Nelson, J., Grissom, J., & Cameron, M. (2021). Performance, process, and interpersonal relationships: explaining principals' perceptions of principal evaluation. *Educational Administration Quarterly, 57(4),* 641-678. https://doi.org/10.1177/0013161x211009295

Özdem, G. (2015). An overview of postgraduate thesis within the field of education policies in Turkey (1989-2014). *Gaziantep University Journal of Social Sciences, 14(24222),* 631-646. https://doi.org/10.21547/jss.256758

Özen, H., Korkmaz, M., Konucuk, E., Çeven, B., Sayar, N., Menşan, N.Ö., Chan, T.C., (2024). Mathematics Teachers' Experiences of Positive Error Climate. *Journal of Qualitative Research in Education, 38,* 108-142, DOI: 10.14689/enad.38.1910

Paletta, A., Ferrari, E., & Alimehmeti, G. (2019). How principals use a new accountability system to promote change in teacher practices: evidence from italy. *Educational Administration Quarterly, 56(1),* 123-173. https://doi.org/10.1177/0013161x19840398

Pan, H., Chung, C., & Lin, Y. (2023). Exploring the predictors of teacher well-being: an analysis of teacher training preparedness, autonomy, and workload. *Sustainability, 15*(7), 5804. https://doi.org/10.3390/su15075804

Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev.). Pegem Akademi.

Patrick, S. (2022). Organizing schools for collaborative learning: school leadership and teachers' engagement in collaboration. *Educational Administration Quarterly, 58(4),* 638-673. https://doi.org/10.1177/0013161x221107628

Price, H. (2011). Principal–teacher interactions*. Educational Administration Quarterly, 48(1),* 39-85. https://doi.org/10.1177/0013161x11417126

Robson, C. (2015). *Real world research.* (N. D. Ş. Çınkır, Çev.) Ankara: Anı Yayıncılık

Rogers, L. K. (2022). Principal supervisors and the challenge of principal support and development. *Educational Administration Quarterly*, 58(4), 527–560.

Shen, B., McCaughtry, N., Martin, J., Garn, A., Kulik, N., & Fahlman, M. (2015). The relationship between teacher burnout and student motivation. *British Journal of Educational Psychology, 85(4),* 519-532. https://doi.org/10.1111/bjep.12089

Roegman, R., Perkins-Williams, R., Budzyn, M., Killian-Tarr, O., & Allen, D. (2021). How conceptions of equity inform principal data use: a purposeful examination of principals

from four school districts. *Educational Administration Quarterly, 58(2),* 183-222. https://doi.org/10.1177/0013161x211056084

Schaufeli, W. B. & Enzmann, D. (1998). *The burnout companion to study and practice: A critical analysis*. CRC press.

Shin, H. & Park, S. (2012). Exploring the impact of online peer feedback on EFL learners' writing. *Language Learning & Technology*, *16*(1), 71–89.

Stauffer, S. & Mason, E. (2013). Addressing elementary school teachers' professional stressors. *Educational Administration Quarterly, 49(5),* 809-837. https://doi.org/10.1177/0013161x13482578

Steele, J., Steiner, E., & Hamilton, L. (2020). Priming the leadership pipeline: school performance and climate under an urban school leadership residency program. *Educational Administration Quarterly, 57(2),* 221-256. https://doi.org/10.1177/0013161x20914720

Swen, C. (2019). Talk of calling: novice school principals narrating destiny, duty, and fulfillment in work. *Educational Administration Quarterly, 56(2)*, 177-219. https://doi.org/10.1177/0013161x19840387

Tichnor-Wagner, A., Harrison, C., & Cohen-Vogel, L. (2016). Cultures of learning in effective high schools. *Educational Administration Quarterly, 52(4),* 602-642. https://doi.org/10.1177/0013161x16644957

Tikkanen, L., Pyhältö, K., Soini, T., & Pietarinen, J. (2021). Crossover of burnout in the classroom – is teacher exhaustion transmitted to students? *International Journal of School & Educational Psychology, 9(4),* 326-339. https://doi.org/10.1080/21683603.2021.1942343

Tran, N., Nguyen, C., Nguyen, G., Ho, T., Bui, Q., & Hoang, N. (2020). Workplace conditions created by principals for their teachers' professional development in vietnam. *International Journal of Leadership in Education, 25(2),* 238-257. https://doi.org/10.1080/13603124.2019.1708472

Wang, Y., Bowers, A., & Fikis, D. (2016). Automated text data mining analysis of five decades of educational leadership research literature. *Educational Administration Quarterly, 53(2),* 289-323. https://doi.org/10.1177/0013161x16660585

Wang, Y. (2018). Pulling at your heartstrings: examining four leadership approaches from the neuroscience perspective. *Educational Administration Quarterly, 55(2),* 328-359. https://doi.org/10.1177/0013161x18799471

Wang, F., Pollock, K., & Hauseman, C. (2022). Time demands and emotionally draining situations amid work intensification of school principals. *Educational Administration Quarterly, 59(1)*, 112-142. https://doi.org/10.1177/0013161x221132837

Weaver-Hightower, M. B. (2018). *How to write qualitative research*. Routledge.

Woodland, R. & Mazur, R. (2018). Of teams and ties: examining the relationship between formal and informal instructional support networks. *Educational Administration Quarterly, 55(1),* 42-72. https://doi.org/10.1177/0013161x18785868

Vatansever Bayraktar, H. & Mutlu, H. (2023). Sınıf öğretmenlerinin örgütsel Sinizm algısı. *Rumeli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, *34*, 543-561.

Veelen, R., Sleegers, P., & Endedijk, M. (2017). Professional learning among school leaders in secondary education: the impact of personal and work context factors. *Educational Administration Quarterly, 53(3),* 365-408. https://doi.org/10.1177/0013161x16689126

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). S*osyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (On Birinci Baskı).* Seçkin Yayınevi.

Yorulmaz, A. & Çelik, S. (2016). İlkokul öğretmenlerinin örgütsel bağlılık, örgütsel sinizm ve örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, *6*(1), 161-193.

Young, M., Winn, K., & Reedy, M. (2017). The every student succeeds act: strengthening the focus on educational leadership. *Educational Administration Quarterly, 53(5)*, 705-726. https://doi.org/10.1177/0013161x17735871

*****

Çatışma Beyanı: Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluşun finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik: Bu çalışmada, Yayın Etiği Komitesi (Committee on Publication Ethics, COPE) tarafından belirlenen uluslararası standartlar ve kılavuzlar doğrultusunda gerekli etik şartlar sağlanmış ve tüm süreçler bu ilkelere uygun yürütülmüştür.

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Uluslararası ANADOLU Sosyal Bilimler Dergisi

International Anatolian Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2619-9475

https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid

Araştırma Makalesi / Research Article *2025, Cilt: 9, Sayı: 1, Sayfalar: 178-192*

DOI: https://doi.org/10.47525/ulasbid.1620668

INDUSTRY 5.0 AND DIGITALIZING SOCIETIES: TURKEY ON THE BRINK OF A NEW REVOLUTION

ENDÜSTRİ 5.0 VE DİJİTALLEŞEN TOPLUMLAR: YENİ BİR DEVRİMİN EŞİĞİNDE TÜRKİYE

Ahmet KASAP[1]

[1] Dr. Öğr. Üyesi. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Elektronik Ticaret ve Yönetimi Bölümü, ahmet.kasap@gop.edu.tr

Geliş Tarihi / Date Applied **15.01.2025**

Kabul Tarihi / Date Accepted **09.03.2025**

ABSTRACT

Industry 5.0 is a novel industrial paradigm that integrates technology with a human-centric approach, emphasizing sustainability, resilience, and social well-being. This study analyzes the fundamental characteristics, technological framework, and prospective effects of Industry 5.0 on developing nations, including Turkey. The study emphasizes how technology such as artificial intelligence, the Internet of Things, digital twins, and collaborative robots may revolutionize manufacturing processes by merging human creativity and empathy. The significance of improving digital infrastructure, implementing educational reforms, investing in research and development, and promoting environmental sustainability policies in this change process is addressed. The results indicate that Industry 5.0 has a prospect for both economic expansion and the enhancement of environmental sustainability and social welfare. The study underscores the imperative of thorough strategic planning for Turkey to transition to Industry 5.0 and offers several policy recommendations accordingly. These ideas function as a blueprint to expedite the nation's digital transition and improve its competitive advantage.

Keywords: Industry 5.0, Digital Transformation, Artificial Intelligence, Sustainable Industry, Turkey.

ÖZET

Endüstri 5.0, teknolojiyi insan merkezli bir yaklaşımla birleştirerek sürdürülebilirlik, dayanıklılık ve toplumsal refah hedeflerini ön planda tutan yeni bir endüstriyel paradigma olarak dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, Endüstri 5.0'ın temel özellikleri, teknolojik altyapısı ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler üzerindeki potansiyel etkileri incelenmiştir. Araştırma; yapay zekâ, nesnelerin interneti, dijital ikizler ve işbirliği robotları gibi teknolojilerin insan yaratıcılığı ve empatisiyle birleşerek üretim süreçlerini nasıl dönüştürebileceğini vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra, dijital altyapının güçlendirilmesi, eğitim reformları, AR-GE yatırımları ve çevresel sürdürülebilirlik politikalarının bu dönüşüm sürecindeki kritik önemi tartışılmıştır. Çalışmanın bulguları, Endüstri 5.0'ın sadece ekonomik büyümeyi değil, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirlik ve toplumsal refahı da artırabilecek bir fırsat sunduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, Türkiye'nin Endüstri 5.0'a uyum sağlayabilmesi için kapsamlı bir stratejik planlama gerekliliği ortaya koyulmuş ve bu doğrultuda çeşitli politika önerileri sunulmuştur. Bu öneriler, ülkenin dijital dönüşüm sürecini hızlandırmak ve rekabet gücünü artırmak için bir yol haritası niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Endüstri 5.0, Dijital Dönüşüm, Yapay Zekâ, Sürdürülebilir Endüstri, Türkiye.

Atıf Citation Kasap, A. (2025). Industry 5.0 and digitalizing societies: Turkey on the brink of a new revolution. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(1), 178-192.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License altında lisanslanmıştır.

OPEN ACCESS

1. INTRODUCTION

The Industrial Revolution holds a significant place in human history not only as an economic transformation but also as a social, cultural, and technological revolution. The First Industrial Revolution fundamentally altered the economic structure of societies through the integration of mechanical power into production. The Second Industrial Revolution, by incorporating electrical energy into production processes, accelerated manufacturing and transformed global trade. The Third Industrial Revolution, influenced by digital technologies, ushered in the information age and laid the foundation for a data-driven economy. Today, continuing from where Industry 4.0 left off, Industry 5.0 represents a new era by harmonizing technology with human values (Maddikunta et al., 2022).

Industry 5.0 is characterized by its emphasis on integrating human-machine collaboration with societal benefits. In contrast to other industrial revolutions that emphasized automation and productivity, Industry 5.0 focuses on the human component, promoting creativity and innovation. This evolution is enabled by the use of sophisticated technologies, such as artificial intelligence (AI), collaborative robots (cobots), the Internet of Things (IoT), and big data analytics, in conjunction with human-centric principles. Moreover, Industry 5.0 revolutionizes production methods, workforce structures, educational systems, and environmental goals (Huang et al., 2022).

The societal implications of Industry 5.0 are as significant as its economic impacts. Human-machine collaboration enhances flexibility in production processes and encourages individuals to take more active roles in manufacturing. By delegating monotonous and hazardous tasks to robotic technologies, employees can focus on more creative and value-added roles. This shift also improves workplace safety and enhances employee satisfaction (Pizoń & Gola, 2023). For developing countries like Turkey, the opportunities presented by Industry 5.0 are valuable for both economic growth and societal welfare (Mukherjee, Raj & Aggarwal, 2023).

The advantages and challenges of Turkey's transition to Industry 5.0 must be carefully analyzed. While the increase in R&D expenditures and the rate of digitalization in the manufacturing sector represent strengths in this process, shortcomings in digital infrastructure and educational challenges remain significant obstacles (Ghobakhloo, Iranmanesh, Morales, Nilashi, & Amran, 2023). Nevertheless, the effective utilization of R&D incentives and the promotion of digital literacy are critical for Turkey's success in this transformative process.

This study aims to evaluate Turkey's adaptation to Industry 5.0 and analyze the economic and societal impacts of this transformation. The sustainability-focused production model of Industry 5.0 offers an opportunity to support Turkey's economic development and environmental sustainability goals. The study seeks to provide an assessment of and recommendations for strategies that could accelerate Turkey's digitalization process. It emphasizes that the balance achieved among technology, humanity, and sustainability will be a decisive factor in the success of this transformation.

2. THEORETICAL FRAMEWORK

Industrial revolutions have significantly impacted the economic, social, and technological frameworks of human history. Each revolution was influenced by the emergence of new technologies and societal demands, resulting in transformative changes across numerous facets of human existence. This evolutionary trajectory has unfolded in five principal phases, from

Industry 1.0 to Industry 5.0, with each phase reconfiguring society and the economy through unique technological advancements (Maddikunta et al., 2022; Huang et al., 2022, p. 426).

Industry 1.0 began in the 18th century with the integration of steam power into production systems, driving significant transformations in sectors such as agriculture, textiles, and mining. Steam engines replaced manual labor with machinery, resulting in urbanization, the development of trade, and reductions in production costs (Babkin, Fedorov, Liberman, & Klachek, 2021, p. 379). However, this era also highlighted issues such as the neglect of workers' rights and increasing social inequalities (Moor, 2009, p. 15).

The late 19th century marked the emergence of electrical technology, initiating a new industrial revolution termed Industry 2.0. The application of electricity in industrial environments facilitated the creation of assembly lines and mass production systems, expediting production processes and lowering costs (Huang et al., 2022, p. 427; Maddikunta et al., 2022). This era intensified the effects of industrialization on urban areas, leading to the development of modern industrial centers. Henry Ford's innovative adoption of assembly line techniques made mass-produced consumer goods accessible to a wider audience, fundamentally transforming consumption patterns (Mukherjee et al., 2023, p. 4).

The mid-20th century saw the proliferation of digital technologies, marking the beginning of the Industry 3.0 era. Microchips and computer technologies automated production processes, laying the groundwork for a knowledge-based economy (Pizoń & Gola, 2023, p. 18). The introduction of robotics and software-based control systems in industries enhanced production quality while reducing costs. However, this era faced criticisms regarding digital inequality and challenges in technological adaptation.

The amalgamation of digital technology with physical systems signified the commencement of the Industry 4.0 epoch at the dawn of the 21st century. Technologies such as artificial intelligence, the Internet of Things (IoT), cloud computing, and data analytics have enabled the rise of smart factories and improved production flexibility (Ghobakhloo et al., 2023, p. 1478). This period, characterized by innovative solutions that rapidly meet consumer demands, encountered challenges, particularly the significant capital requirements that impeded small and medium-sized enterprises (Maddikunta et al., 2022).

Industry 5.0 is a significant transition that amalgamates technology with human values, building upon the groundwork established by previous industrial revolutions. In the modern day, technology such as robotics, artificial intelligence, big data, and the Internet of Things are integrated with human creativity to advance a tailored and innovation-focused approach in manufacturing processes (Huang et al., 2022, p. 427). Industry 5.0 primarily centers on the attainment of sustainable development goals and efforts to mitigate environmental consequences. This model has the ability to combine economic growth with social benefits (Pizoń & Gola, 2023, p. 19).

3. LITERATURE REVIEW

Industry 5.0 aims to establish a sustainable and resilient industrial structure by addressing technological advancements through a human-centric approach. In this context, Nahavandi (2019) explored how human-machine collaboration could be enhanced within Industry 5.0 and emphasized the potential of empathetic machines to increase workplace efficiency. Similarly, Al Faruqi (2019) compared the Society 5.0 concept with Industry 4.0, focusing on the transformation of future services and highlighting the critical role of technology in addressing

social issues, not merely fostering economic development. This transformation is examined through cyber-social systems that aim to avoid technological singularity. For instance, Babkin et al. (2021) highlighted the innovative potential of integrating human and machine intelligence in this new paradigm. Xu, Lu, Vogel-Heuser, and Wang (2021) asserted that Industry 5.0 extends beyond Industry 4.0 by offering a value-oriented production philosophy centered on sustainability.

To address the shortcomings of Industry 4.0, Grabowska, Saniuk, and Gajdzik (2022) drew attention to the human-centric and resilient approach of Industry 5.0. In this regard, Akundi et al. (2022) examined technologies capable of meeting individual production demands, while Ghobakhloo et al. (2023) detailed the role of Industry 5.0 in sustainable industrial transformation. Maddikunta et al. (2022) analyzed how innovations such as the Internet of Things, edge computing, blockchain, 6G networks, and digital twins enhance human-machine collaboration in this transformation.

Huang et al. (2022) highlighted the complementary roles of Industry 5.0 and Society 5.0 in advancing human-centric approaches. Leng et al. (2022) argued that social objectives should transcend economic interests, discussing the future potential applications of these paradigms. Ghobakhloo et al. (2023) emphasized the critical importance of policy support in sustainable transformation, while Kasinathan et al. (2022) examined the integration of Society 5.0 with smart cities and villages, evaluating their contributions to sustainable development goals.

The applications of Industry 5.0 in the healthcare sector were explored by Gomathi, Mishra, and Tyagi (2023), who emphasized the positive impacts of personalized medicine and advanced diagnostic methods on human health. Similarly, De Giovanni (2023) analyzed the influence of metaverse technologies on environmental sustainability and digitalization, underlining the need for responsible management of these processes.

Mukherjee et al. (2023) highlighted challenges such as cost, workforce shortages, and financing in implementing Industry 5.0 in developing countries and proposed strategies to overcome these barriers. Golovianko, Terziyan, Branytskyi, and Malyk (2023) examined the advantages of combining Industry 4.0 and 5.0 paradigms in a hybrid model for sustainability. Coelho, Bessa, Landeck, and Silva (2023) explored the representation of Industry 5.0 in scientific literature and its future applications. Barata and Kayser (2023) emphasized the potential of Industry 5.0 to address environmental crises, while Pizoń and Gola (2023) detailed the role of collaborative robots in human-machine interactions.

Studies in the domestic literature have also examined the impacts of Industry 5.0 from various perspectives. Topsakal, Yüzbaşıoğlu, Çelik, and Bahar (2018), Saraçel and Aksoy (2020), Avşar (2018), and Büyükgöze and Dereli (2020) analyzed the potential of Society 5.0 to address digital health, tourism, and social issues, often referencing international models, particularly from Japan. Canbay and Demircioğlu (2021) emphasized the need for increased transparency and accountability in AI-supported systems.

Zengin and Zengin (2022) and Özden (2022) investigated the effects of Industry 5.0 on green marketing and personalization, while Duman and Akdemir (2022) revealed that human-machine collaboration enhances performance in innovation-driven sectors. Akyol and Metin (2021) analyzed the relationship between labor productivity and economic growth in the manufacturing sector, emphasizing the importance of sustainable policies.

4. INDUSTRY 5.0 AND HUMAN-MACHINE COLLABORATION

Industry 5.0 is the ultimate stage of industrial revolutions, focusing on the realignment of technology with human values. In this era, technologies including robotic systems, artificial intelligence, and automation are combined with individual creativity to implement a more efficient, adaptable, and human-centric approach in production processes (Maddikunta et al., 2022). Industry 5.0 aims to integrate technology with human existence by prioritizing objectives such as improving societal welfare, promoting sustainable development, and increasing energy efficiency.

Industry 5.0 goes beyond the cyber-physical systems developed in Industry 4.0 by reorienting technology to serve societal benefits. One of the fundamental characteristics of this new era is the prominence of human-machine collaboration. By combining human creativity and sensory intelligence with the precision and speed of robotic systems, the goal is to deliver more innovative solutions (Huang et al., 2022, p. 427). These technologies, particularly in healthcare, energy, and manufacturing, aim to reduce costs and mitigate environmental impacts (Ghobakhloo et al., 2023, p. 1480).

Industry 5.0 offers a groundbreaking vision of human-machine interaction. In this phase, the capability of machines to work alongside humans is being developed across a wide spectrum, from production lines to service industries. For instance, AI-powered systems analyze complex datasets to support human decision-making processes (Mukherjee et al., 2023, p. 4). When the physical labor and precision of robots are combined with human creativity and problem-solving abilities, remarkable efficiency gains are achieved in production (Pizoń & Gola, 2023, p. 19).

Sustainability holds a significant position in Industry 5.0. Reducing the environmental impact of technology, enhancing energy efficiency, and lowering carbon emissions are among the primary goals of this era. Renewable energy technologies, smart city projects, and circular economy practices are key strategies developed to achieve these objectives (Maddikunta et al., 2022).

Turkey is taking critical steps toward adapting to Industry 5.0 and developing new policies in this domain. Innovations in the defense industry, the development of domestic robotic systems, and increased R&D investments are crucial components of this transformation. Additionally, aligning the education system with digital transformation objectives is essential to ensuring the workforce adapts to these new technologies.

Industry 5.0 stands out as a period in which companies prioritize societal benefits. Rather than merely developing technology, the focus is on applying these technologies in ways that enhance social impact. For example, Industry 5.0 technologies are widely employed in areas such as smart agriculture, energy efficiency, and the effective use of water resources (Ghobakhloo et al., 2023, p. 1483). These applications support both economic and environmental sustainability.

By integrating human values with technology, Industry 5.0 introduces a new paradigm. Its impact is evident across all areas, from production to societal interaction, playing a vital role in shaping the future. For Turkey's adaptation to this new era, greater emphasis on digital infrastructure and educational policies is imperative.

4.1. Economic And Social Impacts of Industry 5.0

Industry 5.0 represents a transformative process that goes beyond technological innovations to reshape societal and economic systems. In this era, technologies are implemented in the production and service sectors with a human-centric approach. The economic impacts of

Industry 5.0 are evident in increased production efficiency, the emergence of new employment models, and its capacity to support sustainable growth (Maddikunta et al., 2022). Simultaneously, the societal impacts are felt in areas such as promoting social equity, adopting environmental sensitivity, and encouraging global cooperation.

Industry 5.0 introduces innovations that enhance efficiency in the production sector. Technologies like artificial intelligence, robotic systems, and data analytics optimize production processes, reducing costs and minimizing errors (Ghobakhloo et al., 2023, p. 1488). Additionally, digital transformation has made global supply chains more integrated, significantly reducing logistics costs. The widespread use of online platforms has also helped small and medium-sized enterprises (SMEs) increase their market share (Mukherjee et al., 2023, p. 6).

New employment models are among the prominent economic effects of Industry 5.0. Traditional job descriptions are being replaced by new roles that require digital skills. For example, fields such as data science, robotics engineering, and AI ethics are gaining increasing importance. However, addressing digital divides during this transformation process is crucial (Pizoń & Gola, 2023, p. 20). Thus, education policies must be aligned with the evolving demands of the job market.

The societal impacts of Industry 5.0 are strikingly evident in the domains of social equity and environmental sensitivity. The humanization of technology improves employee welfare and fosters a more inclusive approach in workplaces (Smith & Johnson, 2020, p. 33). Furthermore, innovations like smart city projects and efforts to enhance energy efficiency provide an infrastructure that improves the quality of life for society.

The widespread adoption of digital technologies plays a critical role in achieving social equity. However, issues related to digital equity persist. Globally, technology adoption in less developed countries remains uneven, leading to an unequal development model (Tapscott & Tapscott, 2016, p. 112). Therefore, policies that promote global collaboration and support technology transfer must be developed.

Environmental sensitivity is central to the societal impacts of Industry 5.0. Renewable energy technologies, carbon emission reduction efforts, and circular economy practices play a critical role in achieving these goals (Brynjolfsson & McAfee, 2014, p. 210). Notably, energy-saving smart devices and the use of sustainable materials have proven effective at both individual and institutional levels.

Turkey has significant potential to adopt the economic and social impacts of Industry 5.0. As of 2023, Turkey's R&D expenditures reached 1.42% of GDP, though this figure remains below the OECD average (OECD, 2023). Through advancements in defense industries, digital infrastructure, and innovative companies, Turkey continues to take steps to support this transformation. However, improvements in the education system and digital literacy are essential.

Renewable energy projects and smart city initiatives play a crucial role in Turkey’s pursuit of Industry 5.0 goals. The proliferation of these projects can optimize both economic and environmental impacts. Nonetheless, addressing inequalities in technology access and bridging the digital divide are prerequisites for long-term success.

4.2. Industry 5.0 and Sustainability: Environmental and Social Perspectives

Industry 5.0 represents an era where the concept of sustainability is integrated with technological advancements. This new paradigm aims to prioritize economic and environmental benefits while focusing on human-centric approaches and enhancing societal welfare. The connection between Industry 5.0 and sustainability is strengthened through the use of technologies in areas such as energy efficiency, carbon emission reduction, and circular economy practices (Maddikunta et al., 2022; Ghobakhloo et al., 2023, p. 1484).

Industry 5.0 brings an innovative perspective to environmental sustainability. Key goals of this era include the efficient use of renewable energy sources, the reduction of carbon emissions, and the minimization of environmental impacts. Innovative technologies, such as AI-powered energy management systems, contribute to reducing environmental footprints by optimizing energy consumption in factories.

The circular economy is one of the fundamental elements of sustainability strategies within Industry 5.0. This approach offers eco-friendly solutions through waste reutilization, recycling, and improved resource efficiency (Tapscott & Tapscott, 2016, p. 118). For example, the use of smart sensors and robotic systems optimizes production processes, preventing unnecessary energy expenditure.

The social sustainability dimension of Industry 5.0 creates profound impacts in areas such as employee welfare, social equity, and inclusivity. Human-centered technologies foster more flexible and transparent structures in workplaces (Brynjolfsson & McAfee, 2014, p. 210). For instance, companies are developing AI-driven workload management systems to maintain employees' work-life balance.

Additionally, Industry 5.0 technologies have the potential to reduce digital inequalities among societies. In less developed countries, social development can be supported through cost-effective technologies and digital education projects (Mukherjee et al., 2023, p. 6). However, achieving these goals requires collaboration at both national and global levels.

Turkey has begun taking significant steps in its energy and environmental policies to align with Industry 5.0's sustainability objectives. Investments in renewable energy and smart city projects play a critical role in this adaptation process (OECD, 2023). Simultaneously, the digital transformation within the industrial sector enhances energy efficiency while reducing environmental impacts.

Currently, the main challenges Turkey faces in sustainability stem from funding shortages and inequalities in technological infrastructure. Therefore, more comprehensive policies and public-private sector collaborations are needed. Increasing resources allocated to R&D activities can contribute to achieving these goals (Brynjolfsson & McAfee, 2014, p. 215). The contributions of Industry 5.0 to social and environmental sustainability can align with Turkey's ambitious economic goals. However, achieving these objectives requires adopting a long-term and comprehensive strategy.

4.3. Industry 5.0 and Education: Transformation of Human Capital

Industry 5.0 is more than just an industrial revolution; it represents a paradigm shift that blends a human-centric approach with technology, prioritizing societal transformation and sustainability goals. In this context, the restructuring of education systems to align with this new approach is inevitable. Industry 5.0 necessitates an educational perspective that not only

develops individuals' technological skills but also enhances their creative thinking, problem-solving, and innovation capabilities. This transformation in educational processes not only increases individuals' competitiveness in the future labor market but also enables them to create innovative solutions that provide societal benefits.

The impact of Industry 5.0 on education begins with the integration of technological tools into individual learning processes. Maddikunta et al. (2022) emphasize that technologies such as digital twins, the Internet of Things, and artificial intelligence enhance learning experiences by personalizing them, thereby making them more effective. These innovations are particularly impactful in teaching technical skills and increasing individuals' capacity to solve complex problems. Mukherjee, Raj, and Aggarwal (2023) highlight the necessity of redesigning educational curricula to include content focused on data analytics, artificial intelligence, and sustainability to meet the new skill requirements of Industry 5.0. This transformation encourages not only adaptation to the workforce but also the creation of new business models.

Changes in education systems are directly linked to the human-centric structure of Industry 5.0. Huang et al. (2022) note that the human-centered approaches of Industry 5.0 and Society 5.0 have created a paradigm shift in education as well. The integration of technologies such as virtual reality and augmented reality into education deepens students' learning experiences, blending theoretical knowledge with practical applications. This integration increases accessibility in education, ensuring equal learning opportunities for all individuals.

In the context of Turkey, efforts to adapt to Industry 5.0 require the redesign of educational policies with a focus on digitalization. According to TÜİK (2023) data, Turkey's R&D expenditures have reached 1.42% of GDP, presenting a significant opportunity for integrating digital infrastructure investments and technological innovations into education processes. However, challenges such as digital literacy deficiencies and infrastructure inadequacies, particularly in rural areas, limit progress in this area. Making educational policies more inclusive and equitable will play a critical role in addressing these issues.

Vocational and technical education institutions are key to the transformation of human capital in Industry 5.0. Leng et al. (2022) suggest that these institutions can lead digital transformation and enhance individuals' competitiveness in the labor market. Equipping vocational schools and technical universities in Turkey with technologies such as artificial intelligence and big data can accelerate the transition to Industry 5.0. Additionally, promoting lifelong learning programs will facilitate the current workforce's adaptation to new technologies.

The digitalization of education offers societal benefits beyond its individual impacts. Gomathi et al. (2023) highlight that AI-powered learning tools and simulation technologies effectively enhance individuals' professional competencies. The widespread adoption of these tools contributes not only to individual development but also to the overall welfare of society. Furthermore, Kasinathan et al. (2022) emphasize that digitalization supports the resolution of societal issues and advocate for shaping educational policies to reflect this focus.

In conclusion, the innovations brought by Industry 5.0 to education initiate a transformation process that cultivates individuals as creative and solution-oriented contributors. For Turkey to maximize the benefits of this process, it must increase investments in digital infrastructure, align its education systems with international standards, and develop inclusive policies that address all segments of society. This transformation will significantly contribute to Turkey's economic

and social development, enabling individuals to acquire the competencies required by Industry 5.0.

4.4. Industry 5.0 and Innovation: The Role of Innovative Technologies

Industry 5.0 represents an industrial revolution that prioritizes human-centric methodologies, emphasizing societal welfare and sustainability. This evolution not only improves production efficiency but also establishes a novel trajectory for economic and social advancement. Worldwide, cutting-edge technologies such as artificial intelligence, big data analytics, the Internet of Things, and augmented reality underpin Industry 5.0. In contrast to earlier industrial revolutions, these technologies facilitate a framework centered on human-machine collaboration and ecological sustainability.

Within this framework, the influence of Industry 5.0 on innovation processes is apparent in its capacity to meet the requirements of individuals and societies. Digital twin technology enhances production processes, accelerates product development cycles, and decreases costs (Maddikunta et al., 2022). This novel strategy improves corporate competitiveness while concurrently aiding in the attainment of sustainable development objectives. Likewise, AI-driven systems facilitate swift and efficient decision-making processes across various domains, including logistics and marketing.

Industry 5.0 emphasizes technology revolution alongside environmental and social innovation. Ghobakhloo et al. (2022) assert that environmental innovations enhance the circular economy model and are pivotal in diminishing carbon footprints. Energy-efficient technologies and the utilization of renewable energy resources mitigate environmental impacts, providing enduring advantages for both enterprises and society. These improvements not only guarantee environmental sustainability but also assist firms in augmenting their brand value and cultivating consumer trust.

In the Turkish context, the effects of Industry 5.0 and its innovation processes possess considerable transformative potential. Investments in digitization and technology innovation significantly bolster Turkey's objectives to improve its global competitiveness. Data from TÜİK (2023) indicates that Turkey's R&D expenditures as a percentage of GDP have risen in recent years, facilitating the incorporation of innovative technologies into economic systems. Nonetheless, surmounting obstacles such as inadequate digital literacy and infrastructural deficiencies, especially in rural regions, is crucial for Turkey to fully leverage the opportunities offered by Industry 5.0.

Human-machine interaction, an essential element of Industry 5.0, significantly influences multiple sectors, including education and manufacturing. Xu et al. (2021) emphasize that this interaction cultivates resilience and adaptability in production processes. Technologies like augmented reality (AR) and virtual reality (VR) offer unique educational options, aiding individuals in adapting to technological change. Equipping vocational and technical education institutions in Turkey with these technologies will enhance workforce quality and foster economic growth.

Overall, Industry 5.0 and innovation processes represent a period where technological advancements are integrated with a human-centric approach and aim to foster societal development. For Turkey to maximize the benefits of this transformation, it must increase investments in digital infrastructure, strengthen its education systems, and develop policies that

prioritize environmental sustainability. This approach will enable Turkey to achieve a stronger position on the global stage.

4.5. Industry 5.0 and Policies: Global and Local Strategies

Industry 5.0 signifies an industrial revolution that integrates technology with human-centric methodologies while adhering to environmental and social sustainability objectives. This revolution reconfigures the economic and social ramifications of innovation, creating a more equitable interaction paradigm between technology and mankind. Innovative technologies, including artificial intelligence, big data analytics, the Internet of Things (IoT), and digital twins, constitute the cornerstone of Industry 5.0 on a worldwide scale (Huang et al., 2022). These technologies are essential for augmenting industrial efficiency, promoting sustainable resource utilization, and improving societal welfare.

Industry 5.0 includes technological advancements alongside social and environmental innovations. Ghobakhloo et al. (2022) highlight the significance of environmental innovations in the circular economy model and their impact on diminishing carbon footprints. The adoption of renewable energy sources and energy-efficient technologies aids in mitigating environmental effects while facilitating long-term economic advantages (Xu et al., 2021). These developments are essential for attaining sustainable development objectives.

Strategies that enhance the interplay between technology and humanity are defining characteristics of Industry 5.0. Leng et al. (2022) emphasize that human-machine collaboration enhances the flexibility and resilience of industrial processes. The applications of augmented reality (AR) and virtual reality (VR) are transforming education and manufacturing processes. These technologies facilitate humans' adaptation to technological developments, providing them with the requisite skills to fulfill the future workforce's demands.

In the Turkish context, the impacts of Industry 5.0 and innovation processes are supported by increasing digitalization and technological investments. According to TÜİK (2023) data, the share of R&D expenditures in GDP has risen, enabling the faster adoption of innovative technologies. However, challenges such as infrastructure deficiencies and digital literacy issues, particularly in rural areas, need to be addressed. Overcoming these obstacles will contribute to Turkey’s global competitiveness and provide societal benefits.

In conclusion, Industry 5.0 and innovation represent the integration of technological advancements with a human-centric approach, focusing on societal development goals. For Turkey to maximize the benefits of this transformation, it must increase investments in digital infrastructure, strengthen its education system, and develop sustainable policies. These steps are essential for achieving a stronger position in global competition.

4.6. The Future of Industry 5.0

Industry 5.0 represents a new industrial paradigm where technology is shaped by a human-centric perspective, supporting environmental, societal, and economic transformation. At its core lies the goal of creating a balanced interaction between technology and humanity, redefining technology as a tool for fostering social welfare and environmental sustainability rather than merely enhancing production efficiency (Nahavandi, 2019, p. 12). In the future, it is anticipated that Industry 5.0 technologies will significantly contribute not only to economic development but also to environmental and social progress.

Human-machine collaboration in Industry 5.0 converts technology into a collaborator that enhances human creativity and problem-solving abilities. Leng et al. (2022) assert that collaborative robots (cobots) provide human-centric solutions by enhancing the flexibility of manufacturing processes. This methodology amplifies the human involvement in forthcoming industrial systems, establishing a foundation for actualizing innovative concepts via increased technological engagement.

Technologies such as big data analytics and artificial intelligence are anticipated to be fundamental elements of Industry 5.0. Their real-time data processing capabilities diminish error rates in production processes and enhance cost-efficiency (Xu et al., 2021, p. 530). As AI becomes increasingly prevalent in industrial sectors, decision-making processes will expedite, thereby improving companies' capacity to attain strategic objectives. Furthermore, the incorporation of big data technologies throughout the industrial ecosystem will optimize resource utilization and reduce waste.

Blockchain technology offers critical contributions to Industry 5.0 by enhancing digital security and ensuring transparency in supply chains. Automated business processes enabled by smart contracts contribute to reducing costs and improving operational efficiency (Alojaiman, 2023, p. 15). This aspect of blockchain plays a pivotal role in shaping innovative business models. Its application in international trade is increasingly common, particularly for enhancing transparency and preventing fraud.

Industry 5.0 also significantly contributes to environmental sustainability through smart city projects. The integration of IoT and sensor technologies optimizes energy efficiency, enabling more effective management of urban infrastructure (Kasinathan et al., 2022, p. 28). These technologies provide innovative solutions for reducing environmental footprints while improving urban life. In the future, smart city projects are expected to make a substantial impact in areas such as traffic management, water resource conservation, and renewable energy utilization.

In Turkey, significant strides are being made in digital infrastructure and R&D to align with the requirements of Industry 5.0. According to TÜİK (2023), R&D expenditures have recently increased by 1.5%, accelerating the digital transformation process. However, challenges such as digital literacy deficiencies and infrastructure inadequacies remain substantial barriers to the widespread adoption of this technological transformation. Innovative educational programs and strategies for developing digital skills could help Turkey gain a competitive edge in this domain.

In conclusion, the future of Industry 5.0 represents an era where technology is redefined on the basis of societal benefit and environmental awareness. This paradigm envisions a holistic approach that integrates economic development with sustainability, social equity, and innovation. For Turkey to maximize the benefits of this transformation, it must support digitalization policies, address infrastructure gaps, and implement inclusive education strategies. Directing technology in this manner will facilitate the achievement of sustainable development goals at both national and global levels.

5. CONCLUSION

Industry 5.0 represents a paradigm that redefines technology through a human-centric approach, beyond the boundaries of contemporary industrial revolutions. This revolutionary process seeks to amalgamate the advantages of digitization with societal and environmental benefits, guaranteeing concurrent economic growth and social advancement. Industry 5.0,

advancing from the automation and digitalization principles of Industry 4.0, emphasizes human-machine collaboration, sustainability, and resilience as fundamental elements. The integration of technologies like artificial intelligence, the Internet of Things (IoT), digital twins, and collaborative robots with human creativity and empathy enhances the efficiency, flexibility, and human-centricity of production processes.

Research findings suggest that Industry 5.0 can instigate significant transformations across various sectors, including healthcare, education, energy, and agriculture, in addition to the industrial domain. This transformative initiative aims not only to enhance production efficiency but also to mitigate environmental impacts and improve societal welfare. Recognized as an essential instrument for attaining sustainable development objectives, Industry 5.0 provides innovative solutions that elevate individuals' quality of life. Nonetheless, challenges such as digital inequality, a shortage of skilled labor, and elevated costs pose considerable barriers to its extensive implementation. In this regard, Industry 5.0 offers a strategic opportunity for developing nations like Turkey to expedite economic growth while simultaneously advancing societal progress and environmental sustainability objectives.

To augment the implementation of Industry 5.0, it is imperative for governments, private sectors, educational institutions, and individuals to operate with a unified vision. In Turkey, fortifying digital infrastructure, reforming the education system, and investing in innovative technologies are essential measures in this transformative endeavor. Furthermore, promoting international collaborations and conforming to global standards can bolster Turkey’s competitive edge within the Industry 5.0 framework. By embracing a holistic and inclusive strategy, Turkey can optimize the advantages of Industry 5.0, thereby contributing to both national and global sustainable development objectives.

6. POLICY RECOMMENDATIONS

For Turkey to adapt to Industry 5.0 and maximize its benefits from this new industrial revolution, strategic and comprehensive policies must be developed. Strengthening digital infrastructure should be the cornerstone of this transformation process. The integration of high-speed internet access, cloud computing systems, and smart manufacturing technologies will enable the effective implementation of Industry 5.0.

Education reforms will play a pivotal role in the success of the digitalization process. Increasing investments in STEM (Science, Technology, Engineering, and Mathematics) education, enhancing digital skills, and promoting a culture of lifelong learning can strengthen Turkey's competencies in this field. Furthermore, integrating topics such as artificial intelligence, IoT, and big data into the education system will address the workforce needs of the future.

To leverage the opportunities offered by Industry 5.0, greater resources should be allocated to R&D and innovation activities. Establishing technology parks and innovation centers through public-private partnerships and supporting the entrepreneurship ecosystem can drive progress. Additionally, providing financial incentives and technical support to help small and medium-sized enterprises (SMEs) adapt to digital transformation processes is crucial.

Environmental sustainability policies must be developed in alignment with the core values of Industry 5.0. Promoting renewable energy transitions, circular economy practices, and carbon footprint reduction projects will be instrumental. Turkey’s compliance with the Paris Agreement and its development of innovative production models aligned with these commitments will enhance its competitiveness in the international arena.

Another critical aspect of digitalization is cybersecurity and data privacy. To ensure the applicability of Industry 5.0 technologies, reliable and transparent data management policies must be established, and comprehensive measures to counter cyber threats should be implemented.

Lastly, international collaboration and technology transfer should be considered strategic priorities. Developing policies aligned with global initiatives such as the European Union's Green Deal and fostering collaborative projects to facilitate knowledge and technology sharing will be essential.

These recommendations aim to enable Turkey to support economic growth while achieving societal welfare and environmental sustainability goals during its Industry 5.0 transition. A long-term and inclusive approach will ensure that Turkey derives maximum benefit from this transformative process.

REFERENCES

Akundi, A., Euresti, D., Luna, S., Ankobiah, W., Lopes, A., & Edinbarough, I. (2022). State of Industry 5.0—Analysis and Identification of Current Research Trends. *Applied System Innovation, 5*(1), 27. https://doi.org/10.3390/asi5010027

Akyol, S., & Metin, U. (2021). Türkiye'de İmalat Sanayi İşgücü Verimliliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Verimlilik Dergisi*, 56(3), 35-47. https://doi.org/10.51551/verimlilik.614695

Al Faruqi, U. (2019). Future Service in Industry 5.0. *Jurnal Sistem Cerdas, 2*(1), 67–79.

Avşar, İ. İ. (2018). Endüstri 4.0 yorumu: Toplum 5.0. *AL-FARABI 2nd International Congress on Social Sciences, Book of Full Texts*, 510-513. Gaziantep, Turkey.

Babkin, A. V., Fedorov, A. A., Liberman, I. V., & Klachek, P. M. (2021). Industry 5.0: Concept, formation and development. *Russian Journal of Industrial Economics, 14*(4), 375–395. https://doi.org/10.17073/2072-1633-2021-4-375

Barata, J., & Kayser, I. (2023). Industry 5.0 – Past, Present, and Near Future. *Procedia Computer Science, 219*, 778–788. https://doi.org/10.1016/j.procs.2023.01.351

Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. *W.W. Norton & Company.*

Büyükgöze, S., & Dereli, E. (2020). Toplum 5.0 ve dijital sağlık. *AL-FARABI 2nd International Congress on Social Sciences, Full Texts Book*, 1-10. Gaziantep, Türkiye. https://www.researchgate.net/publication/339091615

Canbay, P., & Demircioğlu, Z. (2021). Endüstri 5.0'a Doğru: Zeki Otonom Sistemlerde Etik ve Ahlaki Sorumluluklar. *Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 12(45), 107-120. https://doi.org/10.5824/ajite.2021.02.006.x

Coelho, P., Bessa, C., Landeck, J., & Silva, C. (2023). Industry 5.0: The arising of a concept. *Procedia Computer Science, 217*, 1137–1144. https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.12.312

De Giovanni, P. (2023). Sustainability of the metaverse: A transition to Industry 5.0. *Sustainability, 15*(7), 6079. https://doi.org/10.3390/su15076079

DPT. (2023). FATİH Projesi raporu. T.C. Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.

Duman, M. C., & Akdemir, B. (2022). A study to determine the effects of industry 4.0 technology components on organizational performance. *Technological Forecasting and Social Change*, 167, 120615. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.120615

Ghobakhloo, M., Iranmanesh, M., Morales, M. E., Nilashi, M., & Amran, A. (2023). Actions and approaches for enabling Industry 5.0-driven sustainable manufacturing. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management, 30*(3), 1473–1494. https://doi.org/10.1002/csr.2431

Grabowska, S., Saniuk, S., & Gajdzik, B. (2022). Industry 5.0: Improving humanization and sustainability of Industry 4.0. *Scientometrics, 127*(8), 3117–3144. https://doi.org/10.1007/s11192-022-04370-1

Gomathi, L., Mishra, A. K., & Tyagi, A. K. (2023). Industry 5.0 for Healthcare 5.0: Opportunities, Challenges and Future Research Possibilities. *Proceedings of the 7th International Conference on Trends in Electronics and Informatics (ICOEI 2023)*, 204–213.

Golovianko, M., Terziyan, V., Branytskyi, V., & Malyk, D. (2023). Industry 4.0 vs. Industry 5.0: Co-existence, transition, or a hybrid. *Procedia Computer Science, 217*, 102-113. https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.12.206

Huang, S., Wang, B., Li, X., Zheng, P., Mourtzis, D., & Wang, L. (2022). Industry 5.0 and Society 5.0—Comparison, complementation and co-evolution. *Journal of Manufacturing Systems, 64*, 424-428. https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2022.07.010

Kasinathan, P., Pugazhendhi, R., Elavarasan, R. M., Ramachandaramurthy, V. K., Ramanathan, V., Subramanian, S., Kumar, S., Nandhagopal, K., Raghavan, R. R. V., Rangasamy, S., Devendiran, R., & Alsharif, M. H. (2022). Realization of Sustainable Development Goals with Disruptive Technologies by Integrating Industry 5.0, Society 5.0, Smart Cities and Villages. *Sustainability, 14*(22), 15258. https://doi.org/10.3390/su142215258

Leng, J., Sha, W., Wang, B., Zheng, P., Zhuang, C., Liu, Q., Wuest, T., Mourtzis, D., & Wang, L. (2022). Industry 5.0: Prospect and retrospect. *Journal of Manufacturing Systems, 65*, 279-295. https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2022.09.017

Maddikunta, P. K. R., Pham, Q.-V., Prabadevi, B., Deepa, N., Dev, K., Gadekallu, T. R., Ruby, R., & Liyanage, M. (2022). Industry 5.0: A survey on enabling technologies and potential applications. *Journal of Industrial Information Integration, 26*, 100257. https://doi.org/10.1016/j.jii.2021.100257

Moor, J. (2009). Four kinds of ethical robots. *Philosophy Now*, 15.

Mukherjee, A. A., Raj, A., & Aggarwal, S. (2023). Identification of barriers and their mitigation strategies for industry 5.0 implementation in emerging economies. *International Journal of Production Economics, 257*, 108770. https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2023.108770

Nahavandi, S. (2019). Industry 5.0—A human-centric solution. *Sustainability, 11*(16), 4371. https://doi.org/10.3390/su11164371

Özden, A. T. (2022). 1.0'dan 5.0'a Dünya: Web, Pazarlama, Endüstri ve Toplum. *Journal of Business in The Digital Age*, 5(1), 29-44. https://doi.org/10.46238/jobda.1003371

Pizoń, M., & Gola, A. (2023). Human–Machine Relationship—Perspective and Future Roadmap for Industry 5.0 Solutions. *Machines,* 11, 203. https://doi.org/10.3390/machines11020203

Saraçel, N., & Aksoy, I. (2020). Toplum 5.0: Süper Akıllı Toplum. *Social Sciences Research Journal, 9*(2), 26-34.

Tapscott, D. & Tapscott, A. (2016) Blockchain Revolution: How the Technology behind Bitcoin Is Changing Money, Business, and the World. Penguin, New York.

Topsakal, Y., Yüzbaşıoğlu, N., Çelik, P., & Bahar, M. (2018). Turizm 4.0 - Turist 5.0: İnsan devriminin neden endüstri devrimlerinden bir numara önde olduğuna ilişkin bir bakış. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness, 1*(2), 1-11.

TÜİK. (2023). Türkiye İstatistik Kurumu. (2023). Araştırma ve Geliştirme Faaliyetleri İstatistikleri, 2023. Retrieved from https://data.tuik.gov.tr/.

Xu, X., Lu, Y., Vogel-Heuser, B., & Wang, L. (2021). Industry 4.0 and Industry 5.0—Inception, conception and perception. *Journal of Manufacturing Systems, 61*, 530-535. https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2021.10.006

Zengin, Y., & Zengin, R. B. (2022). Endüstri 5.0 Döneminde Pazarlamaya Dair Genel Bir Bakış. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 111-138.

*****

Çatışma Beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluşun finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzni: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili etik kurul izni gerektiren herhangi bir durum bulunmadığını beyan etmektedir.

Katkı Oranı Beyanı: Çalışmanın tüm aşamaları tek yazar tarafından yürütüldüğü için katkı oranı Ahmet Kasap % 100 olarak gerçekleşmiştir.

Uluslararası ANADOLU Sosyal Bilimler Dergisi
International Anatolian Journal of Social Sciences
e-ISSN: 2619-9475
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid

Araştırma Makalesi / Research Article *2025, Cilt: 9, Sayı: 1, Sayfalar: 193-212*
DOI: https://doi.org/10.47525/ulasbid.1596278

BAŞİSKELE'NİN EKONOMİK FAALİYETLERİNE ALTERNATİF OLARAK TURİZM POTANSİYELİ*

TOURISM POTENTIAL AS AN ALTERNATIVE TO BAŞİSKELE'S ECONOMIC ACTIVITIES

Mesut ŞİMŞEK[1] **Mesut DOĞAN**[2]

[1] Doktorant., İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, mesutsimsek34@hotmail.com

[2] Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, esutan@istanbul.edu.tr

Geliş Tarihi / Date Applied **04.12.2024**
Kabul Tarihi / Date Accepted **12.03.2025**

ÖZET

Kocaeli'nin Başiskele ilçesi kuzeyde İzmit Körfezi'nden güneye Samanlı Dağları'na kadar uzanan bir sahada yer almaktadır. Kıyı kenarlarından iç kesimlere doğru yükseltisi fazla olmayan sahalarda ekseriyetle yerleşme ve ekonomik faaliyetlere yönelik yapılaşma görülmektedir. Güneye doğru yapılar seyrekleşerek azalır. İlçenin güneyi Yuvacık Barajı'nın bulunduğu bir su toplama havzasıdır ve koruma altındadır. Bu sebeple ilçenin güneyinde bozulmamış doğal güzellikler ve dağlık alanlar şehir hayatının yoruculuğundan bunalmış insanların temel rekreasyon ihtiyacını karşılayan sahalar olma potansiyeli taşımaktadır. Böylelikle ilçenin kuzeyi sanayi ve konut alanı olarak kullanılırken güneyde koruma politikaları gözetilerek turizm yapılabilir ve ilçe ekonomisi iyileştirilebilir.

Başiskele'de temelde doğa yürüyüşleri, kamp alanları gibi dağ sporları ve rekreasyona yönelik ekoturizm öne çıkmaktadır. Başiskele'de hem doğal hem de tarihi pek çok turizm kaynağı bulunmasının yanında ilçede kırsal turizm de yapılabilir. Başiskele, turizmde çeşitliliğe de imkân tanımaktadır. Turizme yönelik yatırımlarda çevrenin korunmasına dikkat edilmeli, peyzaj değişikliğinden kaçınılmalıdır. Detaylı ve korumacı planlamalarla ilçenin güneyinde yapılacak turizm faaliyetleri, sahanın doğal dengesini koruyarak mevcut ekonomisine yeni bir canlılık kazandıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Kocaeli, Başiskele, Turizm, Rekreasyon, Yeşil kalkınma.

ABSTRACT

Başiskele, a district of Kocaeli, is located in an area stretching from the Gulf of İzmit in the north to the Samanlı Mountains in the south. In the lower elevation areas from the coastal zones to the inner parts, development primarily serves residential and economic purposes. Moving southward, the structures become less dense. The southern part of the district is a protected water catchment area around the Yuvacık Dam. Consequently, the unspoiled natural beauty and mountainous areas in the south hold potential as recreational spaces for those seeking relief from the pressures of urban life. While the northern part of Başiskele is designated for industrial and residential use, the southern part, with conservation policies in place, can support tourism and contribute to the local economy.

Başiskele primarily offers ecotourism with activities like hiking, camping, and other mountain sports and recreational opportunities. Along with its natural and historical attractions, Başiskele also offers possibilities for rural tourism. The district enables diversity in tourism activities. Tourism investments should prioritize environmental preservation and avoid altering the landscape. Through detailed and protective planning, tourism initiatives in the southern areas will bring new vitality to the local economy.

Keywords: Kocaeli, Başiskele, Tourism, Recreation, Green development.

* Bu makale, Prof. Dr. Mesut DOĞAN danışmanlığında hazırlanan "Ekonomik Coğrafya Perspektifinde Marmara Bölgesi Serbest Bölgelerinin Analizi" başlıklı Doktora Tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Atıf Citation Şimşek, M., & Doğan, M. (2025). Başiskele'nin ekonomik faaliyetlerine alternatif olarak turizm potansiyeli. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(1), 193-212.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License altında lisanslanmıştır.

OPEN ACCESS

1. GİRİŞ

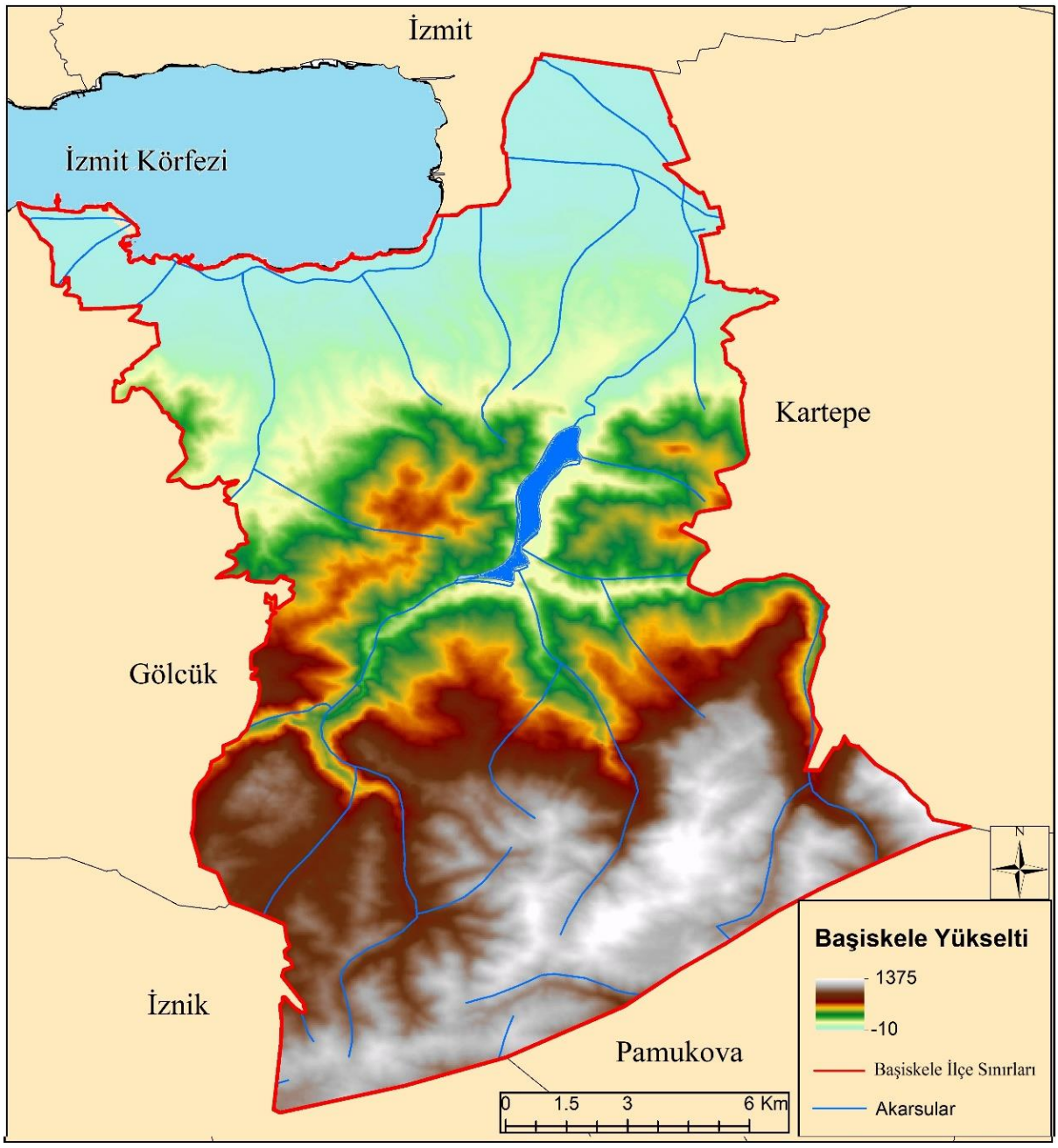
Kocaeli'nin Başiskele ilçesi, İznik Körfezi'nin kıyılarından güneye Samanlı Dağlarına doğru uzanmaktadır. İş ve konut alanları kıyıdan iç kesimlere doğru yayılırken güneydeki dağlık alanlarda yerleşmeler seyrek ve kırsal karakterdedir. Ekonomik faaliyetlerin genellikle alçak ve kıyıya yakın alanlarda toplandığı Başiskele'nin güneyindeki dağlık alanlar çeşitli doğal güzellik, manzara ve kırsal yapısıyla turizm için bir potansiyel oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Başiskele'nin ekonomik faaliyetlerine alternatif olarak turizm potansiyeli ele alınacaktır. İzmit Körfezi'nin doğusu sanayinin toplandığı, ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı bir bölgedir. Bu durum genellikle bölgeye nüfus çeker ve yapılaşmayı arttırır. Körfeze kıyısı olan Başiskele ilçesindeki dağlık alanların, şehrin yorucu temposundan uzaklaşıp dinlenmek isteyen insanların ihtiyaçlarına cevap verecek potansiyeli mevcuttur. Bu alanlarda yerleşmeler az ve oldukça seyrektir. İlçenin güneyi halihazırda su toplama havzası olduğu için doğal görüntünün korunması gerekmektedir. Bu alanların doğal varlıklarından yararlanılıp, turizm için kullanılması ilçede alternatif bir ekonomi oluşturur ve kalkınmaya katkı sağlar.

Bu çalışmada, Başiskele'de saha çalışması yapılarak turizm potansiyeli incelenmiş, yerel halkın görüşlerinden faydalanılmıştır. İlçenin turizm kaynakları haritasının yapımında ArcGIS 10.8 kullanılmıştır. Ekonomik faaliyetlerin tasviri için Kocaeli Ticaret Odası ve TÜİK verilerinden faydalanılmıştır. Ayrıca kentleşmeyi açıklamak için TÜİK'ten nüfus ve konut sayıları, nüfus hareketini göstermek için göç verileri temin edilmiştir.

2. BAŞİSKELE'DE YERYÜZÜ ŞEKİLLERİNİN EKONOMİK FAALİYETLERE ETKİSİ

Başiskele'nin ilçe sınırları belirtildiği gibi kuzeyde İzmit Körfezi kıyılarından güneydeki dağlık alanlara yayılmaktadır. İlçenin yükseltisi kıyılardan Samanlı Dağlarına doğru artar. Harita 1'e göre ilçe sınırlarında yükseltinin en az olduğu yer, deniz seviyesinin 10 metre altında, en fazla ise denizden 1375 metre yukarıda ölçülür. Sahanın en yüksek noktaları Naldöken Dağı, Ercova Tepesi, Bayraktepe ve Binektaşı'dır (Deniz, 2022: 57). Dağlık alanlardaki ulaşım sorunları, yerleşme ve ekonomik faaliyetleri kıyıya yakın, alçak kesimlerle sınırlamaktadır. Bu sebeple Başiskele'de yapılaşma daha çok kıyıya yakın alçak kesimlerde toplanmıştır. Güneydeki yüksek kesimlere yaklaştıkça yükseltinin artması ve kıyıdan uzaklaşılması gibi sebeplerle seyrek ve küçük yerleşmeler ortaya çıkar. Ayrıca Kirazdere, Kazandere ve Serindere'nin beslediği Yuvacık Barajı'nın varlığı da yerleşmeyi kısıtlamaktadır. Su toplama havzası olması sebebiyle baraj gölü ve çevresi özel hükümlerle korunmaktadır. Su toplama havzası olarak baraj etrafının korunması bölgede insan müdahalesini kısıtlar. Kıyıya yakın kesimlerde yer şekilleri sebebiyle ulaşımın kolaylığı ve liman varlığı ekonomik faaliyetler ve buna bağlı olarak nüfusun alçak kesimlerde yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Güneydeki dağlık alanlar ise yapılaşmanın çok daha az ve seyrek olduğu, yeşil alanlar, vadiler, yaylalar ve rekreasyon alanları ile turizm için bir potansiyel oluşturmaktadır. İlçenin güneyindeki dağlar geçmiş yıllarda hayvan otlatma alanları olarak kullanılmış olup günümüzde turizm faaliyetleriyle ilçe ekonomisine katkıda bulunacaktır. Turizmde kaynaklar çeşitlendikçe, genellikle gelir de artmakta; bu etki bazen doğrudan finansal kazanç, bazen de dolaylı tanıtım yoluyla kendini göstermektedir (Baytar ve Doğan, 2019: 194).

Harita 1. Başiskele Yükselti Haritası

3. BAŞİSKELE'DEKİ EKONOMİK FAALİYETLER

Tablo 1'de kullanılan veriler Kocaeli Ticaret Odası'ndan temin edilmiştir. Tablo 1 ile ilçedeki ekonomik faaliyetlerin ne kadarının doğaya dayalı üretime ne kadarının ise sanayi sektörüne ait olduğunu analiz etmek ve tarımın kırsal turizme sağladığı imkanlar çerçevesinde bu faaliyetlerin durumunu değerlendirmek amaçlanmaktadır. Özellikle dağlık alan ve kıyı arasındaki iç kesimlerde, baraj yakınlarında yükseltisi fazla olmayan, tarımla uğraşan yerleşmeler, kırsal turizm potansiyeli oluşturarak bölge ekonomisine katkı sağlayabilir.

Tablo 1. Başiskele'deki Ekonomik Faaliyetler

Ekonomik Sektörler	Firma Sayısı
Konut inşaatı	295
Makine	282
Fırın, pastane ve marketler	200
Nakliye ve seyahat acenteliği	167
Motorlu taşıtlar ve otomotiv yedek parça	153
Metal	152
Tarım ve hayvancılık	142
Bilişim ve büro malzemeleri	140
Plastik ve kimya	135
İnşaat malzemeleri ve tesisat işleri	131
Sağlık	124
Mimarlık, mühendislik	110
Bayındırlık ve madencilik	99
İnşaatı tamamlayıcı faaliyetler ve yapı kooperatifleri	88
Mobilya ağaç işleri ve ormancılık	86
Tekstil ve giyim	86
Dayanıklı tüketim malzemeleri	83
Akaryakıt	80
Telekomünikasyon, reklam ve güvenlik hizmetleri	76
Danışmanlık hizmetleri	71
Kafe, pişmaniye ve hazır yemek	58
Konaklama ve restoranlar	53
Özel eğitim kurumları	36
Sigortacılar	18
Banka ve kuyumcular	12
TOPLAM	2877

Kaynak: Kocaeli Ticaret Odası.

Tablo 1'e göre Başiskele'de ticaret odalarına kayıtlı toplam 2877 firma bulunmaktadır. Bu sayının %10,2'sini konut inşaatı firmaları oluşturmaktadır. Makine üreten firmaların toplam sayıya oranı %9,8'dir. Öne çıkan diğer faaliyetlerin toplam firma sayısına oranı %6,9'la fırın, pastane ve marketler, %5,8'le nakliye ve seyahat acenteliği, %5,3'le motorlu taşıt ve otomotiv yedek parçaları, %5,3'le metal sektörü %4,9'la tarım hayvancılıktır. Tablo 1 incelendiğinde ilçede öne çıkan ekonomik faaliyetin sanayi olduğu görülmektedir. Sanayi bölge kalkınmasında kritik bir rol oynamaktadır. Sanayi sahanın kuzeyinde, üretim ve işleme faaliyetleri ile ekonomik büyümeye katkı sağlarken, güneydeki doğal ve kültürel kaynakların turizme yönelik değerlendirilmesi yerel ekonominin canlanmasına ve istihdamın artmasına imkân sağlayacaktır. Ayrıca turizm geliştikçe yol yapımı, konaklama ve kamp tesisi, yiyecek içecek ve eğlence tesislerine yönelik ihtiyaçlar turizmin inşaat ve sanayi sektörlerine etkisini arttırır (Akova, 2012: 88).

Tablo 1'de nakliye ve seyahat acenteliği firmaları birlikte verilmiştir. Nakliye hizmetleri hem ticari hem turistik taşımacılıkta önemli yer tutmaktadır ancak turizmle bağlantısı genellikle sınırlıdır. Seyahat acenteleri tatil paketleri, rezervasyonlar ve uygun bilet fırsatlarıyla turizm sektörüne dahildir. Başiskele'de dağlık alanlardaki kırsal yaşam turizme çeşitlilik katacak

unsurlara sahiptir. Bölgedeki kırsal yerleşmelerde, yaşam koşulları geliştirirken doğal kaynakların korunması ve yerel kültürel mirasın yaşatılması hem bölge hem de turizm için olumlu sonuçlar verecektir. Kırsal yaşam, doğa ve turizm üzerinde olumlu etkilere sahiptir. Kırsal alanlar da mobilya ve ormancılık gibi faaliyetlerin doğayı koruyarak uygulanması turizmle entegrasyon için gerekmektedir. Ham maddesini doğadan alan bir sektör olan mobilya ağaç işleriyle uğraşan firmaların toplam sayıya oranı %2,9'dur. İlçedeki konaklama ve restoranların toplam firma sayısına oranı %2, kafe ve hazır yemek işletmelerinin ise %1,8'dir.

4. BAŞİSKELE'DE TARIM, HAYVANCILIK VE KIRSAL TURİZM OLANAKLARI

Yüksek kesimlerdeki kalkınma, belirtildiği gibi su toplanma havzasının varlığı ve yükselti ve engebenin armasıyla oluşan olumsuz koşullar sebebiyle sınırlı kalmıştır. Dağlardaki kırsal yerleşmelerin geçim kaynağı büyük oranda toprağa dayalıdır. Bitkisel ve hayvansal üretimin gerçekleştirildiği bu alanlar, bölgedeki turizm potansiyeli ile değerlendirildiğinde karşılıklı fayda sağlayabilecek bir etkileşim ortaya koymaktadır. Bölgedeki hayvancılık faaliyetlerinden elde edilen ürünler hediyelik eşya satışlarında kullanılabileceği gibi doğa turları kapsamında keçi ve koyun sürülerini izlemek gibi deneyimler turistlere çekici gelebilir. Hayvan yetiştiriciliğinin yapıldığı küçük çiftliklerde turistler için turlar düzenlenebilir veya bu faaliyetlerin nasıl yapıldığına ilişkin eğitsel geziler organize edilebilir. Ziyaretçiler, yerel çiftliklerdeki üretim süreçlerini görmek isteyebilir veya istikametleri üzerindeki iki durak arasında mola vererek çevreyi incelebilirler. Bu tür agroturizm faaliyetlerinin insanlara cazip gelmesinin yanında elde edilen ürünlerin tanıtılıp satılması için gerekli ortam oluşturulmuş olur. Hayvansal ve bitkisel üretim, yerel mutfağı destekleyerek turistik tesislerin hizmet kalitesine ve çeşitliliğine katkıda bulunmaktadır. Örnek olarak arıcılıktan elde edilen doğal bal, propolis, arı sütü gibi ürünler faydalı ve değerlidir. Özellikle bal, bölgeye özgü yemekler ve tatlılarda kullanılarak bölgenin yerel mutfağını destekler ve tanıtılmasına katkıda bulunabilir. Ayrıca arıcılık doğaya zarar vermeyen bir faaliyet olduğu için avantajlıdır ve turizmin yapıldığı sahalarda tamamlayıcı bir iş olarak yapılabilir. Dağlık alanlarda hayvancılık genellikle doğal ve çevre dostu yöntemlerle yapılmalıdır.

Kırsal alanların tarımsal ve hayvansal üretim faaliyetleri, çevredeki doğal güzellikler ve kültürel mirasla birleştiğinde, sürdürülebilir turizm için önemli fırsatlar sunabilir. Ayrıca dağlardaki kırsal hayat tarzı turistleri bölgeye çeken bir unsur olarak var olan turizm potansiyeline çeşitlilik katacaktır.

Genel itibariyle hayvancılık faaliyetleri, özellikle yoğun yapıldığında, çevre üzerinde baskı yaratabilir. Meraların aşırı kullanımı gibi etkiler turistler için olumsuz bir algı yaratabilir. Ancak bölgede hayvan yemine yönelik bitkisel üretim öne çıkmaktadır. Başiskele'nin güneyindeki yüksek kesimlerdeki yerleşmelerde kısal turizm ve hayvancılık faaliyetlerinin birlikte gelişmesine imkân sağlayacak potansiyel bulunmaktadır. Küçük çiftlikler ve dar tarım alanları yerleşme ekonomisinin temelini oluştururken, sahaya gelen ziyaretçiler, eko-turizm ve agroturizm açısından gelişime katkı sağlayabilir. Kırsal alanlarda ziyaretçiler, büyük ölçekli ticari çiftliklerden ziyade, doğa ile iç içe, yerel halkla etkileşim kurabilecekleri samimi ve sürdürülebilir deneyimler arama eğilimindedirler. Ayrıca işletmenin küçük olması, çevreye daha duyarlı turistlerin bölgeyi ziyaret etme potansiyelini arttırmaktadır. Sahadaki hayvancılık faaliyetleri, yerel ürünlerin tanıtımı, doğayla iç içe deneyimler ve gastronomi turizmi gibi alanlarda turizme entegre edilebilir. Kırsal alanlardaki ekonomik faaliyetlerin yanında yapılabilecek olan çiftlik ve köy gezileri, tarladan alışveriş imkânları, yerel ürünler sunan restoran ziyaretleri ile bilgilendirme ve eğitim gezileri gibi gastronomi kaynakları, sahada

turizmin gelişimine önemli katkılar sağlayabilir (Gülenç Birsen ve Dinç, 2018: 126). Araştırma sahasında, turistlerin ilgisini çekebilecek başlıca yöresel yemekler Karadenizli göçmenlerin çoğunluğuna bağlı olarak Karadeniz mutfağındandır. Bu yemeklerden H'upi Çorbası, kabak sütlisi, koliva, pepeçura ve lahana çorbası gibi geleneksel yemekler, bölgenin kültürel mirasını yansıtarak ziyaretçilere Karadeniz yöresinden tatlar sunmaktadır. Özellikle çilbur, tomari turşusu ve feli gibi nispeten daha az bilinen tarifler, yerel mutfağa meraklı turistler için cazip bir deneyim oluşturabilir. Bu yemeklerin tanıtımı, bölgedeki turizmi destekleyen bir başka unsuru oluşturmaktadır.

Kırsal turizmin özü kalabalık şehirlerden ve popüler turistik bölgelerden uzakta, sessiz ve huzurlu yerlere kaçış sağlamaktır. Dağlara yakınlık, deniz, orman ve baraj varlığı küçük yerleşmeleri, kırsal turizm için ilgi çekici hale getirmektedir. Başiskele'nin güneyindeki yüksek kesimlerde bulunan Servetiye, Servetiyekarşı, Kazandere, Aksığın, Tepecik, Serindere, Camidüzü gibi yerleşmeler de eşsiz manzarası ve kırsal hayatın görülmeye değer olduğu yerlerdendir. Belirtilen yerleşmelerde her mevsim farklı manzaralar görülmektedir.

Fotoğraf 1. Camidüzü Mahallesi

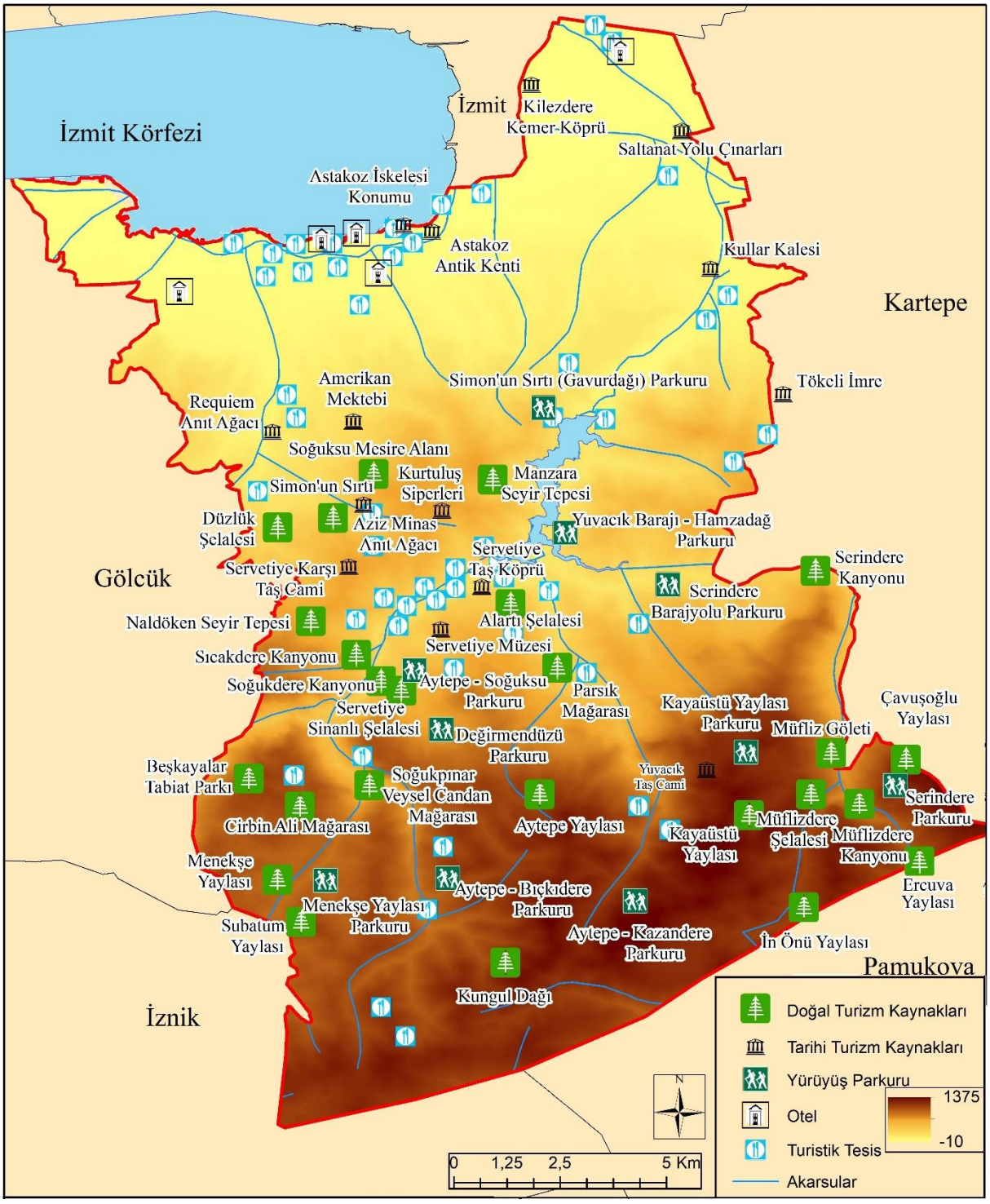
Fotoğraf 2. Camidüzü'nden Dağ Manzarası (üstte), Yuvacık Barajı Etrafındaki Yollar (altta)

5. BAŞİSKELE'NİN DOĞAL VE TARİHİ TURİZM KAYNAKLARI

İzmit Körfezi'nin doğusundaki diğer alanlarda görüldüğü gibi Başiskele'nin kuzeyinde sanayi faaliyetleri yoğunlaşmaktadır. Başiskele'de kıyı şeridi bulunmasına rağmen Marmara Denizi'nin ticari gemi yoğunluğundan dolayı, yaz turizmine uygun değildir. Başiskele kıyıları, yaz turizmi açısından gerekli altyapı veya olanaklara sahip olmasa dahi körfez, ziyaretçilere sade ve hoş bir gezi deneyimi sunmaktır. Başiskele'de çevredeki yoğun çalışma hayatından bunalan insanların rekreasyon ihtiyaçlarına cevap verebilecek turizm potansiyeli mevcuttur. Başiskele'de ekonomik faaliyetler genellikle kuzeyde kıyı çevresinde toplanmışken dağlık alanlar bu yorucu tempoyu deşarj etmek için kullanılabilir.

Harita 2. Başiskele'nin Doğal ve Tarihi Turizm Kaynakları

Kaynak: Başiskele Turizm Haritası'ndan (www.başiskelegezi.com) faydalanılarak yeniden hazırlanmıştır

Harita 2'de Başiskele'deki tarihi ve doğal turizm kaynakları, yürüyüş parkurları, oteller ve turistik tesisler görülmektedir. Başiskele'de ilk yerleşmenin detayları hakkında farklı görüşler olsa da hepsinin ortak noktası Yunan kültürüyle başlamasıdır. Antik Astakos adıyla kurulan kentin varlığı ve gelişmesinin sebebi liman şehri olmasıdır. Uzun süre bağımsız bir devlet olan Astakos geçmişten günümüze sırasıyla Pers, Bithinya, Roma ve Osmanlı devletlerinin egemenliğine girmiştir. İlçede beş arkeolojik sit alanı bulunmaktadır. Körfez kıyısı ve

çevresindeki kafe ve restoranlar, ulaşım kolaylığı ve merkezi lokasyonu sebebiyle şehirsel alandaki rekreasyon ihtiyacını gidermek için vatandaşlar ve ziyaretçiler tarafından tercih edilen ilk durak olmaktadır.

Fotoğraf 3. Başiskele Kıyıları

Başiskele, 2008 yılında sahada öne çıkan Bahçecik, Yeniköy, Karşıyaka (Döngel Mahallesi), Yuvacık ve Kullar beldeleri ve çevre köyler birleştirilerek ilçe statüsü almıştır. Sahadaki tarihi kaynakların pek çoğu bu alanlarda kalmaktadır. Önce Doğu Roma İmparatorluğu sonra Osmanlı yönetimine geçen sahanın batısındaki Bahçecik'e (Kılıçarslan Mahallesi) 1591'de Ermeniler yerleştirilmiştir (Deniz, 2020: 97). Bahçecik'te (eski adıyla Bardızag) yaşamış Ermeni kız çocukları için 1873'te Amerikan misyonerler tarafından yaptırılan (Bitinya Koleji) Bardızag Amerikan Koleji'ni görmek halen mümkündür. Okulun günümüzde görülen kısmından çok daha büyük olup zamanla tahribe uğradığı ancak özel mülk olması sebebiyle resmi çalışmaların yapılamadığı bildirmektedir. Okulun geçmişte yetiştirdiği bazı öğrenciler eğitimine İstanbul'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de devam etmiştir (Demir, Mergen, Birtan ve Ersoy, 2019: 84). Ayrıca Bahçecik'teki Requiem Anıt Ağacı, Soğuksu Mesire Alanı'ndaki Aziz Minas Anıt Ağacı, Simon (Silmen'in) Sırtı yürüyüş parkurları isimlerini bölgede yaşamış Ermenilerden almıştır. Aziz Minas ağacının bir bölümü zaman içinde tahrip olmuştur. Belirtilen ağaçlara anıt özelliğini veren özellikler dış güzelliklerinin yanında birçok kuşak boyunca yaşamaları ve bu ağaçlara atfedilen kültürel ayrıcalıktır (Doğaner, 2019 :83). Bölgedeki anıt ağaçlar da Bitinya Koleji gibi önceki yıllarda sahada yaşayan Ermeni toplumunun izlerini taşımaktadır. Requiem, Aziz Minas ve Saltanat Çınarları gibi anıt ağaçlar daha çok kültürel önem taşıdıklarından Harita 2'de tarihi turizm kaynakları olarak sınıflandırılmıştır.

Bölgede Osmanlı'dan kalma yapılar arasında Kilezdere Köprüsü, Servetiye Taş Köprü, Servetiye Karşı Taş Cami ve Tepecik Taş Cami öne çıkmaktadır. Ayrıca 1920'lerde kapatılan Çuha Fabrika-i Humayun yolundaki Saltanat Yolu Çınarları'da 2009'da koruma altına alınmıştır. Başiskele'de Kurtuluş Savaşı'nın etkilerine rastlamak da mümkündür.

Fotoğraf 4. Amerikan Mektebi (solda), Kurtuluş Siperleri (sağda)

Kaynak: Kurtuluş Siperleri görseli https://basiskelegezi.com/kurtulus-siperleri/ adresinden temin edilmiştir.

Servetiye Müzesi, Kurtuluş Savaşı sırasında gerçekleşen yöredeki savaş, olaylar ve şahıslar hakkında bilgi verir. Bahçecik'teki Kurtuluş Siperleri doğrudan İngiliz/Yunan kuvvetlerine karşı çatışmaların yaşandığı yıllardan kalmıştır. Bahçecik Merkez Cami'de savaş sırasında hasar görmüş tarihi mermer çeşme bulunmaktadır. Kurtuluş Savaşı'nın Servetiye Cephesi aynı isimli köydeki Kuvayı Milliye tarafından Yunan kuvvetlerine karşı yaklaşık on beş ay savunulmuştur (Mehdiyev, 2019: 64). İlçenin güneybatısında yer alan Servetiye, Kurtuluş Savaşı'nın izlerini taşıyan, yöreye ve döneme ait şehit ve gazilere dair bilgi sunan müzesiyle öne çıkmaktadır. Kullar Kalesi'nin bulunduğu alan Tökeli İmre Anıtı'na da yakındır. Macaristan'da Késmárk Kontu Imre Thököly (Késmárki gróf) olarak bilinen Tökeli İmre, Osmanlılar'a bağlı Orta Macar kralı ve Erdel prensidir (Papp, 2012 :277). Tökeli İmre yaşamının sonraki yıllarında İzmit'e yerleştirilmiştir. Tarihi turizm kaynakları genellikle ilçenin kuzeyinde veya orta kesimlerinde toplanmışken güney bölümü doğa turizmi için çok uygundur.

İlçenin güneyi Yuvacık Barajı'nın varlığı ve bir su toplama havzası olması sebebiyle koruma altındadır ve yerleşime açılmamaktadır. Bu korunma bölge refahı için gerekli olup çevrenin bozulmamış olması turist ziyareti için fırsat oluşturmuştur. Başiskele'de yıllık ortalama rüzgâr hızı 1,1 m/s, sıcaklık ise 15,6 °C'dir. Yılda yaklaşık 195,5 gün bulutlu, 108 gün açık, 60 gün ise bulutlarla kaplıdır. Yılın yaklaşık 135 günü yağışlı geçmektedir. Bu iklim özellikleri, doğa turizmi için oldukça uygundur. İlçenin güneyindeki yüksek kesimlerde yeşil ormanlar, yürüyüş parkurları, yaylalar, vadi ve akarsularıyla rekreasyon alanları, turistler ve doğa sporlarına ilgi duyan insanlar için oldukça ilgi çekicidir.

Fotoğraf 5. Yuvacık Barajı ve Yuvacık Barajı-Hamzadağ Yürüyüş Parkuru

Başiskele'de toplam 20 yürüyüş parkuru bulunmaktadır. Trekking için oldukça uygun olan parkurlardan Parsık 22, Aksığın 19, Karapınar 18, Ercuva Yaylası 16, Menekşe Yaylası 13, Bıçıkdere 12, Aytepe 12, Müflizderesi 12, Soğukdere 11, Kungul Yaylası 11, Soğukpınar 10, Sıcakdere 10, Bahçecik 10, Camidüzü 9, Hamzadağı 9, Değirmendüzü 8, Simon'un Sırtı 8, Kayaüstü Yaylası 7, Soğuksu 5 ve Kazandere 4 kilometre uzunluktadır. Parkurlar ilçenin güneyindeki yüksek kesimlerde yer almaktadır. Sıcakdere ve Soğukdere ilçedeki dört kanyondan ikisidir.

Fotoğraf 6. Serindere, Serindere Yürüyüş Parkuru, Müflizdere Şelalesi

Dağlık alanlar geçmişte hayvancılık için önemliyken günümüzde özellikle yayla kullanımıyla turizmde öne çıkmaktadır. (Akova, 2000 s: 73). Dağlardaki yeşil alanlar, insanların dinlenme ihtiyaçlarını karşılarken kampçılık, trekking (birkaç günlük doğa yürüyüşü), hiking (günlük doğa yürüyüşü) gibi dağ sporları da giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Dağlık alanlarda yapılabilecek etkinlikler macera, heyecan ve değişiklik arayanlara çeşitli rekreasyonel faaliyetler ve yeni sporlar için fırsatlar oluşturmaktadır (Doğaner, 2001: 177). Koruyarak kullanıldığında hem hayvancılık hem de turistik turlara imkân veren yaylalar Başsikele'nin güneyinde toplanmıştır. Menekşe Yaylası, Aytepe-Kazandere ve Aytepe-Bıçkıtepe parkurları istikametleri doğrudan bu yaylalardan geçmektedir.

Başiskele'nin en bilinen ve en dikkat çeken kanyonu olan Serindere, ekoturizm açısından önemlidir. İlçedeki kanyonların gezilmesi için genellikle uzman bir rehber önerilirken Serindere Kanyonu için profesyonel dağcılık eğitimi bilinmesi gerektiği belirtilmekte veya rehberler eşliğinde ilerlenmesi önerilmektedir (Başiskele Turizm Haritası). Serindere'nin geçtiği güzergahta piknik ve kamp alanı, yürüyüş parkuru, alabalık çiftliği, Müflizdere Şelalesi ve

Müflizdere Kanyonu da bulunmaktadır. Kanyon boyunca akarsu seviyesi yer yer yükselmektedir. İlçedeki kanyonlarda görülebilecek şelalelerin dışında Servetiye Sinanlı Şelalesi ve Kılıçarslan Mahallesi'ndeki Düzlük Şelalesi de ilgi görmektedir.

Beşkayalar Tabiat Parkı ilçenin en dikkat çekici ve birinci derecede doğal sit alanıdır. Doğal yaşamın zenginliğiyle öne çıkan bu parkın yüksekliği sebebiyle oluşturduğu manzara da ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir. Beşkayalar Tabiat Parkı'nda üç meteor çukuru ve anıt ağaçların varlığı belirtilmektedir (Başiskele Turizm Haritası). Menekşe Yaylası'nda, Beşkayalar Tabiat Parkı'nın manzarasını sunan cam teras, ziyaretçilerin doğanın güzelliklerini en iyi şekilde deneyimleyebilmeleri amacıyla yakında hizmete açılacaktır. Naldöken Seyir Tepesi, Soğukpınar Veysel Candan Mağarası, Cirbin Ali Mağarası ve Parsık Mağarası ilgi çeken diğer yerler arasındadır. Ayrıca bölgedeki bir diğer mağara, İn Önü Yaylası'nda bulunmakta ve sahaya adını vermektedir. Bu mağaralarda ziyaretçilerin ilgisini çekebilecek damlataşları ve sarkıtlar bulunmaktadır. Mağaraların bulunduğu sahalarda arazinin jeolojik yaşı, Cirbin Ali ve Soğukpınar'da üst paleozoyik-triyas, Parsık Mağarası'nda Eosen dönemlerine denk gelmektedir. İn Önü Yaylası'nda da arazinin güney batısı üst kretase dönemine aittir.

Sosyal etkinliklerin çeşitlenmesi, ulaşım ve konaklama olanaklarının artmasıyla turizmde de farklılıklar gözlenmeye başlamıştır (Sertkaya Doğan, 2012: 93). Meditasyon, son yıllarda öne çıkan bir turizm aktivitesi olmaktadır. Bazı araştırmacılara göre yoga, turizmin bir alt dalıyken bazı çalışmalara göre, sağlık turizminin alt dallarındandır (Kandemir Altunel, Özer ve Akova, 2020: 156). Bölgenin güneydeki yüksek kesimlerinde bu ihtiyacı karşılayacak bir tesis de mevcuttur. Bölgede insan bedeni ve ruhuna iyi gelen aktivitelerden başta nefes çalışmaları, yoga, meditasyon, inziva, sanat ve edebiyat çalışmaları yapılmaktadır. Bölge tercihinde özellikle yapılaşmanın az olması ve İstanbul'a yakınlığı etkili olmuştur. Ayrıca meditasyon için gelen ziyaretçilerin bölgedeki doğa yürüyüşleri ve mağaralara karşı ilgili oldukları belirtilmektedir. Saha meditasyon için her mevsim tercih edilirken özellikle ilkbaharda ziyaretçi sayısının arttığı belirtilmektedir. Bölgede bu tür tesislerin sayısının artması veya mevcut tesislerde bu faaliyetlere özel izole alanlar oluşturulması, turist profilinde çeşitlilik ve ziyaretçi sayısında artış sağlayabilir.

Araştırma sahasının Gölcük Belediyesi Ilıca Tesisleri'ne yakınlığı bölgedeki turizm çeşitliliğine katkı sağlayan bir diğer faktördür. Kaplıcalar rekreasyon dışında romatizma, böbrek ve bağırsak hastalıkları, ruh sağlığı gibi rahatsızlıklar karşısında doktorlar tarafından da önerilmektedir ve bu sebeple termal turizm oluştururlar. Ayrıca bölge kış turizmi açısından aktif olan Kartepe'ye de yakındır. Turizmde çeşitliliğin artması turizmin ekonomideki etkisini arttıran faktörlerden biridir. Kırsal alanlarda ekonomik kaynaklar arttıkça konaklama ve yeme-içme olanakları gelişir ve bölgenin tanınırlığı artar (Balcı Akova ve Tapan, 2023: 25).

6. ERİŞİM, KONAKLAMA VE HİZMET

Turizm sektörünün gelişimi için erişim ve konaklama, turizm kaynakları kadar önemlidir. Bunların yeterliliği ve organizasyon turizmin temellerini oluşturmaktadır (Özgüç, 2015:44). Başiskele ilçesi İstanbul-Avrupa demiryolu üzerinde bulunmaktadır. D-100 Karayolu ve Gölcük-Yalova Karayolu güzergâhta olan Başiskele'de denizyolu potansiyeli bulunmaktadır. Güneydeki dağlık alanlarda özellikle yaylalara giden yollar genellikle kırma taşlardan (mucur) oluşmaktadır. Yayla yollarına yapılacak yeni bir düzenleme ve yol boyunca yerleştirilecek tabelalar bölgeye daha fazla ziyaret edilmesine olanak tanıyacaktır. Bu düzenlemelerle birlikte yoğun kullanım sonucu oluşabilecek kirlilik ve bozulmalara karşı koruma politikaları göz ardı edilmemelidir.

Tablo 2. Başiskele'deki Bakanlık İşletme Belgeli Oteller

Otel Adı	Sınıf	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
Welborn Luxury Hotel	5	142	284
The Ness Termal&Spaconventıon Centre	5	164	328
Tryp By Wyndham İzmit	5	150	300
Hampton By Hilton	4	207	414

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı

Turistler için konaklama ve konfor alanı da çekici bir unsur olmaktadır. Kocaeli'ndeki 5 yıldızlı otellerin yarısının Başiskele'de olduğu bilinmektedir. İlçedeki oteller, daha çok kuzeydeki alçak kesimlerde yer almaktadır. Başiskele'nin kuzeyinde kıyı kenarındaki yerleşmeler de büyükşehirlere kıyasla daha sakin ve huzurlu bir atmosfere sahiptir. Ayrıca turistik tesislerin ilçede en yoğun olduğu yerlerden biri de kıyı kenarlarıdır.

Tablo 3. Belediye Belgeli Konaklama Tesislerine Geliş ve Geceleme

	Tesise geliş sayısı			Geceleme			Doluluk Oranı (%)		
	Yabancı	Yerli	**Toplam**	Yabancı	Yerli	**Toplam**	Yabancı	Yerli	**Toplam**
Başiskele	1.542	6.579	8.121	3.169	10.468	13.637	4,87	16,08	20,95
Kocaeli	19.437	146.743	166.180	65.565	302.205	367.770	7,70	35,49	43,19

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Başiskele'deki konaklama tesisleri kıyı kesimlerle sınırlı değildir. Güneydeki dağlık alanlarda da turistlerin konaklayabileceği dağ evleri ve ilçenin diğer kesimlerinde benzer tesisler bulunmaktadır. Tablo 3'te Başiskele'deki konaklama tesislerdeki doluluk oranları ve turist girişleri gösterilmektedir. Tablo 3'e göre Başiskele'deki konaklama tesislerine giriş sayısı Kocaeli geneli içinde %4,88'dir. Bu rakam yabancı turistlerde %7,93, yerli turistlerde %4,48'dir. Konaklama tesislerinin doluluk oranı ise Başiskele'de %20,98 ve Kocaeli genelinde %43,19'dur. Kocaeli ile kıyaslandığında Başiskele'de doluluk oranları iyi durumdadır ancak arttırılmalıdır. Konaklama dışında ilçede turistlerin spor, dinlenme ve eğlence gibi kitle ihtiyaçlarına yönelik pek çok tesis bulunmaktadır. Kitle turizmi kapsamında yapılan en büyük hatalardan biri, çevreyle uyumlu olmayan, doğaya zarar veren ve geri dönüşü olmayan tahribatlara yol açan konaklama tesislerinin inşasıdır (Zayım, Bayartan ve Kahraman, 2022 :217). Bu bağlamda konaklama tesisleri yapımında çevreye dikkat edilmesi en önemli husustur. Turistik tesislerin yoğunlaştığı bir başka yer Servetiyekarşı ve Servetiyecami yerleşmelerinin arasındaki vadidir. Kirazdere etrafındaki kafe, restoranlar, piknik ve kamp alanları turistlerin rekreasyon ihtiyaçlarını giderdikleri ve bölge ekonomisine katkıda bulundukları yerlerdir.

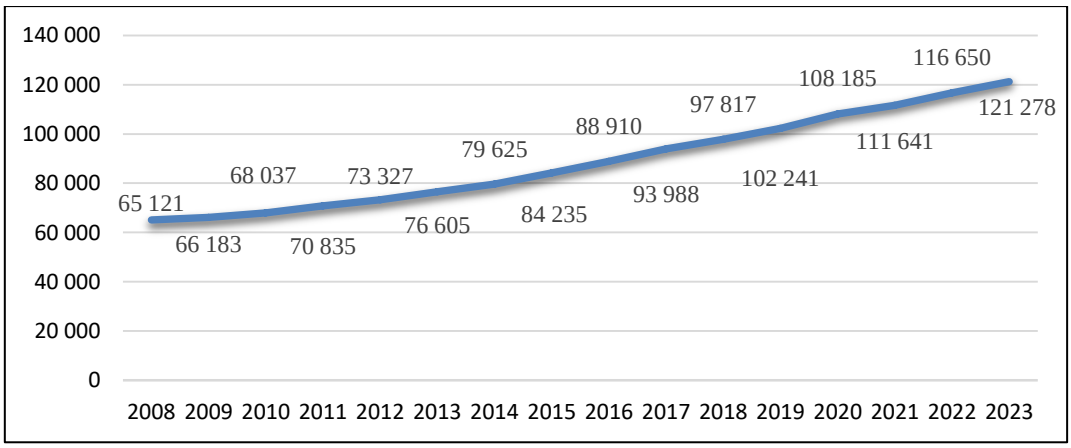
Fotoğraf 7. Kirazdere Çevresindeki Piknik Alanı

7. BAŞİSKELE'DE KENTLEŞME VE TURİZM

Turizme etki eden faktörlerden birisi olan kentleşme, kent nüfusunun veya kent sayısının artması olarak tanımlanmaktadır. Turizm ve kentleşme arasında bir denge olması gerekmektedir. Kırsal ve doğa temelli turizm, bu alanlarda gelir düzeyini yükseltmek için yatırım yapılan alternatif faaliyetlerden biridir. Kentlerin büyüyerek bu alanlara yaklaşması veya bu alanlardaki yerleşmelerin genişlemesi gelecekte plansız kentleşme sorununa yol açabilmektedir (Baykal, 2021:17). Turizm faaliyetleri yürütülürken doğal çevrenin korunması gerekmektedir (Doğan, 2012:21).

Şekil 1. Başiskele Nüfus Artışı

Kaynak: TÜİK

Şekil 1'de Başiskele'deki son 16 yılın nüfus miktarı görülmektedir. Başiskele'de nüfus, 2008'den 2023'e gelindiğinde %86,2 artmıştır. Toplam yüzölçümü 209 km² olan Başiskele'de 2023 yılında kilometrekare başına yaklaşık 580 kişi düşmektedir. İlçenin su toplama havzasında bulunması sebebiyle korunması, ilçede nüfusun çok artmamasına sebep olmuştur. Bu durum ilçenin doğal turizm kaynaklarını olumlu etkilemektedir. Bölgede yapılacak turizm faaliyetleri ve yatırımlarda bu korumanın sürdürülmesi için özenle planlamalar yapılmalıdır.

Tablo 4. Başiskele'deki Konut Sayıları

Mahalle	2011	2014	2017	2020	2023	Değişim Oranı	İlçedeki Payı
Yeşilyurt	1994	2667	2958	5284	7119	257%	11,91%
Fatih	1577	2105	2389	4843	7066	348%	11,82%
Barbaros	1562	2319	3171	5396	6226	299%	10,42%
Paşadağ	1087	1304	1480	2770	3175	192%	5,31%
Serdar	1771	2020	2185	2591	3094	75%	5,18%
Yeniköy merkez	1404	1612	1847	2546	2960	111%	4,95%
Seymen	1037	1271	1385	1807	2092	102%	3,50%
Mahmutpaşa	523	624	1640	1843	1967	276%	3,29%
Döngel	497	673	828	1484	1851	272%	3,10%
Damlar	524	672	758	1363	1822	248%	3,05%
Atakent	1124	1252	1319	1600	1741	55%	2,91%
Kılıçarslan	972	1094	1197	1433	1709	76%	2,86%
Körfez	858	962	1020	1490	1694	97%	2,83%
Aydınkent	909	921	974	1280	1580	74%	2,64%
Yaylacık	779	842	910	1170	1502	93%	2,51%
Altınkent	875	880	894	1244	1444	65%	2,42%
Şehitekrem	731	767	816	1120	1319	80%	2,21%
Vezirçiftliği	1040	1101	1128	1223	1272	22%	2,13%
Yeşilkent	1082	1112	1121	1179	1214	12%	2,03%
Yuvacık yakacık	507	588	597	726	892	76%	1,49%
Kullar yakacık	481	588	576	733	873	81%	1,46%
Karadenizliler	751	832	790	794	742	-1%	1,24%
Sahil	365	405	501	642	709	94%	1,19%
Mehmetağa	528	546	556	625	699	32%	1,17%
Havuzlubahçe	537	544	546	555	569	6%	0,95%
Sepetlipınar	506	512	495	502	499	-1%	0,83%
Ovacık	435	484	485	488	469	8%	0,78%
Tepecik	374	234	140	171	156	-58%	0,26%
Karşıyaka	148	150	149	148	148	0%	0,25%
Doğantepe	0	776	726	846	921	19%	2%
Servetiye karşı	0	366	338	550	610	67%	1%
Kullar tepecik	0	397	402	454	502	26%	1%
Servetiye cami	0	534	458	534	478	-10%	1%
Aksığın	0	197	177	210	206	5%	0%
Kazandere	0	133	139	167	178	34%	0%
Camidüzü	0	126	99	144	162	29%	0%

Serindere	0	133	87	117	117	-12%	0%
Toplam	**24978**	**31743**	**35281**	**50072**	**59777**	**139%**	**100%**

Kaynak: TÜİK

Tablo 4'te Başiskele'deki konut sayıları, ilk ve son veri arasındaki değişim ve ilçe içindeki yüzdelik dilimleri mahalle düzeyinde gösterilmiştir. Konut yapılaşması güneydeki yüksek bölgelerden alçak şehirsel alanlarda artmıştır. Tablo 4'teki Kullar Tepecik Mahallesi ve güneydeki dağlık alanlarda bulunan Doğantepe, Servetiyekarşı, Servetiyecami, Aksığın, Kazandere, Serindere ve Camidüzü yerleşmelerine dair ilk veri 2014 yılında kayda geçmiştir. Koruma alanı olduğundan dolayı ilçenin güneyi için herhangi bir imar planı bulunmamaktadır. Belirtilen yerleşmelerdeki mevcut yapı varlığı turizm açısından sorun teşkil etmemektedir. Bu alanlarda kırsal turizm potansiyeli bulunmaktadır. Kırsal turizmde ziyaretçiler yerel halk ve doğal çevreyle iletişime öncelik verirler. Kırsal alanları ziyaret eden turistler yüksek standartlı konforlu yapılar aramazlar. Geceleri konukevleri veya pansiyonlarda kalmak, gündüzleri kırsal yerleşimlerdeki aktiviteleri öğrenmek veya katılmak istemektedirler.

8. SONUÇ

Başiskele ilçesinde nüfus ve ekonomik faaliyetlerin çoğu kuzeydeki alçak kesimlerde toplanmıştır. Güneyde ise Yuvacık Barajı'nın korunması ve dağlık alanların bulunması bu bölgedeki ekonomik faaliyetleri kısıtlamaktadır. Ancak kırsal hayat ve doğal kaynakların varlığı bölgeyi turizme elverişli hale getirmektedir. Turizm bölge için alternatif bir ekonomik faaliyet olup gelir düzeyini arttırabilir. Bölgedeki turizm kaynaklarının tanıtılması da gerekmektedir. Ayrıca dağlık alanlarda iletişim sorun olabilmektedir. Bu sebeple gerekli bölgelere baz istasyonları kurulabilir. Baz istasyonu sayısının artması işletim ve bakım sırasında ışık ve gürültü kirliliğine yol açabilmektedir ancak dikkatli planlama ve modern teknoloji kullanımı bunu en aza indirebilir. Ayrıca dağlık alanlarda ve yakınlarında baz istasyonu, otel, konut gibi yapılarda her zaman doğal çevreye uyum sağlayacak tasarımlar tercih edilmelidir. Bu durumun sürdürülebilir olması için doğal güzelliklerin korunması gerekmektedir. İlçe çevresine göre turistlerin yoğun şehir hayatından kaçtığı, dinlenme, eğlence ve doğayla temas aradıkları bir merkez olma potansiyeline sahiptir. Güneyde koruma altındaki su toplama havzası ve çevresi, turizmle bölge ekonomisine kazandırılmalıdır. Doğal hayatı koruyarak yapılan turizm faaliyetlerinde atık yönetimi ihmal edilmemelidir. Doğal hayatı bozmadan turizmin sürdürülebilirliği için doğru strateji ve teknolojiyle çeşitli turizm potansiyelinden faydalanmak, çevreyi korumak ve iletişimi geliştirmek arasında denge kurulabilir. Bu sebeple doğal görünümü olumsuz etkileyebilecek peyzaj değişiminden kaçınılmalıdır.

Fotoğraf 8. Döngel Mahallesi (solda), Yuvacık Yakacık Mahallesi Zümrüdüanka Konutları (sağda)

KAYNAKÇA

Akova, İ. (2000). Alternatif Turizm Olanaklarımız. *Coğrafya Dergisi* (8), 71-84.

Akova, İ. (2012). Türkiye'de Turizm Sektörünün Olanakları ve Ekonomik Fonksiyonları. *Coğrafya Dergisi* (6), 59-92.

Balcı Akova, S., & Tapan, İ. (2023). Malatya'da Nüfusunu Yitiren Kırsal Yerleşmeler ve Korunması İçin Bir Yöntem: Turizm. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 8*(2), 1-26.

Başiskele Belediyesi. Başiskele Belediyesi Strateji Planı (2015-2019). Erişim adresi: https://www.basiskele.bel.tr/upload/tr/dosya/dokumanyonetimi/41/3001201711525 4-2.pdf (Erişim tarihi: 20.10.2024).

Baykal, F. (2021). Dağların Geleceğini Tehdit Eden İki Zıt Olgu: Nüfus ve Kentleşme. S. Birinci, Ç.K. Kaymaz, Y. Kızılkan (Eds.), *Coğrafi Perspektifte Dağlık Alanlar II (sürdürülebilirlik-Yönetim-Örnek Alan İncelemeleri)* içinde (1-26). İstanbul: Kriter Yayınevi.

Baytar, İ., & Doğan, M. (2019). Bahçesaray İlçesinin Turizm Kaynakları ve Cittaslow Potansiyeli. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 177-199.

Demir, M., Mergen M., Birtan D., Ersoy N. (2019). Bahçecik Amerikan Koleji'nden Mezun Dört Ermeni Doktor. *Uluslararası Millî Mücadelede Servetiye Cephesi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü*

Sempozyumu-VI / 08-10 Mart 2019 Özet Kitapçığı içinde (ss. 84). Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi.

Deniz, S. (2020). *Başiskele İlçe Merkezinin Coğrafyası* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Deniz, S. & Kaya, G. (2022). Industrial Activities in Başiskele District. *Journal of World Geography and Development Perspectives (JWGDP), 1*(2), 55-66. https://doi.org/10.58606/jwgdp.1211904

Doğan, M. (2013). Mengen ve Çevresinin Ekoturizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *Coğrafya Dergisi, 1*(22), 14-26.

Doğaner, S. (2001). *Türkiye Turizm Coğrafyası*. 1. Baskı, Çantay Kitabevi.

Doğaner, S. (2019). Flora Turizmi: Orman, Çiçek ve İnsan. S. Üçışık Erbilen, G. Şahin (Eds), *Beşeri ve İktisadi Coğrafya Araştırmaları – Prof. Dr. Nuran Taşlıgil'e Armağan*, içinde (73-104). İstanbul: Eski Babil Yayınları.

Gülenç Birsen, A., & Dinç, A. (2018). Kırsal Turizm Planlaması Kapsamında Gastronomi Turizminin Değerlendirilmesi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 15*(1), 120-132. https://doi.org/10.24010/soid.322421

Habertürk (2021, Haziran 22). Erişim adresi: https://www.haberturk.com/kocaeli-haberleri/88292929-ozel-film-studyosu-degil-asirlari-geride-birakan-bardizak-amerikan-koleji148-yil-once?page=6 (Erişim tarihi: 27.10.2024).

İSAŞ. Erişim adresi: https://www.izmitsu.com.tr/index.asp, (Erişim tarihi: 16.09.2024).

Kandemir Altunel, G., Özer, Y. ve Akova, O. (2020). Turizmde Maneviyat Arayış Aracı Olarak Yoga. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi, 4*(1), 152-163.

Kocaeli Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü. Erişim adresi: https://www.isu.gov.tr/icerik/detay.aspx?Id=458, (Erişim tarihi: 16.09.2024).

Kocaeli Ticaret Odası (2023).

Mehdiyev, G.Ç. (2019). Ermenice Kaynaklarda Milli Mücadele Döneminde İzmit ve Civarında Yaşanan Olaylar. *Uluslararası Millî Mücadelede Servetiye Cephesi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-VI / 08-10 Mart 2019 Özet Kitapçığı* içinde (ss. 62-64). Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi.

Özgüç N. (2015). *Turizm Coğrafyası Özellikler ve Bölgeler*. 9. Baskı, Çantay Kitabevi.

Papp, S. (2012). Tököli, İmre. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 41, s. 277-278). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Sertkaya Doğan, Ö. (2012). Silivri'de Turizmin Gelişmesi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Doğu Coğrafya Dergisi, 16*(25), 89-102.

T.C. Başiskele Kaymakamlığı, Başiskele Turizm Haritası. Erişim adresi: http://www.basiskele.gov.tr/turizm, (Erişim tarihi: 21.10.2024).

T.C. Başiskele Kaymakamlığı, Fabrika-i Humayun. Gel Gez Gör Başiskele Projesi. Erişim adresi: https://basiskelegezi.com/fabrika-i-humayun/ (Erişim tarihi: 21.10.2024).

T.C. Başiskele Kaymakamlığı, Kurtuluş Siperleri. Gel Gez Gör Başiskele Projesi. Erişim adresi: https://basiskelegezi.com/kurtulus-siperleri/ (Erişim tarihi: 21.11.2024).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Erişim adresi: https://korumakurullari.ktb.gov.tr/TR-130690/sit-alanlari.html (Erişim tarihi: 21.10.2024).

T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı. Yatırım ve İşletme Genel Müdürlüğü (2022).

T.C. Millî Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü. Erişim adresi: https://www.harita.gov.tr/il-ve-ilce-yuzolcumleri (Erişim tarihi: 20.10.2024).

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. Kocaeli İli Başiskele İlçesi Termal Otel & Spa Ön Fizibilite Raporu (2020). Erişim adresi:

https://www.yatirimadestek.gov.tr/pdf/assets/upload/fizibiliteler/kocaeli-basiskele-termal-otelspa-on-fizibilite-raporu-2020.pdf (Erişim Tarihi: 20.11.2024).

TÜİK. Türkiye İstatistik Kurumu. Erişim adresi: https://www.tuik.gov.tr/ (Erişim tarihi: 20.10.2024).

Zayım, M., Bayartan, M., & Kahraman, M. (2022). Değişen Turizm Algısında Kamp/Karavan Turizmi: Demre Örneği. *Coğrafya Dergisi* (45), 215-227. https://doi.org/10.26650/JGEOG2022-1192238

*****

Çatışma Beyanı: Bu çalışmada kişisel ve finansal çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzni: Araştırma etik kurul izni dışındadır.

Katkı Oranı Beyanı: Bu makaleye yazarlar eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Uluslararası ANADOLU Sosyal Bilimler Dergisi

International Anatolian Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2619-9475

https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid

Araştırma Makalesi / Research Article *2025, Cilt: 9, Sayı: 1, Sayfalar: 213-229*

DOI: https://doi.org/10.47525/ulasbid.1620130

DUA İBADETİNİN İNSAN YAŞAMINDAKİ ROLÜ VE ETKİSİ

THE ROLE AND EFFECT OF PRAYER WORSHIP IN HUMAN LIFE

Saliha HARUNOĞULLARI[1]

[1] YL Öğrencisi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, saliha_eda@hotmail.com

Geliş Tarihi / Date Applied **14.01.2025**

Kabul Tarihi / Date Accepted **13.03.2025**

ÖZET

Dua, dünya genelinde inanan bireyler tarafından uygulanan en yaygın dini ritüellerden biri olmanın yanı sıra, sosyal ve psikolojik boyutlarıyla da önemli bir olgudur. Bireylerin içinde bulundukları durum ve ihtiyaçlarına bağlı olarak değişkenlik gösteren dua, zengin bir içerik yapısına sahiptir. Semavi dinler (İslam, Hristiyanlık, Yahudilik) başta olmak üzere, Budizm, Hinduizm, Sihizm gibi birçok farklı inanç sisteminde de dua pratiğine rastlanmaktadır. Farklı kültürlerde ve inanç sistemlerinde dua, bireylerin doğaüstü varlıklarla (Allah, Tanrı, melekler, azizler, ruhlar vb.) bağlantı kurma aracı olarak görülmekte ve evrensel bir ibadet biçimi olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışma, duanın bireylerin Yaratıcı ile kurduğu manevi bağı, sosyal ilişkilerine, zihinsel ve ruhsal sağlığına olan etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, betimsel analiz yöntemi ve bilimsel kaynaklardan faydalanılarak, duanın bireysel ve toplumsal düzeydeki işlevleri değerlendirilecektir. Dua, farklı disiplinlerde incelenmiş bir konu olmasına rağmen, bu çalışmada dini, psikolojik ve sosyolojik perspektifler bir araya getirilerek daha bütüncül bir çerçeve sunulacaktır. Bu çalışma, duanın bireylerin psikolojik, sosyal ve fizyolojik sağlığını destekleyen çok yönlü bir eylem olduğunu ortaya koymaktadır. Dua, bireyin yalnızca manevi bir bağ kurmasını sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda sosyal ilişkilerini güçlendiren ve psikolojik dayanıklılığını artıran bir mekanizma olarak da işlev görmektedir. Özellikle modern dünyada artan stres ve bireyselleşme karşısında, duanın bir başa çıkma stratejisi olarak nasıl işlediğinin araştırılması, bu alandaki literatüre katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Din, Dua, İbadet, İslam.

ABSTRACT

Prayer is one of the most fundamental religious practices observed across cultures and belief systems. Beyond its spiritual significance, prayer also holds profound psychological and social dimensions. It varies based on individual circumstances and needs, encompassing diverse forms across religious traditions, including the Abrahamic faiths (Islam, Christianity, Judaism) as well as Buddhism, Hinduism, and Sikhism. Universally, prayer is regarded as a means of communication with supernatural beings (God, angels, saints, spirits, etc.) and serves as a deeply ingrained form of worship. This study explores the spiritual connection that prayer fosters between individuals and the divine, alongside its influence on social relationships and mental and emotional well-being. Employing a descriptive analysis method and drawing upon scientific sources, the research evaluates the multifaceted functions of prayer at both individual and societal levels. While numerous disciplines have examined prayer, this study integrates religious, psychological, and sociological perspectives to offer a comprehensive framework. Findings highlight that prayer not only nurtures spiritual connection but also contributes to psychological resilience, social cohesion, and overall well-being. In an era marked by rising stress and increasing individualization, understanding prayer as a coping strategy provides valuable insights into its role in fostering emotional stability and social support. By addressing these aspects, this study contributes to the broader discourse on the significance of prayer in human life.

Keywords: Sociology of Religion, Religion, Prayer, Worship, Islam.

Atıf Citation Harunoğulları, S. (2025). Dua ibadetinin insan yaşamındaki rolü ve etkisi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(1), 213-229.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License altında lisanslanmıştır.

OPEN ACCESS

1. GİRİŞ

Din, insanın neden yaratıldığını, varoluş amacını ve evrendeki yerini hangi çerçevede anlamlandırması gerektiğini açıklamaya çalışır. Çünkü dinin temel hedeflerinden biri, insanın huzur ve mutluluğunu sağlamaktır (Kula, 2000). Din, inanç ve ritüeller aracılığıyla insanın hayatına dokunarak, onun kendisi ve çevresiyle uyum içinde, anlamlı bir yaşam sürmesine olanak tanır ve ümitsizliğe kapılmasını, boşluk hissine düşmesini önler (Aydın, 2009: 98). Din ve toplum arasındaki etkileşimleri çalışan Wach (1995), dinin bir sosyal olgu olduğu üzerinde durmuştur. Ona göre din; teorik, pratik ve sosyolojik olarak üç boyutta incelenmelidir. Teorik boyut, inanca, pratik boyut ise ibadet ve amele karşılık gelirken, sosyolojik boyut ise dini inanış ve ibadet unsurlarının gündelik yaşamda nasıl ortaya çıktığını içermektedir. Nortbourne'ye (1995: 13) göre din, yalnızca soyut bir Tanrı inancından ziyade Tanrı'nın kendisini nasıl ifade ettiğini, yani biçimlendirdiğini de ifade etmektedir. Bu nedenle, dinin gündelik yaşamda safi inanış ve ibadetlerden ziyade, bu unsurların toplum düzeninde nasıl yer bulduğu, geleneksel, örf ve adetlerle kurumlar içinde nasıl şekillendiği bizim için önemlidir (Özcan, 2019: 62). Bireyler dini inanış ile içtimai bilince ulaşır ve dinin düzenlediği manalı ilişkiler, kişilerin birbirlerini anlamalarını, sağlıklı iletişim kurmalarını ve paydaş bir yaşam kültürünü oluşturmalarını sağlamış olur. Dini yaşayışın özünü teşkil eden dua (Yapıcı, 2005, s. 57) bir ibadet olarak insan hayatı içinde önemli bir yer tutmaktadır.

Dua, bireyin Allah ile irtibat kurduğu, yaratıcının kendisine verdiği nimetler karşısında şükürlerini eda ettiği, ihtiyaçlarını yaratıcıya sunduğu, işlemiş olduğu hataları ve günahlarından tövbelerini arz edip af dilediği bir ibadet şekli olarak ifade edilebilir. Aynı zamanda ahlaki gelişim ve yükselişe katkıda bulunarak, gelişim sürecindeki engellerin ve sapmaların önlenmesine ve kişilik gelişiminin tamamlanmasına olumlu bir şekilde katkıda bulunabilir. İnsanlar, güçlerini aşan durumlarda duaya sığınarak yaratıcılarından yardım talep ederler. Bu talep, bireye destek ve güç sağlayan, problemlerle mücadele azmini artıran ve ruhsal dengeyi korumaya yardımcı olan dua aracılığıyla gerçekleşir. İnsanların dertlerini açıkça ifade etmelerine yardımcı olan dua, yüklerin paylaşıldığı ve yalnız olunmadığı hissini uyandırır. Yardım etkileşimlerinde dua, güç ilişkilerini yeniden yapılandırabilir (Probasco, 2016: 247). Her derdi kendi başına taşımanın zor olduğu durumlar vardır. Bazen sıkıntılar çok kişisel olabilir ve başkalarıyla paylaşılamayabilir. Ancak, her şeyi bilen ve şahit olduğuna inanılan Yaratıcıya dertleri rahatlıkla anlatmak mümkündür. Bu paylaşım, insanın ruhsal sağlığını olumsuz etkileyecek gelişmelere engel olabilir. "İslam dininin kutsal kitabında" dua, Rabbini tanıma ve Rabbine inanma, ibadet etme ve saygı gösterme, itaatin bir ifadesi olmanın yanı sıra, sevgiyi de ifade etme, Rabbine yaklaşma imkânı bulma, himaye ve yardım isteğinde bulunma anlamlarına gelmektedir. Bu, iman eden bir kişinin, tüm yaratılmışların tek ve mutlak sahibi olan Yaratıcıya inandığını gösteren bir işarettir.

Dua, insanın yaşadığı her şeyden Allah'ın haberdar olduğu bilincini yaşayıp her durumunu O'na bildirmesidir. Dolayısıyla dua, bir tür ibadet olarak kabul edilir ve Allah, kullarının yüzlerini daima O'na çevirmesini ve O'na münacatta bulunmalarını diler, yakarışlarına karşılık vereceğini bildirir. Dua, kişinin Allah'tan bir dilekte bulunması, yardım istemesi, O'na yönelmesi ve O'nu hatırlaması anlamına gelir. Nitekim beş vakit kılınan namazın her rekâtında Fatiha suresi *((Rabbimiz!) Yalnız sana kulluk ederiz ve yalnız senden yardım isteriz. Bizi hidayete, nimet verdiklerinin yoluna sevk et; gazaba uğramışların ve sapmışların yoluna değil)* (Fatiha 1/5-7) okunarak, kul rabbine yönelmekte, yalvarmakta ve yakarmaktadır (Asar, 2020: 309). Dua, Allah'a saygı göstermenin, O'nu anlamanın, kendi acziyetinin farkına varıp O'ndan yardımda

bulunmasını istemenin ve O'nun kulu olduğunu göstermenin bir yoludur. Aynı zamanda, Allah'ın sağladığı bütün nimetler için O'na minnettarlık ve şükran göstermenin bir yolu olarak da işlev görür. Kişi dualarla hatalarının ve günahlarının affı için Rabbinden kendisini affetmesini, kendisine mağfirette bulunmasını istemekte ve kurtuluşa ermeyi arzulamaktadır (Yapıcı, 2005). Bununla birlikte dua, zihnin maddi olmayan âleme yönelmesi, değişmez ve yüce prensipleri düşünme yeteneğinin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Ruh, dua ile Allah'a doğru yönelmekte, yükselmekte, tüm yaratılmışların yaratıcısına duyulan sevgisini göstermekte ve en sevgiliye ibadetini yerine getirmektedir. Aynı zamanda dua, tüm yaratılmışların yaratıcısı olan ve üstün kudret sahibi olan Allah ile iletişime geçme çabası, kulun Allah'ın sevgisi ve ilgisine verdiği bir cevap olarak ifade edilebilir.

Dua, fiziksel, duygusal, kavramsal, kültürel ve sosyal olmak üzere çok boyutlu evrensel bir dini eylem biçimidir. Dua etmek, farklı insanlar için farklı anlama geldiği gibi duanın içeriği de son derece geniş ve çeşitlidir (Froese ve Jones, 2021: 2). "Dua"nın, bireylerin ruhsal, sosyal, fiziksel sağlıkları üzerinde etkili olan önemli bir ibadet şekli olduğu çeşitli bilimsel ve dini verilerle ortaya konmuştur. Dua, bireyin iç huzurunu artıran ve stresle başa çıkmasını kolaylaştıran bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir. Özellikle bireylerin zorluklarla mücadele süreçlerinde dua, bir başa çıkma stratejisi olarak işlev görmektedir. Dua üzerine yapılan araştırmalar, onun yalnızca bireysel bir ibadet değil, aynı zamanda sosyal bağları güçlendiren ve ruhsal dayanıklılığı artıran bir eylem olduğunu göstermektedir. Dua, evrensel bir dini pratik olmanın ötesinde, bireylerin psikolojik sağlamlıklarını artıran, sosyal bağlarını güçlendiren ve fiziksel sağlıklarına olumlu katkı sağlayan bir eylem olarak görülmektedir (Frose ve Jones, 2021). Modern dünyada stres, kaygı ve sosyal izolasyonun arttığı göz önüne alındığında, duanın bireysel ve toplumsal iyilik hali üzerindeki etkilerini geniş bir perspektiften ele almak büyük önem taşımaktadır. Dua, bireyin kendini tanımasına, duygularını düzenlemesine ve kişisel gelişimine katkı sağlayan önemli bir araçtır. Ortak dua pratikleri, bireyler arası etkileşimi artırarak toplumsal birlikteliği ve dayanışmayı güçlendirmektedir. Bu yönüyle dua, bireylerin yalnızca ruhsal anlamda değil, sosyal ilişkilerinde de olumlu değişimlere neden olan bir pratik olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, duayı çok boyutlu bir fenomen olarak ele alarak hem bireysel, psikolojik etkilerini hem de toplumsal dayanışma, sosyal sorumluluk ve kişisel gelişim bağlamındaki rollerini bir arada incelemektir. Çalışmada, dua etmenin bireylerin Rableriyle irtibat kurma sürecindeki rolü, zihinsel, ruhsal ve bedensel sağlık üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur. Ayrıca, duanın sosyal ilişkiler üzerindeki düzenleyici etkisi, bireylerin olumsuz durumlarla başa çıkma süreçlerine katkısı ve dua ederek bireylerin kendine olan güvenlerini nasıl korudukları ele alınmaktadır. Çalışmada, duanın Allah'tan yardım isteme gibi temel bir ruhsal mekanizma olduğu vurgulanarak, bireyin hayatındaki pratik ve dini yönleri bir arada değerlendirilmektedir. Bu çalışma, dua ibadetinin insan yaşamındaki derin etkilerini bilimsel bakış açısıyla ele alarak, konuya dair kapsamlı bir kavramsal değerlendirme sunmayı ve bu yönüyle literatüre özgün bir katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Dua üzerine yapılan araştırmalar genellikle dini pratikler, ruh sağlığı ve kişisel gelişim bağlamında ele alınmaktadır. Bu çalışma, duanın sosyal ilişkiler ve toplumsal dayanışma üzerindeki etkisini derinlemesine inceleyerek, literatürdeki mevcut tartışmalara yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Ayrıca, fenomenolojik bir yaklaşımla bireylerin dua deneyimlerini ve bunların anlam dünyalarındaki yerini anlamaya çalışmaktadır. Dua, yalnızca bireysel bir ibadet biçimi değil, aynı zamanda toplumsal bağları güçlendiren ve bireylerin ruhsal dayanıklılığını artıran bir eylemdir. Bu çalışmanın önemi, duanın bireyler ve toplumlar üzerindeki psikososyal etkilerini ortaya koyarak, inanç ve ibadet pratiklerinin insan yaşamındaki fonksiyonlarını daha iyi anlamaya katkı sağlamasıdır. Özellikle modern dünyada

stres, kaygı ve bireyselleşmenin arttığı bir dönemde, duanın bir başa çıkma mekanizması olarak nasıl işlediğini incelemek, bu alanla ilgilenen araştırmacılar için önemli bir katkı sunacaktır.

Çalışma, betimsel tahlil yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Dua kavramı, duanın farklı dinlerdeki yeri, insan psikolojisi, sosyal ilişkiler üzerindeki etkileri ve günlük hayatta zorluklarla mücadeledeki rolü ele alınmıştır. Bu süreçte, bilimsel araştırmalar ve dini referanslar bir araya getirilerek, duanın bireysel ve toplumsal düzeydeki işlevi kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışma, 5 başlık altında ele alınmıştır. Kavram olarak dua başlığı altında duanın tanımı ve genel çerçevesi sunulmuştur. İkinci başlık altında farklı inanç sistemlerinde dua pratikleri incelenmiştir. Üçüncü başlık altında duanın insan üzerindeki psikolojik, fizyolojik ve ruhsal etkisine odaklanılmıştır. Dördüncü başlık altında duanın sosyal ilişkilerde bireyler arası etkileşim ve toplumsal dayanışmaya etkisi konu edinilmiştir. Son başlık altında ise duanın günlük hayatta bireyin karşılaştığı zorluklarla, stresle başa çıkma ve içsel güçlenme süreçlerine etkisi üzerinde durulmuştur. Bu çalışma, duanın bireylerin manevi, psikolojik ve sosyal yaşamlarında çok boyutlu etkiler barındırdığını ortaya koymaktadır. Dua, bireyin Yaratıcı ile olan manevi bağlantısını güçlendirirken, zihinsel, ruhsal ve bedensel iyi oluşunu destekleyen bir süreç olarak işlev görmektedir. Dua etmek, bireylerin günlük hayatta karşılaştıkları zorluklarla başa çıkmalarına yardımcı olmakta, ayrıca sosyal bağları güçlendiren ve bireyin toplumsal dayanışmaya katkıda bulunmasını sağlayan bir pratik olarak değerlendirilmektedir.

2. KAVRAM OLARAK DUA

Arapça kökenli olan dua kelimesi, "çağırmak, seslenmek, sevk etmek, davet etmek, toplantıya çağırmak, yardım talep etmek, ziyafete davet etmek, ağıt yakmak, birini bir şeye sevk etmek, sığınmak" gibi anlamları içermektedir (Ertuğrul, 2015). Terim olarak dua, kişinin Allah'a sığınmasını, yakarışını ve O'nun yüceliği karşısında kendi acizliğini kabul etmesini ifade eder. İnsan ile Allah arasında bir bağ ve iletişim aracı olan dua, bireyin Yaratıcısıyla sürekli etkileşim halinde olduğu bir ibadet şeklidir. Müslüman bireyin yaşamında en belirgin ritüellerden biri olan dua, Allah inancıyla birlikte doğal olarak ortaya çıkan bir olgudur (Aydın, 2009: 91-92). Müfessirler, bu kelimeyi iman, ibadet, şükür, dua ve yalvarıp yakarmak anlamlarında değerlendirmiştir (Altuntaş, 2022). Mu'tezile ekolüne göre dua, hayır ve maslahat içeren bir talep ve çağrıdır. Onlara göre duanın kabul edilmesi, belirli şartların sağlanmasına bağlıdır ve insanın bunu hak etmesi gereklidir. Allah, kendisine yöneltilen iyi niyetli ve değerli dualara icabet edeceğini bildirmiştir (Maraz, 2017). Dua, insan ile Yaratıcı arasındaki ilişkiyi şekillendiren ve kulluğun en güzel ifadesi olan temel bir kavramdır. Kur'ân'da fiilî dua terimi geçmese de, ilgili ayetlerde fiilî duanın gerekliliğine dikkat çekilir ve peygamberlerin fiilî dualarına örnekler verilir (Ertuğrul, 2015).

Dua, dini yaşamın belirleyicisi, dini duygu ve düşüncenin ifade ediliş tarzıdır. Dua, sadece dileklerin yerine getirilmesi değil, aynı zamanda Allah'a olan güveni, saygıyı ve O'nun her şeye gücünün yettiğinin farkındalığını ifade eder. Dua bulunan bir kişi, tüm kalbiyle Allah'a yönelerek, kendi uzaklığının kimsesizliğinden kurtularak, Allah'a her zaman var olan yakınlığını fark eder (Özcan, 2019: 49). İslam inancında dua, manevi bir tatbik ve önemli bir ifadedir. İnanlar tarafından Allah'a sevk ettiren bir ibadet türüdür. Dua, Yaradan ile kurulan en samimi ilişkidir. Bu bağ sayesinde birey, yalnız olmadığını fark eder. Dua sırasında birey, Yaradan tarafından muhatap alındığını bilerek duygularını dile getirir. Ayrıca, dua sürecinde insan, Yaradan'a güven duyar, teslim olur ve yardım alacağı konusunda tereddüt etmez (Niyazibeyoğlu ve Yağlı Soykan, 2023: 37).

Duanın diğer ibadetlerden ayrılmasının temel özelliği, soyut formda ve törenlerden arındırılmış olmasıdır. Bütün dinlerde dua tatbiki Yaratıcıya ulaşmada bir araç ve ibadet olarak kabul edilir. Dua, bireysel bir eylem gibi görünse de, uygulanma biçimi, taşıdığı özellikler ve toplumsal işlevler açısından, sosyal koşulların belirleyici bir rol oynadığı bir pratiktir. Dua, yalnızca manevi bir ibadet olarak değil sağlık, psikolojik, tasavvuf ve kültürel anlamda da incelenmesi gereken zengin bir kavramdır. Bu durum, duayı sadece dini veya psikolojik bir olgu olmaktan çıkarıp, sosyolojinin de ilgi alanına taşımaktadır. İbn Manzur'a (1990) göre dua, "tevhid ve sena, af, merhamet ve Allah'a yakınlaşma, dünyevi istekler" olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Parladır (1994: 531), duaları "zikir ve saygı" ile "herhangi bir dilekte bulunma" olarak iki kategoriye ayırmıştır. Kayıklık (2001) duayı "dünya ve ahiret hayatıyla ilgili ihtiyaç ve istekler" şeklinde iki kategoride ele almıştır. Heiler (1932) duayı dört kategoriye ayırarak; "konuşma diline ait dua, derin düşünce anlamında dua, istekte bulunma anlamında dua ve dini pratik olarak dua" şeklinde sınıflandırmıştır (Özcan, 2019: 64). Aynı zamanda bazı çalışmalarda dua; "ibadet ve övgü duası", "şükür duası" "istek ve dilek duası", "istiğfar duası", "başkası için yapılan dua" "törensel dua ve bireysel dua" (Hökelekli 2012; Yapıcı, 2005; Albayrak, 2007; Horozcu, 2010; Dağcı 2018; Udis-Kessler, 1998) şeklinde kategorilere ayrılmıştır. Bu tasniflere bakıldığında dua çeşitlerinin genellikle dilek ve istek duaları etrafında şekillendiği görülmektedir.

İstek ve dilek duası, Heiler (1932) tarafından tanımlanmış ve tüm dua biçimlerinin prototipi olarak kabul edilmiştir. Çocukların yaptığı ilk duaların tipik bir örneği olan bu dua, bireyin kendisinin, ailesinin veya arkadaşlarının ciddi bir ihtiyacı olduğunda, onların mutluluğunu tehdit eden bir durum karşısında veya bireyin kendi gücünü aşan sorunlarla karşılaştığında Yaratıcıdan yardım dilemesi anlamına gelir. Bu dualar, hastalıklar ve diğer ihtiyaçlardan kaynaklanan sıkıntılarla ilgili olabileceği gibi bireyi rahatsız eden çeşitli sorunlara karşı da yapılabilir. Bunun yanı sıra dua, bireyin kendi davranışlarını yönlendirmesine de yardımcı olabilmektedir; örneğin, bir hastayı ziyaret etme motivasyonunu artırabilir. Öte yandan birey, yaşadığı sorunlar çözüldüğünde ve her şey yoluna girdiğinde, Yaratıcıya minnettarlığını ifade etmek amacıyla da dua edebilir (Argyle, 2006: 331-332). Dua etmek için belirli şekil ve kalıplara uyma zorunluluğu yoktur. Bununla birlikte, tarih boyunca mabetler veya çeşitli yüksek mekânlar, dua etmek için tercih edilmiştir. Aslında, duanın katı bir prosedürü ya da belirli bir izlek çerçevesi bulunmaz. Dua eden kişi, ya bir kötülükten korunmayı ya da kendisi veya bir başkası için bir iyilik ve faydaya ulaşmayı dilemektedir. Ancak, bu talebin gerçekleşmesi için bazı şartların yerine getirilmesi gerektiği de göz önünde bulundurulmalıdır (Maraz, 2017: 698). Netice olarak, dua, kişisel ve içtimai seviyede sosyal işlevleri gözeten ve hayatın her alanında etkili olan bir uygulamadır. Bireylerin içinde bulundukları sosyal problemler, dilekleri ve beklentileri, psikolojik halleri birbirlerinden farklılık gösterir. Dua esnasında kullanılan söylemlerden ziyade, kişinin ruh hali, kişinin duyguları, dilekleri, ihtiyaçları ve tepkileri mühim bir yer tutmaktadır.

3. DİNLERDE DUA'NIN YERİ

Din, bireyin psikolojik ihtiyaçlarını karşılamada ve benlik saygısının gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Allah inancı, güven ve sığınma duygusu sağlayarak kişinin özgüvenini artırmaktadır. Din; anlamlandırma, kimlik kazandırma ve baş etme gibi işlevleriyle benlik gelişimine katkıda bulunmaktadır. Dinsel kimlik kazanımı, bireyin sosyal çevresi ve aldığı din eğitimiyle şekillenmektedir. Ayrıca, dua, oruç ve manevî tecrübeler gibi dinî pratikler, benlik saygısının oluşumunda etkili faktörlerdir (Topuz, 2013: 141-142). Farklı dini inanç sistemlerinde dua, özünde benzer bir anlam taşırken, uygulama biçimleri açısından büyük

çeşitlilik gösterebilmektedir. Temel olarak, insanın doğaüstü bir varlık ya da varlıklarla kurduğu iletişim biçimi olan dua, inanan bireyin Yaratıcıya yönelttiği bir sesleniş, çoğu zaman da bir yardım talebi ve yakarıştır (Yapıcı, 2005: 60). Dua sosyal bilimsel literatürde yaygın olarak genel dindarlığın bir temsili olarak kullanılmaktadır. Birçok bilim insanın, duayı meşru bir sosyal bilimsel kavram olduğu iddiasına yönelik sunduğu teorik argümanlar ve kanıtlara göre dua, sosyal ve psikolojik bir olgudur (Sharp, 2012: 570). Birçok kültürde ve dinde önemli yer tutan dua, ruhani hayatı karşılayarak, içsel huzuru bulabilmek ve hayatla baş edebilmek için kullanılır (Sarkingobir vd., 2022).

İslam öncesindeki dönemlerde, ilkel topluluklarda gözlemlenen müşterek dua, genellikle ailenin lideri, kabilenin başkanı veya rahibin dualarına cemaatin katılımıyla (ki bu genellikle âmin demeleri şeklinde) gerçekleşirdi. Bu tür duaların temel özelliği, kötülüklerden korunma ve dünyanın nimetlerinden yararlanma isteğini içermekteydi. Örneğin, Hint mistisizminde, Upanişadlar'dan kaynaklanan ibadetsiz bir dua türü bulunmaktadır ve Hinduizm'de dua genellikle inandırıcı sözlerle ifade edilirken, ortak dua sembolü "om" olarak kullanılır. Budizm'de ise belirli bir dua şekli olmasa da Buda'ya dua ederek ondan istemek önemlidir. Şintoizm'de dualar, mabetlerde veya evlerde tanrılara sunumlarla gerçekleştirilir (Parladır, 1994).

Eski Meksika, Sümer, Babil, Mısır ve Yunan dinlerinde dua yerine kullanılan kolektif şiirlerin benzerlikleri bulunmaktadır. Maniheizm'de, dualar ruhu etkileyen düalist bir görüşü yansıtırken, Romalılar genellikle dualarını Jüpiter mabedinde yapmışlardır. Cermen dininde ise büyünün, duaya göre yüksek bir güce sahip olduğuna inanılmaktadır, bununla birlikte ilkel topluluklarda dua ile büyü arasında bir sınır belirlemek zordur (Cilacı, 1994). Dua tatbikinin tarihsel ve kültürel olarak göz ardı edilmeyen bir boyutu da söz konusudur. Bilinçli olarak oluşturulan farkındalık kavramı yüzyıllar öncesine dayanan bir geçmişe ait olduğu (Turan, 2020) ve dua kavramının başka kültürlerde benzerlik gösterdiği unutulmamalıdır.

Dua, ibadethanelerdeki topluluğun oluşmasında önemli bir yere sahip olması sebebiyle, semavi dinlerin ortak kabul ettiği bir ibadet biçimidir. Mistikler, dua esnasında mutlak sessizliğin önemine vurgu yaparak, "Dua on bölümdür, dokuzu sessizliktir" (Cilacı, 1994) ifadesini kullanmışlardır. Dinlerin manevi ve ahlaki özellikleri, o dinlere özgü dualarda önemli ölçüde kendini gösterir (Cilacı, 1994). Duanın tatbiki farklı inançlarda ve inanış şekillerinde de benzer özellikler göstermektedir. İslam dininde de diğer semavi dinlerde de dua oldukça önemlidir. Yahudilikte dua, Allah'a yaklaşmanın bir aracıdır, Tevrat'ta dua için genel bir mana mevcut olup dua, genellikle belirli bir sıra takip etmeksizin çeşitli cümleler aracılığıyla ifade edilir. Günümüzde Yahudiler, sabah, öğle ve akşam duaları olmak üzere günde üç kez dua ibadetini yerine getiriler. Hıristiyanlıkta dua da büyük bir öneme sahiptir ve temelde Tanrı'ya ulaşma, O'nu tanıma ve inançların ifadesi olarak kabul edilir. Duanın Hıristiyanlıktaki temelini, Yaratıcıya güven duymak ve yüce bir inanç oluşturur. Günümüzde Hıristiyanlar, günlük, haftalık ve yıllık olarak belirlenmiş dualar yaparlar (Cilacı, 1994). Hıristiyanları birbirine yeniden bağlayacak olan güç, Hıristiyan tasavvufudur (Temiztürk, 2018). Bu durum dua tatbikinin manen derinlik ve tasavvufi boyutuna dikkat çekmektedir.

Dua, İslam dininin temel kaynağı olan Kur'an'da sıkça vurgulanmakta ve dua etme eylemine özel bir vurgu yapılmaktadır. Kur'an'da, dua ile ilgili ayetlere geniş bir yer ayrılmış olup, yaklaşık iki yüz kadar ayet doğrudan dua konusunu işlemektedir (Aydın, 2009). Tövbe ve istiğfar gibi kulun Allah'a dönüşü ve O'na yönelişi gibi birçok ayet, dua ile ilgili ayetler arasında yer alır ve bu şekilde değerlendirilir. İslam dininde önemli bir ifade şeklinde karşımıza çıkan dua, tüm

dinlerde görülen bir fiil olmasına nazaran en gerçek halini ve manasını İslam'da bulmuştur (Katipoğlu, 2017). Kur'an-ı Kerim, dua ile başlamakta dua ile sona ermektedir (Kayıklık, 2001). Fatiha, Kur'an'ın ilk suresi olarak, dua örneklerinin en güzelinden birini sunmaktadır. Aynı şekilde, kötülüklerden korunma amacıyla yapılan Felak ve Nas sureleri de dua ile sonlanmaktadır. Dua, İslam Dininin, üzerinde ısrarla durduğu ve büyük bir öneme sahip ibadet şeklidir. Kur'an-ı Kerim'de; *"... Duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin..."* (Furkân, 25/77) ayeti, duanın insanın varoluş amaçlarından ve ona değer kazandıran en önemli unsurlardan biri olduğunu ifade etmektedir (Kayıklık, 2001). *"Rabbinize yalvararak, sessiz ve derinden dua edin"* (A'raf 7/55) ayeti duanın önemini bildirmektedir. Dua, Yaradan ile kurulan en samimi ilişkinin adıdır (Niyazibeyoğlu ve Yağlı Soykan, 2023: 37). Mü'min suresinde geçen bir ayet, dua eyleminin bir ibadet olduğunu açık bir şekliyle ifade etmektedir: *"Rabbiniz şöyle buyurdu: Bana dua edin, size icabet edeyim. Doğrusu bana ibadet etmekten büyüklenenler; cehenneme aşağılanmış kimseler olarak gireceklerdir."* (Mü'min, 40/60). Yaratıcı ile iletişim kurma aracı olan dua, aynı zamanda şifa kaynağı olarak görüldüğü için de İslam dininde önemlidir. Derdine çare aramak ve şifa bulmak için belirli dualaların okunmasıyla tedavi olma manasına gelen "Rukye"nin tatbik edilmesi, İslam dininde dua ifadesiyle ilişkili görülmektedir (Bacak, 2021: 333-336).

Dua, kul ile Yaratıcısı arasında bir köprü, diğerine denk olmayan iki varlık arasındaki iletişim biçimidir (Froese ve Jones, 2021: 7). Dua kişinin, kendi bilgi ve kudretini aşan bir isteğini, hayati bir konuyu veya önemli bir kararı Allah'tan arz etmesidir. Bunun yanında yaşadığı sevinç ve mutluluk için Allah'a hamd ve senalarla övgüde bulunmasıdır (Maraz, 2017: 694). İslam dinin mühim esaslarından biri olan ibadetin temelini oluşturan dua, Allah'a yöneltilen medih ve övgü deyişleriyle, kulun acziyeti ve taleplerini bir dil aracılığıyla ifade etmesidir. Kulun acizliğinden kaynaklanan yetersizlik hissi, bireyde içsel bir bunalım yaratabilir. Ancak dua, kişinin bu sıkıntıdan kurtulmasına ve huzur bulmasına imkân tanır. Bu rahatlama duygusu, duaların mutlaka bir karşılık bulacağı inancından kaynaklanmaktadır. Allah, birçok ayette kendisine dua edenin duasını kabul edeceğini bildirmiştir. Nitekim bir ayette, *"Ey Muhammed! Kullarım beni sana sorarlarsa şüphesiz ben onlara çok yakınım. Benden isteyenin duasını kabul ederim..."* (Bakara 2/186) denilmektedir. Bu ayet-i kerimeye binaen birey, istek ve arzularının duyulduğunu ve bunlara bir şekilde karşılık verileceğini bilir. Aksi takdirde, ihtiyaçların karşılanmaması ruhsal ve bedensel birtakım rahatsızlıklara yol açabilir. Bu bağlamda dua, kişiyi arzularının gerçekleşmemesinin doğuracağı gerilimden koruyarak ruhuna huzur ve dinginlik sağlamaktadır (Aydın, 2009; 92).

4. DUA'NIN İNSAN PSİKOLOJİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Din ve psikoloji, farklı epistemolojik temellere ve felsefi yaklaşımlara sahip olsalar da, insanın duygu, düşünce ve davranışlarıyla, karşılaştığı sorunlar ve bunlara yönelik çözümlerle, güçlü ve zayıf yönleriyle ilgilenir. Her ikisi de bireyin sağlıklı, mutlu ve dengeli bir yaşam sürmesini hedefler. Din ve psikoloji, insanın ruhsal yapısını, işleyişini ve yaşadığı zorlukları ele alarak çeşitli yaklaşımlar sunar ve bireyin iyi oluşunu desteklemeye çalışır (Ağılkaya Şahin, 2018: 1612). Din ve ruh sağlığı üzerine yapılan çok sayıda araştırma, bu iki kavram arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir (Cohen ve Koenig, 2016; Gencer, 2019; Kımter, 2006; Köylü, 2011; İder, 2022). Dua, bireyin kişisel gelişiminde önemli fonksiyonları yerine getirir. Sürekli dua eden bireylerde görev ve sorumluluk bilinci güçlenirken, kıskançlık ve kötülüğe eğilim azalma gösterir ve başkaları hakkında daha olumlu düşünceler beslenir. Düzenli bir alışkanlık haline gelen dua, karakter üzerinde etkili olup, onun arınmasına ve olgunlaşmasına katkıda bulunabilir (Aydın, 2009: 94). Duanın insanın yaşamında tesirleri oldukça büyük çeşitlilik arz

etmektedir. Hem teorik hem de deneyimsel gözlemler, dua etmenin insan psikolojisi üzerinde birçok olumlu etkisi olduğunu göstermektedir. İbadetin ayrılmaz bir parçası olan dua, psikolojiyi düzenleyip kuvvetlendirdiği gibi, ruhu düzenleyip güçlendirir (Ayas,2013). İnsanın hem ihtiyaçları nedeniyle ve yapılan hataları tanıyarak Allah'a yönelmesi, hem de O'nun verdiği nimetleri hatırlayarak anması, kişiye psikolojik olarak huzur ve mutluluk sağlar. Bu aynı zamanda ahlaki temizlenme ve yükselme sürecine yol açar. Dua ibadeti, kişinin gelişimindeki engelleri ve sapmaları önlemede, kişiliğin olumlu bir şekilde tamamlanmasında etkin bir rol oynar.

İhtiyaçlarımızı ve yaptığımız hataları fark ederek Allah'a yönelmek, aynı zamanda O'nun bize verdiği nimetleri hatırlayıp anmak, psikolojik rahatlama, huzur ve mutluluk hissi sağlar. Dua, kişinin içsel gerçekleriyle yüzleşmesine olanak tanır, bu bir tür "şuur genişlemesi" (Aydın, 2009) olarak adlandırılabilir. Dua; tonu, ifadesi ve yoğunluğuna bağlı olarak ruh ve bedeni etkiler. Dua anında, adeta şuurun derinliklerinde bir ışık yanar ve kişi kendini olduğu gibi gözler. Bu an, bireyin bencilliğini, hırsını, hatalarını, yanlış düşüncelerini, gurur ve kibrini keşfetme fırsatı (Aydın, 2009) sunar. Bu keşif, bireyin ahlaki sorumluluklarını yerine getirmeye hazır olduğunu gösterir. Aynı zamanda, birey fikri ve zihni alçakgönüllülük ve olgunluk konusunda çaba sarf eder. Bu süreç, iyilik yolunu açar ve birey ruhsal bir dinginlik elde eder.

Dua, işlenen hataların ve günahların insan vicdanındaki izlerini gideren, ruhsal arınmaya katkıda bulunan bir etkiye sahiptir. Duada bulunan kişilerde var olan kötü duyguları; kıskançlık, eksiklik, vurdumduymazlık gibi hisler yerini güzel duygulara bırakır. İyilik etme, yardımsever olma gibi. Bu özelliklerin insanın kişiliğini oluşturması için sürekli olması söz konusudur. Bu sebeple Carrel ve Şeriati (2013), sürekli yapılan ve alışkanlık haline getirilen dua etmenin insanın karakterini etkilediğini, kişiyi manen temizlenmeye ve olgunluğa ulaşmaya sevk edeceğini söylemektedir. Dua, bireyin yalnızlık hissini giderir. “Kişiler dua ettiklerinde öznel olarak gerçek bir ötekiyle (örneğin Allah, Tanrı, Şiva, Vişnu, Yahveh veya başka doğaüstü bir varlık) konuştuklarına ve etkileşimde bulunduklarına inanırlar” (Sharp, 2012: 573). “Dualar sessiz ya da yüksek sesle, doğaçlama ya da düzenli, kalıplaşmış (ritüel) ya da kendiliğinden, zorunlu ya da gönüllü olabilir ve ihtiyacı, övgüyü, umudu sevinci, hatta umutsuzluğu... ifade edebilir” (Stark ve Finke, 2000:109). Doyurulamamış sonsuz istekler ve arzular, bilinçaltına atılarak bireyde beklenmedik zamanlarda çeşitli bunalımlar ve iç sıkıntılar yaratabilir. Dua, bireyin iç dünyasına eşsiz bir rahatlama sağlar, gerginlikleri giderir. Dua, içsel boşalma sağlayarak, umutları güçlendirir ve korkuları hafifletir.

Dua, insanın doğasında var olan fıtrî bir değerdir. Kişi hangi psikolojik durumda olursa olsun, dua ettiğinde yaratılışından gelen kutsal bir pratiği gerçekleştirmiş olur. Psikolojik analizler, duanın ilâhî yardım dilemenin yanı sıra insanın yaratıcısına yönelme ve yakınlaşma isteğini ifade ettiğini göstermektedir. Bu nedenle dua, insanın potansiyellerini geliştirerek onun Tanrı’ya doğru ilerleyişinde dönüştürücü bir role sahiptir. Aynı zamanda insana umut verir, anlam dünyasını zenginleştirir ve varoluşunu kavramasına yardımcı olarak geleceğine dair bir bakış açısı sunar (Albayrak, 2007: 190). Dua, güçlüklerle mücadele azmini artırır. Duada, sürekli olarak zayıflıkları gidermeyi, zihinsel hastalıkların neden olduğu riskleri azaltmayı, korku ve iç sıkıntısını gidermeyi, vahametli içgüdülere engel olmayı, yeniden şuurlanmayı ve çok geniş bir kabul sahibi olan bilince yükselmeyi hedefleyen yapıcı ve düzenleyici süreçler yer almaktadır. Dua, genel olarak bütün ruhsal faaliyetlere güç ve canlılık katmaktadır. William James bunu "içinde veya dışında, gizli bir enerjinin ortaya çıkması" olarak değerlendirir (Kayıklık, 2001). Dua, insanın hayatını da zihnini de düzenleyen ve genişleten bir araçtır. Dua etme eylemi, bireyi

kaygıdan uzaklaştırmakta, iç huzurunu yükselterek ruhsal gelişimine katkıda bulunmaktadır. Yaşanan ruhsal gelişim, bireyin kendisine odaklanmasına bağlı olarak derin bir düşünce oluşturmakta ve var olma deneyimini zenginleştirmektedir. Dualar sayesinde ruhsal olgunluğa erişen birey, hayatını daha dengeli ve huzurlu bir şekilde yaşamaya başlar. Bu bağlamda dua, İlahi enerjinin etkisiyle, insanın ruhsal ihtiyaçlarını karşılamak ve korkularını yatıştırmak için Allah ile kurulan iletişimle başlar. Bu sayede dua, normal durumda kişinin gücünü artırır, şuur düzeyini yükseltir ve idrak kapasitesini keskinleştirerek olağanüstü başarılar elde etme gücü ve yetkinlik kazandırır. Çeşitli işlerde veya okul hayatında başarılı olmak için maneviyat belirleyici bir faktör olarak dikkat çekmektedir. Niyazibeyoğlu ve Soykan (2023) yaptıkları çalışmada, iş dünyasında başarının manevi unsurlarla ilişkilendirildiğini belirlemişlerdir. Özellikle dua, tevekkül, zekât ve namazın bu süreçte önemli roller oynadığını, kişilerin çalışmaları ve gayretlerinin yanında başarı için sık sık duaya başvurduğunu tespit etmişlerdir. İnsanlar, başarısızlıkla karşılaştığında da çoğunlukla dualara başvurmakta ve kendilerini aşan durumlarla başa çıkma aracı olarak dua etmeye yönelmektedir.

"Biz" dilini benimseyen birey, dualarında kişisel olmayan bir perspektife yönelir ve zaman içinde başkalarını düşünme alışkanlığını geliştirir. Dua etme adabı olarak benimsenen bu tutum, bireyin bencillik, kıskançlık, düşmanlık gibi olumsuz ahlaki tutumlardan kaçınmasına yardımcı olur. Bu durumu benimseyen birey, paylaşım, diğerkâmlık, sevgi, merhamet, şefkat gibi olumlu ahlaki davranışları içselleştirir ve bu sayede empati yeteneğini geliştirir. Bu kazanım, eğitimde öğrencilere kazandırılmaya çalışılan bir özelliktir. Empatik tutumlar, sağlıklı bir toplumun bireyleri için önemli karakteristik özelliklerden biri olmalıdır. Başkalarını düşünebilme yeteneği, toplumsal bilincin oluşturulması ve sürdürülmesinde kilit bir faktördür, huzurlu, sorumlu ve refah içinde bir yaşamın öncelikle benimsenmesi gereken bir değerdir (Ayas,2013).

Bir bebek korktuğunda annesine sığınıp rahatlıyorsa insan da olaylar ve zorluklar karşısında, her şeyin kontrolünde olduğu güçlü bir varlığa inandığında, huzur ve güven duyar. Dua, bu inancı pekiştirerek insanın yalnız olmadığını hissettirir, umudu canlı tutar ve çözüm bulma sürecinde ilk adımı atmasına yardımcı olur. Tarhan'ın belirttiği gibi, 'Zihnin bütünlüğü bozulmuş ve kontrolden çıkan bir kişi, zihnini sığınacağı yeri oluşturarak kaygı seviyesini azaltabilir.' Söylemiyle duanın psikolojinin üzerinde sağladığı etkiyi dile getirirken, bir yandan da bedensel etkisini de vurgular. Dua esnasından vücut ısısı yükselir, ürperti duygusuyla uyarılma yaşanır, algılama gücü artar ve bilinç düzeyi ile farkındalık da güçlenmiş olur (Özkan, 2022). Dua eylemi doğrudan kalp atış hızının düşmesine, kas gerilmesinin azalmasına ve solunumun yavaşlamasına yol açabilir. Dua ile "elektroansefalogram ritimleri"nde değişiklikler, "sempatik sinir sistemi aktivitesinin" azalması ve "parasempatik aktivitenin" artması gibi bir dizi diğer fizyolojik ve nörolojik sonuçlar görülmektedir. Klinik çalışmalar duanın, beyin kimyasını ve yapısını değiştirerek sürekli olarak sakin ve rahat hissetmemize yardımcı olabileceğini öne sürmektedir (Froese ve Jones, 2021: 11). Tarhan, inanç ve güvenin iyileşme beklentisini artırarak beyinde serotonin, noradrenalin, nöropeptid gibi ruh halini düzenleyen salgıların artmasına katkı sağladığını ifade eder. Bu salgılar sayesinde savunma sistemini güçlendiren organizma, kendi kendine yardım ve tamir işlevini başlatır. Dua ve ibadetin hayat akışında önemli bir his olduğunu vurgulayan Tarhan, özellikle hasta ve muhtaç olmadan yapılan duaların daha anlamlı olduğunu belirtir. Hasta ve muhtaçken yapılan duaların, mum ışığı niteliğinde olduğunu ifade ederken, genç ve güçlüyken yapılan duaların ise güneş gibi değer taşıdığını söyler. Bu tür dualarının, kulluk bilinci içinde yapıldığını ve gelecekteki zorluklara manevi yatırım ve hazırlık anlamına geldiğini vurgular (Özkan, 2022).

Psikoloji, tıp, teoloji gibi alanların ilgi odağı olan duanın, manevi olarak stres ile baş edebilme ve sağlık durumunu yönetme konusunda önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Yapılan araştırmalarda, kişilerin zorlu süreçlerinde teselli bulmak için maneviyata yöneldiği gözlenmiştir (Şimşir vd., 2020). Uyum sağlama, zorluklarla baş etmeyi içine alan psikolojik direnç, olumlu psikoloji ve hissel olarak emekle bağdaştırılır (Kapu vd., 2020). İnsan, varoluşundan kaynaklanan kutsal bir yönelişi ifade eden dua ile psikolojik olarak rahatlamaktadır. Daha önemlisi, dua etmek insanı davranışsal olarak değiştiren bir eylemdir. Uygun koşullarda duanın etkisi kesin ve mutlaktır. Dua, bireyde bedensel ve ruhsal değişikliklere yol açmakla birlikte somut sonuçlar vermektedir. Bu sebeple dua, hem duygusal hem de fiziksel ve psikolojik sağlık için faydalı bir ibadettir. Dua etmek, bireyin psikolojik dayanıklılığını arttırmakta, stres ve kaygısını azaltmaktadır (Seyhan, 2013; Poloma ve Pendleton 1991; Vasegh, 2009; Wilson, 2009; Walsh ve Shapiro, 2006). Pınar (2013), üniversite öğrencileri üzerine yaptığı bir çalışmada, düzenli dua etmenin ruh sağlığını olumlu etkilediği, dua edilmesinin bireye huzur verdiği, duanın bir ihtiyaç olarak görüldüğü sonucuna varmıştır.

Yaratıcıyla dua ile iletişim kuran kişi, bu süreçte kendi eksikliklerini, zayıflıklarını ve sınırlılıklarını fark eder ve bunları kabul eder. Özellikle insan, belirli bir ihtiyacını tam olarak tespit edemediği durumlarda bile, eksik ve yetersiz olduğunun farkına vardığında, bu durumun yarattığı içsel gerginliği hafifletmek amacıyla dua etmeye yönelmektedir (Yapıcı, 2005: 60). Dua ile Rabbine güvenen ona bağlılığını ve sevgisini gösteren insan, kendi ruh dünyasında daha güçlü bir şekle büründüğünden güçlüklere daha etkili çözümler üretebilir ve bu da onu kişisel manada dirayetli hale getirir. Dua etmek, arzulanan bir hedefe ulaşmak için bir eylem yolu olabilir (Probasco, 2016: 244). Her dua, duayı gerçekleştiren kişinin duyguları, istekleri ve ihtiyaçları kadar çeşitlilik gösterir. Carrel ve Şeriati'ye (2013) göre dualar dua edenler kadar çeşitlidir. Alfred'in belirttiği gibi "Bu dünyada düşünebileceğinden daha fazla şey dua ile işlenmiştir." Dua içerik açısından; ailevi sorunların çözümü, ekonomik zorlukların hafiflemesi, geçmiş günahların itirafı ve bağışlanması, hatalardan korunma, iyi ilişkiler kurma, sorumlulukları yerine getirme, hastalıklardan şifa bulma, güvenli bir yaşam sürme, ölüme hazırlıklı olma, problemlerle başa çıkma yeteneği kazanma, insanlar arasında sevgiyi ve saygıyı kazanma gibi mevcut durumları ve sorunları aksettirdiği gibi geleceğe dair umutlar ve beklentiler de ifade edilen bir yakarıştır. Bahsedilen istekler, ileride olası problemleri önlemek için yapılan duaları kapsar. Kişi veya toplumun yaşamış olduğu küçük ya da büyük seviyedeki birçok problem, dualara yansıtılmakta ve içtimai problemlerin çeşitliliği, gücü ve derinliğine bağlı, farklı seviyelerde duaların içerisine aksedilmektedir. Dualar, toplumların yönelimlerine ve kişilerin dini yaşama seviyelerine göre değişiklik göstermektedir. Fakat tümel olarak kişilerin dini yaşayış seviyelerine bakılmadan, dünya ile ilgili istekler içeren ve sosyal problemlerin aksedildiği duaların gerçekleştirildiği dile getirilebilir (Özcan, 2019: 74-75).

5. DUA VE SOSYAL İLİŞKİLER

Dua, sadece çağırma, isteme veya seslenme anlamlarının ötesinde, Yaratıcının Rab'lık ve İlahlık gerçeğine derinlemesine sığınmanın bir eylemidir. Dua, insanın doğal bir parçasıdır ve kendi varoluşunun temel yapısından kaynaklanan bir eylem ve yönelimi ifade eder. Marinier'in (1990) belirttiği gibi, "Dua, insanın temel ihtiyaçlarını karşılayan yemek, içmek, büyümek ve üremek gibi boyutlara ek olarak, insanı tamamlayan bir dördüncü boyuttur." Dua, insanın ruhsal faaliyetlerinin vazgeçilmez bir boyutu olup, fıtrî ve tabiî bir tepki türüdür. Dua, dine ait unsurlar içerir ve dini öğrenim, şüphesiz ki kolektif ruhla birleşir ve onu kucaklar. Dua, ilk bakışta bireysel bir eylem gibi algılansa da aslında bireyin kapalı ve bölünmüş bir fenomen olmadığını

gösterir; çünkü birey, çevresiyle ilişki içindedir. Bireyde ortaya çıkan her tutum veya davranış, dünyada gerçekleşen bir olayın parçasıdır. Bireyden kaynaklanan davranışlar, dışa vurulurken sınırlarını aşar, varlığın dünya ile etkileşimini belirler ve bu nedenle toplumu ve hatta dünyayı doğrudan etkiler. Duanın, bireyin duyduğu etkileyici, harekete geçirici ve dönüştürücü gücü, bireyüstü bir nitelik kazanarak toplumu etkiler. Bu nedenle dualar, kişinin yaşadığı içtimaî olaylar, sorunlar ve zorluklarla sıkı bir ilişki içinde olduğu için sosyal boyuta sahiptir (Özcan, 2019: 59).

Allah, sosyal bir varlık olarak yarattığı insana bazı sosyal sorumluluklar da vermiştir. Sosyal ve ahlaki yönden çeşitli güçlüklerle karşılaşan ve bunlarla baş etmeye çalışan bireyler dua ibadeti ile Allah'a yakarışta bulunurlar. Kişinin Rabbine yakarışta bulunması, onun Allah ile arasındaki bağı güçlendirmekte, bu durum aynı zamanda birey ile toplum arasındaki etkileşimi de olumlu etkilemektedir. Bireyler, dua ile toplumsal yaşam içerisinde hem birbirleriyle daha kolay etkileşime geçebilmekte hem de karşı karşıya kaldıkları çeşitli meseleler karşısında güçlü bir duruş sergileyebilmektedirler. Duanın, sosyolojide dini inanış ve törenlerin merkezinde yer aldığı belirtilmektedir (Froese ve Jones, 2021). Sharp'a (2012: 577) göre, duanın sosyal fonksiyonları sadece bireyin sosyal sorunlarla mücadele motivasyonunu artırmakla kalmaz, aynı zamanda insanlar arasındaki iletişim ve etkileşimde sosyal anlam kazanır. Dua, bireyin olumsuz davranışlardan uzaklaşmasını sağlar, onu olumlu yönde motive eder ve toplumu da etkileyerek mücadele azmini artırır. Kültürel anlamda da önemli bir araç olarak kabul edilen dua, sosyal dayanışma ve psikolojik sağlık açısından danışmanlıkla da ilişki içindedir. Çatışmaların olduğu koşullarda stresi, gerilimi bertaraf etme, kişiler arasındaki ilişkileri yeniden oluşturma rolüne de sahiptir. Bir kişinin iyiliği için Yaradana dua etmek, sosyal destek sağlamanın önemli bir kaynağıdır (Probasco, 2016). Özellikle toplumun zor zamanlarında, doğal afetler veya savaş gibi felaket durumlarında topluca yapılan dualar, topluma sabır ve dayanma gücü verir. Başkaları için dua etme eylemi (Froese ve Jones, 2021) kişileri, başkalarına karşı sempatiyi arttırarak onların ihtiyaçlarını giderecek sivil katılıma yöneltmektedir. Ayrıca dua duygu yönetimi mekanizması yoluyla sosyal eylemleri etkilemektedir.

6. GÜNLÜK HAYATTA ZORLUKLARLA MÜCADELE VE DUA

Dua; duyguları düzenleyebilmekte, algıları etkileyebilmekte, davranışları şekillendirebilmekte ruhsal ve bedensel sağlığı tesiri altına alabilmekte ve hatta maddi olaylarda değişikliklere neden olabilmektedir. Yalnızca, bireyin ruhsal değerlerinin, tamamıyla dua eden kişinin inancına bağlı olduğu da unutulmamalıdır. Dua, zihnen olumsuz olan düşünceleri ve arzuları engelleyerek bireyin ahlaki yapısına katkı sunmaktadır. Dua, kişinin sabır, tevekkül ve kararlılık gibi ahlaki duygularını geliştiren, bu duyguları doğru bir şekilde gerçekleştirebilen bir öneme sahiptir. Ayrıca dua, bireyin moral değerlerini kuvvetlendirebilmektedir (Ayas, 2013). Kişinin gündelik hayatında dua önem arz etmekte, birey karşı karşıya kaldığı zorluklarla baş etmede sıkça duaya başvurmaktadır. Günlük hayatta, insanlar ekonomik sorunlar, ailevi meseleler, eğitim zorlukları, sağlık sıkıntıları ve gelecekle ilgili endişelerle karşılaşırlar. Bu tür sorunların üstesinden gelmek için birçok çözüm denense de zaman zaman insanlar manevi olarak bunalabilir ve kendilerini yalnız hissedebilirler. Bu manevi düşüş yaşandığında, insanlar kendilerinden daha üstün, her şeye gücü yeten bir yaratıcıya sığınma ve yardım talep etme gereksinimi duyarlar. Bu durum, insanların çeşitli psikolojik ve sosyal faktörlerin etkisiyle altında bulundukları durumdan kurtulmak için Rabb'ine yönelmesine, durumlarını dua pratiği ile ifade etmesine neden olur (Özcan, 2019: 65).

Kişi Rabb'ine dua ederek, kendini O'na yakın hissetmekte, Yaradan'ın kendisini duyduğuna, gördüğüne ve "*Bana dua edin, duanıza cevap vereyim*" (Mü'min 40/60) ayeti gereği kendisine yardım edeceğine inanır (Kaya ve Küçük, 2017: 36). Dua, kişi gücünün yetmediği aciz kaldığı zamanlarda karşılaştığı sorunlarla baş edebilmek için sıklıkla yöneldiği bir eylemdir. Duanın temel motivasyonlarından biri, insanın hem fiziksel hem de varoluşsal olarak sınırlı ve ölümlü bir varlık olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, dua eylemi insanın aciz, zayıf ve eksik bir varlık oluşunun doğurduğu gerilimi aşma çabası olarak görülebilir. Dua eden birey, yaşamındaki bedensel, ruhsal, sosyal ve ekonomik zorlukları dile getirirken, aynı zamanda bu zorluklarla başa çıkabilmek için sınırsız güç ve kudrete sahip bir varlıktan yardım talep etmektedir (Hökelekli, 2005; Kayıklık, 2001; Yapıcı, 2005). Toplumdaki dezavantajlı bireyler, avantajlı bireylere nazaran yaşamlarındaki stres etkenlerini daha fazla deneyimlemektedirler. Bu bireyler, klinik terapi ve doktora görünme gibi alternatif başa çıkma stratejilerine daha az erişime sahip olduklarından dua ederek Yaratıcı ile etkileşime geçme olasılıklarını daha yüksek tutabilmektedirler. Yaşlı, kadın, erkek, düşük sosyoekonomik düzeye sahip dezavantajlı bireyler, duayı günlük hayatları içinde karşılaştıkları sorunlarla başa çıkma aracı olarak kullanmaktadır (Sharp, 2012: 576).

Dua, belirli ölçülerde kurumsallaşmış ve toplumda kabul görmüş bir pratiğe dönüşmüştür. Genellikle belirli zamanda ve mekânda belirli kalıplarla gerçekleşen dualar toplu olarak da yapılmaktadır. Toplu dualar, genellikle bir önderin dua etmesi ve cemaatin bu duaya "âmin" diyerek katılmasıyla gerçekleşir, böylece meydana gelen manevi atmosfer bireyleri büyük ölçüde etkisi altına alabilir. Toplu bir şekilde yapılan duaların bir örneği, yağmur duasıdır (Acıpayamlı, 1963). İnsanların büyük bir kısmının topluca bir araya gelerek yağmur duası yapması, aynı dileği paylaşmaları ve bu dileği gerçekleşeceğine inanarak umutlarını duaya bağlamaları, duaların sosyolojik boyutunu yansıtır. Kutsal gün ve gecelerde, dini bayramlarda, yaşanılan doğal afetlerde ve savaş zamanlarında da ibadet yerlerinde topluca yapılan dualar da örneklik teşkil eder. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar, duaların işlevleri ve yapılış sebepleri açısından da çeşitlilik gösterir.

Günlük hayatımızda karşılaştığımız zorluklardan biri de sağlık problemleridir. İslam'da dua tatbikinin yalnızca manevi bir boyutu olmadığı, aynı zamanda fiziksel anlamda da sağlıkla ilişkilendirildiği göz ardı edilmemelidir. Dua insanların sağlığı üzerinde iyileştirici bir etkiye sahiptir. McCullough (1995), dua etkilerinin fizyolojik, psikolojik ve ruhsal yollarla aracılık edildiğini öne sürmüştür. Fizyolojik açıdan, duanın nöroimmünolojik, kardiyovasküler ve beyin elektriksel değişimlerini içerebileceğini varsaymıştır. Ayrıca, duanın gevşemeyi teşvik ederek kalp atış hızını düşürdüğünü, kas gerginliğini azalttığını ve solunumu yavaşlattığını, dolayısıyla sağlığa olumlu katkıda bulunabileceğini belirtmiştir. Psikolojik açıdan, duanın yapı, anlam ve umut gibi sağlığı teşvik eden psikolojik mekanizmaları harekete geçirebileceğini öne sürmüştür. Duanın bireylerin stresli olayları değerlendirme biçimlerini değiştirebileceğini savunmuştur. Bunun yanında, dua etmenin etkinliğine olan inancın ruhsal disiplini teşvik edebileceğini ve olumlu beklentileri artırabileceğini belirtmiştir. Dua ile sağlığın ampirik etkilerine yönelik ilgi giderek artmaktadır. İnsanların kendilerini iyileştirebilme gücü olarak ifade edilen Plasebo etkisi hastalıkların iyileştirilmesinde son derece önemlidir. Dua, plasebo etkisi nedeniyle sağlığı iyileştirebilir. Dua eden bireyler, aynı zamanda sağlıklı yaşam tarzı alışkanlıklarına sahip olabilir. Dua, dikkati sağlık problemlerinden uzaklaştırarak iyileşmeye yardımcı bir etki oluşturabilir. Dua, bilinç birliğini sağlayarak bireyler arasında iyileştirici enerjinin aktarılmasına olanak tanıyabilir. Yaratıcının doğaüstü müdahalesi yoluyla sağlığı geliştirebilir. Sağlığa faydalı olabilecek chi (mevcut olan her şeyde yer alan etken veya edilgen haldeki enerji) gibi gizli

enerjileri harekete geçirebilir ve bireyler arasında şifanın iletilmesini kolaylaştıran bir bilinç birliği meydana getirebilir (Breslin ve Lewis, 2008: 9). Böylece dua kişiye manevi bir güç sağlayarak beklentilerini olumlu yöne çevirebilmekte, manevi olgunlukla rahatlık sağlayarak hastalıkları iyileştirebilmektedir.

Dua, çeşitli hastalıklarda (örneğin kısırlık ve kanser gibi) tedaviyi tamamlayan alternatif iyileşme metodu olarak da kullanılmaktadır (Güner Emül vd., 2020). Kaya ve Küçük (2017), üniversite öğrencilerine yönelik yaptıkları bir çalışmada düzenli olarak dua eden öğrencilerin hem hayatın anlamını daha yüksek düzeyde hissettiklerini hem de psikolojik iyi olma seviyelerinin daha yüksek olduğunu belirlemiştir. Poloma ve Gallup (1991) tarafından Amerika'da yapılan bir araştırmada, çalışmaya katılanların %82'si sağlıklı bir yaşam için duanın onlar için faydalı olduğunu ifade ederken, %73'ü dua etmenin başkalarının hastalıklarını iyileştirdiklerine inandıklarını belirtmiştir. Poloma ve Pendleton'un (1991) yaptığı bir araştırmada, katılımcıların %72'sinin sağlıklı olma sürecinde duanın gücüne inandığını, %34'ünün ise bu konuda kişisel deneyim yaşadığını ortaya koymuştur. Katılımcılar, dua sırasında Tanrı'ya kendilerini daha yakın hissettiklerini, bunun sonucunda sağlık durumlarının iyileştiğini ve genellikle meditasyon tarzında dua ettiklerini belirtmişlerdir (Argyle, 2006: 334). Birçok hastalıkta, insanların tedavisine destek olarak duanın tesiri de görülmüştür (Gör ve Aşiret, 2022). Qidwai vd. (2009) tarafından 2008'de yapılan bir araştırma, katılımcıların çoğunluğunun (%95,8) duaların iyileştirebileceğine, %75,3'ünün duaların hastalığın süresini kısaltabileceğine ve %49'unun duaların hastalığı uzatmadığına inandığını göstermektedir. Ayrıca, 160 katılımcının (%40) duaların hayatı uzatabileceğine inandığı da aynı derecede önemlidir (Sarkingobir vd., 2022: 62). Sıkıntı ve zorluk anlarında her insan doğal olarak dua etme ve sığınma ihtiyacı hisseder. Ancak dua, yalnızca ihtiyaç anlarında değil, insanın kul olduğunu hatırlaması ve Yaratıcının verdiği nimetlere şükretmesi için de yapılmalıdır. Ayrıca, kim olursa olsun, insanın yüce bir varlığa sığınma ihtiyacı duyacağı bir durumla karşılaşması her zaman mümkündür. Görüldüğü üzere dua yalnızca bireysel ve ruhani bir uygulama olmamakla birlikte sosyal fiil, hislerin yönetimi, içtimai etkileşimler üzerinde de çeşitli rollere sahiptir. Coşkuyla, sürekli ve ısrarla dua etmek, duanın etkisini daha da artırmaktadır.

7. SONUÇ

Dua, kulluk bilinci oluşturmakta ve bu bilinci arttırmakta, sosyal sorumluluk yeteneğini geliştirip, sosyal dayanışma ve içtimai yardımlaşma gibi ahlaki değerlerin gelişmesine olanak sunmaktadır. Diğer taraftan dua eylemi, kişinin kendisini tanıması, bilmesi, geliştirmesi, kendini ifade ederek kişiliğiyle alakalı olumlu algı sağlaması aşamasına yardımda bulunmaktadır. Dua, kişinin dünya yaşamındaki etkisi ve Allah'ın rızasını kazanmadaki vazifesini kavramada önemli bir role sahiptir. Bireyin yaşamı üzerinde derin bir etkisi bulunan dua, bireyin problem farkındalığını artırmasına, düşünmesine ve çözüme yönelik çaba sarf etmesine katkı sağlar. Bu, pasif istek değil aynı zamanda aktif bir eylemi içerir. Dua, kişilerin sorumluluk alarak, eksik olduğu alanların farkına varıp, çözüm üretmesine teşvikte bulunur. Bireylerin oluşturduğu toplumu da motive ederek sosyal birlik ve beraberliğe katkı sunar. Farklı inanç sistemlerinde dua kavramı hemen hemen benzer bir şekilde yaratıcıya yönelişi ifade etmektedir.

Dua, yalnızca bireysel bir ibadet ritüeli olarak değil, aynı zamanda bireyin psikolojik sağlamlığını artıran, sosyal ilişkilerini düzenleyen ve toplumsal dayanışmayı destekleyen bir mekanizma olarak ele alınmaktadır. Dua, bireyin stresle başa çıkmasını kolaylaştıran, kaygıyı azaltan ve psikolojik dayanıklılığı artıran bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir. Dua, bireyin öz-farkındalığını artırarak kendini tanımasına, ifade etmesine ve kişisel gelişimine katkı sağlayan

önemli bir araç olarak da değerlendirilmektedir. Dua; sağlığa, psikolojiye, manevi huzura, ahlaka, sosyal davranışa, duygu yönetimine, sosyal etkileşime ve zorluklarla baş etmeye motive olmaya fayda sağlar. Dolayısıyla insan, dua ederken içinde bulunduğu duruma ve ruh haline bağlı olarak dualarının içeriğini belirler ve Yaradan'a bu anlarda içsel durumu hakkında bilgi verirken, aynı zamanda isteklerini ileterek bu duygularını ifade eder.

Dua, bireyin kendisini ve çevresini tanımasında, yaşantısı içinde karşısına çıkan engelleri/sorunları aşmasına yardım eden bir yol ve bir kuvvettir. Dua ile kişi manen kendini daha güçlü hissetmekte karşılaştığı sorunlarla daha kolay mücadele edebilmektedir. Allah'ın emir ve iradesine göre hareket eden, arzu ve ihtiyaçlarını buna göre sınırlandıran birey, dua ibadetiyle hem Allah'a hem de topluma karşı sorumluluklarını zihninde canlı tutmaktadır. Dua pratiği, bireylerin yalnızca içsel huzur ve manevi doyum elde etmelerine katkı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal bağları güçlendiren bir işlev de görür. Ortak dua etkinlikleri, bireyler arasındaki yardımlaşmayı, sosyal dayanışmayı artırmakta, empati duygusunu güçlendirmekte ve birbirini destekleyen bir toplum oluşmasına yardımcı olmaktadır. Dua eden bireylerin, topluma karşı daha duyarlı ve yardımsever oldukları, sosyal ilişkilerinde daha anlayışlı ve destekleyici bir tutum sergiledikleri belirlenmiştir.

Bilimsel araştırmalar, dua etmenin bireylerin stresle başa çıkma yetisini geliştirdiğini, psikolojik dayanıklılığı artırdığını ve sosyal ilişkilerde olumlu değişimlere neden olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, dua pratiğinin bireysel ve toplumsal düzeyde işlevselliğini inceleyen disiplinler arası çalışmaların artırılması, konunun daha kapsamlı bir şekilde ele alınmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Acıpayamlı, O. (1963). Türkiye'de yağmur duası. *DTCFD XXI*, 1-2, s.l-39.

Ağılkaya Şahin, Z. (2018). Din ve psikoloji arasındaki uçurum gerçekten ne kadar derin? Psikoterapilerdeki dini izler, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi,* 22 (3), 1607–1632.

Albayrak, A. (2007). Dindarlık tipleri açısından dua formları, *Marife,* Sayı 2, ss. 189-201.

Altuntaş, A. (2022). Furkān Sûresinin 77. Âyetinde geçen "dua" kelimesinin anlamı üzerine". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40, 186-217. https://doi.org/10.35209/ksuifd.1156334

Argyle, M. (2006). İbadet ve Dua, (çev. Mustafa Koç), *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 21 (2), 317-338.

Asar, M. A. (2020). İbadet ahlak ilişkisi: Hadisler bağlamında bir inceleme, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi,* 6 (1), 297-314.

Ayas, M. (2013). Dua öğretiminin birey üzerindeki etkileri ve değerler eğitimine katkıları. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 1(2), 73-96. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/303810.

Aydın, A. R. (2009). İnanma ihtiyacı ve dinî ritüellerin psikolojik değeri, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi,* 9 (3), 87–99.

Bacak, M. (2021). Veli Atmaca, Hadislerde Rukye Hz. Peygamber ve Sahabenin uygulamaları ışığında şifa hadisleri. *Tevilat,* 2(2), 333–336. https://doi.org/10.53352/ tevilat.1009641

Breslin, M. J. & Lewis, C. A.. (2008). Theoretical models of the nature of prayer and health: A review, *Mental Health, Religion & Culture*, 11(1), 9–21.

Carrel, A. & Şeriati, A. (2013). *Dua.* Ankara: Fecr Yayınları.

Cilacı, O. (1994). *İslam'da dua,* TDV İslam Ansiklopedisi, C.9, İstanbul, https://islamansiklopedisi.org.tr/dua#1.

Cohen, A. B., & Koenig, H. G., (2016). Din ve ruh sağlığı, *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2 (1), 153–160.

Dağcı, A. (2018). Amaçsal açıdan dua türleri: Din psikolojisi bağlamında tümevarımsal bir yaklaşım denemesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (8), 87-120.

Ertuğrul, R. (2015). Kur'ân'da fiilî dua, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4 (4), 896-921.

Froese, P., & Jones, R. (2021). The sociology of prayer: dimensions and mechanisms. *Social Sciences*, 10(15), 1-18. https://doi.org/10.3390/socsci10010015.

Gencer, N. (2019). Dindarlık öznel iyi oluşu etkiler mi? Hemodiyaliz (HD) hastaları üzerinde kesitsel bir çalışma, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 23 (3), 1419–1444.

Gör, F., & Aşiret, G. D. (2022). Nurses' use of complementary treatment for COVID-19 and attitudes. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 15(2), 117–127. https://doi.org/10.46483/deuhfed.960498

Güner Emül, T., Vefikuluçay Yılmaz, D., & Buldum, A. (2020). Determining complementary and alternative therapies used in women's ınfertility treatment. *HEAD,* 17(4),317-21. https://doi.org/10.5222/head.2020.04379

Heiler, F. (1932). *Prayer a study in the history and psychology of religion*. New York: Oxford University Press,

Horozcu, Ü. (2010). *Din psikolojisi açısından dünyevi istek duaları* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hökelekli, H. (2012). *İslam Psikolojisi Yazıları*. İstanbul: DEM Yayınları.

İbn Manzur. (1990). *Lisanu'l-Arab,* C.3, Beyrut: Dar-u Sader.

İder, S. (2022). İbadet ve ruh sağlığı ilişkisi yönüyle ibadet eğitimi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi, USTEK'2022 Özel Sayısı*, 22(01), 38-46.

Kapu, H., Yıldız, S., & Medet Bukni, T. (2020). Pozitif psikoloji bağlamında psikolojik sermaye, duygusal emek ve iş performansı arasındaki ilişkiler. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 11(22), 788–815. https://doi.org/10.36543/ kauiibfd.2020.034

Katipoğlu, B. (2017). Duanın psikanalizi. *Journal of International Social Research*, 10(49), 753–759. https://doi.org/10.17719/jisr.2017.1625.

Kaya, M., & Küçük, N. (2017). İbadetler ile hayatın anlamı ve psikolojik iyi olma arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: 42, ss. 17-44.

Kayıklık, H. (2001). Kur'an'daki dualar üzerine psikolojik bir değerlendirme, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 135-160.

Kımter, N. (2006). *Dini inanç, ibadet ve duanın umutsuzlukla ilişkisi üzerine bir araştırma*, Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi adlı kitap içinde, H. Hökelekli, Ed. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, , ss. 217–249.

Köylü, M. (2010). Ruh ve beden sağlığı üzerine yapılan araştırmaların bir değerlendirmesi, *OMU İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 28, ss. 5–36.

Kula, N. (2000). Kur'an ışığında insan-çevre ilişkisinin ruh sağlığı açısından önemi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 9 (9), 361–376.

Maraz, H. (2017). Mu'tezile'nin dua anlayışı, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (32), 693-716.

Marinier, P. (1990). *Dua üzerine düşünceler (psikofizyolojik sebepleri ve sonuçları),* Sadık Kılıç (çev.), İzmir: Nil Yayınları.

McCullough, M. E. (1995). Prayer and health: Conceptual issues, research review and research agenda. *Journal of Psychology and Theology,* 23, 15–29.

Niyazibeyoğlu, T., & Yağlı Soykan, N. (2023). İş hayatında başarı ve maneviyat üzerine nitel bir araştırma, *Rize İlahiyat Dergisi,* 24, 29–41. Https://Doi.Org/10.32950/Rid.1251402

Nortbourne, L. (1995). *Modern dünyada din,* Şehabettin Yalçın (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları,

Özcan, E. (2019). *Sosyal bütünleşme ve dua* (Yayımlanmamış YL tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özkan, M. (2022). Dua etmenin insan sağlığı üzerindeki etkileri, *Kalecikkaya Köyü*. https://www.kalecikkaya.com/dua-etmenin-insan-sagligi-uzerinde-ki-etkileri/.

Parladır, S. (1994). *İslam'da dua,* TDV İslam Ansiklopedisi, C.9, İstanbul.

Poloma, M. M. & Gallup, G. H. (1991). *Varieties of prayer: a survey report*. Philadelphia, Pa: Trinity Press International.

Poloma, M. M. & Pendleton, B. F. (1991). *Exploring neglected dimensions of religion in quality of life research.* Lewiston, NY: Edwin Mellen Press.

Pınar, Z. (2013). *Duanın ruh sağlığı üzerindeki etkileri (Sivas/Şarkışla ilçesi örneği).* Yayınlanmamış (Yayımlanmamış YL Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Probasco, L. (2016). Prayer, Patronage, and personal agency in nicaraguan accounts of receiving international aid. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 55(2), 233–249. https://doi.org/10.1111/jssr.12263

Qidwai, W., Tabassum, R., Hanif, R., & Khan, F.H. (2009). Belief in prayers and its role in healing among family practice patients visiting a teaching hospital in Karachi, Pakistan. *Pakistan Journal of Medical Sciences*, 25: 182-189.

Sarkingobir, Y., Sharu, A. U., Sahabi, M., & Ashafa, N. A. (2022). Religious and health benefits of salah/prayer. *International Journal Of Emerging Issues in Islamic Studies*, 2(2), 58–70.Https://Doi.Org/10.31098/İjeiis.V2i2.1053.

Seyhan, B. (2013). Dua tutumu ile psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkiler, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi,* 17(2), 157-183.

Sharp, S. (2012). For a social psychology of prayer, *Sociology Compass,* 6(7), 570–580, https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2012.00476.x

Stark, R.& Roger F. (2000). *Acts of faith: Explaining the human side of religion.* Berkeley: University of California Press.

Şimşir, Z., Hamarta, E., & Dilmaç, B. (2020). Stresle başa çıkmanın yordayıcısı olarak yaşamın anlamı ve manevi deneyim, *Kalem Uluslararası Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi,* 10(2/19), 509–528. https://doi.org/10.23863/kalem.

Temiztürk, H. (2018). Hristiyan mistisizminin oluşumuna etki eden unsurlar. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD),* 129–150. Https://Doi.Org/10.17335/ Sakaifd.344879

Topuz, İ. (2013). Dindarlık tipolojileri ile benlik saygısı arasındaki ilişki:Yetişkinler üzerine bir araştırma, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı:30, ss..139-154.

Turan, M. E. (2020). Bilinçli farkındalık ölçeği ergen formu'nun geçerlik ve güvenirlik çalışması. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 16 (Eğitim ve Toplum Özel Sayısı),* 5608–5625. Https://Doi.Org/10.26466/Opus.683364

Udis-Kessler, A. (1998). Heartwork: a loving meditation on various forms of prayer. Whosoever 3(3).

Wach, J. (1995*). Din sosyolojisi,* Ünver Günay (çev.), İstanbul: M. Ü. İFAV Yayınları.

Yapıcı, A. (2005). Güdü ve içerik açısından çocuk duaları ve dualara yansıyan sorunlar. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2, 57-93.

Vasegh, S. (2009). *Psychiatric treatments involving religion: psychotherapy from an Islamic perspective.* Religion and Spirituality in Psychiatry. Haz. Philipp Huguluet - Herold Koenig. 301-316. New York: CambridgeUniversity.

Walsh, R., & Shapiro, S. (2006). The Meeting of meditative disciplines and western psychology, *American Psychologist,* 61(3), 227-239.

Wilson, W. (2009). *Psychiatric treatments ınvolving religion: psychotherapy from a Christian perspective,* Religion and Spirituality in Psychiatry. Haz. Philipp Huguluet - Herold Koenig. 283-300. New York: Cambridge University.

*****

Çatışma Beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluşun finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzni: Makalenin etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer aldığını beyan ederim.

Katkı Oranı: Makale tek yazar tarafından hazırlanmıştır.

Uluslararası ANADOLU Sosyal Bilimler Dergisi

International Anatolian Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2619-9475

https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid

Araştırma Makalesi / Research Article *2025, Cilt: 9, Sayı: 1, Sayfalar: 230-241*

DOI: https://doi.org/10.47525/ulasbid.1619778

THE POLITICS FOR THE FIQH AND THE FIQH FOR THE POLITICS: A STUDY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN ḤANAFĪ JURISTS AND THE RULERS

SİYASET FIKIH, FIKIH SİYASET İÇİN: HANEFÎ FUKAHÂSININ YÖNETİCİLERLE İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Murat KARACAN[1]

[1] Dr., Islamkolleg Deutschland e. V., murat.karacan@islamkolleg.de

Geliş Tarihi / Date Applied **14.01.2025**

Kabul Tarihi / Date Accepted **14.03.2025**

ABSTRACT

It is widely known that Abū Ḥanīfa (d. 150/767), the eponymous founder of the Ḥanafī school of law, generally did not maintain cordial relations with political leaders. Despite being repeatedly offered official positions, such as the office of qadi, he consistently declined them. While the primary reason for this stance remains a subject of debate, it is plausible that his sympathy for the members of the Ahl al-Bayt—who held a politically oppositional position—and his commitment to the principle of justice played a significant role in shaping his attitude. Consequently, the tension between him and the rulers led to personal hardships and punitive measures against him. However, not long after his death, his followers became actively involved in the state's judicial organization. Many of his students, most notably Abū Yūsuf (d. 182/798), Muḥammad al-Shaybānī (d. 189/805), and Zufar b. al-Hudhayl (d. 158/775), served as qadis or chief qadis, applying the legal understanding they had inherited from their teacher. In doing so, they played a crucial role in formalizing Ḥanafī law. This article examines whether the decisions of these jurists were influenced by political authority. Specifically, it addresses whether Ḥanafī jurists, both in the formative period and in subsequent developments, were affected by political pressures, leading them to grant relatively greater administrative authority to rulers. The study aims to explore the relationship between jurists and political leaders from the early development of the Ḥanafī school to the Ottoman period. Although I acknowledge that the period under consideration extends far beyond the scope of this study, I believe that this analysis will contribute to the field by laying a foundation for similar and more specialized research. I argue that the initial generation of Ḥanafī jurists maintained a distinct balance between legal principles and political realities. While safeguarding the boundaries of the law, they did not disregard realpolitik, thereby allowing a necessary fluidity between fiqh and politics. Over time, this dynamic interaction became more pronounced, resulting in a vibrant network of communication between fuqaha and political figures. Although political pressure on the fuqaha was occasionally evident, it can be argued that, in principle, political authority made efforts to uphold the supremacy of the law just as jurisprudence sought to maintain social order.

Keywords: Islamic Law, Early Ḥanafī Jurists, Legal Authority, Political Authority, Fiqh and the State.

ÖZET

Hanefi hukuk ekolüne adını veren Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) genel olarak devlet adamlarıyla arasının pek iyi olmadığı bilinmektedir. O, kendisine ısrarla teklif edilmesine rağmen kadılık gibi resmi görevleri kabul etmemiştir. Bunun ana sebebi tartışma konusu olmakla birlikte, siyasette muhalif konumda olan Ehl-i Beyt mensuplarına muhabbetinin ve adalet ilkesine bağlılığının söz konusu tutumuna etki ettiği söylenebilir. Yöneticilerle arasındaki gerginlik Ebû Hanîfe'nin sıkıntılar yaşamasına hatta bazı cezai yaptırımlara maruz kalmasına sebep olmuştur. Ancak ölümünden kısa bir süre sonra takipçisi olan hukukçular devletin adli teşkilatında görev almıştır. Ebû Yûsuf (ö. 182/798), Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805) ve Züfer b. Hüzeyl (ö. 158/775) başta olmak üzere birçok öğrencisi kadı veya başkadı olarak devlet hizmetinde bulunmuş ve hocaları Ebû Hanîfe'den tevarüs ettikleri hukuk anlayışını uygulamışlardır. Böylece Hanefi hukukunun resmilik kazanmasına katkıda bulunmuşlardır. Peki yöneticiler fakihlerin kararlarını etkilemişler midir? Diğer bir ifadeyle, Hanefi fukahası başta ve ilerleyen süreçte siyasi otoritenin etkisinde kalmış mıdır ve buna bağlı olarak idarecilere görece daha fazla idari yetki tanımış mıdır? Bu makale, Hanefî hukuk ekolünün ortaya çıkışının ilk aşamalarından Osmanlı tecrübesine kadar uzanan idareciler ile fukaha arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Söz konusu dönemin makalenin sınırlarını aşacak derecede geniş olduğunun farkında olmakla birlikte benzeri ve daha özel çalışmalara zemin oluşturması bakımından alana katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. İlk nesil Hanefî fukahası ile siyasi otorite arasında özel bir dengeye dayalı bir etkileşim olduğunu; fukahanın bir yandan hukukun sınırlarını kororken diğer yandan reel siyaseti göz ardı etmediklerini ve bundan dolayı fıkıhla siyaset arasında zorunlu bir geçişkenliğin yaşandığını düşünmekteyiz. Bu durum sonraki dönemlerde daha belirgin bir hal almış, fukaha ile siyasiler arasında canlı iletişime dayalı bir ağ oluşmuştur. Her ne kadar zaman zaman yöneticilerin fukaha üzerindeki baskısı hissedilir olmuşsa da ilkesel olarak fıkhın nizam-ı devleti gözettiği kadar devletin de hukukun üstünlüğünü korumaya çalıştığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Erken Dönem Hanefî Fakihler, Hukuki Otorite, Siyasi Otorite, Fıkıh ve Devlet.

Atıf Citation

Karacan, M., (2025). *The politics for the fiqh and the fiqh for the politics: A study of the relationship between Hanafī Jurists and the rulers. Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(1), 230-241.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License altında lisanslanmıştır.

INTRODUCTION

The early Ḥanafī jurists established their relationship with political authority based on different motives. Differences emerged between Abū Hanīfa's view of the Umayyad and Abbasid political authorities and the view of his disciples over time as conditions changed. While Abū Ḥanīfa distanced himself from the political authorities of both periods in order not to be abused and influenced by them for the sake of their legitimacy, Abū Yūsuf took a different stance probably on the grounds that it would contribute to the spread of Ḥanafī school of law. By practicing the judicial professions, Ḥanafī legal scholars were able to gain experience in procedural law from the first centuries onwards. With some exceptions, it is observed that until the last quarter of the 4th century, when the Ḥanafī madhhab completed its formation, the majority of qāḍīs were appointed from among the jurists who adopted Ḥanafī thought.[1]

In addition to those who explain the purpose of the establishment of the qadiats as an attempt to bring religion under the control of a centrist understanding of the state,[2] it is also claimed that Abū Yūsuf was used for political purposes and issued rulings in favor of political authority.[3] Aside from the personal relationships of the Ḥanafī eponyms, there is a more general perception that the Ḥanafī school grants more power to state authority than others.

With other words, some authors argue that the Ḥanafī school, after its founder Abū Ḥanīfa – who opposed the political authority of his time - granted more power to the political authority. This, despite the fact that Abū Ḥanīfa opposed the political authority in many issues, simply because he was against those of his time. His disciples and the next generation of fuqaha, on the other hand, would have changed their judgments under the pressure of state authority.[4]

This article examines the extent to which these theses are justified. First, there is a rudimentary examination of the relationships between the Ḥanafī eponyms, then the relationships and decisions of the Ḥanafī jurists with regard to public authority and the individual cases related to the topic.

1. ABŪ ḤANĪFA'S RELATIONS WITH POLITICAL AUTHORITIES

Abū Ḥanīfa lived more than a half century during the Umayyad period and the rest of his years during the Abbasid era. The Umayyad caliph Marwān II. (d. 132/750) and the Abbasid caliph Abū Jaʿfar al-Manṣūr (d. 158/775) wanted to have Abū Hanīfa on their side and use his reputation. However, he was supposed to have a better relationship with the Abbasid head of the state, he refused the orders and presents to be misused for their legitimization and even took sanctions for this.[5] Among the reasons why Abū Ḥanīfa did not hold any official offices during the Umayyad phase in particular was his affection for the Ahl al-Bayt and his view that

1 For a study on the official increasing and decreasing influence of the ḥanafi law in Baghdad between the 2nd and 5th century: Murteza Bedir, "Hanefî Mezhebinin Abbâsî Bağdat'ında Yükselişi ve Zayıflaması", *İslam Medeniyetinde Bağdat: Uluslararası Sempozyum (Medînetü's-Selâm)*, (Istanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları 2008). 1/621-632.

2 Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law* (London: Oxford University Press, 1964), 50-51.

3 See Salim Öğüt, "Ebû Yûsuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10/261.

4 Ahmet Yaman, *Siyaset ve Fıkıh* (Istanbul: İZ Yayıncılık, 2015), 111-112; Ahmet Aydın, "Devlet İdaresiyle İlgili Konularda Hanefî Fıkıh Literatüründeki Hükümlerle Ebu Hanife'nin İktidara Yönelik Tavrı Arasındaki Farklılık", *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 11 (Aralık 2020), 60.

5 Şaban Kütük, "*Ebu'l-Hasen ed-Dîneverî'nin Menâkıbu Ebi Hanîfe Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi*", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/2 (December 2022), 29.

the caliph had to be appointed by consulship or consensus, which was not the case with the Umayyads.[6]

Even though many secondary works mention about the relationship between Abū Hanīfa and the political authority, there are only a few reports that provide relevant information from that time. Rather, the knowledge of his first years under Abbasid rule seems to have largely determined the picture of Abū Ḥanīfa's relationship with the administration. A summary of what is reported about this matter is that Abū Ḥanīfa criticized every political decision and policy course that did not conform to justice. It seems that he has taken a kind of opposition role. But his attitude should not be interpreted as encouraging rebellion against the caliph.[7]

To sum up, Abū Hanīfa was not really close to either the Umayyad or the Abbasid rule. He had a distant attitude towards both administrations, refused to accept their orders, and had troubled days as a result. Meanwhile, there are some authors who argue that the reason for his troubles was not that he refused the offer of a qadi position, but that he withheld his support for the caliphs as stated.[8]

What emerges from the fragmentary paragraphs is that Abū Ḥanīfa's heart did not beat for the government because he did not find its actions just. Al Jaṣṣāṣ notes, for him justice was the most important condition of office for both a judge and the head of state.[9] It remains to be seen, however, whether his loyalty to justice or his emotional attachment to the opposition was the primary reason for his opposition and reticence.

2. THE RELATIONSHIP OF ABŪ ḤANĪFA'S DISCIPLES WITH POLITICAL AUTHORITIES

As mentioned, Abū Hanīfa himself refrained from taking a qāḍī position.[10] Some of his students also refused to take official positions. But many of them served in different cities, especially in Kufa and Baghdad as judges. Zufar Ibn al-Huḏayl for example became the qāḍī of Basra while his teacher, Abū Ḥanīfa was still alive. Muḥammad al-Shaybānī was appointed qāḍī of Raqqa and Ray. Abū Yūsuf responded positively to Hārūn al-Rashīd's proposal and became the first official chief qāḍī.[11] Duman and Hoyladi give alone for the second century after the Hijrah a list of 24 students who have held a legal position.[12] However, I will concentrate on Abū Yūsuf's professional activities in the first step and will not be able to go into everyone's biography. The fact that he was the first chief qadi and wrote the first book on public law as a Ḥanafī scholar is here decisive for his election.

---

6 Abū ʿAbdallāh Ḥusayn Ibn ʿAlī as-Saymarī, *Aḫbār Abī Ḥanīfa wa-Aṣḥābih* (Beirut: ʿĀlam al-Kutub, 1985), 69. This statement is primarily valid for his relationship with the Ummayad rulers. As I said, he had a better relationship with the Abbasids. For a extensive evaluation of his association with the Umayyads and Abbasids, see: Muḥammad Abū Zahra, *Abū Ḥanīfah*: *Ḥayātuh wa-ʿaṣruh ārāʾuh wa-fiqhuh* (Cairo: Dār al-Fikr al-ʿArabī, 1947), 36-60; Soner Duman & Adnan Hoyladı, "Hicrî II. Ve III. Asırlarda Yaşayan Hanefî Fakihlerin Resmî Görev Alma Tutumları Açısından Siyasî Otorite İle İlişkileri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 21/1 (Mart 2021), 146-149.

7 Murteza Bedir, *Ebu Hanife: Entelektüel Biyografi* (Ankara: Ay Yayınları, 2018), 163-170.

8 See. Muhammed Y. Musa, *Fıkh-ı İslam Tarihi* (Istanbul: Arslan Yayınları, 1974), 233.

9 Abū Bakr al-Jaṣṣāṣ, *Aḥkām al-qurʾān*, ed. Muḥammad aṣ-Ṣādiq Qamḥāwī (Beyrut: Dār Iḥyāʾ at-Turāṯ al-ʿArabī, 1992), 1/86.

10 There may have been some exceptions of a provisional nature. Dīnavarī (d. 469/1076), who wrote one of the earliest *manaqib*-work about Abū Ḥanīfah, reports that Abū Ḥanīfah, at the request of Abū Ja'far al-Mansūr, issued judicial decisions for three days in the al-Rusafa mosque the caliph had built. See Kütük, "Ebu'l-Hasen ed-Dîneverî'nin *Menâkıbu Ebi Hanîfe*", 40.

11 Najm ad-Dīn aṭ-Ṭarsūsī, *Tuḥfat al-Turk fī mā yajib an yuʿmal fī al-mulk*, ed. Ridwan as-Sayyid (Beirut: Dār aṭ-Ṭalīʿa, 1992), 9-12.

12 Duman - Hoyladı, "Hicrî II. Ve III. Asırlarda Yaşayan Hanefî Fakihlerin Resmî Görev Alma Tutumları", 150-159.

It is reported, that Abū Yūsuf established good relations with the Abbasids. He was offered the position of qāḍī by the later Abbasid caliph Mūsa al-Hādī (d. 170/786) when he was a member of Abū Ḥanīfa's teaching circle. He arrived in Baghdad and started his duty. al-Hādī appointed a second qāḍī to Baghdad due to the increase in the population. He appointed Abū Yūsuf to handle cases in the west of the city and Saīd b. ʿAbd al-Raḥmān (d. 174/790) to handle cases in the east of the city.[13] During this period, when Musa was still crown prince, Abū Yūsuf dealt with all types of cases, including theft. When Musa al-Hādī as heir apparent was appointed to Jurjān, Abū Yūsuf went with him and his son Yūsuf was appointed in his place. When caliph al-Mahdī died, Musa al-Hādī became the head of the state. Abū Yūsuf returned to Baghdad with him and continued to work as a qāḍī. From now on, Abū Yūsuf was authorized to handle all legal cases.[14]

3. THE RISE OF THE ḤANAFĪ LAW SCHOOL AS THE OFFICIAL MADHHAB

It is a historical fact that periodically a madhhab is more popular than other madhhabs due to its political support.15 The Ḥanafī madhhab was from the middle of the 2nd /7th century until the middle of the 5th/11th century the school of law with the greatest impact in Baghdad, which was the political and scholarly center of the Islamdom in this period. However, after this period, it had to be replaced by the Shafi'is.[16]

After the formation of schools of Islamic law (madhhabs), it is not possible to talk about periods in which a single madhhab dominated the entire Islamdom. In addition, the popularity of the madhhabs varied periodically, and when one madhhab was in vogue, another madhhab remained in the background. For this reason, it is reported that the representatives of the madhhab engaged in a natural struggle to gain both political and social power in order to turn their madhhab into the dominant one and this by obtaining state institutions such as the office of qāḍī and mufti, and by engaging in scholarly debates.[17]

As for the rise of the Ḥanafīs within the judicial system, it began as mentioned with the Abbasid Caliph Hārūn al-Rashīd's appointment of Abū Yūsuf, one of Abū Ḥanīfa's distinguished students, as a qādī al-qudāt. Abū Yūsuf, the chief qāḍī, who became the sole authority responsible for the appointment of qāḍīs, is thought to have contributed significantly to the spread of the Ḥanafī madhhab in this way.

3.1. Were There Any Compromises Between The Fuqaha And The Political Authorities?

As mentioned in the introduction, there is a claim that the purpose of the establishment of the Qadiate was an effort to bring religion under the control of a centrist state understanding.[18] It is also claimed that Abū Yūsuf was used for political ends and issued judgements in favor of the political authority.[19] Aside from the personal relations of the Ḥanafī eponyms, there is a more

13 Muḥammad Ibn Ḫalaf Wakīʿ, *Aḫbār al-quḍāh* (Beirut: al-Maktabat at-Tijāriyya al-Kubrā, 1947), 3/254-55.
14 Wakīʿ, *Aḫbār al-quḍāh,* 3/256.
15 I think there is no question that official support has contributed to the development and spread of the School of Law. However, this does not mean that the school of law has taken root only because of political support. Factors such as the teaching or training of like-minded lawyers or social acceptance are also crucial in this sense. For similar reviews see Ali Bakkal, *İslam Fıkıh Mezhepleri* (Istanbul: Rağbet Yayınları, 2007), 71-78.
16 Bedir, "Hanefî Mezhebinin Abbâsî Bağdat'ında Yükselişi ve Zayıflaması, 624-626.
17 Heinz Halm, *Die Ausbreitung der Schafiitischen Rechtsschule von den Anfängen bis zum 8./14. Jahrhundert* (Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert, 1974), 25-26.
18 Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, 50-51.
19 See Öğüt, "Ebû Yûsuf", 10/261.

general perception that the Ḥanafī school grants more power to the state authority than others.[20] This point will be explained below.

The issue of centralization and standardization of Islamic law was first raised in the Abbasid period. As an example of such attempts, we can mention that Hārūn al-Rashīd asked Mālik ibn Anas (d. 179/795) to compile a code to be applied in all cities. With similar intentions, the caliph asked Abū Yūsuf to compile a book on financial law. Abū Yūsuf then subsequently wrote the Kitāb al-Ḫarāj.[21] Based on these examples, it is conceivable that the governance, as an extension of its centralist policy, aimed to bring the law under its jurisdiction. However, it should not be forgotten that this type of governmental requirement relates to the legal and social order and not to the content of the law. It is therefore not appropriate to speak here of political authority influencing the legal decisions of the judicial authorities.

On the allegation that Abū Yūsuf's authority and reputation was misused for state purposes the following can be said: Based on the recommendations to the caliph in the beginning of Kitāb al-Ḫarāj, which he wrote on tax policy or more general sense on financial law on the request of Hārūn al-Rashīd, it would be injustice to say that he acted in accordance with the wishes of the caliph. Herein Abū Yūsuf likens the relationship between the caliph and the society to the bond between the ruler and the ruled. In this context, he drew attention to the discretionary power of the ruler over the ruled, but emphasized that this power should be practiced within the framework of justice. In addition, Abū Yūsuf, who described the office of the head of state as a duty that can lead to the greatest of rewards or the most severe punishment in case of abuse, stated that this duty is an office bestowed by God to govern the society and that the head of state (Hārūn al-Rashīd) will be responsible (in the Hereafter) for his position and his decisions. Furthermore, he advised the caliph not to be negligent in his duties and not to oppress the community.[22]

These advices are obviously not a product of fear or repression. Moreover, it is said that Harun al-Rashīd took these recommendations into consideration and issued an edict for all the governors to follow the Shari'ah with care,[23] which does not prove that Harun al-Rashid had any influence on Abū Yūsuf, but rather the opposite.

However, it is quite possible to find some examples in the fiqh literature that Abū Yūsuf granted more authority to the head of state than Abū Ḥanīfa. Abū Ḥanīfa for instance limited the highest amount of *taʿḏīr*-punishment to thirty-nine whippings. The reason for this is that he thought that it should be less than the minimum amount of the *ḥadd*-punishment, which is forty whippings to a slave for the crime of lible action. As a matter of fact, in a hadith, it is stated that "those who impose more than the *ḥadd*-punishment are the ones who overdoing".[24] Abū Yūsuf, on the other hand, argued that the punishment of *taʿḏīr* should be based on the *ḥadd*-punishment imposed on a free person. Therefore, in determining the upper limit of the punishment of *taʿḏīr*, he took the eighty whippings given to a free person as a basis and set it at seventy-nine whippings according to one narration and seventy-five whippings according to another narration, based on the practice of 'Ali ibn Abī Ṭālib. Abū Yūsuf, however, preferred to leave the amount of *taʿḏīr* to the

20 Michael Winter, "Inter-Madhhab Competition in Mamlûk Damascus: Al-Tarsûsî's Counsel for the Turkish Sultans", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* (2001), 25/197; Bakkal, *İslam Fıkıh Mezhepleri,* 95-96.

21 Musa, *Fıkh-ı İslam Tarihi*, 238.

22 Abū Yūsuf, *Kitāb al-Ḫarāj* (Cairo: al-Maṭbaʿah al-Salafiyyah, 1962), 3.

23 Musa, *Fıkh-ı İslam* Tarihi, 241.

24 Burḥan ad-Dīn al-Marġinānī, *al-Hidāyah šarḥ bidāyat al-mubtadī*, ed. Muḥammad M. Ṭāhir (Cairo: Dār as-Salām, 2000), 2/405.

political authority, provided that it is not more than eighty whippings. The head of state punishes the offender adequately according to the severity of the offense.[25]

Another example is the case of a non-Muslim landowner who does not pay his taxes (*Ḫarāj*) so that the land is entrust to someone else by the head of state. Abū Yūsuf, in his explanation of the matter in *Kitāb al-Ḫarāj*, says that the ruler can take the land from the person who is unable to pay the *Ḫarāj* tax and entrust it to another person who is able to pay it. However, Abū Yūsuf recommended that the head of state should avoid imposing taxes that the people cannot bear, and he cited the practices of the Caliph 'Umar as an example in this regard. The Caliph Umar, who made some changes in legal practice during his caliphate, considered the economic situation of the landowners in the taxes he collected and did not impose taxes that they could not bear.[26]

The Ḥanafī jurists Qāḍīḫān (d. 592/1196), who is known for his *fatwā* work *Fatāwā Qāḍīḫān*, says that whereas Abū Ḥanīfa does not authorize the head of state to transfer the land of a person who cannot pay the tribute tax to someone else. This is because, according to Abū Ḥanīfa, this is confiscating a person's private property, which is not right. However, since the Ḫarāj-tax is in the possession of the landowner as a debt, he should sell his land and pay the debt.[27] It is known that Abū Hanīfa attached great importance to the protection of private property and the owner's right to dispose of it, whereas Abū Yūsuf, as can be seen from this example, was able to prioritize the common interest over the private interest.

4. ON THE RELATIONSHIP BETWEEN THE ḤANAFĪ JURIST AND THE POLITICAL AUTHORITY

As above mentioned some authors claim that after Abū Ḥanīfa Ḥanafī scholars granted more power to the political authority and therefore allegedly incorporated his oppositional stance into his legal decisions. His students and his successors would have changed their rulings under pressure from poltical authorities.[28]

We also share the view that the Ḥanafī madhhab grants a broader scope to the political authority. Different examples will be given in the following paragraphs. However, this does not mean that Abū Ḥanīfa did not hold views that strengthened the political authority and it is difficult to reach a conclusion that he made his decisions out of defiance. For example, he required the permission of the head of state to cultivate waste land, while his two chosen disciples, Abū Yūsuf and aš-Šaybānī, did not consider it necessary.[29]

However, according to authors like Ridwan al-Sayyid, the aforementioned Ḥanafī jurists, contrary to Abū Ḥanīfa, sided with the political authority, made obedience to him obligatory, and stipulated the presence of the sultan as a condition for the validity of the Friday prayer. In addition, contrary to Abū Ḥanīfa's view, they authorized the political authority to impose restriction on the profligate (*safīh*) because his extravagance in his expenditures.[30]

---

25 Abū Yūsuf, *Kitābu al-Ḫarāj,* 180-81.
26 Abū Yūsuf, *Kitābu al-Ḫarāj*, 62; al-Marġinānī, *al-Hidāyah*, 2/450.
27 Abū l-Maḥāsin Faḫr ad-Dīn Qāḍīḫān, *Fatāwā Qāḍīḫān* (Cairo: Muḥammad Šāhīn, 1865) 3/617.
28 Yaman, *Siyaset ve Fıkıh*, 111-112; Ahmet, "Devlet İdaresiyle İlgili Konularda Hanefî Fıkıh Literatüründeki Hükümlerle Ebu Hanife'nin İktidara Yönelik Tavrı Arasındaki Farklılık", 60.
29 Abū Yūsuf, *Kitābu al-Ḫarāj*, 65-67; al-Marġinānī, *al-Hidāyah*, 4/384.
30 See Introduction of Riḍwān as-Sayyid, *Tuḥfat at-Turk*, 10-11.

Najm ad-Dīn at-Tarsūsī (d. 758/1357), a Ḥanafī scholar from the Mamluk period, for example presents many individual cases in his work Tuḥfat al-Turk in order to substantiate his thesis that the Ḥanafi school of law attaches more executive precedence to the political authority. After listing some individual cases, he writes the following: "Such matters are too many to be confined to one book. But what I have mentioned here will be enough for righteous person. Indeed, if he were to reflect on them even minimally, he would find that the Ḥanafī school is more suitable for the sultan."[31]

Some have even gone so far to say that the late Ḥanafī jurists attached value and authority to Ottoman sultanic decrees and edicts to such an extent that the state was regarded as indispensable in the law-making process.[32] It should be noted that earlier mashayikh had already granted the public authority decision-making powers, particularly in the area of public law.33 Therefore, it should be noted that the decision-making power of the political authority is normally limited to public law and, in particular, to those areas on which the primary sources and the doctrine of the school of law are silent and thus subject to the discretion of the head of state.

5. THE MEANING OF THE POLITICAL AUTHORITY IN ISLAMIC LAW

Throughout the Islamic history, the political authority, who is responsible for the protection of religion and the implementation of religious law, has also played a key role in the establishment of social order and the realization of justice.[34] It seems therefore to be considered sufficient for such practices to be legitimate if they do not contradict the purpose of the Shari'ah, rather than if they are in accordance with the Shari'ah. Between these two seemingly close principles there is an important difference. That is to say, if one were to try to reconcile all the practices of the head of state with the principle of conformity to the Shari'ah, one would have to provide a specific piece of evidence for each of them, in which case many political practices would be condemned as illegitimate for lack of evidence. However, when it is sufficient that they do not contradict the Shari'ah, it is possible to show flexibility in the political sphere based on the universal evidences that show the general purpose of the Shari'ah, rather than on the individual evidences. This approach enabled them to expand the framework of jurisprudence in favor of the state's and, in essence, society's interest, and they evaluated the legitimate acts of the head of state within this framework.[35]

It can be said, that Ḥanafīs – and especially the later Ḥanafī jurists who were in the service of the state - have authorized the head of state in areas of public, war, and financial matters, as long as they do not contradict the spirit of the *naṣṣ*. A number of legal practices, especially in areas concerning the state and society, have been managed by the political authority. The fact that the

31 Najm ad-Dīn at-Tarsūsī, *Tuḥfat at-turk fī mā yajib an yu'mal fi-l mulk*, ed. Mohamed Menasri (Damascus: Institut français de Damas, 1997), 13.

32 Samy Ayoub, "The Sulṭān Says: State Authority in the Late Ḥanafī Tradition", *Islamic Law And Society* 23 (2016), 239-278. For an illustration of the transitivity of Sharia and customary law, or religion and politics, see: Melek Karacan. "Siyâset, Melâmet Ve Şehâdet Döngüsünde Bir Şeyh: İsmâil Mâşûkî", *Sufiyye* 15 (2023), 139-168; Hüseyin Güneş, "Kutsal Değerlerin Siyasete Alet Edilmesi Bağlamında Abdullah B. Ali İsyanı". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (Aralık 2012), 75-104.

33 Mürteza Bedir, "The Hanafi View of Siyasa and Sharia Between Idealism and Realism: Al-Hasiri's Conception of Temporal and Religious Politics: (Siyasa Ad-Diniyya Al-'uzma and Siyasa Al-Hissiyya Al-'uzma)", *İslam Tetkikleri Dergisi* 10/2 (September 2020), 459, 451-466.

34 Ibn Khaldun, *al-Muqaddima* (Beirut, Dār al-Arkam, 2001), 250.

35 Yunus Apaydın, "Siyâset-i Şer'iyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 37/300.

Ḥanafīs consider it necessary for the state to collect the zakāt of the apparent property (*amwāl ẓāhirah*) is only one of the examples that can be mentioned in this context.[36]

It is possible to explain one of the reasons respectively a theoretical basis for the legitimization for the Ḥanafīs' authorisation of the political authority as "protecting the state and thus the society and preventing fitna". On this occasion, we can refer to the evidence of istiḥsān, one of the Ḥanafī procedural evidences. The evidence of istiḥsān, is to deviate from the original ruling in a matter on grounds such as necessity (*ḍarūra*), custom (*ʿurf*), and beneficence (*maṣlaḥa*), and to make a different ruling in that matter.[37]

The fact that the Ḥanafīs regarded the presence of the head of state as one of the conditions for the validity of the Friday prayer can be considered as a judgement based on istiḥsān. The Ḥanafīs linked the Friday prayer with the head of state and considered the presence of the head of state or the presence of someone representing him. The main reason for this is to avoid sedition (fitna). Serahsī explains the problem as follows: "...If the sultan had not been stipulated for the validity of the Friday prayer, it would have led to sedition. Because some people would arrive at the mosque earlier and perform the prayer for their own special purposes, while others would miss the prayer, which would cause fitnah. Therefore, the Friday prayer has been entrusted to the imam as in other matters. Because he is the most suitable person to calm the fitnah between people."[38]

As seen in these and similar examples, the Ḥanafīs, due to the fear of fitna, reversed the actual ruling in some issues and ruled differently in accordance with istiḥsān. We believe that the issues that we will examine below in the context of the powers granted to the head of state by the Ḥanafīs are also related to the evidence of istiḥsān. For that matter, despite a clear hadith stating that there is no need for the permission of the head of state for the revival of dead lands (*Iḥyāʾ al-mawāt*), Ḥanafīs require the approval of the head of state in order to prevent disputes that may arise as a result of more than one person claiming the same land.[39]

The political authority, was seen as responsible authority for the preservation of religious live and the implementation of religious laws. He has also played a key role in the establishment of social order and the realization of justice.[40] Because of these important duties, Islamic scholars have considered a head of state necessary for every period.[41] The scholars who agreed on the appointment of the head of state also agreed that he has more authority than other Muslims because of the duties he is obliged to fulfill.[42] However, they never saw the head of state as the absolute sovereign and defined the limits of his sovereignty, in the most general terms, to the provisions of the Shari'ah, respectively to the boundaries of the Islamic law. Meant by Sharīʿah rulings or the boundaries of the Islamic law are three categories. These are firstly the principles

---

36 Riḍwān as-Sayyid, „al-Fiqh wa-l fuqahāʾ wa-d dawla: Ṣirāʿ al-fuqahāʾ alā l-sulṭa wa s-ṣulṭān fī ʿaṣr al-mamlūkī", *Majallat al-Ijtihād* (1989), 3/146.

37 Šarīf al-Jurjānī, *Kitāb at-taʿrīfāt* (Beirut: Dār al-Kutub al-ʿIlmiyya, 1983), 76.

38 Šams ad-Dīn as-Saraḫsī, *Kitāb al-mabsūṭ* (Istanbul: Çağrı Yayınları, 1982), 2/25.

39 For the example mentioned and other cases decided on the basis of fitnah see: Mehmet Birsin,"Hanefî Fıkhında Fitne Gerekçesine Dayalı Hükümler ve İstihsan Delili İle İlişkisi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 22/1, (2011), 55-70.

40 Ibn Khaldun, *al-Muqaddimah*, 250.

41 ʿAlāʾ ad-Dīn al-Kasānī, *Badāʾiʿ aṣ-ṣanāʾiʿ fī tartīb aš-šarāʾiʿ*, ed. ʿAlī Muḥammad Muʿawwaz - ʿĀdil Aḥmad (Beirut: Dār al-Kutub al-ʿIlmiyya, 1997), 9/90-91; Abū-l Ḥasan al-Māwardī, *al-Aḥkām al-sulṭāniyya* (Beirut: Dār al-Kutub al-ʿIlmiyya, 1985), 5; Imām al-Ḥaramayn al-Juwaynī, *Ġiyāṯ al-umam fī iltiyāṯ aẓ-ẓulam,* ed. ʿAbd al-ʿAẓīm Maḥmūd ad-Dīb (Jeddah: Dār al-Minhāj, 2011), 217.

42 al-Māwardī, *al-Aḥkām al-sulṭāniyya*, 18; Šihāb al-Dīn al-Qarāfī, *al-Iḥkām fī tamyīz al-fatāwā ʿan al-aḥkām wa-taṣarrufāt al-qāḍī wa al-imām*, ed. ʿAbd al-Fattāḥ Abū Ġuddah (Beirut: Dār al-Bašāʾir al-Islāmiyya, 2009), 46.

that are directly stated in the Qur'an and the Sunnah (*naṣṣ*). Secondly, norms that are not directly stipulated in the *naṣṣ*, but derivated by mujtahids and thirdly regulations that are necessary for the sake of society's welfare (*maṣlaḥa*), as long as they do not conflict with the principles of the Shariah. [43]

The primary sources of Islamic Law are the Qur'an and the Sunnah. Therefore, rulings must be based primarily on these two sources. However, because of the limitations of the issues and subjects directly covered by these two sources, a special effort had to be made to reveal the divine will for new events in order to say something about the changing and transforming life. This endeavor, known as ijtihad, is the judgments of mujtahids on different events by taking into account the divine will.[44]

Both the rulings directly stated in the Qur'an and the Sunnah and the rulings of the mujtahids based on these two sources constitute the shar'i framework. When it comes to politics, we see that this framework has been further expanded by the jurists (*fuqahāʾ*). That is to say, in times when it became difficult to stay within the sharia framework, when morality was corrupted and administrative corruption increased, the fuqahāʾ felt the need to grant authority to the head of state in order to protect the political order and ensure the public welfare. This situation can be said to be related to the fact that the Qur'an and Sunnah did not lay down detailed provisions on the political sphere, and to the dynamic nature of this field.[45]

The granting of authority to the political authority has also been evaluated in Islamic law in general within the Sharīʿah framework. However, this does not mean that all the acts of the political authority are legitimate. The main criterion for his actions is that they do not contradict the spirit of the Shari'ah. This kind of politics has also been characterized as "just politics". In short, political acts that are not limited to the *naṣṣ* but are deemed sufficient if they do not contradict what is sharia considered as legitimate or just politics.[46]

In later times, at the latest with the Mamluks, we see that the law was divided into sharʿī and siyasī law, i.e. a law based on Islamic sources and on the decisions of the public authorities. Al-Maqrīzī (845/1442) reports following on this issue:

"Know that in our time, since the existence of the Turkish state in the land of Egypt and Damascus, people have divided the rulings (laws) into two parts: Sharia law and political law"[47]

This twofold distinction makes it possible to speak of two types of politics: on the one hand, politics that were regulated by the Sharia, and on the other, politics that were left to the ruler. Nevertheless, the relationship between the fuqahāʾ and the rulers was not, as Abou El Fadl describes, a "dogmatic, one-sided relationship". It was rather a "reciprocal and dialectical process of adaptation and resistance" that transformed due to the socio-political circumstances.[48]

43 Halis Demir, *Devlet Gücünün Sınırlanması: Raşit Halifeler Dönemi* (Istanbul: İz Yayıncılık, 2004), 47.
44 ʿAbdussettār Efendī, *Medhal-i Fikh* (Istanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1882), 16; Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü* (Istanbul: İFAV Yayınları, 1988), 601.
45 See H. Yunus Apaydın, "Siyâset-i Şerʿiyye", 37/300.
46 Ibn Qayyim al-Jawziyya, *Iʿlām al-muwaqqiʿīn min rab al-ʿālamīn* (Cairo: Maktabat al-Kulliyāt al-Azhariyya, 1968), 4/374.
47 Taqīy ad-Dīn al-Maqrīzī, *al-Mawāʿiẓ wa-l iʿtibār bi-ḏikr al-ḫiṭaṭ wa-l āṯār* (Beirut: Dar al-Ṣādir, n.d.), 2/333.
48 Khaled Abou El Fadl , *Rebellion and Violence in Islamic Law* (Cambrdige: Cambridge University Press, 2001), 102.

6. CONCLUSION

The classical fiqh was a legal system that was in practice and had courts. So it was not a purely theoretical science. Therefore, what fiqh scholars did during the period of the founding jurisprudence and later was in the sense "real" that it was implemented in reality and, as a result, observed the real policy and could not ignore it. As a natural consequence of this fact, classical fiqh had to pursue a serious legal policy behind many provisions and principles.

Fiqh is dynamic because reality is dynamic. That is why it has an adaptable character, especially when it comes to observing customs or take socio-political measures. Even if it cannot be denied in absolute terms that especially the Ḥanafī fiqh school were inter alia shaped by the social and cultural conditions of the regions in which they originated, as well as by the political structure and political power - its former designation as official legislation most likely played a decisive role here - it is not correct to say that only these influenced fiqh, although it is difficult to determine the exact degree of this interaction. What can be said, however, is that the fuqahāʾ tried to protect the sovereignty of law and to regulate the field of politics (siyāsah) always within the framework of the Sharīʿa. If it was not always possible on the basis of Qur'anic verses or prophetic tradition, then it was possible through examples from the practice of the Prophet's companions or on the basis of the public interest (Maṣlaḥah) and necessities (Ḍarūrah). Nevertheless, there was always an area that was left to the discretion of the ruler, so that he had the power of determination above all in the area of public law.

In this article, I have tried to show by some historical anecdotes and few specific legal cases how the Ḥanafī jurists from the beginning till to the later period tried to implement the law within the framework of an interaction with the public authority, to adapt it to the socio-political circumstances and, for preventive reasons, to give in some areas the ruler a decision-making authority. These in turn consulted the fuqaha to implement a sharia-compliant or just policy. Both the fuqaha knew that political rulers were needed for religious life and social order, and the rulers also needed the fuqaha in order to govern justly and in accordance with the rules.

An important question that this paper has addressed is what was the real reason why Abu Hanifa did not want to accept the official positions that were offered to him. In addition to the explanations that he held back out of love for the Ahl al-bayt or that he did not conclude an agreement with the political authority for his principled stance on justice should also be mentioned here. It is likely that all of these reasons had an influence on his stance. Nevertheless, it is difficult to argue that he arbitrarily voted against the prerogatives of the head of state in his legal decisions and that the Ḥanafī scholars were willing to compromise after his death.

It is true that Ḥanafī scholars - at least those who were examined - have granted privileges to the public authority. However, this kind of granting of privileges should be understood as an effort to strike a balance between the realities of the situation and the goals of Shari'a.

It remains an important question to what extent the prerogatives of the political authority were extended and how they were restricted, and whether the attribution of certain prerogatives by the eponyms such as Abū Yūsuf later led to a separation of a twofold legal sphere, namely the legal sphere determined by the fuqahāʾ and that of the rulers.

REFERENCE

Abou El Fadl, Khaled. Rebellion and Violence in Islamic Law. Cambrdige: Cambridge University Press, 2001.

Abū Zahra, Muḥammad. Abū Ḥanīfah: Ḥayātuh wa-ʿaṣruh ārāʾuh wa-fiqhuh. Cairo: Dār al-Fikr al-ʿArabī, 1947.

Abū Yūsuf, Yaʿqūb Ibn Ibrāhīm. Kitābu al-Ḫarāj. Cairo: al-Maṭbaʿah as-Salafiyyah, 1962.

Apaydın, Yunus. "Siyâset-i Şerʿiyye". Diyanet İslam Ansiklopedisi. 37/299-304. Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

Atar, Fahrettin. Fıkıh Usûlü. Istanbul: İFAV Yayınları, 1988.

Aydın, Ahmet. "Devlet İdaresiyle İlgili Konularda Hanefî Fıkıh Literatüründeki Hükümlerle Ebu Hanife'nin İktidara Yönelik Tavrı Arasındaki Farklılık". Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi 11 (December 2020), 57-79.

Ayoub, Samy. "The Sulṭān Says: State Authority in the Late Ḥanafī Tradition". In Islamic Law And Society 23 (2016), 239-278.

Bakkal, Ali İslam Fıkıh Mezhepleri. Istanbul: Rağbet Yayınları, 2007.

Bedir, Mürteza. Ebu Hanife Entelektüel Biyografi. Ankara: Ay Yayınları, 2018.

Bedir, Mürteza. "Hanefî Mezhebinin Abbâsî Bağdat'ında Yükselişi ve Zayıflaması". In İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-Selâm): Uluslararası Sempozyum. 1/621-632. Istanbul: MÜİF Vakfı yayınları 2008.

Bedir, Mürteza. "The Ḥanafī View of Siyasa an Sharia Between Idealism and Realism: Al-Hasiri's Conception of Temporal and Religious Politics". İslam Tetkikleri Dergisi 10/2, (Sep. 2020). 451-466. https://doi.org/10.26650/iuitd.2020.693785.

Birsin, Mehmet. "Hanefî Fıkhında Fitne Gerekçesine Dayalı Hükümler ve İstihsan Delili İle İlişkisi". İslâmî Araştırmalar Dergisi 22/1, (2011). 55-70.

Demir, Halis. Devlet Gücünün Sınırlanması: Raşit Halifeler Dönemi. Istanbul: İz Yayıncılık, 2004.

Duman, Soner - Hoyladı, Adnan. "Hicrî II. Ve III. Asırlarda Yaşayan Hanefî Fakihlerin Resmî Görev Alma Tutumları Açısından Siyasî Otorite İle İlişkileri". Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 21/1 (2021). 143-178.

Efendī, ʿAbdussettār. Medhal-i Fikh. Istanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1882.

Güneş, Hüseyin. "Kutsal Değerlerin Siyasete Alet Edilmesi Bağlamında Abdullah B. Ali İsyanı". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (Aralık 2012), 75-104.

Jaṣṣāṣ, Abū Bakr. Aḥkām al-qurʾān. Ed. Muḥammad aṣ-Ṣādiq Qamḥāwī. Beyrut: Dār Iḥyāʾ at-Turāṯ al-ʿArabī, 1992. 3 vol.

Jawziyya, Ibn Qayyim. Iʿlām al-muwaqqiʿīn min rab al-ʿālamīn. Cairo: Maktabat al-Kulliyāt al-Azhariyya, 1968. 4 vol.

Jurjānī, Sayyid Šarīf. Kitāb at-taʿrīfāt. Beirut: Dār al-Kutub al-ʿIlmiyya, 1983.

Juwaynī, Imām al-Ḥaramayn. Ġiyāṯ al-umam fī iltiyāṯ aẓ-ẓulam. Ed. ʿAbd al-ʿAẓīm Maḥmūd ad-Dīb. Jeddah: Dār al-Minhāj, 2011.

Halm, Heinz Die Ausbreitung der Schafiitischen Rechtsschule von den Anfängen bis zum 8./14. Jahrhundert. Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert, 1974.

Ibn Khaldun, ʿAbd ar-Raḥmān Ibn Muḥammad. al-Muqaddimah. Beirut, Dār al-Arkam, 2001.

Karacan, Melek. "Siyâset, Melâmet Ve Şehâdet Döngüsünde Bir Şeyh: İsmâil Mâşûkî". Sufiyye 15 (Aralık 2023). 139-168

Kasānī, ʿAlāʾ ad-Dīn. Badāʾiʿ al-ṣanāʾiʿ fī tartīb aš-šarāʾiʿ. Ed. ʿAlī Muḥammad Muʿawwaz & ʿĀdil Aḥmad. Beirut: Dār al-Kutub al-ʿIlmiyya, 1997. 9 vol.

Kütük, Şaban. "Ebu'l-Hasen ed-Dîneverî'nin Menâkıbu Ebi Hanîfe Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi". Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi 3/2 (2022), 1-110.

Marġināānī, Burḥan ad-Dīn. al-Hidāyah šarḥ bidāyat al-mubtadī. Ed. Muḥammad M. Ṭāhir. Cairo: Dār as-Salām, 2000. 2 vol.

Maqrīzī, Taqīy al-Dīn. al-Mawāʿiẓ wa-l iʿtibār bi-ḏikr al-ẖiṭaṭ wa-l āṯār. Beirut: Dar aṣ-Ṣādir, n.d. 2 vol.

Māwardī, Abū-l Ḥasan. al-Aḥkām al-sulṭāniyya. Beirut: Dār al-Kutub al-ʿIlmiyya, 1985.

Musa, Muhammed Y. Fıkh-ı İslam Tarihi. Istanbul: Arslan Yayınları, 1974.

Öğüt, Salim. "Ebû Yûsuf". Diyanet İslam Ansiklopedisi. 10/260-65. Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Qāḍīẖān, Abū l-Maḥāsin Faẖr ad-Dīn: Fatāwā Qāḍīẖān. Cairo: Muḥammad Šāhīn, 1865. 4 vol.

Saraẖsī, Šams ad-Dīn. Kitāb al-mabsūṭ. Istanbul: Çağrı Yayınları, 1982. 10 vol.

Sayyid, Riḍwān. „al-Fiqh wa-l fuqahāʾ wa-d dawlah: Ṣirāʿ al-fuqahāʾ alā l-sulṭa wa s-ṣulṭān fī ʿaṣr al-mamlūkī". Majallat al-Ijtihād 3 (1989).

Ṭarṣūṣī, Najm ad-Dīn. Tuḥfat al-Turk fī mā yajib an yuʿmal fī al-mulk: taḥqīq wa dirāsa. Ed. Riḍwān as-Sayyid. Beirut: Dār aṭ-Ṭalīʿa (1992).

Saymarī, Abū ʿAbdallāh Ḥusayn Ibn ʿAlī. Aẖbār Abī Ḥanīfa wa-Aṣḥābih. Beirut: ʿĀlam al-Kutub, 1985.

Schacht, Joseph. An Introduction to Islamic Law. London: Oxford University Press, 1964.

Wakīʿ, Muḥammad Ibn H̱alaf Aẖbār al-quḍāh. Beirut: al-Maktabat at-Tijāriyya al-Kubrā, 1947.

Winter, Michael. "Inter-Madhhab Competition in Mamlûk Damascus: Al-Tarsûsî's Counsel for the Turkish Sultans". Jerusalem Studies in Arabic and Islam 25, (2001). 195-211.

Yaman, Ahmet. Siyaset ve Fıkıh. Istanbul: İZ Yayıncılık, 2015

*****

Çatışma Beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluşun finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzni: Etik kurul iznine gerek yoktur.

Uluslararası ANADOLU Sosyal Bilimler Dergisi

International Anatolian Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2619-9475

https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid

Araştırma Makalesi / Research Article *2025, Cilt: 9, Sayı: 1, Sayfalar: 242-268*

DOI: https://doi.org/10.47525/ulasbid.1620857

DÜNYA SANAYİ COĞRAFYASINDA ÜLKELERİN VE KENTLERİN PLANLAMA ARACILIĞI İLE DEĞİŞEN KİMLİK VE ROLLERİ: TÜRKİYE - KOCAELİ ÖRNEĞİ*

CHANGING IDENTITIES AND ROLES OF COUNTRIES AND CITIES IN THE WORLD'S INDUSTRIAL GEOGRAPHY DUE TO PLANNING: TURKEY – KOCAELİ EXAMPLE

Duygu KANIK[1] **Oya AKIN**[2]

[1] Dr., duygu_oztekin@hotmail.com

[2] Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, oakinster@gmail.com

Geliş Tarihi / Date Applied **16.01.2025**

Kabul Tarihi / Date Accepted **18.03.2025**

ÖZET

Bu araştırmada dünya sanayi coğrafyası içerisinde küresel ölçekte Türkiye'nin, ulusal ölçekte ise "Sanayi Başkenti" olarak adlandırılan Kocaeli'nin sahip olduğu rol 2015-2016 yılı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) sanayi veritabanına kayıtlı yabancı sermayeli firmalar üzerinden, kalkınma, bölge ve kent plan kararları ile birlikte değerlendirilmek sureti ile analiz edilmiştir. Dünyadaki sürece paralel olarak Türkiye'nin yabancı sermaye yatırımlarına konu olmaya başladığı tarih doğrultusunda sanayi coğrafyasındaki rolü nedir? Yabancı sermaye yatırımları ülkenin neresinde, neden konumlanmıştır? En çok yabancı sermaye yatırıma konu olan Kocaeli'nin yatırım için tercih edilme nedenleri nelerdir? Kocaeli'nin günümüzdeki kimliğinin oluşmasında yapılan yatırımların etkileri nelerdir? Kalkınma, bölge ve kent plan kararlarının bu kimlik üzerindeki etkileri nelerdir? sorularından yola çıkan bu araştırma kapsamında; yabancı sermayeli firmaların konumları, sektörleri, kuruluş/ortaklık yılları, merkez ofisleri ana göstergeler olarak belirlenmiş ve bu göstergeler kalkınma, bölge ve kent plan kararları ile birlikte değerlendirilmiştir.

Bu ana göstergeler ışığında araştırmanın uluslararası ölçekteki bulgusu "Türkiye'nin dünya sanayi coğrafyasında diğer pazarlara ulaşmak amacıyla yatırım yapılan bölgesel bir merkez olduğudur". Ulusal ölçekte tespit edilen bulgu ise; Kocaeli'nin İstanbul'da yatırım yapan yabancı sermayeli sanayi kuruluşlarının desantralizasyon merkezi olarak sanayi kimliği ile öne çıktığı; kalkınma ve bölge planı kararlarının kent plan kararlarının uygulanmasına izin vermediği ve kentin diğer potansiyellerinin ön plana çıkmasını engellediğidir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Sermaye, Sanayi, Kocaeli, Dünya Sanayi Coğrafyası

ABSTRACT

In this study, the role of Turkey on global scale within the World's Industrial Geography and that of Kocaeli, which is called "the Capital of Industry" on national scale, have been analysed over foreign capitalized firms saved on the database of The Union of Chambers and Commodity Exchanges of Turkey (TOBB) during the period of 2015-2016 by evaluating together with development, regional and city plans decisions. Within the scope of our research, based on the leading questions such as "What is the role of Turkey in this industrial geography parallel to the process in the world as of the date when Turkey started to become the subject of foreign capital investments? In which part of Turkey and why were foreign capital investments positioned? Being a city which is most subject to foreign capital investment, what makes Kocaeli preferable to make investment? What are the impacts of such investments on the current identity of the city? What are the effects of development, regional and city plans decisions on this identity?", the locations of foreign capital investments, the year of establishment/partnership, and their central offices were set out as main indicators and this main indicators evaluated with development, regional and urban plan decisions.

In terms of these main indicators, the research finding on international scale is that "Turkey is a regional hub where investments are made in order to access other markets in the world's industrial geography". The finding on national scale is that Kocaeli becomes prominent with its industrial identity as a centre of decentralization of foreign capital industrial organizations making investment in the province of İstanbul; development and regional plan decisions do not allow the practice of city plan decisions and inhibit take over the other potentials of the city.

Keywords: Foreign Capital, Industry, Kocaeli, World's Industrial Geography.

* Bu makale, Doç. Dr. Oya AKIN danışmanlığında Duygu KANIK tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Anabilim Dalı'nda hazırlanan "SANAYİ COĞRAFYASINDA DEĞİŞİM SÜRECİNDE KENTLER (İZMİT ÖRNEĞİ)" başlıklı doktora çalışmasından üretilmiştir.

Atıf Citation Kanık, D., & Akın, O. (2025). Dünya sanayi coğrafyasında ülkelerin ve kentlerin planlama aracılığı ile değişen kimlik ve rolleri: Türkiye - Kocaeli örneği. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(1), 242-268.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License altında lisanslanmıştır.

OPEN ACCESS

1. GİRİŞ

Dünya Bankası'na göre sanayileşme; ülkenin iktisadi gelişmesinde sanayinin, tarımdan hızlı büyümesi ve kademeli olarak ülke ekonomisinde öncü rol oynar hale gelmesi aşaması olarak tanımlanmaktadır. Sanayileşme olgusu, toplumların ekonomik anlamda gelişimi ve kalkınmasının olmazsa olmaz bir gereği olarak görülmektedir (Yurdakul, 2005).

Sanayileşmenin Avrupa'da, aydınlanma dönemi sonrasında yaşanan sosyal ve ekonomik gelişmeler sonucunda yeni buluşların etkisi, özellikle de buhar gücüyle çalışan makinelerin üretimde kullanılması ile birlikte sermaye birikiminin artması ile ortaya çıkmış olduğu görülmektedir. 20. yüzyılda teknolojik girdiler ile yeniden şekillenen dünya sanayi coğrafyasında; 19. Yüzyılda üretim merkezi olan İngiltere, Almanya, Amerika, Rusya ve Japonya gibi ülkelerin kentlerinin yönetim merkezlerine dönüştüğü, üretim coğrafyasının pazara yakınlık olgusu doğrultusunda yeniden şekillendiği anlaşılmaktadır (Yeşil, 2010). Günümüzde sanayinin, gelişmekte olan ülkelerde ağırlıklı olarak düşük işgücü maliyetleri nedeni ile yer seçme eğilimde olduğu ve sanayi sektörünün bu ülkelerin istihdam ve diğer ekonomik sektörler üzerindeki çarpan etkilerinin son derece belirleyici olduğu görülmektedir. Çevreyi kirletici etkisi yüksek sanayi tesisleri ucuz iş gücü, arsa ve hammaddenin bulunduğu az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde yer seçerken, bu tesislerin ana yönetim yapıları ve üsleri gelişmiş ülkelerde yer almaktadır. Merkez-çevre ilişkisi olarak tanımlanan bu olgu, Raul Prebisch'in başkanlık ettiği Latin Amerika Ülkeleri Ekonomik Komisyonu (Economic Commission for Latin America - ECLA) çatısı altında uluslararası iş bölümünün karşılıklı yarar ilişkisine dayandığı görüşü doğrultusunda gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkelerin ilişkisinin sorgulanmasına yönelik çalışmalar sonucu ortaya konmuştur. Prebisch dünya ülkelerini birincil mal üreticileri ve ithalatçıları olan az gelişmiş çevre ülkeler ve sanayi mal üreticisi ve ihracatçısı olan gelişmiş merkez ülkeler olarak sınıflandırmıştır (Prebisch'den aktaran Karaş, 2017).

Sanayi coğrafyasında sermayenin yer seçiminde merkez/çevre ülke ilişkisinin yanı sıra karşılaşılan bir diğer kavram da kümelenmedir. Kümelenme kavramına ilk kez Alfred Marshall (1890) tarafından Ekonominin İlkeleri (Principles of Economics) adlı eserde değinilmiş olup, kümelenme işbirliği ve dayanışma içinde olabilecek işletmelerin ekonomik üstünlük için coğrafi olarak belirli bir bölgede küme oluşturacak şekilde yer seçmesi anlamına gelmektedir (Akdeve, 2008). Sanayi sektöründe kümelenme eğiliminin mekânsal boyutunu Castells (2007) ölçek büyüklüğü itibariyle küresel, bölgesel ve yerel olmak üzere farklı düzeylerde ele almakta ve sanayi kümelenme eğiliminin küresel düzeyde günümüzdeki yeni uluslararası iş bölümünün ürünü olduğunu ifade etmektedir (Kaygalak, 2015). Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında ortak pazar oluşturma hedefi ile uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılması için yapılan anlaşmalarla dünya genelinde ekonomi politikaları değişmeye ve yeni sanayi kümelenmeleri oluşmaya; sanayi yer seçimi ulusal boyuttan çıkarak uluslararası boyuta genişlemeye başlamıştır (Uras, 2017; Yıldırım, 2011; Kaygalak, 2015). Ulusal politikaların sanayinin yer seçimi üzerindeki etkisini yitirmesi, sanayinin, ülkeler arasında çok uluslu şirket kararlarına dayalı hızlı bir şekilde yer değiştirmesine olanak vermiş ve sanayi yatırımlarının rekabetçi avantajları yaratan yığılma ekonomilerinin olduğu bölgelerde/ülkelerde yer seçmeye çalıştığı izlenmiştir (Kaygalak, 2015; Castells, 2007).

Sonuç olarak; 18. yüzyılda sosyal ve kültürel gelişimlerini tamamlayan ve teknoloji üreten ülkeler; emek yoğun sanayilerini işgücü maliyetlerinin düşük olduğu coğrafyalara transfer etmişler, bu coğrafyalarda üretilen ürünleri tüm dünyaya pazarlayarak kentlerini sanayiden arındırarak gelişmiş teknoloji ve hizmet kentlerine dönüştürme yolunda ilerlemişlerdir.

Bu çalışma kapsamında uluslararası ölçekte Türkiye'nin dünya sanayi coğrafyasında sahip olduğu rol, ulusal ölçekte Kocaeli'nin Türkiye sanayi coğrafyasındaki rolü, merkez-çevre ilişkisi bağlamında Kocaeli sanayileşme sürecinin İstanbul ile ilişkisi ve yabancı sermayeli sanayi birimlerinin Türkiye'de ve Kocaeli'de neden yer seçtiği; bu yer seçiminde ülke, bölge ve kent planlarının etkilerinin tartışılması temel araştırma konularını oluşturmaktadır.

Çalışma iki ana başlıkta ele alınmaktadır. Literatür araştırmalarına odaklanan birinci bölümde; 20. yüzyıl ile birlikte yeni teknolojik buluşların sanayi birimleri üzerinde etkili olduğu mekansızlaşmanın, bir başka deyişle yer seçiminde yere bağımlılığın ortadan kalkmasıyla yatırımların üretim maliyetlerinin düşük coğrafyalara doğru kaymasının, ortaya koyduğu yeni merkez-çevre ilişkisi açıklanmaktadır. İkinci bölümde ise; sanayinin bu yeni Dünya düzeni arayışında, Türkiye ve Kocaeli'nin rolünün ne olduğu üzerinde durulmaktadır. Çalışma kapsamında literatür araştırmalarından elde edilen kuramsal bilgiler, Türkiye, İstanbul ve Kocaeli örneğinde kurumsal verilerin mekansal eşleştirilmesi yapılarak test edilmiş ve yorumlanmıştır.

Çalışmanın mekansal eşleştirmeye dayanan yöntemi iki temel veri kümesi üzerinden gerçekleştirilmiştir. Birinci veri kümesi yabancı sermayeli firmaların yer seçimidir. TOBB ve T.C. Ekonomi Bakanlığı verilerine dayalı olarak Türkiye ve Kocaeli'de 2015 – 2016 döneminde yatırım yapan yabancı sermayeli firmaların; yatırımı yapan ülke, kuruluş tarihi, yer seçimi, alt sektör, işgücü verilerinin %17 örnekleme ile farklı ölçeklerde (bölge, NUTS, il) mekansal eşleştirmesi yapılmıştır. Bu veri kümesi ile Türkiye ve Kocaeli'nin dünya sanayi coğrafyası içerisindeki yerinin / öneminin belirlenmesi hedeflenmektedir.

İkinci veri kümesi ise farklı ölçeklerdeki planların analiz edilmesinden elde edilmiştir. Kalkınma planları, bölge planları, çevre düzeni planları ve İstanbul ile Kocaeli kent planlarının analiz edilmesi ile farklı ölçeklerdeki plan kararlarının uluslararası ölçekte Türkiye'nin dünya sanayi coğrafyasındaki rolünün belirlenmesinde, Kocaeli özelinde ise İstanbul kenti sanayi desantralizasyonunun, Kocaeli kentine yansımasında ne derece etkili olduğu tartışılmıştır.

Çalışma ile üretim biçimlerindeki değişimin ekonomik yapının yanı sıra, sosyal ve fizik mekânı şekillendirmesi sonucu planlama ile doğrudan ilişkili ve kentlerin kimlikleri üzerindeki etkisi nedeni ile planlamanın da konusu olduğu; genellikle hizmetler – sanayi sektörü ilişkisi, kentlerin gelişiminde sanayinin etkisi, sanayi tesisleri yer seçimi gibi ana başlıklar altında ele alınan sanayi/planlama ilişkisine daha farklı bir çerçeveden bakarak ülkelerin ve kentlerin değişen kimliklerinde planlamanın rolü ve nasıl yönetildiğinin önemi üzerine vurgu yapılmaya çalışılmıştır.

2. DÜNYA SANAYİ COĞRAFYASININ GELİŞİM VE DEĞİŞİM SÜRECİNDE KENTLER

Buharlı makinelerin 18. yüzyılın son çeyreğinde endüstride kullanılmaya başlamasıyla, üretimin ölçeği değişmiş, küçük üretim tesisleri yerini büyük ölçekli fabrikalara bırakmış, sanayi yeni enerji merkezleri etrafında toplanmaya başlamıştır (Bumin, 1990; Aydemir vd., 2004). Üretim biçiminin ve ölçeğinin değişmesi ile yaşam biçimleri, sosyal yapı ve kentsel mekân da değişmeye başlamış; emek ve sanayinin belli merkezlerde yığılmasına neden olmuştur. Fabrikalar çevresinde yeni yerleşmeler oluşmaya başlamış, küçük ölçekli yerleşmeler büyümüş ve yoğunlaşmış, imarlı arsa talebini karşılamak için köy meraları ve küçük tarım toprakları yeni bir mülkiyet yapısı düzenlemesi ile küçük yüzölçümlü arsalara dönüştürülerek yapılaşmaya açılmıştır.

Dünya sanayi coğrafyasının gelişim ve değişiminde, ülkelerin üstlendikleri kimlik ve rollerde;

- Üretim biçimlerinin değişimi (Fordizm / post-fordizm),
- Dünya genelinde yaşanan savaşlar ve benimsenen farklı ekonomi politikaları,
- Yabancı sermaye yatırımları,
- Yatırım yapılan sektörlerin,

etkili olduğu görülmektedir.

Dünya sanayi coğrafyasında yaşanan değişim sürecine paralel olarak, planlamanın da kapsam ve amacı değişmiştir. Önceleri kentlerin gelecekteki gelişme eğilimlerini denetleme ve yönlendirme hedefi taşırken, özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan ekonomik küreselleşme ile birlikte, ülkelerin yanı sıra kentlerin de yatırımları çekmek için birbirleri ile yarışır hale gelmesinin bir sonucu olarak planlama kent imajını güçlendirme, pazarlama eylem sürecine dönüşmüştür (Aydemir vd., 2004).

- **Üretim biçimlerindeki değişimler**

Dünya sanayi coğrafyasının değişimde fordizm / post-fordizm olarak adlandırılan iki temel kırılma noktasına vurgu yapılmaktadır. Fordist üretim sistemi 1914 yılında Henry Ford tarafından üretimin sürekliliğini sağlamak amacı ile kitlesel tüketimi hedefleyen bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır (Harvey, 1997). Fordist üretim, bant sisteminin kurulu olduğu büyük sanayi tesislerini gerektirdiğinden üretimin belirli odaklarda yığılmasına, dünya sanayi coğrafyasındaki kentlerin ölçeklerinin değişmesine neden olmuştur (Mert, 2002). 1960'lı yıllara kadar sürekliliğini sağlamış olsa da, fordist üretimin lokomotif sektörü olan otomobil, beyaz eşya gibi dayanaklı tüketim malları sektöründe 1970'li yıllarda talebin piyasaların doymaya başlaması sonucu düşmesi, piyasaların tüketicilerin gelirlerinin artması ile farklılaşmış mal talebi sonucu hızla parçalanmaya başlaması, artan uluslarası rekabet ve 1973 yılındaki Petrol Krizi sonucunda sistemin değişmesi gerektiği ortaya çıkmıştır (Akın, 1999). Böylelikle fordist üretime göre daha esnek, küçük ölçeklerde, stoklama olmadan, değişik ürün türlerinde üretimi, yatay işgücü örgütlenmesini, kişisel beceri ve başarıya dayalı ücretlendirmeyi, şirketler arası yeni ortaklıklar doğmasını beraberinde getiren post-fordist üretim sürecine geçilmiştir (Mert, 2002).

- **Dünya genelinde yaşanan savaşlar ve benimsenen ekonomi politikaları**

Dünya sanayi coğrafyasının şekillenmesinde üretim biçimlerinin değişmesinin etkisi olmakla birlikte, savaşlar, uluslararası ortaklıklar ve ülkelerce farklı dönemlerde benimsenen farklı ekonomi politikalarının da etkisi yadsınamaz niteliktedir. Özellikle dünya genelinde II. Dünya Savaşı sonrasında korumacılık politikaları ve ekonominin devlet müdahalesi ile yönlendirilme süreçlerinin terk edilmesi ve ortak pazar oluşturulması amacı ile oluşturulan topluluklar sonucunda sanayi küresel ölçekte yer değiştirmeye başlamıştır. Bu duruma paralel olarak ana üretim merkezi olan ülkeler yönetim merkezlerine dönüşmeye, yatırımlarını ucuz arazi, iş gücü ve yatırım teşviklerinin olduğu ülkelere kaydırmaya başlamışlardır. Bu noktada dünya sanayi coğrafyasındaki ülkeler Prebisch tarafından; yönetim merkezine dönüşen, sanayi malı üreticisi ve ihracatçısı olan merkez ülkeler, yatırım yapılan, birincil mal üreticisi ve ithalatçısı olan çevre ülkeler olarak sınıflandırılmıştır. Diğer bir deyişle 18. yüzyılda sanayileşmeye başlayan ülkeler merkez ülke rolünü üstlenirken, orta düşük ve orta yüksek teknoloji yatırımlarını yönlendirdikleri ülkeler, çevre ülkeler rolüne sahip olmuştur (Akdeve, 2008; Kaygalak, 2015; Yıldırım, 2011; Çakmak, 2016; Karaş, 2017).

- **Yabancı sermaye yatırımları**

Ülkelerin dünya sanayi coğrafyasında sahip oldukları rolleri belirlemede yabancı sermaye yatırımları da önem kazanmaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomi politikasının temel hedefi, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmektir. Ancak bu hedefin gerçekleşebilmesinde sermaye birikimi ve finansman temel bir sorun oluşturmakta, gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeler, özellikle 1970'li yıllardan bu yana emek bolluğuna sahip olmalarına karşın sermaye oluşumunda yetersizlik ve sermaye kıtlığı sorunu yaşamaktadır. Bu durum kalkınmanın sağlanabilmesi için yurtiçi tasarruflara ilaveten, sermaye açığını ortadan kaldırabilmek amacı ile dış borçlanma ya da yabancı sermayeyi çekme yoluna gidilmesine neden olmaktadır. Yabancı sermaye yatırımlarının artması, sermaye açığının ortadan kalkması, üretimde eski teknoloji yerine yeni teknolojilerin kullanılması, üretimde verimliliğin artması ve yeni dış pazarlara açılma anlamına gelmektedir (Çetinkaya, 2004).

Castells (2006) Enformasyon Çağı adlı kitabında, ulusal ekonomilerin küreselleşme süreçlerini; dünyadaki en büyük üç piyasa ekonomisi olan ABD, Japonya, Almanya, Avrupa özelinde İngiltere, İspanya, dünyanın yeni sanayileşmekte olan en büyük ekonomilerinden biri olarak da Hindistan üzerinden tanımlamakta ve yabancı sermaye bağımlılığına vurgu yapmaktadır. Merkez/çevre ülke ilişkisinin değişiminde özellikle ekonomi ve iktisat dallarında büyümenin ve gelişmenin bir aracı olarak görülen yabancı sermaye yatırımlarının rol oynayacağı belirtilmektedir (Castells, 2006).

- **Sektörel eğilimler**

Sektörel eğilimlerdeki değişimler ülkelerin dünya sanayi coğrafyasında sahip oldukları rollerin değişimi ile ilgili bilgiler de vermektedir. Günümüzde merkez ülkeler olarak tanımlanan ülkelerin II. Dünya Savaşı ve sonrasında makine ve kimya sektörlerine yatırım yaptıkları, 1970'lere gelindiğinde özellikle imalat sektöründe yaşanan sorunlar ve aynı dönemde yaşanan teknolojik gelişmeler sonucunda yatırımların bilgi yönetimine ağırlık veren sanayi ve hizmetler sektörlerine kaydırdıkları görülmektedir. Buna karşın çevre ülkeler olarak tanımlanan ülkelerin sanayileşmeye II. Dünya Savaşı sonrasında başladıkları ve ithal ikameci politikaları benimsememelerinin yanı sıra, yabancı yatırım çekmek için verdikleri imtiyazlar nedeni ile özellikle 1970'li yıllar sonrasında merkez ülkelerin fiziki mekanlarında istemedikleri sanayi sektörü yatırımlarına konu oldukları görülmektedir (Karaş, 2017).

Yabancı sermaye yatırımları ve sanayi türleri uluslararası ölçekte ülkelerin rollerini belirlerken fiziki mekanı da şekillendirmektedir. Yatırıma konu olan sektör, beraberinde yan sektörleri de getirmektedir. Bu durum iki kavram üzerinden açıklanabilir:

1. Yığılma ekonomileri: Alfred Marshall tarafından ekonomik faaliyetlerin fiziki mekanda maliyetleri azaltmak amacı ile belirli bir coğrafi alanda yer seçmesi;
2. Kümelenme: belirli bir alanda faaliyet gösteren, aralarında organizasyonel anlamda birbirlerini tamamlayacak güçlü bağlar bulunan firma ve kurumlar topluluğunun fiziki mekanda birbirlerine yakın yer seçmesi (Müderrisoğlu ve Gezici Korten, 2015; Ersoy, 2012).

Uluslararası ölçekteki durumun benzeri kent ölçeğinde de yaşanmaktadır. Kentler uluslararası skalada sahip oldukları güç doğrultusunda oluşturulmuş bir hiyerarşi içinde yer alırken ulusal ölçekte üretim ve hizmetler sektörlerindeki ilişkilerinin yanı sıra sanayinin kümelenme eğilimleri çerçevesinde, fiziki mekânları ve kimlikleri ile merkez ve ilişkili çevre kentler olarak rol almaktadırlar (Akın, 1999).

- **Planlamanın değişen rolü**

Planlama, geleceğe yönelik, istenilen hedeflere ulaşmak amacıyla, sistemli eylem programlarının hazırlaması süreci olarak tanımlanmaktadır.

18. yüzyılda başlayan yeni bir üretim anlayışı olarak sanayileşme ve beraberinde getirdiği sağlıksız kent mekanı, planlamanın ortaya çıkış süreçlerini doğurmuştur. Sanayi Devrimi öncesinde surlar içerisinde yoğun yapılaşmış, ekonomisi tarım ve ticarete dayalı, fonksiyonlar ve toplumsal sınıflar arasında kentsel mekanda belirgin bir ayrışmanın olmadığı, yaya kenti ölçeğindeki, basit ve geleneksel yapıdaki kentler, temelleri 18. yüzyılda atılan ve üretimde makineleşmenin yaygın bir şekilde kullanılmaya başlaması sonucu ortaya çıkan Sanayi Devrimi ile birlikte yeniden biçimlenmiştir.

18. yüzyılın son çeyreğinde üretimde buharlı makinelerin kullanılmaya başlamasıyla, üretim tesisleri de ölçek değiştirmiş, küçük tesisler yerlerini büyük fabrikalara ,küçük ölçekli üretimler ise yerini kütlesel üretimi temel alan sanayileşmiş üretime bırakmış, sanayi giderek yeni enerji merkezleri etrafında toplanmıştır (Bumin, 1990; Aydemir v.d., 2004). Üretim biçiminin ve ölçeğinin değişmesi, sosyal yapının, kentsel mekânın, yaşam biçimlerinin ve kent kimliklerinin de değişmesine neden olmuştur.

Sanayi devriminin 19. yüzyıl boyunca neden olduğu kırdan kente doğru büyük nüfus hareketleri sonucunda ortaya çıkan altyapı, konut, ulaşım ve çevre sorunlarına karşı toplumun ve devletin hazırlıklı olmaması sonucunda mevcut yapısı ile bu dönüşümü karşılamada yetersiz kalan kentlerde ortaya çıkan sağlıksız yaşam koşullarının üretimde yol açtığı verimsizlik vb. sorunların yeni gelişen kapitalizmin varlığını sürdürmesine tehdit oluşturmasının önüne geçecek ve kent mekanında yaşanan kentsel sorunlara çözüm bulacak arayışlara girilmiştir. Bu doğrultuda o zamanlara kadar bir sanat dalı olarak görülen planlama toplumsal destek ve meşruiyetini böyle bir ortamda kazanmış, hukuksal ve bilimsel boyuta kavuşmaya başlamış; sözcüğü yeni konut alanları ve değişen kentsel yapı ile birlikte yeni bir toplum yaratmak isteyen düşünürlerce (Simon, Cabet, Owen, Fourier, Godin – Sosyalist Ütopyacılar, Militarist akım, Camillo Sitte ve Güzel kent akımları, Soria Y Mata – Doğrusal Kent, Dr. Benjamin W. Richardson – Sağlık Kenti, Patrick Geddes – İdeal Kent, Frank L. Wright – Geniş Kent, Ebenezer Howard – Yarının Bahçe Kenti, Corbusier – Işın Kent) 'şehircilik' ilk kez kullanılmış, ilk planlama girişimleri gündeme gelmiştir (Aydemir, vd, 2004; Çubuk, 1983; Ersoy, 2005; Şahin, 2023).

Günümüzde planlama ülkelerin ve kentlerin üretim odaklı olarak sahip oldukları rollerin belirlenmesinde en önemli araçlardan biri olarak belirginleşmekte ve uluslararası ölçekten ulusal hatta kent ölçeğine inecek şekilde belirlenen ülke planlama politikaları doğrultusunda onların yeniden biçimlenmesini sağlamaktadır (Güven, 2016).

Özellikle 20. yüzyılın son çeyreği ile birlikte, değişen üretim biçimleri ile birlikte yeniden şekillenen kentler, küreselleşme kavramının ön plana çıkması sonucunda genişleyen rekabet ortamı ve ölçeği sonucunda küresel ölçekte yatırım çekmek hedefi doğrultusunda planlama aracılığı ile yeniden şekillendirilmeye başlamıştır. Uluslararası ölçekten ulusal ve hatta kent ölçeğine inecek şekilde belirlenen ülke planlama politikaları ile küresel dünya düzeninde ülkelerin ve kentlerin rolleri belirlenmekte; planlama sermayeye gerekli mekânsal ortamı sağlayan ana unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de kimlik öğelerinin oluşumunu sağlayacak kararlar ise fiziki planlama ile kentsel mekana yansıtılmaktadır. Diğer bir deyişle dünya sanayi coğrafyasına eklemlenme sürecinde hedeflenen kimlik doğrultusunda kentlerin

fiziksel, sosyal ve ekonomik yapısını şekillendirmek için araç olarak planlama kullanılmaktadır (Aydemir Ş. v.d., 2011; Ersoy, 2007).

Gelinen noktada planlamayı yönlendirmesi ve şekillendirmesi gereken kentlerin kimliği iken, planlamanın kent kimliğini belirlediği söylemek yanlış değildir. Planlamanın kentlere yeni bir kimlik kazandırmak için kullanılması yanlış bir uygulama olmamakla birlikte, 1980 sonrasında kaynak yaratmak amacı ile sermayeyi çekmek için planlamanın yerel ya da merkezi idarelerce bir araç olarak görülmesi sonucunda kentler tarihsel süreçte sahip oldukları kimliği ve kimlik öğelerini yitirmeye başlamışlardır (Sezik, 2016).

Bu çerçevede araştırmada uluslararası ölçekte ülkelerin merkez/çevre ülke olma nitelikleri üzerinden üretim coğrafyasındaki rolleri okunurken, ulusal ölçekte de benzer bir durumun yaşandığı ana fikrinden yola çıkılmıştır:

- Erken sanayileşmiş kentler ya da başat kentlerin sanayileşme politikasından vazgeçtiği, sanayi yatırımlarını yakın çevresindeki kentlere desantralize ettiği,
- Planlamanın gerek merkez kent gerekse çevre kent için belirlenen yeni role ulaşmayı sağlayan araç olduğu görülmektedir.

3. PLAN KARARLARI DOĞRULTUSUNDA DÜNYA SANAYİ COĞRAFYASINDA TÜRKİYE İLE KOCAELİ'NİN SAHİP OLDUĞU YER VE KİMLİK

Yukarıda çizilen kavramsal çerçeve doğrultusunda Türkiye'nin ve sanayi başkenti olarak adlandırılan Kocaeli'nin sanayi coğrafyasındaki yeri ve kimliği yabancı sermayeli sanayi yatırımları üzerinden sorgulanmıştır. Araştırmada 2015-2016 yılı TOBB sanayi veritabanı kayıtları ile T.C. Ekonomi Bakanlığı (mülga) verileri temel alınmıştır. 31.12.2016 tarihi itibariyle T.C. Ekonomi Bakanlığı (mülga) resmi internet sayfasında yer alan uluslararası doğrudan yatırımlar istatistikleri incelendiğinde Türkiye'de faaliyette bulunan 52.754 adet yabancı sermayeli firma olduğu, bu firmaların %12'sinin İmalat Sanayii'nde faaliyet gösterdiği belirlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi verileri doğrultusunda 2023 yılı itibari ile Türkiye'de faaliyette bulunan 82.716 adet yabancı sermayeli firma olduğu, bu firmaların %24'ünün İmalat Sanayii'nde faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. TOBB sanayi veritabanı verileri (kapasite raporları üzerinden) ise 2016 yılı itibari ile Türkiye'de toplam 1076 yabancı sermayeli firmanın yatırım yaptığını, 2023 yılı itibari ile bu sayının 1269'a yükseldiğini göstermektedir. Türkiye, İstanbul ve Kocaeli özelinde yatırımcı ülke, yabancı sermaye oranı ve yatırım yapılan alt sektör, üretim yer seçimi, merkez ofis yer seçimi, kuruluş ve ortaklık yıllarına göre dağılım, alt sektörlere dağılım başlıklarında yapılan çalışmalar sonucunda; merkez ve çevre ilişkilerini belirlemeye yönelik nicel verilere ulaşılması hedeflenmiştir.

Yabancı sermaye yatırımlarının yanı sıra Türkiye için benimsenen sanayi politikaları ve ülkenin günümüz dünya sanayi coğrafyasında sahip olduğu rol üzerinde sanayi planları ve kalkınma planları kararlarının; Kocaeli'nin günümüzde sahip olduğu "Sanayi Başkenti" kimliğinde ise bölge ve kent ölçeğindeki plan kararlarının etkisinin belirlenmesi için farklı ölçeklerdeki planlar Türkiye, İstanbul ve Kocaeli özelinde incelenmiştir.

3.1. Uluslararası Ölçekte Türkiye'nin Yeri ve Kimliği

Dünya Bankası veritabanı, International Monetary Fund (IMF) 2015 yılı Küresel İzleme Raporları ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) 2015 Ekonomik Raporu verileri doğrultusunda 2015 yılında dünyanın en büyük ekonomileri Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Çin, Japonya, Almanya, İngiltere, Fransa, Brezilya, İtalya, Hindistan ve Rusya şeklinde

sıralanmaktadır. Türkiye sıralamada Kanada, Avustralya, Güney Kore, İspanya, Meksika, Endonezya ve Hollanda'dan sonra 18. sırada yer almaktadır. Adı geçen ülkelerden ABD, Almanya, Japonya, İngiltere, Fransa ve İtalya, 1975 yılında Petrol Krizinin gündemde olduğu bir dönemde 2. Dünya Savaşı ile sanayi ve teknoloji açısından en gelişmiş piyasa ekonomisine sahip devletlerin geleceklerine dair çözüm üretmek amacı ile kurulan G6 ülkeleridir. Daha sonra Kanada'nın da eklenmesi ile bu ülkeler G7 ülkeleri olarak adlandırılmıştır. 1980 sonrasında benimsenen liberal ve dışa açılma politikaları doğrultusunda Çin ve Hindistan ise Asya'nın en büyük ekonomileri haline gelmişlerdir. İhracat yasağı veya yüksek gümrük vergilerinden dolayı yabancı pazarlara giremeyen işletmeciler ihracat yapamadıkları ülkelerdeki bir işletmeciye know-how aktarmak yoluyla teknolojilerini transfer ederek o ülkedeki pazar paylarını artırabilmektedirler (Yıldırım, 2018). Diğer bir deyişle sıralamada başlarda yer alan ülkeler, merkez ülke niteliği taşırken; Türkiye gibi sıralamada daha aşağılarda yer alan ülkeler, gelişmekte olan çevre ülke tablosu çizmektedir. Araştırma kapsamında bu durum yabancı sermaye yatırımları üzerinden ortaya konmaya çalışılmıştır.

Yabancı sermaye yatırımları ilk olarak 19. yüzyılda Türkiye sınırları içerisinde yer seçmeye başlamıştır. Bu dönemde yabancı şirketler hizmet sektöründe elektrik, telefon, havagazı, demiryolu, liman işletmeciliği gibi altyapı ve ulaştırma ile banka ve sigortacılık gibi faaliyet kollarında yer seçmişler, ağırlıkla madencilik ve ulaştırma sektörlerinde yatırımlar yapmışlardır. Ekonomik gelişmenin sağlanması için Cumhuriyetin ilk yıllarında gereken özel sermayenin yok denecek kadar az olması sonucunda 1920 – 1930 döneminde yabancı sermaye Türk adını kullanarak veya Türk ortaklar edinerek ulusal kimlikle ülkede yatırım yapabilmiştir. Bu dönemde kurulan 201 Türk Anonim Şirketi'nin %33'ünde yabancı sermayenin payı olduğu görülmektedir (Düzgün vd., 2009; Şener ve Kılıç, 2008). Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 ile Büyük Buhran adı verilen 1929 dünya ekonomik krizinin yaşandığı yıllar arasındaki dönemde, Türkiye'deki yabancı sermayenin üçte ikisinin imalat ve madencilik sektörüne, üçte birinin ise bankalar, ticaret şirketleri, dış ticaret ve sigorta şirketleri gibi hizmet sektörlerine yöneldiği görülmektedir (Şener ve Kılıç, 2008; Parasız, 2004). Cumhuriyet'in ilanı sonrasında Türkiye'de benimsenen devletçilik ve devlet eli ile sanayileşme anlayışı sonucunda yabancıların elindeki demiryolları, limanlar, madenler ve belediye hizmetleri millileştirilmiş, 1934 – 1942 yılları arasında ülkedeki sanayileşme hareketlerine yön vermesi için iki adet sanayi planı yapılmış (Tablo 1), yatırımların gerçekleşme süreçleri 2. Dünya Savaşı sonrasına kadar devam etmiştir (Şener ve Kılıç, 2008).

Tablo 1. Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları Kararları

Dönem	Ülke Ölçeğinde Desteklenen Sektör ve Bölgeler	Kocaeli'ne Yansıyan Kararlar
1934 - 1938 I. Beş Yıllık Sanayi Planı	Kağıt, kimya, maden, porselen, dokuma sanayinin desteklenmesi Ağırlıklı olarak tekstil ve dokuma sanayisine yatırım yapılması Öncelik; • Temel hammaddeleri yurt içinde üretilen veya üretilecek olan sınai tesisler[1], • Büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren projeler, • Kuruluş kapasitelerinin iç tüketimi karşılayacak düzeyde tutulması	Selüloz ve Kağıt Sanayi tesislerinin İzmit'te kurulması Yer seçiminde öne çıkan faktörler: **ağacın sağlanacağı ormanların uzak olmaması, nakil araçlarının bol ve ucuz olması, yüksek su ihtiyacının karşılanabilmesi ve iş gücü temini**
1938 - 1942 II. Beş Yıllık Sanayi Planı	Yeni yatırımlar yerine **mevcut işletmelerin korunup işletilmesi** Ağırlığın ara ve yatırım malları üretimine verilmesi Ağırlıklı olarak enerji santralleri, madencilik, makine sanayisi, toprak sanayisi, gemi yapımı ve kimya sanayisine yatırım yapılması **Kimya sanayinde kurulacak rafinerilerden birincisinin Marmara Bölgesi'nde, ikincisinin İç Anadolu'ya yakın konumlu bir bölgede kurulması, tesis konumunun bir liman ve demiryolu üzerinde olması**	**Kimya sanayinde azot fabrikalarının ve petrol rafinerilerinin İzmit'te kurulması** Yer seçiminde öne çıkan faktörler; **İzmit'in üretim için ihtiyaç duyulan kömürün sağlanacağı Zonguldak'a yakın olması ve iyi kalker taşının getirileceği Marmara Adaları'na deniz bağlantısının var olması; İstanbul piyasası üzerinden üretilen karpitin dağıtımının sağlanabilmesi**

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur (Avdan, 2009; İnan, 1972).

Sanayi planlarından da anlaşılacağı üzere, ülke genelinde sanayileşme politikasını yönlendiren unsurların hammadde temini, ulaşım kolaylıkları ve pazara yakınlık olduğu görülmektedir. Ara ve yatırım malı üretimi, sektörel bazda madencilik, enerji santralleri, toprak sanayisi, makine sanayisi, gemi yapımı ve kimya sanayiine yatırım yapılması hedeflenmiş; Marmara Bölgesi ve İç Anadolu öncelikli yatırım yapılacak alan olarak belirlenmiştir.

2. Dünya Savaşı sonrasında Dünya'da dengeler yeniden kurulur iken, 1947 yılında imzalanan ve 1951 yılında taraf olunan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması ile birlikte Türkiye ithalat sınırlamalarından vazgeçmiştir. Böylelikle 1950'li yıllara kadar izlenen ithal ikameci politikalardan vazgeçilmiş, uluslararası ticaretin önündeki engeller kaldırılmış, yerli malların yerini ithal mallar almaya başlamıştır (Uras, 2017).

5583 sayılı Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun (1950), 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu (1951), 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu (1954) çıkarılarak yabancı sermayeye ayrıcalık tanınmış, yatırım yapmasının önündeki engeller kaldırılmaya çalışılmıştır. Süreç 1960'lı yıllarda geçilen Planlı Kalkınma Dönemi ile birlikte ekonominin dış kaynaklara bağımlılığının azaltılmasını amaçlayan kalkınma planları doğrultusunda gelişme sağlanmasının hedeflenmesi ile sekteye uğramıştır. Planlarda Türkiye'nin ara ve yatırım malları üreten bir ülke olması hedeflenmiş, öncelikli yatırım yapılacak sektörlerin ise makine, madeni imalat ve kimya sanayi olması, sanayileşmenin ülke içindeki kaynaklar ile sağlanması ön görülmüştür (Şener ve Kılıç, 2008) (Tablo 2).

[1] Dokuma (pamuk, kendir, yün), Maden (demir, kömür, bakır vb), Sellüloz (kâğıt, karton, suni ipek), Seramik (cam, porselen) ve Kimya (klor, fosfat, südkostik vb).

Tablo 2. 1963-1983 yılları arasında yapılan 5 yıllık kalkınma planı kararlarının Türkiye ve Kocaeli'ne yansımaları

Plan Dönemi	Ülke Ölçeğinde Alınan Kararlar	Kocaeli'ne Yansıyan Kararlar
1963 - 1967 (I)	Öncelikli yatırım yapacak sektör: Kamu Ülkenin tamamının kalkındırılması için bölge planlaması ve kalkınması kavramı ön planda Bölgelerarası dengesizliğin kaldırılması ile dengeli sanayileşmenin sağlanması ana şart	Doğu Marmara Bölgesi'nde sanayinin geliştirilmesi İstanbul Büyükşehir Bölgesi'nin iktisadi ve sosyal meselelerine çözüm bulunması Yeni gelişme merkezlerinin tespit edilmesi ile aşırı şehirleşme ve merkezileşmenin yükünü hafifletmek Kocaeli özelinde; • Üretim artışı hedefi doğrultusunda İzmit selüloz fabrikasının genişletilmesi • Petrol sanayinde İzmit'in Mersin'den sonra ikinci konumda yer aldığı • Derince Limanı'nın ülkenin başlıca limanlarından biri • Kocaeli'nin gelişmiş 15 ilden biri
1968 - 1972 (II)	Sanayinin ekonominin sürükleyici sektörü olduğunun altı çizilerek; • ***Yatırım ve ara malları üreten temel, stratejik endüstriler kurulması,*** • Türk ekonomisinin dış kaynaklara bağımlılığının azaltılması • Yüksek bir gelişme hızı sağlanması • Özel sektöre öncelik verilmesi • Kentleşmenin hızlandırılması • Büyümenin belirli merkezlerde sağlanması ile ekonomik ve sosyal gelişmenin bölgelere yayılması	**Sanayinin İstanbul dışında gelişmesinin teşvik edilmesi** Kocaeli özelinde; • Derince Limanı'nın yükleme – boşaltma miktarı açısından artış gösteren 4. liman
1973 - 1977 (III)	Gelir seviyesinin arttırılması Sanayileşmenin özellikle ***ara ve yatırım malı üreten sektörlerde hızlandırılması Makine, madeni imalat ve kimya sanayinin teşvik edilmesi***, Geri kalmış illerde ara mal ve yatırım malı üretim tesislerinin yer seçmesi, Eğitim ile sanayinin birbirini tamamlar hale getirilmesi ile teknoloji üretiminin sağlanması ve dış kaynaklara bağımlılığın azaltılması	
1979 - 1983 (IV)	Kamu kesimi ağırlıklı sanayileşme stratejisi ile ödemeler dengesinin iyileştirilmesi ve ekonominin kendine yeterli hale getirilmesi, Sanayinin yapısının ***ara ve yatırım malları endüstrileri yönünde değiştirilmesi,*** ***İleri derecede ithalat ikamesinin benimsenmesi,*** Bölgesel kalkınmaya önem verilmesi, Enerji kaynaklarının geliştirilmesi, Üretimin arttırılması, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne kalkınma için öncelik verilmesi	1965 – 1970 döneminde en çok göç alan il İstanbul, onu Ankara, İzmir, Edirne ve Kocaeli izliyor Göçlerin %22'sinin İstanbul tarafına yöneldiği, İstanbul en çok sanayileşmiş il

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı resmi sitesi olan https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ üzerinden Kalkınma Planlarının incelenmesi sonucu yazar tarafından oluşturulmuştur.

1960-1980 yılları arasında uluslararası ve ulusal ölçekte yaşanan olumsuz ekonomik gelişmeler sonucunda enflasyonu düşürmek, cari işlemler açıklarını kapatmak, büyüme oranlarındaki

olumsuzlukları gidermek amacıyla, ihracata dayalı kalkınma stratejilerini içeren 24 Ocak 1980 kararlarının yürürlüğe konması ile yabancı sermayenin Türkiye'ye giriş ve çıkışında önemli avantajlar sağlanmıştır. 1980 sonrasında benimsenen liberal dış ticaret ve yabancı sermaye politikasının uygulanması ile yabancı sermayeli yatırımlar ülkemizde ivme kazanmıştır. Fizik mekanda kümelenme eğilimleri sonucunda oluşan büyük sanayi odakları, 2000'li yıllarla birlikte oluşturulan yasal taban ile organize sanayi bölgelerine dönüştürülmüştür. Yine aynı yıllarda çıkarılan kanun ve yönetmelikler ile ilan edilen serbest bölgeler ve teknoloji geliştirme bölgelerinde yer seçecek firmalara teşvik ve çeşitli imtiyazlar verilmesi sonucunda bu bölgeler yabancı sermaye yatırımlarına konu olmuştur (Şener ve Kılıç, 2008; Karabıçak, 2000; Aslan, 1997; Kar ve Tatlısöz, 2008).

Tablo 3. 1985-2005 yılları arasında yapılan 5 yıllık kalkınma planı kararlarının Türkiye ve Kocaeli'ne yansımaları

Plan Dönemi	Ülke Ölçeğinde Alınan Kararlar	Kocaeli'ne Yansıyan Kararlar
1985 - 1989 (V)	Ekonomiye kamu müdahalesinin asgari seviyeye indirilmesi **Liberal bir dış ticaret ve yabancı sermaye politikasının uygulanması** Altyapı ve konut yatırımlarının arttırılması Bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması **Tüketim mallarından çok yatırım malları üretiminin artırılması** **Ara mal üretiminde ise mevcut üretim değerlerinin korunması** Orta seviyeli teknik insan gücünün yetiştirilmesi	Marmara Denizi, Haliç, İzmit ve İzmir Körfezleri gibi su kirlenmesinin aşırı olduğu yerlerde mevcut sanayilerin tasfiye işlemlerinde gerekli tedbirlerin alınarak çevre kirliliğinin önüne geçilmesi
1990 - 1994 (VI)	Enflasyonun tedricen düşürülmesi **Kaynakların artan oranda imalat sanayine yönlendirilmesi** **Özel kesim yatırımlarının gerçekleşmesi için finansman imkanlarının sağlanması** **Kamunun kullandığı kaynakların daraltılması, buna karşın özel kesimin yurtdışından sağlanan kaynaklardan daha fazla yararlanması için gerekli finansman çalışmalarının yapılması**, Sosyal politikalara daha fazla ağırlık verilmesi İmalat sanayiinde dışa dönük ve rekabet gücü olan bir yapının geliştirilmesi, İhracatın sürekliliğinin ve çeşitliliğinin sağlanması Mevcut tesislerde gerekli yapısal dönüşümün gerçekleştirilmesi Küçük ve orta ölçekli kuruluşların modernizasyon ve kurumlaşmalarını sürdürerek ihtisaslaşmaları ve büyük sanayiye entegre olabilecek bir yapıya kavuşmaları Yeni yatırımların yapılmasının özendirilmesi	
1996 - 2000 (VII)	Türkiye'nin çağı yakalaması için yaşanması gereken köklü yapısal değişim ve toplumsal dönüşümlerin ekonomik ve sosyal altyapısının oluşturulması	
2001 – 2005 (VIII)	İhracata dönük, teknoloji yoğun, katma değeri yüksek, uluslararası standartlara uygun ve yerel kaynakları harekete geçiren bir üretim yapısının sağlanması Devletin özelleştirme yoluyla üretim alanından çekilmesi Bilgi ve teknoloji yoğun nitelik taşıyan savunma ve havacılık, makina imalat, kimya, elektronik sanayilerinin ve yazılım sektörünün geliştirilmesi Sanayide ileri teknoloji kullanımının yaygınlaştırılması Geleneksel sanayilerin rekabet gücünün artırılması	İstanbul, İzmir, Adana ve Ankara gibi illerin Türkiye imalat sanayii üretimi içindeki payı azalırken, GSYİH içindeki paylarının arttığı, bunun başlıca nedeninin, bu illerdeki sanayi faaliyetlerinin çevre illere yayılması ile birlikte; finans, bankacılık, pazarlama, ticaret ve turizm gibi hizmet faaliyetlerinde yoğunlaşarak, bölgesel düzeyde merkez olma özelliklerinin artması olduğu ifade edilmektedir. **Bu bağlamda Kocaeli çevre il olarak değerlendirilmektedir.** 1999 yılında gerçekleşen Marmara Depreminden en çok etkilenen Kocaeli, Sakarya, Yalova illerine öncelik vermek üzere Marmara Bölge Planı hazırlık çalışmalarına başlandığı

		1995-1998 GSYİHdan alınan en yüksek gelir payına sahip beş il: İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli ve Bursa 1998 yılı itibarıyla Türkiye'de en yüksek kişi başına gelire sahip il 7.501 dolar ile **Kocaeli**
2007 - 2013 (IX)	Yerleşimler arası denge sağlanması Anakent ve metropoliten alanlara yönelen nüfus ve sanayi yoğunluğunun azaltılması Sanayide çevre dostu tekniklerin uygulanması Daha verimli üretim gerçekleştirilmesi Üniversite-sanayi işbirliğinin geliştirilmesi ve üniversitelerdeki Ar-Ge insan gücü ve altyapısının özel sektör tarafından kullanılmasının desteklenmesi Üniversiteler ile özel sektörü bir araya getiren Teknoloji Geliştirme Bölgeleri'nin altyapılarının tamamlanması ve öncelikli alanlarda uzmanlaşmalarının özendirilmesi	Özel sektörle ortaklıklara gidilerek başta sanayi bölgeleri olmak üzere demiryolu bağlantı hattı yatırımlarının yapılması Başta İzmir Yöresi, Marmara ve Akdeniz Bölgesi olmak üzere liman kapasitelerinin artırılması AB'nin Trans-Avrupa Ulaştırma Ağlarının (TEN-T) Türkiye ile bütünleşmesini sağlayacak projeler başta olmak üzere Kafkas ülkeleri, Orta Asya ve Ortadoğu ile bağlantıları güçlendiren projelerin gerçekleştirilmesi Kocaeli Kuzey Marmara Otoyolu, Dilovası-Yalova Körfez Geçiş Köprüsü gibi ana ulaşım akslarının kesişiminde kalmakta, özelleştirmeler ve yapılan yatırımlarla başta Derince Limanı olmak üzere limanlarda kapasite artışına gidilmekte
2014 - 2018 (X)	**Türkiye'nin uzun dönemde Avrasya'nın üretim merkezi olması hedefi**	

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı resmi sitesi olan https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ üzerinden Kalkınma Planlarının incelenmesi sonucu yazar tarafından oluşturulmuştur.

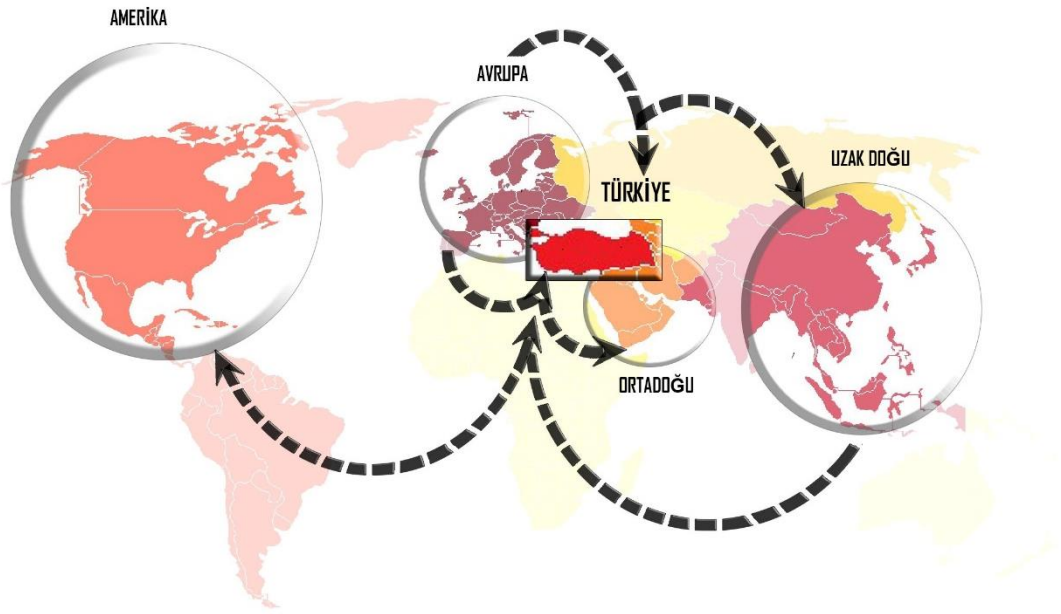
2014 – 2018 yıllarını kapsayan Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Türkiye'nin uzun dönemde Avrasya'nın üretim merkezi olması hedefi doğrultusunda imalat sanayinin desteklenmesi gerektiğinin altı çizilmektedir (Tablo 3). Daha önce de bahsedildiği üzere, Türkiye'de korumacı ve dışa kapalı ekonomi politikalarından vazgeçilmesi, sermaye açısından yetersizliğin giderilmesi için, 1980 sonrasında devlet eli ile sanayileşmeden vazgeçilerek, özel sektör eli ile sanayileşmenin teşvik edilmesi sonucunda yabancı sermaye Türkiye'de yoğun bir biçimde yer seçer duruma gelmiştir.

Türkiye'de 31.12.2016 tarihi itibariyle faaliyette bulunan yabancı sermayeli firmaların %12'sinin (6330 firma) imalat sanayinde faaliyet gösterdiği belirlenmiştir. Faaliyet gösteren yabancı sermayeli firmalarla ilgili Ekonomi Bakanlığı'nın yanı sıra TOBB ve Uluslararası Yatırımcılar Derneği (YASED) verileri bulunmakla birlikte, firmalar ile ilgili detaylı ve güncel verileri içermesi nedeni ile Türkiye genelinde Kapasite Raporu yaptırmış firmaların bilgilerinden oluşturulan TOBB - Sanayi Veritabanı (https://sanayi.tobb.org.tr/) bilgilerinden yola çıkarak çalışma kapsamında değerlendirme yapılmıştır. Bu bağlamda Türkiye'de 2015-2016 yılları arasındaki dönemde kapasite raporu yaptırarak TOBB - Sanayi Veritabanı'na kayıtlı, sermayesi %100 yabancı ya da yabancı sermaye ortaklı firma sayısı 1076 olarak saptanmıştır. Bu firmaların % 38'i %100 yabancı sermayelidir. Firmaların %5'inde iki ya da daha fazla ülke sermayedardır. Firmaların %17'sinde de yabancı sermaye hisse oranı %90 ile %100 arasındadır. Sonuç olarak firmaların %55'i yüksek oranda (%90-100) yabancı sermayeli firmalardan oluşmaktadır.

TOBB - Sanayi Veritabanı'na kayıtlı, Türkiye'de yatırım yapan 1076 adet firmanın sermayedarı olan ülkelerin sırasıyla Avrupa (%77,9), Uzakdoğu (%7,1), Amerika (%6,8), Ortadoğu (%5,7), Rusya (%0,9), Türki Cumhuriyetler (%0,8), Afrika (%0,5) ve Avustralya (%0,3) kökenli olduğu görülmektedir. Avrupa ülkelerinin Türkiye'de yatırım yapmasının başlıca nedeni "Türkiye'nin Uzakdoğu ve Ortadoğu Pazarı için bir bölge merkezi konumunda olması"dır (Şekil 1). Ortadoğu

ve Uzakdoğu ülkeleri açısından bakıldığında Avrupa Pazarına bir geçiş alanı teşkil etmekle birlikte, Türkiye'nin Uzakdoğu ve Amerika arasındaki ilişkilerin daha rahat kuruluyor olması nedeni ile yatırım için Avrupa ülkeleri kadar tercih edilmediğini söylemek mümkündür. Diğer bir deyişle kalkınma planı hedefi gerçekleşmekte, Türkiye'nin Avrasya'nın üretim merkezi olma eğilimi belirginleşmektedir.

Şekil 1. Türkiye'de Yatırım Yapan Ülkelerin Pazar İlişkileri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2016 yılında TOBB - Sanayi Veritabanı'na kayıtlı, Türkiye'de yatırım yapan 1076 adet firma içerisinde Avrupa kökenli (%77,9) ülkeler arasında Türkiye'de en çok yatırım yapan ülke Almanya'dır (%20), onu sırası ile Hollanda (%12), İtalya (%9), Fransa (%8), İngiltere (%6) ve İsviçre (%5) izlemektedir. TOBB - Sanayi Veritabanı 2023 yılı verilerine bakıldığında ise sırasıyla Almanya (%22), Hollanda (%8), İtalya (%6), Fransa (%5) sıralamasının devam ettiği, 5. Sırayı Amerika Birleşik Devletinin (%5) aldığı, 6. Sırada İsviçre'nin (%5) bulunduğu, İngiltere'nin (%4) ise 7. Sıraya gerilediği görülmektedir. Bu bağlamda genel eğilimlerin 2016 yılından bu yana devam ettiği söylenebilmektedir.

Almanya, İtalya, Fransa ve İsviçre kökenli firmaların yaklaşık %70'nin %50'den daha fazla hisseye sahip olduğu (karar verici ve teknoloji aktaran ortak), İngiltere ve Hollanda kökenli firmaların ise yaklaşık %55'nin %50'den daha fazla hissesinin bulunduğu ülkelerin yabancı sermaye oranlarına bakıldığında görülmektedir.

G7, G8 ve G20 ülke grupları içerisinde yer alan ülkeler ile karşılaştırma yapıldığında, 1076 adet firmanın sermayedarı olan ülkelerin yaklaşık %30'unun AB'ye üye ülkeler (G6 ülkeleri hariç), % 51'inin G6, G7, G8 Ülkeleri olduğu tespit edilmiştir.

2016 yılı dünya ihracatına bakıldığında, en yüksek ihracat yapan bölgenin 5.941 milyar dolar ile Avrupa olduğu, onu 5.757 milyar dolar ile Asya'nın, 2.217 milyar dolar ile Kuzey Amerika'nın, 602 milyar dolar ile Orta Doğu'nun, 500 milyar dolar ile Güney ve Orta Amerika'nın, 342 milyar dolar ile Afrika'nın izlediği görülmektedir. En yüksek ihracat yapan 20 ülke ise sırasıyla Çin, ABD, Almanya, Japonya, Hollanda, Hong Kong, Fransa, Güney Kore, İtalya, İngiltere, Belçika, Kanada, Meksika, Singapur, İsviçre, İspanya, Rusya, Tayvan, Birleşik Arap Emirlikleri ve

Hindistan'dır. 2016 yılında dünya ithalatına bakıldığında, en yüksek ithalat yapan bölgenin 5.926 milyar dolar ile Avrupa olduğu, onu 5.196 milyar dolar ile Asya'nın, 3.052 milyar dolar ile Kuzey Amerika'nın, 574 milyar dolar ile Orta Doğu'nun, 524 milyar dolar ile Afrika'nın, 517 milyar dolar ile Güney ve Orta Amerika'nın izlediği görülmektedir. En yüksek ithalat yapan 20 ülke ise sırasıyla ABD, Çin, Almanya, İngiltere, Japonya, Fransa, Hong Kong, Hollanda, Güney Kore, İtalya, Kanada, Meksika, Belçika, Hindistan, İspanya, Singapur, İsviçre, Tayvan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Türkiye'dir (TİM, 2016; TİM, 2017). Bu durum gelişmiş ve gelişen ülkeler ile bu ülkelerin bulunduğu bölgelerin dünya sanayi coğrafyası içerisinde mal satışı ve alımı yaptıklarını göstermektedir. Türkiye'nin ihracat sıralamasında ilk 20 ülke arasında yer almayışı mal satışı yapan bir ülkeden çok mal alımı yapan bir ülke olduğunu; kalkınma planlarında Türkiye'nin ara mal ve yatırım malı üretimi yapan bir ülke olmasını hedefleyen sanayileşme politikalarının da gerçekleştiğini göstermektedir. Yabancı sermayeli firmalar ile ilgili yapılan araştırmalar ise gelişmiş ülkelerin sanayi yatırımlarının Türkiye'de yer seçtiğini, bu ülkelerin sanayi üretimini, ülkelerinden Türkiye gibi gelişmekte olan çevre ülkelere aktardığını göstermektedir.

Avrupa Topluluğu'nda ekonomik faaliyetlerin istatistiki sınıflaması olan NACE kodlamasında, firmalara faaliyet konularına göre 6 haneli bir kod verilmektedir. TOBB'un resmi internet sayfasında yer alan istatistiklerde firmalar bu kodlamaya göre kategorize edilmiştir. Çalışmada bahse konu faaliyetler ana faaliyet kolları altında bir arada ele sınıflandırılmış ve aşağıda yer alan bulgulara ulaşılmıştır:

- Avrupa ülkelerinin sırasıyla; Makine (%28), Maden, Metalurji, Taşa Toprağa Dayalı Ürünler ve Orman Ürünleri (%25), Kimya (%21), Gıda (%12), Dokuma, Tekstil, Deri (%6) sektörlerinde yatırım yaptığı,
- Avrupa ülkeleri içerisinde en çok yatırım yapan;
  - Almanya (%39), İtalya (%40) ve Fransa'nın (%31) ağırlıklı olarak Makine sektöründe,
  - İngiltere (%33) ve İsviçre'nin (%29) ağırlık olarak Maden, Metalurji, Taşa Toprağa Dayalı Ürünler ve Orman Ürünleri,
  - Hollanda'nın (%23) ise ağırlıklı olarak Kimya sektöründe yatırım yaptığı görülmektedir.
  - İngiltere'de ikinci ağırlıklı sektör Gıda ve Kimya iken, İsviçre'de Gıda ve Makine, Almanya'da Kimya, Hollanda'da Makine, İtalya ve Fransa'da Maden, Metalurji, Taşa Toprağa Dayalı Ürünler ve Orman Ürünleri ile Kimyadır.

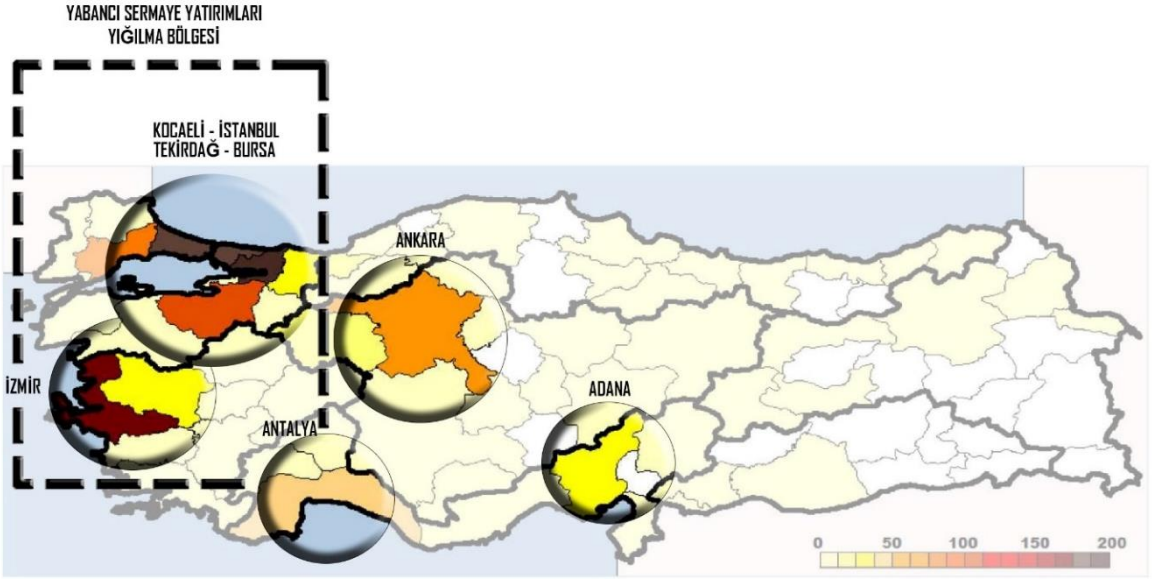
Türkiye'de yatırım yapılan sektörlerin ağırlıklı olarak Makine, Maden, Metalurji, Taşa Toprağa Dayalı Ürünler ve Orman Ürünleri ile Kimya sektörü olması kalkınma planları ile öncelikli geliştirilecek sektörler olarak belirlenen sektörlerde yatırım hedeflerinin gerçekleştiğini göstermektedir.

Büyük ulaşım projeleri ile güçlendirilen, nüfus ve olanaklar açısından yüksek değerlere sahip kentlerin, yabancı sermaye yatırımları açısından tercih edildiği, bu doğrultuda yabancı sermayeli firmaların bölge ölçeğinde yer seçiminde Marmara Bölgesi'nin (%56) yüksek paya sahip olduğu görülmektedir. Marmara Bölgesi'nde yatırım yapmış yabancı sermayeli firmaların %80'inin Avrupa kökenli olduğu, Nuts II Bölgeleri arasında ise Avrupa kökenli firmalar tarafından en çok tercih edilen bölgenin %35'lik pay ile Doğu Marmara Bölgesi olduğu görülmektedir. Sanayi planları ile başlayan süreçte Marmara Bölgesi öncelikli geliştirilecek bölge olarak

belirlendiğinden, yabancı sermaye yatırımlarının bu bölgede yoğunlaşmış olması beklenen bir sonuçtur.

Yatırımcı firmalara ait fabrikaların TOBB – Sanayi Veritabanı 2016 yılı verileri doğrultusunda yer seçimine bakıldığında ise, fabrikaların sırasıyla Kocaeli (%16), İstanbul (%15), İzmir (%14), Bursa (%7), Tekirdağ (%6) ve Ankara'da (%16) yer seçtiği, İstanbul ve Kocaeli'nin toplam payının %31 olduğu, bu iller arasında en fazla yabancı sermayeli fabrika yatırımı bulunan ilin 225 fabrika ile Kocaeli olduğu görülmektedir (Şekil 2). TOBB – Sanayi Veritabanı 2023 yılı verileri doğrultusunda ise fabrikaların sırasıyla İstanbul (%22), İzmir (%16), Kocaeli (%15), Bursa (%9), Tekirdağ (%6) ve Ankara'da (%4) yer seçtiği görülmektedir. Sıralama değişse de yatırım yapılan başlıca kentlerin değişmediği anlaşılmaktadır.

Şekil 2. Türkiye'de Yer Seçmiş Yabancı Sermayeli Tesislerin Coğrafi Bölgeler İçerisindeki Konum ve İller Bazında Ağırlıkları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Buradan da anlaşılacağı üzere ana ulaşım aksları ile birbirine bağlanan sanayi yatırımlarının süreç içerisinde yoğun bir biçimde yer seçtiği kentlerin bu niteliklerini sürdürdüğü; liman, demiryolu, denizyolu, havayolu olanaklarının bulunduğu, ülke ölçeğindeki bağlantılarının yatırım programları dahilinde büyük ulaşım projeleri ile güçlendirildiği, nüfus ve olanaklar açısından yüksek değerlere sahip kentlerin yabancı sermaye yatırımlarının yer seçimine konu olduğu görülmektedir.

TOBB – Sanayi Veritabanı 2016 yılı verileri doğrultusunda ülke genelindeki yabancı sermayeli firmalara ait 1.383 adet fabrikanın yalnızca %30'unun Organize Sanayi Bölgeleri'nde yer seçtiği, en çok OSB yatırımı yapılan illere bakıldığında ise bu oranın Kocaeli'de %50, Bursa'da %49, Tekirdağ'da %39, İstanbul'da %26, Ankara'da %26, Balıkesir'de %25, İzmir'de %16 olduğu belirlenmiştir. Bu iller 1960'larda başlayan OSB yatırımlarında ön plana çıkan iller olmakla birlikte, kent içerisinde veya çeperinde kurulmuş eski ve köklü sanayi tesislerinin de bulunduğu illerdir. Bu durum bir yandan OSB'lerde yer seçen firmalara sağlanan imtiyazların yabancı sermayenin yer seçimini teşvik ettiğini, öte yandan köklü sanayi tesislerinin ortaklık ya da satın alınma yolu ile yabancı sermayeye konu edilmesinin bu bölgelerde yer seçim oranının %50'yi geçmemesine neden olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye'deki yabancı sermaye yatırımı yapmış firmaların %36'sının merkez ofisinin İstanbul'da yer seçtiği görülmektedir. Merkez ofisi İstanbul'da bulunan 508 adet fabrikanın %33'ünün İstanbul'da, %14'ünün Kocaeli'de, %8'inin Tekirdağ'da, %7'sinin İzmir'de, %7'sinin Bursa'da, %2'sinin Sakarya'da yer aldığı, %29'luk kısmın ise ülke içerisinde farklı illerde yer seçtiği saptanmıştır. Bu doğrultuda İstanbul'un yakın çevresinde yer alan Kocaeli, Tekirdağ ve Bursa'da yer alan firmaların bir kısmının merkez ofisini fabrikasının bulunduğu ilde değil İstanbul'da açmayı tercih ettiği söylenebilir. Bu durumun 1980 sonrasında, ülke ekonomi ve gelişim politikalarında yapılan değişiklikler doğrultusunda planlama aracılığı ile ülke, bölge ve kent ölçeğinde İstanbul'un "küresel kent" kimliği ile sanayi yerine hizmetler sektörü odaklı bir gelişmeye konu edilmesinin bir sonucu olduğu görülmektedir. İstanbul'un doğu ve batı uçlarını teşkil eden Kocaeli ve Tekirdağ'da yatırım oranının fazlalığı merkez/çevre kent bağlamında İstanbul'un merkez kent olması ile bu illerin çevre kent rolüne sahip olacak şekilde planlı bir biçimde geliştirilmesinden kaynaklanmaktadır.

Araştırmaya konu 1076 firmanın kuruluş yıllarına bakıldığında, %0,7'sinin Osmanlı Devleti döneminde, %2'sinin devlet eli ile sanayileşmenin benimsendiği 1923-1950 döneminde, %15,3'ünün yabancı sermayenin çıkarılan kanunlar ile teşvik edildiği 1951-1980 döneminde, %37'sinin 1981-2000 döneminde, %45'inin 2001-2016 yılları arasında kurulduğu görülmektedir. Ayrıca yabancı sermaye yatırımlarının %18'inin 1980 yılı öncesinde, %82'sinin 1981 yılı sonrasında olduğu; 1980 öncesinde kurulan yabancı sermayeli firmaların %30'unun, 1980 sonrasında kurulan yabancı sermayeli firmaların %81'inin kuruluşundan itibaren yabancı sermayeli olduğu görülmektedir. Bu durumun 1980 sonrasında sermayenin serbestçe dolaşımını sağlayan küresel dünya düzenine geçilmesi, dünya sanayi coğrafyasındaki ana üretici konumundaki ülkelerin ileri teknoloji ağırlıklı üretime yönelmesi, neoliberal politikanın benimsenmesi, yabancı sermayenin gelişmekte olan ülkelere giriş ve çıkışında sağlanan önemli avantajlar nedeni ile olduğu söylenebilir. Bu süreçte Türkiye esnek üretim yanında pazara yakınlık, ucuz iş gücü, ucuz arsa ve yabancı yatırımlara verilen teşvikler ile yabancı sermaye yatırımlarına konu olmuştur. Özellikle 2000 yılında organize sanayi bölgeleri, teknoloji geliştirme bölgeleri vb. gibi sanayi konusunda uzmanlaşmış ve yatırım çekmek amacı ile teşvikler verilen bölgeler ile ilgili düzenlemelerin yapılması sonrasında yabancı sermayeli sanayi tesislerinde artış gerçekleşmiştir.

Firmaların ortaklık yıllarına bakıldığında ise; 1980 öncesinde kurulan yabancı sermayeli firmaların %70'inin, 1980 sonrasında kurulan yabancı sermayeli firmaların ise %19'unun, 1990'lı yıllardan sonra yabancı sermayeli ortaklığa konu olduğu görülmektedir. Araştırmaya konu firmaların 1970 ve 1980'li yıllarda Türkiye'de Türk Firmalar aracılığı ile distribütörlükler kurmuş olduğu, 1990'lı ve 2000'li yıllarda bu firmalarla ortaklık yaparak ya da hisselerinin tamamını satın alarak Türkiye'de üretime başladığı belirlenmiştir. Yapılan araştırma göstermektedir ki 1990'lı yıllarda ortaklık düzeni ile yürütülen ilişkiler, 1990'li yılların ortasından sonra şirketlerin tamamını satın almak sureti ile devam ettirilmiştir. Bu durumda Türkiye'nin Üretim Yeri/Pazar ilişkisi bağlamında birçok kıtanın kesişiminde yer alması ve jeopolitik öneminin yanı sıra sanayi yatırımlarında yabancı sermayeye tanınan fırsatların payı olduğu düşünülmektedir.

2015 yılında Türkiye'nin 143.934 milyon Dolarlık ihracatında imalat sanayinin payı 134.482 milyon Dolar ile %93'tür. İmalat Sanayinde ise başı %31'lik pay ile Makine Sanayi çekmektedir. Onu sırası ile %21'lik pay ile Maden-Metalurji, %20'lik pay ile Dokuma, Tekstil, Deri, %13'lük pay ile Kimya, %8'lik pay ile Gıda, %2'lik pay ile Orman Ürünleri izlemektedir (TÜİK, 2015). Bu

araştırmaya konu olan 1076 firmanın faaliyet gösterdikleri sektörler incelendiğinde bu tablonun bir benzeri ortaya çıkmaktadır. Firmaların %89,4'ünün imalat, ağırlık olarak Makine (%29,5) sanayiinde faaliyet gösterdikleri belirlenmiştir. Bu rakamlar Türkiye'nin dünya sanayi coğrafyasında önemli bir üretim, sektörel bazda ise makine üretimi merkezi olduğuna ve orta düşük/yüksek nitelikte bir sanayi yatırımına konu olduğuna işaret etmektedir. Makine sektörü özelinde bir değerlendirme yapıldığında, 2007 yılında ihracatın büyük bir bölümünü %72 ile Avrupa ülkelerinin oluşturduğu görülmektedir. Bu oran 2016 yılına gelindiğinde %60 seviyelerine gerilemiştir. Geçen 9 yıllık süreçte, Afrika ve Orta Doğu bölgesinin pazar payı %16'dan %22'ye, ABD'nin pazar payı %6'dan %10'a, Asya Pasifik ülkelerinin Pazar payı ise %5'ten %8'e yükselmiştir. Bu durum pazar odaklı bir yer seçimi yapıldığını göstermekle birlikte, sektörlerin yer seçiminde, doğalar gereği sahip oldukları kirletici özellikler nedeni ile gelişmiş ülkeleri değil de, pazara yakın, enerji, iş gücü, ulaşım maliyetleri açısından jeopolitik önem taşıyan ve ulaşılabilirliği yüksek bir konumda yer alan Türkiye'yi tercih ettiklerini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak; Türkiye'nin günümüz dünya sanayi coğrafyasındaki konumunun temellerinin 1950'lerde atıldığı görülmektedir. Bu yıllarla birlikte yabancı sermayenin yasal düzenlemeler ile çeşitli imtiyazlar tanınarak teşvik edilmesi, ucuz arsa ve ucuz iş gücü temininin kolay olması nedeni ile Türkiye yabancı yatırımcıların tercih ettikleri öncelikli ülkelerden biri olmuştur. Tarihsel süreçte Asya ile Avrupa arasında bir geçiş koridoru oluşturması nedeni ile jeopolitik bir öneme sahip olan Türkiye, günümüzde, konumu ve pazara ulaşım olanaklarının fazla olması nedeni ile cazip bir ülke haline gelmiştir.

Özetle, 19. yüzyıldan günümüze şekillenmeye devam eden dünya sanayi, üretimi yönetme ve yönlendirme rolüne sahip gelişmiş ülkeler ile üretimin yapıldığı gelişmekte olan ülkeler olmak üzere ikili bir yapı göstermektedir. Türkiye'nin dünya sanayi coğrafyası içerisinde rolünün ise üretimin yapıldığı gelişmekte olan ülke olduğu görülmektedir. Türkiye'de yatırım yapan yabancı sermayeli firmalar bu durumun başlıca göstergesidir. Teknoloji ağırlıklı bir üretim biçimini benimseyen gelişmiş ülkeler, çevreyi kirletici ağır sanayi yatırımlarını ülkelerinin dışına, gelişmekte olan ülkelere kaydırmışlardır. Bu tür büyük sanayi firmalarının merkezleri gelişmiş ülkelerde bulunurken, üretim merkezleri gelişmekte olan ülkelerde yer seçmekte, pazar olanakları açısından ön plana çıkan ülkelerde ise bölge merkez ofisleri açılmaktadır. Yapılan incelemeler göstermektedir ki Avrupa'nın Orta ve Uzakdoğu pazarına açılan ana kapısı görevindeki Türkiye, ağırlıklı olarak Avrupa menşeili firmaların özellikle kimya ve makine sanayi gibi kirleticiliği yüksek sanayi yatırımlarına konu olmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye dünya sanayi coğrafyası içerisinde merkez olan Avrupa ülkelerinin çevre ülkesi konumundadır.

3.2. Ulusal Ölçekte Kocaeli'nin Yeri ve Kimliği

Kocaeli'de ilk sanayi tesisleri 19. yüzyılda Kocaeli'nin idari merkez olan İstanbul'da bulunan Saray'a yakın olması nedeni ile kurulmuştur. 1930'lu yıllarda SEKA Fabrikasının kurulması ile kentin sanayileşme süreci devam etmiştir. I. ve II. Beş Yıllık Sanayi Planları incelendiğinde (Tablo 1.), ülke genelinde benimsenen politikaların tamamının Kocaeli özelinde gerçekleştirildiği; Kocaeli'de il merkezi İzmit odaklı geliştirilmesi ön görülen sanayinin yer seçiminde hammadde temini, ulaşım kolaylıkları ve en önemlisi pazara yakınlığın (İstanbul) etkili olduğu görülmektedir. Planlar doğrultusunda 1930'lu yıllarda doğal yapısı ve bitki örtüsü nedeni ile hammaddesinin rahat temin edileceği kağıt sektörünün; 1950'li yıllarda da kimya ve petro-kimya sanayi tesislerinin "İzmit'in üretim için ihtiyaç duyulan kömürün sağlanacağı Zonguldak'a yakın olması ve iyi kalker taşının getirileceği Marmara Adaları'na deniz

bağlantısının var olması; üretilen karpitin İstanbul piyasası üzerinden dağıtımının sağlanabilmesi" nedeni ile kentte yer seçmesi ön görülmüştür (Avdan, 2009; İnan, 1972).

Kocaeli'nin sanayi kentine dönüşmesindeki en önemli kırılma noktası, ulusal sanayinin gelişimine paralel olarak, 1950'li yıllar olmuştur. İstanbul kent merkezindeki küçük ve orta ölçekli sanayi alanlarının 1955 yılında kent çeperlerine taşınması kararı fizik mekanda Tekirdağ – İstanbul – Kocaeli hattı boyunca uzanan ana ulaşım koridoru niteliğindeki E-5 Devlet Karayolu boyunca sanayi alanlarının kümelenmesine neden olmuştur. Bu döneme kadar merkez ilçe İzmit odaklı bir sahil kenti görünümündeki Kocaeli, 5 yıllık kalkınma planlarında sanayinin İstanbul'dan desantralize edilerek yakınındaki yerleşmelere kaydırılmasını destekleyen kararlar (Tablo 2 ve Tablo 3) doğrultusunda hızlı bir sanayileşme sürecine girmiştir.

Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasından önce yine bu dönemde Türkiye ve Marmara Bölgesi içinde en hızlı şehirleşen ve sanayileşen Doğu Marmara Alt Bölgesi için 1963 yılında "Doğu Marmara Bölgesi Ön Planı" yayınlanmıştır (Tablo 4) (Kayan, 2012; Tekeli, 1972).

Tablo 4. Doğu Marmara Bölgesi Ön Planı kararlarının İstanbul ve Kocaeli'ne yansımaları

Ana başlık	İstanbul ile İlgili Kararlar	Kocaeli'ne Yansıyan Kararlar
Gelişim	Ülke hızından daha büyük bir hızla gelişim hedefi	
Sanayi	Pazara yönelik bir sanayi	Sanayinin, Derince-İzmit ve Adapazarı'nı içine alan İstanbul'un doğusunda bir koridora kaydırılması İstanbul'un 100-150 kilometre doğusunda, İzmit-Adapazarı arasında büyük bir endüstri merkezinin kurulması
Yerleşim alanları	**Büyükçekmece – Gebze arasında** yeni yerleşim alanlarının oluşturulması Anadolu Yakası'nın gelişimine öncelik verilmesi	
Limanlar	Haydarpaşa Limanı'nın yer seçiminin hatalı olması nedeni ile tasfiye edilmesi	Haydarpaşa Limanı'nın, transit nakliyat dışında, İzmit Körfezi'nin içine taşınması, Derince Limanı'nın güçlendirilmesi
Tersaneler	Mevcut tersanelerin genişletilmemesi, yeni tersane alanlarının planlanması	Gölcük Tersanesi'nden kapasitesine daha uygun şekilde faydalanılması
Demiryolu		Tütünçiftlik-İzmit-Sapanca Gölü arasında, şehirleşme isteği doğrultusunda **banliyö sistemi**nin getirilmesi
Havaalanı		İzmit ve Adapazarı çevresinin ihtiyacına cevap verecek bir **yerel havaalanı** açılması
Karayolu	Yalova-İzmit bağlantısının inşaatının bitirilmesi Karadeniz Ereğlisi - İzmit yolunun ıslah edilmesi böylelikle Ereğli Demir Çelik Fabrikası'nın İzmit ağır sanayi bölgesine, faaliyetinin çok artması ümit edilen Gölcük Tersanesi'ne ve **İzmit'te kurulması düşünülen Bölge Limanı**'na bağlantısının sağlanması	
Şehir trafiği	İstanbul'un trafik sorununa çözüm bulunması	İleride şehir trafiğinde yaşanacak soruna karşılık deniz trafiğinin değerlendirilebilmesi
Yeşil alanlar	Boğaziçi ile Tuzla – **Hereke** arasında yeşil alanların yer alması	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur (Avdan, 2009; Kayan, 2012; Tekeli, 1972).

Plan kararlarından da anlaşılacağı üzere, plan kapsamında İstanbul sanayiinin, İstanbul'un doğusunda Derince-İzmit ve Adapazarı'nı içine alan bir koridora kaydırılması; İzmit-Adapazarı arasında, İstanbul'un 100-150 kilometre doğusunda, büyük bir endüstri merkezinin kurulması ön görülmüştür. İstanbul Kalkınma Derneği'nce 1967 yılında düzenlenen İstanbul Bölge Kalkınma Kongresi'nde Büyük İstanbul Metropoliten alanı Silivri ile Gebze arasındaki toplam 6500 km2 büyüklüğündeki alan (İstanbul İli ve Gebze İlçesi toplamı) olarak tanımlanmıştır. Diğer bir deyişle Kocaeli'nin İstanbul odaklı bir sanayi kentine dönüştürülmesine yönelik

kararlar Doğu Marmara Bölge Planı ile alınmış, il sınırları içerisinde kalan Gebze bölgesi ise İstanbul'un uzantısı olarak kabul edilmiştir (Duranay, vd. 1972).

Süreç içerisinde TEM Otoyolu'nun açılması, İstanbul sanayinin desantralizasyonu kapsamında devlet tarafından verilen destekler (KDV istisnası, vergi indirimi, vb.), ucuz arsa ve ulaşım akslarına, daha da önemlisi Türkiye'de önemli bir ulusal ve uluslararası Pazar olan İstanbul'a yakınlığı ile Kocaeli'nin sanayi kentine dönüşüm sürecinin önü açılmıştır.

1950-1980 döneminde kent için yapılan planların bütüncüllükten uzak olması, parçacıl ve mevcut fizik mekanı düzenlemeye yönelik çözümler sunmasının yanında İstanbul için 1980 sonrasında ve 1990'lı yıllarda yapılan planların verilerinde Kocaeli'nin İstanbul sanayiinin desantralize edileceği bir çevre il olarak belirlenmesi sonucunda Kocaeli sanayi kentine dönüşmüştür.

2016 yılı itibari ile 82.810 kişinin istihdam edildiği ilan edilmiş ve planlanan olmak üzere toplam 13 organize sanayi bölgesi, 2 serbest bölge, 2 teknoloji geliştirme bölgesi, 4 bilimsel araştırma ve geliştirme bölgesi ile D-100 Karayolu üzerinde ve kent içerisinde konumlu büyük ölçekli sanayi tesislerinin bulunduğu Kocaeli, Türkiye Sanayinin Başkenti olarak tanımlanmaktadır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2017). Hammadde-üretim ilişkisi doğrultusunda kağıt sanayi için uygun bulunan Kocaeli, yalnızca 60 yıllık bir sürede kimya ve makine sanayi başta olmak üzere bir çok sanayi türünün odak noktası haline gelmiştir. Ülke ölçeğindeki kalkınma planları, bölge ölçeğindeki planlar ile İstanbul ve Kocaeli ölçeğindeki planlar incelendiğinde ise bu sürecin devam ettirilmesinin hedeflendiğini görülmektedir.

Doğu Marmara Kalkınma Ajansı'nın resmi internet sitesi https://marka.org.tr/ adresinde Kocaeli için "Türkiye'nin en çok yatırım alan bölgesi, yabancı yatırımların tercihi, vb." ifadeler kullanılmıştır. Araştırmanın bulguları da bunu doğrular niteliktedir. TOBB Sanayi Veritabanı verileri doğrultusunda;

- Kocaeli'de 228 adet yabancı sermayeli firma (Türkiye'nin %21'i) bulunduğu,
- Firmaların Avrupa (%77.6), Uzakdoğu (%11.8), Amerika (%6.1), Ortadoğu (%3), Rusya (%0,8), Avustralya (%0.4) kökenli olduğu,
- Sırası ile Almanya (%21), Hollanda (%9), Fransa (%8), Güney Kore (%8), İtalya (%7), Avusturya (%6), İngiltere (%6), Amerika Birleşik Devletleri (%6) kökenli firmaların yatırım yaptığı ve bunların ağırlıklı olarak G6 ve G20 ülke grupları içerisinde yer aldığı,
- Yatırım yapan firmaların %59'unun yabancı sermaye oranının %81 ile %100 arasında, %32'sinin %50'den az ve %9'unun %51-80 arasında olduğu gözlemlenmektedir.

Bu tablo pazara yakınlık nedeni ile Türkiye'yi yatırım yapılacak ülke olarak belirleyen yabancı sermayeli firmaların Türkiye'nin tek küresel kenti olan İstanbul'a yakın konumlu olmasının yanı sıra, organize edilmiş bir sanayi yapısı, İstanbul'a oranla ucuz arsa ve iş gücü, yüksek ulaşım olanaklarına sahip olması nedeni ile Kocaeli'ni yatırım yapmak için uygun bulduğunu göstermektedir. Ayrıca Kocaeli'de yatırım yapan ülkelerin sahip oldukları payın ülke değerlerine yakın olması, Türkiye'deki yabancı sermaye yatırımlarının diğer iller özelinde bir araştırma yapılmaksızın Kocaeli örneklemesi üzerinden okunabileceğini göstermektedir. Bu durum Kocaeli'nin 'Türkiye'nin Sanayi Başkenti' kimliğinin de bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Kocaeli'de yatırım yapan yabancı sermayeli firmaların;

- Kimya (%32), Makine (%26), Maden, Metalurji, Taşa Toprağa Dayalı, Orman Ürünleri (%26), Gıda (%6), Dokuma, Tekstil ve Deri (%1) sektörlerinde, %8'inin ise diğer olarak kategorize edilen sektörlerde faaliyet gösterdiği,
- Almanya, Hollanda ve Fransa'nın Kimya; Güney Kore'nin Makine; İtalya ve Avusturya'nın Maden, Metalurji, Taşa Toprağa Dayalı ile Orman Ürünleri; İngiltere'nin Kimya ile Maden, Metalurji, Taşa Toprağa Dayalı, Orman Ürünlerin; Amerika Birleşik Devletleri'nin ise Makine sektörlerinde ağırlıklı olarak faaliyet gösterdikleri görülmektedir.

Türkiye'de olduğu gibi Kocaeli'de de yer seçmiş yabancı sermayeli firmaların çevreyi kirletme oranı yüksek olan makine ve kimya sektörlerine yatırım yaptıkları, diğer bir deyişle Türkiye'nin en gelişmiş bölgesinin merkezi konumundaki bir ilin özellikle Avrupa'da yer seçmesi istenmeyen kirli sanayiye ev sahipliği yapması için seçildiği görülmektedir. Türkiye'de en çok sanayi yatırımına konu olan Marmara Bölgesi içerisinde Kocaeli yabancı sermaye yatırımları ile ön plana çıkmakla birlikte, bu durumun başlıca nedeninin İstanbul'a yakın olmasının yanı sıra, ulusal ve uluslararası karayolu, demiryolu ve denizyolu bağlantıları, korunaklı limanlar ve deniz ile tepelik alanlar arasındaki geniş düzlüklerin varlığı olduğu görülmektedir.

Kocaeli'de yer seçmiş yabancı sermayeli firmaların yer seçimi ilçeler bazında incelendiğinde, İstanbul sınırında yer alan Çayırova (%16) ve Gebze (%37) ilçeleri ile Gebze'nin uzantısı durumundaki Dilovası'nın (%21) başı çektiği görülmektedir. Gebze'nin İstanbul'un devamı olarak görülmesi, Dilovası ve Çayırova ile mekânsal ilişkileri, D-100 Karayolu'nun bu ilçeler arasındaki bağlantıyı sağlaması, bölgenin İstanbul'a yakınlığı nedeni ile 1960 sonrasında yabancı sermaye yatırımlarının %74'ünün bu bölgede yer seçtiği izlenmektedir. Bu sıralamada Kartepe (%10) ve İzmit'in (%6) 4. ve 5. sırada yer almasının nedeni ise 1970'li yıllarla birlikte D-100 karayolu boyunca yer seçmeye başlamış büyük sanayi kuruluşlarının ve organize sanayi bölgelerinin bu ilçelerdeki varlığıdır. 2000'li yıllara kadar sanayi odaklı gelişimin gözlenmediği, ancak 1999 Marmara Depremi sonrasında liman yapımına uygun alanların ve kamu arazilerinin varlığı nedeni ile merkezi hükümetlerce verilen teşvikler sonucu büyük sanayi yatırımlarına konu edilen serbest bölgeler ile teknoloji geliştirme bölgelerinin yer aldığı Başiskele ve Gölcük İlçeleri ise 6. ve 7. sırada yer almaktadır.

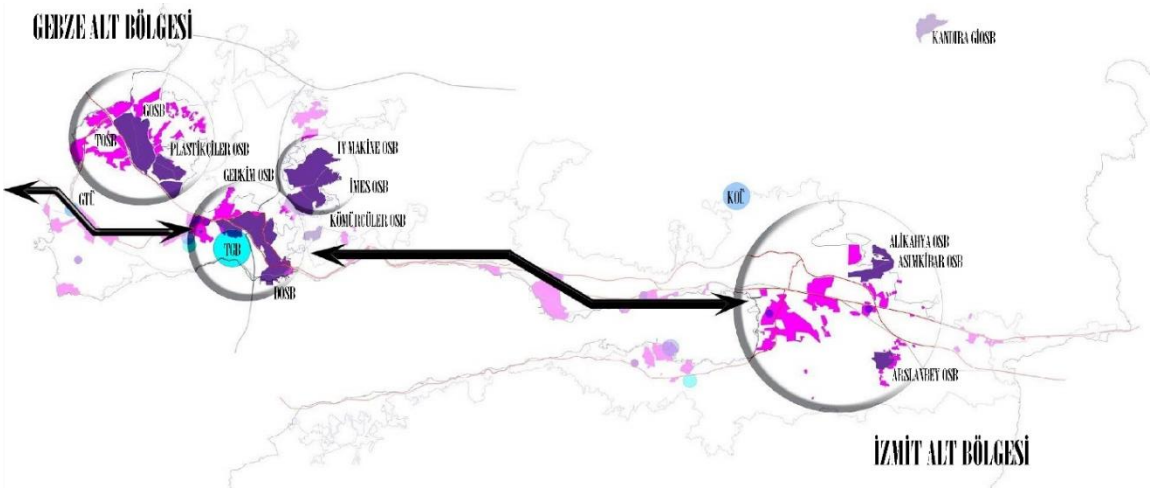
Kocaeli'de yatırım yapan yabancı sermayeli firmaların yatırım yaptıkları bölgelere bakıldığında İtalya dışındaki diğer tüm ülkelerin %60'tan fazlasının yatırım yeri olarak organize sanayi bölgelerini tercih ettiği görülmektedir. Bu durum organize sanayi bölgelerinin yerel yönetimlerden ayrı ve özerk olmaları, meri mevzuat doğrultusunda vergi muafiyeti, yatırım teşvikleri gibi sunulan imtiyazların yanı sıra hazır arazi ve altyapı, ulaşım yatırımları vb. 'den kaynaklanmaktadır.

Organize sanayi bölgelerinde yer seçmiş yabancı sermayeli firmaların yaklaşık %54'ünün Gebze Alt Bölgesi'nde bulunan organize sanayi bölgelerinde yatırım yaptığı görülmektedir. Bu durum Gebze Alt Bölgesi'nin, Kocaeli il sınırlarında yer almasına karşın İstanbul'a en yakın konumdaki bölge olmasından kaynaklanmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde İstanbul'un devamı olarak nitelendirilen Gebze Alt Bölgesi İstanbul'dan desantralize edilerek bölgede yer seçen sanayi tesislerinin yanında, teşvikler sonucunda yapılan yeni sanayi yatırımlarının bulunduğu alanların 2000'li yıllarla birlikte organize sanayi bölgesine dönüştürülmesi sonucunda OSB sayısı en fazla olan bölge olma niteliğini taşırken, köklü sanayi tesislerini de içermesi nedeni ile en fazla yatırım yapılan bölge olmuştur (Şekil 3).

Merkez ofisi Kocaeli'de olan 107 adet yabancı sermayeli firma bulunmaktadır. Firmalara ait 135 adet fabrikanın %83'ünün Kocaeli konumlu olduğu belirlenmiştir. Üretim tesisi yatırımı yapılan

Kocaeli'de merkez ofisin de yer seçme oranının yüksek olması, Kocaeli'nin bölge içerisinde sahip olduğu önemin arttığının ve firmaların yapı itibari ile idari ve üretim organlarının bir arada bulunmasının gerekliliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Merkez ofisi Kocaeli'de yer alan fabrikaların ülke genelinde dağılımında[2] ise ulaşım ilişkilerinin etkili olduğu görülmektedir.

Şekil 3. Kocaeli İli Yabancı Sermaye Yatırım Bölgeleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kocaeli'de kurulmuş yabancı sermayeli firmaların %56'sının 1980 sonrasında, ortaklık kuran yabancı sermayeli firmaların %70'inin de 1980 sonrasında ilde yer seçtiği belirlenmiştir. Firmaların kuruluş ve ortaklık yılları değerlendirildiğinde 1991 – 2000 (%17 - %20) ile 2001 yılı sonrasının (%29 - %42) yüksek paya sahip olduğu görülmektedir. 1991 – 2000 dönemi İstanbul sanayisinin Kocaeli'ne yoğun bir biçimde desantralize edildiği dönem olmakla birlikte, sanayiyi ve yabancı sermayeyi teşvik ile ilgili çıkarılan kanunlar ve verilen imtiyazlar sonucu 2000'li yıllarla birlikte ilde yer seçen firmaların sayılarında artış olduğu görülmektedir.

Makale içerisinde sıkça gerek Türkiye, gerekse Kocaeli'de sanayi yer seçim nedenlerinden biri olarak ucuz ve niteliksiz iş gücünden bahsedilmektedir. Bu doğrultuda Türkiye'deki en büyük 500 sanayi şirketi incelenmiş, İstanbul Sanayi Odası ve Kocaeli Sanayi Odası'na bağlı olup Kocaeli'de faaliyet gösteren 68 adet firma bulunduğu belirlenmiştir. TOBB Sanayi Veritabanı doğrultusunda kapasite raporlarına esas çalışan sayıları incelenmiş olup, 66 firmanın toplam çalışan sayısının 51.958 kişi olduğu, bu sayının %5.7'sinin mühendis, %6.3'ü teknisyen, %5.3'ü usta, %65.3'ü işçi, %14.2'si idari, %3.2'si diğer olarak sınıflandırılmıştır. Çalışan profilinde mavi yakalıların beyaz yakalılara oranla daha fazla paya sahip olması Kocaeli'nin ucuz ve niteliksiz iş gücü açısından tercih edilen bir il olduğunu göstermektedir.

Türkiye-Kocaeli değerlendirilmesi yapıldığında, uluslararası ölçekte çevre ülke kimliğine sahip olan Türkiye için yukarıda çizilen tablonun ulusal ölçekte Kocaeli ile benzerlik gösterdiği görülmektedir (Tablo 5).

[2] %17'lik dilim içerisindeki payları: Bursa (%22), İstanbul (%13), İzmir (%13), Adana (%13), Aksaray (%9),Ankara (%9), Denizli (%9), Aydın (%4), Bilecik (%4), Manisa'da (%4) yer seçtiği saptanmıştır.

Tablo 5. Yabancı sermayeli firma verilerinin Türkiye – Kocaeli karşılaştırması

	Türkiye	Kocaeli
TOBB Sanayi Veritabanına Kayıtlı Yabancı Sermayeli Firma Sayısı	1076	228
Firmalara ait fabrika sayısı	1383	225
En Fazla Yatırım Yapan Bölge	Avrupa (%77,9)	Avrupa (%77,6)
En Fazla Yatırım Yapan Ülke	Almanya (%25)	Almanya (%21)
En Fazla Yatırım Yapılan Sektör	Makine (%29) Kimya (%21)	Kimya (%32) Makine (%26)
Fabrika Yer Seçimi	Kocaeli (%16)	-
OSB İçi Yer Seçim	%30	%50
Merkez Ofis Yer Seçimi	İstanbul (%36)	Kocaeli (%47)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Cumhuriyet dönemine kadar başkent ve ülkenin en gelişmiş ili rolüne sahip İstanbul, 1930-1950'li yıllar arasında sahip olduğu bu rolü yatırımların ülke geneline dengeli bir biçimde kaydırılması ve bu amacı destekleyen Ankara'nın başkent ilanı ile birlikte kaybetse de, ülke politikalarındaki 1950 sonrasındaki değişimle birlikte yeniden önem kazanmış ve ülkenin başat kenti haline gelmiştir. İstanbul tarihsel süreçte sahip olduğu konum ve kimlik öğeleri nedeni ile sanayi yatırımlarına konu olmuştur. Ülke ekonomi ve gelişim politikalarında yapılan değişikliklerin yanı sıra planlama aracılığı ile ülke, bölge ve kent ölçeğinde İstanbul'a verilen "küresel kent rolü" ile birlikte 1980 sonrasında sanayi yerine hizmetler sektörü odaklı bir gelişmeye konu edilmiştir. Bu durum İstanbul ile doğrudan etkileşimli iller olan başta Tekirdağ ve Kocaeli'nin de hızlı bir değişim süreci yaşamasına neden olmuştur. Merkez/çevre kent bağlamında İstanbul merkez kent rolünü üstlenirken, yakın çevresindeki Tekirdağ ve Kocaeli ise çevre kent rolü üstlenmiştir. Tarihsel süreç boyunca İstanbul'un Anadolu'ya açılan kapısı rolünü üstlenen Kocaeli'nin yabancı sermaye yatırımları açısından diğer kentlere göre ön plana çıktığı görülmektedir.

Yabancı sermayeli firmalarla ilgili tespitler göstermektedir ki, planlama-sanayi ilişkisi bağlamında ilin İstanbul ile olan ilişkileri, ülke, bölge ve her iki kentin fiziki planlama süreçlerinin de etkileri ile Kocaeli Türkiye ve dünya sanayi coğrafyası içerisinde oldukça öneme sahip olmuştur.

4. SONUÇ

2016 yılı verileri doğrultusunda detaylı alt başlıklar hazırlanan ancak 2023 yılı ile ana göstergeler karşılaştırıldığında örtüşen veriler göstermektedir ki, Türkiye'deki yabancı sermayeli firmaların yer seçiminde kentlerin gelişmişliklerinin, ulaşım olanaklarının, nüfuslarının, hizmetler sektörünün geliştiği kentlere yakınlıklarının ve sanayi yapılarının yanı sıra planların da etkisi yadsınamaz.

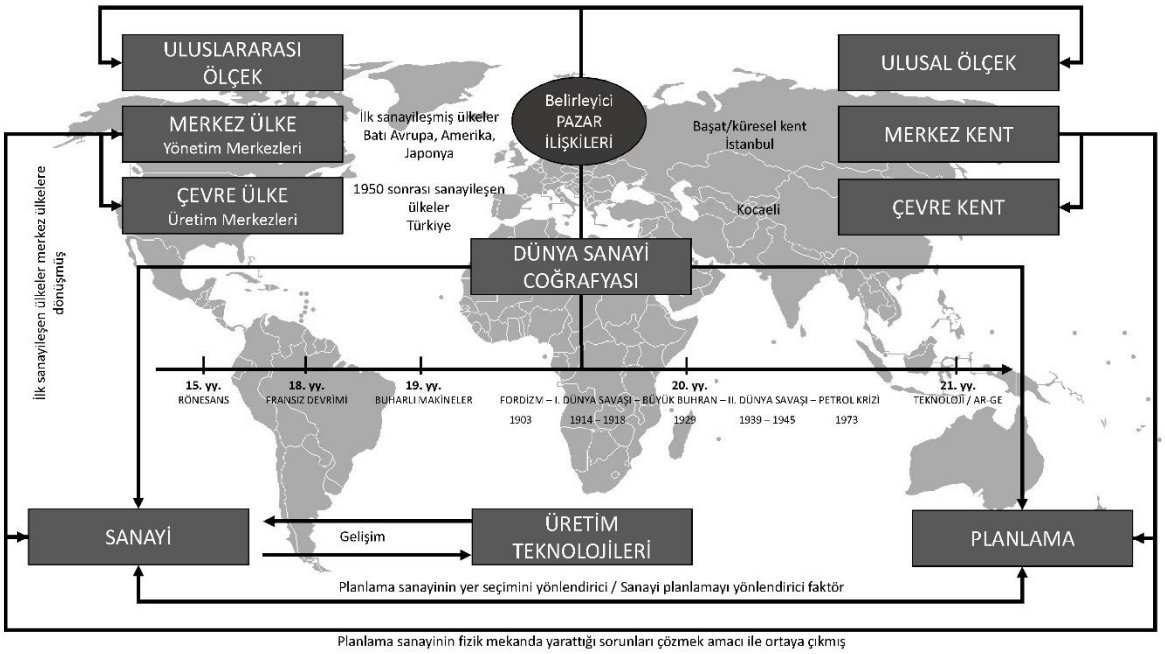
Türkiye'nin Avrupa ve Asya arasında bir köprü konumunda olması yabancı sermayeli yatırımcılar için bir bölge merkezi olarak görülmesine neden olmaktadır. Bu durumun yanı sıra liman, tren yolları ve Avrupa-Asya arasında bağlantı sağlayan karayollarının, ulusal/uluslararası ulaşılabilirliği artıracak birçok projeye konu olması sonucu ulaşılabilirliğinin yüksek olmasının da yatırımları çekmekte etkili olduğu görülmektedir. Öte yandan sanayileşmeyi desteklemek amacı ile çeşitli imtiyazlar sunan kendi içerisinde özerk organize sanayi bölgeleri, serbest bölgeler ve teknoloji geliştirme bölgelerinin, inşaata yönelen ülke ekonomisi nedeni ile kurulu ancak işletilemeyen mevcut sanayi tesislerinin ve emek yoğun sanayiler için niteliksiz, ucuz iş gücünün varlığının Türkiye'nin özellikle Avrupa ülkeleri için Orta ve Güney Avrupa Bölgesi ile Asya bağlantılarının kurulması amacı ile bölge ofisi olarak belirlenmesinde etkili olduğu

görülmektedir (Şekil 4). Türkiye'nin sahip olduğu bu rolün kalkınma planları doğrultusunda devletin belirlediği rol ile örtüşmesi, ülke hedeflerinin gerçekleştirildiğinin de bir göstergesidir.

Kocaeli özelinde bir değerlendirme yapıldığında yukarıda sayılan faktörlere ek olarak ilin İstanbul'a yakınlığı nedeni ile süreç içerisinde ülke, bölge ve kent planları hedefleri doğrultusunda İstanbul'dan desantralize edilen büyük sanayi kuruluşlarının seçimine konu olduğu görülmektedir. Merkez ofisleri prestij göstergesi olarak İstanbul'da bulunan firmaların, üretim yeri olarak Kocaeli'ni seçmesindeki faktörlerden bir diğeri ise yoğun bir biçimde sanayi odaklı planlanan Kocaeli'nin aynı zamanda taşımacılık amaçlı kurgulanan ve inşaatı devam eden Kuzey Marmara Otoyolu, TEM Otoyolu, 42 adet özel ve kamu kullanımındaki liman alanı ve tren yolunun varlığı ile bir ulaşım odağı olmasıdır. Öte yandan İstanbul'da ikamet eden nitelikli iş gücünün rahatça ulaşabileceği bir alan olan Kocaeli, süreç içerisinde göçlerle gelen ve ucuz iş gücü sağlayan kalabalık nüfusu ile de ön plana çıkmaktadır.

Bu durumun yanı sıra kentin sanayi kimliğinin devam etmesi adına kamu yararı adı altında imtiyazlar rahatça verilmekte, koruma alanları tahrip edilmekte, kıyılar sanayi yatırımları için büyük dolgulara kolayca konu edilmekte; bu durum yatırım için Kocaeli'nin tercih edilmesinde önemli yer tutmaktadır. Bu doğrultuda bir zamanların Seka Kavaklığı Ford Otosan A.Ş.'ye bizzat dönemin cumhurbaşkanı tarafından hediye edilmiş; İzmit Ovası olarak bilinen İzmit Körfezi ile Sapanca Gölü arasındaki bölge 1980'li yıllarda İstanbullu büyük sanayiciler tarafından satın alınarak büyük ölçekli sanayi tesislerinin yer seçimine konu olmuş, bir zamanların tarım arazileri günümüzde organize sanayi bölgelerine dönüşmüştür.

Şekil 4. Dünya Sanayi Coğrafyasında Türkiye, İstanbul ve Kocaeli'nin Konumu ve Rolü

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Özetle (Şekil 4.);

- Günümüzdeki sanayi coğrafyasında Türkiye Avrupa ağırlıklı sanayi firmalarının, Ortadoğu ve Uzakdoğu pazarında bölge üretim merkezi rolü üstlenen bir çeper ülke haline gelmiştir.

- Avrupa ağırlıklı yabancı yatırımcılar ülkenin en gelişmiş ve başat kenti olan İstanbul ve İstanbul'un etkileme alanı olan Kocaeli, Tekirdağ ve Bursa illerini de kapsayan alan içerisinde yatırım yapmakta olup, en çok yabancı yatırımı çeken il Kocaeli'dir.
- II. Dünya Savaşı sonrasında dünya genelinde imzalanan ticaret anlaşmalarına Türkiye'nin de taraf olması ile 1950'li yıllardan sonra yabancı sermayeli firmalar ülkede yer seçmeye başlamıştır.
- İstanbul için bu yıllardan itibaren yapılan planlarda belirlenen kimlik doğrultusunda sanayinin desantralize edilmesi kararı çevre illerin gelişimi de etkilemiştir.
- İstanbul'dan desantralize edilen ve merkez-çevre kent ilişkisi kapsamında İstanbul'a yakın olmak isteyen sanayi Kocaeli'de yer seçmeye başlamıştır.
- İstanbul ile etkileşimli bir kent olan Kocaeli için yapılan planların İstanbul için yapılan bu planlardan bağımsız olması sonucunda Kocaeli, ülke, bölge ve İstanbul özelinde yapılan plan kararları doğrultusunda İstanbul sanayisinin başlıca yer seçtiği kentlerden biri haline gelmiştir.
- 1950'li yıllarda E-5 (D-100) Karayolunun, 1970'li ve 1980'li yıllarda TEM Otoyolu'nun yapımı sonucunda ulaşılabilirliğin artmasının yanı sıra, ucuz tarım arazilerinin varlığı sanayinin Kocaeli'de doğu-batı eksenindeki gelişiminin bu yıllardan sonra kuzey-güney doğrultusuna kaymasına neden olmuştur.
- Benzer biçimde çalışılan yer-konaklanan yer arasındaki ilişki bağlamında yerleşim deseni de değişmeye başlamıştır.
- Benzer sanayilerin ve yan sanayilerin aynı mekanda yer seçme eğilimleri sonucunda sanayi kümelenmeleri oluşmaya başlamıştır. Bu durum daha sonraki yıllarda yasal tabanın oluşturulması ile birlikte organize sanayi bölgelerine dönüşmüştür.
- 1950'li yıllardan itibaren Türkiye'de yer seçmeye başlayan yabancı sermayeli firmalar yer seçtikleri ülkedeki merkez illerde yönetim binaları, bu illerin çevre illerinde ise üretim tesislerini konumlandırmaktadır.
- Yabancı sermayeli firmaların yer seçiminde merkez-çevre kent ilişkisinin yanı sıra, ulaşım ilişkilerinin, altyapı olanaklarının da etkili olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, Kocaeli, 1960'lı yıllardan itibaren ilke kararı "İstanbul sanayisinin desantralize edilmesi" olarak belirlenen ülke ve bölge ölçeğindeki planlar doğrultusunda "Sanayi Kenti"ne dönüştürülmüştür. Süreç içerisinde il için yapılan mekansal planlarda bu kararın etkilerini ancak geçici olarak bertaraf edecek çözümler üretilebilmiştir. Fizik mekanın şekillenmesinde planlamadan daha hızlı sonuca ulaşan sanayileşme sonucunda planlar sosyal, ekonomik ve fiziksel dinamiklere yetişememiş, amacına ulaşamamıştır.

KAYNAKÇA

Akdeve, E. (2008). *Sanayi Kümelerinde Yenilik, İşletmelerarası İlişkiler ve Yakınlıklar Organize Sanayi Bölgesinde Uygulama: Ankara 1. Organize Sanayi Bölgesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akın, O. (1999). *Küreselleşme Olgusu ve Kent Mekanı Üzerindeki Etkileri (İstanbul Metropoliten Alanı Örneğinde)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Aslan, N. (1997). *Uluslararası Özel Sermaye Akımları: Portföy Yatırımları ve Sıcak Para Hareketleri*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Avdan, F., (2009). *Cumhuriyet Dönemi Kentleşme Sürecinde Planlama Deneyimi: 1930-1980 İzmit Planları* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydemir Ş., Aydemir, S. E., Beyazlı D. S., Ökten N., Öksüz A. M., Sancar C., Özyaba M., Türk Y. A. (2004). *Kentsel Alanların Planlanması ve Tasarımı*. Trabzon: Akademi Kitabevi.

Bumin, K. (1990). *Demokrasi Arayışında Kent*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Castells, M. (2006). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, İkinci Cilt: Kimliğin Gücü*. (Çev. Kılıç, E.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Castells, M. (2007). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Üçüncü Cilt: Binyılın Sonu*. (Çev. Kılıç, E.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çakmak, U. (2016). Güney Kore'nin Ekonomik Kalkınmasının Temel Dinamikleri (1960-1990), *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Birimler Fakültesi Dergisi,* Y:2016, C.21, S.1, 151-171. Erişim adresi: http://dergipark.ulakbim.gov.tr/sduiibfd/article/view/5000182872/5000161768

Çetinkaya, M. (2004). *Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi*. Erişim adresi: dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/download/732/684.

Çubuk, M. (1983). Tarih Boyunca Çevre ve Toplumun Tasarlanmış Eylemi olarak Şehircilik: Doğuşu ve Gelişimi, Çoğaltılmış Ders Notu, MSÜ Mimarlık Fakültesi.

Duranay, N. vd. (1972). Cumhuriyetten Bu Yana İstanbul Planlaması. *Mimarlık Forum Dergisi*, Yıl 10, Sayı 7, s. 67-108. Erişim adresi: http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/421/6606.pdf

Düzgün, R., Türker, O., Ecevit, E. (2009). *İlk 500 Sanayi Kuruluşunda Yabancı Sermaye Payının Sektörrel Analizi ve Bazı Göstergeler İtibariyle Yabancı Sermayeli İşletmelerin Performansları*. Erişim adresi: http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi33/8.k%C4%B1s%C4%B1m.pdf.

Ersoy, M. (2005). Türkiye'de Kent Planlamasının Güncel Sorunları. *9.Ulusal Halk Sağlığı Günleri, Bildiri Özet Kitabı,* s. 137-144.

Ersoy, M. (2007). *Kentsel Planlama Kuramları*. İmge Kitapevi, 1. Basım, Ankara.

Ersoy, M. (2012). *Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük*. İstanbul: Ninnova Yayıncılık.

Güven, A. (2016). Kent, Kentlileşme ve Kentsel Yönetim İhtiyacı. *Journal of International Management, Educational and Economics Perpectives*, 4 (1), s. 21-30. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/368422

Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin Durumu*. İstanbul: Metis Yayınları.

IMF. (2016). Global Monitoring Report 2015/2016. https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/22547/9781464806698.pdf Karaş, G. (2017). Bağımlılık Teorisi Perspektifinden DTÖ Kapsamındaki Korumacılık Politikası Araçlarının Kullanımı. *İnternational Journal of Public Finance*, 2 (2), 245-263. doi: 10.30927/ijpd.356692.

İnan, A. (1972). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kar, M. ve Tatlısöz, F. (2008). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi. *KMU İİBF Dergisi*, Yıl 10, Sayı 14, s:436-458.

Karabıçak, M. (2000). Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, Y.2000, C.5, S.2, s.49-65.

Karaş, G. (2017). Bağımlılık Teorisi Perspektifinden DTÖ Kapsamındaki Korumacılık Politikası Araçlarının Kullanımı. *İnternational Journal of Public Finance,* E-ISSN:2548-0499, DOI:10.30927/ijpf.356692, Vol./Cilt:2, Issue/Sayı:2, 245-263.

Kayan, A., (2012). Türkiye'de Bölge Planlaması: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute,* Yıl/Year: 2012 Cilt/Volume: 9 Sayı/Issue: 20.

Kaygalak, İ. (2015). *Türkiye'de Sanayi Kümelenmesi ve Sanayinin Yer Seçimindeki Yeni Eğilimler*. Erişim adresi: http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/semp6_19.pdf.

Keleş, R. (2010). Kentleşme Politikası. İmge Kitabevi, Ankara.

Mert, Z. G. (2002). *1980 Sonrası Üretim ve Hizmet Etkinlikleri İlişkilerinin Tanımlanması Mekana Yansımaları Ve İstanbul Bölgesi Kapsamında Bir Değerlendirme* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Müderrisoğlu B., Gezici Korten F. (2015). Mevcut Yığılmaların Kümelenmeye Dönüşümünde İlişkilerin Mekansal Dağılımı ve Yakınlık Olgusu. *Planlama Dergisi* 2015, 25 (2), 107-121. doi: 10.5505/planlama.2015.40085

Orta Anadolu Makine ve Aksamları İthalatçıları Birliği, (Nisan, 2017), Makine Sektörü Makro Pazar Analizi Mevcut Durum Değerlendirmesi ve Stratejik Öneriler Raporu, Erişim adresi http://www.makfed.org/images/s/MakineSektoruStratejiveUygulamaPlani.pdf, (Erişim tarihi: 15.01.2025)

Parasız, İ. (2004). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Yayınevi.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2017). 81 İl Sanayi Durum Raporu, s. 352-365. Erişim adresi: https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/81-il-sanayi-durum-raporlari/mu1603011615

Sezik, M. (2016). Kent Kimliğinin Korunması ve Kentsel Gelişimin Sağlanması Bağlamında Yerel Yönetimin Önemi: Adıyaman Örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, s. 43-56. Erişim adresi: http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/download/article-file/264634

Şahin, O. E. (2023). Modern Ütopyacı Düşünürlerin İdeal Kent Arayışları. *Akademik İzdüşüm Dergisi (AİD)*, Cilt 8, Sayı 2, s. 465-494. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3215875

Şener, S., Kılıç C. (2008). Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Yabancı Sermaye. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008/1, s:22-49. Erişim adresi: http://dergipark.gov.tr/bilgisosyal/issue/29126/311561.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB). (2015). 72. Genel Kurul Ekonomik Rapor. Erişim adresi: https://tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2016/72GK/72-Genel-KurulEkonomikRapor2015.pdf

Tekeli, İ., (1972). *Bölge Planlama Üzerine*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını.

TİM. (2016). Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu. Erişim adresi: https://www.tim.org.tr/files/downloads/raporlar/tim_ekonomi_raporu_2016.pdf

TİM. (2017). Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu. Erişim adresi: https://www.tim.org.tr/files/downloads/raporlar/tim_ekonomi_raporu_2016.pdf

Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), (2017), Ekonomi Dış Ticaret Raporu 2017, Erişim adresi http://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/T%C4%B0M_Ekonomi_Raporu_2017.pdf, (Erişim tarihi: 15.01.2025)

Uras, G. (2017). *Ayşe Teyze Soruyor, Güngör Hoca Anlatıyor Sanayileşecektik Büyüyecektik N'oldu Bize?*. İstanbul: Doğan Kitap.

Yeşil, S. (2010). Küreselleşme ve İşletmelerin Küreselleşme Süreçleri: Karşılaşılan Fırsatlar ve Tehditler. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 1, 22-72.

Yıldırım, C. (2011). Birinci ve İkinci Nesil Washington Uzlaşması: Neoliberal İktisat Politikalarının 1980'den Sonraki Evrimi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7, 2, 1-23.

Yıldırım, M. M. (2018). Know-How Sözleşmeleri. *YBHD*, Yıl 3, Sayı 2018/1, s.2017-257. Erişim adresi: http://dergipark.gov.tr/download/article-file/428274.

Yurdakul, E. (2005). *Türkiye'de Sanayileşme Sürecinde Organize Sanayi Bölgeleri ve Eskişehir OSB Uygulaması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

https://data.tuik.gov.tr/, Erişim tarihi: 16.06.2017-15.01.2025.

https://www.imf.org/ Erişim tarihi: 08.05.2017-15.01.2025.

https://marka.org.tr/ Erişim tarihi: 15.01.2025.

https://openknowledge.worldbank.org/ Erişim tarihi: 08.05.2017-15.01.2025.

http://sanayi.tobb.org.tr/ Erişim tarihi: 15.05.2016-15.01.2025.

https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ Erişim tarihi: 15.01.2025.

https://www.yased.org.tr/ Erişim tarihi: 24.03.2019-15.01.2025.

*****

Çatışma Beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluş ile finansal ilişki bulunmadığı, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür: Çalışma için herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzni: Araştırma etik kurul izni dışındadır.

Katkı Oranı Beyanı: Sorumlu yazar Dr. Duygu KANIK %50, yazar Doç. Dr. Oya AKIN %50 oranında çalışmaya katkı vermiştir.

Uluslararası ANADOLU Sosyal Bilimler Dergisi
International Anatolian Journal of Social Sciences
e-ISSN: 2619-9475
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid

Araştırma Makalesi / Research Article *2025, Cilt: 9, Sayı: 1, Sayfalar: 269-290*
DOI: https://doi.org/10.47525/ulasbid.1620676

BRECHT VE EPİK TİYATRO ÜZERİNE YAZILAN MAKALELERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ARTICLES WRITTEN ON BRECHT AND EPIC THEATRE

Orkun ÖNGEN[1]

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi, orkunongen@msn.com

Geliş Tarihi / Date Applied **15.01.2025**
Kabul Tarihi / Date Accepted **18.03.2025**

ÖZET

Bu çalışma, Brecht ve epik tiyatro üzerine gerçekleştirilen Web of Science (WOS) veri tabanına kayıtlı uluslararası çalışmaların bibliyometrik analizinden oluşmaktadır. Çalışmanın amacı, Brecht ve epik tiyatro üzerine yapılan 2014-2024 yılları arasındaki akademik çalışmaların akademik katkıları, eğilimleri ve disiplinler arası etkileşimlerini ortaya koyarak, konuya yönelik son dönemdeki akademik eğilimler ve araştırma konuları üzerine net ve objektif bir değerlendirme sunmaktır. Çalışmanın kapsamı, Brecht ve epik tiyatro konuları üzerine gerçekleştirilen çalışmalar ile sınırlandırılmıştır. Özellikle Brecht ve epik tiyatro konularının tiyatro ve sinema alanlarıyla olan etkileşimine odaklanan bu çalışma, Brecht'in epik kuramının iki farklı alandaki etkilerinin neler olduğunu anlamak ve konuya yönelik gerçekleştirilecek disiplinler arası çalışmalara alan yazındaki eksikliklerin neler olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın yöntemi; yayınların türleri, yayımlandıkları ülkeler ve yazım dilleri, bilim alanlarına göre yayımların dağılımı, yayımlandıkları dergiler ve dizinleri, çalışmaların fonlanma kuruluşlarına göre dağılımı ve fonlanma oranları, atıf sayıları, anahtar kelimeler arası ilişkilerden elde edilen nicel verilerin bibliyometrik analiz yöntemi üzerinden incelenmesi üzerine kuruludur. Grafikler ve ağ haritaları kullanılarak görselleştirilen veriler, Brecht ve epik tiyatro üzerine yapılan çalışmaların zaman içindeki eğilimlerini, bu alandaki akademik ilgi ve üretkenliği, ayrıca sinema ve tiyatro arasındaki etkileşimleri ortaya koyan önemli bulgulara ulaşılmasını sağlamıştır. Nicel veriler aracılığıyla elde edilen bulgular, Brecht ve epik tiyatro konusundaki literatürün gelişimini anlamak, araştırma eğilimlerini belirlemek ve özellikle tiyatro ve sinema alanındaki gelecek disiplinler arası çalışmalara ışık tutmak adına önemli bir kaynak ve veri oluşturmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tiyatro, Sinema, Brecht, Bibliyometrik analiz.

ABSTRACT

This study consists of a bibliometric analysis of international studies registered in the Web of Science (WOS) database on Brecht and Epic Theatre. The aim of the study is to provide a clear and objective evaluation of recent academic trends and research topics by examining the academic contributions, trends, and interdisciplinary interactions of studies conducted on Brecht and Epic Theatre between 2014 and 2024. The scope of the study is limited to works on Brecht and Epic Theatre. Particularly focusing on the interaction of Brecht and Epic Theatre with the fields of theatre and cinema, this study aims to understand the impact of Brecht's epic theory on these two different fields and to identify gaps in the literature that may guide future interdisciplinary studies on the subject. The methodology of the research is based on bibliometric analysis of quantitative data derived from the types of publications, countries and languages of publication, distribution of publications according to scientific fields, journals and indexes in which they were published, distribution of funding organizations and funding rates, citation counts, and relationships between keywords. The visualized data using graphs and network maps have provided significant findings that reveal the trends in studies on Brecht and Epic Theatre over time, academic interest and productivity in this field, and the interactions between cinema and theatre. The findings obtained through quantitative data aim to understand the development of the literature on Brecht and Epic Theatre, identify research trends, and provide an important source and data for future interdisciplinary studies, particularly in the fields of theatre and cinema.

Keywords: Theatre, Cinema, Brecht, Bibliometric analysis.

Atıf Citation Öngen, O. (2025). Brecht ve epik tiyatro üzerine yazılan makalelerin bibliyometrik analizi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(1), 269-290.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License altında lisanslanmıştır.

1. GİRİŞ

Bilimsel çalışmalar, bilgiye erişim ve akademik üretimde insanlık tarihinin temel kaynakları arasında yer alır. Son yıllarda artan akademik çalışmalar, doğru ve güvenilir verilere olan talebi artırarak, bu verilerin sistematik bir şekilde sınıflandırılmasını ve analiz edilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, bibliyometrik analiz, bilimsel birikimin değerlendirilmesi ve akademik eğilimlerin belirlenmesi amacıyla kullanılan etkili yöntemlerden biri olarak son dönemlerde öne çıkmaktadır. Bibliyometrik analiz, günümüzde akademik literatürün entelektüel yapısını keşfetmek ve bu yapı üzerinde derinlemesine incelemeler yapmak için yaygın bir biçimde kullanılmaktadır.

Bibliyometrik analiz, belirli bir konu veya alanda bilgi üretimini, eğilimleri, yazarların ve kurumların etkinliklerini objektif ve sayısal verilerle inceleme olanağı sunmaktadır. Bu yöntem, ele alınan konunun kapsamlı bir profilini çıkararak, grafikler ve ağ haritaları aracılığıyla akademik çalışmaların görselleştirilmesine olanak tanır. Bibliyometrik analizler, bir araştırma alanındaki bilgi birikimini değerlendirirken, bu alanlarda ortaya çıkan eğilimleri ve araştırma boşluklarını tespit ederek, gelecekteki çalışmalara yönelik yeni araştırma olanaklarının belirlenmesine katkı sağlar. Bu yönüyle bibliyometrik analizler, akademik literatürün objektif verilerle incelenmesini ve araştırılan konuya yönelik ilgili kavramların bütüncül bir çerçevede değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır(Eck & Waltman, 2010, 2017, s. 1065). Yöntemin uygulanabilirliği, özellikle farklı araştırma alanlarındaki akademik eğilimleri, anahtar temaları, araştırma boşluklarını ve yazarlar arasındaki iş birliklerini tespit etmek için büyük bir potansiyel sunmaktadır.

Bibliyometri kavramı, ilk kez 1917 yılında Cole ve Eales tarafından ortaya atılmıştır ve bu dönemde, karşılaştırmalı anatomi alanındaki 1550-1860 yılları arasındaki çalışmalara uygulanan istatistiksel analizlerle bu yöntem literatüre girmiştir(Lawani, 1981, s. 295). Türkiye'de bibliyometrik analizlerin ilk temeli, 1970 yılında Özinönü tarafından atılmış ve bu çalışma, biyoloji, astronomi, kimya, fizik, matematik ve yer bilimleri gibi alanlarda bilimsel verimliliği ölçmeye yönelik yapılmış ilk bibliyometrik analiz olarak kabul edilmektedir(Aktaran: Hotamışlı & Erem, 2014, s. 3). Son yıllarda, artan bilimsel üretimin bibliyografik veri tabanlarında düzenli bir veri seti olarak toplanması, bibliyometrik analizlerin yaygın olarak kullanılmasına yol açmıştır. Bu durum, bilimsel araştırmaların disiplinler arası olan ilişkileri ile gelişim süreçlerini sayısal bir biçimde inceleyebilme imkânı sağlamaktadır(Wallin, 2005, s. 261). Bibliyometrik analiz çalışmaları genellikle dergi makaleleri üzerine yoğunlaşmış olmakla birlikte, yalnızca dergi makaleleriyle sınırlı kalmayıp, konferans bildirileri, kitap ve kitap bölümleri ile diğer yayın türlerini de içerebilecek şekilde uygulama olanağı bulmaktadır(Hall, 2011, s. 16).

Günümüz sanat disiplinleri, farklı dönemlerde üretilen teori ve uygulama pratiklerinin etkisiyle evrilerek değişen bir akademik ilgi alanı oluşturmaktadır. Tiyatro ve sinema gibi temsil sanatları, bu evrim sürecinde birbirinden beslenerek disiplinler arası bir çalışma ve araştırma imkânı sunmaya sahiptir. Özellikle bu sanat alanlarında, bibliyometrik analizlerin uygulanması, disiplinler arası etkileşimlerin daha net bir şekilde anlaşılmasını sağlayabilir. Bu sayede, hangi teorik yaklaşımların ve uygulama pratiklerinin öne çıktığı, hangi alanların daha fazla ilgi gördüğü ve hangi araştırma konularının eksik olduğu tespit edilebilir. Bibliyometrik analizler, tiyatro ve sinema alanlarında gerçekleştirilen çalışmaları daha kapsamlı bir şekilde değerlendirerek, bu alanların literatüründe daha önce gözlemlenmeyen eğilimleri keşfetmeye

yardımcı olabilir. Bu bağlamda, Türkiye'de alan yazındaki bu eksikliği gidermeye çalışan bu bibliyometrik çalışma, ilgili alan literatürüne katkı sağlayarak yeni araştırmaların ortaya çıkmasında yol gösterici olabilir. Bertolt Brecht'in epik tiyatro anlayışı, tiyatro ve sinema disiplinlerinde önemli bir kuramsal ve uygulamalı altyapı sunmaktadır. Özellikle eleştirel teoriler ve politik tiyatrodan gelen art alan sayesinde hem tiyatro hem de sinemada sahneleme pratiklerine dair alan yazında geniş bir literatür oluşmasına katkı sağlamıştır. Ancak, Brecht ve epik tiyatro üzerine yapılan çalışmaların bibliyometrik bir çerçevede değerlendirilmesi ve bu iki disiplin arasındaki etkileşimlerin sistematik olarak incelenmesi sınırlı düzeyde kalmıştır.

Bu çalışma, Brecht ve epik tiyatro üzerine Web of Science (WOS) veri tabanında yer alan 2014-2024 yılları arasındaki uluslararası akademik makalelerin bibliyometrik analizine odaklanmaktadır. Çalışmanın temel amacı, tiyatro ve sinema disiplinlerindeki akademik eğilimleri, araştırma boşluklarını, konuya yönelik eksiklikleri inceleyerek disiplinler arası iş birliği olanaklarının olup olmadığı sorusuna yanıt aramaktır. Brecht'in teorilerinin tarihsel bağlamda değerlendirilmesinin yanı sıra, çağdaş tiyatro pratiklerine ve sinema alanındaki etkilerine yönelik verilerin değerlendirilmesi sayesinde literatürdeki eğilimlerin kapsamlı bir görünümünü sunmayı hedeflemektedir. Çalışma ayrıca, Brecht ve epik tiyatro konularının uluslararası akademik literatürdeki yerini ve etkisini analiz ederek bu konuların tiyatro ve sinema alanlarındaki disiplinler arası etkileşimleri tespit etmeye çalışmaktadır. Brecht ve epik tiyatro konuları üzerine gerçekleştirilen bu araştırma makalesi, bibliyometrik analiz yöntemini esas almaktadır. Araştırmanın veri seti, WOS veri tabanından "brecht(topic)," "bertolt brecht," "epic theatre," ve "epic theater" anahtar kelimeleri kullanılarak elde edilen verilerden oluşmaktadır. Bu veriler, VOSviewer yazılımı aracılığıyla ağ grafikleri oluşturularak anahtar kelimeler arasındaki ilgi ve eğilim, çalışmanın toplanan diğer verileriyle anlamlı bir bütün oluşturacak biçimde analiz edilmiştir. Çalışma kapsamına alınan 142 makale, 2014-2024 yılları arasındaki 10 yıllık bir periyodu kapsamaktadır. Araştırma, Brecht'in eleştirel teorileri ile tiyatro ve sinema arasındaki disiplinler arası etkileşimleri anlamaya yönelik gelecekteki çalışmalara önemli bir zemin hazırlamayı amaçlamaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1 Literatür

Tiyatro alanında 11.01.2025 tarihi itibariyle Türkiye'de gerçekleştirilmiş (1) bir adet bibliyometri çalışması bulunmaktadır. Konusu, Tiyatro alanında gerçekleştirilmiş bilimsel uluslararası tiyatro çalışmalarının bibliyometrik analizini ve eğilimlerin ölçülmesi üzerinedir (Ada & Karagöz, 2022). Sinema alanında ise Türkiye'de gerçekleştirilmiş (6) altı adet bibliyometri çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmaların konuları ise genel hatlarıyla Türkiye'de bilim kurgu sineması üzerine yazılmış tezlerin bibliyometrik analizi, Scopus veri tabanındaki üçüncü sinema konulu akademik çalışmaların analizi, Türkiye'de akademik sinema yazınının 2002-2011 dönemi bibliyometrik incelemesi, Türkiye'de sinema üzerine hazırlanmış doktora tezlerinin bibliyometrik çözümlemesi, radyo-televizyon-sinema anabilim dalının göstergebilimle ilişkisini inceleyen bibliyometrik analizler ve Hayal Perdesi isimli sinema dergisinin tarihsel bibliyometrik değerlendirmesini içermektedir(Aker, Ateş, & Gençer, 2023; Bak, Bak, Özdemir, & Ataş, 2023; Candan, 2022; İnceoğlu, 2014b, 2014a; Sevindi, 2020). Tiyatro alanındaki çalışma, uluslararası bilimsel tiyatro araştırmalarındaki eğilimleri ve mevcut durumun bibliyometrik analizini ortaya koyarken, sinema alanındaki çalışmalar daha geniş ve çeşitli konuları kapsamaktadır. Sinema alanı bibliyometrik çalışmaları, bilim kurgu, üçüncü sinema, akademik

yazın, doktora tezleri ve sinema dergileri gibi alt kategorilerdeki üretim ve eğilimleri analiz ederek, bu alanda hangi konulara odaklanıldığını ve araştırma alanlarının nasıl evrildiğini göstermektedir. Bu çalışmalar, akademik dünyada hangi alt alanların daha fazla ilgi gördüğünü, hangi kaynakların kullanıldığını ve hangi araştırma boşluklarının mevcut olduğunu belirlemede bir rehber niteliği taşır. Bibliyometrik analizler sayesinde, tiyatro ve sinema araştırmalarının gelişimi, yoğunlaşılan temalar ve araştırma eğilimleri somut verilerle değerlendirilebilmekte ve gelecekteki çalışmalara yön verilebilmektedir.

Türkiye'de tiyatro ve sinema alanlarında az sayıda bibliyometrik çalışma yapılmış olması, bu yöntemlerin ilgili alanlarda henüz yeterince benimsenmediğini göstermektedir. Akademik araştırmalarda daha çok kuramsal ve tarihsel analizlere odaklanılmış olması, bibliyometrik analizlere olan ilgiyi sınırlamış olabilir. Ayrıca, Türkiye'de tiyatro ve sinema sanat alanlarında var olan nitel çalışmaların yoğunluğu, bibliyometrik analiz vb. nicel çalışmaların sağladığı faydalar konusunda akademik farkındalığın oluşmamasına yol açmış olabilir. Tüm bu unsurlar değerlendirildiğinde, tiyatro ve sinema alanlarında gerçekleştirilecek bibliyometrik çalışmalar, akademik eğilimler ile üretkenliği değerlendirmede akademik dünyaya önemli bir katkı sunarak, gelecekteki araştırmalar için yol gösterici bir araç niteliği kazanabilir.

2.2. Araştırmanın Amaç, Yöntem ve Kapsamı

Bu çalışma, 11.01.2025 tarihinde Web of Science veri tabanı kullanılarak elde edilen tarama verileri kullanılarak gerçekleştirilmiştir("WOS", 2025). Taramada "*brecht(topic)*", "*brecht*", "*bertolt brecht*", "*epic theater*", "*epic theatre*", anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Anahtar kelimeler üzerinden elde edilen veriler, veri tabanından tam kayıt ve alıntı yapılan referanslar "*full record and cited references*" olarak "*plain text file*" formatında dışarı aktarılmıştır. Tarama sonucunda 2024-2014 yılları arasındaki 10 yıllık periyod esas alınarak bulgulanan 142 makale (articles) değerlendirme kapsamına alınmıştır. Çalışmada 2014-2024 yılları arasındaki 10 yıllık periyodun seçilmesinin temel nedeni, güncel eğilimleri ve araştırma dinamiklerini net bir şekilde değerlendirmektir. Daha eski tarihli çalışmaların bilimsel alandaki etkisinin zamanla azalabileceği, araştırma konularındaki eğilimlerin ve önceliklerin değişebileceği göz önüne alındığından çalışmada kapsam dışı bırakılmıştır. Ayrıca, 10 yıllık bir periyodun hem kapsamlı hem de yönetilebilir bir veri seti sağlaması, çalışmanın odaklanmasını ve analizlerin detaylandırılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu sayede, son dönemdeki akademik eğilimler, araştırma konuları ve yöntemleri üzerine net ve objektif bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır.

Çalışmanın evrenini, Web of Science veri tabanı içerisindeki "brecht" ve "epik tiyatro" hakkında yayımlanmış makaleler oluşturmaktadır. Bu çalışmalardan kitap ve kitap bölümleri kapsam dışı bırakılarak sadece 142 adet makale (Articles) değerlendirmeye alınmıştır. Bu çalışmada kitap ve kitap bölümlerinin kapsam dışı bırakılıp yalnızca makalelerin değerlendirmeye alınmasının nedeni, makalelerin hakem değerlendirme süreçlerinden geçerek yayımlanmış olması ve dolayısıyla bilimsel güvenilirliğinin akademik çevrelerce daha yüksek kabul edilmesidir. Ayrıca, makaleler genellikle güncel araştırma bulgularını daha hızlı ve odaklanmış bir şekilde sunarken, kitap bölümleri konuları bakımından daha geniş ve farklı bağlamlarda detaylı kuramsal değerlendirmeyi içerebilmektedir. Bu sebeple çalışmanın kapsamı, sadece makaleler olarak daraltılarak analiz süreci daha sistematik ve tutarlı hale getirilmiştir. Bu seçim, çalışmanın hem yönetilebilirliğini hem de bilimsel niteliğini artırmaya yöneliktir.

Çalışmanın örneklemi, Web of Science veri tabanı içerisinde *Author, Title, Source, Abstract* sekmeleri içerisinde geçen "*brecht(topic)*", "*brecht*", "*bertolt brecht*", "*epic theatre*", "*epic theater*" kelimelerinden oluşmaktadır. Web of Science veri tabanından elde edilen veriler *VOSviewer* isimli bibliyometrik ölçüm aracına aktarılarak veri dizilerinden birbirleriyle anlamlı veri kümeleri yaratılarak bunların görselleştirilmesi sağlanmıştır. VOSviewer, bibliyometrik haritaların oluşturulması ve görselleştirilmesi için kullanılan bir yazılımdır. Bilimsel yayınlar, yazarlar veya dergiler arasındaki ilişkileri analiz etmek amacıyla geliştirilmiştir. Bu yazılım, büyük ve karmaşık veri kümelerini görsel olarak haritalandırarak sunulmasına olanak tanır. VOSviewer, etkileşimli görselleştirme seçenekleriyle ağ haritaları üzerinde detaylı incelemeler yapılmasına ve veri kümelerinin analiz edilmesine yardımcı olur(Eck & Waltman, 2010). Bu sayede akademik eğilimlerin, ilişkilerin ve trendlerin kolayca anlaşılmasına hizmet etmektedir.

Brecht ve Epik Tiyatro konularına yönelik çalışmalar yukarıda değinilen anahtar kelimeler aracılığıyla Web of Science veri tabanı üzerinden elde edilen verilerle detaylı grafik ve tablolar üzerinden açıklanmış, ardından VOSviewer adlı bibliyometrik ölçüm yazılımı kullanılarak "brecht" ve "epik tiyatro" konuları ağ grafikleri aracılığıyla haritalandırılarak analiz edilmiştir. Grafikler aracılığıyla oluşturulan nicel veriler veri kümelerine dönüştürülüp düzenli veriler haline getirilerek konuya yönelik eğilimler ve trendler analiz edilmiştir. Nicel verilerin anlamlı bir veri seti oluşturması amacıyla farklı değişkenler değerlendirilerek araştırma stratejisi çerçevesinde şu sorulara yanıt aranmıştır:

a) 2014-2024 yılları arasında Brecht ve Epik Tiyatro konulu kaç adet makale bulunmaktadır. Bu makalelerin yayın yıllarına göre dağılımı nedir?

b) 2014-2024 yılları arasında Brecht ve Epik Tiyatro konulu makalelerin araştırma alanlarına göre dağılımı nedir? (Web of Science veri tabanındaki alanlara göre)

c) 2014-2024 yılları arasında Brecht ve Epik Tiyatro konulu makalelerin ülkelere göre dağılımı nedir?

d) 2014-2024 yılları arasında Brecht ve Epik Tiyatro konulu makalelerin yazım dillerine göre dağılımı nedir?

e) 2014-2024 yılları arasında Brecht ve Epik Tiyatro konulu makalelerin Web of Science Dizinlerine (index) göre dağılımı nedir?

f) 2014-2024 yılları arasında Brecht ve Epik Tiyatro konulu makalelerin fonlanma sayıları ile fonlama kuruluşlarına göre dağılımı nedir?

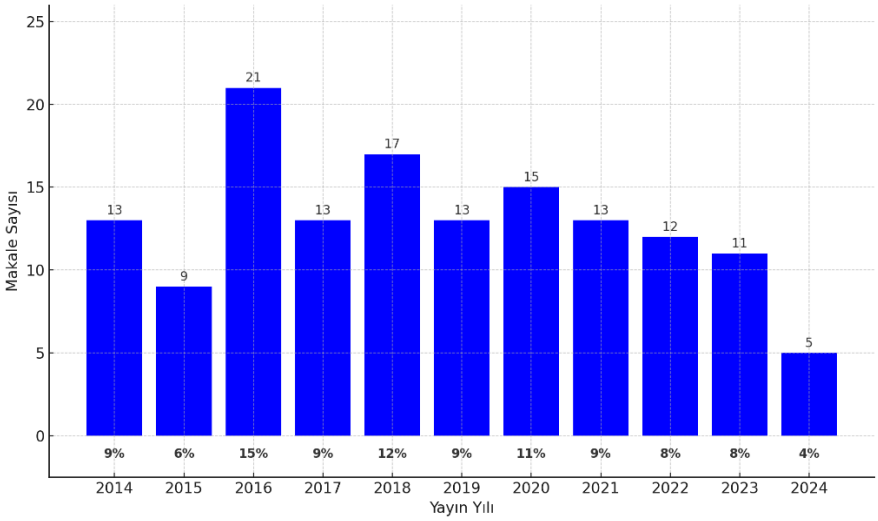
g) 2014-2024 yılları arasında Brecht ve Epik Tiyatro konulu makalelerin atıflara ve atıf yıllarına göre dağılımı nedir?

h) 2014-2024 yılları arasında Brecht ve Epik Tiyatro konulu makalelerin Anahtar Kelimler üzerinden ağ grafiklerinin görselleri ne ifade etmektedir?

3. BULGULAR

a) İnceleme kapsamında tespit edilen 142 adet makalenin 2014-2024 yılları arasında yayın yıllarına göre dağılımı ve yüzdeleri şu şekildedir:

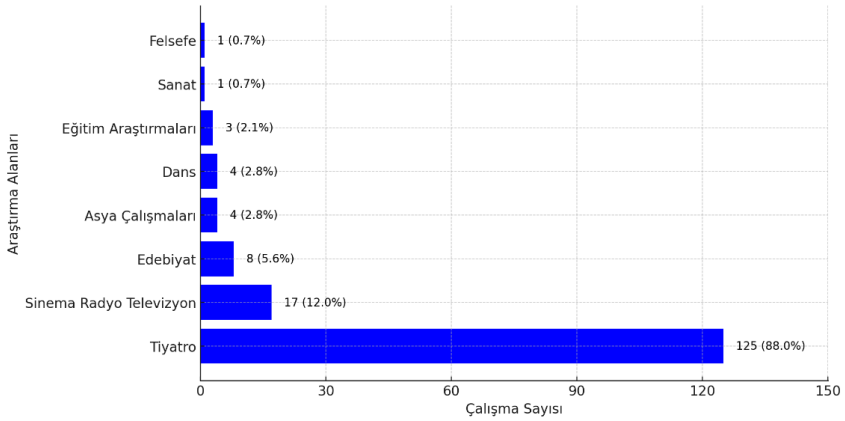
Grafik 1. Yayın Yıllarına Göre Makale Sayısı Dağılımı

Bu bar grafiği, Brecht ve epik tiyatro üzerine yapılan akademik çalışmaların yayımlanma dönemlerini yansıtmaktadır. Grafik, 2016 yılında yayımlanan çalışmaların sayısının zirveye ulaşarak 21'e çıktığını, ardından 2016 ve 2024 yılları arasında dalgalanarak sayının belirgin şekilde azaldığını göstermektedir. 2016 yılı, %15'lik bir payla en yoğun araştırma dönemini işaret ederken, son yıllarda, özellikle 2024 yılında, bu konuya yönelik 5 adet çalışmayla (%4) akademik üretimin azaldığı gözlemlenmektedir. Bu durum, Brecht ve epik tiyatro üzerine yazılan makalelerin özellikle 2016-2020 yılları arasında yoğunlaştığını, ancak daha sonraki yıllarda konuya yönelik ilgi ve üretimin gerilediğini göstermektedir. Yüksek yoğunluklu yıllar ayrıca Brecht'in eserlerinin çağdaş bağlamda yeniden incelenmesi ve epik tiyatronun modern yorumlarına dair artan akademik ilgiyi işaret edebilir.

b) 2014-2024 yılları arasında Brecht ve Epik Tiyatro konulu çalışmaların araştırma alanlarına göre dağılımı şu şekildedir:

Grafik 2. Araştırma Alanlarına Göre Makale Sayısı Dağılımı

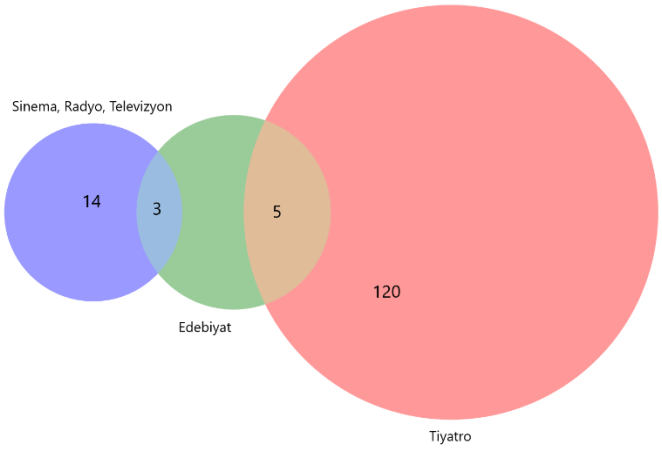

Bu grafik, 142 makalenin 8 farklı araştırma alanına göre dağılımını göstermektedir. Ancak, bir makale birden fazla alanda yer aldığı için, her bir makale için sayılan alana ait makalelerin kategori toplamı 163 çıkmaktadır. 2014-2024 yılları arasında Brecht ve Epik Tiyatro konulu çalışmaların araştırma alanlarına göre dağılımı, bu alanın tiyatro disiplinine olan baskın etkisini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Verilere göre, araştırmaların %88'i tiyatro ile ilgili

çalışmalara ayrılmakta, bu da Brecht ve epik tiyatronun hala ağırlıklı olarak tiyatro bilimi içerisinde incelendiğini göstermektedir. Bir diğer dikkat çekici bulgu, Sinema, Radyo ve Televizyon gibi medya alanlarında yapılan çalışmaların %12'lik bir paya sahip olmasıdır. Bu, Brecht'in epik tiyatro anlayışı ve kuramının yalnızca sahne sanatlarıyla sınırlı kalmadığını, sinema, televizyon ve özellikle bu alanın alt dalları olan görsel medya ve popüler kültür üzerinde de etkili olduğunu, ancak bu etkinin tiyatro kadar güçlü bir şekilde gelişmediğini göstermektedir. Edebiyat alanı (%5,6), Asya Çalışmaları (%2,8) ve Dans (%2,8) gibi alanlarda yapılan çalışmalar, Brecht'in disiplinler arası etkisini ve onun edebi anlatı, kültürel çalışmalar ve performans sanatları üzerindeki yansımalarını işaret etmektedir. Özellikle Edebiyat alanındaki ilgi, Brecht'in dramatik yapısı ve anlatı tekniklerinin yazınsal üretimle olan ilişkisini göstermektedir. Eğitim Araştırmaları (%2,1) ise Brecht'in tiyatroyu kitleler üzerinde bir eğitim aracı olarak kullanma fikrine ve bu yöndeki pedagojik fikirlerin geliştirilmesine yönelik ilgiyi işaret etmektedir(Vassen, 2008). Sanat ve Felsefe gibi daha küçük alanlardaki çalışmalar ise, Brecht'in sanatsal ve felsefi temellerine dair spesifik bir ilgi olduğunu göstermektedir.

142 makaleden diğer alanlar çıkarılıp sadece "Tiyatro", "Edebiyat" ve "Sinema, Radyo, Televizyon" alanlarına göre çakışmalar ile alanlara göre ilişkileri aşağıdaki Venn diyagramında gösterilmiştir:

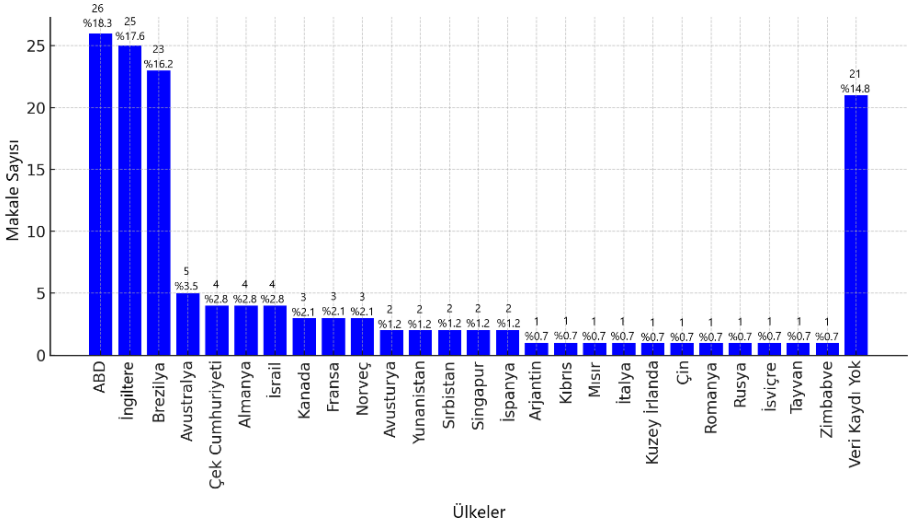
Şekil 1. Tiyatro, Edebiyat ve Sinema, Radyo, Televizyon Alanlarına Göre Çakışan Makale Sayıları

Bu Venn diyagramına göre 120 çalışma yalnızca Tiyatro alanında, 8 çalışma Edebiyat alanında, 14 adet çalışma ise yalnızca Sinema, Radyo, Televizyon alanında bulunmaktadır. 5 çalışma hem Tiyatro hem de Edebiyat alanlarına ait, 3 çalışma ise hem Edebiyat hem de Sinema, Radyo, Televizyon alanlarına ait bulunmaktadır. Bu diyagramda bulgulanan en önemli sonuç, Brecht ve epik tiyatro kavramlarının hem tiyatro hem de Sinema, Radyo, Televizyon alanında geniş bir etkisi olmasına rağmen, bu her iki alan arasında gerçekleştirilmiş, konuya dair disiplinler arası bir çalışma bulunmamasıdır. Ayrıca, tiyatro ve sinema alanları kronolojik olarak hem birbirinin ardılı hem de birbirlerinden en çok beslenen iki alan olmasına rağmen (özellikle dramatik sahneleme, oyunculuk, metin yazarlığı ve dramaturgi vb. birçok diğer alanda), Brecht ve epik tiyatro konusunda birbirlerinden faydalanmamış olmamaları, bu konuya yönelik disiplinler arası bir çalışma bulunmaması üzerinde düşünülmesi ve araştırılması gereken önemli bir husustur.

c) 2014-2024 yılları arasında Brecht ve Epik Tiyatro konulu makalelerin ülkelere göre dağılımı adet ve yüzde olarak şu şekildedir:

Grafik 3. Ülkelere Göre Makale Sayısı Dağılımı

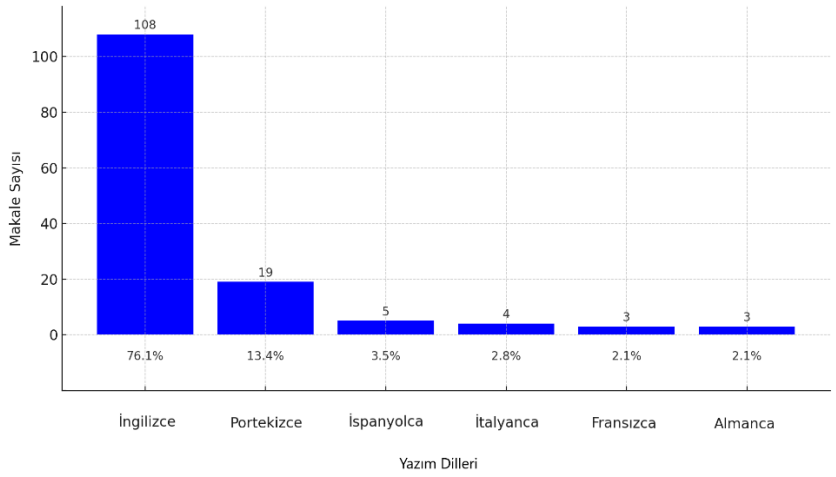

Toplam 142 makaleden toplam 121 tanesi (%85,2) ülkelere göre dağılım analiz için veri içerirken, kalan 21 makale (%14,8) ülkelere göre dağılım analiz alanıyla ilgili veri içermemektedir. Veri kaydı olmayan makale sayısının oldukça yüksek bir paya sahip olması veri eksiklikleri veya raporlama hatalarından kaynaklanıyor olabilir. Bu durum konuyla ilgili veri toplama süreçlerinin iyileştirilmesi ve kontrol edilmesi gerektiğini göstermektedir. En fazla makalenin yayımlandığı ülke 26 adet (%18,3) ile ABD olmuştur. ABD, Brecht ve epik tiyatro konularına yönelik akademik makalelerin üretildiği önemli bir ülkedir. İngiltere, 25 makale (%17,6) ile ABD'den sonra en fazla konuyla ilgili çalışma yayımlayan ikinci ülke olmuştur. Bu, İngiltere'deki akademik çevrelerin Brecht ve epik tiyatro konusuna önemli bir ilgi gösterdiğini ve bu alanda yoğun araştırmalar yapıldığını göstermektedir. Brezilya, Avrupa dışındaki ülkeler arasında 23 çalışma (%16,2) ile önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Latin Amerika'daki Brecht etkisi, Brecht'in tiyatroyu toplumsal değişim için bir araç olarak görmesiyle paralellik gösterir(Yıldız Akgül, 2013). Brezilya'daki tiyatro geleneği, Brecht'in toplumsal ve politik tiyatro anlayışından büyük ölçüde etkilenmiş olduğundan ötürü, makale sayılarının yüksek sayıda olması normal bir durumdur(Sezgin, 2013, ss. 15-16). Brecht'in doğduğu ve sahne sanatlarına katkılarının büyük olduğu Almanya'nın 4 makale (%2,8) ile daha düşük bir oranla yer alması üzerinde düşünülmesi gereken ilginç bir bulgudur. Brecht ve epik tiyatro konusunun Almanya'da görece az araştırılmasının nedeni, büyük olasılıkla bu alandaki yerleşik bilgi birikimi, akademik ilginin diğer yenilikçi alanlara kayması, politik değişimlerin etkisi ve Brecht'in Almanya'daki teorilerinin kanonikleşmesi gibi faktörlerin birleşiminden kaynaklandığı öne sürülebilir. Fikirlerin kanonikleşmesi, Brecht'in görüşlerinin akademik çevrelerde bir esas olarak kabul görmüş, standardize edilmiş ve geniş ölçüde kabul edilmiş olması anlamına gelir. Böylece, Brecht ve epik tiyatroya yönelik yeni eleştiriler veya farklı bakış açıları azalmış, Brecht'in teorileri değiştirilemez konvansiyonel bir anlayışa dönüşmüş olabilir. Bu da Almanya'da yapılan araştırmaların, daha yenilikçi ve eleştirel olmaktan ziyade, genellikle Brecht'in mevcut görüşlerinin bir onayı gibi algılanmasına neden olmuş olabilir. Bu durum, Brecht'in Almanya'daki etkisinin azaldığı anlamına gelmemekle birlikte akademik ilginin farklı

yönlere kaymış olduğu şeklinde de yorumlanabilir. Konuyla ilgili başka çalışmalar tarafından nedeninin araştırılması gerekmektedir.

d) 2014-2024 yılları arasında Brecht ve Epik Tiyatro konulu makalelerin yazım dillerine göre dağılımı şu şekildedir:

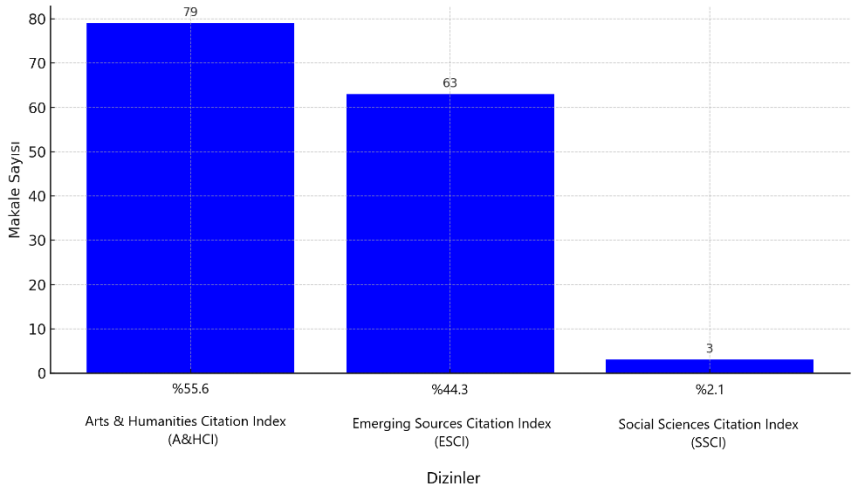
Grafik 4. Yazım Dillerine Göre Makale Sayısının Dağılımı

İngilizce dilinde yazılmış makaleler, toplam makalelerin büyük bir kısmını oluşturmaktadır ve bu dilde yazılmış 108 makale (%76,1) bulunmaktadır. Bu durum, İngilizcenin küresel akademik dünyadaki baskın dil olmasının bir göstergesi olup, Brecht ve epik tiyatro gibi önemli tiyatro teorilerinin çoğunlukla İngilizce literatürde tartışıldığını ortaya koymaktadır. Özellikle bu veriler Grafik 3'te İngilizce dilinin konuşulduğu ülkelerden Amerika (26), İngiltere (25), Kanada (3) ve Kuzey İrlanda'daki (1) makale sayıları ile karşılaştırıldığına anlamlı bir sonuç yansıtmaktadır. İngiliz dilinin konuşulduğu ülkelerde üretilen toplam makale sayısı 55 adettir. 108 adet İngilizce yazılmış makalenin 53 adetinin İngiliz dili konuşulan ülkelerin dışında yazılmış olması, akademik yazında global bir zorunluluk haline gelen İngilizce'nin önemini göstermenin yanı sıra Brecht ve epik tiyatro konularının global düzeydeki etkisini ve araştırmaların global bir okur kitlesine hitap ettiğini göstermektedir. Portekizce dilinde yapılan çalışmalar %13,4 Brezilya gibi Latin Amerika ülkelerindeki yoğun ilgiyi yansıtırken, Almanca, İspanyolca, İtalyanca ve Fransızca gibi diğer dillerdeki daha düşük oranlar, bu dillerdeki akademik çevrelerin daha sınırlı bir şekilde bu konuyla ilgili araştırma yaptığını ve bu konunun spesifik bir alana özgü olduğunu göstermektedir. Brecht ve epik tiyatro konuları hakkında üretilen fikirlerin Almanya'da kanonikleşmesi, Almanca dilinde yayımlanan çalışmaların yüzdesinin (%2,1) olmasına neden olduğu yorumu yapılabilir.

e) 2014-2024 yılları arasında Brecht ve Epik Tiyatro konulu makalelerin Web of Science Dizinlerine (Index) göre dağılımı şu şekildedir:

Grafik 5. Makale Sayısının Dizinlere Göre Dağılımı

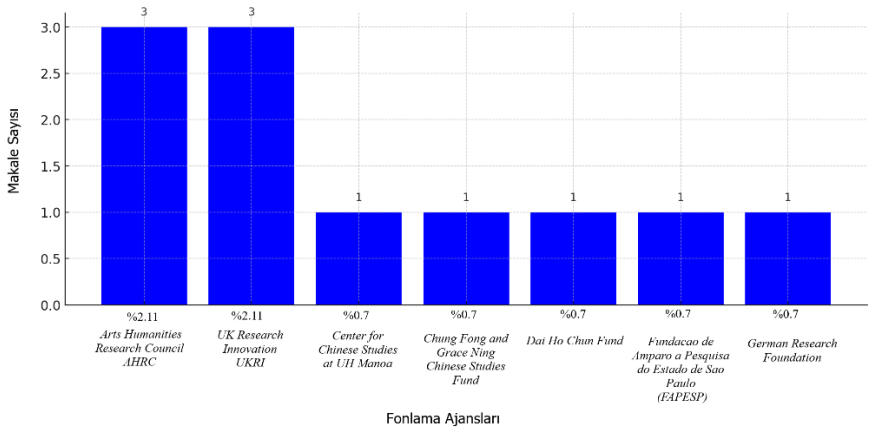

Bu grafik, 142 makalenin 3 farklı dizine göre dağılımını göstermektedir. Ancak, Social Sciences Citation Index (SSCI)'de yer alan 3 makale aynı zamanda Arts & Humanities Citation Index (AHCI) dizininde yer aldığı için, her bir makale için sayılan dizine ait sayıların toplamı 145 çıkmaktadır. Bu toplama göre şu oranlar elde edilmiştir:

AHCI indeksinde yer alan çalışmaların yüksek oranı (55,6%) Brecht ve epik tiyatro konusunun daha çok sanat ve beşerî bilimler perspektifinden ele alındığını göstermektedir. ESCI'nin ikinci sıradaki yüksek oranı (44,3%), Brecht ve epik tiyatroya dair araştırmaların yenilikçi ve gelişen alanlarda da yer bulduğunu ve araştırma ilgisinin yaygın olduğunu işaret eder. SSCI'deki düşük oran (2,1%) ise, Brecht ve epik tiyatro konularının daha çok sanat ve edebiyat alanlarında ele alındığını, Sosyal Bilimler alanında daha az akademik ilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Yapılan incelemeye göre SSCI'da yer alan 3 yayın aynı zamanda AHCI dizininde de yer aldığı tespit edilmiştir. Bu verilere göre Brecht ve epik tiyatro konusundaki akademik araştırmalar çoğunlukla sanat ve beşerî bilimler alanına odaklanmış olmasına rağmen gelişmekte olan ve yenilikçi alanlarda da ilgi gördüğü söylenebilir.

f) 2014-2024 yılları arasında Brecht ve Epik Tiyatro konulu çalışmaların fonlanma sayıları ile fonlama kuruluşlarına göre dağılımı şu şekildedir:

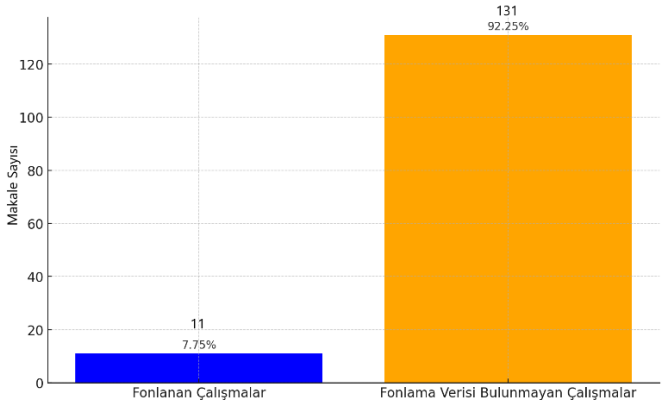
Grafik 6. Makale Sayılarının Fonlama Kuruluşlarına Göre Dağılımı

AHRC (Arts Humanities Research Council) 3 çalışma (%2,11), Birleşik Krallık'ta sanat ve beşeri bilimler üzerine yapılan araştırmalara fon sağlayan önemli bir kuruluştur("AHRC", 2025). Brecht ve epik tiyatro konularına yönelik fonlama bilgisini gösteren bu üç çalışma, sanat ve beşerî bilimler alanında fonlanan araştırmaların özellikle sanat ve kültür odaklı akademik alanlarda araştırıldığını göstermektedir. *UKRI, (UK Research Innovation)* 3 çalışma (%2,11) Birleşik Krallık'ta araştırma ve yenilik projelerine fon sağlayan geniş bir kuruluştur ("UKRI", 2025). AHRC'nin yanı sıra, UKRI'nin Brecht ve epik tiyatro üzerine araştırmalara verdiği destek, disiplinler arası akademik projelere olan ilgiyi yansıtır. Bu, Brecht ve epik tiyatro konularının, sadece sanat alanıyla değil, aynı zamanda daha geniş araştırma ve yenilik projeleri ile ilişkilendirilen konular olduğunu göstermektedir. *Center for Chinese Studies at UH Manoa* 1 çalışma (%0,7), bu fonlama kuruluşu, Çin çalışmaları üzerine yapılan araştırmalara odaklanmaktadır. *Chung Fong and Grace Ning Chinese Studies Fund* 1 çalışma (%0,7), bu fonlama kuruluşunun da Brecht ve epik tiyatro konusuna dair Çin odaklı belirli bir araştırmaya destek verdiği görülmektedir. *Dai Ho Chun Fund* 1 çalışma (%0,7), bu araştırma fonu ise Brecht ve epik tiyatro ile ilgili belirli bir araştırma projesi için fon sağlamıştır ("Center for Chinese Studies", 2025; "Chung-Fong & Grace Ning Fund", 2025; "Dai Ho Chun Fund", 2025). Çin kökenli fonlama kuruluşlarının Brecht ve epik tiyatroya göstermiş olduğu ilginin, Brecht'in epik tiyatro kuramını oluştururken Çinli oyuncular ile performans sanatçılarının oyun biçimlerinden esinlenerek kendi kuramsal anlayışını yaratmasıyla ilişkili olduğu söylenebilir (Çelik, 2010, s. 118). Konuyla ilgili ayrıntılı araştırma yapılması gerekmektedir. *Fundacao de Amparo a Pesquisa do Estado de Sao Paulo (FAPESP)* 1 çalışma (%0,7) ile Brecht ve epik tiyatro konusunda Brezilya'daki bir araştırma projesine fon sağladığı belirtilmektedir ("FAPESP", 2025). *German Research Foundation (DFG),* 1 çalışma (%0,7) ile Brecht'in ve teorilerinin ortaya çıktığı ülke olan Almanya'daki akademik çevrelerin, Brecht ve epik tiyatro konuları üzerine yapılan araştırmalara sağladıkları desteği göstermektedir ("DFG", 2025).

Toplam 142 adet makalenin 11 adet fonlanan makale ile fonlama verisi olmayan 131 kaydın gösterildiği bar grafiği şu şekildedir:

Grafik 7. Fonlanan Makaleler

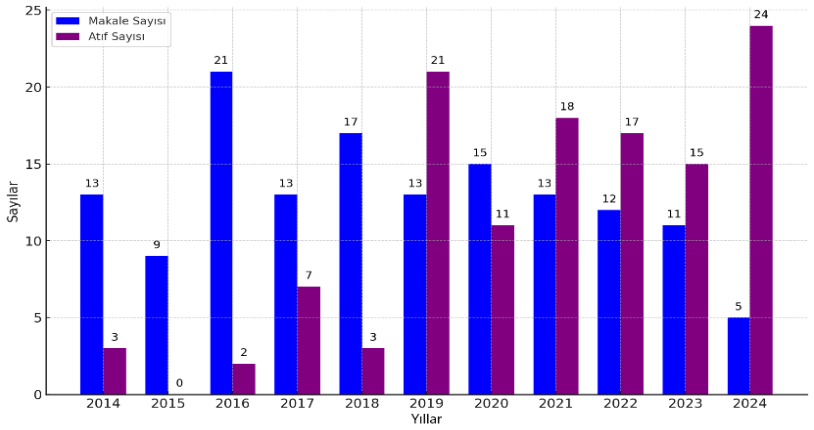

Toplamda 11 adet (%7,75) fonlanan makale bulunmasına rağmen geri kalan 131 çalışma (%92,25) hakkında fonlama bilgisine ulaşılamamıştır. Bu dağılım, WOS (Web of Science) dizininde yapılan aramaya dayalı olarak, bu konu üzerinde yazılan makalelerin yalnızca küçük bir kısmının fonlama bilgisine ve fonlama olanaklarına sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum şöyle yorumlanabilir: Makalelerin sadece %7,75'lik kısmının fonlama bilgisinin mevcut

olması, Brecht ve epik tiyatro konusundaki araştırmaların fonlamalarının genellikle kendi kaynaklarıyla gerçekleştirilmekte olduğunu yalnızca sınırlı sayıdaki makalenin kurumsal fonlardan yararlandığını göstermektedir. Ayrıca çalışmaların büyük bir çoğunluğunda (%92,25) fonlama bilgisinin bulunmaması fonlama bilgilerinin eksik bildirilmesinden kaynaklanabileceği gibi, bu kadar büyük bir oranın fonlama verisinin bulunmaması, konunun akademik alandaki ilgi düzeyinin genellikle sınırlı bağımsız ve yerel araştırmalarla ilişkili olduğu sonucu üzerinde de düşünmeyi gerektirir. Brecht ve epik tiyatro üzerine yapılan araştırmaların fonlanması sınırlı sayıda olmakla birlikte, bazı önemli fonlama kuruluşları ağırlıklı olarak Birleşik Krallık ve Çin gibi ülkeler, konuyla ilgili projelere çok sınırlı sayıda dahi olsa destek sağlamaktadır.

g) 2014-2024 yılları arasında Brecht ve epik tiyatro konulu makalelerin yayım yıllarına ve atıf sayılarına göre karşılaştırmalı analizi şu şekildedir:

Grafik 8. Makale Yayım Yılları ve Atıf Sayıları Karşılaştırmalı Bar Grafiği

Grafik 8, 2014-2024 yılları arasında Brecht ve epik tiyatro konulu makalelerin yayım yılları ve atıf sayıları, akademik ilgilerin 10 yıllık bir zaman periyodu içerisinde ne yönde değiştiğini göstermektedir. 2016 yılı, 21 makale ile en yüksek yayım sayısına ulaşmış olsa da ilgili yıl içerisinde konuya yönelik sadece 2 atıf yapılması, bu dönemde Brecht ve epik tiyatro konusunun dar ve sınırlı bir çevrede etkiye sahip olduğunu göstermektedir. 2018'de 17 makale yazılmasına rağmen yalnızca 3 atıf yapılması, konuya yönelik çok sayıda araştırma gerçekleştirilmiş olsa da ilgili dönem içerisinde geniş bir etki yaratmadığını göstermektedir. Fakat 2019-2024 yılları arasında atıf sayılarında dalgalanmaya rağmen, 2024 yılında belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Özellikle 2019 yılında 21 atıf yapılması, konunun bu dönemde akademik çevrelerde yüksek oranda ilgi gördüğünü işaret eder. 2024 yılına gelindiğinde düşük makale sayısına (5) rağmen, gerçekleşmiş olan yüksek atıf sayısı (24), bu konuya yönelik makalelerin zaman geçtikçe daha fazla değer kazandığına işaret etmektedir. Ayrıca 2024 yılındaki atıf artışı, önceki yıllarda yayınlanan makalelerin etkili olmaya başlayarak referans aldıklarını gösterirken, konuya yönelik araştırmaların uzun vadede kalıcı bir etki yaratmaya başladıklarını da göstermektedir.

2014-2024 yılları arasında Brecht ve epik tiyatro konularında "*brecht(topic)*", "*brecht*", "*bertolt brecht*", "*epic theatre*", "*epic theater*" kelimeleri kullanılarak en çok atıf alan makaleler Tablo 1'de belirtilmiştir. En çok atıf alan ilk 10 makalenin yazar adı, makale adı, dergi adları, yayın yılı ve atıf sayıları aşağıdaki tabloda belirtilmiştir (Alexandrowicz, 2017; Barnett, 2016b, 2016a;

Dickinson, 2014; Double, 2017; Fuchs, 2016; Rokem, 2016, 2019; Stamatiou, 2019; Tait & Beddie, 2019):

Tablo 1. Brecht ve Epik Tiyatro Konulu Atıf Alan Makaleler (İlk 10)

No	Yazar/Yazarlar	Makale Adı	Dergi Adları	Yayın Yılı	Atıf Sayısı
1	Fuchs, Elinor	Rehearsing Age	Modern Drama	2016	9
2	Double, Oliver	Tragedy Plus Time: Transforming Life Experience into Stand-Up Comedy	New Theatre Quarterly	2017	6
3	Barnett, David	The Rise and Fall of Modelbooks, Notate and the Brechtian Method: Documentation and the Berliner Ensemble's Changing Roles as a Theatre Company **(Makale I)**	Theatre Research International	2016	5
4	Barnett, David	Dialectics and the Brechtian Tradition: Some thoughts on politicized performance **(Makale II)**	Performance Research	2016	5
5	Dickinson, Peter	Cedric Andrieux With Bel, Benjamin, and Brecht in Vancouver	TDR - The Journal of Performance Studies	2014	5
6	Stamatiou, Evi	A Brechtian perspective on London Road: Class representations, dialectics and the 'gestic' character of music from stage to screen	Studies In Musical Theatre	2019	4
7	Tait, Peta & Beddie, Melanie	International connections in actor training in Australia: tracing Stanislayski's system and Brechtian politics	Stanislavski Studies	2019	4
8	Rokem, Freddie	'Suddenly a Stranger Appears' Walter Benjamin's Readings of Bertolt Brecht's Epic Theatre **(Makale I)**	Nordic Theatre Studies	2019	4
9	Alexandrowicz, Conrad	'Straight-looking, straight-acting': countering effemiphobia in acting training	Theatre Dance and Performance Training	2017	4
10	Rokem, Freddie	'Suddenly a stranger comes into the room': Interruptions in Brecht, Benjamin and Kafka **(Makale II)**	Studies In Theatre and Performance	2016	4

2014-2024 yılları arasında en çok atıf alan 10 çalışmanın yıllara göre atıf dağılımı Tablo 2'deki gösterildiği gibidir:

Tablo 2. Brecht ve Epik Tiyatro Konulu Makalelerin Yıllara Göre Atıf Dağılımı

	Yazarların Çalışmaları	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Toplam
	Tüm Atıf Sayıları	3	0	2	7	3	21	11	18	17	15	24	121
1	Fuchs, Elinor 2016	0	0	0	0	0	5	0	1	1	2	0	9
2	Double, Oliver 2017	0	0	0	0	0	1	1	0	1	1	2	6
3	Barnett, David 2016 **(Makale I)**	0	0	0	0	0	0	0	0	2	3	0	5
4	Barnett, David 2016 **(Makale II)**	0	0	1	0	0	1	0	0	0	2	1	5

5	Dickinson, Peter 2014	0	0	0	2	0	0	3	0	0	0	0	5
6	Stamatiou, Evi 2019	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	2	4
7	Tait, Peta & Beddie, Melanie 2019	0	0	0	0	0	0	1	1	2	0	0	4
8	Rokem, Freddie 2019 **(Makale I)**	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	2	4
9	Alexandrowicz, Conrad 2017	0	0	0	0	0	1	1	0	2	0	0	4
10	Rokem, Freddie 2016 **(Makale II)**	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	1	4

2014-2024 yılları arasında yayımlanan Brecht ve epik Tiyatro konulu makalelerin atıf trendlerini değerlendirmek için Tablo' 3 *(Yazarlara Göre Atıf Dağılımı)* yapılmıştır. Bu tabloya göre toplam 121 atıfın 50'si bu 10 makaleye aittir. Bu 10 çalışma, toplam atıfların yaklaşık %41,36'sını almıştır. Yapılan karşılaştırmalı değerlendirme, yazarlar arasındaki 2014-2024 periyotları arasındaki atıf dağılımlarını yüzdelik olarak göstermektedir. Bu 10 çalışmayı gerçekleştiren yazarların almış olduğu atıf sayıları ile yüzdelik dağılımları şu şekildedir:

Tablo 3. Brecht ve Epik Tiyatro Konulu Makalelerin Yazarlara Göre Atıf Dağılımı

Sıra No:	Yazarlar	Atıf Sayıları	Yüzde (%)
1	Barnett, David (Makale 1 ve Makale 2)	10	8,27%
2	Fuchs, Elinor	9	7,44%
3	Rokem, Freddie (Makale 1 ve Makaler2)	8	6,62%
4	Double, Oliver	6	4,96%
5	Dickinson, Peter	5	4,14%
6	Alexandrowicz, Conrad	4	3,31%
7	Stamatiou, Evi	4	3,31%
8	Tait, Peta & Beddie, Melanie	4	3,31%
	Toplam:	50	41,36%

Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3 'te gösterilen verilere göre, yazarların toplam 121 atıf içerisindeki atıf dağılımlarının değerlendirmesi şu şekildedir:

Barnett, David (Makale 1 ve Makale 2): Toplam 10 atıf alan Barnett, Brecht ve epik tiyatro üzerine yapılan araştırmaların 2014-2024 yılları arasında en çok alıntılanan yazardır. Yazarın 2016 yıllında yayımlanan iki çalışması, toplamda 10 atıf almıştır ve bu durum yazarın çalışmalarının ilgili periyot içerisinde kalıcı bir etki bırakmaya başladığını göstermektedir. Barnett, David'in yüksek atıf oranı, özellikle 2022 yılında toplamda elde ettiği 2 atıf ve 2023 yılında toplamda aldığı 5 atıf ile devam etmiştir. Bu, geçekleştirmiş olduğu çalışmaların literatürde kalıcı bir etkisinin oluştuğunu ve son 10 yıllık periyotta alandaki temel kaynaklardan biri haline gelmeye başladığını göstermektedir. 2014-2024 yılları arasında tüm atıflar içerisindeki atıf oranı %8,27.

Fuchs, Elinor: Toplam 9 atıf alan Fuchs, Elinor'un 2016 yılında yayımlanan çalışmasının 2019 yılında 5 atıf alması, yazarın en yüksek etki gösterdiği yılı göstermektedir. 2019 yılı, aynı

zamanda konuyla ilgili toplam makale sayıları ile atıf sayılarının ciddi oranda arttığı bir yıldır. Bu, yazarın Brecht ve epik tiyatro üzerine yaptığı katkının büyük ölçüde bilinmeye başladığı ve 2019 yılında yayımlanan çalışmalar içinde ciddi bir alıntı aldığını göstermektedir. Fuchs, 2021, 2022, 2023 yıllarında aldığı toplam 4 atıf ile akademik etkisini sürdürmeye devam eden bir yazar konumundadır. 2014-2024 yılları arasında tüm atıflar içerisindeki atıf oranı %7,44.

Rokem, Freddie (Makale 1 ve Makale 2): 2019 ve 2016 yıllarında yayımlanan iki makalesi ile toplamda 8 atıf almıştır. Rokem, Freddie'nin yüksek atıf aldığı yıllar, özellikle 2021 yılı toplamda 5 atıf ile 2024 yılında toplamda 3 atıf alması yazarın özellikle son yıllara doğru etkisini arttırdığını göstermektedir. 2014-2024 yılları arasında tüm atıflar içerisindeki atıf oranı %6,62.

Double, Oliver: Toplam 6 atıf alan Double, Oliver, 2017 yılında yayımlamış olduğu çalışmasında 2019, 2020, 2022, 2023 yıllarında 1'er atıf almış 2024 yılında aldığı 2 atıf ile son yıllarda akademik çevrelerde etkisini göstermeye başlayan ve son yılda bu etkiyi arttıran bir yazar olarak kabul edilebilir. 2014-2024 yılları arasında tüm atıflar içerisindeki atıf oranı %4,96.

Dickinson, Peter: Toplam 5 atıf alan Dickinson, Peter'ın 2014 yılında yayımlamış olduğu çalışmasının 2017 yılında aldığı 2 atıf ve 2020 yılında aldığı 3 atıf ile yazarın zamanla akademik etkisini arttırarak sürdürdüğünü gösterirken, 2020 ile 2024 yılları arasında hiç atıf almamasının nedenleri, konuyla ilgili genel atıf sayılarının arttığı bu periyotta düşünülmesi gereken bir olgudur. Yazarın çalışması belirli bir konuya ve duruma (olaya) odaklandığı için, anlatmış olduğu duruma yönelik akademik ilginin ortadan kalkmış olduğu tespiti yapılabilir. Dickinson, Peter'ın çalışması, Jérôme Bel'in konuşan dans portreleri serisinin beşinci ve son bölümünün Vancouver'daki performansı üzerinden, Merce Cunningham dansçısının yaşamını, dansın kurumsallaşmaya başlayan tarihiyle nasıl kesiştiğine dair yapılan tespitleri konu almaktadır(Dickinson, 2014). Performans, Benjamin ve Brecht'in düşünceleri üzerinden yapılan bir okuma ile analiz edilmiştir. Özetle çalışma, bir dansçının hayatının, dans tarihindeki kurumsal yapılarla ve felsefi bakış açılarıyla nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu sorgulamaktadır. Bu durum, çalışmanın spesifik bir alanla sınırlı kalmasından ötürü son dönemlerde bu spesifik konuya ilginin azalarak daha az atıf aldığını göstermektedir. 2014-2024 yılları arasında tüm atıflar içerisindeki atıf oranı %4.14.

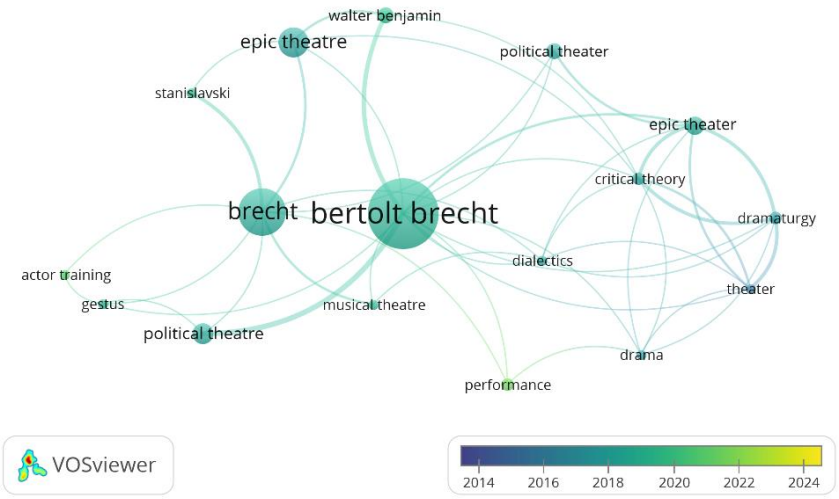
Stamatiou, Evi, Tait, Peta & Beddie, Melanie ve Alexandrowicz, Conrad: Her biri toplamda 4 atıf alan bu yazarlar, diğer yazarlara göre daha sınırlı bir etki yaratmışlardır. Stamatiou, Evi; 2019 yılında yayınlamış olduğu çalışmasından 2019 yılanda 1 atıf, 2021'de 1 atıf ve 2024'te 2 atıf ile etkisini sürdürmüşken, Tait, Peta & Beddie, Melanie 2019 yılında yayınlamış oldukları çalışmadan 2020, 2021 yılında 1'er atıf 2022'de ise 2 atıf ile sınırlı bir etki alanına sahip olmuştur. Alexandrowicz, Conrad ise 2017 yılında yayınlamış olduğu çalışmadan 2019, 2020, 2022 yıllarında aldığı toplam 4 atıf ile diğer yazarlara kıyasla daha dar bir çevrede etkisini gösterdiği söylenebilir. 2014-2024 yılları arasında tüm atıflar içerisindeki atıf oranı %3.31 (Her biri).

h) Brecht ve epik tiyatro konularının ağ grafikleri aracılığıyla haritalandırılması:

Web of Science veri tabanından "*brecht(topic)*", "*brecht*", "*bertolt brecht*", "*epic theatre*", "*epic theater*" anahtar kelimeleri aracılığıyla elde edilen 142 makalenin, "*full record and cited references"* sekmesi seçilerek "*plain text file"* formatında kaydedilen verileri, VOSviewer bibliyometrik analiz programına aktarılmıştır. Bu veriler üzerinden anahtar kelimeler ile yazarlara ait bulgular haritalandırılarak çalışmaya dahil edilmiştir. Haritalandırma yapılırken

anlamlı ve sade bir veri seti oluşturmak adına her anahtar kelimeden en az 3 kere tekrar eden kelimeler seçilmiştir. 2014 ile 2024 yılları arasında bulgulanan 142 makalede toplam 438 adet anahtar kelime tespit edilmiş bunların 17 tanesi ilgili eşleşmeyi sağlayarak ağ haritasında görselleştirilmiştir. Veriler neticesinde anahtar kelimelere göre dağılımın gösterildiği 2 adet ağ haritası elde edilmiştir. Bunlardan biri bu çalışmanın 10 yıllık araştırma periyodunu (2014 ile 2024 yılları arasını) gösteren genel ağ haritasıdır. Diğeri ise konuyla ilgili çalışmaların yoğunlaştığı 2017 ile 2020 yılları arasını gösteren belirli bir periyoda yoğunlaştırılmış olan ağ haritasıdır. Bu 17 adet anahtar kelimenin birbiriyle olan bağlantı sayısı 45, toplam bağlantı gücü 69 olarak bulgulanmıştır. Grafikteki her bir nokta, belirli bir anahtar kelimeyi temsil ederken, kelimeler arasındaki çizgiler ise bu anahtar kelimeler arasındaki akademik bağlantıları göstermektedir. VOSviewer analiz programıyla anahtar kavramlara dair en çok kullanılan kelimelerin haritalandırması şu şekildedir:

Şekil 2. Brecht ve Epik Tiyatro Konulu Makalelerin Anahtar Kelimelere Göre Bibliyometrik Ağ Analizi (2014-2024)

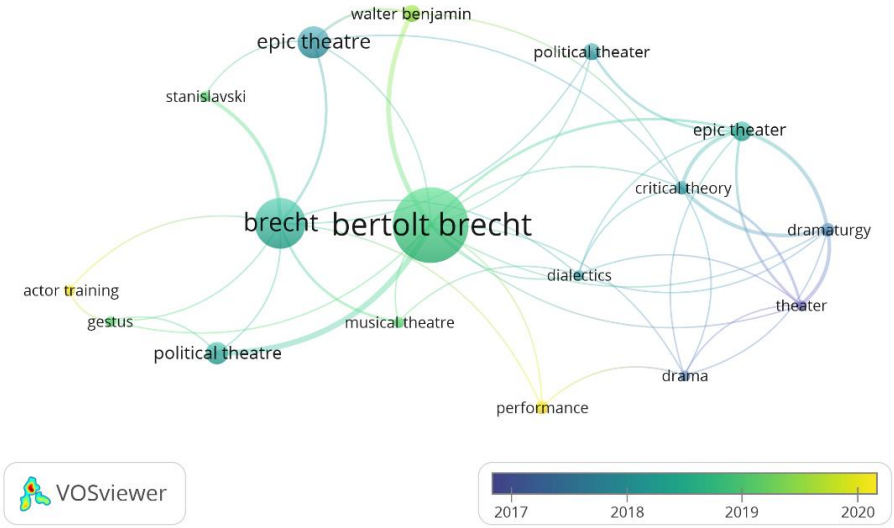

Şekil 1'de "*bertolt brecht*", "*brecht*" ve "*epik theatre*" gibi kelimeler ağda belirgin bir şekilde merkezde yer almaktadır. Bu, Brecht'e yönelik çalışmalar ile epik tiyatro üzerine yapılan araştırmaların akademik literatürdeki etkisini ve önceliğini göstermektedir. Bu terimler grafikte görülen diğer anahtar kelimelerle geniş bir bağlantı ağı oluşturmaktadır. Brecht'in tiyatro anlayışı ve epik kuramının geniş bir akademik çerçeve içerisinde ilişki sahibi olduğunu göstermektedir.

Drama, theater, dramaturgy, performance gibi kelimeler de ağda güçlü alt bağlantılara sahip olup, bu terimler Brecht'in epik tiyatro anlayışının özellikle drama, tiyatro, dramaturji, perfomans bağlamında geniş bir uygulama alanı bulduğunu göstermektedir. Bu kelimeler ayrıca epik tiyatro ile Brecht'in teorilerinin güncel tiyatro çalışmalarıyla nasıl iç içe geçtiğini, performans pratiğiyle ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır. *Critical theory*, *political theatre, dialectics* ve *gestus* gibi kelimeler; Brecht'in felsefi, eleştirel ve teorik temalarını yansıtarak, onun teorilerinin eleştirel temellerle ilişkili olduğunu göstermektedir. *Walter Benjamin* ve *Bertolt Brecht* arasındaki bağlantı, Benjamin'in Brecht'in tiyatro anlayışıyla olan ilişkisini gösterir. Bu,

Brecht'in çalışmalarının teorik temellerinin Benjamin'in eleştirel teori ve diyalektik düşünceleriyle ilişkili olduğunu aynı zamanda yakın bir bağ taşıdığını gösterir. *"Actor training"* (aktör eğitimi) ve "*gestus*" gibi anahtar kelimeler arasında olan ilişki, Brecht ve epik tiyatro konularının aktörlerin rollerine dair oyunculuk teorileriyle olan ilişkisini yansıtır. Bu bağlamda, aktörlerin sahne üzerindeki performanslarının Brecht'in epik tiyatrosundaki gestus kavramıyla olan ilişkisinin boyutları ile yoğunluk düzeyinin önem ve etkisi, bu görsel ağ kümesi üzerinden çıkarılabilecek anlamlı bir sonuçtur. Grafikte renk diyagramının gösterdiği zaman eğilimleri, belirli anahtar kelimelerin 2020 yılı ve sonrasında artan kullanımını işaret etmektedir. *Political theater*, *critical theory* gibi kavramlar 2018 yılı öncesi dönemde daha belirgin hale gelirken, *performance* ve *actor training* gibi kavramlar 2022 yılına doğru daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Bu terimlerin akademik bağlamdaki artışı, toplumsal ve politik konulara yönelik ilginin 2024 yılına doğru gelindiğinde giderek azaldığını göstermektedir.

Şekil 3. Brecht ve Epik Tiyatro Konulu Makalelerin Anahtar Kelimelere Göre Bibliyometrik Ağ Analizi (2017-2020)

Şekil 3, zaman dilimini sadece 2017 ile 2020 yılları arasına sıkıştırarak, bu yıllarda Brecht ve epik tiyatro konularına yönelik anahtar kelimelerin akademik çevrelerdeki yoğunluğu ile bu eğilimin değişimini daha net bir şekilde göstermeyi amaçlamaktadır. 2017-2018 yılları arasında *political theater*, *critical theory* ve *dramaturgy* gibi kavramların dönemin akademik tartışmalarına yoğun bir şekilde dahil olduğu görülmektedir. 2019 ile 2020 yılları arasında akademik ilgi ve yoğunluk, daha çok *gestus, stanislavski, walter benjamin*, *actor training*, *performance* konularına doğru kaymıştır. Bu yıllar, Brecht ve epik tiyatro kavramlarının literatürde ağırlıklı olarak performans üzerinden kendilerine daha fazla yer bulduğunu ve araştırmacıların bu konuları daha fazla gündeme aldığını işaret etmektedir. Grafikleri anahtar kelimelerin zaman içindeki kullanım sıklığı ve önemini gösteren renk diyagramı üzerinden karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde şu tespitler bulgulanmıştır: İlk grafikte, 2014-2024 yılları arasındaki geniş bir zaman diliminde, Brecht ve epik tiyatro kavramlarının *political*

theater, *critical theory*, *epic theater* gibi temel anahtar kavramlarla olan ilişkisinin yoğunluğu ve önemi görülürken, 2017-2020 dönemi ve sonrasında bu kavramlara olan önemin azalarak akademik ilginin *walter benjamin, gestus, actor training, performance* gibi diğer konulara doğru yönelimi, renk diyagramı üzerinden yapılan karşılaştırma üzerinden daha net bir şekilde ayırt edilebilmektedir. Özellikle eleştirel teori ve onunla ilişkili olan epik tiyatro ile politik tiyatro gibi kavramların, 2018 yılının ikinci yarısından itibaren literatürdeki önemini yitirmeye başlaması önemli bir bulgudur. Brecht'in teorilerinin başka alanlarla özellikle actor training, performance ile olan ilişkisi, çalışmaların neden bu yöne doğru kaydığını anlamak ve araştırmak için araştırmacılara önemli bir veri sunmaktadır.

3. SONUÇ

Bu araştırma makalesinin Web of Science (WOS) veri tabanına kayıtlı Brecht ve epik tiyatro üzerine gerçekleştirilen uluslararası makalelerin bibliyometrik analizi üzerinden elde ettiği bulgu ve tespitlerin değerlendirmesi şu şekilde özetlenebilir: Hem sinema hem de tiyatro alan yazınına dair Brecht ve epik tiyatro konuları temel alınarak gerçekleştirilen disiplinler arası bir makale çalışmasına rastlanmamıştır. Bu nedenle bu çalışma, sinema ve tiyatro perspektifinden yapılmış disiplinler arası bir bibliyometrik analiz örneği sunarak, bu iki alan arasındaki akademik boşluğa dikkat çekmeye çalışmaktadır. Bibliyometri çalışmasından elde edilen veriler genel itibarıyla değerlendirildiğinde, Brecht ve epik kuramının temellerini oluşturan eleştirel bakış açısı üzerinden gerçekleştirilen çalışmaların son yıllara doğru azaldığı görülmektedir.

Gerçekleştirilen analiz sonucunda, Brecht ve epik tiyatro konulu çalışmaların çoğunlukla tiyatro bilimleri üzerinde yoğunlaştığı ardından ikincil ilginin Sinema, Radyo ve Televizyon alanında sınırlı sayıda da olsa görüldüğü tespit edilmiştir. Brecht ve epik tiyatro kavramlarının Tiyatro ile Sinema, Radyo ve Televizyon alanında geniş bir etkisi olmasına rağmen, her iki alan arasında gerçekleştirilmiş, konuya dair disiplinler arası bir çalışma bulunmaması önemli bir bulgudur. Bu durum, Brecht'in eleştirel teorilerinin özellikle tiyatro ve sinema alanları arasında potansiyel bir köprü işlevi görebileceği gerçeğini göz önünde bulundurarak, disiplinler arası yeni araştırma olanaklarına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Makalelerin yayın yıllarına göre dağılımı grafiği üzerinden elde edilen bulgulardan biri, Brecht ve epik tiyatro konularına yönelik akademik ilginin, 2016 ve 2018 yıllarında zirve yaptığı, ancak daha sonraki yıllarda konuya yönelik akademik ilginin azaldığı yönündedir. Fakat atıf analizleri üzerinden değerlendirildiğinde, 2024 yılında bu konuya yönelik makalelere yapılan atıfların önemli ölçüde artmış olması, önceki yıllarda yayımlanan makalelerin uzun vadede kalıcı bir akademik etki yarattığını göstermektedir. Bu durum, Brecht ve epik tiyatro konularına yönelik üretilen akademik makale sayısının WOS bünyesinde azalmış olmasına rağmen, diğer veri tabanlarında ve makale yayım organlarında, Brecht ve teorilerinin hala güncel akademik tartışmalarda önemli bir yere sahip olduğunu ve konuya yönelik çalışmalara önemli bir referans kaynağı olarak hizmet ettiğini göstermektedir. Konuya dair yapılacak çalışmalarla bu önermenin doğrulanması gerekmektedir.

Makalelerin yazım dilleri ve ülkeler açısından yapılan analizleri, Brecht ve epik tiyatro üzerine yapılan çalışmaların büyük ölçüde İngilizce olarak yayımlandığını ve en çok makalenin ABD, İngiltere ve Brezilya gibi ülkelerden çıktığını göstermiştir. Bir Latin Amerika ülkesi olan Brezilya'nın Brecht'in politik tiyatro anlayışı ile olan ilişkisi başka çalışmalar tarafından araştırılması gereken önemli bir konudur. Özellikle son dönemlerde Latin Amerika'da yaşanan

toplumsal ve politik olayların etkileri ile bunların Brecht'in teorilerinin alt yapısını oluşturan eleştirel ve politik teorilerle olan ilişki ekseninde Brecht'in Latin Amerika'da neden bu kadar ilgi gördüğü, başka araştırmalar tarafından araştırılması gereken önemli bir bulgudur. Buna karşın, Brecht ve teorilerinin ortaya çıktığı Almanya'da bu alandaki çalışmaların göreceli olarak düşük bir düzeyde olması, nedenleri üzerinde araştırma yapılması gereken bir başka önemli bulgudur.

Yapılan fonlama analizleri, Brecht ve epik tiyatro üzerine yapılan çalışmaların büyük ölçüde bağımsız veya kendi kaynaklarıyla gerçekleştirildiğini göstermiştir. Araştırmaların yalnızca %7,75'i fonlama desteği almış olması, konuya yönelik akademik ilginin sınırlı fon kaynaklarıyla sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu noktada başka araştırmalar tarafından değinilmesi gereken önemli konu, genellikle sanat alanıyla ilgili gerçekleştirilen makale ve çalışmalara fen bilimleri, mühendislik, tıp ve sosyal bilimlerin diğer teknik alanlarına nazaran neden az sayıda araştırma fonu ve kaynağının ayrıldığı sorusudur. Tiyatro ve sinema sanat alanları içerisinde spesifik ve sınırlı bir konu olan Brecht ve epik tiyatro konusuna yönelik az sayıda fon ve kaynağın ayrılması, güzel sanatlar alanında yapılan çalışmaların fonlama olanakları ve kaynak imkanlarıyla karşılaştırılarak analiz edilmelidir. Bu sayede, sanat alanları ile diğer alanlar arasındaki fonlama olanakları ve öncelikleri tespit edilebilir.

Bibliyometrik analiz kapsamında oluşturulan ağ grafikleri, Brecht ve epik tiyatro çalışmalarındaki anahtar kavramların nasıl birbiriyle ilişkilendirildiğini görselleştirme fırsatı sunmuştur. Elde edilen grafiklerde, *bertolt brecht*, *epic theatre* ve *political theater* gibi temel kavramların ağın merkezinde yer alarak geniş bir bağlantı ağı oluşturduğu tespit edilmiştir. Ancak bu ağ grafikleri arasında karşılaştırma yapıldığında belirli yıllar ile anahtar kelimelerle ilişkili konular arasında değişen akademik ilgi ve eğilimler dikkat çekmektedir. 2017-2018 yılları, *critical theory*, *dramaturgy* ve *political theater* gibi teorik ve eleştirel kavramların öne çıktığı bir dönem olmuştur. Buna karşın, 2019-2020 yıllarında akademik ilginin uygulama pratiğine yönelik konulara -özellikle *actor training*, *performance* ve *gestus* gibi kavramlara- yöneldiği görülmüştür. Zaman eğilimleri incelendiğinde, eleştirel teori ve politik tiyatro gibi kavramların, 2018 yılının ikinci yarısından itibaren akademik literatürdeki önemini yitirerek, araştırmaların performans ve oyunculuk teorilerine doğru kaydığı gözlemlenmiştir. Bu eğilim, Brecht'in teorilerinin çağdaş tiyatro pratiklerinde yeniden yorumlandığını ve uygulama odaklı bir perspektiften ele alındığını ortaya koymaktadır. Fakat eleştirel teori ve onunla ilişkili olan politik tiyatro gibi kavramların, 2018 yılının ikinci yarısından itibaren literatürdeki önemini yitirerek, Brecht'in teorilerinin anahtar kavram ve konularının uygulamalı alanlara doğru yönelmesinin nedenleri, konuya dair gerçekleştirilecek başka çalışmalar tarafından araştırılması gereken önemli bir başka husustur.

Sonuç olarak bu çalışma, Brecht ve epik tiyatro üzerine yapılan araştırmaların akademik literatürdeki ilgi ve eğilimleri, bibliyometrik veriler ve ağ haritaları üzerinden görselleştirmeye çalışarak, konuya yönelik potansiyel araştırma boşluklarını, yapılan tespit ve bulgularla ortaya koymaya çalışmaktadır. Sinema ve tiyatro sanat alanları arasında konuya dair disiplinler arası yeni çalışmaların gerçekleştirilmesi gerektiğine dair eksiklikleri göstererek öneri sunmaktadır. Bu bağlamda, Brecht'in teorilerinin yalnızca tiyatro alanına bağlı kalarak değil, aynı zamanda diğer çalışma alanlarıyla -özellikle sinema- disiplinler arası bir yaklaşımla ilişkilendirilerek daha geniş bir perspektifle ele alınması gerektiği önerilmektedir. Bu sayede, Brecht'in eleştirel bakış açısının farklı disiplinlerle etkileşim içinde nasıl yeni anlamlar kazanacağını keşfetmek, araştırmacılara gelecekteki akademik araştırmalar için zengin bir teorik alt yapı sunabilir.

KAYNAKÇA

Ada, U., & Karagöz, B. (2022). Publications in the Field of Theatre: Bibliometric Analysis of International Theatre Studies. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi*, (35), 37-57. https://doi.org/10.26650/jtcd.1160371

AHRC. (2025, Ocak 13). Geliş tarihi 11 Ocak 2025, gönderen Arts and Humanities Research Council website: https://www.ukri.org/councils/ahrc/

Aker, H., Ateş, C., & Gençer, M. (2023). Radyo, Televizyon ve Sinema Anabilim Dalının Göstergebilim ile İmtihanı: Bibliyometrik Bir Analiz. *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, *5*(2), 23-43. https://doi.org/10.55055/mekcad.1361863

Alexandrowicz, C. (2017). `Straight-looking, straight-acting': Countering effemiphobia in acting training. *Theatre Dance and Performance Training*, *8*(1), 5-18. https://doi.org/10.1080/19443927.2016.1246381

Bak, G., Bak, A., Özdemir, Y. E., & Ataş, N. (2023). Scopus Veri Tabanında Yer Alan Üçüncü Sinema Konulu Akademik Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Türkiye Film Araştırmaları Dergisi*, *3*(1), 57-70. https://doi.org/10.59280/film.1299418

Barnett, D. (2016a). Dialectics and the Brechtian Tradition: Some thoughts on politicized performance. *PERFORMANCE RESEARCH*, *21*(3, SI), 6-15. https://doi.org/10.1080/13528165.2016.1176732

Barnett, D. (2016b). The Rise and Fall of Modelbooks, *Notate* and the Brechtian Method: Documentation and the Berliner Ensemble's Changing Roles as a Theatre Company. *Theatre Research International*, *41*(2), 106-121. https://doi.org/10.1017/S0307883316000031

Candan, F. (2022). Türkiye'de Bilim Kurgu Sineması İle İlgili Yapılan Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Intermedia International E-Journal*, *9*(16), 54-76. https://doi.org/10.56133/intermedia.1108406

Center for Chinese Studies. (2025). Geliş tarihi 11 Ocak 2025, gönderen University of Hawaii Foundation website: https://manoa.hawaii.edu/chinesestudies/

Chung-Fong & Grace Ning Fund. (2025). Geliş tarihi 11 Ocak 2025, gönderen University of Hawaii Foundation website: https://manoa.hawaii.edu/chinesestudies/info-page/chung-fong-grace-ning-fund-for-chinese-studies-2/

Çelik, Y. (2010). Epİk Tİyatro Neden ve Nasıl Yabancılaştırır? *Sanat Dergisi*, *0*(2), 117-126.

Dai Ho Chun Fund. (2025). Geliş tarihi 11 Ocak 2025, gönderen University of Hawaii Foundation website: https://giving.uhfoundation.org/funds/20372403

DFG. (2025). Geliş tarihi 11 Ocak 2025, gönderen German Research Foundation website: https://www.dfg.de/en

Dickinson, P. (2014). Cedric Andrieux With Bel, Benjamin, and Brecht in Vancouver. *TDR-The Journal of Performance Studies*, *58*(3, SI), 162-169. https://doi.org/10.1162/DRAM_a_00378

Double, O. (2017). Tragedy Plus Time: Transforming Life Experience into Stand-Up Comedy. *New Theatre Quarterly*, *33*(2), 143-155. https://doi.org/10.1017/S0266464X17000057

Eck, N. J. van, & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, (84), 523-538. https://doi.org/10.1007/s11192-009-0146-3

Eck, N. J. van, & Waltman, L. (2017). Citation-based clustering of publications using CitNetExplorer and VOSviewer. *Scientometrics*, (111), 1053-1070. https://doi.org/10.1007/s11192-017-2300-7

FAPESP. (2025). Geliş tarihi 11 Ocak 2025, gönderen Fundacao de Amparo a Pesquisa do Estado de Sao Paulo website: https://fapesp.br

Fuchs, E. (2016). Rehearsing Age. *MODERN DRAMA*, *59*(2), 143-154. (WOS:000379761700002). https://doi.org/10.3138/md.59.2.1

Hall, C. M. (2011). Publish and perish? Bibliometric analysis, journal ranking and the assessment of research quality in tourism. *Tourism Management*, *32*(1), 16-27. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2010.07.001

Hotamışlı, M., & Erem, I. (2014). Muhasebe ve Finansman Dergisi'nde Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (63), 1-20. https://doi.org/10.25095/mufad.396474

İnceoğlu, Ç. (2014a). Türkiye'de Akademik Sinema Yazınının On Yılı (2002 – 2011): Bibliyometrik Bir Analiz. *Selçuk İletişim*, *8*(3), 182-200. https://doi.org/10.18094/si.68297

İnceoğlu, Ç. (2014b). Türkiye'de Sinemayı Konu Alan Doktora Tezleri Üzerine Bibliyometrik Bir Çözümleme. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (21), 31-50. https://doi.org/10.16878/gsuilet.96674

Lawani, S. M. (1981). Bibliometrics: Its Theoretical Foundations, Methods and Applications. *Libri*, *31*(Jahresband), 294-315. https://doi.org/doi:10.1515/libr.1981.31.1.294

Rokem, F. (2016). `Suddenly a stranger comes into the room': Interruptions in Brecht, Benjamin and Kafka. *Studies in Theatre and Performance*, *36*(1), 21-26. https://doi.org/10.1080/14682761.2015.1114334

Rokem, F. (2019). `Suddenly a Stranger Appears' Walter Benjamin's Readings of Bertolt Brecht's Epic Theatre. *Nordic Theatre Studies*, *31*(1), 8-21. https://doi.org/10.7146/nts.v31i1.112998

Sevindi, K. (2020). Hayal Perdesi Sinema Dergisi'ne Tarihsel Bir Bakış. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, *18*(36), 749-772.

Sezgin, B. (2013). Brecht, Boal, Heathcote ve Bolton Açısından Tiyatronun ve Dramanın Öğretici Niteliği. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, *36*(36), 7-19. https://doi.org/10.1501/TAD_0000000300

Stamatiou, E. (2019). A Brechtian perspective on *London Road*: Class representations, dialectics and the `gestic' character of music from stage to screen. *Studies in Musical Theatre*, *13*(3), 287-298. https://doi.org/10.1386/smt_00007_1

Tait, P., & Beddie, M. (2019). International connections in actor training in Australia: Tracing Stanislayski's system and Brechtian politics. *Stanislavski Studies*, *7*(2), 159-175. https://doi.org/10.1080/20567790.2019.1649899

UKRI. (2025). Geliş tarihi 11 Ocak 2025, gönderen UK Research and Innovation website: https://www.ukri.org/

Vassen, F. (2008). Lehrstück (öğretici oyun) "Learning-Play"(öğrenme oyunu) Siyasal-Pedagojik Bir Tiyatro Konseptinin Gelişimi, Değişimi ve Güncelliği. *Yaratıcı Drama Dergisi*, *1*(5), 159-190.

Wallin, J. A. (2005). Bibliometric Methods: Pitfalls and Possibilities. *Basic & Clinical Pharmacology & Toxicology*, *97*(5), 261-275. https://doi.org/10.1111/j.1742-7843.2005.pto_139.x

WOS. (2025). Geliş tarihi 14 Ocak 2025, gönderen https://www.webofscience.com/wos/woscc/summary/73b2999a-e936-4269-ba50-32c0cd7c2865-013d869833/relevance/1

Yıldız Akgül, T. (2013). Bertolt Brecht: Toplumsal Olan Değiştirilip Dönüştürülebilendir. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, *35*(35), 7-22. https://doi.org/10.1501/TAD_0000000293

*****

Çatışma Beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluşun finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzni: Çalışma etik kurul onayından muaftır.

Katkı Oranı Beyanı: Makale tek yazarlıdır.

Uluslararası ANADOLU Sosyal Bilimler Dergisi

International Anatolian Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2619-9475

https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid

Araştırma Makalesi / Research Article *2025, Cilt: 9, Sayı: 1, Sayfalar: 291-307*

DOI: https://doi.org/10.47525/ulasbid.1604123

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN BESLENME ALIŞKANLIKLARI İLE AKADEMİK BAŞARI ARASINDAKİ İLİŞKİYE YÖNELİK ALGILARI: BİR METAFOR ÇALIŞMASI

UNIVERSITY STUDENTS' PERCEPTIONS ABOUT THE RELATIONSHIP BETWEEN EATING HABITS AND ACADEMIC SUCCESS: A METAPHOR STUDY

Rabia ACEMİOĞLU[1]

[1] Öğr. Gör. Dr., Iğdır Üniversitesi, Tuzluca Meslek Yüksekokulu, rabia.acemioglu@igdir.edu.tr

Geliş Tarihi / Date Applied **19.12.2024**

Kabul Tarihi / Date Accepted **26.03.2025**

ÖZET

Üniversite öğrencilerinin yoğun akademik yükümlülüklerini yerine getirirken sağlıklı bir beslenme düzenine sahip olmaları, hem zihinsel dayanıklılıklarını artırmak hem de öğrenme süreçlerini optimize etmek açısından kritik bir öneme sahiptir. Özellikle sınav dönemlerinde enerji ve dikkat gereksinimlerinin üst düzeye çıktığı düşünüldüğünde, beslenme alışkanlıklarının akademik performans üzerindeki belirleyici rolü daha da belirginleşmektedir. Bu araştırma, üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıkları ile akademik başarıları arasındaki ilişkiye dair algılarını metaforlar aracılığıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Olgubilim deseniyle yürütülen bu araştırmanın çalışma grubunu, 2024-2025 yılında bir devlet üniversitesinde öğrenim görmekte olan 180 öğrenci oluşturmuştur. Araştırma verileri "beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı" ilişkisine yönelik algıları belirlemek amacıyla tek sorudan oluşan görüşme formuyla toplanmıştır. Araştırmada, öğrencilerin geliştirdikleri metaforlar içerik analizi ve betimsel analiz yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Analiz sonucu elde edilen veriler yüzde ve frekans tabloları ile sunulmuştur. Bu bağlamda, araştırmada 57 farklı metafor üretilmiştir. Üretilen metaforlar, "sistemler ve organizasyon," "beslenme ve zihinsel sağlık," "duygusal ve psikolojik durumlar," "eğitim ve öğrenme süreçleri," "sosyal ilişkiler ve etkileşimler," ve "zihinsel ve akademik süreçler" olmak üzere altı kategoride toplanmıştır. Üretilen metaforlar öğrencilerin büyük bir kısmının beslenme alışkanlıkları ile akademik başarı arasındaki ilişkiyi olumlu algıladığını göstermektedir. "Bitki büyümesi," "araba ve yakıt ilişkisi," ve "orkestra uyumu" gibi metaforlarla, dengeli beslenmenin akademik performansı desteklediği vurgulanmıştır. Bununla birlikte, öğrencilerin yaklaşık üçte birinin bu ilişkiye yönelik olumsuz algılar geliştirdiği tespit edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bu sonuçlar, sağlıklı beslenme farkındalığının artırılmasının, öğrencilerin akademik başarısını destekleyeceğine dair önemli çıkarımlarda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Sosyal İlişki, Öğrenme Süreci, Beslenme, Duygusal Durum.

ABSTRACT

Maintaining a healthy diet while fulfilling the intensive academic responsibilities of university students is critically important for enhancing their mental resilience and optimizing their learning processes. Particularly during exam periods, when energy and attention demands peak, the decisive role of dietary habits in academic performance becomes more apparent. This study aims to explore university students' perceptions of the relationship between their dietary habits and academic success through metaphors. The research was conducted using a phenomenological design, and the study group consisted of 180 students enrolled at a state university during the 2024-2025 academic year. Data were collected through a single-question interview form designed to capture perceptions of the "relationship between dietary habits and academic success." The metaphors generated by students were analyzed using content and descriptive analysis methods. The findings were presented through percentage and frequency tables. The study identified 57 different metaphors, which were categorized into six themes: "systems and organization," "nutrition and mental health," "emotional and psychological states," "education and learning processes," "social relationships and interactions," and "cognitive and academic processes." The metaphors suggested that the majority of students perceived a positive relationship between dietary habits and academic success. Metaphors such as "plant growth," "the car and fuel relationship," and "orchestra harmony" emphasized the role of balanced nutrition in supporting academic performance. However, approximately one-third of the students expressed negative perceptions of this relationship. The findings underscore the importance of raising awareness about healthy nutrition as a means to enhance students' academic performance.

Keywords: Education, Social Relationship, Learning Process, Nutrition, Emotional State.

Atıf Citation Acemioğlu, R. (2025). Üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıkları ile akademik başarı arasındaki ilişkiye yönelik algıları: bir metafor çalışması. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(1), 291-307.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License altında lisanslanmıştır.

OPEN ACCESS

1. GİRİŞ

Canlılar için hayati bir öneme sahip olan beslenme, insanların yaşamlarını şekillendiren en önemli davranış olarak kabul edilmektedir. Alkan ve diğerleri (2018) beslenmenin birey ve çevre ilişkisi bakımından önemli bir faktör olduğunu ifade etmişlerdir. Tüketilen besin kaynakları, bireylerin tutumlarını, davranışlarını, düşünme becerilerini, iş hayatlarındaki verimliliklerini, akademik başarılarını, nesillerinin devamlılığını ve bunlar gibi pek çok olguyu doğrudan olumlu veya olumsuz şekilde etkilemektedir (Öztürk, 2024; Muslu, 2023). Yapılan araştırmalar incelendiğinde; bireylerin sağlıkları ile beslenme davranışları arasında pozitif bir ilişkinin olduğu görülmektedir (Ermiş vd., 2015; Asigbee, Whitney, ve Peterson, 2018). Bu doğrultuda tüketilen besinlerin vücudun gereksinimlerini karşılayabilir olması gerekmektedir (Hess vd., 2023). Zihinsel işlevsellik bakımından da beslenme davranışı ve içeriği önemli belirleyicilerden biridir. Bu gerekçelerle bireylere yeterli ve dengeli beslenmeleri önerilmektedir (Beal, Ortenzi ve Fanzo, 2023; Türkmen ve Şahin, 2023).

Yeterli ve dengeli beslenme fiziksel ve mental sağlık açısından kritik bir role sahip olmasına rağmen Türkiye'de yapılan çalışmalar bu fizyolojik gereksinimin yeterince karşılanmadığını ve beslenme sorunlarının Türkiye'de özellikle üniversite öğrencileri arasında yaygın olduğunu göstermektedir (Ataoğlu vd., 2023). Bazı araştırmalar, bireylerin beslenme alışkanlıklarını belirleyen en önemli faktörlerden birinin ekonomik durumları olduğunu ortaya koymaktadır (Asigbee, Whitney ve Peterson, 2018; Beal, Ortenzi ve Fanzo, 2023). Özellikle üniversite öğrencileri arasında ekonomik kısıtlılıklar ve yoksulluk nedeniyle, besleyici değeri düşük ancak ekonomik olarak daha erişilebilir gıdalara yönelme eğilimi gözlenmektedir (Bruening vd., 2017). Bunun yanında üniversite kampüslerinde sunulan yurt yemeklerinin besleyici içeriği ve kalitesinin düşük olması, öğrencilerin sağlıklı beslenme alışkanlıkları edinmelerini güçleştirmekte ve dengesiz beslenme alışkanlıklarını pekiştirmektedir (Heşeminia, Çalışkan ve Işık, 2002). Bu durum, üniversite öğrencileri açısından önemli bir değişken olarak değerlendirilmekte olup, farklı bir ortama geçiş yapmaları, yaşamlarında önemli değişimlere neden olmakta ve beslenme alışkanlıklarını olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Asigbee, Whitney ve Peterson, 2018). Bu bağlamda, üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıklarındaki ani değişimler, yalnızca ekonomik faktörler ve kampüs ortamındaki beslenme olanaklarıyla sınırlı kalmayıp, genel yaşam düzenlerinde meydana gelen değişimlerle de ilişkilendirilmektedir. Üniversiteye geçiş süreci, bireylerin önceki beslenme alışkanlıklarının değişmesine neden olmakta ve bu değişim, genellikle düzensiz bir beslenme biçimiyle sonuçlanmaktadır (Onurlubaş, Doğan ve Demirkıran, 2015). Bu durum, öğrencilerin yeterli ve dengeli beslenmelerini engelleyerek sağlıksız besin tercihlerine yönelmelerine yol açabilmektedir. Bunun bir sonucu olarak, üniversite öğrencilerinin beslenme süreçlerinde ortaya çıkan bu sorunlar yalnızca fiziksel sağlık üzerinde olumsuz etkiler yaratmakla kalmamakta, aynı zamanda bilişsel performansı ve akademik başarıyı da sekteye uğratmaktadır (Ermiş vd., 2015; Asigbee, Whitney ve Peterson, 2018). Dolayısıyla, üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıklarının sadece bireysel tercihlerle değil, içinde bulundukları ekonomik, sosyal ve akademik koşullarla da doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir.

Akademik başarının bireylerin yaşamları için önemli bir etken olduğu kabul edilmektedir (Bayıroğlu, Arısoy ve Pepe, 2024). Ancak son derece önemli olan akademik başarı çevresel ya da bireysel faktörlere bağlı olarak olumlu veya olumsuz yönde değişkenlik gösterebilmektedir (Alabbasi vd., 2023; Muslu, 2023). Bu sebeple bireylerin akademik başarılarına olumsuz anlamda etken olan faktörlerin doğru bir şekilde tanımlanması ve analizinin yapılması gerekmektedir. Çünkü akademik başarısızlıklarının yok edilmesinin en önemli yolu olumsuz faktörlerin tespitinin yapılmasıdır (Gökalp, 2006). Rençber'e (2012) göre başarıya etki eden faktörlerin doğru bir şekilde tanımlanması başarısızlık sebeplerinin kontrol altına alınması anlamına gelmektedir. Bireylerin akademik anlamda başarılarını sağlamaları adına olumsuz faktörlerin tanımlanması ve problem durumunun ortadan kaldırılması önem arz etmektedir (Almulla ve Al-Rahmi, 2023; Dewaele, Botes ve Meftah, 2023). Bu faktörler arasında beslenme alışkanlıkları önemli bir yer tutmakta olup, bireylerin yeterli ve dengeli beslenme düzenine sahip olmalarının bilişsel performansları üzerinde doğrudan etkili olduğu literatürde sıklıkla vurgulanmaktadır (Benton, 2010; Nyaradi vd., 2013). Özellikle bireylerin sosyo-ekonomik düzeyleri, beslenme olanaklarını belirleyen temel faktörlerden biri olup, iyi beslenen bireylerin akademik başarılarının yüksek olmasının temelinde besin kalitesi ile birlikte sosyo-ekonomik avantajlarında yer alabileceği belirtilmektedir (Rampersaud vd., 2005; Hoyland, Dye ve Lawton, 2009). Bunun yanı sıra, ailelerinin yanında yaşayan bireyler ile yurtta kalan bireyler arasında beslenme alışkanlıkları açısından belirgin farklılıklar gözlemlenmekte olup, aile ile birlikte yaşayan bireylerin daha düzenli beslenme eğiliminde olduğu belirtilmektedir (Brevard ve Ricketts, 1996). Ayrıca, beslenme bilimleri ve diyetetik alanındaki çalışmalar incelendiğinde, beslenmenin bilişsel performans, hafıza ve öğrenme üzerindeki etkilerine ilişkin bulguların, mikro ve makro besin ögelerinin bilişsel süreçler üzerindeki rolüne dikkat çektiği görülmektedir (Nyaradi vd., 2013; Pillay, 2018). Dolayısıyla, bireylerin akademik başarılarını etkileyen faktörlerin doğru şekilde tespit edilmesi büyük önem taşımakta olup, bu faktörlerin belirlenmesinde kullanılan yöntemlerden biri de metafor analizidir.

Literatür incelendiğinde; pek çok araştırmada olgu ve kavramlara ilişkin düşüncelerin belirlenmesinde metafor yönteminin kullanıldığı görülmektedir (Çakır ve Cömert, 2021; Elkatmış ve Tanık, 2022a). Elkatmış ve Tanık, (2022b) özellikle de son yıllarda metaforik çalışmalara olan ilginin hızla arttığını ve metaforik çalışmaların her alanda yaygınlaştığını ifade etmişlerdir. Metaforik algıların alanyazında geniş bir konu kapsamına sahip olduğu görülmektedir. Fakat literatür incelendiğinde metaforik analizlerle yapılan herhangi bir araştırmada, beslenme alışkanlıkları ile akademik başarıları arasındaki ilişkiye yönelik algı konusunun ele alınmadığı görülmektedir. Bu sebeple bu çalışmanın literatüre katkısının olacağı düşünülmektedir. Özellikle de beslenme alışkanlıkları konusunda en büyük sorun grubunu oluşturan üniversite öğrencilerinin akademik başarılarının beslenmeyle ilişkisinin kurulmasının dikkat çekici olabileceği tahmin edilmektedir. Bu amaçla planlanan bu çalışmada "üniversite öğrencilerinin, beslenme alışkanlıkları ile akademik başarıları arasındaki ilişkiye yönelik metaforik algılarının saptanması amaçlanmış olup, aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır;

1. Üniversite öğrencileri, beslenme alışkanlıkları ile akademik başarı arasındaki ilişkiyi metaforlarla nasıl kavramsallaştırmaktadır?
2. Üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıkları ile akademik başarı algılarını yansıtan metaforlar hangi tematik kategoriler altında gruplandırılmaktadır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Deseni

Bu araştırma, nitel araştırma modellerinden olgubilim (fenomenoloji) modeli ile desenlenmiştir. Olgu, içinde bulunulan çevrede yönelim, olay, algı ve deneyim gibi farklı biçimlerde kendini göstermektedir (Doğan, 2017). Olgubilim çalışmaları, genellikle belirli bir olguya ilişkin bireylerin algılarını ortaya koymayı ve bu algıları yorumlamayı amaçlar (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Olgu bilim, insanların benzer olayları algılama ve yorumlama biçimlerinde var olan ortak özellikleri açıklamaya odaklanır (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012). Bu kapsamda, bu araştırmada üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıkları ve akademik başarıları arasındaki ilişkiye yönelik algıları birer olgu olarak değerlendirilmiş olup, öğrencilerin bu algıyı nasıl anlamlandırdıklarını saptamak amacıyla olgubilim yöntemi kullanılmıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2024-2025 eğitim öğretim yılında bir devlet üniversitesinde öğrenim gören toplam 180 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmanın örneklem seçimi kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Araştırmacının hedef katılımcı grubunda yer alan bireylere hızlı ve kolay ulaşılabileceği, zaman ve maliyet tasarrufu açısından ekonomik olan bir örnekleme türüdür (Yıldırım ve Şimşek, 2008; Cohen vd., 2011). Örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde, nitel araştırmalarda veri doygunluğu ilkesi dikkate alınmıştır. Araştırma kapsamında incelenen olgular hakkında toplanan bilgilerden daha ileri bilgilere ulaşılmadığı belirlendiğinde veri doygunluğu sağlanmış olmaktadır (Glaser ve Strauss, 1967). Bu sebeple, araştırma kapsamında elde edilen metaforların çeşitliliğinin ve içerik açısından doyuma ulaştığının gözlemlenmesi üzerine örneklem büyüklüğü 180 öğrenciyle sınırlandırılmıştır. Bu nedenle, bu araştırmada, araştırmacının görev yaptığı üniversitede dersine girdiği sınıflardaki öğrenciler kolay ulaşılabilir durumda olduğu için çalışma grubu olarak seçilmiştir. Olgubilim çalışmaları, fazla sayıda bireyle görüşmek yerine daha çok bireylerden elde edilen olgunun kalitesine odaklanır (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012). Bu nedenle, bu araştırmada üniversite öğrencilerinden elde edilen verilerin niteliğine odaklanılmıştır. Bu kapsamda araştırmanın çalışma grubunu oluşturan öğrencilere yönelik demografik özelliklerin dağılımı Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Üniversite Öğrenci Gruplarına İlişkin Demografik Özellikler

Demografik özellikler	Gruplar	f	%
Cinsiyet	Kadın	115	%63.89
	Erkek	65	%36.11
Öğün sayısı	1 öğün	4	%2.22
	2 öğün	81	%45
	3 öğün	77	%42.78
	4 öğün ve üzeri	18	%10
Sınıf düzeyi	1.sınıf	35	%19.44
	2.sınıf	59	%32.78
	3.sınıf	67	%37.22
	4.sınıf	19	%10.56
Toplam		**180**	**100**

Tablo 1 incelediğinde araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin ağırlıklı olarak kadın olduğu (63.89) görülmektedir. Ayrıca araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin günlük öğün tüketim sayısı sırasıyla; 1 öğün (%2.22), 2 öğün (%45), 3 öğün (42.78), 4 öğün ve üzeri (%10) şeklinde sıralanmıştır. Üniversite öğrencilerinin öğrenim gördükleri sınıf düzeyi ise 1.sınıf (%19.44), 2.sınıf (32.78), 3.sınıf (37.22) ve 4.sınıf (%10.56) şeklinde sıralanmıştır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı arasındaki ilişkiye yönelik algılarını belirlemek amacıyla açık uçlu soru formu kullanılmıştır. Soru formu oluşturulurken alanyazında yer alan bazı çalışmalar (Özdemir, 2012; Doğan, 2017; Ekici ve Akdeniz, 2018; Alyakut ve Küçükkömürler, 2018; Arı ve Arslan, 2020; Elkatmış ve Tanık, 2022b) incelenmiştir. İncelenen çalışmalar çerçevesinde çalışma grubunu tanımlayan demografik soruların yer aldığı birinci bölüm ile "Beslenme alışkanlıklarım ve akademik başarım arasındaki ilişki ……. gibidir/benzer. Çünkü ……." ifadesinin yer aldığı ikinci bölüm şeklinde olmak üzere iki bölümden oluşan veri toplama aracı hazırlanmıştır. Öğrencilerin geliştirdikleri metaforları veri toplama aracında yer alan bu ifadeye göre vermeleri gerektikleri belirtilmiştir. Bu ifadede yer alan "gibidir/benzer" kelimeleri benzetim yapılması için, "çünkü" ifadesi ise benzetimin kaynağı ile ilişkisini gerekçelendirmeye yöneliktir.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu araştırmada kullanılan soru formu öğrencilere dağıtılmadan önce, soru formuna öğrencilere yönelik metaforla ilgili bilgiler eklenmiştir. Çalışılan konu dışında bir kavram seçilmiş ve öğrencilere metaforun nasıl oluşturulduğuna yönelik örnekler sunulmuştur. Daha sonra, veri toplama aracı öğrencilere Google Forms aracılığıyla sunulmuştur. Öğrencilerin çalışılan konuya dair metaforlarını ve gerekçelerini açıklamaları için on beş dakika süre tanınmıştır.

Araştırmadan elde edilen veriler, betimsel analiz ile içerik analizi birlikte kullanılarak analiz edilmiştir. Betimsel analiz, elde edilen verilerin sırasıyla işlenme, tanımlanma ve yorumlama basamaklarından geçirilerek bireylerin doğrudan alıntılarına yer verilen bir analiz yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Birbirine benzeyen ve tekrar eden verilerin genel çıkarımlar yapmak amacıyla sistematik bir şekilde bir araya getirilip incelendiği bir analiz yöntemi ise içerik analizidir (Krippendorff, 2013). Bu nedenle bu araştırma öğrenciler tarafından üretilen metaforların adlandırılması (1), tanımlama ve kategori oluşturma (2), geçerlik ve güvenirlik sağlama (3) ile verileri yorumlama (4) olmak üzere dört aşamada gerçekleştirilmiştir (Krippendorff, 2013; Yıldırım ve Şimşek, 2016). Veri analizi gerçekleştirilirken öğrencilerin beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı ilişkisine yönelik ürettikleri 57 metafor değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Değerlendirilen metaforlar numaralandırılarak frekans (f) ve yüzde (%) şeklinde tablolaştırılarak görselleştirilmiştir. Araştırmanın geçerlik ve güvenirliğini sağlamak için ise öncelikle veriler eğitim bilimleri uzmanı olan üç farklı kişiye sunulmuş, araştırma sürecinin aşamaları katılımcılara ayrıntılı olarak aktarılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Araştırmanın güvenirliğini sağlamak amacıyla ise öğrenciler tarafından üretilen metaforlardan oluşturulan listeler alanında uzman üç farklı uzmana sunularak, Miles ve Huberman (1994)' ün görüş birliği/görüş ayrılığı yüzdesi hesaplanmış ve çalışmanın güvenilirliği %85 bulunmuştur. Kodlayıcılar arası görüş birliği yüzde değerinin 0.70 üzerinde olması güvenilirliğin istenilen düzeyde olduğunu gösterir (Miles ve Huberman, 1994).

3.BULGULAR

Üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı arasındaki ilişkiye yönelik ürettikleri metaforların listesi Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Üniversite Öğrencilerinin Beslenme Alışkanlıkları ve Akademik Başarı İlişkisine Yönelik Metaforlarının Dağılımı

Metafor numarası	Metafor ismi	f	Metafor numarası	Metafor ismi	f
1	Bitki Büyümesi	32	**30**	Enstrüman Akordu ile Performans İlişkisi	2
2	Sağlıklı Beslenme	16	**31**	Çözüm Bulmak	2
3	Araba ve Yakıt İlişkisi	7	**32**	Yazar Kalem İlişkisi	2
4	Oran Orantı	7	**33**	Oyun Kuralları	2
5	Hayat	6	**34**	Makine Bakımı	2
6	Duygu değişimi yaşamak	6	**35**	Suyun işlevselliği	2
7	Uyku Düzeni	6	**36**	Spor yapmak	2
8	Kalp Atışı	5	**37**	Aile ortamı	2
9	Korku	5	**38**	Düzenli Asansör Bakımı	1
10	Hava Durumu Değişimi	4	**39**	Heyecan hissetmek	1
11	Panik olmak	3	**40**	Acıkmak	1
12	Stresli hissetmek	3	**41**	Depreme Dayanıklı Ev	1
13	Orkestra Uyumu	3	**42**	Saat Mekanizması	1
14	Okula gitmek	3	**43**	Renk Paleti	1
15	Yemek Tarifi	3	**44**	Elektrik ve Ampül İlişkisi	1
16	Koşmak	3	**45**	Sınav Öncesi Kahvaltı Yapmak	1
17	Telefon ve Şarj İlişkisi	3	**46**	Anne Sütündeki Antikor	1
18	Puzzle	3	**47**	Düzenli Ders Çalışmak	1
19	Gübre	3	**48**	Yüksek Rakam	1
20	Emek vermek	3	**49**	Paslı Anahtar	1
21	Düzenli olmak	3	**50**	Sebep Sonuç İlişkisi	1
22	Toksik İlişki	3	**51**	Pusula ile Yön Bulmak	1
23	Bilgisayar Sistemi	3	**52**	Yemeğe sevgi duymak	1
24	Arkadaş İlişkileri	3	**53**	Burs yönetimi	1
25	Nitelikli kitap	3	**54**	Mutlu olmak	1
26	Yağmur	2	**55**	Yemek yeme	1
27	Zincir Halkaları	2	**56**	Dişli Çarkı	1
28	Ekolojik Sistem	2	**57**	Toprak ve Ürün ilişkisi	1
29	Farklı Tatlar Almak	2			
Toplam			**Metafor: 57**		**f:180**

Tablo 2 incelendiğinde üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı ilişkisine yönelik 57 tane metafor ürettiği görülmektedir. Bu metaforların tekrar etme sıklığı en çoktan en aza doğru "bitki büyümesi" (f = 32), "sağlıklı beslenme" (f = 16), "araba ve yakıt ilişkisi" (f = 7), "oran orantı" (f = 7), "hayat" (f=6), "duygu değişimi yaşamak" (f = 6), "uyku düzeni" (f = 6), "kalp atışı" (f = 5), "korku" (f = 5), "hava durumu değişimi" (f = 4) şeklindedir. Ayrıca *"orkestra uyumu, okula gitmek, yemek tarifi, koşmak, telefon ve şarj ilişkisi, puzzle, gübre, emek vermek, düzenli olmak, toksik ilişki, stresli hissetmek, bilgisayar sistemi, arkadaş ilişkileri, nitelikli kitap"* metaforlar öğrenciler tarafından üçer kez kullanılarak beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı ilişkisini tanımlamıştır. Geriye kalan metaforlardan bazılarının tekrar etme sıklığı ise yağmur (2), zincir halkaları (2), ekolojik sistem (2), heyecan hissetmek (1), acıkmak (1), yemeğe sevgi duymak (1) vb. şeklindedir. Üretilen metaforların gerekçeleri dikkate alınarak olumlu ve olumsuz öğrenci ifadelerinin dağılımı tablo 3' te gösterilmiştir.

Tablo 3. Metafor Gerekçelerinin Olumlu ve Olumsuz Dağılımları

	Cinsiyet değişkenine göre toplam			Genel toplam	
		f	%	f	%
Olumlu	Kadın	75	%65.21		**%64.44**
	Erkek	41	%63.07	116	
Olumsuz	Kadın	40	%34.49	64	%35.55
	Erkek	24	%36.93		
Toplam		**180**	**100**	**180**	**100**

Tablo 3'e göre üniversite öğrencilerinin ürettikleri metaforların %64.44'nün olumlu ifadeler olduğu görülmektedir. Bu metaforlara cinsiyet değişkeni açısından bakıldığında; kadın

öğrencilerin %65.21'i olumlu, %34.49'u ise olumsuz metafor ifadeleri kullanmıştır. Erkek öğrencilerin ise %63.07'si olumlu ifadeler kullanırken; %36.93'ü olumsuz ifadeler kullanmıştır.

Tablo 4. Üniversite Öğrencilerinin Beslenme Alışkanlıkları ve Akademik Başarı İlişkisine Yönelik Oluşturdukları Metafor Kategorilerinin Dağılımı

Kategoriler	Metaforlar	Metafor çeşidi	Metafor frekansı (f)	%
Sistemler ve Organizasyon	Bitki büyümesi (32), sağlıklı beslenme (16), araba ve yakıt ilişkisi (7), hayat (6), uyku düzeni (6), kalp atışı (5), gübre (3), telefon ve şarj ilişkisi (3), koşmak (3), bilgisayar sistemi (3), yemek tarifi (3), orkestra uyumu (3), puzzle (3), düzenli olmak (3), makine bakımı (2), enstrüman akordu ile performans ilişkisi (2), yağmur (2), oyun kuralları (2), çözüm bulmak (2), spor yapmak (2), paslı anahtar (1), yüksek rakam (1), depreme dayanıklı ev (1), acıkmak (1), düzenli asansör bakımı (1), burs yönetimi(1), saat mekanizması (1)	27	115	%34.64
Beslenme ve Zihinsel Sağlık	Bitki büyümesi (32), sağlıklı beslenme (16), oran orantı (7), araba ve yakıt ilişkisi (7), uyku düzeni (6), hayat (6), orkestra uyumu (3), nitelikli kitap(3), suyun işlevselliği (2), oyun kuralları (2), yağmur (2), spor yapmak (2), anne sütündeki antikor (1), dişli çarkı (1), acıkmak (1), elektrik ve ampül ilişkisi (1), pusula ile yön bulmak (1), renk paleti (1), sınav öncesi kahvaltı yapmak (1), toprak ve ürün ilişkisi (1), yemek yeme (1)	21	97	%29.21
Duygusal ve Psikolojik Durumlar	Hayat (6), hava durumu değişimi (6), duygu değişimi yaşamak (6), korku (5), panik olmak (3), emek vermek (3), arkadaş ilişkileri (3), stresli hissetmek (3), mutlu olmak (1), yemeğe sevgi duymak (1)	10	37	%11.14
Eğitim ve Öğrenme Süreçleri	Sağlıklı beslenme (16), araba ve yakıt ilişkisi (7), hayat (6), okula gitmek (3), ekolojik sistem (2), sınav öncesi kahvaltı yapmak (1), yüksek rakam (1), düzenli ders çalışmak (1),	8	37	%11.14
Sosyal İlişkiler ve Etkileşimler	Arkadaş ilişkileri (3), toksik ilişki (3), aile ortamı (2), farklı tatlar almak (2), heyecan hissetmek (1), sebep sonuç ilişkisi (1),	6	12	%3.62
Zihinsel ve Akademik Süreçler	Bitki büyümesi (32), zincir halkaları (2)	2	34	%10.24
Toplam		**74**	**332**	**100**

Tablo 4'e göre "beslenme alışkanlığı ve akademik başarı ilişkisi" ifadesine yönelik üretilen toplam 332 metaforun 6 kategoride toplandığı ve aynı metaforların birden fazla kategoride yer aldığı görülmektedir. Bu kategorilerden en fazla metafor "sistemler ve organizasyon" kategorisinde yer alırken; en az metafor "zihinsel ve akademik süreçler" ile "sosyal ilişkiler ve etkileşimler" kategorilerinde yer almaktadır. Bu doğrultuda her bir kategoriye ilişkin metaforlar ve dağılımı aşağıda özetlenmiştir;

3.1. Kategori 1: "Sistemler ve Organizasyon"

Üniversite öğrencileri, beslenme alışkanlıkları ile akademik başarı arasındaki ilişkiye yönelik algılarını açıklarken, bunu sistem ve beslenme yapılarının organizasyonel yapıları üzerinden gerekçelendirmişlerdir. Bu doğrultuda öğrenciler, besinleri bir aracın çalışması için gerekli yakıt ya da bir ağacın büyümesi için gerekli gübre olarak görmüş; doğru beslenmediklerinde yaşam kalitelerinin olumsuz etkilenerek başarılarının düştüklerini ifade etmişlerdir. Bu kategoride

toplam 115 öğrenci (%34.64) tarafından 27 farklı metafor üretilmiştir. Bu bağlamda örnek öğrenci ifadeleri aşağıda verilmiştir.

Ö64: *"Beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı arasındaki ilişki bir orkestranın uyumuna benzer. Çünkü her enstrüman orkestra ve sanatçı ile uyum içinde çalındığında, ortaya güzel bir melodi çıkar; beslenme de tıpkı bu uyum gibi vücudun ihtiyaç duyduğu dengeyi sağlayarak zihinsel performansı artırır, sağlığı korur. Örneğin, yeterli protein alımı beyin gelişimini destekler, yetersiz vitamin alımı ise odaklanma problemlerine neden olabilir."*

Ö121: *"Beslenme alışkanlıklarım ve akademik başarım kalp atışına benzer. Çünkü her ikisi de düzenli ve sağlıklı olduğunda beni hayatta aktif ve dinç tutar; ancak aksadığında her şey zorlaşır, sağlığım bozulur, başarım düşer."*

Ö136: *"Beslenme alışkanlıklarım ve akademik başarım paslı bir anahtara benzer. Çünkü pas zamanla anahtarı inceltir ve kırılmasına neden olur. Vücudumuza aldığımız zararlı besinler de zamanla bedenimizi hasta eder. Hastalık akademik başarıya da şöyle zarar verebilir; devamsızlık oranı artar konulardan geri kalmasına neden olur bu da sınav notlarını düşürür."*

Ö148: *"Beslenme alışkanlıklarım ve akademik başarım duygu değişimine benzer." Çünkü ikisi de anlık olarak değişebilir; kötü beslenme duygusal dalgalanmalara yol açarken, iyi beslenme ruh halimi ve başarımı dengeleyip artırır."*

3.2. Kategori 2: "Beslenme ve Zihinsel Sağlık"

Üniversite öğrencilerinin en fazla ürettikleri metaforlar bu kategoride zihinsel sağlık ile ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Bu kategori kapsamında öğrenciler, yeterli ve dengeli beslenemedikleri zaman olumsuz beslenme alışkanlıkları kazandıklarını ve bundan dolayı verimli ders çalışamadıklarını, odaklanma sürelerinin düştüğünü ifade etmişlerdir. Bu kategori kapsamında 97 öğrenci tarafından (%29.21) 21 adet metafor üretildiği görülmüştür (bitki büyümesi, sağlıklı beslenme, hayat, araba ve yakıt ilişkisi, uyku düzeni, orkestra uyumu, renk paleti, spor yapmak, yemek yeme, suyun işlevselliği vb.). Bu kategoriye yönelik bazı öğrenci ifadeleri aşağıda verilmiştir.

Ö11: "*Beslenme alışkanlıklarım ve akademik başarı arasındaki ilişkim bir ressamın kullandığı renk paleti gibidir. Çünkü doğru beslendiğimde zihnim daha yaratıcı çalışıyor."*

Ö26: *"Beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı arasındaki ilişki, bir bitkinin büyümesi için su ve güneş ışığına ihtiyaç duyması gibidir. Nasıl ki bitki sağlıklı bir şekilde büyüyebilmek için doğru besin kaynaklarına ihtiyaç duyuyorsa, ben de sağlıklı beslenerek zihinsel ve fiziksel performansımı artırabilirim. Yani, beslenme alışkanlıklarım ne kadar iyi olursa, akademik başarım da o kadar yüksek olabilir."*

Ö56: *"Beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı arasındaki ilişkiyi bir araba ve yakıt ilişkisine benzetebiliriz. Yakıt kullandığımızda ulaşım kolaylaşıyor fakat çevreye zarar veriyor. Yanlış beslendiğimde de zihinsel performansım olumsuz etkileniyor, sağlığım bozuluyor."*

Ö63: "*Beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı arasındaki ilişki oran orantıya benzer. Çünkü doğru beslenmek, zihni daha zinde tutar ve zinde bir zihin, bilgiyi kavrama yeteneğini artırır."*

3.3. Kategori 3: "Duygusal ve Psikolojik Durumlar"

Üniversite öğrencileri, beslenme alışkanlıkları ile akademik başarı arasındaki ilişkiyi açıklarken, bunu duygusal ve psikolojik durumlar üzerinden gerekçelendirmişlerdir. Bu doğrultuda öğrenciler hayatta kalmak ve arkadaş ilişkilerini düzenlemek için çaba gösterdiklerini ve bu

çabadan dolayı beslenme alışkanlıklarını değiştirdiklerini ifade etmiştir. Bu kategoride toplam 37 öğrenci (%11.14) değişen beslenme alışkanlıklarının ruh hallerini etkilediğini ve bu durumun değişimlerinin sınavlara verimli bir şekilde çalışamamalarına neden olarak başarılarını düşürdüğünü ifade ederek 10 farklı metafor üretmişlerdir. Bu kapsamda örnek öğrenci ifadeleri aşağıda sıralanmıştır.

Ö117: *"Beslenme alışkanlıklarım ve akademik başarım emek vermeye benzer. Çünkü başarı ve düzenli beslenme mücadele etmeyi ve disiplini gerektirir. Pes ettiğimde benim için hayattaki her şey zorlaşıyor. Ancak pes etmediğim zaman iyi bir başarıya ulaşabiliyorum."*

Ö141: *"Beslenme alışkanlıklarım ve akademik başarım arkadaşlık ilişkilerime benzer. Çünkü arkadaşlarımla onların istediği şekilde ilgilendiğim zaman hem ilişkilerim güçleniyor, hem daha enerjik hissediyorum. Ama ihmal ettiğim zaman ise arkadaşlarım bana tavır aldığı için kendimi stresli hissediyorum ve yemek yiyemiyorum. Yemek yemeyince sağlığım bozulabiliyor ve derslerime çalışamıyorum."*

Ö179: *"Beslenme alışkanlıklarım ve akademik başarım arasındaki ilişki hayat gibidir. Çünkü hayatta maddi olarak çok zorluk yaşıyorum. Geçinebilmek için ek işlerde çalışıyorum ve bu yüzden beslenme alışkanlıklarım sağlıksız. Ve bu da başarımı, sağlığımı etkiliyor."*

Ö181: *"Beslenme alışkanlıklarım ve akademik başarım arasındaki ilişki hayata benzer. Hayat benim için olumsuz durumlardan ve bu olumsuz durumlarla mücadele etmekten ibarettir. Beslenme alışkanlığım da başarım da bu olumsuz durumlardan etkileniyor."*

3.3. Kategori 4: "Eğitim ve Öğrenme Süreçleri"

Bu kategoride toplam 37 öğrenci (%11.14) tarafından üretilen sekiz metafor; sağlıklı beslenme (16), araba ve yakıt ilişkisi (7), hayat (6), okula gitmek (3), ekolojik sistem (2), sınav öncesi kahvaltı yapmak (1), yüksek rakam (1) ve düzenli ders çalışmak (1) şeklindedir. Öğrenciler, bu kategori çerçevesinde beslenmeyi sadece bir ihtiyaç olarak değil, yaşam kalitesini belirleyen temel bir unsur olarak görmüşlerdir. Olumsuz beslenme alışkanlıklarının bireyin başarısını olumsuz etkilediğini ifade etmişlerdir. Ayrıca, ekolojik sistem metaforuyla beslenme ile akademik başarı arasındaki ilişkiyi öğrenme süreçleriyle bağlantılı bir bütünlük içinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Üniversite öğrencilerinin ifadelerine yönelik örnekler aşağıda sıralanmıştır.

Ö2: *"Beslenme alışkanlıklarım ve akademik başarım arasındaki ilişki araba ve yakıt gibidir. Çünkü düzgün ve sağlıklı beslenmezsem, yakıtsız bir arabanın çalışamayacağı gibi, başarılı olamam. Başarısızlık ise sağlığımı bozarak sosyal faaliyetlerimi engeller."*

Ö59: *"Beslenme alışkanlıklarım ve akademik başarım arasındaki ilişki stres gibidir. Çünkü ders çalıştıkça strese giriyorum ve sağlıksız yemek yeme alışkanlığım artıyor, daha çok yiyiyorum. Bu da ders çalışırken konsantrasyonumu düşürüyor."*

Ö70: "Beslenme alışkanlıklarım ve akademik başarım arasındaki ilişkiyi strese benzetiyorum. Çünkü derslerde stres yaptığımda başarımın azaldığı gibi stres yaptığımda yemek yemem de diğer günlere göre daha azalıyor."

Ö158: *"Beslenme alışkanlıklarım ve akademik başarım sağlıklı beslenmeye benzer. Çünkü ikisi de sürdürülebilir bir yaşam ve başarı için sürekli özen ve dikkat gerektirir."*

3.5. Kategori 5: "Sosyal İlişkiler ve Etkileşimler"

Bu kategoride toplam 12 öğrenci (%3.62) tarafından üretilen altı metafor arkadaş ilişkileri (3), toksik ilişki (3), aile ortamı (2), farklı tatlar almak (2), heyecan hissetmek (2), sebep sonuç ilişkisi (1) şeklindedir. Öğrenciler, bu kategori doğrultusunda besin tükettiklerinde aldıkları farklı tatlardan dolayı heyecan hissettiklerini, aynı heyecanı yeni bir bilgiyi keşfederek öğrendiklerinde de duyduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca, yaparak ve yaşayarak öğrenmekten haz duyduklarını, bunun da başarılarını artırdığını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte kötü beslenme alışkanlıklarının sosyal çevre ile ilişkisini olumsuz etkilediğini ifade eden öğrenciler bu durumun akademik başarılarını etkilediğini belirtmişlerdir. Üniversite öğrencilerinin ifadelerine yönelik örnekler aşağıda sıralanmıştır.

Ö16: *"Beslenme alışkanlıklarım ve akademik başarım arasındaki ilişki farklı tatlar gibidir. Çünkü beslenme de başarı da farklı deneyimler ve bilgiler içerir. Beslenme alışkanlıkları kişiden kişiye değiştiği için kişinin başarısı da bundan etkilenir."*

Ö24: *"Beslenme alışkanlıklarım ve akademik başarım arasındaki ilişki heyecan gibidir çünkü yeni bir tat tattığımda nasıl heyecan duyuyorsam yeni bir bilgiyi kendim araştırarak öğrendiğimde de aynı duyguyu tadıyorum."*

Ö110: *"Beslenme alışkanlıklarım ve akademik başarımın ilişkisi tat gibidir. Çünkü doğru beslendiğimde hayattan tat alıyorum, pozitif hissediyorum ve derslerime daha istekli çalışıyorum. Motivasyonum düşmüyor."*

3.6. Kategori 6: "Zihinsel ve Akademik Süreçler"

Bu kategoride toplam 34 öğrenci (%10.24) tarafından üretilen iki metafor bitki büyümesi (32) ve zincir halkaları (2) şeklindedir. Öğrenciler bu kategori doğrultusunda, olumsuz beslenme alışkanlıklarının zihinsel süreçleri işleyişine etki ettiğini belirterek bu durumun ders başarılarını düşürdüklerini vurgulamışlardır. Üniversite öğrencilerinin ifadelerine yönelik örnekler aşağıda sıralanmıştır.

Ö4: *"Beslenme alışkanlıklarım ve akademik başarı arasındaki ilişkim bir zincirin halkaları gibidir. Çünkü sağlıklı beslendiğimde kendimi daha enerjik hissediyorum. Ancak düzensiz veya yetersiz beslendiğimde zihinsel yorgunluk yaşıyorum. Enerjik hissetmediğim zamanlarda ise okula gitmek, sınavlara çalışmak istemiyorum. Bu sınavlardan aldığım notları olumsuz etkiliyor."*

Ö5: "Beslenme alışkanlıklarım ve akademik başarı arasındaki ilişkim bir bitkinin büyümesi gibidir. Bitki köklerinden gelen besinlerle beslenir ve büyür. Sağlıklı bir beslenme düzeni ise zihinsel düzeyimi destekler."

Ö30: "*Beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı arasındaki ilişki, bir bitkinin büyümesine benzer. Nasıl ki bir bitki yeterli su ve gübre almazsa sağlıklı büyüyemez ve çiçek açamazsa, beynimiz de doğru besinleri almazsa tam potansiyelini gerçekleştiremez. Sağlıklı besinler zihinsel performansımızı artırır, öğrenme becerilerimizi geliştirir ve hafızamızı güçlendirir."*

Ö120: "*Beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı arasındaki ilişki bir zincirin halkaları gibidir. Çünkü düzensiz ve sağlıksız beslendiğimde kendimi yorgun hissediyorum. Bu da derslerimde başarılı olmamı zorlaştırıyor."*

4. TARTIŞMA SONUÇ VE ÖNERİLER

Beslenme ve akademik başarı arasındaki ilişkiyi konu edinen bu çalışma toplam 180 öğrenci üzerinden yürütülmüştür. Araştırmaya katılan 180 öğrenci tarafından 57 farklı metafor

üretilmiştir. Öğrencilerin bu metaforları gerekçeleri incelendiğinde, beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı arasındaki ilişkiye yönelik algılarını çeşitli olgu ve durumlar üzerinden açıkladıkları sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada elde edilen metaforların çeşitliliği ve özgün anlamlar içermesi, beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı arasındaki ilişkiye yönelik algıların farklılık ve önem arz ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda, öğrencilerin beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı arasındaki ilişkiye yönelik algısal çeşitliliği, yalnızca bu ilişkinin bireyler için taşıdığı önemin bir göstergesi olmakla kalmayıp, aynı zamanda öğrencilerin bu ilişkiyi anlamlandırma süreçlerinde yaratıcılıklarını da aktif şekilde kullandıklarını ortaya koymaktadır. Araştırmanın örneklem grubunda bulunan öğrencilerin ürettikleri metafor gerekçelerine ilişkin değerlendirmeler sonucunda ortaya çıkan metaforların ortak ve farklı özelliklerine göre toplam 6 farklı kategori oluşturulmuştur.

İlgili metaforların gerekçeleri, beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı arasındaki ilişkiye dair öğrenci algılarının sistematik bir yapıda olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, zihinsel ve fiziksel sağlığın bir bütün olduğu ve birbirini doğrudan etkilediği söylenebilir. Öğrenciler tarafından üretilen; "puzzle", "saat mekanizması", "bilgisayar sistemi" vb. metaforlar bu sistematik yap için örnek olarak gösterilebilir. Buradan hareketle zihinsel ve fiziksel sağlığın bir bütün olduğu söylenebilir. Nitekim öğrenciler, beslenmenin vücuda enerji sağlayan bir sistemin işleyişiyle benzerlik gösterdiğini ifade etmişlerdir. Öğrencilerin beslenme ve akademik başarı kavramları arasındaki ilişkisel algılarının sistematikliği, literatürde benzer şekilde vurgulanan bazı çalışma bulgularıyla örtüşmektedir. De Groot, Ouwehand ve Jolles, (2012) tarafından yapılan çalışmada bireylerin beslenme davranışlarının akademik başarılarını etkilediği ortaya konulmuş ve bu iki kavramın birbirleriyle sistematik bir bağ içinde olduğu ifade edilmiştir. Benzer şekilde, Ekici (2013) bireylerin beslenme alışkanlıkları ile akademik başarılarının sistematik bir bütünlük içinde olduğunu belirtmiştir. Güllü ve Aydın (2024) ise bu iki farklı kavramın birbirleri ile güçlü bir ilişki içerisinde olduklarını ve birbirlerini olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebildiklerini saptamışlardır. Bu bulgular, öğrencilerin akademik başarılarını etkileyen uyaranlardan biri olarak beslenme algılarının bilimsel temellere dayandığını göstermektedir.

Araştırmadan elde edilen bir diğer sonuç, öğrencilerin ürettikleri metaforlar aracılığı ile beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı arasındaki ilişkiye yönelik algıları, bu ilişkinin temel bir ihtiyaç ve gereklilik olarak değerlendirilebileceğini göstermesidir. "Makine bakımı", "gübre", "uyku düzeni", "araba yakıt ilişkisi", "kalp atışı" gibi metaforlar söz konusu gerekliliğin sürdürülebilir zihinsel performans açısından bir unsur olarak algıladığını ortaya koymaktadır. Burs yönetimi, bitki büyümesi, öğrenme süreçleri vb. metaforlar ise başarı ve beslenme eylemi ilişkisinin dinamiklik ve planlama gerektiren bir süreç olduğunu göstermektedir. Literatürde yer alan Rampersaud ve diğerleri (2005)' nin çalışmasında, beslenme eyleminin akademik başarı açısından eğitim sürecinin önemli bir yapı taşı olduğu vurgulanmıştır. Öğrencilerin akademik performans süreçlerine uzun vadede olumlu katkılar sunan unsurun sağlıklı beslenme olduğunu ortaya koyan Reuter, Forster ve Brister (2021)'in çalışması, mevcut araştırmada bu iki kavramın bir süreç değerlendirilmesini destekler niteliktedir. Bu bağlamda, metaforlar aracılığıyla ortaya çıkan öğrenci algıları, beslenme alışkanlıklarının akademik performans üzerindeki etkisinin süreç odaklı bir yapıyla bağlantılı olması, ilgili iki kavramın ilişkisini destekleyen önemli bir göstergedir.

Öğrenci algılarına ilişkin metaforların gerekçelerinden hareketle oluşturulan bir diğer kategori ise "Beslenme ve Zihinsel Sağlık" kategorisidir. Bu kategoride yer alan metaforlar, beslenme

alışkanlıklarının zihinsel sağlık ile ilişkisine yönelik öğrenci algılarını içermektedir. Beslenme ve zihinsel sağlık kategorisinde toplam 21 farklı metafor (*Bitki büyümesi, sağlıklı beslenme, oran orantı, araba ve yakıt ilişkisi, uyku düzeni, hayat, orkestra uyumu, nitelikli kitap, suyun işlevselliği, oyun kuralları, yağmur, spor yapmak, anne sütündeki antikor, dişli çarkı, acıkmak, elektrik ve ampül ilişkisi, pusula ile yön bulmak, renk paleti, sınav öncesi kahvaltı yapmak, toprak ve ürün ilişkisi, yemek yeme*) bulunmaktadır. Bu kategori altında toplanan metaforların gerekçeleri incelendiğinde, öğrencilerin beslenme alışkanlıklarının zihinsel sağlığa ve akademik başarıya olumlu katkı sağladığını düşündükleri anlaşılmaktadır. Bazı öğrenciler, beslenmenin akademik başarı için bir ön hazırlık süreci olduğunu ifade ederken, aynı zamanda zihinsel süreçleri güçlendiren temel bir faktör olduğunu belirtmişlerdir. Sağlıklı beslenildiğinde zihnin daha yaratıcı çalıştığını belirten öğrenci ifadesi bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir. İlgili konu kapsamında yapılan araştırmalarda benzer sonuçların olduğu literatürde görülmektedir. Mora, Ventura Vall Llovera ve Hernandez Mosqueira, (2019) öğrencilerin beslenme alışkanlıklarının akademik başarılarına olumlu katkısının olduğunu bu sebeple ise sağlıklı bir beslenmenin zihinsel sağlığı olumlu etkileyerek akademik başarının devamlılığını sağladığını dile getirmişlerdir. Sağlıklı beslenmenin zihinsel işlevler üzerindeki etkisini inceleyen Benton (2010), problem çözme becerileri gelişiminde yeterli besin tüketiminin doğrudan etkili olduğunu ortaya koyarak beslenme ve zihinsel sağlık ilişkinin önemine vurgu yapmıştır. Bu durum mevcut araştırmada yeterli ve dengeli beslenmenin zihinsel işlevleri desteklediği yönündeki öğrenci algılarının desteklendiğini göstermektedir. Benzer şekilde, besin ögelerinin beyin fonksiyonlarını etkileyerek bellek sürecinin güçlendirilmesinde etkili olduğunu ileri süren Gomez Pinilla (2008), mevcut araştırmada sağlıklı beslenildiğinde zihnin daha yaratıcı çalıştığını ifade eden öğrenci algılarını destekler yöndedir. Bu bağlamda, "beslenme ve zihinsel sağlık" kategorisi, metaforlar aracılığıyla ortaya konulan öğrenci algıları çerçevesinde değerlendirildiğinde, beslenme alışkanlıklarının yalnızca fiziksel sağlıkla değil, bilişsel sağlık ile de ilişkili olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın bir diğer kategorisi olan "Duygusal ve Psikolojik Durumlar" kategorisinde ise toplam 10 farklı metafor (*Hayat, hava durumu değişimi, duygu değişimi yaşamak, korku, panik olmak, emek vermek, arkadaş ilişkileri, stresli hissetmek, mutlu olmak, yemeğe sevgi duymak*) yer almaktadır. Beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı arasındaki ilişkiye dair öğrenci algıları duygusal veya psikolojik ifadeler içeren metaforlarla, beslenmenin bireyin ruh hali, motivasyonu ve stres düzeyi üzerindeki etkisini vurgulayacak şekilde şekillenmiştir. Öğrencilerin ürettikleri metaforlardan hareketle; beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı arasında güçlü bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak öğrenciler bu güçlü ilişkiyi yapıca olumsuz ama anlamca olumlu cümlelerle de belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan bazı öğrencilere göre düzensiz beslenme alışkanlıkları bulunan bireyler sürekli stres ve panik gibi duygu durumu içerisinde bulunmaktadır. Bu duruma bağlı olarak da akademik başarının olumsuz olarak etkilendiğini düşünmektedirler. Bu doğrultuda, bazı öğrencilerin beslenme alışkanlıklarının yalnızca fiziksel ve zihinsel sağlık açısından değil, bireylerin duygusal ve psikolojik durumları üzerinde de belirleyici bir rol oynadığı görülmektedir. Bu bağlamda, bireylerin duygusal ve psikolojik durumlarının ise akademik başarı için önemli bir etken olduğu söylenebilir. Duman (2012) gerçekleştirdiği araştırma neticesinde bireylerin beslenme alışkanlıklarına bağlı olarak akademik başarılarının ve psikolojik sağlık durumlarının olumlu olarak değişkenlik gösterebileceğini belirtmiştir. Beslenme, ruh hali ve akademik performans üzerinde belirleyici bir role sahip olduğunu vurgulayan Francis ve Stevenson (2013) mevcut araştırmanın sonucu ile benzerlik göstermektedir. Aynı zamanda odaklanma süreçlerini etkileyen faktörlerin duygu

durumu ve beslenme alışkanlıklarıyla ilişkili olduğunu belirten Benton ve Donohoe (2011), akademik başarının sağlıklı beslenme ile artacağını belirtmişlerdir. Bu sonuç, mevcut araştırmanın duygusal ve psikolojik durumlar ile akademik başarı bağlantısını desteklemektedir. Levesque ve diğerleri (2024) ise psikolojik durumların akademik başarı için belirleyici olduğunu, beslenme alışkanlıklarının ise bireylerin duygusal durumları için son derece önemli olduğunu dile getirmişlerdir. Literatürde yer alan bu sonuçlarından hareketle, eldeki araştırmada ulaşılan sonuçların geçerli olduğu söylenebilir.

"Eğitim ve Öğrenme Süreçleri" kategorisinde ise 8 farklı metafor (*Sağlıklı beslenme, araba ve yakıt ilişkisi, hayat, okula gitmek, ekolojik sistem, sınav öncesi kahvaltı yapmak, yüksek rakam, düzenli ders çalışmak*) bulunmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin bazıları beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı arasındaki ilişkiyi eğitim ve öğrenme süreçlerine benzeterek ifade etmişlerdir. Beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı arasındaki ilişkiye yönelik öğrenci algıları tıpkı *"okula gitmek*" gibi süreklilik gerektiren bir durum olarak nitelendirilmektedir. Bazı öğrencilere göre ise beslenme alışkanlıkları akademik başarıyı destekleyen en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Öğrenciler tarafından oluşturulan "sınav öncesi kahvaltı yapmak" metaforunda da belirtildiği gibi sağlıklı beslenme davranışlarının akademik başarıyı destekleyici nitelikte olduğu anlaşılmaktadır. Reuter, Forster ve Brister (2021) düzenli ve sağlıklı beslenme alışkanlıklarının öğrencilerin akademik başarılarını olumlu olarak desteklediğini belirtmişlerdir. Levesque ve diğerleri (2024) göre beslenme alışkanlıklarının sürekli olarak bireylere kazandırılması son derece önemli bir durumdur. Reuter ve diğerleri (2021) ise çalışmalarında sağlıklı beslenen çocukların akademik başarılarına destek olurken, sağlıksız beslenen öğrencilerin ise akademik bağlamda başarısız olduğunu belirtmişlerdir. Rampersaud ve diğerleri (2005) ise yaptıkları araştırmalarında kahvaltı alışkanlıkları olan öğrencilerin akademik açıdan akranlarına kıyasla daha başarılı olduklarını vurgulamışlar ve beslenme durumunun akademik başarı için olumlu bir süreç olduğunu dile getirmişlerdir.

Araştırma kapsamında oluşturulan kategorilerden bir diğeri ise "Sosyal İlişkiler ve Etkileşimler" kategorisidir. Bu kategoride ise 6 farklı metafor (*arkadaş ilişkileri, toksik ilişki, aile ortamı, farklı tatlar almak, heyecan hissetmek, sebep sonuç ilişkisi*) yer almaktadır. Bu kategori altında geliştirilen metaforlar genellikle sosyal ilişkileri ve etkileşimleri konu almaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı arasındaki ilişki öğrencilerin zihinlerinde arkadaş ilişkilerine benzetilmekte olup, beslenme alışkanlıklarının akademik başarı için gerekli bir süreç olduğu düşünülmektedir. Bazı öğrenciler ise aradaki bu ilişkiyi "toksik bir ilişkiye" benzetmişler ve düzensiz bir beslenmenin akademik başarıya olumsuz bir etkisi olduğunu dile getirmişlerdir. Sağlıklı beslenme alışkanlıklarının sosyal çevre ile şekillenerek akademik başarı üzerinde belirleyici bir rol oynadığını belirten Patrick ve Nicklas (2005); arkadaş çevresi ve aile ile kurulan ilişkiler çerçevesinde şekillenen beslenme alışkanlıklarının olumlu olduğu durumlarda akademik performans hususunda daha başarılı olan öğrencilerin varlığı mevcut araştırmadaki öğrenci algılarını desteklemektedir.

Son olarak "Zihinsel ve Akademik Süreçler" kategorisinde ise 2 farklı metafor (*bitki büyümesi, zincir halkaları*) yer almaktadır. Ancak bu kategoride bulunan metaforlar 34 öğrenci tarafından tekrarlanmıştır. Üretilen metaforların gerekçeleri incelendiğinde diğer kategorilerin bu kategoride bulunan metaforların gerekçelerini kapsamadığı saptanmıştır. Bu sebeple ise "Zihinsel ve Akademik Süreçler" kategorisine araştırmada ihtiyaç duyulmuştur. Üretilen zincir metaforunun gerekçesinde öğrencilerin sağlıklı beslenme ile akademik başarının arasında yine güçlü bir bağlantı olduğunu vurguladıkları anlaşılmaktadır. Bu kategori altında bulunan

metaforlardan hareketle genel olarak; öğrencilerin, düzenli beslenme davranışlarının akademik başarı üzerindeki etkisinin farkında oldukları söylenebilir. Konu kapsamında literatürde yer alan araştırmaların hemen hemen hepsinde benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Yani ele alınan diğer araştırmalarda da katılımcıların düzenli beslenme düzeylerinin ya da farkındalıklarının genel olarak yüksek olduğu söylenebilir (Rampersaud vd., 2005; Alqahtani vd. 2020).

Araştırmada oluşturulan metaforların gerekçeleri değerlendirildiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin beslenme davranışları ile akademik başarı arasında doğrudan bir ilişki olduğunun farkında oldukları söylenebilir. Öğrencilerin yapmış oldukları benzetmelerin büyük bir çoğunluğu olumlu ve ilişkisel anlamlar taşımaktadır. Bu durum ise öğrencilerde farkındalığın olduğunun en büyük göstergesidir. Ancak araştırmaya katılan kadınların yaklaşık üçte birinin ve erkeklerin beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı arasındaki ilişkiye dair olumsuz metafor geliştirdikleri de elde edilen bir başka sonuçtur. Erkek öğrencilerin ise yarısından fazlasının ise beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı arasındaki ilişkiye dair olumsuz tutum sergiledikleri görülmektedir. Bu iki sonuç karşılaştırıldığında; kadınların beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı arasındaki ilişkiye ilişkin farkındalıklarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Genel olarak ise araştırmaya katılan öğrencilerin yaklaşık olarak üçte birinin beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı arasındaki ilişkiye dair geliştirdikleri metaforların olumsuz anlam taşıdığı görülmektedir. Buradan hareketle araştırmaya katılan bazı öğrencilerin beslenme alışkanlıkları ve akademik başarı arasında herhangi bir bağ kuramadıkları söylenebilir. Güllü ve Aydın (2024) araştırmalarında bireylerde beslenme alışkanlıklarına karşı farkındalık düzeyinin düşük olduğunu ve bu konuda bireylerin farkındalık çalışmalarına ihtiyaçlarının olduklarını belirtmişlerdir. Buradan hareketle beslenme alışkanlıkları ve akademik başarısındaki ilişkiyi bireylere tamamen kazandırmak adına etkili çalışmaların da yapılması önerilebilir. Bu önerinin yanı sıra bireylerin beslenme alışkanlıklarını iyileştirici çalışmaların yürütülmesi de ilgili birimlere önerilebilir. Ayrıca üniversite kampüslerinde sağlıklı beslenme olanakları artırılarak, üniversite kurumları için beslenme politikaları geliştirilebilir. Öğrenci yurtlarında beslenme standartlarının yükseltilmesine yönelik çalışmaların düzenlenmesi araştırmanın sonuçlarına göre ileri sürülebilecek öneriler arasında yer alabilir. Aynı zamanda öğrencilere psikolojik destek ve stres eğitimi bağlamında eğitici uygulamalar ve etkinlikler düzenlenebilir.

KAYNAKÇA

Alabbasi, A. M. A., Alabbasi, F. A., AlSaleh, A., Alansari, A. M., & Sequeira, R. P. (2023). Emotional intelligence weakly predicts academic success in medical programs: a multilevel meta-analysis and systematic review. *BMC Medical Education*, *23*(1), 425.

Alkan, Ş. B., Taşkın, H., Ayrancı, M., & Öksüz, A. (2018). Yaşam boyu sağlıklı ve dengeli beslenme için balık tüketiminin önemi. *Food and Health, 4*(1), 43-62 . doi: 10.3153/JFHS18006

Almulla, M. A., & Al Rahmi, W. M. (2023). Integrated social cognitive theory with learning input factors: The effects of problem-solving skills and critical thinking skills on learning performance sustainability. *Sustainability*, *15*(5), 3978.

Alqahtani, Y., Assiri, O. A., Al-Shahrani, N. S., Alyazidi, N. S., & Alshahrani, M. S. (2020). Relationship between nutritional habits and school performance among primary school students in Asser Region. *Journal of Family Medicine and Primary Care*, *9*(4), 1986-1990.

Alyakut, Ö., & Küçükkömürler, S. (2018). Gastronomi eğitimi alan üniversite öğrencilerinin mesleklerine yönelik metafor algılarının değerlendirilmesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, *9*(16), 823-852.

Arı, A.G., & Arslan, K. (2020). Ortaokul öğrencilerinin covid-19'a yönelik metaforik algıları. *Electronic Turkish Studies*, *15*(6), 503-524

Asigbee, F. M., Whitney, S. D., & Peterson, C. E. (2018). The link between nutrition and physical activity in ıncreasing academic achievement. *The Journal of school health, 88*(6), 407–415. DOI: 10.1111/josh.12625

Ataoğlu, B. N., Narin, Y. S., Turak, Y., Öztürk, B., Tok, A. O., Korucu, M. T., & Save, D. (2023). Tıp fakültesi ve spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin beslenme alışkanlıkları ve fiziksel aktivite düzeyleri. *Eurasian Research in Sport Science. 8*(1), 41-53. DOI: 10.29228/ERISS.29

Bayıroğlu, G.B., Arısoy, A., & Pepe, O. (2024). Akademik başarı ile nomofobi arasındaki ilişki: spor bilimleri öğrencileri üzerine bir çalışma. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, *7*(1), 89-99.

Beal, T., Ortenzi, F., & Fanzo, J. (2023). Estimated micronutrient shortfalls of the EAT–Lancet planetary health diet. *The Lancet Planetary Health*, *7*(3), 233-237.

Benton, D. (2010). The influence of dietary status on the cognitive performance of children. *Molecular Nutrition & Food Research*, *54*(4), 457-470.

Benton, D., & Donohoe, R. (2011). The influence of creatine supplementation on the cognitive functioning of vegetarians and omnivores. *British Journal of Nutrition*, *105*(7), 1100-1105.

Brevard, P.B., & Ricketts, C.D. (1996). Residence of college students affects dietary intake, physical activity, and serum lipid levels. *Journal of the American Dietetic Association*, *96*(1), 35-38. https://doi.org/10.1016/S0002-8223(96)00011-9

Bruening, M., Argo, K., Payne-Sturges, D., & Laska, M. N. (2017). The struggle is real: A systematic review of food insecurity on postsecondary education campuses. *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics*, *117*(11), 1767-1791.

Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2011). Research Methods in Education. 7th edition, Routledge.

Çakır, Ç. Ş., & Cömert, İ. (2021). Covid-19 ile ilgili öğretmen algılarını belirlemeye yönelik bir olgu bilim çalışması. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, *6*(2), 382-405.

De Groot, RH., Ouwehand, C., & Jolles, J. (2012). Eating the right amount of fish: inverted U-shape association between fish consumption and cognitive performance and academic achievement in dutch adolescents. *Prostaglandins Leukot Essent Fatty Acids, 86*(3),113-117.

Dewaele, J. M., Botes, E., & Meftah, R. (2023). A three-body problem: The effects of foreign language anxiety, enjoyment, and boredom on academic achievement. *Annual Review of Applied Linguistics*, *43*, 7-22.

Doğan, Y. (2017). Ortaokul öğrencilerinin çevre kavramına ilişkin sezgisel algıları: bir metafor analizi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, *18*(1), 721-740.

Duman, E., (2012). İlköğretim 7.-8. sınıfların beslenme durumları, antropometrik ölçümleri ile akademik başarılarının ilişkilendirilmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Ekici, G. (2013). Yurtta kalan kız öğrencilerde beslenme alışkanlıkları ile vücut imajı, duygusal durum ve akademik başarı ilişkisi. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, *1*(2), 11-19.

Ekici, G., & Akdeniz, H. (2018). Lise öğrencilerinin "ödev" kavramına ilişkin metaforik algılarının incelenmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, *13*(25), 135-162.

Elkatmış, M., & Tanık, M. (2022a). Öğretmen adaylarının "iletişim" kavramına ilişkin metaforik algıları. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 29*, 110-133.

Elkatmış, M., & Tanık, M. (2022b). Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin metaforik algıları "Kırıkkale Üniversitesi örneği". *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8*(1), 219-238.

Ermiş, E., Doğan, E., Erilli, N., & Satıcı, A. (2015). Üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıklarının incelenmesi: ondokuz mayıs üniversitesi örneği. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi, 1,* 30-40.

Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). How to design and evaluate research in education, 8rd Edition, McGraw-Hill.

Francis, H., & Stevenson, R. (2013). The longer-term impacts of Western diet on human cognition and the brain. *Appetite*, *63*, 119-128.

Glaser, B., & Strauss, A. (1967). The discovery of grounded theory: strategies for qualitative research. Sociology Press. https://doi.org/10.4324/9780203793206

Gomez-Pinilla, F. (2008). Brain foods: the effects of nutrients on brain function. *Nature Reviews Neuroscience*, *9*(7), 568-578.

Gökalp, M. (2006). Üniversite öğrencilerinin başarılarını etkileyen okul-içi faktörler. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 22,* 72-81.

Güllü, N.T., & Aydın, F. (2024). Üniversiteli öğrencilerin tükettikleri besinler ile okul başarı durumları arasındaki ilişkinin araştırılması. *Gıda Bilimi ve Mühendisliği Araştırmaları*, *3*(1), 89-99.

Hess, Julie M., et al. (2023) "Dietary guidelines meet NOVA: developing a menu for a healthy dietary pattern using ultra-processed foods." *The Journal of nutrition* 153.(89, 2472-2481.

Heşemina, T., Çalışkan, D., & Işık, A. (2002). Ankara'da yüksek öğretim öğrenci yurtlarında kalan öğrencilerinin beslenme sorunları. *İbn-i Sina Tıp Dergisi*, *7*(3), 155-166.

Hoyland, A., Dye, L., & Lawton, C. L. (2009). A systematic review of the effect of breakfast on the cognitive performance of children and adolescents. Nutrition Research Reviews, 22(2), 220-243. doi:10.1017/S0954422409990175

Krippendorff, K. (2013). content analysis: an ıntroduction to ıts methodology. 3rd edition, Sage Publications.

Levesque, C., Zuehlke, A.N., Stanek, L.R., & Ryan, R.M. (2024). Autonomy and competence in German and American university students: a comparative study based on self-determination theory. *Journal of Educational Psychology, 96*(1), 68-84.

Miles, M. B., & Huberman, A.M. (1994). *Qualitative data analysis.* Sage Publications.

Mora, J. I., Ventura-Vall-Llovera, C., & Hernández-Mosqueira, C. (2019). Level of physical activity, eating habits, and their relationship with academic performance in adolescent students at COMEDUC foundation, Chile. *Journal of Physical education and Sport*, *19*(4), 2397-2404.

Muslu, M. (2023). Öğrencilerde akademik başarının arttırılmasında masanın dört ayağı; beslenme, uyku, fiziksel aktivite ve sosyal yaşam. *Current Perspectives on Health Sciences*, *4*(1), 17-25.

Nyaradi, A., Li, J., Hickling, S., Foster, J., & Oddy, W. H. (2013). The role of nutrition in children's neurocognitive development, from pregnancy through childhood. *Frontiers in Human Neuroscience*, *7*, 1-16. https://doi.org/10.3389/fnhum.2013.00097

Onurlubaş, E., Doğan, H.G., & Demirkıran, S. (2015). Üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıkları. *Journal of Agricultural Faculty of Gaziosmanpaşa University (JAFAG)*, *32*(3), 61-69.

Özdemir, S.M. (2012). Metaphoric perceptions of prospective teachers regarding the concept of curriculum. *Journal of Theoretical Educational Science*, *5*(3), 369-393.

Öztürk, N.K. (2024). Beslenme ve sağlık ilişkisi, 1.Baskı, Eğitim Yayınevi.

Patrick, H., & Nicklas, T.A. (2005). A review of family and social determinants of children's eating patterns and diet quality. *Journal of the American College of Nutrition*, *24*(2), 83-92.

Pillay, S.R. (2018). The effect of paternal education on child health in south africa: a longitudinal analysis. (Unpublished Master's Thesis). Faculty of Commerce ,Centre for Actuarial Research (CARE). http://hdl.handle.net/11427/30082

Rampersaud, G. C., Pereira, M. A., Girard, B. L., Adams, J., & Metzl, J. D. (2005). Breakfast habits, nutritional status, body weight, and academic performance in children and adolescents. *Journal of the american dietetic association*, *105*(5), 743-760.

Rençber, B.A. (2012). Üniversite öğrencilerinin akademik başarılarını etkileyen faktörler. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3*(1), 191-198.

Reuter, P. R., Forster, B. L., & Brister, S. R. (2021). The influence of eating habits on the academic performance of university students. *Journal of American College Health*, *69*(8), 921-927.

Türkmen, M., & Şahin, M. (2023). Çim ve salon hokeyi sporcuların beslenme alışkanlıkları ve beslenme destek ürünü kullanma durumlarının incelenmesi. *Sportive*, *6*(2), 18-28.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. 6.Baskı, Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. 8. Baskı, Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. 10. Baskı, Seçkin Yayıncılık.

*****

Çatışma Beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluşun finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzni: Iğdır Üniversitesi, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'na başvuru yapılmış olup, tarih 05.12.2024 ve sayı 2024/32 ile araştırma için izin alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Çalışma tek yazarlıdır.